

EÖTVÖS JÓZSEF MŰVEI

EÖTVÖS JÓZSEF

A XIX. SZÁZAD URALKODÓ ESZMÉINEK
BEFOLYÁSA AZ ÁLLAMRA

II. KÖTET

A SZÖVEGET GONDOZTA
OLTVÁNYI AMBRUS

TARTALOM

BEVEZETÉS

ELSŐ KÖNYV

Mely értelemben veszik általában a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméjét

I. FEJEZET

Hogy tudhatni meg, minő értelmet tulajdonít a nép bizonyos eszméknek

II. FEJEZET

A szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméinek eredetéről s azon értelemről, melyet ezen eszméknek polgárisodásunk folyama alatt jelen korunkig mindenkor tulajdonítottak

Jegyzetek a II. fejezethez

III. FEJEZET

Mily értelmet tulajdonít a nép korunkban a szabadság és egyenlőség eszméinek

Jegyzetek a III. fejezethez

IV. FEJEZET

Bővebb bizonyítása, hogy nem az általános egyenlőség,
hanem az egyéni szabadság élvezete korunkban a törekvés tárgya

Jegyzetek a IV. fejezethez

V. FEJEZET

Azon értelem, melyben a szabadság, egyenlőség és nemzetiség fogalmait az emberek legtöbbszörre veszik, ellentétben áll azzal, amely értelemben e fogalmakat az államban valósítani törekszenek

MÁSODIK KÖNYV

Az állam célja

I. FEJEZET

A kérdés fölállítása

II. FEJEZET

Az állam jogalapja s az e tárgy körül fölállított elméletek nagy hibája

Jegyzetek a II. fejezethez

III. FEJEZET

Az állam céljáról

Jegyzetek a III. fejezethez

IV. FEJEZET

Az államot az egyesek mindig csak személyes céljaik eszközének tekintik

Jegyzetek a IV. fejezethez

V. FEJEZET

Senki sem nyúl céljai elérése végett távolabbi eszközökhöz, míg kielégítőnek találja a közelebb fekvőket: minélfogva az emberek az államot csak azon célok elérhetése végett veszik igénybe, melyeket saját erejükkel vagy kisebb társulatok alkotása által nem érhetnek el

Jegyzetek az V. fejezethez

VI. FEJEZET

Az állam célja az egyéni biztosság

VII. FEJEZET

A biztosságról, melyet az államban keresünk

Jegyzet a VII. fejezethez

VIII. FEJEZET

Azon javakról, melyeknek biztosítását keresi az egyén az államban

Jegyzetek a VIII. fejezethez

IX. FEJEZET

Nem célja az államnak anyagi és erkölcsi javak élvezetét szerezni meg az egyesnek,
hanem csak a javaknak biztosítása

Jegyzetek a IX. fejezethez

X. FEJEZET

Az államtudomány feladata

HARMADIK KÖNYV

Az egyéni szabadság biztosítékai

I. FEJEZET

Minden célszerű alkotmány általános kellékei

II. FEJEZET

Mely eszközökkel tarthatják fenn az államok önállóságukat

III. FEJEZET

Az alkotmány befolyása az állam hatalmára

IV. FEJEZET

A központosítás szüksége

V. FEJEZET

A központosítás határai

Jegyzet az V. fejezethez

VI. FEJEZET

Mely tárgyakra nézve szükséges a központosítás minden államban

VII. FEJEZET

A hatalmak megosztásáról

Jegyzetek a VII. fejezethez

VIII. FEJEZET

A végrehajtó hatalmat a törvényhozónak alá kell vetni; az állam kormánya
pedig nem a végrehajtó hatalom egy részének tekintendő

Jegyzet a VIII. fejezethez

IX. FEJEZET

Az egyénnek is bizonyos biztosítékokra van szüksége az állam ellenében

Jegyzetek a IX. fejezethez

X. FEJEZET

A szabadság biztosítékai az államhatalom ellenében

XI. FEJEZET

A szabadság biztosítékai az államhatalom belső szervezete által

XII. FEJEZET

A királyság alkotmányos jelentősége

Jegyzetek a XII. fejezethez

XIII. FEJEZET

A felsőház feladata

Jegyzetek a XIII. fejezethez

XIV. FEJEZET

A szabadság biztosítékairól az államhatalomnak a néptől függése által

XV. FEJEZET

Választási jog és felelősség

XVI. FEJEZET

A választási jog és felelősség nem nyújt elég biztosítékot a szabadságnak

XVII. FEJEZET

A szabadság biztosítékairól az államhatalomnak bizonyos körre szorítása által

Jegyzet a XVII. fejezethez

NEGYESEDIK KÖNYV

A központosítás

I. FEJEZET

A központosítás kérdése vizsgálatának helyes szempontja

Jegyzetek az I. fejezethez

II. FEJEZET

A kérdés fölállítása

III. FEJEZET

Nem igaz, hogy az állam a közigazgatási központosítás elvének alkalmazásából
több erőt és biztosságot merítne

IV. FEJEZET

A központosítás befolyása az államhatalom biztosságára
Jegyzetek a IV. fejezethez

V. FEJEZET

Az ellenállásról, melyet az államhatalomnak központosított államokban le kell győznie

VI. FEJEZET

Mely eszközök állanak a központosított államnak rendelkezésére?

VII. FEJEZET

Az oktatásügy központosításának eredményei
Jegyzetek a VII. fejezethez

VIII. FEJEZET

A törvénykezési központosítás eredményei
Jegyzetek a VIII. fejezethez

IX. FEJEZET

A közigazgatási központosítás eredményei
Jegyzetek a IX. fejezethez

X. FEJEZET

A központosítás befolyása az államot benn fenyegető veszélyekre
Jegyzetek a X. fejezethez

XI. FEJEZET

A központosítás befolyása az államot fenyegető külveszélyekre
Jegyzetek a XI. fejezethez

XII. FEJEZET

Mit kíván az egyén a szabadság nevében az államtól?
Jegyzetek a XII. fejezethez

XIII. FEJEZET

A központosítás befolyása az egyéni szabadságra
Jegyzetek a XIII. fejezethez

XIV. FEJEZET

A központosítás befolyása a politikai szabadságra
Jegyzetek a XIV. fejezethez

XV. FEJEZET

A központosítás befolyása a haladásra

XVI. FEJEZET

Mely eszközökkel előzhetni meg korunk veszélyeit
Jegyzetek a XVI. fejezethez

ÖTÖDIK KÖNYV

Mely eszközökkel tarthatni kellő korlátok közt az állam egyes részeinek teljes önállóságra s az államhatalomnak korlátlan uralomra törekvését

I. FEJEZET

Mely mértékben alkalmazandó az államban az önkormányzás elve
Jegyzetek az I. fejezethez

II. FEJEZET

Mily mértékben adhatni kisebb testületeknek az államban önállóságot,
attól függ: milyen szilárdsággal bír az állam mint egész
Jegyzet a II. fejezethez

III. FEJEZET

Ez alapelv némely következményei
Jegyzet a III. fejezethez

IV. FEJEZET

Az államhatalom biztosítékai
Jegyzet a IV. fejezethez

V. FEJEZET

Az egyéni szabadságra törekvés mint az államhatalom biztosítéka
Jegyzet az V. fejezethez

VI. FEJEZET

Az egyesületi jog és a klubok közötti lényeges különbség
Jegyzetek a VI. fejezethez

VII. FEJEZET

A szabad egyesületek megszilárdítják az állam egységét

VIII. FEJEZET

A szükségek befolyása az állam biztosítására

Jegyzetek a VIII. fejezethez

IX. FEJEZET

Az állam és az egyéni szabadság legfőbb biztosítékai

X. FEJEZET

A jól szerzett jogok tisztelete

Jegyzetek a X. fejezethez

XI. FEJEZET

Egy legfőbb törvényszék szüksége

Jegyzetek a XI. fejezethez

XII. FEJEZET

A vallás befolyása az államra

Jegyzetek a XII. fejezethez

HATODIK KÖNYV

A haladás általános törvényeinek befolyása az állam szerkezetére

I. FEJEZET

Az emberiség fejlődésében bizonyos törvényeknek van alávetve, melyeket az ész
szintűgy kiismerhet, mint azokat, amelyek szerint más lények fejlődnek

Jegyzetek az I. fejezethez

II. FEJEZET

Fejlődésünk törvénye

Jegyzetek a II. fejezethez

III. FEJEZET

A haladás törvényei

IV. FEJEZET

A haladás első törvénye: minden haladás különböző egyéniségek érintkezésétől függ

Jegyzetek a IV. fejezethez

V. FEJEZET

A haladás második törvénye: a haladás irányát mindig az uralkodó eszmék határozzák meg

Jegyzet a V. fejezethez

VI. FEJEZET

A haladás harmadik törvénye: a haladás mértéke a szükségektől függ

Jegyzetek a VI. fejezethez

VII. FEJEZET

A haladás törvényeinek befolyása az államszerkezetre

VIII. FEJEZET

A haladás első törvényének gyakorlati eredményei

Jegyzet a VIII. fejezethez

IX. FEJEZET

Mely gyakorlati eredményei vannak a haladás második törvényének

Jegyzet a IX. fejezethez

X. FEJEZET

A harmadik törvény gyakorlati eredményei azon szükségek,
melyek az államhatalom korlátozására vezetnek

XI. FEJEZET

Az államhatalom korlátozása mennyiben szükséges az államra nézve

Jegyzetek a XI. fejezethez

XII. FEJEZET

Az államhatalom korlátozásának szüksége az egyesre nézve

XIII. FEJEZET

Csak az államhatalom korlátozása által felelhetni meg azon követeléseknek,
melyeket a nemzetiség elve nevében tesznek az állam irányában

Jegyzetek a XIII. fejezethez

BEFEJEZÉS

Jegyzetek a befejezéshez

FÜGGELÉK

A) Eötvös 1851-i előszava a német kiadáshoz

B) Egy, a magyar kiadásból hiányzó rész

Cum rerum vestrarum status non a vi ipsa rerum sed ab eproribus vestris male se habeat: sperandum est illis irroribus missis aut correctis magnam rerum in melius mutationem fieri posse.

(Minthogy helyzetetek nem magától, hanem tévedéseitek miatt vált rosszra, azt lehet remélni, hogy amennyiben elhagyjátok és kijavítjátok ezeket a tévedéseket, nagymértékben jobbra fordulnak a dolgok.) Baco Ver.: *Novum Organum*.

BEVEZETÉS

Lehetetlen, hogy valamely államban sokáig oly elveket kövessenek, melyek társadalmi rendünk, sőt egész polgárisodásunk alapelveivel ellenkeznek. Ha tehát igaz - amit, úgy hiszem, e munka első részében megmutattam -, hogy azon elvek, melyeket az államban valósítani törekszünk, azon értelemben véve, melyet nekik közönségesen tulajdonítunk, ellentétben állanak az összes keresztény polgárisodás alapelveivel: el kell ismernünk, hogy ez elvek valósítása az államban nem lehetséges; vagy meg kell engednünk, hogy azoknak valósítása egész polgárisodásunk felbomlását vonná maga után; mely utóbbi esetből azonban éppen nem következik, hogy tehát ezen elvek valósítása egyáltalában lehetetlen.

A föld egy része sem oly virágzó, hogy a földi dolgok mulandóságára ne emlékeztetne. Miként tavasszal is, mikor fejlődésnek indul minden, s új levelek és virágok díszítnek minden ágat, egyes kihalt növények és száraz levelek az előbbi évek elenyészett virágzaskorát juttatják eszünkbe: úgy ébreszt a legáltalánosabb haladás korszakaiban is hasonló emlékeket a történet minden gondolkozóban. Egészen elhagyatott vidékeken, Ázsia pusztáin és Afrika sivatagain, sőt az újvilág őserdői közepében néha egy rég elenyészett műveltség maradványaira akadunk. A homoktengerből kiemelkedő magas oszlopsorok egy palotának romjai, melyek ma alig nyújtanak elég árnyat a magános pásztornak és kisdud nyájának, roppant falak és utak maradványai, melyek a mindent átalakító természet hatalmával évezredek óta dacolnak, sírhelyek, e legbiztosabb s gyakran egyedüli nyomai az emberi létnek, templomok, melyeknek istenei rég ismeretlenek, s melyek romjaikkal csak arra emlékeztetnek, hogy az ember mindenütt és minden korban fölfelé vetette szemeit, és azon óriási városok, melyeket pusztá halmok alatt fedez föl a tudomány, anélkül, hogy az írásjegyeket, mikkel falai fedték, megfejteni tudná, mindezek ugyanazon komoly tanúságot hirdetnek: miszerint semmi sincsen oly nagyszerű és dicső, aminek, ha lejárt az ideje, el nem kellene enyészni; s hogy minden polgárisodás, bármi magasnak tetszett azok előtt, akik élvezték, mindig csak átmeneti pontul szolgált valamely magasabb kifejlésre. - Mert a történet, mely mulékonynak tanúsítja mindazt, amit az emberek és népek alkotnak, egyszersmind azt mutatja, hogy e mulandóság okát a fejlődés örök törvényében kell keresni, mely szerint bármely irányban csak addig haladhatunk, míg ez irányban továbbfejlődni lehetséges. Ki tudja, hogy polgárisodásunk, melyre oly büszkék vagyunk, nem áll-e hasonló átalakulás küszöbén; hogy nem közeledünk-e azon időhöz, mikor az emberiség, elérvén a jelen polgárisodás körében lehetséges fejlődés határait, erőszakosan tör új ösvényeket, hogy hosszas küzdelem után, miknek, az akadályokba ütköző folyam módjára, engedni látszik, elvégre ismét diadalmasan folytassa útját?

Azon meggyőződés tehát, miszerint bizonyos fogalmak csak polgárisodásunk elenyészttével valósíthatók, azon veszélyekre figyelmeztet ugyan, melyek polgárisodásunkat fenyegetik; azt azonban, hogy ezen elvek valósítása lehetetlen, belőle következtetni nem lehet - s ha magunkat polgárisodásunk jövője iránt meg akarjuk nyugtatni, ezt csak úgy érhetjük el, ha ahelyett, hogy azokat örülteknek mondjuk, kik az emberiség számára új ösvényeket igyekeznek nyitni, inkább azon kérdést tűzzük ki magunknak: *vajon polgárisodásunk csakugyan túlélte-e már magát, s így közelnek kell-e tartanunk a pillanatot, melyben jelen civilizációnkat új fogja felváltani?*

A történetekből azt tanuljuk, hogy csupán külső viszonyok valamely polgárisodás hanyatlását sohasem idézhetik elő. Véres forradalmak egész sora, polgárisult népek meghódítása barbárok által, megakaszthatják a polgárisodás fejlődését, de nem semmisíthetik meg, s minden civilizáció elenyészttének az okát önmagában kell mindig keresnünk.

Vallás, polgárisodás, társadalom és állam nem csupán kölcsönös hatással vannak egymásra, hanem egyszersmind kölcsönösen alapjai egymásnak. Amint az állam bizonyos társadalmi renden nyugszik, úgy viszont ez az összes polgárisodás eredménye, mely ismét bizonyos vallási eszmék általános elismerésén alapszik. Míg ezen eszmék az emberek kedélye fölött nem szűnnek meg uralkodni: sem a társadalmi rendet, sem az államot nem rendezhetni új alapokon. Honnan: *minden polgárisodás csak azon eszmékkel együtt enyészhetik el, melyeknek alapján kifejlődött.* Ez pedig, a történetek tanúsága szerint, mindig csak akkor történik,

a) ha azon eszmék, melyek a polgárisodás alapjait képezik, tökéletesen valósítva vannak, s az emberiség, egy polgárisodás körében megoldván feladatát, a haladás örök törvénye szerint, új ösvényeket kénytelen törni; vagy

b) ha azon eszmék, melyek századokig igazaknak tartattak, hamisaknak találtatván, helyükbe mások állítatnak föl. Mindkét dolog mindig egyszerre történik, sőt az utóbbi rendesen meg szokta előzni az előbbit; mert a kétely mindig tűrhetlen állapot az emberre nézve, s azért hitét csak úgy ingathatjuk meg, ha helyébe újat állíthatunk föl, melyen szintoly erős meggyőződéssel csügghessen. Avagy végre:

c) ha az uralkodó eszmék a jelennek elutasíthatlan szükségeivel ellentétben állanak.

Ha e szempontból vizsgáljuk a jelen viszonyait, úgy találjuk:

hogy a keresztény polgárisodás még nem végezte be föladatát; mert azon eszmék közül, melyek alapjául szolgálnak, mindeddig még egyiket sem mondhatjuk valósultnak.

Eddig még *az egyéni szabadság* eszméje - mely a leglényegesebb különbséget képezi korunk és az ókor műveltsége között - sem lett teljesen uralkodóvá. Jelen polgárisodásunk kezdetétől fogva lépésről lépésre közeledtünk ez eszme valósításához; de valamíg a társadalom azon eszközöket mind meg nem kísérlette, melyek rendelkezésére állanak, hogy az egyént azon viszonyok ellen védje, mik által tényleg mások önkénye alá kerül, mindaddig az egyéni szabadság diadaláról szó sem lehet társadalmunkban.

Még inkább elmondhatni ezt az *egyenlőség* elvéről. S nem állított-e föl, e két fogalmon kívül, még egyet a kereszténység, melynek valósítása körül alig történt valami?

A kereszténység tanai szerint a föld minden népe közös származású, mindnyájan testvérek, kiknek ugyanaz a rendeltetésük, s kik, hosszas tévelygés után, végre ugyanazon közösség kebelében fognak egyesülni. *A kereszténység* - az ókor tisztán nemzeti vallásaival ellentétben - *az emberiség vallása*. Azon elvvel, miszerint minden ember egyenlő Isten előtt, az összes emberiség egysége mondatott ki. A kereszténység első hirdetésekor szembetűnő ellentétben állottak ez eszmével a világ viszonyai, kevesen fogták azt tisztán föl, s mindazáltal annyira a kereszténység lényegében feküdt ez elv, hogy soha nem is hagytak föl azzal egészen.

A pápaság és császárság hosszas tusái s egyes nagy férfiak törekvései - mint a francia IV. Henriké - tanúsítják, miszerint az eszme, hogy az egység - legalább a keresztény népek között - létesíttessék, polgárisodásunk egész folyama alatt soha egészen háttérbe nem szorítottatott: de vajon nem a jövőtől kell-e várnunk a keresztény polgárisodás ezen elvének valósítását most is? Míg a keresztény népek egymás irányában a háborún kívül nem ismernek egyéb eszközt jogaik érvényesítésére; míg egész népekre nézve nincs elismerve az egyéni szabadság eszméje, s ezeken meg ezeken vannak, kiknek nincs egyéb szabadságuk, mint hogy éhen halhatnak, anélkül, hogy valaki őket munkára kényszerítené: mindaddig nem állíthatjuk, hogy az emberiségnek azért kell új ösvényeket keresni, mivel a kereszténység által eléje tűzött feladatoknak már teljesen megfelelt.

Szintoly alaptalan azok aggodalma, kik polgárisodásunk fönnállásán azért kételkednek, mert az ő meggyőződésük szerint a kereszténység eszméi hatalmukat az emberi kedély fölött elvesztették.

Ha szilárd alapon akar állani, minden államnak szüksége van fensőbb vallásos szentesítésre, így a kereszténység is, bár elvei szerint minden tisztán világi viszonytól távol kellene magát tartania, szükségképp támaszul szolgált a világi hatalomnak. Minél nagyobb volt a kereszténység befolyása az egész középkoron át, annál inkább felhasználták azt a világi hatalom érdekében, s egyes tételeit, például a következőt: „Omnis potestas a Deo est; qui potestati resistit, Deo resistit” (Minden hatalom Istentől való; aki a hatalomnak ellenáll, Istennek áll ellen.) gyakran oly társadalmi rend szentesítésére használták föl a régi időkben, melyet anyagi erőszak a többség elnyomására alkotott, s mely a kereszténység elveivel csak annyiban nem volt ellenkező, amennyiben az nem e világból valónak hirdette országát. Ehhez járul, hogy az ember a vallásban nemcsak istenhezi viszonyainak meghatározását keresi, hanem mindenben, hol őt tudománya elhagyja, a valláshoz folyamodik, s a világ teremtésének, a természet rendjének, a társadalom létrejöttének és első fejlődésének magyarázatát vallásától várja. Mit az ember saját eszével megfogni nem képes, arra nézve a hitre szorul, s azért minél keskenyebbre vonul a tudományosság határa, annál inkább kiszélesedik a vallásé.

A kereszténység sem vonhatá ki magát e kényszerűség alól, s bár az újszövetség kizárólag az ember szellemi és erkölcsi nemesítésével foglalkozik: az ószövetségi könyvek megfeleltek e szükségnek. Így történt, hogy midőn a középkorban támadt államrend, mely, ámbár a kereszténység elveivel kiáltó ellentétben állt, a vallásra támaszkodott, végre megtámasztatott, s midőn a tudomány oly tárgyakra is kiterjeszté kutatásait, miket előbb a hit körébe vontak: a kereszténységbe vetett szilárd bizalom sokakban megingott. Az egyház, mikor az érintett államrend védőjeül lépett föl s a természettudományok fejlődését az inkvizíció által törekvők gátolni, maga is sokat tett arra, hogy minden támadás, melyet az állam ellen intéztek, egyzersmind a vallás ellen volt irányozva, s hogy a tudomány, önvédelemre kényszerítve, ellenséges állást vőn a kereszténységgel szemközt. A kereszténység főbb elvei mindazáltal nem vesztették el uralmukat.

A szenvedély és gúny fegyvereivel támadták meg a kereszténység hittanait; de ha a támadásoknak volt is némi hatása a társadalom fenső és középső rétegeire, s a hitetlenség egyes tartományokban apránként a nép közé is elharapózott: nézetem szerint nem szenved kétséget, hogy a nagy többséget, Európa csaknem minden országában, hittanokra nézve is, mindenütt kereszténynek kell tartanunk. Legnagyobb bizonyosságul szolgál e részben éppen a kommunizmus. Mert miután a kereszténység alapelveivel ellenkező tanokat is az eredeti kereszténység folytatása gyanánt adnak elő: ez legvilágosabb jele, hogy a kereszténység hatalmát a nép fölött még a szocialisták és kommunisták sem vonják kétségbe. Ha pedig, a hittanoktól elvonatkozva, a kereszténység azon részére fordítjuk figyelmünket, mely nem az embernek istenhezi, hanem az emberek egymás közti viszonyairól határoz: meg kell győződnünk, hogy a kereszténység által felállított alapelvek uralma sohasem volt oly egyetemes, mint éppen most.

Kétségbe vonták a kereszténység hitelveit: *erkölccstanát az egész mívelt világ vallja*. Aki csak polgárisodásunk körében mozog, nem vonhatja ki magát azon eszmék uralma alól, melyeket a kereszténység felállított. Maga a zsidóság is egészen csatlakozott erkölccstan tekintetében a kereszténység alapelveihez, s lemondott azon szoros zárkózottságról, melyet törvényeinek egy része parancsolt, hogy szent könyveiből mindenek fölött azt emelje ki, mi által azok az általános emberszeretet tanainak hirdetésében a kereszténységet megelőzték.

Nem a kereszténység elvei indítanak-e korunkban egy nagy nemzetet arra, hogy a rabszolgaságot, anyagi áldozattal, eltörölje? Nem az emberszeretet tanainak kell-e köszönnünk a gondoskodást, mely a nyomort enyhíti, és a részvétet, mellyel most embertársainknak megérdemlett szenvedései iránt is viseltetünk?

És ugyan az emberi nem egységének nagy eszméje is, melyet a kereszténység állított föl, nem közelebb áll-e hozzánk a jelenben, mint azelőtt? Ami hajdan csak egyesek sejtelmében élt, most általános meggyőződésévé vált: az emberi nem egységét sokan a legfőbb feladatnak tekintik, s mindenki a legszebb eszménynek, mely felé törekednünk kell. S ez eszmének sem maradtak el gyakorlati eredményei. A népek közeledtek egymáshoz, érintkezésük barátságossabbá, s még ellenségeskedésük is emberibbé vált. A kereszténység korunkban a maghoz hasonlít, mely a föld rögei alatt eredeti alakját el látszik veszteni; holott a dús vetésnek minden gabnászára, melyet helyén találunk, e magból származott.

Mindazon körülmények közül, miknek az uralkodó eszmék változását - mitől a társadalmi rend és polgárisodás átalakulása függ - meg kell előzniök, csupán egyet találunk a jelen viszonyokban, s ez: *azon ellentét, melyben az uralkodó eszmék az emberek szükségével állani látszanak.*

Megmutattam e munka első részében, hogy korunk uralkodó eszméi, amint azokat fölállították, kölcsönös ellentétben állanak; megmutattam, hogy azok létesítése nemcsak a most fönnálló államok föloszlására vezetne szükségképp, hanem minden nagyobb állam fönnállását merőben lehetlenné tenné. Mivel már az igaznak ismert eszmék valósítása erkölcsi szüksége az embernek, melyet ott, hol maguk az eszmék egymással ellentétben állanak, soha kielégíteni nem lehet, s mivel a nyugati polgárisodás védelme nagyobb államok fönnállását elkerülhetlen szükségévé teszi: valóban úgy látszik, mintha az uralkodó eszmék s az emberek szükségai között csakugyan bekövetkezett volna azon ellentét, mely ezen eszmékkel együtt minden létező viszonynak átalakulását vonná okvetlenül maga után.

Ha igaz, hogy azon eszmék, melyeket fél század óta az államban valósítani törekszenek, *a fölvelt értelemben*, valóban korunknak uralkodó eszméi; s ha azon forma, melyben jelenleg majd minden állam rendeztetett, valóban az egyedüli alak, melyben nagy államok fönnállása lehetséges: akkor egyáltalában nem kárhoztathatni azokat, kik minden baj egyedüli gyógyszerét a társadalmi viszonyok teljes átalakításában keresik. Mert ha elismerjük, hogy az egyenlőség elve az, aminek tökéletes valósításától az emberek kielégítése függ: azt is meg kell engednünk, hogy annak legfőbb akadályát az egyéni szabadság (a szabad versenyzés) elvében találjuk föl; s akik ez elvet háttérbe akarják szorítani, s az egész társadalmat a teljes egyenlőség és asszociáció elvének alapján újra akarják rendezni, óriási vállalatba fognak ugyan, de törekvésük józan, sőt az egyedüli, mely, e föltét alatt, célhoz vezet. Csupán az a kérdés: *mennyiben helyesek azon föltételek, melyekből a kiindulás történt?*

Mert ha meggyőződünk afelől, *hogy az emberek többsége a szabadság, egyenlőség és nemzetiség fogalmainak nem azon értelmet tulajdonítja, melyben ezen eszmék valósítása eddig megkísértetett*; ha megmutatjuk, hogy ezen eszméket azon értelemben véve, melyet azoknak az emberek többsége tulajdonít, s melyben azokat csakugyan korunk uralkodó eszméinek tekintetjük, az államnak, hogy az ezen eszméknek megfelelően, merőben más rendezése szükséges, mint amilyennel eddig bírt legtöbb államunk, s hogy ilyes szervezés a nagy államok fönnmaradásának veszélyeztetése nélkül lehetséges; végre ha belátjuk, miszerint az állam intézményei s az emberek szükségai közt létező ellentét okát és az általános elégedetlenséget, mely abból ered, nem az uralkodó eszmékben, hanem éppen abban kell keresni, mivel azokat félreértették, s oly értelemben fogták föl, mely valódi jelentésökkel ellenkezik: akkor egyszersmind azon meggyőződésre kell jutnunk, hogy bármi nagyok korunk bajai, azzal nem segítünk rajtuk, ha a

kor uralkodó eszméit megsemmisíteni törekszünk; hanem inkább azáltal, ha ezen eszméket valódi értelmükben valósítjuk.

Nem az ennél fogva a föladat, hogy új polgárisodás alapítására törekedjünk; hanem az: mily módon fejleszthetjük azt, melynek körében eddig haladtunk, legmagasabb fokáig.

Ez az, amit e munkám második részében megkísérlek megoldani.

Evégett két kérdést kell kifejtenuk:

I. Minő értelmet tulajdonít az emberek többsége a szabadság, egyenlőség és nemzetiség uralkodó eszméinek?

II. Mint kell az államot rendezni, hogy korunk ez értelemben vett eszméinek megfeleljen?

ELSŐ KÖNYV

**MELY ÉRTELEMBEN VESZIK ÁLTALÁBAN A SZABADSÁG,
EGYENLŐSÉG ÉS NEMZETISÉG ESZMÉJÉT**

I. FEJEZET

HOGY TUDHATNI MEG, MINŐ ÉRTELMET TULAJDONÍT A NÉP BIZONYOS ESZMÉKNEK

A nép ritkán van tisztában eszméivel. Ahelyett, hogy saját meggyőződéseit taglalná, bizonyos szavakat szokott fölkapni, melyeken a hit egész buzgalmával csügg. Ha egyszer kimondott egy ilyen szót, bennfoglaltatik abban mindaz, amit jónak és igaznak tart, ahhoz csatlakozik minden reménye, az minden törekvésének a célja, az vigasztalása minden szenvedésben. Azon szavak helyes értelméről, melyeket minden zászlón s minden szívben találunk, sohasem szokott magának számot adni a nép; sőt gyakran meg is változtatja e szavakat vezetőinek parancsára; s miután egy ideig a szabadság szolgált harcjelül, az egyenlőséggel cseréli azt föl; vagy e kettőhöz adja még a testvériséget, anélkül, hogy nézetei változtak volna, vagy más egyébire törekednék, mint azelőtt.

Eszerint csak közvetve, éspedig két úton lehet megtudni, mily értelmet tulajdonít valóban a nép a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméinek:

1. Ha forrásukig követjük az eszméket, s az utat fölkeresve, melyen azok lassankint uralomra jutottak, az értelem iránt, melyet ezen eszméknek különböző korszakokban mostanig tulajdonítottak, tisztába jövünk.
2. Ha azon következtetéseket vizsgáljuk, miket a nép ezen eszmékből von.

Ha a történet azt mutatja, miszerint a nép bizonyos eszméket századokon át mindig egy bizonyos értelemben fogott föl: a legnagyobb valószínűséggel föltehetni, hogy ez eszméket ma is ugyanazon értelemben veszi - hacsak valami közbejött változást nem lehet történetileg ki-mutatni.

Még biztosabb irányul szolgálnak azon következtetések, melyeket bizonyos eszmékből vonnak. Abból, hogy a nép e szóért: *egyenlőség* lelkesül, egyáltalában nem következik, hogy valóban az egyenlőség fogalmát tartja mindenekfölött szem előtt. Megmutattam munkám első részében, mi könnyen csalódhatik a szavakban maga a tudomány is, mikor például a szabadság nevében tulajdonképpen csak az egyenlőség elvét törekedett az állam körében valósítani: mennyivel inkább lehetséges hasonló csalódás a népnél. Csak ha azt vizsgáljuk: mit követel a nép a szabadság, egyenlőség és nemzetiség nevében? ha törekvéseit igyekszünk helyesen kiismerni: akkor jöhetünk tisztába azzal, hogy minő értelmet tulajdonít valóban az érintett eszméknek.

E vizsgálatot kíséreljük meg a következő fejezetekben.

II. FEJEZET

A SZABADSÁG, EGYENLŐSÉG ÉS NEMZETISÉG ESZMÉINEK EREDETÉRŐL S AZON ÉRTELEMRŐL, MELYET EZEN ESZMÉKNEK POLGÁRISODÁSUNK FOLYAMA ALATT JELEN KORUNKIG MINDENKOR TULAJDONÍTOTTAK

Egy eszme sem támad egyszerre, mely az emberiségre hatást gyakorolt. Amint minden eszmének, hogy uralomra jusson, meg kell felelnie az emberek szükségének: úgy fejlenek ki e szükségekből lassankint a megfelelő eszmék. Jóval előbb fogamzanak, mielőtt bennünk öntudatra jutnak. Ez az eset korunk uralkodó eszméivel is.

Az egyéni szabadság eszméjét, a politikaival ellentétben, mint munkám első részében érintém, az egész ókorban nem ismerték. Az uralombani részvétel vala az, amiért akkor a szabadság nevében küzdöttek. Amely nép e részben célt ért, szabadnak nevezték (a). De bár a régieknek az egyéni szabadság különös jogköréről, melyre az állam hatalma nem terjeszkedhetik, fogalmuk sem volt: kétségtelen, miszerint a kereszténység első föllépésekor már érezték szükségét, hogy az egyéni szabadság az állam mindenhatósága ellen is megvédessék. Miután az állam korlátlan fölsége a római imperátorok korlátlan hatalmához vezetett: a szabadságnak új tért kelle keresni; s a sztoikus iskola elve, miszerint mindenkinek az erényben és saját lelki erejében kell keresnie a boldogságot, nagyon előkészíté a kereszténység tanát az egyéni szabadságról. De mindamellett, mivel minden eszme csak akkor lesz fontossá az államra nézve, ha egyszer általánossá lett: az egyéni szabadság eszméjének gyakorlati következményeit is a kereszténységnek kell tulajdonítani, mert ezen eszme csak a kereszténységgel együtt vált egyetemessé.

A kereszténység eleinte nem ellenségesen lépett föl a pogány állam ellen, s minden világi dologban elismeré hatalmát; de midőn azon tant hirdeté, hogy az ember rendeltetése túl fekszik e földi léten, s a kereszténynek isten országáról beszélt, melyre itt csak elő kell készülni; midőn nem a tetteles ellenállást a világi hatalom ellenében tevé kötelességül híveinek, hanem azt, hogy hitükért minden sanyargatást szenvedjenek el, és azok számára, kik e kötelességnek eleget tettek, a vértanúi koronát biztosítá: akkor az egyéni szabadság elvének végső diadalát a világi dolgokban is előkészítette. A kereszténység az ókori állam mindenhatóságának a vallásos meggyőződésben először szabott legyőzhetlen korlátot, s ezáltal utat tört e hatalom további megszorítására.

Ugyanazt mondhatni az egyenlőség eszméjéről is.

Az egyenlőség fogalmát is már a kereszténység föllépte előtt azon értelemben fogták föl egyesek, melyet annak ma tulajdonítunk. Miután a plebejusok jogegyenlősége kivívatott, s a Gracchusok forradalmi óta Rómában többször igyekeztek legalább viszonylagos birtok-egyenlőséget is hozni be: utóbb még a rabszolgák szomorú állapotára is fordult némi figyelem, s a római irodalomnak a kereszténység keletkezésével egykorú időszakában a rokonszenv sok szép adatával, sőt azon alapelvvel is találkozunk, hogy minden ember egyenlő. Ez eszmével mindazáltal még azok sem jöttek soha teljesen tisztába, akik azt fölállították; sohasem lett az erkölcsi rendszerük alapjává, s az emberi egyenlőség tana akkor is gyakorlati befolyás nélkül maradt az ókorban, miután azt egyesek hirdették. Azután sem javult a rabszolgákali bánásmód, sőt csak Tacitust kell kezünkbe vennünk, hogy belássuk, mennyire távol volt az egyenlőség fogalma még oly emberektől is, kik szellemi képzettség tekintetében a legmagasabban állottak. Az egyenlőség eszméjének praktikus fontossága csak a kereszténységgel kezdődik.

Ezen eszme, mely az óvilágban egyes filozófusok nézete vala, a keresztény hit lényegéhez tartozik. Legfontosabb hittanainak szükséges következménye s egyszersmind összes erkölcs-tanának alapja az. Ha egyszer elfogadták az emberek közös származását egy emberpártól, az eredeti bűnt, a közös veszélyt, mely abból mindenkre jött, s az emberek közös megváltását az isten fia által: nem lehetett többé tagadni a tant, mely minden embert egyenlőnek hirdetett, s azon mértékben kelle annak egyszersmind gyakorlatilag gyümölcsözni, amely arányban a kereszténység elterjedt. Azon tan, hogy szeressük felebarátainkat, mint minmagunkat, csak az egyenlőségnek az erkölcsi törvénybe átvitt fogalma s e tan az első pillanattól fogva megtermé gyümölcsseit. A kereszténység nem törte azonnal szét a rabszolgaság láncait, de kezdettől fogva törekedett azokat elviselhetőbbé tenni; vigaszt s a végső megjutalmazás reményének balzsamát öntötte minden sebre; s a rokonszenvet mások szenvedése iránt, mely azelőtt magasabb műveltség eredménye és kevesek erénye volt, vallásos kötelességévé tette mindenkinek.

A nemzetiség fogalmairól is azt mondhatni, hogy azon viszonyok, mik közt a római birodalom kevéssel hanyatlása előtt volt, előmozdíták keletkezését. A birodalom nagyságában s egyes részeinek a központtól távolságában, azon nyomásban, melyet az államhatalom a főváros érdekében az egyes tartományokra gyakorolt, végre azon körülményben, hogy erkölcsre és nyelvre nézve különböző annyi nép lépett fel egyszerre, mind föltaláljuk azon elemeket, mikből utóbb a nemzetiség fogalmának ki kellett fejlődni. De e fogalommal sem volt tisztában az ókor, ez is csak a keresztény polgárisodás alatt fejlődhetett ki.

Nem áll ugyan a nemzetiség fogalma, mint a szabadság és egyenlőségé, közvetlen összeköttetésben a kereszténység alapelveivel. Miután a kereszténység azon tant állítá föl, hogy isten országa nem e világból való, nem tekinthette föladatának a különböző népek egymáshoz viszonyait meghatározni, sőt a nemzeti elkülönzés eszméje az összes emberi nem egyetemes-ségével ellentétben is látszik lenni, s a vallásnak, mely mindeneknek egy lelki közösségben egyesítését hirdeti céljául, lehetlen is volt egyes népek különállását egyenesen előmozdítania: közvetve mindazáltal a nemzetiség fogalmát is a kereszténység eredményének tekinthetni, miután az egyéni szabadság és az emberi egyenlőség elvei szükségképp minden nemzetiség egyenjogúságára vezettek. Mert ha a nemzetiség fogalma szintűgy csupán a család fogalmának kijebbb terjesztése, miként ez az egyéni szabadság fogalmának eredménye: amint az egyén és család szabadságát elismerjük, ez elismerést szükségképp egész nemzetiségek jogosultságára is ki kell terjesztenünk. S azért a kereszténység legnagyobb tanítói, ha nem léptek is föl a nemzeti jogosultság elve mellett, legalább küzdöttek egyes népek elnyomása ellen, és tisztán belátták azon körülmény fontosságát az emberiség fejlődésére, hogy különböző nemzetiségek vannak.

Korunk uralkodó eszméi tehát egészen a keresztény polgárisodás tulajdonai. Az ókor egyiknek sem tulajdonította azon értelmet, melyben azok fejlődésünk alapjául szolgáltak. Forrásukat, mint minden kor uralkodó eszméinek eredetét, a vallásban kell keresni, mi még tisztábban áll előttünk, ha azon rendet, melyben a szabadság, egyenlőség és nemzetiség fogalmai lassankint kifejlődtek, az értelmet, melyet azoknak a keresztény polgárisodás különböző korszakaiban tulajdonítottak, és azon arányt tekintjük, amelyben majd az egyik, majd a másik lépett inkább előtérbe, melyet mindenkor a vallás határozott meg.

Miután a reformációig az egyház volt a kereszténység eszméinek kizárólagos közvetítője, arra, hogy tisztába jöjjünk azon értelem iránt, melyben a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméi ezen idők alatt általánosan vétettek: csak *azon értelmet kell ismernünk, melyet azoknak különböző időkben az egyház tulajdonított (b).*

A kereszténység csak szellemi tekintetben állítá föl a szabadság és egyenlőség fogalmait; e körben tartá magát kezdetben az egyház is. Az állam irányában nem követelt egyebet a hit

szabadságánál, s ezt sem erőszakosan, hanem csak türelem s kitartás által igyekvék elérni. Az egyenlőséget csak azon világban hirdeté, melyben minden földi salaktól meg leszünk tisztulva, s a rabszolgát, kit mint keresztényt egyenlőnek mondott a királyokkal, engedelmességre inté ura iránt, amiért egykor elveszi jutalmát (c).

Miután azonban a kereszténység kivitta ezen hitszabadságot, s az egység és állandóság szüksége egyházi hatalomnak (hierarchiának) alapítását tevő szükségessé, mely az állam oltalma alatt keletkezett, s az által el lőn ismerve; szóval, azon pillanattól fogva, midőn az egyház mint intézmény elfoglalá helyét a világban: szükségképp módosulni kellett azon alapelveknek is, melyeket a szabadság és egyenlőség körül fölállított.

Ami fönnáll, mindig hatalmas befolyást gyakorol arra, aminek még alakulni kell: nemcsak azért, mivel az, ami fönnáll, azoknak is, kik jobbra törekszenek, mindig kiindulási pontul szolgál; hanem azért is, mert minden intézményt csak azon fegyverekkel ostromolhatni diadalmasan, melyekkel magát védi. Ha valamit ki akarunk helyéből mozdítani, azon körbe kell alá szállnunk, melyből azt ki akarjuk szorítani, s így azon formák, melyekben a római császárok világi hatalma rendezve volt, szükségképp jelentékeny befolyást gyakoroltak az egyház intézményeire. Az államszervezet szilárd egységének nemcsak hasonló egység fogalmát kellett az egyházban is előidéznie, hanem múlhatlan szükséggé kellett tennie ily egység tettleges megalapítását. Hogy állhatott volna ellen az egyház benső összetartás nélkül a mindenható államnak; hogyan őrizheté vala meg, a hit dolgában is, szabadságát: ha az állammal szemközt nem úgy állott volna, mint szilárdul rendezett egység?

Azon eszközökre nézve is, melyek által az egység meg lőn alapítva, az állam szolgált mintául az egyháznak; s ez nemcsak egy főre ruházta a legfőbb hatalmat, hanem amint az egyesek közt felosztá az egyházi hatóság gyakorlását, minden fokozaton szinte egészen azon intézkedéseket utánozta, melyeket az államban talált.

De bár a szabadság eszméje a kereszténység legfontosabb tanaival sokkal bensőbb összeköttetésben állott, hogysem az egyházi hatalom szervezésében a kényuralom azon foka érethetett volna el, mellyel az államban találkozunk; habár a legfőbb egyházi hatalmat választás útján ruházták át, s az egyes érsekek és püspökök nagyobb mértékben bírtak önállósággal, mint a tartományok prefektusai vagy éppen alárendelteik, s az egész keresztény község még sok ideig részt vett előljárói választásában, sőt azoknak tanácskozásaiban is, s ámbár mindezen okoknál fogva az egyház fogalma a pápasággal sohasem olvadhatott annyira össze, mint az az állam és a császár fogalmával történt: az egyháznak ilyen rendezése mindazáltal szükségképp oda vezetett, hogy az egyéni szabadság igényei az egyház körében is sokkal szűkebb korlátok közé lettek szorítva, s az egyenlőség fogalma a keresztény község kebelében is inkább háttérbe lépett, mint ez a kereszténység tanaival összeférhetőnek látszik.

Ha vizsgáljuk, minő jelentőséget tulajdonított a reformáció koráig az egyház a szabadság és egyenlőség fogalmának: úgy találjuk, miként az összes egyház mint egész a legnagyobb szabadságot követelte, s e szabadságot, *a világi hatalommal szemközt*, mindenik tagja részére biztosítani is törekedett; de saját körében híveitől minden vallási dologban tökéletes engedelmességet követelt, úgyhogy az egyes keresztény az egyház ellenében csak abban keresheté szabadságát, hogy a hierarchia nagy lépcsőjén minden foknak szorosan kiszabott jogköre, továbbá a változhatlanság elve által, melyhez az egyház szigorúan ragaszkodott, és végre azáltal, hogy az egyház feje választott vala s a zsinatok sokáig legfőbb tekintélynek ismertettek, hogy mindezek által, mondom, az egyes keresztény teljes kényuralom ellen biztosítva volt.

Az egyenlőség elve, mint láttuk, a kereszténység fő tanainak logikai következménye, s az egyház ehhez is ragaszkodott, amennyiben világi rendkülönbségek által nem érezte magát kötve, s

kánonában az összes kereszténységet „plebs tua sancta” („a te szent néped”) név alatt foglalá egybe: saját körében mindazáltal az egyenlőség fogalma azon szervezettel, miszerint az egyház magát rendezte, sokkal inkább ellentétben állott, hogysem valósítása lehető lett volna. Miután az egység érdekében hierarchiájához ragaszkodnia kellett, az egyház az egyenlőség valósítását csak azon tökéletesség következményeül fogadhatta el, melyre egy jobb világban egykor minden keresztény föl fog emelkedni, s csak ez értelemben ígérheté azt.

A *nemzetiség* fogalmát illetőleg az egyház egészen az első egyházatyák tanaival tartott, amennyiben, a népek közötti különbség létezését elismervén, nem abban kereste föladatát, hogy minden különbséget eltörlesszen, hanem abban, hogy minden népeket a keresztény közösség keblében egyesítsen; s azon valóban keresztény fölfogás, miszerint minden nép egyaránt hivatva van üdvösségre, az egyház kebelében valósítá a népek általános egyenjogúságát.

Ha immár azon hatást tekintjük, melyet az érintett fogalmak az államra gyakoroltak: úgy találjuk, hogy ez eszmék jelentősége ugyanaz volt az államban és az egyházban.

Amint az egyház körében a jogilletőség szorosan meghatározott fokozatában s a változhatlanság elvében keresték az önkény elleni biztosítékot, vagyis a szabadságot: úgy az államban is. Az államban, mint az egyházban, külön-jogosultság után törekszik mindenki, s azon meggyőződés, hogy az egyszer kivívott jogkört anyagi erő nem forgathatja föl: ez volt az, miben akkor mindenki szabadságának legfőbb biztosítékát kereste. Az egyenlőség fogalma az állam és egyház terén egyaránt háttérbe szorított. A nemzetiség fogalma pedig, amint a népvándorlás zavara megszűnt, s az egyház nagyobb befolyásra tett szert, az állam fogalmának lőn alárendelve, s bizonyos nemzetiségek különös jogát a külön rendiségek kiváltságai váltják fel.

Vannak ugyan némi különbségek azon befolyásra nézve, melyet e fogalmak a középkorban az államra és az egyházra gyakoroltak. Bármint törekedtek a világi hatalmat teljesen a császárban központosítani, az állam sohasem juthatott azon egységre, melyet az egyházi hatalom a pápaságban elért. Ennélfogva nagyobbaknak és könnyebben elérhetőeknek kelle szükségképp lenni a külön szabadsági igényeknek az állam, mint az egyház irányában, s a külön nemzetiségek fogalmával sohasem hagytak föl oly mértékben az állam, mint az egyház körében. Miután az összes népeknek egy nagy keresztény közösségben egyesítése határozottan kijelölt célja volt az egyháznak, mit maga a megváltó tűzött feladatul: az egyenjogúság elvét, mely az államban a viszonyokból lassankint fejlett ki, szükségképp előbb ismerték el az egyházban. Általában azonban a hasonlóságot, mely e fogalmak felfogásában az állam és egyház között az egész középkor folytán megvolt, senki sem fogja tagadni, és senki sem fogja állíthatni, hogy az értelem, melyet a *szabadság* fogalmának ezen, fejlődésünkre oly fontos korszakban tulajdonítottak, ugyanaz lett volna, amelyben e fogalmat korunkban valósítani megkísérlették. - Hiszen az összes középkornak éppen az individualizmusban fekszik kiváló jellemvonása. - Azon fogalom, miszerint a szabadságot csupán az államhatalombani részvételben kell keresnünk, sohasem volt inkább távol az emberektől; sohasem volt oly általános a törekvés érvényesíteni a személyes erőt, s az egyenlőség fogalma sohasem volt annyira háttérbe szorítva. Az utóbb érintett eszmének csupán abban állt minden befolyása, hogy a szabadság utáni törekvés mindenkinél *egyenlően* megvolt; s abban, hogy a helyzetek ama nagy különfélesége, melyet a középkori társadalom föltüntet, a vallásos szentesítés hiánya miatt sohasem kövülhetett keleti kasztrendszerre keresztény polgárisodásunk körében.

A XVI. század nagy egyházi szakadásával e részben is jelentékeny változás állott be; s azon tételt, miszerint egész polgárisodásunk lényegesen keresztény és fejlődésében merőben a vallásos szemlélettől függ, semmi sem tünteti világosabban elénk, mint ha azon hatást vizsgáljuk, melyet a reformáció az élet minden viszonyára gyakorolt.

A szabadság elvével, melyet azelőtt csak az egyház mint egész követelt az állammal szemközt, a reformáció után az egyének léptek föl az egyház irányában. Azon alapelvvvel, miszerint *a kereszténynek, hit dolgában, csupán az írás szavaihoz kell magát tartania, s minden kereszténynek joga van annak valódi értelmét vizsgálhatni* - ezen alapelvvvel, mondom, lelki ügyekben a teljes egyéni szabadság elve ismertetett el.

Midőn a reformátorok utóbb meggyőződtek azon eljárás veszélyességéről, hogy egyházi dolgokban minden tekintéllyel szakítottak; s mint minden párt, mely valamely intézmény visszaélései ellen oly elvekkel lép fel, melyek nem csupán a visszaélés, hanem az intézmény ellen is intézvék - ők is belátták, hogy a szabad vizsgálódással nemcsak a pápaság mindenhatóságát, hanem olyan egyházi intézmények fönnállását is lehetlenné tettek, melyeket maguk is szükségeseknek tartottak: a korlátlan szabadság helyébe a községek autonómiáját állították fel, s azon jogot, hogy az egyesek a község eldöntő tanácskozásaiban részt vehessenek.

Az egyenlőség elvét illetőleg, a reformáció egészen átalakította azon alapelvet, melyet a katolikus egyház követett: miszerint az egyház mint legfőbb hatalom előtt minden ember egyenlő ugyan, de az egyház keblében, amennyiben nem a hierarchia valamely lépcsőzetén áll, föltétlen engedelmességre van kötelezve. A reformáció a hierarchiával a jogkülönbséget is megszüntette, s az egyház körében, a község egyes tagjai közt, elismerte az egyenlőség elvét.

Látjuk ezekből, hogy a reformáció a szabadságot, mi alatt a középkorban az egyéni szabadságot értették, a község tanácskozásaiban való részvétel jogában kereste, s így a fogalomnak, egyházi ügyekben, hasonló jelentőséget tulajdonított, mint aminőben azt jelenleg az államban igekeznek valósítani. A XVI. század irodalma, a pórháború, az anabaptisták törekvései s azon irány, melyet a puritánok Angliában követtek, tanúsítják, mi sokat tett a reformáció a teljes egyenlőség fogalma terjesztésére. Hogy azonban minden kísérlet, mely a protestáns egyház keblében arra tétetett, hogy a többségnek korlátlan hatalom adassék az egyesek fölött, megghiúsult s csak újabb szakadásokra vezetett, és hogy azon törekvéseknek, melyek a teljes egyenlőség fölállítására valának intézve, tartós eredménye nem lőn: mindez a legvilágosabban bizonyítja, miszerint e fogalmaknak azon értelemben való valósítására nem vala érett ama korszak - vagy más szavakkal: hogy az emberek többsége egészen más értelemben fogta föl akkor a szabadság és egyenlőség eszméjét (*d*).

A nemzetiség elve lényeges befolyással volt a reformációra, s Németország nemzeti ellentéte Róma túlterjeszkedései ellenében bizonyára sokat tett Luther nézeteinek terjesztésére; a reformáció hatása mindazáltal a nemzetiség elvére nézve ártalmas vala, amennyiben a nemzeti elkülönzés fogalma teljesen háttérbe szorult a vallásos érdekek előtt: - minélfogva a reformáció korszakában az államok és népek nem nemzetiségi rokonságuk, hanem vallási közösségük viszonya szerint közeledtek vagy idegenkedtek egymástól.

Bármi tagadhatlan tehát, hogy a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméi polgárisodásunk minden korszakában befolyással voltak: ha nyugodtan vizsgáljuk a tényeket, meg kell győződnünk, miként ez eszméknek, legalább a forradalom századáiig, sohasem adták azon értelmet, melyben ma azokat valósítani törekszenek. A francia forradalom története is igazolja ezen állítást.

Azon kül- és belviszonyok, mik között Franciaország a forradalom kitörésekor volt, az egyéni szabadság eszméjét egy időre szükségképp háttérbe szorították. Franciaország lakosai sokkal hosszabb ideig megszokták kormányuk kezében központosítva látni az összes hatalmat s attól várni mindent kizárólag, hogysem csak helyes fogalommal is bírhattak volna az egyéni szabadság föltételeiről. Midőn Franciaország önállóságát egész Európa fenyegette, különben sem volt az alkalmas pillanat csonkítani az államhatalom erejét, melytől megmentésüket

várhaták: hogy kereshették volna ilyes körülmények közt egyébben a szabadságot, mint abban, hogy mindenki részt vehessen az államhatalomban? Egyébiránt mindemellett is világosan mutatja a történet, hogy az egyenlőség eszméjét az egész francia forradalom folyama alatt nem célnak, hanem mindig csak eszköznek tekintették.

Amint a világtörténelem e legnagyobb politikai mozgalma kezdetben inkább a királyság korlátlan kényuralma elleni harc volt s küzdés a szabadságért: úgy utóbb is hű maradt céljához. A különbség az előbbi és utóbbi korszak közt csak abban áll, hogy eleinte politikai intézmények által remélték megalapíthatni az egyenlő szabadságot; s később meggyőződtek, miszerint a szabadság, ha nem az egyesek egyéni önállóságában, hanem a hatalombani részvételben kerestetik, csak akkor lehet mindenkire nézve egyenlő, ha mindenki tényleg is egyenlővé válik. Mivel ez egyenlőséget a szabadság mellőzhetlen föltételének tekintették, csak azért törekedtek oly fáradatlanul utána.

Ez állítás bebizonyítása végett a francia forradalom egész folyamára s azon tényre hivatkozhatunk, hogy mindazok, kik a forradalomra irányadó befolyással voltak - magukat a terroristákat, sőt Robespierre-t sem véve ki -, az egyenlőséget mindig csupán eszközül tekinték a szabadság megállapítására.

A francia forradalom tehát csak egy további lépés azon ösvényen, melyen polgárisodásunk kezdettől fogva haladott.

Miután minden előhaladást, melyet az emberiség a keresztény polgárisodás folytán tett, annak tulajdoníthatni, hogy az egyéni szabadság elve mindig szélesebb körben lőn elismerve, s művészet, tudomány és anyagi jólét mindig azon mértékben emelkedett, amint az egyéni szabadság élvezete kevesekről mindig többekre lett kiterjesztve: a forradalom e fejlődés célját, polgárisodásunk legfelsőbb fokát, azáltal akarta elérni, hogy az egyéni szabadságot mindenki számára biztosítani törekedett. Az egyenlőség elve csak azon kiterjedést fejezi ki, melyben a forradalom a szabadság elvét valósítani kívánta; de törekvéseinek fő iránya mindenkor az egyéni szabadság maradt (*e*).

S ezek szerint korunk uralkodó eszméi eredetének és fejlődésének vizsgálata azon meggyőződésre vezet:

a) hogy a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméi egészen a keresztény polgárisodás körébe tartoznak, s hogy polgárisodásunk folyama alatt egyik fogalmat sem lehetett soha egészen háttérbe szorítani (*f*);

b) hogy a szabadság és egyenlőség fogalmai különböző időkben különböző befolyással voltak az események folyamára, s hogy a reformációval az egyenlőség fogalma inkább előtérbe lépett; de hogy a többség az egyenlőség utáni törekvést, még az első francia forradalom alatt is, csak eszközül tekintette a szabadság biztosítására.

Ha tehát azt akarnók bebizonyítani, hogy a többség a szabadság és egyenlőség eszméinek azon értelmet tulajdonítja, melyben ezen eszmék valósítása az államban megkísértetett, vagy más szóval, ha az iránt akarnánk meggyőződést szerezni, hogy századunk kizárólag az egyenlőség elvéért lelkesül: csak a legújabb korból vehetnők e részben az adatokat. Legyen elég csupán megjegyezni, hogy: miután a tény, melyet meg kellene mutatnunk, egyedül áll a világtörténelemben, s nem ismerünk több esetet, hogy az emberiség, miután sok századon át törekedett valamely eszme valósítására, mielőtt célját elérte vagy lehetlenségéről meggyőződött vala, valamely más ellenkezővel cserélte volna azt föl: sok és fontos okra lenne szükség, hogy bennünket erről meggyőzhessenek.

JEGYZETEK A II. FEJEZETHEZ

(a) *Ita* Macedónia, *quum in ditionem Romanorum cessisset*, magistratibus per singulas civitates constituas, *libera facta est*. Justin. L. XXXIII. (Így Macedónia, bár a rómaiak uralma alá került, az egyes városok magisztrátusai által szabad lett.)

(b) Ha nem vennők számba az egyház befolyását, örökre megfoghatlan maradna: miért volt a szabadság és egyenlőség fogalmainak, melyek egyaránt a kereszténységből származnak, oly különböző hatása? mint történhetett, hogy az egyenlőség fogalma annyi ideig háttérbe maradt szorítva, s a szabadság eszméje más értelemben lőn felfogva, mint a kereszténység tanaiból következni látszott?

(c) *Servi*, obedite dominis carnalibus cum timore et tremore, in simplicitate cordis vestri, sicut Christo: non ad oculum servientes, quasi hominibus placentes, sed ut servi Christi, facientes voluntatem Dei ex animo. Paul. ad Philipp. C. VI. 5. 6. (Ti szolgák, engedelmesek legyetek a ti test szerint való uraitoknak félelemmel és rettegéssel, szíveteknek egyenességében, mint a Krisztusnak. Nem a szemnek szolgálván, mint akik embereknek akarnak tetszeni, hanem mint Krisztus szolgálói, cselekedvén Isten akaratját lélekből. *Pál apostol levele az efézusbeliekhez*. 6. rész 5-6. vers.)

(d) A nagy pórháborúban a parasztok által föltett követelések legvilágosabb adatokul szolgálnak arra: mi távol vala akkor a teljes egyenlőség gondolata még azoktól is, kiknek az alapelv diadala által a legtöbb nyernivalójuk volt.

(e) Munkám első részében figyelmeztettem olvasóimat, hogy az előhaladás, melyet a keresztény polgárisodás folytán az állam körében tapasztalunk, csak abban állott, hogy az állam hatalma egyre korlátlanabbá vált. Ezen tagadhatlan tény nemhogy ellenmondásban állna azon állítással, miszerint az egyéni szabadság egész polgárisodásunk uralkodó eszméje, sőt a legvilágosabb bizonyossága annak. Mert először is tagadhatlan, hogy az államhatalom mindig nagyobb kiterjedése csak a közbiztosságra törekvés által lőn lehetségessé, mely biztosság az egyéni szabadság első föltétele; aztán azon apátia, mellyel az államhatalom mindig nagyobb kiterjedését tekintették, szintén világosan mutatja, mennyire háttérbe vonult a kollektív szabadság eszméje, amint azt az ókor fölfogta, s mennyire törekednek az emberek, nem annyira részesülni az államhatalomban, mint inkább saját, bármi kis körükben önállóságot biztosítani maguknak. Csak miután annyira mentek a dolgok, hogy az állam, amint hatalmát, és az egyén, amint tevékenysége körét kijjebb-kijjebb igyekvék terjeszteni, összeütközésbe jöttek; csupán ekkor törekedtek részt venni az államhatalomban: nem mintha fölhagytak volna az egyéni szabadság utáni törekvéssel; hanem éppen mivel egyedül ez úton remélték elérhetni azt.

(f) Ha a nemzetiség fogalma a kereszténység eszméivel nincs is ellentétben, legalább csak annyiban áll azzal összefüggésben, amennyiben a kereszténység minden népek szabadságát és egyenlőségét igénybe vette: minélfogva a nemzetiség fogalma polgárisodásunk folyama alatt jóval kevésbé fejlődött ki, mint a szabadság és egyenlőség elve.

III. FEJEZET

MILY ÉRTELMET TULAJDONÍT A NÉP KORUNKBAN A SZABADSÁG ÉS EGYENLŐSÉG ESZMÉINEK

Ismétlem, amit annyiszor mondék, mert éppen azt látszanak mindig elfeledni. A nép törekvéseit sohasem tudhatni meg az egyes szavakból, melyeket hadi jelszókul használ.

A tömegeknek egyesülési központra van szükségük, s minél rövidebb valamely szó, minél többféle értelmet adhatni annak, annál alkalmasabb e végre. Ilyes szavak a milliók szájában rendesen csak fogalmak hiányát vagy azok helyes kifejezését pótolják. - Midőn senki sem tudja tisztán kifejezni véleményét, mindnyájan egy szóban egyeznek meg, mely alatt mindenki azt értheti, amit akar; s azért abból, hogy a nép bizonyos szavakért, mint „egyenlőség”, „szabadság” és „testvériség” látszik lelkesülni, éppen nem lehet eszméire, vágyaira és törekvéseire következtetést vonni (a). Sőt inkább különös vizsgálat alá kell azokat vennünk: mi már magában is nehéz ugyan, de még nehezebb a mi napjainkban.

Amily mértékben központosítja a kormány a közélet minden fonalát kezében, s vonja mindig keskenyebbre a kört, melyben az egyes polgárok különben önállólag mozogtak s törekvéseik irányát tetteikben kimutatták: azon arányban fogy mindig azoknak száma is, kik a nép vágyaival foglalkoznak. A közvélemény kitapogatása korunkban a kormánynak és azoknak kizárólagos föladata lett, akik a hatalomra törekszenek, s még ezek sincsenek oly kedvező helyzetben, hogy azt határozottan kitudhassák. Mert a közvéleményre rendesen csak annyiban fordítják figyelmüket, mennyiben az az állam kormányzatára, vagyis oly tárgyra vonatkozik, miről a többségnek nincs véleménye. Ide járul azon helyzet, melyben van, általán véve, minden kormány jelenleg.

Az alkotmányos államok szervezete hozza magával, hogy a kormány nem a pártok fölött áll, hanem mindig maga is párt, s inkább azzal foglalkozik, hogy bizonyos irányt adjon a közvéleménynek, hogysem azt kiismerje. Aki maga is részt vesz a harcban, annyira el van foglalva közvetlen elleneivel, hogy az egész csatatért be nem láthatja: így a kormány figyelmét is sokkal inkább igénybe veszik azok, akik a küzdésben tetteleg részt vesznek s ellenzékelt alkotnak ellenében, hogysem azon végtelenül nagyobb számmal törődhezzék, mely nyugton nézi a parlamenti tusákat. Azon eszközöket sem tarthatni e részben kielégítőeknek, melyek a kérelmezési jogban és sajtószabadságban még fennmaradtak.

A kérelmezési jognak csupán azért tulajdonítanak oly nagy fontosságot alkotmányos államokban, mert ahol a népfölség elve el van ismerve, a többség kérelmezését csak némi szelídebb formának tekinthetni, melyben az államhatalommal parancsait közli. Amennyiben csak az egyes polgárok jogát értjük alatta, miszerint az államhatalomtól valamit kérhetnek: kényuralmi államokban is létezik az, oly időket kivéve, midőn egy Nero kezében van a főhatalom. De éppen azon fontosságban, mellyel alkotmányos államokban bír a kérelmi jog, fekszik az ok, minélfogva azt a nép vágyai és nézetei kritériumául nem tekinthetjük.

Ami tetteleges befolyással van az államügyek vezetésére, s a kormány iránya vagy legalább azon személyek megváltoztatásához vezet, kikre a kormány bízott: azt nem egyesek, hanem csak pártok használhatják céljaik kivitelére, mi ez esetben annál könnyebb, mert a kérelmezési jogot nagyobb államokban tulajdonképp nem is használhatják önállólag egyes polgárok anélkül, hogy jelentőségét merőben el ne veszítse.

Természetes következménye a korlátlan fölségi jognak, mely alkotmányos államokban a többséget illeti, hogy minden petíció csak azáltal nyer fontosságot az államhatalom előtt, ha sokan csatlakoztak ahhoz. Bármilyen igazságosak legyenek egyesek kívánatai, alkotmányos kormányok nem sokat törődnek azokkal, sőt határozottan azok ellen lépnek föl, ha azon körülményt, miszerint az érintett kívánatokhoz nemigen csatlakoztak, annak jeléül vehetik, hogy jóval nagyobb szám nem óhajtja, vagy legalább közömbösnek tartja a kérelmek teljesítését. Mivel már az érdekek végtelen különfélesége mellett, mely nagy államban létezik, oly tárgy nehezen található, mely a polgárok nagy többsége előtt hasonló fontossággal bírna, s mivel a kérelmi jog, valamely állam minden lakosa által külön gyakorolva, annyi tömérdek részint aprólékos, részint egymással ellenkező kívánatot idézne elő, hogy egy kormány vagy törvényhozás sem volna képes azokat csak tekintetbe is venni: az egyes polgár, hogy kérelmezési jogával sikeresen élhessen, ahelyett, hogy azt kívánja, amit óhajt, mások kívánataihoz kénytelen csatlakozni, melyeknek megadásától várja közvetve saját céljai elérését; ahonnan az következik, hogy a kérelmi jogot minden nagy államban mindig csak általános elvek mellett, vagy azon férfiak ellenében használják, kiknek kezében van az államhatalom, habár a nép többsége - igen ritka eseteket kivéve - majd sohasem törődik elvekkel, s rendesen csak az igazgatás azon szervei iránt érez valódi rokon- vagy ellenszenvet, melyekkel közvetlen érintkezésben áll. A kérelmezési jog ilyes használata mellett mily befolyást kell szükségképp gyakorolniuk a pártoknak, melyeknek tevékenysége nélkül a kérelmezők illő számban nem is gyűlnének egybe, s mi könnyen csalódhatik a nép, midőn ráveszik, hogy dolgokat kérelmezzenek, melyek legkisebb összefüggésben sincsenek azzal, amit sajátképp óhajt! Önként érthető ebből, mi nehéz, sőt lehetetlen a petíciókból, helyes fogalmat szerezni a nép valódi kívánatai felől. Az aláírások legnagyobb száma is valamely kérvényen csak azt mutatja, hogy a kívánt szabályok keresztülvitelétől igen sokan nagy eredményeket várnak; s éppen nem bizonyos, hogy a kérelem megadása az aláírókat kielégítene.

Hasonló eredményekre jutunk, ha a sajtószabadság útján gondoljuk kiismerhetni a nép vágyait.

Senki sem lehet inkább meggyőződve a szabad sajtó üdvös eredményeiről, mint én. Valamint mindaz a rossz, mely a beszéd vigyázatlan és gyakran bűnös használatából ered, egy okos embert sem bírhat arra, hogy a szólási tehetséget - mely mint a szellemi közlekedés eszköze alapja minden szellemi előhaladásnak - szerencsétlenségnek nyilvánítsa: oly kevésbé foghatom meg, hogy támadhatott először kétely a szabad sajtó hasznai felől, mely nem egyéb azon lehetőségnél, mely által az emberek, és pedig akik a szellemi fejlettség magasabb fokán állanak, szélesebb körben közölhetik gondolataikat. Mindaz, mit e részben olvastam és hallottam, mindig csak Rousseau ismert művére emlékeztetett, melyben a polgárisodást az emberiség legnagyobb szerencsétlensége gyanánt igyekezett előadni; legalább az indoklás egészen a híres genfi tudóséhoz hasonlít, s csak arról győzhet meg minden gondolkodót: hogy miután semmi nincs a földön, amivel visszaélni ne lehessen, s miután minden visszaélés nélkül is sok jó mellett némi rosszat is von maga után, mindent ártalmasnak lehet előadni, ha figyelmünket kizárólag a rossz következményekre fordítjuk. Mert az ember, a mindenség eme dicsősége és salakja, mint Pascal nevezi, maga sem tökéletes: azért semmi sem teheti őt egészen boldoggá. Azon ellenmondásokban, melyek saját bensőnkben vannak, találjuk okát, miért nem képes semmi kielégíteni vágyaink egy részét, anélkül, hogy egyszersmind bántalmunkra ne legyen, s hogy ennél fogva minden csak azon arányról ítélendő meg, melyben jó és rossz következményei egymáshoz állanak. Hasonlítsuk össze azon országok állapotát, hol a sajtó legtovább volt szabad, azokéval, ahol leginkább volt korlátozva, vagy ahol még éppen nincs sajtó. Ha a sajtószabadság ellen használt okoskodások helyesek: az utóbbi országoknak nyilván legboldogabbaknak kellene lenniök. Azonban úgy találjuk, hogy annál jobb a nép erkölcsi, szellemi és

anyagi állása, minél régebben fönnáll valahol a sajtószabadság. Az előtt, aki a politikát tapasztalati tudománynak tekinti, ez egy ellenében minden más okoskodás szintűgy erőtlennek fog mutatkozni, mint azon álokoskodások, melyeket az előbbi században a kereszténység mint minden csapás és szenvedés forrása ellen felhozni divatban volt; mely okoskodások bizonyára nem kábíthaták el azokat, kik ama világtörténeti tényrt tárták szem előtt: miszerint a vallássosság süllyedése mindig szellemi, erkölcsi s ezek folytán anyagi süllyedést is vont maga után.

Ha mindazáltal azon kérdést vizsgáljuk: mi által gyakorolja a szabad sajtó jótékony befolyását? azt fogjuk találni, hogy ez nem abban kereshető, hogy a szabad sajtó a kormányt a nép óhajtásairól és fogalmairól fölvilágosítja, hanem inkább abban, hogy *a művelt osztályoknak, s tehát közvetve a kormánynak is, eszközül szolgál: kiigazítani a nép fogalmait s irányt adni vágyainak.*

A sajtó a közvélemény közlönye, de majd mindig csak azon közvéleményé, mely bizonyos idő múlva lesz; és nem azé, melyet a többség már jelenleg is vall.

Korunkban, midőn a közvélemény-csinálást többen mesterségként üzik, sokkal inkább ismeretesekek e mesterségnek egyes fogásai, hogysem bővebb bizonyításra lenne szükség. Mindenki tudja, hogy a sajtószabadságot nem maga a nép gyakorolja, sőt általában még a műveltebb osztályok sem élhetnek azzal; minélfogva tisztán áll, hogy a szabad sajtót csak akkor tekinthetni a nép eszméinek közlönyéül, ha föltesszük, miszerint az írók és hírlapszerkesztők a nép nézeteit tökéletesen ismerik, s ahelyett, hogy különös célok után törekednének, kizárólag csak mint a közérdek képviselői lépnek föl, - amire, fájdalom, ritka esetet találunk.

A nép eszméit sem a tömegek nyilatkozataiból, sem az úgynevezett népközlönyök vezércikkeiből nem ismerhetni ki, hanem csak úgy, ha arra fordítjuk figyelmünket; hogy mit kíván a nép bizonyos eszmék nevében? s ezt csak a nép tetteiből vonhatjuk le (b).

S miután minden állam úgy van rendezve, hogy a sokaság mindig csak tömegben nyilváníthatja nézeteit; miután az egyesektől általában minden cselekvési alkalmat elvettek, s a központosítás a polgárok többségét minden közigazgatási befolyástól megfosztotta: elveszett a legjobb, sőt egyedüli eszköz, kitudni a nép valódi kívánatait (c).

Mindazon nehézségek mellett is azonban, mikkel jár korunkban kitudni a nép vágyait és nézeteit, meglehetősen pontossággal meg lehet azokat határozni, ha helyes utat követünk, s ahelyett, hogy a nép véleménye fölött általánosan filozofálnánk, az egyesek vágyaira és nézeteire fordítjuk figyelmünket, kikből a nép áll.

Vizsgáljuk azon országot, hol az egyenlőség elve leginkább előtérbe lépett, s állítólag a nép minden törekvésének egyedüli célja. A francia társadalomnak melyik osztályáról tehetni föl, hogy kizárólag az egyenlőség elvéért lelkesül, s hogy annak valósításáért az egyéni szabadság élvezetéről is kész lemondani?

A társadalom vagyonos osztályairól, melyek tőkével bírnak, s azt iparra és kereskedeésre fordítják, sőt azokról sem lehet egyáltalában szó, kik szellemi képzettségüknél s nagyobb fokú mechanikai ügyességüknél fogva az egyenlőség elvének alkalmazása által vesztenének. Megengedem, hogy ezen osztályokból egyesek, polgártársaik javáért s mivel nagyon jól tudják, hogy az egyéni képességben rejlő különbséget nem semmisíthetni meg, meggyőződésből csatlakozhatnak az egyenlőség melletti mozgalmakhoz: de az érintett osztályok nagy többségéről nem tehetjük azt föl, s hogy Franciaországban valósággal nincsen is úgy, megtetszik azon heveségből, mellyel az általános egyenlőség elvének szóvivői a társadalom éppen ezen osztályait megtámadják.

Franciaországban földbirtok és mindennemű tőke oly végtelenül föl van osztva, s annyi a fokozat testi erő és mechanikai ügyesség tekintetében egy és ugyanazon iparág munkásai között is, s különböző iparágakéi közt még inkább, hogy egyáltalában lehetlen határvonalat húzni azok közt, kik az egyenlőség elve valószínűsítésétől javulást várhatnak, és akiknek állapota azáltal rosszabbá lenne. Hogy ezt tehessük, nemcsak minden egyesnek anyagi állását, hanem kilátásait is kellene ismernünk. Ezeket megfontolván, meg kell engednünk, hogy Franciaországban is nagy azok száma, kiket már helyzetüknél fogva az egyenlőség elve elleneinek kell tekintenünk (d).

Ha kérdezzük: ki akarja tehát az egyenlőség elvének valószínűsítését oly kiterjedésben, melyben érte küzdenek? bizonyosan azt válaszolják ugyan, hogy: *az egész nép*; ha azonban tovább kutatjuk: ki ezen nép? olyforma választ nyerünk, mely Beaumarchais híres értelmezését juttatja eszünkbe a sajtószabadságról. A nép, tudniillik e fölfogás szerint, magában foglalja Franciaország minden lakosát, kivéve a nemességet, papságot, képviselőket, a közigazgatási tisztviselőket, tőkepénzeseket, földbirtokosokat, bérlőket, kivéve a munkásokat, kik fensőbb technikai képzettségüknél fogva nagyobb fizetést húznak, a tudósokat s azokat, akik sokkal inkább katolikusok, hogysem az egyházat teljesen alája akarnák vetni az államnak stb. stb.; szóval, kivéve mindazokat, kik másképp vélekednek az egyenlőség elve fölől, s kiket annál fogva „aristos” névvel szoktak jelölni: úgyhogy e nagy szó alatt: „nép” elvégre is csak a proletárok osztályát lehet értenünk, s ennek is csak azon részét, mely nagyobb városokban lakik, s a munkások legalsó osztályához tartozván, a termékek egyenlő felosztása mellett nem veszítene semmit.

Ha meggondoljuk, hogy az ó- és újabb kor államai közt az az egyik lényeges különbség, miszerint az ókor polgárai városokban laktak, s az akkori államok nem ismerték, amit ma vidéki vagy falusi népnek hívunk: igen különösnek találjuk sok újabb politikai gondolkozási módját, mely szerint az egész vidéki népességről megfélemedezik, s a főváros lakosainak oly állást akar adni, aminővel az ókorban bírtak a város lakói (e).

Még különösebb, hogy a szám szerinti többség elve mellett tanúsított minden buzgalom dacára, éppen ott nem akarják ez elvet alkalmazni, hol az államban a legfontosabb változásokról van szó, s hogy a városi lakókra nézve is csak egy osztálynak, a proletároknak tulajdonítanak döntő befolyást, noha majd minden városban kivétel nélkül kisebbségben van az. Legkülönösebbnek tetszik pedig, ha azt látjuk, miszerint oly állampolgárok kisebbségének követelik a fölségi jogok kizárólagos gyakorlását, kik, amint az egyenlőség elvének barátai állítják, anyagi nélkülözéseik következtében szellemi és erkölcsi tekintetben is egészen elhagyatott állapotban vannak, s kiket az átkozott szabad versenyzés nemcsak a szabadságtól, hanem a képességtől is megfosztott, hogy azt élvezhessék. Miután a társadalom azon osztályainak, melyeknek kezeiben hatalom van, rendesen előjogokat is adnak, igen természetes, ha a proletároknak, kiknek nagy hatalmuk van a városokban, annak megfelelő kiváltságos állást akarnak adni. Hogy a „nép” nevezet alatt jelenleg csupán a nagyobb városok proletárságát értik, kétségkívül ugyanazon okból származik, melynél fogva a középkorban „populus” alatt csak a kiváltságos osztályt értették, s azért kétségtelenül igen nagy fontosságú kérdés: ha vajon azok, kikre ama szorosabb értelemben vett „nép” nevet illesztik, valóban oly értelemben veszik-e a szabadság, egyenlőség és nemzetiség uralkodó fogalmait, mint szóvivőik állítják?

Kísértsük meg e kérdés megoldását.

Ha legkisebb kétségünk lehetne, hogy polgárosodásunk a régít fölülmúlja, szükségképp eloszlik az, mihelyt egybevetjük: milyen állásban voltak a társadalom legalsóbb osztályai akkor, s minőben vannak most? A tömegek, bármennyire elmaradtak legyenek különben műveltségükre nézve, sokkal inkább képesek napjainkban eszméikért lelkesülni, mint az ókorban voltak. A

vérpatakok, melyek a keresztény polgárisodás folyama alatt eszmékért ontattak, arra szoktatták az emberiséget, hogy ne csak oly dolgokat tartson küzdésre érdemesnek, mik anyagi haszonnal járnak; s egyik jellemző vonása polgárisodásunknak az, hogy a társadalom legalsóbb osztályai is nemhogy merőben fölláldoznák eszméiket az anyagi szükségek utáni szorgoskodásnak, sőt e szükségek kielégítését is eszméik valósítása által törekszenek elérni. Ebből azonban nem következik, hogy a nép korunkban kizárólag eszméi létesítésén fáradozik, sőt inkább most, mint mindenkor, az anyagi szükségek kielégítése teszi nagy részben törekvései célját, és pedig annál inkább, minél kevésbé van a szükségek kielégítéséről gondoskodva (f).

Ez általános tételekből, melyeknek helyes voltáról Franciaország története az első forradalom kezdetétől napjainkig a legvilágosabb bizonytságot tesznek, igen könnyen kimagyarázhatni: mint lépett korunkban előtérbe az egyenlőség elve.

Miután belátták, hogy az egyéni szabadság élvezetét az elv alkotmányos elismerése mindenkire nézve még nem biztosítja, sőt hogy a szabad verseny, mely az egyéni szabadság szükséges következménye, az egyesek rendelkezésére álló erők és eszközök végtelen különbsége mellett, sokakra nézve a szabadság elvesztését vonhatná maga után: okvetlenül kellett támadni azon gondolatnak, miszerint a szabadság elve magában nem elegendő; hanem bizonyos előfeltételekre van szükség, melyek a szabadság élvezetét mindenkinek számára biztosítsák, s nem volt nehéz dolog a néppel elhitetni, hogy ez előfeltételt az egyenlőség elvének valósításában kell keresni. De ha vizsgáljuk, mily élénk lelkesedéssel csügg a nép most is a szabadság elvén; ha látjuk, miként éppen azért lelkesül oly igen az egyenlőtlenség ellen, mert azt hiszi, hogy az fosztja őt meg a szabadságtól, míg, ahol a szabadság értékében szükségesnek látszik (például a politikai jogok gyakorlásában, munkások szövetkezéseiben stb.) nem követi az egyenlőség elvét: azon meggyőződésre kell jutnunk, hogy a proletárság is csak azért lelkesül az egyenlőség elve mellett, mivel egyedüli eszköznök tartja a szabadság elérésére, s hogy a nép ezen osztályától is mindig távol volt a gondolat, hogy a szabadságot az egyenlőségnek fölláldozza.

De tegyük föl, hogy e részben nem ítélnénk, hogy a nép - vagy legalább a városokban lakó proletárság - valódi nézeteit csak azok ismerhetik, kik, mivel e földet fölforgatták, hogy magvetésükhöz jobban elkészítsék, most azt hiszik, hogy a várható aratásról csak ők ítélnének. Vizsgáljuk: mily ítélettel vannak korunk demagógjai a proletárság nézetei felől?

Legjobb eszköz e célra, arra ügyelnünk: mi módon törekszenek nézeteiket terjeszteni.

Már gyakran érintettem - s ha korunk eszméinek folyamát érteni akarjuk, nem szabad soha felednünk -, hogy tulajdonképpen J.-J. Rousseau-val kezdődik az irány, mely a szocializmusra és kommunizmusra visz. Dőreség volna azt akarnunk állítani, mintha az általános egyenlőség elvét, minden eredményével együtt, azelőtt senki sem mondta volna ki. Miután ezen elv a kereszténység legfontosabb tanaival összefüggésben áll, gyakran s a legnagyobb határozottsággal föllállították ezt, főleg vallásos írók. Ismeretes Pascal következő helye: „Ce chien est à moi, disaient ces pauvres enfants, c'est ma place au soleil. Voilà le commencement et l'image de l'usurpation de toute la terre” (P. I. art. 9. § 53.) (Ez a kutya az enyém, mondták ezek a szegény gyermekek; ez az én helyem a nap alatt. Íme, az egész világ feletti hatalom bitorlásának a kezdete és képe), mely eszmét gyakran ismételték mind előtte, mind utána. Mindemellett is azonban Rousseau művei és főleg a *Contrat social* által jutott az egyenlőség elve általános elismerésre. - S mint nyilatkozott Rousseau az egyenlőség elvéről?

„Si l'on recherche en quoi consiste précisément le plus grand bien de tous, qui doit être la fin de tout système de législation, on trouvera qu'il se réduit à ces deux objets principaux - la liberté et l'égalité. La liberté parce que toute dépendance particulière est autant de force ôtée

au corps de l'état; *l'égalité parce que la liberté ne peut subsister sans elle.*" (*Contrat social*. L. II. ch. XI.) (Ha megvizsgáljuk, miben is áll pontosan az összesség legnagyobb java - hiszen minden törvényhozási rendszernek erre kell törekednie -, úgy azt fogjuk találni, hogy két fő célra szorítkozik, ezek pedig a szabadság és az egyenlőség. A szabadság, mert minden egyéni függés az állam erejéből vesz el; s az egyenlőség, mert szabadság nem létezhetik egyenlőség nélkül. - J.-J. Rousseau: *Értekezések és filozófiai levelek*. Ford.: Kis János. Bp. 1978.)

Ez idézet tisztán mutatja, hogy Rousseau ama két jó közül, mikre minden társadalomnak törekednie kell, előbb a szabadságot említi, s az egyenlőséget csak eszköznek tekinti, mely a szabadságra vezet. Ugyanezt állíthatni Robespierre-ről, a genfi bölcselő leghűbb tanítványáról. Ez is csak azért törekedett az egyenlőség elvét valósítani, mivel (amint a „Comité du salut public”-hez tett jelentésében mondja) átlátta, hogy a szükség a nép dolgozó osztályát a legnagyobb függésbe süllyeszti, s a szabadság ezen akadályát csupán az egyenlőség elvének valósítása által hitte megszüntethetni.

Még Babeuf és követőinek eszméiben is, kikkel már az első forradalom alatt a valódi kommunisták sora kezdődik, tisztán föltűnik ez irány. Senki sem állítá Babeufnál határozottabban az általános egyenlőség elvét az emberi boldogság egyedüli föltételéül s egyszersmind az állam kizárólagos céljául. Az államhatalom kényuralmát senki sem hirdette oly nyilván a közjó szükséges föltételének, s a teljes egyengetés (nivellírozás) tervét sem követte senki annyira a legkisebb részletekig, mint Babeuf tanítványai; - s úgy találjuk, hogy itt is a szabadság utáni törekvés azon út és mód, melyen a babeufizmus a következő elvhez jutott: *qu'il est essentiel au bonheur des individus, que le citoyen ne rencontre nulle part le moindre signe d'une supériorité même apparente* (hogy az egyének boldogsága szempontjából lényeges, hogy az állampolgár sehol se találkozzék valaminő - akár látszólagos - fölény legcsekélyebb jelével sem). A magántulajdon megsemmisítését csak azért tekintették a jól rendezett állam alapföltételéül, mivel azt hitték, hogy a magántulajdon következtében szükségképp szolgátságba süllyednek mindazok, akik élvezetéből ki vannak zárva (*la propriété individuelle cause l'esclavage*) (az egyéni tulajdon, a szolgátság oka).

Az *ember* - úgymond Maréchal, ki a Babeuf-pártiak nézeteit cinikus nyíltsággal fejtegette *Almanach des honnêtes gens*-jában - *azért született, hogy függetlenül éljen és a maga ura legyen*: egy lépéssel közeledett vesztéhez, mihelyt föléje kerül embertársa, habár jobb is nálánál. Amit a babeufizmus egyenkint javasolt, mind csak eszköz arra, hogy az emberiséget ez eredeti rendeltetéséhez visszavigyék, vagy hogy tanainak valamely párt pártolását megszerezzék.

Miután a szocializmus a társadalmi rend megváltoztatását tűzte ki céljául, lehetetlen, hogy azon fogalmak valósítását tekintse föladatának, melyek a jelen társadalmi rend alapjait képezik; amiből kitetszik, hogy a szocializmus tulajdonképpen kívül áll korunk politikai mozgalmainak körén, s hogy annál fogva párthíveit sem a szabadság, sem az egyenlőség elvének pártolói közé nem számíthatni. Ha mindazáltal vizsgáljuk, mely eszközökkel igyekszik a szocializmus minden iskolája terjeszteni alapelveit: a szocializmus gyors terjedésében is csak annak látjuk bizonyosságát, mily hatást gyakorol századunkban is az egyéni szabadság elve az emberek kedélyére, s meggyőződhetünk, miképp e hatást még azok is elismerték, kik az egyéni szabadság (a szabad versenyzés) elvében keresték minden létező rossznak forrását.

Nemhogy kiemelnék az ellentétet, mely a szocializmus tanai s az egyéni szabadság fönnállása közt létezik, s előtérbe állítanak az alapelvet, mely tulajdonképpen a szocializmus lényegét képezi: ti. az egyén alávetését a társadalom kormányának az anyagi szükségek biztosítása tekintetéből; sőt Saint-Simontól Louis Blanc-ig minden szocialista azon állításból indult ki, miszerint a jelen társadalmi viszonyok mellett a politikai szabadság, minden eredményével

egyetemben, csupán kevesek kiváltsága, melynek élvezetéből a többség gyakorlatilag ki van zárva - s hogy ennél fogva éppen *a szabadság érdekében* szükséges a társadalmi rendet egészen megváltoztatni.

Ezt mondhatni a kommunistákról is.

E párt vagy felekezet vezéreinek nem szokása tanaik logikai következményeitől visszajedni: mindig egész nyíltsággal kimondák azokat. E tan, mely az élvezetet tekinti az emberi lét egyedüli céljának, s azt csupán állati szükségseink kielégítésében hiszi föltalálni, mely tan, hogy az individualizmust leküzdje, a családot akarja megsemmisíteni, hogy a családi szeretet helyett, mely most az embereket elválasztja a társadalomtól, a legdurvább önzést emelje trónra; mely tan elvégre az emberi természet ellentéteit azáltal akarja megszüntetni, hogy a lelket a testnek teljesen alárendeli - e tan bizonyára nem fél megtagadni az elveket, melyek valósítását akadályozzák, s ha rendszerének megalapítása úgy kívánja, kész megtagadni minden különbséget eszmék, ízlések, hajlamok és ügyességek között, sőt magát az előhaladást is: (g) mindazáltal úgy találjuk, hogy a szabadság elvével szemközt a kommunizmus is lemondott a szoros következetességről. Ha egyszer abból indul ki a kommunizmus, miszerint minden emberi szenvedés onnan származik, mivel egyes emberek, kik erősebbek másoknál, embertársaik elnyomására használják erejüket, s hogy annál fogva mindenekelőtt a legteljesebb egyenlőséget kell létesíteni: valódi következetességgel azt is nyíltan meg kelle támadnia, ami minden egyenlőtlenség forrása az emberek közt, ti. *szabadságukat*. Azonban éppen az ellenkezőt teszi a kommunizmus minden iskolája.

Míg egy rész (kiknek tanát Stein *Geschichte der sozialen Bewegung in Frankreich* című munkájában igen helyesen vallásos kommunizmusnak nevezi) a kereszténységre hivatkozik, s a létező tulajdonjog és család eltörlését azon keresztény szeretet nevében követeli, mellyel ellenkezik oly intézmények fönntartása, melyek az egyetemes jóléttel ellentétben állanak: az anyagi kommunizmus abból következteti a teljes egyenlőség szükségét s a tulajdon és család megszüntetését, mivel az ember szabadságra van hivatva. Éppen azért szükséges a tökéletes egyengetés, mert a míveltség és birtok tekintetében létező különbségek nemcsak az élvezetekre nézve különbséget idéztek elő, hanem az alsóbb osztályokat valódi rabszolgaságra juttaták. A kommunizmus szóvivői általában vagy a kereszténység, vagy a szabadság elve mellett nyilatkoztak, holott mind a kereszténység, mind a szabadság elve ellentétben áll saját tanaikkal.

Mit tanúsít a kommunizmus ezen állása?

Igen tévednénk, ha azon körülménynek tulajdonítnók ezt, hogy a kommunizmus vezetői nem fogták föl az ellentétet, melyben tanaik a szabadság elvével állanak. Midőn a köztársaságiak 1848-ban az újabb iskolákkal ama hallgatag szövetséget kötötték az egyeduralom megdöntésére: ezek szintoly kevéssé ringatták magukat a csalódásban, hogy frigyük tartós lesz, mint amazok. Miként a köztársaságiak azáltal igyekvének párthíveik sorát szaporítani, hogy a köztársasági államformát s az általános szavazatjogot hirdették legfőbb, sőt egyedüli eszköznek társadalmi reform kivitelére: úgy a szocialista iskolák mindnyájan a társadalmi átalakításban igyekvének föltüntetni az egyedüli eszközt, miáltal a demokratikus köztársaságot megalapíthatják (h). Egyébiránt a kommunisták magaviselete Cavaignac és a köztársasági párt főnökei ellenében szintoly világosan mutatja valódi nézeteiket, mint Cavaignac és barátainak magaviselete az 1848-i júniusi napokban a köztársaságiak valódi állását a szocializmussal szemközt. - Hogy a szocializmus és kommunizmus vezérei tiszteletet mutatnak a szabadság elve iránt, csupán azon meggyőződésnek tulajdoníthatni, mely szerint *egyetlen tan sem számíthat korunkban sok követőre, ha nem a szabadság valósítását tűzi célul*.

Mivel a kommunizmus vezetői átlátták, hogy a nép mindenképp fölött szabadságot akar; mert tapasztalásból tudják, hogy 1789 óta minden kormányformát csak azért támadtak meg, mivel nem volt képes a szabadságot mindenki számára biztosítani; hogy a köztársaság, valamint az egyeduralkodó alatt mindig az igazgatás azon részét gyűlölték leginkább, mely a szabadságot korlátozta; mert végre meggyőződtek afelől, hogy a francia társadalom legszegényebb osztályai is többnyire inkább szenvednek ínséget, hogysem szabadságuk feláldozásával vásárolják meg anyagi érdekeik biztosítását: csupán azért áll első helyen a kommunizmus zászlain ez a szó: *szabadság*; csak ezért tüntették az egyenlőséget mindig úgy föl, mint egyetlen eszközt, mely által a szabadságot biztosíthatni.

Ha már azok is, kik különben kíméletlen következetességgel hirdetik elveiket, kik a tulajdonlopásnak, a családot a testvériség elleni bűnnek nyilvánították, s hol elveik keresztülvitele úgy látszott kívánni, sem vallással, sem egyéb eddig szentnek tartott emberi érzéssel legkevésbé sem gondoltak; ha, mondom, maguk a kommunizmus hirdetői is a leggyöngédebb kímélettel viseltetnek a szabadság elve iránt, s azt nemcsak nem támadják meg, sőt tanaik egyik fő ágazatának, sőt céljának mondják, ennél valóban alig lehet nagyobb bizonyosság arra: minő hatást gyakorol korunkban is a szabadság elve az emberek kedélyére.

JEGYZETEK A III. FEJEZETHEZ

(a) Mint talán egy királynak sem éljeneztek annyit, mint XVI. Lajosnak, s ebből senki sem következtethetett az egyeduralkodó elv hatalmára a forradalom alatt: úgy a „Comité de salut public” eljárásait a szabadság nevében helyeslették; a hittürelem nevében határozták el a katolicizmus üldözését, s éppen a „terreur” uralma alatt ábrándoztak leginkább a testvériségről.

(b) Miveltebbek is ritkán képesek helyesen kifejezni, amit kívánnak, főleg ha nem valamely különös esetre nézve, hanem általában kérdezik őket; mennyivel kevésbé lehet azt a néptől várni. Az emberek fogalmainak és vágyainak megismertetőjéül legbiztosabban cselekményeik szolgálhatnak. Ha tudjuk, mit tőn valaki különböző esetekben, nem nehéz szelleme irányát általában meghatározni.

(c) Az eszközök, melyek által ugyanazon célok kisebb közösségekben és az államban elérhetők, különbözők. De a célok, melyeket az egyes a község és az állam által el akar érni, ugyanazok maradnak. Ha például az egyesek mindenképp azon törekszenek a községben, hogy egyéni szabadságukat biztosítsák: józanon nem tehetjük föl, hogy ugyanazok az államban az általános egyenlőség valószínűségét tűzik célul, bármi zajosan és egyértelműen nyilatkozzanak is amellet, azon hibás meggyőződésben, hogy a szabadságot a községben csak azáltal biztosíthatni, ha mindenki teljesen egyenlő az államban. A célszerű helyhatósági intézményeknek egyik legnagyobb haszna tehát kétségkívül abban áll, hogy felvilágosítást nyújtanak az állampolgárok valódi nézeteiről. Argus száz szemével és Briareus száz karjával látták el az államot; de valamint az egyes ember, ha száz szemmel és karral s annak megfelelő erővel bírna is, széles körre kiterjesztett tevékenység mellett kevesebbet tehetne, mint más ötven egyes: úgy vagyunk az állammal is. Minek oka, hogy mindazon szemek és kezek egy pontban vannak egyesítve, s az ekképp bőségesen ellátott lénynek is csak egy akarata, egy lelke van, fölfogni a számtalan benyomást s intézni a száz kar munkásságát. A végtelen hatalom, mellyel az államot fölruházták, mindenütt elég, hol nagy erőfeszítésre egy pontban van szükség; de sehol sem az, ahol sokoldalú tevékenység kellene.

(d) Azon harc között, melyet az első francia forradalom alatt vívtak az egyenlőség elvéért, s a jelen küzdelem között az a különbség, hogy az egyenlőség elvét akkor bizonyos, szorosan

elkülönzött osztályok ellenében állították fel, míg most a társadalom minden osztályában elszórt egyének ellen sürgetik. Kik ma az elv mellett harcolnak, egészen azon állásba jutottak ezáltal, melyben akkor az érintett elv ellenei voltak, miszerint nem egyetlen osztállyal, hanem különböző elemekből álló tömeggel állanak szemközt.

(e) Az egyenlőség elvének vitatói rendesen azt állítják, hogy a vidéken lakó proletárságot mint igen míveletlent előbb a szabadságra nevelni kell, s azért, ha bizonyos nézetek mellett nyilatkoznék is, nem illeti még most döntő befolyás.

(f) Annyi rosszat mondanak korunkról, hogy jó oldalairól sem kell megfélelkezünk: nem azért, hogy elbázzuk magunkat, amire szerfölött tökéletlen viszonyaink közt valóban nincsen ok; hanem mivel a meggyőződés, miszerint a múlt időkhöz képest előhaladtunk a polgárisodásban, szükségképp a továbbhaladás reményét és törekvését vonja maga után. S tagadhatni-e, hogy proletáraink legalsó osztályai is, melyek *munkát* kívánnak, *s a munkáért kenyeret* - erkölcsi becs tekintetében jóval fölülmúlják azon szilaj tömegeket, melyek „kenyér és játék”-okérti lármáikkal Rómát eltöltötték?

(g) A „L’Humanitaire” lap alapítási üléseinek jegyzőkönyve 1841. júl. 20- és 22-ről, lásd Steinnál: *Geschichte der socialen Bewegung in Frankreich* etc.

(h) A két állítás közt abban áll a különbség, hogy a köztársaságiakét a történetek igazolják, míg a kommunistákét valótlannak kell mondanunk. Minden tisztán demokratikus köztársaság társadalmi mozgalmakra, vagy legalábbis teljes vagyonegyenlőség utáni törekvésre vezetett. A teljes egyenlőség azonban sohasem politikai szabadságot, hanem mindig kényuralmat vont maga után, éspedig igen természetesen, miután az egyetemes egyenlőséget semmi alakban sem lehet inkább valósítani, mint ha csak egy embert veszünk ki az egyenlőség törvénye alól.

IV. FEJEZET

BŐVEBB BIZONYÍTÁSA, HOGY NEM AZ ÁLTALÁNOS EGYENLŐSÉG, HANEM AZ EGYÉNI SZABADSÁG ÉLVEZETE KORUNKBAN A TÖREKVÉS TÁRGYA

Olvasóim közül talán többen nem elégszenek meg a felhozott okokkal.

Legyen szabad őket a kor némely jelenségeire figyelmeztetnem. Mindannak dacára, amit az egyenlőség elvének kizárólagos uralma mellett fölhoznak, minden ékesszólásnál és okoskodásnál kiáltóbban bizonyítja az ellenkezőt az, ami körülünk történik.

Mindenfelé keserű panaszokat hallunk a reakció ellen, mely naponként nyíltabban lép föl, s a legtöbb országban mindent, vagy legalább nagyobb részét fokozatosan megsemmisíté annak, amit a közelebbi zivatarban nyertünk.

Megszokott dolog a fejedelmek hatalmának, a kiváltságos osztályoknak, a jezsuiták ármányainak s a sajtó alávalóságának tulajdonítani ez eredményt; ezen nézet azonban szintoly hibás, mint az, amely az 1848-i mozgalmak felelősségét e mozgalmak vezetőire hárítja. Amilyen esztelenség a mindenhatóság és csalhatatlanság isteni tulajdonait a népnek igényelni: szintoly dőreség róla bármely időszakban azt hinni, hogy nincs akarata. - Minden fontosabb eseménynél mindig a népet illeti a legnagyobb érdem s a legnagyobb bűnsúly.

Valóban sem a hatalom, mellyel a fejedelemség az 1848-i események után rendelkezhetett, sem a nemesség törekvései, mely a forrongás idején sajátképpen csak azon volt, hogy elfeledtesse előbbi állását, sem egyes papok működései nem magyarázzák meg előttünk az utóbbi napok nagy fordulatát; inkább a nép érzelmeinek hullámvázában kell okát keresnünk. Csupán azért lett a reakció lehetséges, mivel az 1848-i események után a nép eszméiben történt visszahatás, s mert elvesztette lelkesedését azon eredmények iránt, melyeket oly nagy örömmel üdvözölt.

Hogyan fejthetjük meg e változást a nép nézeteiben?

Az emberi természetben fekszik s azért egész népek életében is tapasztaljuk, hogy ha kitartó küzdelmekkel elérték a célt, az sohasem elégíti ki őket oly mértékben, amint remélték. Minden előre tett lépéssel távol látóköriük is, s ugyanazon ösztön, mely előbb bizonyos cél után készítetett, kényszerít bennünket, hogy tovább menjünk, ha azt elértük.

Ha tehát a nép az 1848-i nagy események által minden kitűzött célját elérte volna is: a teljes elégedettség nyugalmatól azért még távol lennének.

Minden nagyobb népmozgalom rendesen kétféle eredményt von közelebb maga után. Ha a forradalom megfelelt a várakozásnak: a nép további haladásra érzi magát buzdítatva ez irányban. Ha ellenkezőleg ütött ki a forradalom, s azon nézetre jutnak az emberek, hogy helytelen volt, amire törekedtek: elfordulnak az érintett céltól, s új, gyakran merőben ellenkező irányokba vetik magukat. Ha a nép hangulatát vizsgáljuk e pillanatban, úgy találjuk, hogy egyik eset sem fordult elő az 1848-i mozgalmak után.

Az 1848-ban keletkezett alkotmányok mind hasonlóan egymáshoz, amennyiben, mellőzván az egyes népek külön viszonyait, egyedül csak azt akarták megszilárdítani, ami által azok, kik a nép nevében fölléptek, örökre biztosíthatni vélték a *szabadságot és egyenlőséget*. Behozták az általános szavazásjogot, az összes nép által választott törvényhozás korlátlan hatalmát, az

esküdszékeket, szabad sajtót, a polgárok korlátlan gyülekezési jogát, s mindazt, amiben hitték rejleni a szabadságot. Az 1848-i mozgalom teljesen célját érte. Alig van példa a történetben, hogy politikai küzdesek oly rövid idő alatt oly tökéletes győzelemre vezettek. S a nép, melynek nevében diadalmaskodtak, mégsem érezte magát győzőnek, sem el nem fordult a szabadságtól, miután mindazt megadták neki, amiben vezéreinek állítása szerint a szabadság áll, hanem *továbbá is szabadság után eped*, s nyugodt szemmel nézi annak elvételt, amit vívmányainak mondtak.

Honnan lehetne ezt kimagyaráznunk, hacsak abból nem, *hogy a nép a szabadság alatt más valamit értett és ért, mint amit nevében kivívtak vezérei?*

Enélkül szintoly lehetlen volna a visszahatás azon intézményeket illetőleg, melyeket a szabadság nevében alapítottak, mint ha például a jobbágyi viszonyokat akarnák visszaállítani. Ha azt nem tennők fel, hogy a nép mást ért a szabadság fogalma alatt, nem foghatnók meg, hogy intézmények irányában, melyeket a szabadság nevében alapítottak, nemcsak a legnagyobb közöny uralkodhatik - mit a nép kifáradásából és természetes indolenciájából is ki lehetne magyarázni -, hanem hogy sok helyütt éppen a szabadság nevében lépett föl a visszahatás a történetek ellenében.

Míg a fekvő vagyon felosztásában és magánbirtoklásában akarják fölmutatni minden baj forrását, s a nép nevében követelik a tulajdon eltörlését: éppen a nép soraiban is egyfelől erős ragaszkodást látunk a tulajdonhoz, másfelől határtalan vágyat, hasonló birtokot szerezni; s a földműves szintűgy kész minden áldozatra, hogy a kevés röögöt, melyet mível, megtarthassa, mint a gyári munkás, a proletár, kinek nevében lehangosabban követelik a földbirtok eltörlését, nem irtózik semmi fáradságtól és lemondástól, hogy ilyesmire szert tegyen.

A szabad verseny elvét minden rossz forrásának mondják ugyan, kötetekre menő szívrázó rajzolatokat írtak össze ez elv borzasztó eredményeiről, s Párizsban és Franciaország több gyárvárosában ezrenként járnak a munkások zászlókkal, miken a munka megszervezése van fölírva. De kísértsék csak meg egyszer valóban a munka megszervezését, kísértsék meg komolyan tervezni a céhek visszaállítását - miknek szervezete még távolról sem a munka megszervezése, s némi tekintetben eszélyes dolog is volt -, majd meglátjuk, mint fogadják a javaslatot.

Amint egykor a szabadság nevében léptek föl az egyház uralma ellen: úgy jelenleg - miután a népfőlség elvét a szabadságéval cserélvén föl, az egyházat az állam hatósága alá vetették - a szabadság elvével lép föl az egyház az állam ellen, az szerez az egyháznak sok védelmezőt.

Ugyanez áll a nevelési ügyre nézve. Ez áll mindazon intézményekről, melyek az egyes polgár szabadságát, éspedig majd mindig az egyenlőség érdekében, korlátozzák. A konskripció, minden indirekt adó, mely bosszantó intézkedésekkel jár, az útlevíl, szóval mindaz, ami az egyéni szabadságot sérti, a polgárok legnagyobb ellenszenvével találkozik. Mellőzvé a bővebb taglálást, legyen elég említenem: hogy áll a rendőrség mindenütt a közvéleményben.

Ha korunkban eszméknek szobrokat és templomokat emelnének, s az egyenlőség elvét istenként tisztelnék (*a*), ez istenségnek kétségkívül a rendőrség volna legméltóbb papi testülete. Ez ügyel szakadatlanul az egyenlőség elve tiszteletben tartására, figyelemmel kíséri minden egyesnek lépéseit a bölcsőtől a sírig, örködik legcsekélyebb tettei, sőt még gondolatai fölött is, folytonosan ügyelvén, hogy az egyéni erő a megszabott mértéken túl ne fejlődjék, s hogy a szellem ki ne öntsön a mederből, melyet a magas tanulmányi bizottmány ásott folyamának. Azon alkotmánynak, melyben a polgári egyenlőség eszményét bámuljuk, a rendőrség képezi sarkkövét.

Azért mutatja Spárta a teljes polgári egyenlőség magasztos képét föl ezredéven át, mert e városban senki sem élhetett tetszése szerint, hanem táborhoz hasonlított e város, hol mindenkinek meg volt szabva életmódja (b).

Azon alkotmányok sarkköve is a rendőrség, melyek által a kommunizmus és szocializmus a teljes egyenlőséget a jövőben meg akarja alapítani. Honnan magyarázhatnók meg tehát az ellenszenvet az egyenlőség érdekében oly üdvös, sőt nyilván szükséges intézmény iránt, ha csak azt nem vesszük fel, hogy az emberek többsége általában nem az egyenlőséget, hanem a szabadságot tartja a legfőbb jónak? A költészet és művészet legújabb iránya is bizonyosságul szolgál e részben.

Ám fordítsuk Franciaországra figyelmünket, mely ország leginkább előhaladt a többiek által követett irányban. A művészet újabban alásüllyedt magas állásáról, melyet egykor elfoglalt. Rendesen nem a szépért és nemesért hevülnek a művészek korunkban. Iparággá lett a művészet, s műveit éppen ezért vehetjük a kor ízlésének mérveitül. - Miből fejtsük meg művészeink előszeretettét a középkori tárgyak iránt, s honnan ered az úgynevezett romantikus iskola hatása?

Visszahatásnak mondák föltűnését, s méltán, azonban e visszahatást az irodalomban már visszahatásnak kelle megelőzni a közönség ízlésében. Vagy legalább egy időben támadt ez és amaz. S miben áll ez? Miként lehetséges, hogy a hűbériség (feudalizmus), mely ellen oly gyűlölettel harcoltak, s melyet óriási erőfeszítéssel győztek le, most a legnagyobb érdeklődés tárgya lett, hogy a képzelem éppen azon kor képeiben gyönyörködik, melyet addig, mint vad erőszak és mély sötétség korát, megvetettek?

Ha nyugodtan vizsgáljuk a tény okát, úgy találjuk, hogy *éppen az egyéni szabadság magasabb fokú nyilatkozata az, ami reánk oly nagy hatással van a középkorban*. Ha a szabadság elve valóban oly igen háttérbe nyomult volna az egyenlőség elve mögött, amint állítják, a magános lovag s azon polgárok sorsa, kiknek, mivel városuk jogait oltalmazák, zászlókocsijukkal kelle kivonulniuk, sőt azon rajongó élete is, ki elhagyatva erdőben lakott, s azon istentelen időszakban csak saját erejének és tevékenységének köszönhetette önfenntartását: mindez csak pillanatig sem látszhatnék kíváncsnak a mi rendőri államaink biztosított polgárainak. - S az egyéni szabadság élénk érzése nélkül azt sem lehetne kimagyarázni: mint van, hogy Európából és Észak-Amerika már népesebb államaiból annyian vonulnak, és pedig a míveltebb osztályokból is, évenként az őserdőbe, hol a polgárisodás élveit s az egyenlőség alapján rendezett állam biztosítékai helyett csak a lehető legnagyobb egyéni szabadságot találják?

Leginkább mutatja végre az egyéni szabadság fogalmának túlnyomó hatalmát a nemzetiség elve mellett föléledt lelkesedés.

Munkám első részében figyelmeztettem olvasóimat, miszerint a nemzeti öntudat fölébredését korunkban nagyrészt visszahatás eredményének kell tartanunk. Már azon körülmény is mutatja ezt, hogy ez érzelem azon népeknél nyilatkozott legélénkebben, melyek el voltak nyomva. Egyébiránt tagadhatlan, hogy a nemzeti lelkesedés nem csupán ezeknél, hanem majd minden európai népnél fölébredt, s hogy ennél fogva a nemzetiség fogalmának föltűnését nemcsak a nemzeti elnyomásnak, hanem egyéb viszonyok elleni visszahatásnak is kell tulajdonítani.

Nem is lehet különben.

A szabadság utáni vágy minden emberrel vele született. Amint csak tehetségeinek és tulajdonainak önálló használata által érezheti magát boldognak, s boldogságának mértéke erejének és önállóságának arányától függ: úgy minden megszorítás, bármely tehetségeit illetőleg,

szenvedés forrása rá nézve, és csak annyiban elviselhető, amennyiben a megszorításért, melyet egy tekintetben szenved, annál nagyobb szabadságot nyer kárpótlásul másfelől.

Nincs nép a történetekben, melynél valamely korszakban elenyészett volna a törekvés tehetségének önálló kifejtésére. Hogy mely irányban nyilatkozik e törekvés, attól függ:

1) mely tehetségeinek jutott az emberek többsége legtisztább öntudatára?

2) az önálló kifejlés utáni törekvést mely erőkre nézve lehet legkönnyebben kielégíteni?

Miután minden nemzet egyesekből áll, s amit nemzeti jellemnek nevezünk, nem egyéb, mint azon tulajdonok összessége, melyek közös származásuknál vagy múltjuknál fogva az egyének nagy számával közösek: a nemzeti kifejlés utáni törekvés sem egyéb, mint az egyesek törekvése azon tulajdonok kifejtésére, melyek mint ugyanazon nép tagjaival, mindnyájukkal közösek. Eszerint a nemzeti kifejlés utáni törekvésben olyas irányra kell ismernünk, mely szerint az egyes emberrel vele született törekvés egyéni szabadság után oly esetekben nyilatkozik, midőn bizonyos nemzeti tulajdonok önérzete sokaknál fölébredt, s az önálló fejlődés ösztönének kielégítése az érintett tulajdonokra nézve az egyesek előtt elérhetőnek tetszik.

Ha mármost nyugodtan vizsgáljuk azt, ami a XVIII. századtól korunkig történt, azon buzgalmat, mellyel az egyformaság érdekében minden nemzeti sajátságnak háborút izentek, s azon kitartást, mellyel az egyéni szabadságot (előbb a kényuralom, később a népfölség érdekében) az állam hatalmának minden tekintetben alávetették: sem azon nem csodálkozhatunk, hogy a nyomásra fölébredt a nemzeti sajátság öntudata, sem azon tény fölött, miszerint az egyéni szabadság utáni törekvés éppen ez irányban nyilatkozott legélénkebben.

Mivel az egyes államokban az egyéni szabadságot éppen azon tulajdonokra nézve sértették leginkább, melyek az egyeseket mint bizonyos nép tagjait illetik: azért ébredt föl e tulajdonok öntudata; s a gyengeség, melyet az államhatalommal szemben minden egyesnek szükségképp éreznie kelle, arra kényszerítte mindenkit, hogy a szabad kifejlés ösztönének éppen azon tulajdonokra nézve igyekezzék eleget tenni, mikre nézve a mindenható állam ellen küzdve nem áll magánosan.

A nemzetiség melletti lelkesedés csak tiltakozás, éspedig - minden egyes egészen erőtlen levén az állam irányában - *az egyéni szabadság egyedül lehetséges tiltakozása az állam mindenhatósága ellen*; a legkiáltóbb bizonyosság, hogy a szabadság fogalma korunkban sem vesztette el hatalmát az emberek kedélye fölött, sőt hogy most, miként a keresztény polgárisodás egész folyama alatt, az egyéni szabadság utáni törekvés irányozza sajátlag az emberek cselekvéseit; annyi legalább mindenesetre kétségtelen, hogy az egyenlőség elvét uralkodó eszmének oly korban tekinteni nem lehet, midőn a nemzetiség elve, ti. a törekvés minden népies sajátság fönntartására, annyira előtérbe lépett, mint jelenleg.

JEGYZETEK A IV. FEJEZETHEZ

(a) Az emberi szellem eme tévedését meglehetősen megközelítették, midőn Franciaországban az észnek nyitottak templomot, s „Madame Populus”-ban testesíték meg az akkor Franciaországban láthatlan istenséget.

(b) Plutarchos: *Lykurgos*.

V. FEJEZET

AZON ÉRTELEM, MELYBEN A SZABADSÁG, EGYENLŐSÉG ÉS NEMZETISÉG FOGALMAIT AZ EMBEREK LEGTÖBBNYIRE VESZIK, ELLENTÉTBEN ÁLL AZZAL, AMELY ÉRTELEMBEN E FOGALMAKAT AZ ÁLLAMBAN VALÓSÍTANI TÖREKSZENEK

Miután a tények nyugodt vizsgálatából kitetszik, hogy polgárisodásunk egész folyama alatt mindig az egyéni szabadság volt az, aminek valószínűsítésére az emberek törekedtek, míg az egyenlőség elve mindig csak eszközül tekintetett, hogy a szabadság mindenkinek biztosítottassék;

miután a nép mindazon törekvései, melyek korunkat mozgásban tartják, oly dolgok elérésére vannak irányozva, miket az egyéni szabadság és nem az egyenlőség elve közvetlen kifolyásainak kell elismernünk;

miután a tömegek leghatározottabb ellenszenvével találkozunk mindaz, ami a szabadságot megszorítja;

miután végre oly időszakban, mikor minden nép azon törekszik, hogy népies sajátosságait kifejtse: hasonló törekvést kell föltennünk az egyeseknél is,

ezeknél fogva a legnagyobb bizonyossággal elmondhatjuk, miszerint azon értelem, melyben a szabadság, egyenlőség és nemzetiség fogalmait az emberek többnyire veszik, s melyben azokat korunk uralkodó eszméinek tekinthetjük, ellentétben áll azzal, amely értelemben e fogalmakat az államban eddig valószínűsíteni törekedtek.

Azok szerint, akik az államot a nép nevében akarják kormányozni, abban áll a szabadság, *hogy ne legyen az államban oly hatalom, melyet nem a nép nevében gyakorolnak*; az egyenlőség abban, *hogy a nép neve alatt értsünk minden embert, s különbség nélkül mindenki egyaránt föltétlenül alá legyen vetve a nép akaratának*; a nemzetiség fogalma alatt pedig, melyet tisztán értelmezni nem tudnak, valami *az egyéni szabadságtól különbözőt, sőt azzal ellenkezőt gondolnak*.

Azon értelemben, amint a nép a szabadság, egyenlőség és nemzetiség fogalmait valószínűsíteni törekszik:

a *szabadság* oly állapot, melyben az ember saját tehetségeinek s amennyire ezek engedik, a természetnek korlátlan ura;

az *egyenlőség* csupán eszköz, hogy mindenki a szabadság élvezetéhez juthasson;

a *nemzetiség* pedig az egyéni szabadság elvének alkalmazása egész népekre.

Míg tehát az uralkodó eszmék csupán az *egyenlőség* elvét akarják az államban megalapítani: a nép ez eszmék nevében minden erővel a *szabadság* valószínűsítésére törekszik.

A tudomány és országlat ókori értelemben fogta föl a szabadság fogalmát, s csak a korlátlan népföltség elvét igyekvők kivívni annak nevében.

A nép nagy többsége azon értelemben ragaszkodik e fogalomhoz, melyben azt a kereszténység és a germán népek értették, s melyben határozott befolyással volt összes polgárisodásunkra. A népföltség elve nem cél a nép előtt, hanem csupán eszköz az egyéni szabadság kivívására és biztosítására.

Ha vizsgáljuk, mi történt az állam körében: úgy találjuk, hogy új ösvényt törtek, lényegesen különbözött attól, melyen polgárisodásunk eddig haladott.

A nagy többség nézeteiben nem történt semmi változás, s korunk törekvései csak annyiban különböznek azoktól, melyek a keresztény polgárisodás összes folyama alatt eddig föltűntek, hogy az egyéni szabadság utáni törekvés még általánosabb lőn, s hogy jelenleg mindenki számára követelik az önrendelkezés ama jogát, melyre azelőtt csak egyes osztályok vagy egyének emelkedtek.

Innen következik:

hogy mivel az államban oly fogalmakat törekszenek korunkban valósítani, melyek csak az iskola és hírlapirodalom, de nem a század uralkodó eszméinek tekinthetők, s az uralkodó eszmék nevében a nagy többség nézeteivel és törekvéseivel, azaz századunk uralkodó eszméivel ellenkező ösvényeket törnek: az e részben tett tapasztalatok nem bizonyítják még, hogy e fogalmak kivihetetlenek; hanem még fennmarad a kérdés: ha vajon valósíthatók-e a század uralkodó eszméi, és mi módon?

Kétségtelen, hogy a szabadság, egyenlőség és nemzetiség fogalmai, azon értelemben, amint azokat az emberek többsége veszi, s amely értelemben azok a kor uralkodó eszméinek tekinthetők, nem állanak egymással ellentétben. Az sem szenved kétséget, hogy minden társadalom haladása s a társadalom tagjainak jóléte s megelégedése azon mértéktől függ, melynek körében tagjainak egyéni szabadsága biztosított.

Csak az a kérdés:

Adhatni-e nagyobb mértékű egyéni szabadságot az egyeseknek, mint amellyel most bírnak az államban, anélkül, hogy azáltal veszélyeztetjük vagy lehetlenné tegyük nagyobb államok fönnállását?

Miután ugyanis Nyugat-Európa önállósága s annál fogva polgárisodásunk szabad fejlődésének lehetsége is nagyobb államok fönnállásától van föltételezve; s ezenfelül most, midőn az emberi nem egységének fogalma, mit a kereszténység állított föl, nagyobb hatást kezd gyakorlani, inkább azt vesszük észre, hogy kisebb részek törekszenek nagy egészébe egyesülni, mint az ellenkezőt; miután végre nagy államok föloszlatása apró államokra nem csupán nagy nehézségekkel, hanem az emberiség kimondhatlan szenvedéseivel is lenne egybekötve: az érintett kérdések vizsgálata csak annyiban bír gyakorlati jelentőséggel, amennyiben azon meggyőződésre vezet bennünket, miszerint a nagyobb államok fönnállását nem veszélyeztetjük, ha az egyeseket több egyéni szabadsággal ruházzuk föl.

Azt hiszem, a következőkben tisztán megmutatom, hogy e veszélytől nincs mit tartani.

MÁSODIK KÖNYV

AZ ÁLLAM CÉLJA

I. FEJEZET

A KÉRDÉS FÖLÁLLÍTÁSA

Miután azon értelem, melyben az uralkodó eszméket, főleg a szabadságot és egyenlőséget az államban valósítani törekszenek, ellentétben áll azzal, amit a többség ért azon eszmék alatt: ez eszmék, az utóbbi értelemben véve, szükségképp azon intézményekkel is ellentétben állanak, mik szerint az államot szervezték, hogy a szabadság és egyenlőség fogalmait az előbbi értelemben valósítsák.

Az egyéni szabadság után törekvés, oly államformák közt, melyeknek célja, hogy az egyént teljesen alávéssék a közakaratnak, vagy sikertelen, vagy szükségképp e formák összerontására vezet.

Ennélfogva azon kérdésre: valósíthatni-e korunk uralkodó eszméit népies értelmükben, a nagyobb államok fölbontása nélkül? - csak akkor felelhetünk, ha előbb megvizsgáltuk:

vajon nagyobb államok csakugyan egyedül azon forma mellett állhatnak-e fönn, mely szerint ily államok korunkban rendezettek? nem találhatni-e föl oly formákat, mik mellett a század uralkodó eszméi valósíthatók, vagyis az egyesek sokkal nagyobb egyéni szabadságot élvezhetnek, mint jelenleg, anélkül, hogy a nagyobb államok fönnállása lehetlenné lenne, s polgárisadásunk erkölcsi és anyagi szükségéinek kielégítése veszélyeztetné?

Hogy a nagy államok csak bizonyos forma mellett állhatnak-e fönn? e kérdést csupán akkor dönthetjük el, ha tisztába jöttünk előbb az állam céljával s azon föladattal, melynek a rendezett államintézményeknek meg kell felelniök. Mindenekelőtt tehát e tárggyal kell foglalkoznunk.

II. FEJEZET

AZ ÁLLAM JOGALAPJA S AZ E TÁRGY KÖRÜL FÖLÁLLÍTOTT ELMÉLETEK NAGY HIBÁJA

Ahol emberekre akadtak, mindenütt társadalmi állapotban találták őket. Hogy minő erkölcsi és fizikai tulajdonoknak tulajdoníthatni ez általános tény: vonzó, sőt amennyiben az emberi természet helyes ismeretére vezethet, hasznos dolog lehet vizsgálni; azonban semmi esetre sem szükséges. A társadalmi állapotot az emberi természet eredményének kell tekintenünk, s ezért nem szükséges azt tudományosan igazolnunk.

Másként áll a dolog, ha nem általában a társadalmi állapotra, hanem az államra fordítjuk figyelmünket. Mert habár Aristoteles emberfölötti lénynek tekinti azt, aki nem részesül az államban, mivel nincs rá szüksége, azt pedig, aki nem képes abban részesülni, állatnak mondja, míg Plato Ζῷον Πολιτικόν-nak nevezte az embert: sok helyt találtak embereket, akik társadalmi állapotban éltek ugyan, de nem államban, s némely államok fölbomlottak, anélkül, hogy azonnal új államokká alakultak volna, aminek történni kellene, ha az államot szintúgy az emberi természet szükséges eredményének lehetne tekintenünk, mint a társadalmi állapotot.

Az állam a polgárisodás eredménye. Csak annyiban tekinthetni azt az emberi természet következményének, amennyiben az ember természetileg mindig polgárisodásra törekszik, s azt, bár hosszas tusák után, végre el is éri. Amint az embert szellemi és anyagi hajlamai ösztönyszerűleg társas életbe vonzzák: úgy mihelyest szelleme bizonyos fokra fejlett, azonnal szükségét érzi az államnak, s e szükség érzete mindaddig tart, valamíg a fejlődés azon fokán marad, melyből az származott.

Ebből következik:

1. hogy azon kérdés: mint állott elő az állam? egy azzal, hogy miként emelkedett az ember a polgárisodás azon fokára melyen rendezett államok alkotása rá nézve szükségessé lett, vagy más szavakkal, hogy: mint állott elő a polgárisodás?
2. hogy az állam fönnállására nézve, miután azt a bizonyos fokig kifejlett emberi ész eredményének tekinthetni, ésszerű alapot is kell kimutatni.

A társadalmi állapot nem szűnik meg lenni, mivel nem találhatjuk föl *származása* okát; de az állam fönnállása attól függ: találhatni-e *fenntartására* ésszerű okot? Mert ha az állam nem az emberi természet szükséges eredményeül tekintendő, s fönttartása sok küzdelemmel, sőt minden egyesre nézve némi áldozattal is jár: ez esetben az állam, ha nem volna okunk, amiért e küzdelmekre elszánjuk magunkat, merőben esztelen dolog lenne, s fönttartását az emberi szellem eltévelyedésének kellene tartanunk.

Azért egy kérdéssel sem foglalkoztak inkább minden időben a kitűnő szellemek, mint az állam jogalapjának keresésével.

Feladatom körén kívül esik részletesen taglalni és bírálgatni az egyes elméleteket, miket e tárgyra nézve fölállítottak. Két osztályba sorozhatjuk mindezen elméleteket, aszerint, amint *történeti tényben* vagy az *ésszerűségben hitték föllelhetni az állam létezésének helyes okát*. A legtöbb elmélet egyben hasonló hibába esett, s csak e hibát kell itt kiemelnünk, mint amely a legnagyobb tévedések forrása lett az államtudományokban, és e hiba abban áll, hogy úgy-szólván egyik elmélet sem különz el egymástól azon két kérdést: *mint alakult az állam?* és: *hogyan miképpen igazolhatjuk fönnállását?* Mivel e két kérdést együtt kísérlék megoldani, oly

eredményekre jutottak, melyeket az egyik vagy a másik kérdésre, s gyakran egyikre sem tekinthetünk kielégítőeknek.

A legisztábban beláthatjuk ezt, ha azon államtudományi vizsgálódásokra fordítjuk figyelmünket, melyek az állam keletkezésének és fönnállásának alapját az összes polgárok által kötött szerződésben keresték.

Ez eszme, hogy az állam szerződésen alapszik, az ókorban sem volt ismeretlen. Újabb időkben akik csak az állammal foglalkoztak, többnyire a szerződés föltevéséből indultak ki Hobbes óta. Wolf tudományosan megalapította ez eszmét, a francia iskola a XVIII. században népszerűvé tette, s azóta csaknem általánosan használták azt, s meg kell vallanunk, hogy amennyiben az állam *fönnállására* vonatkozik, alig mondhatni az ellen valamit.

Ha nem tisztán vallásos alapokra akarjuk állítani az államot, s elfogadtuk egyszer az elvet, hogy anyagi erő magában jog alapja nem lehet, s ha az állam egyáltalában szabad emberek egyesülete: fönnállása okát szükségképp tagjainak szabad akaratában kell keresnünk, valamely, bár hallgatag kötött szerződésben (a). El kell mindazáltal ismernünk, hogy az államszerződés elmélete nem vezet kielégítő eredményekre a tudományban, míg a gyakorlati életben a legártalmasabb következményeket vonta maga után; kétségkívül azért, mivel ez elméletben összetévesztik, sőt azonegynek veszik az állam keletkezése és jogalapja kérdését.

Miután az államok rendesen apró közösségekből, s többnyire már fejlettebb műveltség korszakában keletkeztek (b), nem mondhatni, hogy egy állam sem köszönheti szerződésnek alakulását. Mindazáltal tagadhatlan, hogy legtöbb esetben nem mutathatni föl ezen szerződéseket, s a történet gyakran egészen másnemű keletkezésről tesz bizonyosságot. S mivel az egyén szabadságát, jogát a tulajdonra és az állam vezetésében való részvételre, szóval minden jogviszonyt a polgárok között kötött szerződésből akarták származtatni: valahányszor nem lehetett megmutatni, hogy ily szerződést kötöttek, mindig egyberomlott az összes jogviszonyok alapja.

Mikor Hobbes azon állítással lépett föl, miszerint az emberek szabad kötés által lemondtak minden jogaikról, s azokat egyre ruházták: azt lehet vala kérdezni tőle: honnan van, hogy e legfontosabb eseménynek semmi történeti nyomát nem találjuk, holott az egyeduralom jogszerű fönnállását ezen szerződéstől, tehát olyvalamitől függesztik föl, amiről azt sem lehet megmutatni, megtörtént-e? Kérdeni lehetett volna továbbá: ki adta a jogot valamely nemzedéknek, hogy a többieket örökre lekösse? s hogyan beszélhetni általában változhatlan szerződésről, midőn egy állam sincs, melyben a legnagyobb változásokat nem lehetne történetileg kimutatni? S mindezt szintűgy fölhozhatni az államszerződés elmélete ellen, ha a szabadságot, mint ha a kényuralmat akarjuk abból következtetni.

Az államszerződés elmélete legtöbb esetben tagadhatlan tényekkel áll ellentétben; ezenfelül, ha az állam keletkezését szerződésből akarnók következtetni, oly dolgokat kellene fölállítanunk, mik által mindazon gyakorlati eredményeket föl kell adnunk, melyek az állam fönnállására nézve azon elméletből folyhatnának.

Hogy az államszerződés elméletét csak hipotézis gyanánt is fölállíthassuk: azt kellene föltennünk, miszerint e szerződést - vagy összerződést, mint rendesen nevezik - oly emberek kötötték, kik társadalmon kívül, úgynevezett természeti állapotban voltak. A három utolsó század fölfedezései következtében elég alkalmunk volt az embereket természeti, azaz oly állapotban találni, melyben ösztöneiket és gondolkodásmódjukat még nem módosította a polgárisodás. Miután e népségek mindig oly állapotban voltak, melyben a legnagyobb költői képzelemmel sem tarthatjuk valószínűnek rendezett államszerződés kötését: szükségképp csak absztrakció útján lehet vala előállítani azon alanyt, kinek az állam jogszerű alapjául szolgáló szerződést kell vala kötnie.

Amint az elmélettel, melyet felállítottak, egy vagy más létező államformát akartak igazolni: a polgárisodott embernek vagy csupán rossz vagy csak nemes tulajdonait keresték a természeti állapotban. Hobbes azon nézetből indult ki, hogy természeti állapotban egyik ember valódi farkas a másik iránt; Rousseau a bölcsék minden erényét ráköltötte a természeti emberre: de a szerződő lény minden esetben csak absztrakció, minél fogva az államszerződés elmélete ellen méltán vethetni az ellenvetést, hogy az állam keletkezésének megmagyarázására *nem létező szerződést vett föl nem létező emberek között*.

Miután minden jogot csupán e szerződésből akartak származtatni, a polgárisodás fejlettebb fokán pedig viszonyok támadnak, melyek éppen a polgárisodás s az állam régibb fönnállásának eredményei; s így a természeti állapotban éppen nincsenek meg; ez úton szükségképp oda kelle jutni, hogy e viszonyokat jogtalanoknak tekintsük: minek folytán mindazon tévtanok, melyeket újabb időkben a birtok és egyéb fontos dolgok körül fölállítottak, nagy részben az államszerződés elméletén alapulnak.

Szintoly világosak azon rossz következmények, melyek az állam eredete és jogalapja kérdésének egybezavarásából más elméletekre nézve származtak.

Meg kell engednünk, hogy amennyiben csak az állam keletkezéséről van szó, mindenre nézve több történeti adatot lehet fölhozni, mint az államszerződés elmélete mellett. Tagadhatlan, hogy egyesek hatalma, az erősebbek joga alapított sok államot; s a középkor történetéből látjuk, hogy sok állam alakulására a tulajdonjog, a földbirtok szolgált alapul. - De ha azt, ami az állam keletkezésének magyarázatául szolgál, egyszersmind fönnállása egyedüli jogalapjául kellene vennünk: azonnal feltűnik mindezen elméletek elégtelensége.

Mert: először is az államok keletkezési története általában messzebb korba esik tőlünk, hogys az indokot, mely első alakulásukra alkalmat nyújtott, oly bizonyossággal meghatározhatnók, minővel szükség meghatároznunk azt, aminek az állam jogalapjául kell szolgálnia; továbbá azon viszonyok is többnyire rég megszűntek, melyeknek az állam keletkezését köszöni. Rég elenyészett az erőszak, mely egyeseket államközösségbe hajtott, rég elfeledték a családi kötelékeket, melyek egész népségeket fűztek egybe, s a milliók szintoly ritka esetben tekintik az egyest atyjuknak, amint ez egyes sem szorítja szívéhez gyermekei gyanánt e milliókat, s nagy birodalmak földét senki sem tekinti többé az államfő uradalmának: mikből következik, hogy mindezen elméletek oly dologban helyezik az állam jogalapját, mi már régóta nem létezik, vagy tulajdonképpen éppen semmivel sem tudják a jelenleg létező államok fönnállását igazolni (c).

Ha tehát az állam jogalapját valóban tudni akarjuk: szorosan el kell különíteni a kérdést, hogy mi adott alkalmat az állam keletkezésére? és hogy mivel igazolhatni a józan ész előtt az állam fönnállását? Az előbbi egészen a történet és a filozófiai spekuláció körébe tartozik, a gyakorlati politikára nézve csak az utóbbi kérdés bír fontossággal, mivel csak ennek megoldása után jöhetünk tisztába, hogy: minő föladatot kell tűznünk az állam elé? mik hatalmának természetes határai? s milyen alakban kell azt rendeznünk?

Miután az állam, mint fönnebb megjegyzém, nem oly szükség az emberre nézve, mint a társadalmi állapot, mi alól természeténél fogva nem vonhatja ki magát, s inkább csak a szabad akarat teremtményének kell azt tartanunk: szükségképpen abban kell keresnünk az állam jogalapját, ami az akaratot meghatározza, tudniillik: az ésszerűségben.

Ha áll, hogy bármely célt, melyre az ember a polgárisodás bizonyos előhaladottabb fokán törekszik, csupán az állam által lehet elérni, s hogy annál fogva az állam az emberiségre nézve, a polgárisodás bizonyos fokán, az ész kívánata: úgy föl van találva a jogalap. Az állam szükséges volta fönnállása jogi alapját is kimutatja.

A félreértés kikerülése végett, úgy látszik, némi dolgokat kell még hozzáadnom a mondottakhoz.

Mindent elkövettek, hogy veszélyes tévedés gyanánt állítsák elő azon állítást, miszerint a szabad akaratban kell keresnünk az állam alapját. - Ha valaki minden, tehát azon jogviszonyok alapját is, miken az állam nyugszik, az emberi szabad akarat helyett isteni rendelésben keresni, mint Melanchton, Selden s a XVI. és XVII. század más nagy gondolkozói; s oly időben él, mikor az emberek többsége osztozik nézeteiben, vagy legalább kilátása lehet, hogy meggyőzheti őket afelől: jól teszi, ha minden egyéb elméletet megtámad. Semmiféle bölcselem sem nyújthat oly bizonyosságot, mint a vallásos hit, s mivel az ember csupán a bizonyosságban talál valódi megnyugvást: legnagyobb szerencse az, ha azon dolgokra nézve, miktől leginkább függ jóléte, egyáltalában nem forog fönn kétely. Egészen más, ha azon állítással, miszerint az állam az egyéni akarat kifolyása, ama mesterséges okoskodást állítjuk szembe, hogy tulajdonképp csak a világrend s a dolgok természete hozza magával azt, amit mi szabad akaratnak tartunk. Miután az emberi akarat éppen azért ingatag és bizonytalan, mivel nézeteink is azok a dolgok természetéről s az iránt, hogy bizonyos körülmények között mit kelljen tennünk: nem látom át, az állam megszilárdítására nézve mit nyerünk vele, ha azt állítjuk föl elvül, hogy az államot nem az egyéni akarat alkotta. Legföllebb is csak az lesz az eredmény, hogy az államtudományok körébe ültetjük át azon fogalomzavart, melyet a szabad akarat kérdésének vizsgálata a hit- és erkölcstudomány terén előidézett.

Miután az ember ésszel bír, s ennélfogva nézetei és körülményei határozzák el szabad akaratát: ép állapotban mindig azt kell akarnia, amit szükségesnek hisz; s azon nagy tudományos fölfedezés, miszerint a legtöbb jogot csak föltalálták és úgy ismerték el, s hogy az emberek „mi akarjuk”-ja kevésbé volt elhatározó befolyással a jogképzésre, mint a „nektek azt kell”, - e fölfedezés, mondom, lényegileg nem egyéb az elismert ténynél, melyet azok sem tagadtak soha, kik a jogot és államot az egyéni szabad akarat eredményének tekintik: hogy tudniillik az ember akaratát rendesen az ész határozza el, s hogy az ennélfogva a körülményektől függ, mik között az akaró lény van. Amily kevésbé állíthatják tehát, akik a jogot és államot a világrend és körülmények kifolyásának s az emberi akarattól függetlennek mondják - amily kevésbé állíthatják, mondom, hogy egyesek és népek kényük szerint nem alapítottak meg soha jogilag olyasmit, ami a létezett viszonyokkal nem fért össze: szintoly kevésbé juthat távolról is eszébe bárkinek, aki a jogot és államot egyéni szabad akaratból származtatja, kétségbe vonni, hogy valahányszor az akaratot nem az ész, hanem a képzelem és szenvedélyek határozták meg, s olyasmit akartak létesíteni, ami az erkölcsi törvényekkel és fönnálló viszonyokkal ellenkezik, nem lehet tartós, ami így állt elő.

Mint az isten mindenhatóságát nem képzelhetjük mindentudósága és végtelen jósága nélkül: úgy az emberi akarat végesebb hatalmát is az emberi ész s az erkölcsiség velünk született ösztöne kapcsolatában gondolhatjuk csupán. S aki, mivel az ember akaratát esze és erkölcsi érzése határozza el, azt állítja, hogy éppen azon dolgok, mikben ez legvilágosabban nyilvánkozik, mint p. o. az állam alkotása és a jog meghatározása, nem függenek az egyéni akarattól: hasonlóan cselekszik, mint ha az isten mindenhatóságát azért akarná tagadni, mivel a legfőbb lény mindentudósága és végtelen jósága határozza meg, mely irányban nyilatkozzék e mindenhatóság.

Akik bizonyos világrendben keresik a jog és állam alapját, fölhozhatják ugyan nézeteik mellett, hogy az emberi akaratot e fönnforgó körülményekben nyilatkozó világrend határozza meg, s hogy ennélfogva a jog és állami valami magasabb forrásból származik: csak hogy azt kérdehetjük tőlük, miért nem mennek föllebb, miután istentől függ a világ rendje? Mert ha azok, kik az államot és jogot szabad akaratból származtatják, fölhozhatják nézetük mellett,

hogy a momentumokat, melyek az emberi akaratra befolyást gyakorolnak, s így ez akarat irányát is kitudhatni tapasztalás útján: nem állíthatjuk ugyanezt a világrendről. Tudományunk szűk körénél fogva nem határozhatjuk meg annak fogalmát és törvényeit, s az emberek nézeteinek a világrendről okvetlenül ingatagoknak és elágazóknak kell lenniök, holott éppen korunkban mindenekfölött szükséges általánosan fölfogható alapokra állítani jogot és államot.

JEGYZETEK A II. FEJEZETHEZ

(a) Akik az államszerződés föltevéséből indulnak ki, abban hibáznak leginkább, hogy rendszeren oly természeti állapotot tesznek föl, amilyen sohasem volt. Csak ennek tulajdoníthatni, ha azon észjog, melyet e föltevésből vonnak le, mindig ellentétben áll a történeti joggal. Ha természeti emberek helyett valamely állam polgáraival köttetjük az államszerződést (hiszen Rousseau maga is elismerte, hogy minden alkotmányt az állam fennálló viszonyaihoz kell alkalmazni); az ilyes szerződés alapján keletkezett alkotmányban nemcsak nem enyészik el a történeti jog, sőt a legnagyobb gonddal biztosítatik: mert meglehet ugyan, hogy az előttünk ismeretlen természeti ember másképp van alkotva, de azon emberek, kiket a történetből és tapasztalásból ismerünk, hacsak lehetséges, bizonyára egyetlen jogot sem fognak föladni az államszerződés kötésekor.

(b) Például Svájc, Észak-Amerika.

(c) Ha az állam jogalapját keletkezése módjában s eredeti alakulása viszonyaiban keressük: e viszonyok teljes tespedését kell föltennünk, s nem képzelhetni haladást, mely az állam jogalapját ne gyöngíténé. Ha meg is lehetne mutatnunk, hogy minden állam egyképpen alakult: magában véve éppen oly kevésbé világosítana föl bennünket e körülmény az államok jogalapja s célszerű rendezése iránt, amily kevésbé szolgálna útmutatásul házaink célszerű építésében, ha valaki fölfedezné, mely művészeti alapelv szerint kezdték a népek általában építeni házaikat.

III. FEJEZET

AZ ÁLLAM CÉLJÁRÓL

Az állam keletkezését kimagyarázhatni anélkül, hogy az államtagok közös céljáról szólnánk. Miután, ha nem is egész történeti bizonyossággal, legalább nagy valószínűséggel föltehetjük, hogy némely államok egyeseknek köszönhetik alkotásukat (a): fölösleges különös célokat vennünk föl a tömegre nézve, mely az államalkotásnál egészen passzívan viselte magát. Más dolog, ha az állam fönntartásáról van szó. Az államok fönntartása sohasem egyes vagy kevesek műve, hanem mindig a polgárok összességétől vagy legalább nagy többségétől függ. Tegyük föl, hogy ezeknek nincs érdeke az állam fönntartásában, s hogy fölbomlását óhajtják (b): szükségképp el fog, el kell vesznie az államnak egyesek minden erőfeszítései dacára is. - Ha az állam fönnállását bizonyos osztályok érdekeihez kötjük, nyújthatjuk ugyan életét, s hosszas gyakorlat által sokféle eszközre jöhetünk rá, mikkel az államot a többség akarata ellenére is fönntarthatjuk egy ideig, sőt a belkorhadás külső jelenségeit is palástolhatjuk mesterségesen: az állam mindazáltal, melynek fönnállása tagjainak többségére nézve közömbös, vagy éppen akadályukra van, mégsem kerülheti el bukását, s amely kevéssé mondhatjuk életnek a galvanizmust, mely a hulla merev tagjait mozgásba hozza, szintoly kevéssé számíthatjuk élő államok közé az államot, melynek tagjait csak az államhatalom tartja mozgásban mesterséggel. Hogy tehát azon nagy tény, miszerint az államok fönnállanak, ésszerűen indokoljuk: szükségképp föl kell tennünk bizonyos célt, melyet az emberek többsége csak az állam által hisz elérhetni, s melyet mindenki eléggé fontosnak tart, hogy elérése végett önként alávesse magát az állam fönnállásától elválhatlan megszorításoknak.

S miben áll ezen cél?

Több elméletet állítottak föl az állam céljáról, s mindenik iskola a magáét hirdeti egyedül igaznak.

Egyik szerint az állam célja: az erkölcsi törvénynek uralmát valósítani; mások a közjólét megalapításában találják azt; mások ismét elvetették mindezen elméleteket mint határozatlanokat, s az állam célját vagy kizárólag a jogvédelem és -biztosításban, azaz rendezett jogállapot alapításában hitték találni, vagy, miután a rendezett jogállapot alapítását és fönntartását csupán az állam által megoldandó föladat negatív oldalának tekintették, azt tüzték az állam céljául, hogy minden oldalról mindenképpen előmozdítsa a fejlődést; sőt olyanok sem hiányoztak, kik, mivel az állam már magában cél, beszélni sem akartak különös célról.

Miután a közjólét csak az erkölcsi törvények uralma által lehetséges, s erről szó sem lehet rendezett jogállapot nélkül, a fejlődés minden oldalról előmozdítása pedig éppen az erkölcsi törvények uralmának legfőbb eredménye s egyszersmind föltétele a jólétnek: az érintett elméletek következményeikre nézve is szükségképp mind hasonlóak. Gyakorlati szempontból igen mindegy: vajon államjogi vizsgálódásunkat azon tétellel kezdtük-e, hogy az erkölcsi törvény uralma az állam célja, s úgy mentünk tovább, hogy, ha az erkölcsi törvény parancsolja embertársaink jólétéről gondoskodnunk, az államban is gondoskodni kell a közjólétról - avagy azon tételtől indultunk ki, hogy a közjólét az állam célja, s mivel az erkölcsi törvények uralmát minden elfogulatlanul a közjólét alapföltételül kell tekintenie, innen mentünk át azon állításra: hogy az állam csak annyiban érheti el célját, amennyiben az erkölcsi törvény uralmát sikerült megalapítania. Az eredmények, melyek ez elméletekből folynak, mindig

ugyanazok. Egyaránt használták mindeniket a kényuralom és polgári szabadság megalapítására (c).

Ha az állam célját azért kell megállapítani, hogy abból lehessen meghatároznunk az államhatalom *főadatát és korlátait* - s éppen ez ad gyakorlati fontosságot az államcél fölötti vizsgálatoknak -: mindezen nézeteket egyaránt ki nem elégítőeknek kell elismernünk, mivel oly dolgokban keresik az állam célját, melyek sem *kizárólag* nem tekinthetők az állam céljaiul, sem *csupán* az állam által nem valósíthatók. Az erkölcsi törvények valósítása, az egyének jólétének megalapítása s a kölcsönös oltalom létesítése szintúgy főadata más társaságoknak, mint az államnak, s kétségtelen, hogy e céloknak elérése az állam által mindenütt csak kis mértékben eszközölhető, ahol az a polgárok egész létét mintegy el nem nyeli. Az államcél ilyes értelmezése által mint lehet bármi részben meghatározni az államhatalom természetes határait? S azt sem lehet tagadni, miszerint mindezen elméletek az állam céljáról nem olyanok, hogy azoknak helyességét azok is tüstént belássák, akiknek nincs is tudományos műveltségük. Mikor az állam vezetését egyesre vagy kevesekre ruházták korlátlan teljhatalommal, s a műveltebb osztályokon kívül senki sem vett részt e közügyekben; mikor a tömegek, amit egy főbb hatalom mért rájuk, nyugodtan tűrték, s a közember beérte azzal, ha mások mozdíták elő boldogságát, nem igényelvén, hogy azt maga tehesse: azon időkben egészen helyén volt olyan elméletek fölállítása az állam céljáról, melyeket csak tudományosan művelt emberek értettek.

Az alapelv, miszerint az erkölcsi törvények valósításában, a közjólétben vagy a rendezett jogállapot fönntartásában kell keresni az államcél, a legjobb eredményeket vonhatá maga után, ha meggyőzheték helyessége felől azokat, akiktől kizárólag függött az állam kormányzása, sőt történetileg kimutathatjuk ily körülmények közt a tudomány gyakorlati fontosságát. Senki sem tagadhatja ezt, ha figyelembe veszi, mi mindent tettek korlátlan hatalmú egyedurak a XVIII. században a nép jólétéért, legkisebb külső kényszerítés nélkül. De mivel korunkban oly merőben megváltoztak e részben a viszonyok, s miután jelenleg más osztályokhoz tartoznak sok államban, akiktől függ az állam vezetése: az államtudománynak is egészen más módon kell azokra hatni. Népiességre kell törekednie, nem oly értelemben, mint érteni látszanak sokan, akik államtudományi dolgokról írnak, miszerint szépen hangzó frázisokban, a tudós műnyelv egész pompájával igazolják a nép előítéleteit, hanem azáltal, hogy oly alapelvekből induljon ki, melyeket mindenki igazaknak ismer el.

Ha azt akarjuk, hogy az államcél meghatározása gyakorlati haszonnal járjon, s bennünket az állam feladatának és az államhatalom természetes határainak helyes ismeretére vezessen: nem azt kell nyomoznunk és tudományos alakban kifejeznünk, miben hiszik egyes tudósok találni *az állam legfőbb célját, hanem hogy miben szokta azt közelebbről keresni a nép többsége*. Miután nemcsak arról van szó, hogy az államhatalom korlátait ne terjesszük helyes mértéken túl, hanem arról is, hogy az államhatalmat bizonyos határokon belül elismertessük: az államcél megállapítása csak annyiban szolgálhat kiindulási pontul további nyomozásokra, amennyiben annak, amit felállítottunk, helyességét nem vonja kétségbe az emberek többsége. Mert ha a politikában vannak is kétségtelen igazságok: csak azon esetre szolgálhatna gyakorlatilag alkalmazható elméletek alapjául, ha azok által, akik az állam fölött rendelkeznek, helyeseknek ismertetnek.

De vajon találhatni-e ily, mindenki által elismert államcél? Föltehetni-e, hogy annyi végtelen eltérés mellett, mely mindenben, mi az államra vonatkozik, jelenleg uralkodik: éppen a legfontosabb kérdésre nézve, *az állam célja fölött lehessen egyértelműség a nézetekben?*

Mielőtt e kérdésre felelnék, két tényre kell figyelmeztetnem olvasóimat, melyek kétségteleneknek látszanak előttem, s melyeket a következőkben be fogok bizonyítani.

1. *Hogy az egyes sohasem célnak, hanem mindig csak eszköznek tekinti az államot, mely által bizonyos személyes céljait elérni törekszik, s annál fogva minden áldozatnak, melyet az állam fönntartása igényel, csak annyiban veti magát alá, amennyiben egyéni céljait csupán az állam által hiszi elérhetni.*

2. *Hogy senki sem nyúl céljai elérése végett távolabbi eszközökhöz, míg a közelebb fekvőket kielégítőnek találja, s hogy ennél fogva az egyes csak azon célok elérése végett folyamodik az államhoz, melyekről azt hiszi, hogy saját erejével vagy más eszközökkel, melyeket kevesebb áldozattal megszerezhet, például kisebb társulatok által, nem érheti el.*

JEGYZETEK A III. FEJEZETHEZ

(a) A népmítoszok mindig egyes nagy embereknek tulajdonítják az államok alkotását.

(b) Ez utóbbi szükséges következménye az előbbinek, miután az állam fönntartása az egyesekre nézve oly erőfeszítésekkel és áldozatokkal jár, mik szükségképp elviselhetlen terheknek tetszenek előttünk, mihelyt nincs érdekükben az állam fönntartása.

(c) Egyik legnagyobb baja az államtudományoknak, hogy rendesen csak azért állítanak föl bizonyos alapelveket, hogy bizonyos következtetéseket, amiket éppen igazolni akarnak, vonjanak azokból.

IV. FEJEZET

AZ ÁLLAMOT AZ EGYESEK MINDIG CSAK SZEMÉLYES CÉLJAIK ESZKÖZÉNEK TEKINTIK

Az emberi sajátságok közé tartozik, hogy mindenki egyéni boldogságra törekszik, s hogy e törekvést mégis kevesen akarják cselekményeik indokául bevallani. Hogy magunkat és másokat ekképp igyekszünk ámítani, annak okát azon téveszmében találjuk: hogy az egyéni boldogság csupán anyagi élvezekben keresendő, s mások jólétével ellenkezik, s hogy annál fogva aljas és igazságtalan dolog arra törekedni; holott könnyen meggyőződhetünk e nézet alaptalanságáról.

Azon hatásból, mellyel bizonyos viszonyok vannak kedélyünkre, leghelyesebben megítélhetjük hasonló viszonyok hatását más emberekre.

Amilyen nagy tévedés, ha azért, mivel az ember fizikai természete a természet egyetemes törvényeinek van alávetve, a súly vagy a vonzóerő stb. törvényeiből akarnók kimagyarázni egyesek vagy az összes emberi nem cselekvéseit, s mértani formulák által törekednénk kifejezni az emberiség haladását; amilyen esztelenség volna egész népek, sőt az emberiség sorsát azon fázisokból akarni előre meghatározni, melyeken az egyes ember élete átmegy (a): szintoly helyes dolog, ha az egyes ember képére képzeljük általában az embereket, s hajlamairól, érzelmeiről és tulajdonairól embertársai hasonló tulajdonaira következtetünk.

Sok függ mindenesetre a polgárisodás fokától, melyen az egyéniség áll, s kétségtelen, hogy az ember ösztönei, érzelmei és tulajdonai is módosulnak azzal. Azonban inkább csak irányára nézve, mint lényegében okoz változást a polgárisodás. Csak a tárgyak változnak, melyek a polgárisult ember ösztöneire és érzelmeire hatnak, és a mód, amely szerint tulajdonai nyilatkoznak.

Ha egyikünk sem keresi egyéni boldogságát, melyre törekszünk, tisztán anyagi szükségünk kielégítésében: senki sem azonosíthatja ésszerűen az egyéni boldogságra törekvést anyagi élvezek hajhászásával, s miután a tapasztalás éppen ellenkezőt tanúsít, merőben alaptalan állítás, hogy a közember egészen másképp gondolkozik. Az ember magasabb és aljasabb tulajdonaira alkalmazva, egyaránt igaz marad e szavak értelme: homo sum, humani nihil a me alienum puto. (Ember vagyok, semmi emberit nem tartok magamtól idegennek.) Amint van bizonyos határ, min fölül senki sem emelkedhetik, szintúgy van, amelyen alul nem süllyedhet senki, és aki azt hiszi, hogy csupán állati ösztönök után indul az emberek többsége, semmivel sem okosabb, mint aki elbizottságában az istennel akar mérkőzni. Csak az élet legmindennapibb jeleneire kell fordítanunk figyelmünket, hogy meggyőződjünk, miszerint a társadalom magasabb és alsóbb osztályai közt nincs e tekintetben éppen semmi különbség, s hogy az utóbbiak szintoly kevésbé keresik tisztán anyagi élvezekben egyéni boldogságukat, mint a fensőbb osztályok. - Az igaz, hogy bizonyos örömek élvezésére csak a műveltség magasabb foka ad fogékonyságot; azon örömet például, melyet egy igazság fölfedezése a kutatónak okoz, szintoly kevésbé képes érezni a közember, mint a báró, ki tizenhat öst számlál, vagy a pénz embere, legyen bár az állam legtöbbször adózó polgára; s a közembert majd mindig anyagi szükségének fedezésével látjuk elfoglalva. De ez csak annyit bizonyít, miszerint az embernek mindenképp előtérnie kell, hogy aztán boldogságra törekedhessék, s hogy a társadalom mostani szervezete mellett sokan vannak, kiknek szükségük előleges fedezése majd semmi időt sem hagy a boldogság utáni törekvésre; és nem azt, mintha a társadalom alsóbb osztályai csupán anyagi

érdekeik kielégítésében keresnék az egyéni boldogságot. Mint a legmíveltebb ember sem fog magasabb erkölcsi élvezet után törekedni, sőt azokat alig fogja érezni, ha éhség és szükség anyagi érdekei kielégítésére kényszerítik: úgy a közember, ha egyszer kielégíté anyagi szükségzeit, magasabb élvezetek után fog törekedni; sőt midőn amazokért küzd, akkor is erkölcsi érdekek ösztönzik őt leginkább. Azt hisszük-e, hogy az egyszerű élelmiszer, melyet arca verejtékével szerzett, ha fönttartja azzal szeretteit, nem nagyobb boldogság forrása a munkásra nézve, mint melyet csupán állati ösztöneinek kielégítése nyújtana; vagy kevésbé nemes és erkölcsi érzés, amit oly pillanatokban élvez, a gazdag ember öröménél, midőn nejével azon palotába lép, melyet az ő kedvéért vett, avagy gyermekei közt kiosztja a játékszereket? Olyan az ember, mint a fa, mely mélyen gyökerezik a földben, s annak táplálását nem nélkülözheti, leveleit és virágait azonban mind fönn fejt ki, s azon tisztább elemekből is szíjja életerejének nagy részét, melyekben ágai inganak. Az ember is a földhöz van kötve, de mindig fölfelé tör szükségképp, s bármi alatt álljon, csupán a földivel nem érheti be.

Az ember törekvése egyéni boldogság után tehát nemcsak állatias törekvés anyagi szükségseink kielégítésére, hanem velünk született ösztön ama nemes élvezet után, mikre a fogékonyságot isten oltotta az emberi szívbe. Azon föltételek egyike e törekvés, melyek nélkül magasabb rendeltetésünknek sem felelhetünk meg.

Szintoly hibás azon tétel, hogy az *egyiknek személyes boldogsága minden másokéval szükségképp ellentétben áll*; sőt tapasztalásból tudjuk, hogy az egyesek boldogsága mindig azokétól függ, akikkel együtt él a társaságban. Miként a beduin csak úgy érezheti magát jól, ha törzse jól van: úgy az államban is az egyetemes jólétől függ az egyes polgároké, s valóban sokkal könnyebb ezt bárkivel megértetni, mint az ellenkezőt bármely körülmények közt megmutatni.

Úgy tetszik, hogy csak az emberi boldogság föltételeit s azon összefüggést kell vizsgálni, melyben az egyes java másokéval áll, hogy tisztán belássuk, mi nevetséges az erkölcstelenség vádja, melyet Bentham tanai ellen fölhoznak (b).

Ha a bölcselem tanításai befolyással vannak is egyesek erkölcsi érzelmeire, ami gyakran nincs úgy (c): bizonyos elméletek veszélyességét nem alapelvükben, hanem azon következményekben kell keresnünk, miket azokból vonnak; s nem hiszem, hogy e részben bárki is valamit szemére vethetne a nagy brit férfiúnak, ami közös nem volna Zenóval, a sztoikus iskola atyjával, amennyire tanait Ciceróból ismerjük (d).

Szándékosan kerülök e munka folytán minden olyas vizsgálódást, mi nem okvetlenül szükséges a tárgy megértésére, mellyel foglalkozunk. Mellőzöm tehát a kérdés fejtegetését: vajon nem az egyéni boldogság utáni törekedésben találhatjuk-e föl az erkölcsiség törvényeinek is kulcsát; csupán arra szorítkozom, mennyiben helyes azon állítás, *miszerint az államban minden ember csak saját egyéni boldogságát keresi* (e).

Ha a tapasztalást kérdezzük, úgy találjuk, hogy a történetek folytonos tényekkel igazolják, miszerint az államot minden népnél és minden időben nem célnak, hanem csak eszköznek tekintették, miáltal személyes céljaikat akarták elérni, akiktől az állam kormánya függött.

Az ókor államai sem tesznek e részben kivételt, bármit mondjunk azon magas polgári erényről, mely azokban uralkodott. Miután azok - habár az emberiség haladására éppen nem, de az egyes államok fönnállására nézve igenis célszerű módon - akképp valának rendezve, hogy az egyeseket illetőleg minden jog élvezete a polgársághoz, s ezzel az állam fönnállásához volt kötve: könnyen megmagyarázhatjuk a polgári önfeláldozás ama csodáit az állam és egyesek érdekeinek érintett azonosságából, s azon körülményekből, miszerint az állam akkori szervezete mellett mindenki jobban belátta, mint korunkban, hogy az állam fönnállásától függ egyéni boldogsága. A mód, mely szerint a rabszolgákkal s mindazokkal bántak, kiknek semmi

vagy csekély részük volt a kormányzásban; a főurak (optimatos) esküje - miből nem is csináltak titkot -, hogy semmit sem tesznek a nép javáért; Róma egész politikája, s annak lassankinti átalakulása, mely azon változásokat kísérte, amelyek által a kormány a polgárok más osztályaira vagy többségére szállt: megannyi cáfolhatatlan bizonyosság állításom mellett.

Ugyanez áll mindazon államokról, melyek a római birodalom elenyészte után keletkeztek; s bármi nagy volt legyen is a keresztény eszmék befolyása, bármint törekedett az egyház, mint ez eszmék közvetítője, az uralkodók önzését a keresztény szelídség és felebaráti szeretet tanításaival legyőzni: mindamellett is polgárisodásunk egész folyama alatt mindig az uralkodók javát tekintették az állam fő, sőt egyedüli céljának.

Csak Machiavelli *Principé*-jét kell kezünkbe venni, vagy a velencei köztársaság történeteit kell ismernünk: hogy tisztában álljon előttünk, mily alapelvek szerint kormányozták a XV. században az egyeduralmi és arisztokrata államokat; hogy azon néhány demokratikus közösség, melyeket a legújabb korig találunk Európában, szintén nem tesz kivételt e tekintetben, meggyőződhetünk, ha a svájci demokratikus kantonok eljárását nézzük védenek és alattvalóik irányában.

Az érintett tapasztalásból, miszerint az államot mindenkor csak eszköznek tekintették az uralkodók egyéni boldogsága megalapítására és fönntartására (f), a legnagyobb valószínűséggel következtetjük, hogy ennek korunkban is így kell lenni, és hogy *ahol mindenki részt vesz az állam kormányzásában, ott csak minden egyes egyéni boldogságában kell keresnünk az állam célját*. De bár ez sem példa nélküli, miről az észak-amerikai szabadállamok eléggé meggyőzhetnek: mindazáltal úgy hiszem, hogy a fönnebbi tétel igazsága, ha a tapasztaláshoz nem folyamodunk is, tisztán kitetszik magából a dolog természetéből.

Ha az ember nem csupán értelmes lénynek van teremtve, hanem folyvást az is marad, amit legalább elvben (g) nem tagadhatnak, akik államtudománnyal foglalkoznak; s ha az államot nem az emberi természet kényszerűségének kell tekintenünk: szükségképp föl kell tennünk, hogy van valami, ami az emberi akaratot az állam fönntartására bírja.

Vagy azt kell föltennünk: hogy az állam isteni mű, isten akaratának közvetlen kijelentése, melynek alá kell vetnünk magunkat, vagy azt, hogy az állam maga cél, vagy végre azt, hogy az állam által mindenki egyéni céljait törekszik elérni, azaz más szavakkal: hogy az államot az egyesek eszközül tekintik egyéni boldogságuk megalapítására, avagy oltalmul bizonyos veszélyek ellen, melyek különben őket fenyegetnék (h).

Ha mármost vizsgáljuk az indokokat, melyek az egyes akaratát arra bírják, hogy az állam fönntartására szükséges korlátozásoknak magát alávesse: meg kell győződnünk, miszerint a két előbbi okból nem magyarázhatni ki az államok fönnállását.

Miután semmi sem történik isten akarata nélkül: kétségkívül szintűgy isten művének tekinthetjük az államot, mint minden egyebet, amit istentől nyert szellemi és anyagi erőinkkel létesíthetünk. Ki az emberek fölött örökös mennyei gondviselésben hisz, az szintűgy isteni akarat nyilatkozását látja a polgárosult állam hatalmában, mint a beduin sejkében vagy valamely vad embercsoport főnökében; s még ha elnyomva érzi is magát az államhatalom által, akkor is isten végzését látja a vallásos ember azon hatalom fönnállásában, mely türelmét és erényét próbára teszi. - Ily általános értelemben talán megnyugtatólag hathat egyesek kedélyére a tétel, miszerint isten művének kell tartani az államot; de nem alkalmas arra, hogy az állam föladatára és az államhatalom természetes hatáira nézve további következtetéseket vonjunk abból. Miután e szempontból egy forrásra kell visszavinnünk Tamerlan és IV. Henrik, s a cár s egy svájci demokratikus kanton többségének hatalmát, s isteni elhatározás eredményének kell tekintenünk minden tényt, mely által valamely hatalmat valakire ráruház-

tak vagy valakitől elvettek: ily általánosságban fölállítva nem egyéb az egész elmélet, mint a „faits accomplis” elméletének vallásos formulája.

Aki az államot ugyanazon okból származtatja, melyből minden földi dolog származott, tulajdonképpen semmit sem mondott, legalább olyast, ami az állam elrendezésének fontos kérdését előttünk földeiténé.

Ha következményeket kell vonnunk a tételből, miszerint az állam isteni intézmény: akkor legalább bizonyos államot vagy kormányformát *isten közvetlen munkájának* s az államban fönnálló jogokat és kötelességeket *egyenesen isten akarata kijelentéseinek* kell tekintenünk.

Kétségtelenül voltak államok, melyekben ez volt az eset, s vannak jelenleg is; és az is igaz, hogy semmi sem szilárdítja meg inkább az államhatalmat az ily vallásos szentesítésnél. Csak az a kérdés: mennyiben lehetséges ez keresztény államokban (*i*)?

Részemről azt hiszem, hogy e kérdésre mindenkinek tagadólag kell felelnie, ha a kereszténység lényegéről gondolkodott.

Gyakran használták ugyan vallásos erősségül a kényuralom mellett Pál szavait (Róm. 13. 1): „minden lélek a felső hatalmasságoknak engedelmes legyen: mert nincsen hatalmasság, hanemha istentől, és amely hatalmasságok vannak, istentől rendeltettek.” Előttem azonban szintoly ostobaságnak tetszik, ha e szavakból, melyeket ezenfelül még Nero korában írtak, a kényuralmat akarnák keresztény államforma gyanánt feltüntetni, mint ha valaki Sámuel szavaival (*j*) akarná megmutatni, hogy a köztársaság isten előtt az egyedül kedvelt kormányforma. A nagy apostol szavai nyilván csak más formulája annak, amit mennyei tanítója mondott: hogy az ő országa nem e világból való.

„*A mi urunk istenünk egy úr. Szeressed azért a te uradat istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből, teljes elmédből és minden erődből. Ez az első parancsolat. És a második hasonló ehhez: szeressed a te felebarátodat, mint magadat. Nincsen más ezeknél nagyobb parancsolat. Legyetek tökéletesek, mint a ti atyátok a mennyben.*” (Márk. XII. 29-31.) Ebben áll a kereszténység lényege. Kijelenté az egyistenséget s az emberek testvériségét, és minden egyesnek kötelességévé tette, hogy tökéletességre törekedjék, s ezáltal kimondá, miként az egyesnek nemcsak az állam által, hanem bármely államforma alatt éljen is, tökéletességre kell törekednie. Éppen mivel az államtól távol tartá magát, azért lett a kereszténység annyi államvallása; s mivel semmiféle határozott kormányformát nem szabott meg, hanem mindet egyaránt elismerte, éppen azért nyitott korlátlan tért az emberiség haladásának. Ahelyett, hogy abban keresé vala dicsőségét, miszerint egy külön államot alkotott, s annak változhatlan formái közé szorított valamely népet: inkább ama dicsőbb feladatot tűzte maga elé, hogy minden formának, mely az emberek közt rendet tart fönn, támaszul szolgáljon, anélkül, hogy korlátot vetne a haladásnak.

Bármennyire igaz is, hogy az államot különböző időkben s különböző népeknél isten közvetlen művének tekintették, s bármennyi adatot nyújt is a történet, hogy minden intézmény ott áll legszilárdabb alapokon, hol isten egyenes kijelentésére vihetik vissza azok eredetét: az egyházi és világi viszonyok elkülönzése a kereszténységben mindazáltal sokkal lényegesebb, hogysen bármely államformát a kereszténység közvetlen művének lehetne tartanunk. - A kereszténység azon befolyást, mellyel a vallásos fogalmak az élet minden viszonyára s tehát az államra is mindig bírnak, *nem az állam által gyakorolja az egyénekre*, hanem *az egyén által az államra*, s ebben fekszik egyik lényeges különbség e vallás és más vallások közt.

Lássuk most a második föltételt. Gyakran állíták, hogy az állam már magában cél, s hogy ennél fogva annak valamely külön céljáról kár is beszélni. Az állam szüksége az emberrel született, az államélet ösztöne az emberi természetben fekszik: az ázsiai népek határozottan

államéleti természete magában is eléggé megmagyarázza az államok keletkezésének tényét. Az államok alakulnak és fennállnak, mert szükségük velünk született, s a cél, melyet az emberiség azok által el akar érni, csak az államalkotási ösztön kielégítése.

Úgy hiszem, az egész tudós szóharc - mert végre sem egyéb -, hogy vajon az állam maga cél-e, vagy csupán eszközül tekintendő bizonyos célok elérésére - sohasem támadt vala, ha a vitázók mindenekelőtt tisztába jöttek volna afölött: *mit értenek állam alatt, s mily viszonyok tették szükségessé az államcél vizsgálatát?*

Amennyiben az állam is társaság, s az ösztön, mely bennünket társas életbe vonz, az emberrel született: csak úgy kell az állam fogalmát körülírni, hogy az értelmezés minden társaságra illjék, s mindjárt könnyű bebizonyítanunk, hogy az állam szükségének érzete velünk született. Ekkor aztán igen jól lehet az államra alkalmazni Cicero szavait: (De republica. I. 28.) „Ejus [populi] prima causa coeundi est non tam imbecillitas, quam naturalis quaedam hominum quasi congregatio: non est enim singulare, nec solivagum genus hoc.” (Az ilyen társulás elsődleges oka nem annyira az ember gyöngesége, mint inkább valamely, úgyszólván vele született társadalmi ösztön: mert az ember nem magányos vagy elzárkózó fajta.) Másként áll a dolog, ha az állam értelmezésébe fölvtük, ami az államot minden egyéb társaságtól megkülönbözteti.

Mert nevezzük bár az államot emberek összességének, kik, mint kormány és kormányzottak, bizonyos területen egy erkölcsileg szerves személyiséggé vannak egybefűzve; vagy oly ténynek mondjuk, mely szerint bizonyos megtelepült családok népileg szervezett egységben élnek bizonyos földteren, szigorúan kijelölt külhatárok között (mint, nézetem szerint igen helyesen, Zöpfl értelmezi az államot): az állam minden helyes értelmezésében vannak oly dolgok, miknek elérése lehetetlen, hogy ama törekvések célja lett volna, melyek államok alkotására vezettek. Amily kevésbé tehetjük föl ésszerűleg az emberek többségéről, hogy valaha oly viszonyok előállítását tűzték volna ki célul, mik szerint kormányzókra és kormányzottakra vannak osztva: szintoly kevésbé hihető, hogy külhatárok állítására törekedtek volna, melyeken maguk sem léphessenek át. Valamint nem az államtágok, hanem szomszédaik szabták meg minden állam határait, mely határok az államnak egy értelmezéséből sem maradhatnak ki: úgy az államtágok felosztása is kormányra és kormányzottakra szintén olyasvalami, amit - legalább mi az utóbbiakat illeti - szükségképp emberi erő és a viszonyok hatalma idézett elő, vagy aminek azért adták alá magukat, mert bizonyos célok elérésére kikerülhetlennek látszott, de amit bizonyára sohasem tekinthettek törekvési célul.

Akt azt állítja, hogy az állam magában cél, más szavakkal azt mondja, hogy az államnak semmi ésszerű alapot nem kell keresni, hanem tényül kell azt vennünk, mely közvetlen az emberi szükségből folyt ki. Ha csak arról van szó: mint alakultak az államok? talán helyes e nézet. Egyes családok letelepedése, előbb kisebb csoportokká, később népekké egyesülése, ez egyesülés benső szervezete, megszabott határok kijelölése, az államtágok felosztása kormányra és kormányzottakra: szóval, ami csak összevéve az állam fogalmát teszi, mind szükségből eredett lassankint. De - mint már megjegyzém - az állameredet kérdése lényegesen különbözik attól, hogy miért állanak fenn az államok? miért tartatnak fenn minden erővel? és pedig éppen e kérdések a legnagyobb gyakorlati fontosságúak korunkban.

Rég elmúlt az idő, midőn csak egyes tudósok állították „rossz”-nak az államot, s bölcselmi elvekkel védték nézetüket. Rousseau óta igen népszerűvé lett e nézet. Kevesen mondják ugyan ki e tétel végeredményeit oly merészen, mint Proudhon, ki az anarchiát állítja a polgárisodás magasabb fokára jutott emberek egyedül helyes kormányformájának; de az - előzményekben sokan egyetértenek vele. A legtöbb intézményt, mik nélkül az állam fenn nem állhat, megtámadják, mint amelyek összeütközésben állnak az ember jogaival; kérdésbe vonják magának

az államnak létezését, úgyhogy gyakori esetben csak anyagi erő alkalmazásával tarthatni azt fenn. És miért? Éppen mivel a társadalom egyes osztályai nincsenek meggyőződve afelől, hogy az állam fennállása rájuk nézve is hasznos, sőt szükséges: mert nem tudják, *mi célból* kelljen magukat mindazon korlátozásoknak alávetniök, melyeket az állam fenntartása megkíván, s a józan ész előtt meg nem állhatónak, tisztán durva erőszak eredményének tekintik viszonyukat az államban.

Nem tudós viszketeg indít tehát bennünket az államcél kérdésének megoldására, nem az iskolának van arra szüksége: a nép érdekében, gyakorlati fontossága miatt kell megoldanunk azt. S hihetjük-e, miszerint olyas felelettel, hogy az állam maga cél, hogy az emberi természetben fekszik az államalkotási ösztön, nyugalomra bírhatjuk azokat, kik oly szilaj erővel ingatják az államépület oszlopait, vagy nagyobb tevékenységre buzdíthatjuk azokat, akiknek közönyössége miatt annyiszor sikerülnek az állam elleni támadások?

Mióta Nagy Frigyes és II. József az állam első szolgálóinak nyilváníták magukat: meglehetősen rossz hírbe jött azon nézet, miszerint az uralkodó dicsőségében és jólétében kell keresni az állam célját. De vajon, legalább a nem tudósok előtt, kevésbé esztelennek tetszhetik-e azon állítás, hogy milliók tűrjék a szabadság minden korlátozását, adót fizessenek, másokra bízzák jogaik és érdekeik védelmét, s az államért vérüket ontsák, csupán azért, hogy bizonyos többség követeket válasszon, s ezek az ő nevükben határozatokat hozhassanak, melyek a végrehajtásban azokra is terhesek, akik hozták? Csoda-e, ha sokan az adót és katonaállítást, a vámot és rendőrséget, mindazon intézményekkel együtt, melyekkel az államot fenntartják, nem látják oly bájos színben, hogy azok fenntartásáért érdemes volna még áldozatot is hozni? Ha azon állítás, miszerint az államalkotási ösztön az emberi természetben fekszik, meg is győzhet valakit, ki ez ösztönnek öntudatával bír, az államfenntartás szükségéről: a többség előtt annál kevésbé bír fontossággal, mert a legtöbb államról történetileg megmutathatni, hogy nem ez ösztönnek, hanem más okoknak köszönhetik keletkezésüket, s mert korunkban egyre inkább látszik jelentkezni éppen az ellenkező ösztön.

Miután a fönnebbiekből világos, hogy az, ami az egyes akaratát az állam fenntartására, azaz mindannak teljesítésére bírja, amit az állam fenntartása kíván, nem abban keresendő, hogy az államot isteni műnek, sem nem abban, hogy magában célnak tekinti: világos, miként - ha az állam fennállását ésszerűnek kell tartanunk - azt kell föltennünk, hogy az egyén személyes célok után törekszik az államban, melyeket csak az állam által gondol elérhetni, azaz hogy csupán eszköznek tartja az államot saját boldogsága megalapítására s bizonyos veszélyek eltávolztatására, melyek őt különben fenyegetnék; és erős meggyőződésem, miszerint e tény elismerése nemcsak nem aljasítja le az államot, s nemcsak nem veti az egyes önzése alá, hanem hogy csupán e szempontból lehetséges minden további vizsgálódás az állam és annak rendezése fölött.

Akár a természeti észt, akár a vallás tanait kérdezzük meg, mindenképpen az egyénben magában kell keresnünk a létezés célját. Ama szerint anyagi jólétre és erkölcsi megalégedésre, s a vallás szerint a lehető legnagyobb tökéletességre kell törekednünk, és hogy istenhez minél inkább hasonlók legyünk. Egyik szerint sem tekinthetni célnak az államot; hanem csak eszköznek, miáltal az egyén személyes céljait törekszik elérni. A történet azt tanítja, hogy az államot az egyesek mindig csak eszköznek tartották személyes céljaik elérésére; hogy akik élén álltak, azért törekedtek fenntartásán, mert a hatalom és dicsőség eszközét látták abban, s a nép azért, mert ama rendben látta anyagi jóléte föltételét. A jelenkor szintén azt mutatja; mert ha a társadalom bizonyos osztályai már helyzetüknél fogva oltalmazói az államnak, míg mások született ellenei, ez onnan van, mivel amazokra nézve a személyes érdekek egész sora kívánatossá teszi az állam fenntartását, amire nincs eset elleneinél (1).

Miért tagadjuk a tényt, mely annyira kétségtelen, s minek állítsunk föl elméleteket az állam céljáról, melyek az iskolán kívül senkit sem győznek meg, s itt is kevés jó eredményt mutathatnak föl? Az államtudományoknak éppen azért volt eddig oly csekély gyakorlati haszna, mivel a tudományos vizsgálódásokban eszméből (értem az államot) indultunk ki, és nem valóságból: az egyén szükségéből.

Igaz, hogy ha az államot csak eszköznek tekintjük, mely által az egyén személyes boldogságát törekszik elérni, azon meggyőződésre kell jönnünk, miszerint az egyes boldogságát és tehetőségeinek szabad kifejtését csak annyiban korlátozhatja az állam, amennyiben mások jóléte és szabad fejlődése tekintetéből szükséges: azonban éppen ebben különbözik a keresztény polgárisodás az ókoritól, s csak addig lehetséges, hogy az egyéni szabadság anyagi és szellemi javai tekintetében oltalomban részesüljön, míg e nézethez ragaszkodunk. Vagy az államnak kell eszközül szolgálni az egyén céljai elérésére, avagy az egyén válik eszközzé az államcél elérésére; s az utóbbi esetben vissza kell térnünk, mint ezt az államtudomány tevő, az ókor fogalmaihoz, s magára az államra nézve még ezzel sem nyerünk sokat, miután az ókorban is egyetlen állam sem állott szilárd alapokon, melynek fönntartása nem állt érdekében azoknak, akiktől léte függött.

Valamint az egyesnek el kell vesznie, ha úgy rendezte életét, hogy annak fönntartására mindig mások legnagyobb áldozatát igényli: szintűgy elvész szükségképp az állam, mely hasonló föltételekhez köti lételetét.

Ha fönn akar állani, úgy kell rendezve lennie, hogy az egyéni önzés számításának megfeleljen: nem azért, mintha azt állítanám, miszerint az önzés minden emberi cselekmény egyedüli forrása; hanem mivel - különösen oly lény ellenében, melyet nem lehet szeretni, mint az államot - mindenesetre a legközöségesebb, s aminek tartósságot óhajtunk, annál nem kivételekre, hanem rendes viszonyokra kell számítanunk. Nagy veszély pillanataiban az egyes polgárok legnagyobb önfeláldozása mentette meg az egyes államokat: rendes viszonyok között minden államot az egyesek önzése tartja fönn, s a veszélyeket, melyek az államot fenyegetik, csak úgy kerülhetni el, ha a többség meggyőzhető afelől, miszerint önzésből kell kívánniok az állam fönntartását.

JEGYZETEK A IV. FEJEZETHEZ

(a) Igen közönséges szokás mennyiségtani formulákkal fejezni ki az emberi viszonyokat; s mivel a képek gyakran lényegesen könnyítik oly dolgok megértését, melyeket bajos szabatosan kifejezni: nem is lehet az ellen kifogás; de csakis kép gyanánt szolgáljon az, s ne alapul további bölcsekedésre. - Aki el hagyja magát ragadtatni, miután fölállítja a tételt, hogy a társadalom súlypontját itt vagy amott kell keresni, vagy hogy az emberiség körben, „spirális” vagy „diagonális” irányban mozog, s a természet törvényeit a társadalomra akarja alkalmazni, az ilyen író szintoly ábrándozó, mint aki, mielőtt a föld forgását ismerték, abból vont volna következtetést a föld keringésére, mivel az emberiség körben mozog. Ez úton is föltalálhatni véletlenül az igazságot; csak hogy más úton kell megmutatnunk, hogy valóban feltaláltuk-e.

(b) Bentham elméletét majdnem hasonló hévvel támadták meg, mint Epikurosz alapelveit. S mi tulajdonképpen, gyakorlatilag véve, a különbség Bentham és elleneinek állítása közt? Bentham azon tényből, miszerint az emberek többnyire hasznossági szempontból indulnak ki, azon meggyőződésre jutott, hogy a közjólétben kell keresnünk az állam célját; ellenei pedig az állam jólétét teszik az egyes tettei szabályozójául; de sohasem mulasztják el megmutatni, hogy az állam jóléte a legjobb eszköz minden egyes polgár jólétének előmozdítására. Mindkét út

ugyanazon eredményre vezet: *miszerint az államot, hogy szilárd alapokon álljon, úgy kell rendezni, miként fönntartása nemcsak minden egyesnek érdekében álljon, hanem egyszersmind mindenki be is lássa az állam és az egyesek érdekeinek azonosságát.* Oly tétel, melynek igazságát minden idők bizonyítják; mert csak azon mértékben találjuk föl az alkotmányok egyedül biztos alapját: a törvény iránti tiszteletet, amint az érintett azonosságot tisztán belátta a többség.

(c) Az epikureus Cassius és a sztoikus Brutus egyforma lelkesedéssel ontották vérüket ugyanazon ügyért.

(d) Qui (Zeno) nihil utile quod non idem honestum: nihil honestum quod non idem utile sit, saepe testatur, negatque ullam pestem majorem in vitam hominum invasisse, quam eorum opinionem qui ista distraxerint. Cicero: *De officiis*. III. 7. (Aki [Zeno] több helyütt bizonyítja, hogy semmi sem hasznos, ami nem erkölcsös is, és semmi sem erkölcsös, ami nem hasznos is egyszersmind, és azt állítja, hogy az emberi életre még nem zúdult nagyobb csapás azok véleményénél, kik e fogalmakat elszakították egymástól. - Cicero: *A kötelességekről*. Ford.: Csengeri János. Bp. 1885. 221. l.)

(e) Mivel e szót: haszon, rendesen anyagi érdekek kifejezésére használják: a félreértések kikerülése végett jónak tartom az egyéni boldogság kifejezésével cserélni azt föl, ami alatt a közönséges szójárás szerint bennfoglaltatik egyszersmind az erkölcsi érdekek kielégítése.

(f) A kereszténység legnagyobb diadala, hogy bizonyos korlátokat szabott az uralkodók önzésének: mindazáltal mindazon uralkodók, kik elismerek azon valóban keresztényi elvet, hogy az állam célja nem lehet egyes ember jóléte és élvezete, mindig az államtagek jólétében, vagyis az egyesek egyéni boldogságában keresték az állam célját.

(g) Akik az állam keletkezését ésszerűség útján akarják kimagyarázni, az emberi észről azonban minden befolyást elvitatnak annak alakulására, s miután megmutatták, hogy ami századok előtt történt, természet- és ésszerű volt, azt következtetik, hogy azt, minden azóta közbejött változás dacára, nem kell újraelakítani: - ezen tudósok elismerik ugyan elvben a jelen emberiség értelmes voltát, de tagadják az elv eredményeit.

(h) Miután elméletileg teljesen igaz a tétel, hogy az erőszak nem lehet jog alapja, s a történetírás, főleg korunkban, sok adatot mutat, miből kitetszik, miszerint az úgynevezett „jus fortioris” (az erősebb joga) csak addig tarthat, míg valóban erősebb, aki a hatalmat bírja, s hogy ennél fogva az erőszak elméletéből kimagyarázhatni ugyan az államok keletkezését és erőszakos fönntartását, de nem nyugalmas előhaladását: ez okoknál fogva fölöslegesnek tartom ezen elméletéről különösen szólni.

(i) Sokat beszélnek általános vallásról; de mivel minden vallás közt ennek van legkevesebb követője: valahányszor a vallás befolyásáról az államra van szó, mindig *egy bizonyos hit* befolyását kell értenünk. Semmivel sem okosabb dolog, ha valaki a török és kínai birodalom viszonyairól akarna szólni anélkül, hogy a két birodalomban uralkodó hitfogalmakra tekintettel lenne, mint az - ami annyiszor történik -, ha keresztény államokról beszél valaki, s egészen elfeledkezik a kereszténységről, vagy oly vallást állít föl ahelyett, melyet a felvilágosult fők vallásának neveznek, melyet azonban bizonyára nem követ a többség.

(j) Királyok I. könyve 8. rész.

(k) A kommunizmus, szocializmus s mindazon tanok, melyekkel az állam ellen általában vagy bizonyos állam fönntállása ellen különösen harcolnak, egyaránt az érintett fogalmon alapsznak. Miután az állam védi az egyéniség szabad kifejlését, míg a nagyobb értelmiség és erő több földi javat szerezhet: akik helyzetükkel nincsenek megelégedve, önzésből újabb vagyon-

felosztás kivitelére akarják használni az állam hatalmát: önként érthető, hogy az állam itt is, amott is egyaránt csak eszköz; s a dolog természete hozza magával, hogy másként nem is lehet. Az állam *eszméje* magasabb, hogysem mindenki felfoghassa, minélfogva valameddig az államot csupán eszköznek tekintik, mindenki ragaszkodik ahhoz, s mihelyt célul állítják föl, közömbös dolog lesz a legtöbb ember előtt.

V. FEJEZET

SENKI SEM NYÚL CÉLJAI ELÉRÉSE VÉGETT TÁVOLABBI ESZKÖZÖKHÖZ, MÍG KIELÉGÍTŐNEK TALÁLJA A KÖZELEBB FEKVŐKET: MINÉLFOGVA AZ EMBEREK AZ ÁLLAMOT CSAK AZON CÉLOK ELÉRHETÉSE VÉGETT VESZIK IGÉNYBE, MELYEKET SAJÁT EREJÜKKEL VAGY KISEBB TÁRSULATOK ALKOTÁSA ÁLTAL NEM ÉRHETNEK EL

Általában senki sem tagadja a tételt, miszerint az ember, céljai elérése végett, legyenek azok valamely jó megszerzése, vagy valamely rossznak elhárítása, csak akkor nyúl távolabbi eszközökhöz, ha saját tehetségei vagy hozzá közelebb fekvő eszközök arra nem elegendők. A találmányok története az emberi szükségek történetírása; s miként az első kapát bizonyosan nem használták, míg az ember oly dologhoz nem fogott, melyhez tagjai és a földről fölvetett kövek nem voltak elégségesek, úgy bizonyára senki sem fogja vasfogóval, amit kezével könnyen megfoghat, oly teher fölemelésére, melyet maga elbír, senki sem fog híni tíz más embert segítségül, avagy száz embert foglalkoztatni azzal, amit tíz is elvégezhet. Miután az isten minden szívbe beleoltotta a szabadság ösztönét: akként teremtette az embereket, hogy mindenikünk legörömostebb támaszkodjék önmagára s hajlandóbb legyen inkább igenis sokra, mint kevésre becsülni saját erejét. De ha azon követeléseket nézzük, melyeket korunkban az állam irányában tesznek: valóban úgy látszik, mintha ott, hol az államról van szó, az emberi természet azon tulajdona megszűnnék.

Valamint korunkban minden állam közös irányának látszik, központosítani a polgárok minden érdekének vezetését: úgy viszont a népben is bizonyos előítélet támadt, mintha az állam útján lehetne mindenről a legjobban gondoskodni (a).

Mikor gyermekkoromban az első elefántot láttam, semmin sem bámultam annyira, mint azon, hogy az óriás állat a neki nyújtott cukorkadarabot s általában a legkisebb tárgyakat is el tudta venni. Úgy látszik, hogy sokan hasonló nézettel vannak az állam jeles tulajdonairól, legalább nem hiányzanak, akik a legkisebb dolgot is az államra akarnák hagyni, s a jól rendezett alkotmány eszményét azon állapotban találják, midőn az egyesnek nincs egyéb tennivalója, mint hogy két kézzel nyújtsa az államnak az adót, míg - szokott hasonlat szerint - a sült galamb a szájába röpül.

Korunk ez irányából egyáltalán nem következik, hogy jelenleg az emberek céljaik elérésére inkább használják az államot, mint saját erejüket vagy más közelebbi eszközöket; hanem csak az, hogy az államon kívül minden más eszközt elvettek tőlük, ami által célhoz lehet jutni, s ezért kénytelenek mindenütt az állam segélyét venni igénybe.

A legtöbb jelenlegi állam szervezete a korlátlan királyság érdekében alkottatott. Miután az állampolgárok fölötti teljes gyámkodás, a korlátlan hatalom ez alapföltétele, csak ott lehetséges, hol az egyént arra kényszerítik, hogy minden szükségében az államhatalomhoz folyamodjék: a kormányoknak századok óta következetesen szem előtt tartott céljuk volt lehetőleg eltávolítani mindent, ami az államhatalom közbejövételét a legkisebb dolgokban is nélkülözhetővé tenné.

A községek tevékenysége, a helyhatósági élet jelentékenysége, egyes tartományok önkormányzási joga, sőt az iskolaügy és nevelés is mindinkább meg lőn szorítva, s mindinkább alá lőn vetve az államhatalomnak. S mivel már századok óta megszokták a gyámságot: akkor is ez irányt követték, midőn az államhatalom egyesekről a népre ment át, míg ezen intézmények,

melyeket a királyság a jelentéktelenségig megnyirbált, a népfölség nevében végre egészen megsemmisítették. Oda jutottak elvégre, hogy az egyes most legtöbb esetben kénytelen szükségesnek elismerni az állam beavatkozását. Azonban csak azt kell vizsgálnunk: mely úton fejlődött az államhatalom jelen mindenhatóságára, és meg fogunk győződni, hogy csupán azért ruháztak rá annyit, mivel az egyes polgároknak az államhatalom kiterjesztésén kívül semmi más eszközük nem volt, ami által a fönnálló viszonyok közt céljaikat elérhették volna.

Éppen azon következetesség, mellyel p. o. Franciaországban annyi századokon át követték ez irányt, mutatja, miszerint a mindenhatóságot, mellyel az államot Franciaországban fokozatosan fölruházták, nem annyira az államférfiaknak kell beszámítani, akik az országot kormányozták, mint a francia nép szükségének.

Kiterjesztették az állam törvénykezési és közigazgatási jogkörét, mivel a népnek oltalomra volt szüksége a koronahűbéresek és hűbérurak önkénye ellen; örömmel üdvözlék az állandó hadsereg felállítását, mivel hatalmas hűbéresének, Angliának, nem akarták ismét martalékul engedni Franciaországot; tetszéssel fogadták a rendszabályokat, mikhez Richelieu nyúlt a hatalmas arisztokrácia ellen: nem mivel azáltal a királyság erősödött, hanem mivel csupán azáltal lehetett közvetlen zsarnokaiktól megszabadulniuk; az államra bízta, hogy szabályozza a kereskedést, mert a kereskedésnek az állam oltalmára volt szüksége; a legnagyobb haladásnak tekintették, mikor az állam magára vállalta a közlekedési eszközökről gondoskodást, mert a műveltség emelkedése érezhetőbbé tette a jó közlekedési eszközök szükségét, s az államon kívül nem volt kire bízni, hogy azokról gondoskodják. Az állam befolyása az egyházra is azon oltalom szükségéből eredett, melyet az egyházszakadás idézett elő minden egyes felekezetre nézve. S korunkban a munka megszervezésének jogát is igénylik az államnak, mivel az államtágok érdekében állónak tartják, hogy az államhatalom hatáskörét a legszélső határokig kiterjesszék. Az államhatalom e következetes kiterjesztése tehát Franciaországban azt mutatja, hogy ott a nép többsége századok óta oly helyzetben volt, melyben az egyes egyéni céljainak elérése végett gyakrabban volt kénytelen az állam oltalmához folyamodni, mint más országokban. Egyébiránt azon mód, mely szerint az államhatalom kiterjesztése Franciaországban történt, azt is mutatja, hogy ott az állam hatalmát csak a valódi vagy képzelt szükség arányához képest terjesztették kijebb (b), amit más országok története is igazol.

Ha különböző országokban és időkben szűkebb vagy tágabb határokat szabtak az államhatalomnak: ezek csak akkor voltak tartósak, ha az államhatalom azon kiterjedése szükséges volt az állam egyes tagjaira nézve, éspedig azért, mivel az egyes ember inkább saját erejét vagy a hozzá közelebb fekvő eszközöket használja ugyan céljai elérésére, de egyszersmind mindenkor az államhoz is folyamodik, midőn azokat más eszközzel nem érheti el (c).

JEGYZETEK AZ V. FEJEZETHEZ

(a) Magában Angliában felismerhetetlen ez irány. Csak azon, részben igen fontos tárgyak sorát kell tekintenünk, melyeknek vezetését az utóbbi 25 év alatt a kormányra bízta.

(b) Az előítéletet, mely szerint korunkban sokan annyira vágynak kiterjeszteni az állam hatalmát, két nézetnek tulajdonítjuk, melyeket, bármi igazaknak látszassanak első tekintetre, merőben hamisaknak kell tartanunk bővebb megfontolás után. 1. Hogy nagy hatalomnak minden lehetséges, holott az anyagi erő mindig csak egyike azon elemeknek, mik által valamit eszközölhetni. 2. Hogy ahol egy akarat uralkodik, ez akarat mindig szükségképp következetes is, és hogy ha következetes akarat törekszik valamely célra, már következetességében megtaláljuk a kezességet, miszerint azon célra a legcélszerűbb eszközöket használja, holott tapaszt-

talásból tudjuk, hogy a következetes akarat nemcsak erkölcsi, hanem valódi személyiségeknél is mindig a legritkább dolog, s hogy a legkövetkezetesebb akarat sem elégséges bonyodalmas feladatnak megfelelni (aminő kétségkívül, ha egy nép összes életét kell szabályoznunk bizonyos cél elérésére). Erre minden viszonyok teljes ismerete s a végtelen feladat felfogására megfelelő értelem is kell.

(c) Hogy az államhatalom határait jelenleg mindenütt kijebb terjesztik, onnan van, mivel ha az állam hatalmát egy államban végtelenül kiterjesztik, a többi államokban is szükségesnek látszik az államhatalom kiterjesztése.

VI. FEJEZET

AZ ÁLLAM CÉLJA AZ EGYÉNI BIZTOSSÁG

Ha az államot az egyesek mindig csak eszközül tekintik saját céljaik kivitelére, s ha igaz, hogy senki sem nyúl távolabbi eszközökhöz, míg a közelebb fekvőket kielégítőknak tartja; szükségképp következik:

- a) hogy olyas érdeken kell keresnünk az állam célját, mely minden egyessel közös s amely mindenkit személyesen érdekel;
- b) hogy csupán azt tarthatjuk az állam általánosan elismert céljának, aminek elérésére mindenkinek nézete szerint sem az egyesek ereje, sem kisebb társaságok tevékenysége, melyekbe ideiglenesen egyesült, nem elegendő.

Innen következik, hogy az államcél fölötti tudományos elméletek minden eltérései dacára, nagyobb egyértelműség uralkodik e tárgy iránt a nép nézeteiben, mint bármely egyéb kérdésre nézve.

S valóban úgy van. A nép sohasem foglalkozott az állam elvont eszméjével. Amit az államról tud, abból áll, mit a fennálló államokról tapasztalt, s ez aligha ébresztené benne egykönnyen azon gondolatot, hogy az állam célja az erkölcsi törvények uralmának megalapításában vagy mindenoldalú segélynyújtásban áll. Saját jóléte eszközlését sem szokta az ember, tapasztalásai folytán, inkább az államtól várni, mint egyéni szorgalmától és egyesek segélyétől; holott a jogi oltalomban, melyre szüksége van, a rendezett községi élet, melynek előjáróit maga választá, valószínűleg szintoly célszerűen és sokkal olcsóbban részeltetné, mint a közigazgatás, melyről tudja, hogy a törvénykezés roppant hálózata, mely milliókra kiterjeszkedik, s melynek mindenki érzi súlyát, sohasem lehet oly finom szálakból szöve, hogy azokon éppen azon aprólékos tárgyakban, mikre nézve leginkább szorul a közember a jog védelmére, némi igaztalanság át ne csusszanjon.

A cél, amely miatt a többség az állam fenntartását szükségesnek tartja, mely miatt fegyvert fog annak oltalmára, adó alá veti magát, s tűri a közigazgatás minden bosszantó megszorítását, sőt, ha az államhatalmat valamely esemény megsemmisítné - mint több példa van -, minden erejét megfeszíti, hogy új kormányt alakítson, s nem gondolv sem a formával, mely szerint az alakul, sem az elvekkel, melyeknek nevében föllép, föltétlenül hozzá csatlakozik: - a cél, mondom, mely miatt a többség mindezen áldozatra kész, nem egyéb, mint a *biztosság*.

Az állam, mely az egyesnek ezt megadja, mindent megadott, amit a többség vár tőle; amely állam ezt nem tudja megadni, szemlátomást nem felelt meg céljának, eljátszotta létezési jogát. Részemről tehát merőben fölöslegesnek tartom látszólag tudományosabb formában fejezni ki, ami mindenki előtt világos. Mert miután minden állam csak egyetemes közremunkálás által állhat fenn, s jelenleg az államforma és a kormány is sok esetben olyanoktól függ, kik sohasem foglalkoztak tudományosan az állammal: éppen a tudományos műveltséggel nem bíró többséget kell egyedüli illetékesnek ismernünk az államcél kérdésének eldöntésében; legalább csak a többség nézetei bírnak e tárgyban gyakorlati fontossággal.

VII. FEJEZET

A BIZTOSSÁGRÓL, MELYET AZ ÁLLAMBAN KERESÜNK

Az állam célja a biztosság. Amely állam ezt nem adhatja meg az egyeseknek, polgárai méltán a legnagyobb rossznak tarthatják azt, s az ily állam mint minden, aminek nincs jogalapja, szükségképp hanyatlásnak megy eléje. Amely pillanatban meggyőzhetjük az embereket afelől, hogy a biztosságot állam nélkül is el lehet érni, tüstént teljesül Proudhon kívánata, s az állam megszűnt lenni.

De amily kevésbé lehet kifogásunk e tétel valósága ellen: úgy csak igen kevés hasznos eredményt vonhatni abból, amíg ilyen általánosságban van fölállítva.

Ha biztosság az állam célja, szükségképp abban áll föladata, hogy a biztosságot létesítse. De hogy mennyire terjesztessék ki annak folytán az államhatalom jogköre, mely eszközökkel s mi módon felelhet meg céljának az állam: csak akkor határozhatjuk meg, ha tisztába jöttünk az iránt: *miben áll voltaképpen az a biztosság, melyet az egyesek keresnek az államban.*

Igen korlátolt fölfogás azt hinni, mintha a biztosság, melyet az egyén az államban keres, csupán élete és teste oltalmazásában állana, anyagi veszélyek ellenében. Miután az élet s anyagi jólét minden egyéb élvnek föltétele: a lehető legnagyobb személyes biztosság létesítését mindenesetre az állam egyik fő feladatának kell tekinteni; azonban nem egyedüli föladata, sőt a legnagyobb valószínűséggel föltehetjük, miszerint a személyes oltalom ösztöne anyagi ártalmak ellenében, ami az állatokban is megvan, magában még soha nem vezetett volna államalkotásra.

A védelem és támadás eszközei, mikkel az egyesek félvad állapotban egymás ellenében bírnak, igen egyenlő fegyverek - mint Hobbes helyesen jegyzi meg -, s csak akkor lehet kevesebb kilátásuk magukat megoltalmazhatni, ha szövetkeztek ellenük, akiknek támadásától tartaniok lehet; s ahol az egyéb célra nem vezet, szintoly ritka esetnek is kell tekintenünk a személyes megtámadást, amilyen ritka az állatok közt. A ragadozó állatok és az elemek elleni biztosítás vágya pedig legföltrebb társas életbe vihette az embereket - ha ugyan a társadalmi állapot okát a természeti ösztönön kívül egyébben kell keresnünk -, de semmi esetre nem indíthatta államalkotásra.

Nem azért lépett az ember államkötelékekbe, hogy a ragadozó állatok és a természeti erők, hanem hogy az emberek támadásai ellen oltalmazza magát; s ez oltalomra akkor lett először szüksége, midőn személyiségén kívül még más javakat is szerezhett, melyeknek biztosítására saját ereje s a kisebb társaság hatalma, melyhez tartozott, nem volt elégséges. Nem csupán személyes bátorságot keres tehát az egyén az államban, hanem *még inkább vagyonbiztosságot*, s csak azon mértékben mondhatni, hogy megfelelt céljának, amint mindkét feladatának eleget tett (a).

S mivel azon javak száma, melyek miatt keresi az egyes az állam biztosítását, a viszonyok és míveltségi fokozatok szerint, különböző országokban különböző lehet: következőleg *az állam föladatát mindenütt abban kell ugyan keresni, hogy az egyesnek a legnagyobb biztosságot szerezzék meg: de hogy az állam működési köre, a biztosítandó javak természetéhez képest, szükségképp különböző; s hogy annál fogva nem lehet azt minden időszakra és minden népre meghatározni, hanem csak különös korszakra s egy bizonyos népre.*

Ha több nép legalább annyiban ugyanazon fokán áll a műveltségnek, hogy ugyanazon dolgokat tartja javának: az államhatalomnak adandó jogkörnek is ugyanannak kell lenni náluk. E részben is szükségképp mutatkozni kell mindazon hasonlóságnak és különbségnek, ami az előbbi tekintetben létezik; amiből az következik, hogy akik bizonyos alkotmányformát általában a legtokéletesebbnek mondanak, s ezt mindenütt alkalmazni akarják, szintúgy tévedésben vannak, mint akik merő utánzási viselkedésben vélik feltalálni a hasonlóság okát, mely azon egy század népeinek alkotmányai közt létezik. Mert, habár soha sincsenek is különböző népek egészen egy fokán a műveltségnek és hasonló viszonyok között: van mindazáltal, többek közt, eszméikben és szükségégeikre nézve némi közösség, mely szükségképp hasonlatosságot idéz elő az alkotmányokban is.

Azon kérdésre: hogy kell rendezni bizonyos államot? csak akkor felelhetünk, ha előbb tisztába jöttünk az iránt mely dolgokat tekintenek lakosai oly javaknak, mikre nézve az egyesek az államtól biztosítást kívánnak.

JEGYZET A VII. FEJEZETHEZ

(a) Többször állították, hogy a tulajdon az állam által lett, amiből aztán azt következtették, hogy, ha az állam teremtette, el is törölheti. Aki e tárgyról gondolkodik, be kell látnia, hogy inkább bizonyos, már létező javak biztosítása végett keletkezett az állam, s hogy annál fogva mint ok és okozat áll ugyan egymás irányában az állam és tulajdon, de hogy az okot inkább a tulajdonban kell keresnünk. Proudhon, kitől nem tagadhatjuk meg a nyíltságot és következetességet, azzal is megmutatta ezt, hogy miután lopásnak mondja a tulajdont, legalább az államot is meg akarja semmisíteni: mert mihelyt semmit sem adhatna az állam, amit nélküle is meg ne szerezhetnénk, mindjárt esztelenség a fönntartása.

VIII. FEJEZET

AZON JAVAKRÓL, MELYEKNEK BIZTOSÍTÁSÁT KERESI AZ EGYÉN AZ ÁLLAMBAN

A javak fogalma benső kapcsolatban áll a szükségek fogalmával. Amint nincs szükség, melynek kielégítését jónak ne tartanók, s amint minden javunk azon mértékben válik ránk nézve fontosabbá, minél nagyobb a szükség, melyet kielégített; úgy minden jó vagy élv mindig egy szükség egyszersmind. Minél kevesebb szüksége van valamely népnek, annál kevesebb javakban is részesül; s lehetetlen szükségeit elhárítani anélkül, hogy némi javaktól is meg ne fozszuk egyszersmind.

Az emberiség eredeti állapotát igen gyakran állították legnagyobb boldogság korszakának.

Miután minden szükség, melyet nem tudunk kielégíteni, szenvedések forrása ránk nézve: annyiban helyes az érintett nézet, amennyiben gyéresebb szükségek korszakában a szenvedések és nélkülözések száma is szükségképp csekélyebb; ily viszonyok közt azonban bizonyára a javak vagy élvek száma is kisebb, s kérdés: vajon némely nélkülözések hiánya óhajtandóbb-e azon élveknél, melyeket a polgárisodás nyújt (a)?

Az államtudományra mindazáltal e kérdés vizsgálatát legfőllebb költői mulatságnak tekinthetjük; gyakorlati fontossága egyáltalában nincs. Az államtudomány feladata: alapelveket állítani föl, mik szerint az államot *jelenleg* kell rendezni, s csak a jelen szükségek s az ezek kielégítése által támadt és az állam által biztosítandó javak helyes ismerete szolgálhat e részben zsinórmértékül.

Miután a teremtett dolgok végtelen sorában s a létező viszonyok közt egy sincs, amelynek fönntartását egyes emberek jónak ne tartanák (b): szintoly képtelenség teljes jegyzékét adni mindazon dolgoknak, melyeket az élet javainak tekintünk, s miknek biztosításait kívánjuk az államtól, mint azon dolgokat sorolni elő, melyek miatt az ember szerencsétlennek érezheti magát. Minde javakat azonban, valamint az emberi szükségeket, két osztályba sorozhatjuk.

Amint minden embernek vannak bizonyos anyagi szükségletei, melyeket nem nélkülözhet, mert azok kielégítésétől függ élete: úgy kell lenni bizonyos javaknak, mik után mindenkinek kell törekedni szükségképp.

S amint az embernek, ha aránylag a műveltség alsóbb fokán áll is, szintén megvannak erkölcsi szükségai is: úgy kell lenni bizonyos erkölcsi javaknak, miknek elvesztése szintoly fájdalmas érzéssel töltene el, mint ha anyagi javaitól fosztatnék meg.

Nem vonhatni éles határvonalat a szükségek és javak e két neme közt. Miután test és lélek oly szoros összeköttetésben áll az emberi természetben, hogy legtöbb esetben alig lehet meghatározni: mit kelljen a test ingerének és mit a lélek gerjedelmének tulajdonítanunk? Így vagyunk a szükségekre nézve is. A legtöbb, látszólag anyagi élv bírását nem anyagi, hanem szellemi, erkölcsi szükség teszi előttünk kívánatossá. A nyers bőrön, mellyel a vadember testét fűdi, a barlangon és egyszerű kunyhón, melyben lakik, és a táplálaton kívül, mellyel fönntartja életét, nem lehetne szüksége az embernek, ha csak anyagi ösztönei után indulna; s még e legszükségesebb dolgok utáni törekvésében is erkölcsi szükség vezet, amennyiben nemcsak magának szerez, hanem családjának és hozzátartozóinak is. Gyakran meg valamely jó azért tetszik anyaginak, mert anyagi szükségek kielégítésére szolgál: így például bizonyos jogállapot fönntartása erkölcsi jó magában, mindazáltal anyagi szükség is lett az emberekre nézve, s e körül-

ménynek kell tulajdonítanunk, hogy nem találunk társadalmat oly míveletlen állapotban, melyben némi szabályokat jogul ne ismernének el.

Ahelyett, hogy filozófiai csengésű meghatározásokba és megkülönböztetésekbe bocsátkoznánk: legjobb, ha egészen a közönséges szólásmódot követjük az anyagi és szellemi jók ezen felosztásában, miszerint mindazt, ami, ha nem tisztán anyagi szükségek kielégítésére szolgál is, érzékileg felfogható, *anyagi jónak*, és amit nem foghatunk fel érzéseinkkel, de amire azért törekszünk, mert fogalmainknak és érzéseinknek megfelel, *erkölcsi jónak mondjuk*.

Amit csak anyagi élveink finomítására a polgárisodás s a körülünk levő tárgyak szépítésére a művészet tőn - bár az élvezetet, mely azoknak bírásából származik, nem annyira érzéseinkkel, mint lelkünkkel érezzük -, eszerint mind az anyagi javakhoz kell számítanunk. Az erkölcsi jó csupán abban áll, hogy a viszonyok, melyek között élünk, vallásos és erkölcsi meggyőződéseinknek megfelelők legyenek, és sem hitünkkel, sem érzéseinkkel, vagy azzal, amit az ész jognak ismer el, ne álljanak összeütközésben.

Hogy boldognak érezhesse az ember magát, szükségképp eleget kell tenni erkölcsi és anyagi szükségének. Amint tehát az egyes joggal követelheti az államtól, hogy elhárítsa az életét és vagyonát fenyegető veszélyeket, eredjenek bár azok személye ellen intézett erőszakos támadásokból, vagy oly forrásokból, amiknek ő nem oka, de amelyeket saját erejével vagy az államon kívül rendelkezésére álló egyéb eszközökkel nem tud eltávoztatni: úgy viszont a vallásos és erkölcsi meggyőződéseibe ütköző sérelmekről is kötelessége az államnak polgárát védni, s csak annyiban mondhatjuk el, hogy megfelelt az állam feladatának, amennyiben az egyesnek anyagi és erkölcsi javai élvezését egyaránt biztosította (c).

Ebből következik:

1. hogy az állam semmi olyastól nem vonhatja el oltalmát, amit egyesek vagy többek javaknak tartanak, hacsak az mások anyagi és szellemi érdekeivel nem ellenkezik;
2. hogy nem abban áll az állam feladata, hogy polgárainak hitét, érzelmeit és meggyőződéseit alakítsa, hanem inkább abban, hogy azokat minden sérelem ellen óvja;
3. hogy az állam nem cél önmagában, hanem eszköz, mely által az egyesek anyagi és szellemi javaik élvezetét igyekszenek biztosítani. Minden egyes jólétét eszményi államcélnak, az úgynevezett „salus publicá”-nak szintoly kevésbé szabad feláldozni, amily kevésbé használhat az állam, hogy feladatát megoldja, olyas eszközöket, melyek ellentétben állanak polgárainak hitével, erkölcsi érzetével és jogfogalmaival;
4. hogy miután az állam polgárainak nemcsak anyagi, hanem erkölcsi szükségéről is tartozik gondoskodni, s e szükségek mindig azoknak fogalmaitól függenek, az alkotmány célszerűségét mindig a nép uralkodó eszméi határozzák meg.

JEGYZETEK A VIII. FEJEZETHEZ

(a) A kérdés sajátlag ugyanaz, amellyel hasznosabb időtöltés hiányában szintén foglalkoznak olykor: hogy ti. a szegénység nem teszi-e boldogabbá az embert, mint a gazdagság? Sokszor vitatták az előbbi és pedig sok ésszel; mindazáltal egyesek és népek közt egyaránt ritka eset, hogy valamely ember vagy nép a szegénységet tűzte volna céljául.

(b) Már maga az öntudat, hogy bizonyos bajoktól mentek vagyunk, megelégedés forrása lehet ránk nézve, s a legnagyobb jónak tetszhetik előttünk.

(c) Hogy az államnak kötelessége polgárai erkölcsi javait is biztosítani, ha minden kormány nem is, de hálásan elismerte mindig minden nép. Mutatja azt a tapasztalás, miszerint az államok többnyire nem az azokban uralkodó anyagi ínség következtében, hanem azáltal buktak meg, mert intézményeik ellenkezésben álltak az államtagok fogalmaival és érzelmeivel, s annál fogva éppen akkor jutottak legközelebb bukásukhoz, midőn az anyagi jólét növekedtével a szellemi és erkölcsi szükségek öntudata leginkább fölébredt a polgárookban.

IX. FEJEZET

NEM CÉLJA AZ ÁLLAMNAK ANYAGI ÉS ERKÖLCSI JAVAK ÉLVEZETÉT SZEREZNI MEG AZ EGYESNEK, HANEM CSAK A JAVAKNAK BIZTOSÍTÁSA

Bármi világosaknak látszanak az érintett tételek: kétségtelen mindazáltal, hogy a legtöbb állam elrendezésében és kormányzásában ellenkező elveket követtek az újabb időkben.

Mennyiszer el látszanak feledni, hogy az embernek nem csupán anyagi érdekei vannak, s hányszor sértik az egyesek minden erkölcsi fogalmát azon alapelv nevében, miszerint az állam célja tagjainak jóléte! Hányszor állították, hogy az államnak nem lehet vallása, minélfogva tagjainak vallásos nézeteire és hitfogalmaira sem szükség tekintettel lennie; hányszor vették az ősi szokásokat, sok százados emlékeket, a saját, határozott jellemű nemzetiség öntudatát pusztá árnyéknak és dőre előítéletnek, ha az egyedül uralkodó államgazdász megmutatta, hogy mindezen dolgok feláldozása anyagi hasznot von maga után; hányszor akarták Európa népeit, melyek, amint mondák, rég kinőttek az atyáskodó korlátlan uralom gyöngéd járszalaga s a középkori előítéletek alól, hányszor akarták, mondom, a legdurvább kényszer kötelékeivel kivonni úgynevezett előítéletei köréből, hogy anyagi jólétre vezessék?! Ha látjuk, mi történt e részben, s mi történik jelenleg is: valóban úgy tetszik, mintha azon nézetből indulnának ki, miszerint abban áll az állam föladata, hogy az embereket a legvastagabb anyagiságra nevelje, s az állam csak akkor állhatna szilárd alapokon, ha mindent lábbal tapodnak nevében, amit eddig az emberek szentnek tartottak.

Csudálatosképpen ugyanazon férfiak látszanak egyszerre képviselni a legellenkezőbb nézeteket, s nem ritka eset, hogy midőn oly igen szorgoskodnak bizonyos eszméket valósítani, az államtagek minden anyagi érdekét szintúgy mellőzik, miként az anyagi érdekek nevében rendesen minden erkölcsi szükségét sértenek. Hogy a szabadság és egyenlőség vagy a legitimitás elvét megalapítsák, a nép minden érdekét kockára vetik, s a nemzeti önállóság fogalmának vagy azon vágnak, hogy bizonyos undokságokat megbosszuljanak, egész nemzedékek jólétét áldozzák föl.

Egyben mindkét irány teljesen egyetért. Abban, hogy mind azok, kik az állam föladatát tisztán anyagi érdekek kifejtésében keresik, mind akik bizonyos eszmék valósításában vélik azt föltalálni, *mindig csak az állam s a többség érdekeit* (vagy jobban mondva: azokéit, akik a többség nevében lépnek föl) *szokták szem előtt tartani, és sohasem az egyes állampolgár érdekeit.*

A kommunista és szocialista felekezeteket (a) kivéve, azok, akik csak az anyagi jólét megalapításában keresték az állam célját, mindig csupán az állam jólétére s nem az egyes polgárokéra voltak tekintettel. Ha szaporodott a gyárak száma, ha általában növekedett a termelés, ha kedvezőbb lett a kivitel és behozatal mérlege, ha a fővárosban emelkedett a fényűzés, szaporodott a vert pénz mennyisége: azt hiszik, hogy az állam megfelelt feladatának. Egészen közömbös dolog előttük, vajon mindez eredményeket nem a tőkék kevés kéz között felhalmozásának kelljen-e tulajdonítani, s hogy a nemzeti jólét pompás köpönyege nem a növekvő pauperizmus rút alakját fedezi-e? Miután korunkban az egészen merőben egyenlő tagjául tekintenek mindenkit: az állam vagyonosodásával, képzeletben, minden egyes vagyona szaporodott. E tétel valóságán kétkedni is felségsértés a gyakorlati állambölcsesség ellenében, mi, úgy látszik, abban áll, hogy alapelvei követésében nem engedi magát zavartatni azon gyakor-

lati eredmények által, melyeket az állam anyagi forrásainak lehető legnagyobb kifejlésére intézett törekvés egyesekre nézve előidéz.

Ugyanezt látjuk, ahol az állam főadatát bizonyos eszmék valósításában vélik föltalálhatni. Ha egyszer a nép képviselői (*b*) bizonyos eszmék mellett szavaztak, ha egyszer kimondák, hogy azon eszmék valósítása erkölcsi szükség az összességre nézve: merőben fölöslegesnek tartják többé tekintetbe venni az egyes állampolgárok fogalmait és nézeteit. Amint megtiltották Franciaországban a közelebbi század végén, a szabadság és egyenlőség nevében, minden keresztény istentisztelet kiszolgáltatását: szintúgy megtagadják, az összesség által vallott alapelvek nevében, egyes községektől az önkormányzási jogot, habár mindenik rövidséget szenved is azáltal; s eltörlenek minden nemzeti különbséget, habár nincs egyetlen polgár is az államban, aki nemzetiségéhez nem ragaszkodnék.

Csodálhatni-e, ha az államcél ezen egészen hibás felfogása következtében oly követelésekkel lépnek föl aztán az állammal szemben, melyeknek az nem felelhet meg?

Az embereknek többnyire elég politikai képzettségük van belátni, hogy az emberi lét célja nem abban áll, miszerint bizonyos államformát állítsanak föl, s az egy- vagy kétkamarás rendszer előnyeit gyakorlatilag mutassák meg. Miután a legtöbb ember - ha, Rousseau tanácsát követve, a közakarat uralmának alávetette személyét és minden erejét -, az erkölcsi öntudatot, hogy a felséges néphez tartozik s egy tízmilliomod résznyi befolyást gyakorolhat a közakaratra, nem tartja elég kárpótlásnak mindazért, amiről lemondott: ez oknál fogva, mihelyt azon alapelveket állítjuk föl, miszerint az államnak, anélkül hogy az egyes anyagi és erkölcsi szükségére tekintettel lenne, csupán az összesség javáról kell gondoskodnia, mindenki azon van tüstént, hogy az összesség erkölcsi és anyagi szükségéiképpen tüntesse föl azt, amire csak magának van szüksége, vagy ami saját eszméinek megfelel.

Amely mértékben követeljük az egyestől, hogy saját anyagi és erkölcsi szükségait a közállományéinak alárendelje: azon arányban követeli ez az államtól saját szükségei kielégítését.

Az államnak adott jog mérve a kötelességeknek, melyeket attól követelnek. Miután minden alkotmány mellett mindig van, aki magát államnak tartja (*l'état c'est moi*), s demokratikus államokban a nép tartja magát annak: s így azon elvnek, miszerint az állam főadata az anyagi és erkölcsi közjavak megalapítása, demokratikus államokban szükségképp azon követeléshez kell vezetnie, hogy az államnak minden egyesnek anyagi és erkölcsi szükségéről gondoskodnia kell; s minél inkább igényli az állam, hogy az egyesek teljesen alávéssék magukat, s tőlük minden eszközt elvesz, miáltal az élet javait maguknak önmaguk szerezhethék: annál kevésbé állhat ellene az érintett követeléseknek. Mert amint az állam érdekében az egyestől minden eszköz elvétel, miáltal erejét szabadon és sikerrel használhatná: az egyesek ezen tehetetlenségéből következik, hogy megvárják az államtól, miszerint az isteni gondviselés módjára mindnyájuk szükségéről gondoskodjék, s csupán csakis e kötelességgel igazolhatni a józan ész előtt az állam mindenhatóságát.

Minél inkább kiterjesztették Nyugat-Európa legtöbb államában az államhatalom hatáskörét, s minél inkább korlátozták a közjó ürügye alatt az egyéni szabadságot: annál inkább szaporodtak az egyesek követelései az állam irányában.

A nemzeti műhelyek föllállítását s a munka megszervezésére irányuló kísérletek elősegítését az állam részéről az 1848-i francia köztársaság rövid ideje alatt esztelenségnek tarthatják sokan: mindez azonban csak következetes alkalmazása volt azon elveknek, melyeken az egész államszervezet nyugszik, s szintúgy nem lesz utolsó kísérlet e nemből, miként az élelmiszerek osztása Rómában a köztársasági formával nem szűnt meg. - Amint a francia nép, vagy tulajdonképpen nevében képviselői, miután XVI. Lajos trónját fölforgatták, végre is csak a király-

ság korlátlan uralmát folytatták; úgy az egyedúr is, aki a népfölség nevében kiszorítja a nép képviselőit a korlátlan hatalom birtokából, csak azon ösvényen fog továbbhaladni, melyen elődei jártak. Mert az államhatalom eljárása kevésbé függ azok akaratától, akik élén állanak, mint a körülményektől, - éspedig minél korlátlanabb valamely hatalom, annyival inkább.

Merőben lehetetlen feladatot tűztek az állam elé. Amely mértékben elégteleneknek mondták a rendelkezésére álló eszközöket, azon arányban terjesztették kijebbi hatalmát, korlátozák mindinkább az egyén önálló tevékenységét, s kényszerítették mindenkit, hogy csupán az államtól várja szükségei kielégítését. Csoda-e, ha az állam nem képes megfelelni e feladatnak; ha emiatt minden megghiúsult remény, minden ki nem elégített szükség szövetkezik ellene; ha miután az egyesek minden anyagi és szellemi javait egybegyűjté, hogy azokat, az igazgatási költségek levonása után, újra kiossza, senki sem elégszik meg a neki jutott osztályrészszel? Csoda-e, ha a kormány az állam súlyos terhét (*cuncta regendi onus*) (a mindenki fölötti uralkodás terhe) a meredek tetőre szizifuszi erőlködéssel csak azért taszítja föl, hogy az ismét leguruljon, míg a nép, új Tantalusként, a megígért, de nem teljesített vágyak minden gyötrelmét kénytelen érezni: csoda-e, mondom, ha végre oda jutottak a dolgok, hogy komolyan kezdenek afelől gondolkodni, vajon nem áll-e az állam és a polgári társaság szükségképp ellenséges viszonyban egymással, nem akadályozzák-e egymást kölcsönösen feladatuk megoldásában?

Az államra vonatkozó téveszmék közt egynek sincsenek gyakorlatilag veszélyesb eredményei, mint annak, miszerint igen is nagyszerűnek gondolják az állam feladatát, s azt hiszik, hogy kötelessége nemcsak az anyagi és erkölcsi javaknak *védelmében*, hanem egyszersmind azoknak az összesség részére *megszerzésében áll*.

Nagyszerű gondolat oly társaságnak tartani az államot, melyben mindenki a köznek szenteli minden erejét, hogy aztán mint része az egésznek többet kapjon vissza, mint amennyit áldozott; oly egyesületnek, melyben az egyesek előtt a közállomány hatalma, s az állam előtt az egyesek jóléte a cél, mire minden erővel törekszenek: s megbocsáthatni a komoly gondolkodónak is, ha e gondolat nagyszerűsége által elragadtatva, s e kiindulási pontból logikai következtetések útján bölcselmi alakban öntudatlanul oly költeményt ír az államról, mely minden szívet elbájol.

Mivel örök fejlődés rendeltetésünk, isten mindnyájunk szívébe beléoltá a szükségét, hogy tökéletes állapotokat gondoljunk ki eszményképpen; s mint a közember az ókorban Saturnus aranykorában s a középkori nép isten ezredéves országában hitt: hasonló szükségnek engedett Plato, mikor *Respubliká*-ját, és Morus, midőn *Utópiá*-ját írta; de ha államférfiak, vagy akik oly célból foglalkoznak államtudományokkal, hogy alapelveiket életbe léptessék, indulnak ki ilyes eszményekből, nem lehet őket eléggé figyelmeztetni, hogy az állam ama nagyszerű eszméje sohasem volt valósítható, s még kevésbé valósulhat, míg azon fogalmak és viszonyok tartanak, melyeket polgárisodásunk idézett elő.

Az ókor egyes államai nagyobb befolyást gyakoroltak az egyes életére, mint a mostaniak. Gondoskodtak a polgárok anyagi szükségeiről, sőt multságairól is, a gyermekek neveléséről, gymnasiumok révén az ifjúság testi fejlődéséről, s a házasságot illető rendelkezésekkel még a jövő nemzedékekre is kiterjeszték figyelmüket: mindazáltal még az ókori állam sem volt képes az egyént megsemmisíteni. Amint a fizikai világban minden test térben van, s egyik kizárja a másikat: úgy az egyéniségnek is térre van szüksége, melyről minden mást, magát az államot is kirekeszti, s éppen e tér körében találja föl valódi boldogságát (*c*). A spártai ifjú, ki diadalkoszorúzottan jött meg a csatatérről, s a legnagyobb boldogságot élvezte, melyben bármely állam polgára részesülhet, szintúgy önálló egyéniségének köszönhetette azt, mint bárki más (*d*).

Mennyivel inkább ez az eset a jelenkori államokkal, midőn az egyes az államok kiterjedésénél fogva azoktól távolabb áll; mikor a rabszolgaság el lévén törölve, az állam legfőbb segítségére lehet az egyesnek anyagi szükségei kielégítésében, de nem gondoskodhatik teljesen azokról; s mikor az alapelv, miszerint az egyes tökéletesen alá van vetve az államnak, nyilvánvaló ellentétben áll az egyéni szabadság fogalmával, amin egész polgárisodásunk alapszik?

Az egyes boldogsága mindig inkább függ a külkörülmények alanyi fölfogásától, mint maguktól e körülményektől, s azért az állam, mely csak a külkörülményeket szabhatja meg, nyújthat ugyan némi előfeltételeket a boldogságra; de boldogságot nem adhat. Ha pedig külkörülményeitől függene is minden egyesnek a boldogsága: ez esetben is az államnak, hogy boldoggá tehessen, a mindenhatóság mellett (*e*) mindentudónak is kellene lennie, azaz: tökéletesen ismernie kellene minden egyes szükségeit és vágyait, előre meg kellene határoznia mindazon eredményeket, melyeket azoknak betöltése az egyes jövőjére nézve maga után vonna, ami természetesen a legkisebb államban sem lehetséges.

Azt hiszem, ennél fogva megmutattam:

1. hogy az államnak a polgárok minden szellemi, erkölcsi és anyagi javára ki kell ugyan terjesztenie gondoskodását;
2. de, hogy nem abban áll az állam feladata, miszerint mindenki számára maga szerezzék meg e javakat, hanem abban, hogy azon javak birtokát biztosítsa, melyeket az egyes maga megszerzett.

Mind a két tétel ugyanazon eredményre vezet.

Mert ha az állam az egyesnek nemcsak anyagi, hanem erkölcsi javait is biztosítani tartozik: oly korban, melyben az egyéni szabadság uralkodó eszme, s midőn ennél fogva annak valószínűsítése a legfőbb erkölcsi szükség az egyesre nézve: *szükségképp az állam egyik fő feladatául kell tekintenünk ezen eszme valószínűsítését*. S ha az állam maga nem gondoskodhatik hozzátartozóinak boldogságáról, sőt azon anyagi és erkölcsi javakat, miktől a boldogság függ, mindenkinek magának kell megszereznie: kötelessége az államnak, arra nézve, amit maga nem tehet, megadni az egyesnek a lehetőséget, azaz: biztosítani kell az egyéni szabadságot, ami nélkül lehetetlen azon javak megszerzése, melyektől az egyes boldogsága függ.

Miből kitetszik, miszerint *az újabb kori államnak föladatát mindenek előtt az egyéni szabadság biztosításában kell keresnünk*.

Az állam ezen kötelességének határa az egyes irányában csak ezen kötelességének általánossága minden egyes iránt.

JEGYZETEK A IX. FEJEZETHEZ

(a) Valóban nincs igazunk, ha azt hisszük, hogy az állam feladatának tisztán anyagi felfogása ez iskoláktól eredt. Azok csak a mások által tört ösvényen, melyen nagy hírű államférfiak is haladtak, mentek tovább, és pedig, úgy tetszik, ésszerűbb és erkölcsiesb céllal.

(b) Az újabb államtudomány nézetei szerint a népképviselők nem a polgárok bizonyos osztályát vagy bizonyos kisebb közösségeket, azaz valóban létező embereket, hanem az összesség fogalmát képviselik, s nem hinné az ember, mi rossz következményeket idézett elő némely alkotmányos államban e merőben fölösleges fikció. Éppen mivel minden követet választói képviselőjének kell tartani: azokat összesen tekinthetjük az összes nép képviselőinek. Ha valóban azt hinnők, hogy több száz egyénből mindenik a polgárok összességét képviseli:

semmi sem volna nevetségesebb azok nagy számánál. Minden választótestület adhat teljhatalmat képviselőjének, s lemondhat a jogról, hogy azt feleletre vonhassa: de a teljhatalmú megbízott is - ha kötelességének meg akar felelni - csupán azt képviselheti, akitől a teljhatalmat kapta, s az ellenkező állításnak csak az az eredménye, hogy a teljhatalmú megbízottat zavarba hozza kötelességeire nézve, s egyszersmind fölmenti minden erkölcsi felelősség alól. Ahol minden követ az összes nép képviselőjének tekinti magát, éppen ott képviselik legkevésbé az összesség nézeteit; ahol a törvényhozás minden tagja, mint a polgárok összességének képviselője, azt képzei, hogy választói fölött áll: éppen ott van leginkább kitéve a szeszély, szenvedélyek és bátortalanság befolyásainak.

(c) Amint minden dolognak csak a vélemény ad becset, mellyel afelől valamely egyén van: úgy mindenkinek boldogsága nem annyira külviszonyaitól, mint inkább kedélyhangulatától függ, melyre az állam természetesen semmi befolyást nem gyakorolhat. Azon tételt tehát, hogy az állam minden egyes jólétéről tartozik gondoskodni, nem úgy kell érteni, miszerint az államnak, ha feladatának meg akar felelni, minden egyes boldogságáról kell gondoskodnia. Feladata egészen negatív, miután mindenkit legfőllebb azon veszélyektől és akadályoktól óvhat, melyek személyes boldogsága keresésében gátolhatnák. Az állam nagyrészt megfelelt feladatának, ha úgy van rendezve, hogy senkit sem tesz szerencsétlenné a helyzet, melyet abban foglal el.

(d) Oly korban, midőn csak a polgár jogait ismerték el, az emberét nem, s mikor az egyesek az állam bukásával személyes szabadságukat is elveszték, okvetlenül első szükségnek, melytől függött minden egyéb, tartotta a polgár az állam fönnállását. De a „salus publica” alatt az ókorban nem az összesség vagy többség jólétét, hanem csak az állam biztosságát értették; s az ókor legnagyobb állama - mint az egyes családfőknek adott korlátlan jogok, s a tulajdonról és adósságkövetelésről szóló törvények mutatják - még kevésbé tekintette kötelességének egyesek jólétéről gondoskodni, mint az újabb kori államok.

(e) Pedig e mindenhatóság is korlátolt. Nagy államokban azoknak terjedelme miatt fizikailag lehetetlen mindenről gondoskodni; kis államokban pedig az állam gyengesége sem engedi azt, s azon körülmény, hogy fönnállása sem biztos.

X. FEJEZET

AZ ÁLLAMTUDOMÁNY FELADATA

Talán semmit sem ismételtünk korunkban annyiszor, mint azt, hogy *az állam és társadalom ellenségesen állanak szemközt*; s bármi különösnek, sőt megfoghatatlannak látszik is, hogy az állam, mely a társadalomnak köszöni keletkezését, s a társadalom, mely az állam nélkül nem állhatna fenn, ellentétben álljanak: mindazáltal ez ellentét oly tény, melyet senki sem vonhat kétségbe, ha megfontolja, minő viszonyban áll jelenleg az állam és a társadalom.

Oly társadalomnak, mely az egyéni szabadság alapján fejlett ki, és azon államrendnek, melynek alapelve hozza magával, hogy az egyén teljesen alá legyen vetve a közakaratnak vagy többségnek, szükségképp ellentétben kell állani egymással. S miután gondolni sem lehet elégtűsre, míg ez ellentét meg nem szűnik: *az államtudománynak azon ellentét megoldására kell korunkban törekedni*; s tévednénk, ha azt hinnők, hogy e feladatot mindeddig senki sem látta be.

Minden szocialista és kommunista tannak lényege csak oda megy ki, hogy az állam és társadalom közt létező ellentét azzal szüntettessék meg, hogy *az állam alapelve (az egyén teljes alávetése a közakaratnak) átvitessék a társadalomra is, s ez egészen az újabb államok módjára rendeztessék*.

Nem ok nélkül mondták ugyan kivihetlenségnek ez iskolák törekvéseit. Aki csak a polgári társaságról gondolkodott, szükségképp belátja, hogy nincs földi hatalom, mely azt minden viszonyában bizonyos szabályok alá vesse. A társadalom magától áll elő, nem lehet alkotni tetszésünk szerint: szintoly kevéssé lehet megsemmisítését dekretálni, mint bizonyos tervek szerint újraalakítani. Ezenfelül nem lehet az állam érintett alapelvét, mely szerint az egyén teljesen alá van vetve a közakaratnak, a társadalomra átvinni, anélkül, hogy minden további fejlődés, az ember emez első szükségének kielégítése, lehetlenné ne váljék. De mivel századunk főadatát nem oldhatni meg azon úton, melyen a kommunizmus kísérle, nem következik, hogy tehát egészen föl kell azzal hagyni.

Az állam és társadalom közötti ellentét azáltal is meg lesz szüntetve, *ha az államot rendezzük társadalmunk alapelvei szerint*, s ki állíthatja „a priori”, hogy ez sem lehetséges?

Az alapelveket, melyeket az újabb kor minden államintézményének rendezésében követnek, az ókorból kölcsönözte a tudomány, s pontosan ki lehet mutatni: mely időszakban kezdék azokat gyakorlatilag először alkalmazni az államra, mely úton terjedtek el azok lassankint, s mely mértékben szorították ki mindinkább az államban azelőtt uralkodott nézeteket. Ha a tudománynak sikerült újabb elveket állítani föl, mikor azok merőben ellenkeztek polgárisodásunk alapelveivel: miért volna újabb elvek föllállítása lehetetlen most, amikor csak arról van szó, hogy az államban is alkalmazzuk azon alapelveket, melyek szerint polgárisodásunk fejlődött?

Ha az állam és társadalom közti ellentétet nem oldhatni meg azon úton, melyen a kommunizmus kísérlette, azaz lehetetlen a társadalmat oly elv alapján rendezni, mely az egyént teljesen aláveti a közakaratnak: csak egyetlen út és mód marad fenn az államtudomány számára; ti. azon kérdés megfajtése: *vajon nem rendezhetni-e az államot az egyéni szabadság elvének alapján, mely alapon az egész társadalmi rend nyugszik?* vagy más szavakkal: *mint kelljen rendezni az államot, hogy az egyéni szabadság mindenkire nézve lehetőleg biztosíttassék?*

E kérdés megfajtásában kell keresnünk az államtudományok újabb feladatát; s kizárólag ezzel foglalkozunk e mű közelebbi könyveiben.

HARMADIK KÖNYV

AZ EGYÉNI SZABADSÁG BIZTOSÍTÉKAI

I. FEJEZET

MINDEN CÉLSZERŰ ALKOTMÁNY ÁLTALÁNOS KELLÉKEI

Hogy valamely állam feladatának megfelelhessen, először is szükséges legteljesb önállósága a külföld irányában.

Második kellék: hogy elegendő hatalma legyen az egyesek anyagi és szellemi javait biztosítani minden támadás ellen.

Miután az állam külfüggetlensége védelmi eszközeitől függ, s az egyesek javait sem óvhatja meg kellőképpen csupán erkölcsi hatalommal: *az államnak mindenekelőtt erőre van szüksége, hogy föladatának megfelelhessen.*

Ha tehát vizsgálni akarjuk, miképpen rendezzünk valamely államot, azon kérdéssel kell kezdenünk: *mely eszközökkel szerezhetjük meg az állam részére azon hatalmat, mely feladata megoldására szükséges?*

Az államrendezés kérdésével foglalkozók közül sokan úgy járnak el e részben, mintha csak egy állam volna a világon. Kizárólag a népfölség elvének biztosítására fordítva figyelmüket, egyedüli gondjuk az: hogy miként óvják meg az alkotmányt a végrehajtó hatalom támadásai ellen? De mily eszközökkel szerezzék meg az államnak azon erőt, mely nélkül nem felelhet meg föladatának? e kérdést csak mellékesnek tekintik, melynél nem az államot tartják szem előtt, hanem csupán bizonyos elvek valósítását, s nem annyira az állam részére szükséges erő megszerzésére, mint inkább arra gondolnak, hogy azon erő veszélyessé ne legyen az egyenlőség és a népfölség elvére nézve.

Igen ferde dolognak tartom ez eljárást.

Mint az egyesnél mindenelőtt az a föladat, hogy éljen, s ha létele biztosítva van, csak akkor lehet szó afelől, hogyan rendezze életét: úgy az államnál mindenekelőtt biztosítani kell önállóságát, azaz lételét, és csak akkor lehet szó arról: mint kelljen bizonyos eszméket megtestesíteni az alkotmányban. Amely alkotmányos elméletből ez ki van feledve, az hasonló Goethe „homunculus”-ához a *Faust*-ban, mely eszes és életképes lénynek tetszett mestere görebében, de mihelyt ez széttört, a legkisebb külső érintésre atomaira mállott szét.

II. FEJEZET

MELY ESZKÖZÖKKEL TARTHATJÁK FÖNN AZ ÁLLAMOK ÖNÁLLÓSÁGUKAT

Hogy az államok kultámadások ellen fönntarthassák önállóságukat: vagy az egyes államnak magában elég erősnek kell lennie, hogy támadások ellenében megvédje önállóságát; vagy több kisebb állam, melyeknek egyenkint nincs elég erejük, kénytelen e közös cél végett szövetségre lépni.

Kis államok, a történet tanúsága szerint, mindig a legkedvezőbbek voltak a polgári szabadságra s az egyesek minden szellemi és erkölcsi tulajdonainak kifejtésére, sőt nem tudunk esetet, hogy valamely állam rendkívüli kiterjedést nyert, anélkül, hogy azon aránylag rövid idő alatt az erkölcsi rothadás jelei ne mutatkoztak volna. Természetes tehát, ha sokan a szövetségi rendszerben látják a legjobb eszközt a függetlenség megóvására, s abban vélik föltalálhatni a formát, melyben az emberiség egykor a boldogság legfőbb fokára juthat. Csakhogy nem kell felednünk, miszerint minden szövetség lehetősége bizonyos föltételektől függ.

Ily föltételek:

eszmerokonság a legfontosabb viszonyokra nézve;

érdekközösség;

végre közös cél.

Ezek közül mindenik erős kötelékül szolgálhat egy időre különböző államok között.

Görögország külön államaiban, legalább a barbárok ellenében, sokáig ébren tartá a rokon érzelmeket a közös polgárisodás. A közös érdekek még az egyetemes elszigeteltség korában, a középkorban is sok, egymástól távol álló várost fűztek össze a Hanza-városok szövetségébe. És a kereszténység népeit, míg azok a szent sír visszafoglalásáért lelkesültek, szintúgy egyesíté e közös cél, mint utóbb a reformáció korszakában, az új tanok követői közt hasonló szövetséget idézett elő a hitszabadság kivívásának közös szüksége. A kötelék azonban, mely különböző államokat egybefűz, csak ott lehet tartós, ahol folyvást megvannak mindezen feltételek, s az utóbbi, azaz közös cél nélkül éppen nem lehet semmiféle szövetséget szilárdnak tartani.

Ha Nyugat-Európa különböző államainak jelen állását vizsgáljuk: sok oly elemet találunk, miből szilárd szövetség kötelékei nőhetik ki egykor magukat.

Miután mindezen népek polgárisodása ugyanazon alapelvekből indult ki, s a legfontosabb viszonyokat illetőleg fogalmaik is kevésben térnek el egymástól: nem lehet messze a pillanat, midőn az egységnek is teljes öntudatára jönek. A szabad kereskedés elve, melyet valósítani törekcsenek, mindig nagyobb érdekközösséget eszközöl a népek között. S nyugodtan vizsgálván a világ állását, olyas viszonyokra is lehet alkalmasint kilátás, mik közt Nyugat-Európa minden államában szintoly tisztán fölébred a cél közösségének eszméje, mint Görögországban történt, mikor a nagy király a Hellespontuson áthozta seregeit. Azonban nem tagadhatni, hogy e viszonyok még nem következtek be, hogy vallás és nemzetiség tekintetében s a legfontosabb érdekekre nézve Nyugat-Európa különböző népei közt jelenleg a legnagyobb antagonizmus létezik, s mindeddig semmi részben sem ébredt föl a közös cél öntudata, mi az érintett ellenkezést kiegyenlíthetné. Miből következik, hogy az *önállóság biztosítéka*, ami minden célszerű államszerkezet alapföltétele, *Európa jelen viszonyai közt nem szövetségekben keresendő, hanem minden államnak önmagában kell föltalálnia fönnállása biztosítékait.*

III. FEJEZET

AZ ALKOTMÁNY BEFOLYÁSA AZ ÁLLAM HATALMÁRA

Azok a források, melyekből az államok erejüket merítik:

területi nagy kiterjedés és népesség;

belső összefüggés (kohézió);

azon lendület, mellyel bizonyos célok felé törekszenek (impulzus).

Bármilyen rosszul legyen valamely állam rendezve, bármilyen mechanikusan vannak egyes részei összeillesztve (mi szerfölött nagy államokban nem ritka eset), sőt ha azon erő, melynek az állam keletkezését köszönhette, rég odavan, ha a nagy egyéniség, mely azt alkotta, s a nép hősisége, mely megalapította, rég elenyészett: nagy kiterjedésű államokat megvéd a megtámadásoktól az előítélet, mely hatalmuk iránt még sokáig létezik, miután az tényleg már megszűnt.

Nagy erő van, legalább önállóságuk fönntartására, kis államokban is, melyeknek alapja nemzeti egység, vagy amelyeket dicső múlt emlékei és százados szokások nagymértékben egybeforrasztottak.

Végre oly államok is, melyek sem nagyságuk, sem részeik belső kohéziója révén nem tarthatnak igényt hatalomra, nemcsak önállóságukat fönntarthatják, hanem más államok sorsára is jelentékeny befolyást gyakorolhatnak, míg valamely eszme vagy egyéniség hatása izgatottságban tartja erejüket, s hatalmas lendülettel törnek előre.

Mindenikre nem egy példát nyújt a történet és jelenkor. Hányszor fönntarták nagy államok, a belső korhadás és romlottság legnagyobb fokán, változatlanul kül-állásukat, mennyiszer megőrzék más államok a legnehezebb körülmények közt is önállóságukat, avagy menekültek meg elnyomás alól, csupán mivel egyes részeik, ha erőszakosan elszakíták is, megint egy egésszé törekedtek mindig összeforralni? Mohamed követőinek példája, azon harcok története, melyek elvégre kiszoríták a mórokat Spanyolországból, egyes olasz városok hatalma a középkorban, Svédország befolyása a XVII. században, s bizonyos pillanatokban majdnem minden nép története tanúsítja, mily erőt adhat valamely eszme vagy egy nagy egyéniség lelkesítő befolyása a népeknek.

Azon erő, melyet az államok csupán nagyságuknak köszönhetnek, nem egyéb gyakran a mozdulatlanságnál. Amint kívülről nem bolygathatják ki őket helyzetükből, úgy maguk sem képesek azt változtatni. Úgy látszik, nem egyéb hivatásuk, világtörténeti föladatuk, mint hogy bizonyos helyet betöltsenek.

Az állam belső összefüggése nagyrészt külkörülményektől függ. A népek inkább azért tartanak össze, mivel az idegentől visszataszítva, mint mivel a honi által vonzatra érezik magukat; minél fogva az e belső kohézióból származó erő rendesen nem is tart tovább azon ellentétnél, mely azt előidézte, s azon mértékben csökken, amint a népeket közelebb hozza egymáshoz a békés érintkezés.

Egyes hatalmas egyéniségek befolyása, bizonyos eszmék képviselésének öntudata, s az olyan erős lendület, mely a népeket hirtelen bizonyos irányba sodorja, ritkán szokott tartós lenni, s e lendületek, habár pillanatra a hatalom tetőpontjára emelhetnek is valamely államot, hosszas ideig nem biztosíthatják a hatalmat.

Következőleg olyan állam, melyben az erő ezen elemei közül csupán egyiket találjuk föl, sohasem lehet valóban hatalmas, vagy legalábbis nem tekinthetjük hatalmát biztosítottnak.

Minden állam föladata ennél fogva a hatalom azon elemeinek megszerzése, melyeket nélkülöz. Kisebb államoknak szükségképp nagyobb kiterjedésre, nagyobb államoknak bizonyos kohézió elérésére kell törekedniök: s minden államban egy magasabb föladatot kell keresnünk, mely törekvéseinek célja legyen.

Azonban könnyű belátni, hogy e célok közül egyiket sem érhetni el az alkotmány által.

Egy állam sem lesz nagyvá csupán alkotmánya által, a közigazgatási szervezet egynek sem adja meg kellő mértékben az összefüggést, s még kevésbé lehetséges, hogy bizonyos államintézményekkel valamely nagy föladat öntudatát ébresszük föl a polgárookban. Mindez nagy egyéniségek befolyásától függ.

Az alkotmány az állam külső hatalmára nézve csak két módon gyakorolhat befolyást:

1. amennyiben az állam terjeszkedését és kohézióját s egy közös öntudat keletkezését nem akadályozza;
2. amennyiben eszközül szolgál az alkotmány, hogy az erőnek az államban levő elemeit közös célokra lehessen fordítani.

Általában nem lehet meghatározni, mint kelljen az államot rendezni, hogy azáltal erejének egyetlen eleme se szenvedjen csorbulást.

Miként az állam nagysága, összefüggése s lendítőereje a viszonyok különfélesége szerint a legkülönbözőbb okokból származik: úgy az egyes államoknak adandó alkotmányoknál is e szempontból csaknem minden egyes esetben különböző tekintetekre kell vigyázni. Csak azon kérdésre állíthatni föl általános elveket: *mint kelljen az államot úgy rendezni, hogy az erő minden eleme, melyekkel bír, közös célokra legyen használható?* s különösen e kérdésről szólnunk a következő fejezetekben.

IV. FEJEZET

A KÖZPONTOSÍTÁS SZÜKSÉGE

Ha erőt akar kifejteni, minden egyesnek

1. akaratra van szüksége, és
2. erőre, mely által az akaratát végrehajtsa.

Ezt mondhatni az államról is.

Egyesnél és államnál a hatalom feltételei:

1. hogy határozatot hozhassanak;
2. hogy a határozataiknak végrehajtására szükséges eszközökkel bírjanak.

Az államban az első csak az akarat, a második csak az erők központosítása által lehetséges. Amiből az következik: *hogy minden alkotmány csupán annyiban felelhet meg céljának, amennyiben általa az állam akaratának és erőinek központosítása lehetségessé válik.*

V. FEJEZET

A KÖZPONTOSÍTÁS HATÁRAI

Ha valamely kérdés megoldása szükségessé vált, úgy vagyunk azzal rendesen, mint aki nagy sietve lát valamely tárgy kereséséhez, s mivel azon meggyőződéssel fogott ahhoz, hogy a keresés sok fáradsággal fog járni, éppen akkor nem találja föl, amit keres, mikor legközelebb fekszik hozzá. Hasonló az eset a központosítás kérdésének tárgyalásával az utolsó 60 év alatt.

A középkor minden viszonya ellen támadt visszahatás, mely a francia forradalommal kezdődött, s a korlátlan népfölség elve melletti vak lelkesedés, újabban pedig a hivatalnoki uralom ártalmainak tapasztalása lehetetlenné tette e tárgy fölött minden nyugodt vizsgálódást. Midőn egyik vagy másik rendszernek csupán rossz oldalait vették szemügyre, vagy a korlátlan központosítás mellett nyilatkoztak, vagy általában minden központosítás ellen (a).

Lássuk e kérdést a legnagyobb egyszerűségben.

Az állam oly intézmény, melynek feladata minden egyes anyagi és szellemi javát biztosítani.

Hogy az állam e föladatnak megfelelhessen, a szükséges hatalommal kell bírnia, mely által függetlenségét fönntarthassa, s egyszersmind valamennyi egyest óvhasson mindazon támadások ellen, melyek anyagi és szellemi javait veszélyeztethetnék.

S miután hiában van sok egyes erő egymás mellett, hacsak minden egyes erő közös célra nem egyesül: az állam is csak úgy lehet hatalmasabb egyes részeinél, csak úgy töltheti be föladatát, ha azon részek egy egészé egyesülnek benne.

Csak az tagadhatja tehát *általában* a központosítás szükségét, aki az állam szükségét kétségbe vonja. De nem kevésbé ártalmas tévedés azt hinni, hogy az állam fönnállása *minden erő folytonos központosítását* kívánja az egyetemes akaratban. Mert ha igaz is, miként az állam és az egyén hatalma egyaránt attól függ, hogy bizonyos erőket bizonyos célok elérésére fordíthatanak: másfelől az egyén sem rendelkezhetik korlátlanul minden anyagi és szellemi erejével.

Talán sohasem volt ember, ki folyvást minden dologban képes lett volna *akaratlanul* bírni; s mi szűk korlátok közé van szorítva akaratunk, csak saját személyünket illetőleg is! Ki képes csak teste minden mozdulatával is rendelkezni? Ki tudja szabályozni érverését, lélegzését, vagy azon funkciókat, mik táplálatunkat eszközlik? pedig leginkább ezektől függ az élet. Ki parancsolhat szemeinek, hogy csak akkor és csak azt lássák, s füleinek, hogy csak azt hallják, amit akar? Ha tehát, mi az egyesnek sem sikerül, az akaratot az államban korlátlan úrrá akarjuk tenni minden erő fölött: lehetetlen célt tűztünk ki; sőt egész bizonyossággal föltehetjük, miszerint az állam, melynek egyes tagjai semmi önállósággal nem bírnak, szintoly bizonyosan tönkre jut, mint az egyén, kinek életszervei csak akkor teljesítenék feladatukat, ha az akarattól nyernének lendületet.

A cselekvési képesség ugyan az államban az egyes erők központosításától függ; de miután az államnak csak annyiban kell cselekvőleg föllépni, amennyiben föladatának megoldhatása igényli: központosításra is csak e határok között van szükség.

Innen következik:

a) *hogy csak akkor ítéltethetjük meg, mennyire kell kiterjeszteni a központosítást, ha tisztában vagyunk az iránt, mennyire terjedhet az állam tevékenysége;*

b) *s hogy az állam tevékenysége csak addig terjedhet, ameddig a központosítás lehetséges.*

E két alapelv egyenesen az államnak mint - az akarat és a cselekvés egysége nélkül nem gondolható - egységnek fogalmából következik. S ez elvek a legbiztosabb kalauzok mind a központosítási elv határainak kijelölésében, mind az államhatalom terjedelmének megítélésében. Mert ezekből következik:

hogy ahol az államhatalom beavatkozása fölösleges, ott a központosítás utáni törekvés szintén az, és ahol a központosítás gyakorlatilag kivihetetlen, oda az államnak hatalma nem terjedhet ki.

JEGYZET AZ V. FEJEZETHEZ

(a) Általában rossz körülmény, mi főleg korunkban nagyon nehezíti a politikai kérdések megoldását, hogy akik államtudományokkal foglalkoznak, feledni látszanak a tudományos és parlamenti viták közötti különbséget, s a tudomány terére is átviszik azon egyoldalúságot, mely parlamenti vitáknál, hol az ellenkező nézet is képviselve van, ártalmatlan, sőt hasznos lehet.

VI. FEJEZET

MELY TÁRGYAKRA NÉZVE SZÜKSÉGES A KÖZPONTOSÍTÁS MINDEN ÁLLAMBAN

Ha az állam csak eszköz, mely által az egyesek anyagi és szellemi javai minden támadás ellen megóvandók, oly esetekben, midőn más eszközök arra nem elegendők: önként értetődik, hogy általánosságban nem felelhetni a kérdésre: mennyire terjesztendő ki az állam hatalma? vagy más szavakkal: meddig mehetünk a központosítási elv alkalmazásában?

Az állam helyzete, az irányában tett követelések, azon javak száma és nemei, melyeket biztosítani kell, mindenekfölött azon körülmény, mely eszközök állanak az egyes rendelkezésére az államon kívül, hogy anyagi és szellemi javait védhesse: mind oly dolgok, melyek az államhatalom körének meghatározásánál tekintetbe veendők.

Oly államban, melynek önállóságát folyvást külellenségek fenyegetik, vagy amely más népek sorsára túlnyomó befolyást akar gyakorolni, hódításra, hadi dicsőségre vágyik, hol az egyes állampolgárok anyagi javai az államhatalomtól függenek s folytonos oltalmat igényelnek, s hol végre századok óta megszokták az állam gyámkodását, s minden egyéb intézmény össze van rontva, melyek az egyesek anyagi és erkölcsi javait biztosíthatnák: ily államokban, mondom, nagy hatáskört kell adni a közhatalomnak, s a központosítás elvét sokra ki kell terjeszteni; holott az más viszonyok közt éppen nem szükséges. Egyébiránt vannak bizonyos tárgyak, melyek természetüknél fogva az állam hatáskörébe tartoznak, s mikre nézve csak akkor tagadhatnók a központosítás szükségét, ha az állam főnnállását általában, vagy különösen valamely állam fönntartását, melyben ez esetekre nézve sem alkalmazzuk a központosítás elvét, károsnak és fölöslegesnek tartjuk.

Miután az állam csak úgy oldhatja meg föladatát, ha egyes alkotórészei egy egésszé, egy erkölcsi személyiséggé olvadnak össze; s a személyiség lényegéhez tartozik, hogy akarattal bírjon, hogy legyen kellő ereje akaratát végrehajtani, s más személyiségek irányában mint egész lépjen föl: nem gondolhatunk államot

akarat és

erő nélkül, mely bizonyos eszközöket használhasson akarata végrehajtására, s végre

olyasvalami nélkül, *ami az egységes állam fogalmát képviselje*, s amit vagy akit mindenki az állam képviselőjének tartson.

Miután az állam nem cél önmagában, hanem csak eszköz bizonyos célok elérésére: az állam akaratának egysége is csak annyiban szükséges, amennyiben az érintett célok megkívánják. Csak azon eszközök állhatnak az állam rendelkezésére, melyek nélkül nem oldhatja meg föladatát, s aki az államot képviseli, nem bírhat nagyobb hatáskörrel magánál az államnál. S bizonyára nem érdemli az állam nevet az oly rendetlen tömeg, melyben ezek között a határok között sincs egységes akarat, sem hatalom, mely az egyes erőket az akarat végrehajtására tudná használni, sem semmi, amit a közállomány jelképéül lehetne tekinteni.

Törvényhozási egység;

kormányzási egység;

képviseleti egység;

s annál fogva:

központosítás a törvényhozásban;

központosítás a kormányban;

központosítás a képviseletben.

Ezek nélkül nem képzelhetni államot.

Az aztán egyre megy, akár azáltal érjük el e központosítást, hogy az állam törvényhozását, kormányzását és képviseletét egyes személynek adjuk át, akár többekre ruházzák azt, kiket közösen választanak, és hogy e megbízottak csupán istennek és lelkiismeretüknek, vagy a népnek legyenek felelősek: de *ahol központosítás nincs, ott lehet körülmények által összetartott ország- és népcsoport, de állam nem létezik.*

Ritkán tagadják e tétel helyességét, sokkal gyakoribb eset, hogy szükséges következményeit ellenzik, s anélkül, mint mondják, hogy föl akarnák forgatni az államot, azon föltételeket törökszenek megsemmisíteni, melyektől fönttartása függ. Vannak esetek, midőn két vagy több nép egy államban egyesül, anélkül hogy egy főre bízna a törvényhozást, sőt közös törvényhozásról sem akarnak hallani, melyben mindnyájan részt vennének, de amelynek egyszersmind mindnyájan alá lennének vetve. Máskor meg elméletben megengedik, hogy az állam egyes részeit alá kell vetni az egyetemes akaratnak, de az államtól minden, e cél elérésére szükséges eszközt megvonnak.

Törvényhozási, kormányzási és képviseleti egység, avagy mindezen dolgok központosítása nélkül nem gondolhatunk államot. De elégséges-e ez?

Képzeljünk állam helyett valamely más erkölcsi személyt, például társulatot, mely bizonyos célok elérése végett alakult. Ez is csak úgy állhat fönn, amennyiben közakarattal találkozunk abban, s föltesszük, hogy van hatalma egyes tagjainak erejét alávetni e közakaratsnak, és amennyiben külviszonyaiban mint egész léphet fel. Mindezekon kívül azonban szükséges még valami: hogy ti. *törvényhozás, kormányzat és képviselet szoros kapcsolatban álljanak egymással.*

Nemcsak mindenik funkciónak külön, hanem e funkcióknak együtt is központosítva kell lenni. S ha képzelhető volna is - ami nagyon bajos - oly társulat, melyben törvényhozás, kormány és képviselet koordinált hatalmak gyanánt állanának egymás mellett, melyek közül mindazonáltal mindenik önállónak tartaná magát: ily társulat bizonyára nem tehetne eleget feladatának.

Miután pedig az állam szintén társulat, azzal az egy különbséggel, hogy föladata minden másénál nagyobb; miután mindig erkölcsi személynek kell azt tartanunk mindazon tulajdonokkal, melyek sok embert egygyé fűznek össze: valóban megfoghatlannak tetszik, hogy felelhetne meg az állam föladatának a törvényhozás, a kormány és a képviselet szoros összeköttetése nélkül. Azonban annyiszor mondák a hatalmak megosztása elvét minden polgári szabadság egyedüli biztosítékának, s ez elvet több mint fél évszázad óta annyira minden jó alkotmány „sine qua non”-jának tekintették: hogy kénytelenek vagyunk hosszasan igazolni ellenkező állításunkat, mint talán szükségesnek látszanék azok előtt, kik sohasem foglalkoztak politikai tanulmányokkal, s nem szokták meg axióma gyanánt tekinteni a hatalmak megosztásának elvét.

VII. FEJEZET

A HATALMAK MEGOSZTÁSÁRÓL

Új elméleteknek kezdetben mindig üdvös eredményei szoktak lenni. Mert akik felállítják, bármi elvontnak tessék is a forma, melyben azt teszik, mindig valamely feltűnő bajnak orvoslását tartják szem előtt.

Amit pozitív elvül hirdetnek, gyakran nem egyéb a fönnállónak tagadásánál, s mindig annál inkább számíthat közelismerésre, minél jobban lehet fegyverül használni a fönnálló ellen. Úgy látszik, hogy a hatalmak megosztásának elméletével is ez az eset.

Alig állítá föl alapelveit Montesquieu, csakhamar belátták elmélete gyöngéit Filangieri, Rousseau, sőt Sonnenfels is. Hogy minden elméleti ellenvetés dacára is oly általánosan elfogadták, a korszerűségében kell okát keresnünk, és abban, hogy az *Esprit des lois*-ban nem a filozófiailag leginkább igaz van föllállítva, hanem ami a pillanat számára leginkább célszerű volt - oly rendszer, melynek az akkori körülményeik közt általános elismerést óhajtottak azok is, akik kételkedtek helyességén.

Mikor minden hatalom egyetlen ember kezeiben központosult, s különösen Franciaországban a monarchia neve alatt a kényuralom minden szenvedését értették: ez időszakban a hatalom megosztása elvének azon gyakorlati fontossága volt, hogy a hatalom egy részétől fosztotta meg a korlátlan királyságot. Azokra nézve, kik a túlságosan erős közhatalom keserű gyümölcseit ízlelték szüntelen, csak vonzó lehetett a gondolat, hogy a hatalom, ha önmagában ellentétet állítanak föl, szükségképpen gyöngül a megosztás által. S Montesquieu nézeteinek sokat használt, hogy nem csupán elméleti spekulációknak tetszettek, hanem Anglia példájára lehetett utalni azok mellett, hol amaz elvek, mint mondák, már régidők óta életbe vannak léptetve.

Ha van férfiú, kinek tudományos munkássága nagy eredményeket vont maga után; ha érdemes valaki, hogy nevét hálásan említse az utókor: bizonyára Montesquieu az.

Senki sem értett inkább tanokat, melyek lényegileg a legforradalmiabbak voltak, oly formában adni elő, mely azoknak is tetszett, akik ellen intézve volt. Senki sem támadta meg kora minden hiányát hasonló kímélettel mindaz iránt, ami abban jó és nemes volt (a).

Nagy tiszteletünk mellett is azonban, mellyel e nagy férfiúnak tartozunk: elmélete gyöngé oldalai annál inkább föltűnnek előttünk, minél tetemesb változásokon mentek át viszonyaink az *Esprit des lois* megjelenése óta lefolyt században. Korunk politikai tudománya nem hagyhatja tekintet nélkül éppen e század tapasztalatait.

Miután az egyéni szabadság élvezete a legfőbb erkölcsi jó, s egyszersmind olyan, melytől egyéb erkölcsi és egyéni javak élvezete függ; az egyéni szabadságot pedig az államhatalom is veszélyeztetheti, és pedig mindennél inkább: mindenesetre az államhatalom ellen is védeni kell azt. De ne feledjük, hogy az egyéni szabadság nemcsak az állam, hanem egyéb fenyegető veszélyek ellen is biztosítandó, s hogy éppen az államtól várja e biztosítást: következőleg *azon biztosítékoknak, melyek az egyéni szabadságot a közhatalom ellen védik, olyasoknak kell lenni, hogy azok által az állam föladatának megoldására szükséges erő ne veszélyeztessék, s éppen e fontos tekintetről nem szabad megfélelkezünk, midőn a hatalmak megosztása elméletéről van szó.*

Mellőzöm vitatni, mennyire tekinthetni helyesnek az államhatalmak fölosztását törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalomra, s hogy vajon a végrehajtó hatalmat nem jobb volna-e *kormány-*

zónak nevezni, s hogy e három hatalomhoz nem kellene-e még hozzáadni a királyi (az úgynevezett „pouvoir neutre” [semleges hatalom], mint Constant Benjámín mondá) és *közigazgatási* hatalmat?

Miután úgy tetszik, hogy az állam fönntartására nem szükséges egyéb, mint az akarat kifejezése s a tett, mely által az akarat valósulást nyer: az állam minden tisztét vagy a törvényhozó, vagy a végrehajtó hatalomhoz számíthatni, s célunkra nézve elég csupán e két hatalomra fordítanunk figyelmünket.

Minden emberi cselekménynél két alkotóelemet találunk: az akaratot és a tettet. Ha az állam lép föl cselekvőleg, akkor is megismerhetjük e két elemet. A törvényhozó és kormányzó hatalmat, mely általában vagy bizonyos esetre nézve elhatározza magát, a lélekkel hozhatjuk hasonlatba, mely akar, s a végrehajtást a tagokkal, melyek a lélek akarata szerint mozognak, s éppen nem nehéz dolog elkülönözve gondolni az államélet mindezen tiszteit. Szintügy szólhatunk külön arról, hogy miként tudhatni meg az állam akaratát, s minő anyagi eszközökkel hajthatni azt végre, mint p. o. az emberi lélek tehetségeiről és tiszteiről s a test alkotásáról vagy annak minden egyes részéről. Sőt megengedem, hogy az államélet egyes funkcióinak különös vizsgálata szintügy előmozdítja az összes államszerkezet körüli ismeretet, mint az ember egyes tehetségeinek részletes észlelete vitt szükségképp az emberi természet helyesb ismeretére: *de mivel az állam különböző tiszteinek ilyes elkülönzése lehetséges a tudományban, következik-e, hogy az gyakorlatilag is kivihető legyen?*

Részemről nem hiszem. Sőt azt hiszem, hogy az állam, mint az egyes ember, azáltal válik eszes személyiséggé, *ha akaratereje és végrehajtási tehetsége összeköttetésben állanak egymással*: minélfogva, ha az állam célszerű elrendezéséről van szó, nem az a kérdés: hogy lehessen az állam végrehajtó hatalmát a törvényhozótól elkülöníteni és függetlenné tenni? hanem: hogy lehet az elsőt a legtökéletesebben alája vetni az utóbbinak, miután minden fizikai és erkölcsi személy ereje mindig attól függ: mennyi erővel rendelkezhetik akarata a kivitelre szükséges eszközök felett?

Azon állam, hol a végrehajtó hatalom a törvényhozótól független, legjobb esetben is - ha ti. nem is teszünk föl a végrehajtó hatalomnál a törvényhozóéval ellenkező irányt - oly emberhez hasonlítana, kinek tagjai betegség következtében függetlenekké lettek akaratától.

Meglehet tehát, hogy a hatalmak megosztásának elmélete szintoly hasznót tön az államtudományokban, mint aminőt a bonctannak köszönhet az orvosi tudomány. Azonban az államférfiú, ki ez elvet gyakorlatilag akarja alkalmazni, azon orvoshoz hasonlítana, ki, hogy meggyógyítsa betegeit, azzal a javaslattal állana elő, hogy föl fogja őket boncolni. Az esztelenség (bocsánat e kifejezésért) csak azért nem tűnt föl az érintett eszmében, *mert gyakorlati kivitelét még soha senki sem kísérlette meg*, s olyasvalamit értettek a hatalmak megosztása alatt, ami által semmit sem értek el kevésbé, mint a hatalmak megosztását.

Montesquieu-től fogva rendesen az angol alkotmányra szoktak utalni, mint amely gyakorlatilag igazolja a hatalmak megosztásának célszerűségét: azonban e példa helytelenségét csak azon vázlat is eléggé mutatja, melyet maga Montesquieu adott az angol viszonyokról, habár maga is belátta (b), hogy azt egy kissé eszményítette.

Képzeltetni-e a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalmat azonegy alkotmányban egymásnak koordinálva, hol a parlamenti mindenhatóság elvül van elismerve, s a törvényhozó hatalom nemcsak a végrehajtás minden közegét felelősségre vonhatja, hanem mindazon eszközöket is elvonhatja tőle, melyek hatalma gyakorlására szükségesek? Lehet-e szó a hatalmak valódi megosztásáról, ahol azon jogi alapelv szerint: „Rex est caput, principium et finis tenendi parlamenti” (a király a parlament feje, alapelve és megtartásának végső célja) a királynak,

vagyis a végrehajtó hatalom fejének van joga egybehíni és felosztatni a parlamentet, s minden törvényjavaslat csak úgy emelkedhetik törvény erejére, ha a király helybenhagyja? ahol az állam elleni bűntettekben az alsóházat illeti a vádemelés joga s az ítélelhozás a felsőházat, és a törvényhozásnak van fönttartva megítélai azon eseteket, mikben büntetésnek van helye, hogy minden egyes esetben az állam szükségéi szerint intéztessék az eljárás?

Igaz ugyan, hogy Angliában megosztva találjuk a közhatalmat. Sem a törvényhozó, sem a végrehajtó vagy bírói hatalom nincs kizárólag egy embernek vagy akár az állampolgárok egyetlen osztályának kezében.

Valamint a törvényhozásban mind a király, mind az arisztokrácia és a nép lényeges részt veszen: úgy a bírói hatalomból sincs egyik is kizárva; a nép, melynek az esküdszéki intézmény által oly jelentékeny része van minden ítélelhozásban, az arisztokrácia, melynek kezében vannak tetteg a főbb bírói tisztségek, és a királyság, melynek jogához tartozik a bírák kinevezése és a kegyelmezés, egyaránt részesek az igazságszolgáltatásban. Sőt a végrehajtó hatalom sincs kizárólag egy uralkodó hivatalnoksereg kezében; s aki az angol békebírói intézményt ismeri s az angol közigazgatás gyakorlati folyamáról tiszta képet szerzett magának, bizonyosan fogja tudni, mi jelentékeny befolyást gyakorolnak az angol nép különböző osztályai a közigazgatásra is. De éppen azért, hogy minden államhatalom meg van osztva a királyság és az angol társadalom osztályai közt, oly egység támadt e hatalmak között, minőt egy más államban sem találunk, s éppen annak köszönheti Anglia állami nagyságát; azonnal vége lenne annak, mihelyt a hatalom megosztása elvét, melyet az angol alkotmányból vontak le, valóban be akarnák abba vinni.

Az *Esprit des lois* IX. könyve 4. fejezetéből, hol Montesquieu a hatalmak megosztása elvét kimondja, meggyőződhetünk, hogy maga is lényeges korlátozásokat tart szükségeseknek ez elv alkalmazásánál. Oly feltűnőleg gyakorlati észnek, mint az övé volt, nem kerülhették el figyelmét az állam fönnállásának szükséges föltételei (c); s igen jól belátta ő, hogy nem annyira a hatalmak megosztásától függ a szabadság, mint inkább attól, hogy kire ruházzák e hatalmakat. Maga Montesquieu Velence példájára hivatkozott, hol a törvényhozás a nagytanácsot, a végrehajtás a pregadikat s a bírói hatalom a negyvenes tanácsot illette, s az állam kényuralma mégsem szelidült a hatalmak ezen megosztása által, ami az ő nézete szerint annak volt természetes következménye, hogy akik a különböző hatalmakat gyakorolták, mind ugyanazon osztályhoz tartoztak.

Nyíltan kimondja Montesquieu, hogy a szabadság elveszett, ahol minden hatalom vagy legalább a hatalomnak nagyobb része egyes ember vagy egyes osztályok kezében van. Csak az a hiba, hogy nem volt tekintettel olyas intézkedések eredményeire, *midőn akár egy államhatalom is kizárólag a polgárok egy osztályára van ruházva.*

Gondoljunk oly államot, melyben a hatalmak megosztása elvét alkalmazzák, s mindenik hatalmat - Montesquieu kívánata szerint - a polgárok egy külön osztályára bízzák, úgy, hogy p. o. a törvényhozást a népre, a bíraskodást az arisztokráciára s a végrehajtást a királyra vagy egy választott fötisztviselőre ruházzák. Tegyük föl, hogy e hatalmakat nem csupán az alkotmány nyilvánítja koordináltaknak, hanem hogy azok, kikre az egyes hatalmak ruháztattak: a nép, az arisztokrácia és a királyság, külön mindenik, elég hatalommal bír az őt illető hatalmat a többiek befolyásától megóvni, s a legtökéleteseb egyensúly állana fönn köztük. A legtökéleteseb súlyegyen mindig a legteljesebb nyugalom egyszersmind; az oly államszerkezet tehát, aminőt föltettünk, mindig a legnagyobb tespedésre vezetne. Egyébiránt könnyű belátni, hogy ily viszonyok gondolhatók ugyan, de valóban még soha és sehol sem léteztek.

Ha már a hatalmak teljes megosztása oly eszmény, melyet sohasem érhetni el: még inkább annak kell tekintenünk a királyság, arisztokrácia és nép tetteles egyenlőségét. Montesquieu-nek tökéletesen igaza van, hogy azon teljes nyugalomtól és mozdulatlanságtól, mit az államhatalmak súlyegyenének szükségképp elő kellene idéznie, nincs mit tartani: mert minden dolog ingatlansága következtében, ha fönn is állana pillanatra ezen súlyegyen, csakhamar megzavartatnék az, miáltal azon elemek közül, melyek közt a hatalmak meg voltak osztva, valamelyik túlnyomóságra emelkednék. A súlyegyen ezen örökös megzavarodásának azonban nem - mint Montesquieu véli - az a következménye, hogy, miután a „három hatalomnak” lépést kell tartania, kölcsönösen egyetértésben fognak haladni; hanem inkább a királyság, arisztokrácia és nép, éppen mivel közülük mindegyik ki van zárva két hatalom gyakorlásából, minden rendelkezésére álló eszközzel igyekszik kijebbi terjeszteni az őrá ruházott hatalom jogkörét, aminek folytán a polgárok különböző osztályai közti vetélkedés támad, minek bizonyos határok közt üdvös eredményei lehetnek, de amely - ha az államhatalmak közti vetélkedéssé s végre összeütközéssé fajul - mindig ártalmas az államra.

Nem szükség föltevésekbe bocsátkoznunk, ha a hatalmak megosztása elvének lehető következményeiről akarunk beszélni. Ha valamire, erre nézve bizonyára bő tapasztalást nyújt az utóbbi hatvan év története, s nem hiszem, hogy elméleti értekezésekkel el lehessen annak tanulságait okoskodni.

Az 1789-i francia „constituante”, melytől elvitathatjuk ugyan a politikai képességet, de nem azt, hogy a legjobb akarattal törekedett a polgári szabadságot megalapítani, megkísérelte a hatalmak megosztása elvét valósítani. E törekvés eredménye az 1791-i alkotmány. Úgy igyekeztek rendezni az államtestet, hogy a fő, mely határoz, a tagoktól, s ezek viszont a főtől függetlenek legyenek. Az úgynevezett végrehajtó hatalomtól elvették a „veto”-t, megtiltották a törvényhozás tagjainak, hogy miniszteri állásokat viselhessenek, csupán azon okból, hogy a végrehajtó és törvényhozó hatalmat lehetőleg elkülönözzék. Tudjuk az eredményt. Folytonos tusa mindenik hatalom között, s végre a törvényhozó hatalom diadala a végrehajtó és bírói fölött, s az előbbinek olyas diktatúrája, melyhez hasonlót nem mutathat a történet.

1848-ban ismétlék a kísérletet. Megint el kelle vala különözve lenni a törvényhozó és a végrehajtó hatalmaknak, s az utóbbitól nemcsak a „veto”-t, hanem azon jogot is elvették, hogy összeütközések esetében új választás által a népre hivatkozassék; és mi lett az eredmény? Megint e hatalmak folytonos összeütközése, míg elvégre ismét az egyik hatalom győzött a többi fölött, azaz: a legtökéletesebb diktatúra.

Hogy e győzelmet az első francia forradalom alatt a törvényhozó, s újabban a végrehajtó hatalom vívta ki: a viszonyok természete hozta magával. Mint 1789-ben, az előzmények emlékezténél fogva, semmitől sem féltek inkább, mint a királyság győzelmétől, s e közbizalmatlanság következtében, mellyel ellene viseltettek, a királyság akkor igen gyenge volt: úgy 1848-ban a törvényhozás ellen uralkodott bizalmatlanság s a konvent földézett emlékezete megfosztá azt a közvélemény támaszától. De hogy mindkét időszakban keletkezett ily tusa, s mindig azzal végződött, hogy egyik hatalom győzött a többi fölött, azt a dolog természete hozta magával.

Azon hatalmakat, miknek fönnállása az állam fönntartására egyaránt szükséges, nem csonkíthatni meg anélkül, hogy az állam egységét s ezáltal fönnállása lehetőségét is meg ne szüntessük. Valameddig tehát meg vagyunk győződve az államfönntartás szükségéről: folyvást arra kell törekednünk, hogy az érintett elkülönözést megszüntessük, s e törekvésnek szükségképp az érintett hatalmak egyesítésére kell vezetni mindig; s ha gyakran nem is helyeselhetni az eszközt, mely e célra vezet, ha nem is tudhatni mindig tisztán e törekvés célját: mindig szükséges

az, s aki az elkülönzött hatalmakat egyesíti, s köztük a tusának véget vet, mindig a haza szabadítójaul üdvözlöttek, legyen az bár konvent, köztársaság elnöke, vagy császár.

Ha az államot az anyagi és szellemi javak védelmére s mindenekfölött az egyéni szabadság biztosítására, szükséges intézménynek tekintjük: akkor mindazt, ami nélkül az állam föladatát nem teljesítheti, egyszersmind az egyéni szabadság alapföltételül kell tartanunk; az egyéni szabadság biztosítékát tehát nem az államhatalom dezorganizációjában kell keresni, amire vezetne szükségképp az államhatalmak megosztása.

Hogy az állam hatalmára szükséges központosítás némi veszélyekkel jár az egyéni szabadságra nézve, szintoly bizonyos, mint hogy e szabadságot az állam fönnállása sokképpen korlátozza. E veszély és e korlátozás árán szerezheti meg csupán az egyén biztosságát, azaz: a szabadságot. Az államtudomány feladata eszközöket találni, hogy mindkettőt a lehető legkisebb mértékre szorítsuk: de lehetetlen egészen elhárítani minden veszélyt, mely az állam részéről fenyegeti az egyéni szabadságot; miután minden hatalommal vissza lehet élni, e célt az állam teljes tehetlensége által lehetne csupán elérni, s az államhatalmak megosztása sajátképpen nem megosztása, hanem feloszlata az államnak.

JEGYZETEK A VII. FEJEZETHEZ

(a) Alig történt egy század óta valami nevezetes az államtudomány körében, amire nem Montesquieu adta volna meg legalábbis az ösztönzést, míg ellenben nem lehet befolyásának tulajdonítani, ami sajnálatos történt, a francia forradalom alatt és után.

(b) Ce n'est point à moi à examiner, si les Anglais jouissent actuellement de cette liberté ou non. Il me suffit qu'elle est établie par leurs lois, et je n'en cherche pas d'avantage. (Nem rám tartozik annak megvizsgálása, hogy az angolok ma tényleg élvezik-e a szabadságot vagy nem. Elég, ha annyit mondom, törvényeik szerint az a szabadság megvan, és nem kutatok tovább. Montesquieu: *A törvények szelleméről*. Ford.: Csécsy Imre és Sebestyén Pál. Bp. 1962.)

(c) La liberté politique, dans un citoyen, est cette tranquillité d'esprit, qui provient de l'opinion que chacun a de sa sûreté; et pour qu'on aie cette liberté; il faut que le gouvernement soit tel, qu'un citoyen ne puisse pas craindre un autre citoyen. (Az állampolgár részére a politikai szabadság azt a lelki nyugalmat jelenti, amely abból a véleményből származik, melyet ki-ki saját biztossága felől táplál. És ahhoz, hogy ez a szabadság meglegyen, olyan kormányzat szükséges, amely alatt egyik állampolgárnak sem kell a másik állampolgártól félni. Uo.) Így szól Montesquieu az *Esprit des lois* IX. könyvének 6. fejezetében a szabadságról. Miután e biztossági érzetet, melyben áll Montesquieu igen helyes nézete szerint a szabadság, csak ott találhatni, hol az állam minden egyest oltalmazhat a veszélyek ellen, melyek őt más egyesek részéről fenyegetik: világos, hogy Montesquieu igen tisztán átlátta a szabadság szükséges föltételeit, s elvét a hatalmak megosztásáról sohasem akarta oly kiterjedésben alkalmazni, hogy az államhatalmat kockáztassa. Azon korlátozásokból, mik mellett elve alkalmazását célszerűnek mondja, eléggé meggyőződhetünk, mi távol vannak tőle azon nézetek, amiket elveiből következtettek. A politikai elméletek gyakorlati haszna gyakran hasonlít az emelőrúdhhoz, melyet nagy terhek megindítására használnak, s olyas dolgok megingatására, mik különben minden erőlködésnek ellenállanak. Ugyanezt mondhatni a hatalmak megosztása elvéről. Amit az ellen mondhatni, az nem érheti Montesquieu-t, hanem csak azokat, kik az építés kizárólagos eszközének tekintik azon eszközt, melyet ő a tér megtisztítására használt.

VIII. FEJEZET

A VÉGREHAJTÓ HATALMAT A TÖRVÉNYHOZÓNAK ALÁ KELL VETNI; AZ ÁLLAM KORMÁNYA PEDIG NEM A VÉGREHAJTÓ HATALOM EGY RÉSZÉNEK TEKINTENDŐ

Ha az államot vezérlő akaratot nem választhatni el a hatalomtól, mely ez akarat kivitelére szükséges: önként értetik, hogy e hatalmat kell az akaratnak, s nem azt, ami az állam akaratát kifejezi, a fizikai erőnek alávetni.

Minden félreértés elkerülése végett egy tévedésre kell itt figyelmeztetnem olvasóimat, melyet a hatalmak megosztása eszméjével egyszerre vittek be a politikába, és sokat tön azon fogalomzavarra, mely e tudományt mindeddig minden egyéb fölött jellemzi.

A fönnálló viszonyok mindig tetemes befolyást gyakorolnak még azokra az elméletekre is, melyek tisztán tudományos spekulációk színében jelennek meg.

A hatalmak megosztásának elve, mind fönnebb mondtuk, oly korból való, mikor a királyság Franciaországban kényúrilag élt hatalmával, s gyakorlati célja nem egyéb volt, mint megmutatni, hogy a népnek szükségképp részt kell vennie a törvényhozásban, s a törvényszékeknek függetleneknek kell lenni. A királyság megsemmisítésének eszméje vagy azon célzat, hogy azt föltétlenül alávesse a népakaratnak, már azért is távol vala szükségképp Montesquieu-től, mert mikor még a királyság oly hatalmas volt, minden ilyes elmélet magán hordá vala a kivihetlenség bélyegét.

Miután a hatalmakat törvényhozóra, végrehajtóra és bíróra osztják: a végrehajtóhoz, melyet a királyságnak adtak, az állam kormányzását is odaszámítják, bár ezáltal megszűnik az állam tiszteinek egész bölcselmi fölosztása akaratra, mely határoz, és végrehajtó erőre.

Azon hatalom, mely az államot kormányozza, vagyis amely annak ügyeit a törvényhozás által megállapított bizonyos alapelvek szerint vezérli, s ilyes alapelvek hiányában és ahol a határozás halasztást nem szenvedhet, egyes fontosabb esetekben az irányt is megszabja, melyet az államnak követnie kell - e hatalom, mondom, *csak tárgyára nézve különbözik a törvényhozó hatalomtól, nem pedig lényegileg*. Állapítsanak meg bár általában bizonyos alapelveket, vagy egyes esetekre hozzanak határozatokat: az az akarat, mely e határozatoknál működik, és az a hatalom, melyet egyes esetekben az elhatározás illet (ti. a kormányzó hatalom), szintoly kevéssé van a törvényhozásnak alávetve, mint p. o. az egyes embernél sem választhatjuk külön, és tulajdoníthatjuk alsóbbrendű vagy fensőbb nemű tehetségnek az akarás azon működését, mely az egyes esetekben - és azon munkásságát, mely bizonyos általános alapelvek iránt határoz.

Igaz, hogy az értelmes ember, ha egyszer alapelveivel tisztába jött; egyes esetekben is azok után indul; s így jól rendezett államban egyes esetekre nézve is követik a törvényhozás általános határozatait. Azonban ez egyáltalában nincs mindig így. Valamint az egyesek eljárásai nem mindig alapelveiktől függenek, hanem gyakran egyes cselekmények és a viszonyok, mikbe azok által jutottak, kényszerítenek bennünket bizonyos alapelvek elfogadására: ugyanez az eset az államokkal is. S a törvényhozásnak szintoly gyakran adnak irányt a kormány eljárásai, vagy jobban mondva azon helyzet, melybe az állam az érintett eljárások miatt jutott: amennyire szoktak a kormány eljárásai függeni azon alapelvektől, mik mellett a törvényhozás nyilatkozott.

Korlátlan egyeduralkodóknak, hol a határozás joga mindenben, ami az államra vonatkozik, egyes embert illet, nem lehet kérdés a végrehajtó hatalom viszonyáról a törvényhozó és kormányzó hatalomhoz, s a kettőnek teljes egységéről.

Azon tisztségekben, melyekre van bízva a törvények és a felség akaratának végrehajtása, senkinek sem jut eszébe a gépeknél egyebet keresni, melyek által tetté lesz az uralkodó akarata; és az uralkodói akaratot, mely általános szabályokat fejez ki, senki sem fogja megkülönböztetni attól, mely egyes esetekben határoz. De alkotmányos államokban, hol tudniillik sokan részesülnek a kormányban, kevésbé szembetűnő e viszony.

Nagyobb államokban sem a törvényhozó hatalmat nem gyakorolhatja maga a nép, sem a kormányt nem viheti. Ahol minden hatalmat a néptől származtatnak, ott is másokra kell azt bízni. Az általános törvények hozását, melyek inkább körülményes megfontolást igényelnek, mint gyors elhatározást, nagyobb gyűlekezetekre szokták bízni, melyek egyszersmind egyes, kitűnő fontosságú tárgyak eldöntését is, például az adómegajánlást, maguknak szokták fenntartani. Az állam kormányzását s a határozást oly dolgokban, melyek bármi fontosak, de gyors elintéztetést kívánnak, egy vagy néhány emberre bízzák, kiknek, mivel a dolog természete szerint a törvények végrehajtásáról is kell gondoskodniuk, rendelkezésük alá adják az erre szükséges eszközt, az egész végrehajtó hatalmat is. Miután ekképp az állam törvényhozását és kormányzását külön egyénekre ruházták, azt hitték, hogy megosztották e hatalmakat, holott csak a közegek vannak megosztva, melyek által az állam akarata különböző esetekben nyilatkozik.

Alkotmányos államokban ugyanúgy, mint korlátlan egyeduralkodóknak az akarat ezen egységtől függ az állam főnnállása, s csak annyiban felelhet meg az állam főadatának, ha gondoskodva van arról, hogy az orgánumok különfélesége, mik által az állam akarata nyilatkozik, ne zavarja meg az akarat egységét.

Ami korlátlan egyeduralkodóknak, hol az államhatalom egyes kezében van, a dolog természetéből foly: alkotmányos államokban mesterséges eszközökkel kell elérni. Hol az állam törvényhozása és kormánya különböző személyekre van ruházva: vagy annak, akire a kormányzást bízták, kell döntő befolyást adni a törvényhozásra (a), vagy a törvényhozásnak kell tetteleges befolyást adni a kormányra azáltal, hogy felelősségre vonhassa azt. Ahol sem ez, sem az nem történt; és sem a törvényhozásnak a kormányra, sem ennek a törvényhozásra nincs befolyása, eszközökről kell gondoskodni, hogy összeütközés eseteiben az uralkodó népakaratot illesse az eldöntés, melynek azok csak közegei; különben szükségképp oda lesz az állam.

S most foglaljuk össze a mondottakat.

Miután az egyéni szabadság az anyagi és erkölcsi javak biztosításában áll, s e biztosságot csak az állam adhatja meg: az állam főnnállását az egyéni szabadság első szükséges biztosítékának kell tekinteni.

S az államnak egységre van szüksége, hogy e feladatnak megfelelhessen.

Ez egységet pedig csak úgy létesíthetjük, ha központosítjuk az állam erőit, s ez erőket alárendeljük a közakaratnak.

Ahonnak az következik, hogy az *egyéni szabadság első biztosítékát* az akarat és az ennek végrehajtására szükséges eszközök központosításában kell keresni, vagyis az *állam korlátlan hatalmában mind a fölött, amire nézve az egyéni biztosságot csupán az állam fenntartása és tevékenysége által óvhatni meg.*

JEGYZET A VIII. FEJEZETHEZ

(a) Egyeduralmakban ilyen a vétó s a törvényhozás egybehívásának és feloszlításának joga. Ide járul néhol a fejedelem kizárólagos kezdeményezési joga.

IX. FEJEZET

AZ EGYÉNNEK IS BIZONYOS BIZTOSÍTÉKOKRA VAN SZÜKSÉGE AZ ÁLLAM ELLENÉBEN

Igen sok tévtan csak azért csúszott be az államtudományokba, mivel mesterkélt műszavakat használnak azokban.

Míg a gyakorlati ókor az államtudományban fejedelmekről, optimatákról, polgárokról, proletárokról és rabszolgákról beszélt: korunkban az államtudomány végrehajtó és törvényhozó hatalommal, arisztokráciával, néppel foglalkozik, mintha az államban elvont fogalmak állának szemközt emberek helyett, s mintha valami gyakorlati haszonnal járna, ha e fogalmakat helyesen értelmezik, s ez értelmezésekből az államhatalmak kölcsönös állása iránt lehetőleg helyes logikai következményeket vonnak.

Semmi sem könnyebb, mint elméletileg tökéletes államszerkezetet képzelni. Miután az állam fönntartása érdekében áll a polgároknak, s az állam hatalma csak a nép hatalma: úgy tetszik, ha ez elvont fogalmaknál megállapodunk, hogy az állam fönntartását a nép legfőbb érdeke hozza magával szükségképp, s hogy azért sohasem fog e nép az államhatalomnak, azaz saját akaratának, ellenszegülni; s nincsen is semmi ok, amiért a törvényhozó hatalom, absztrakte véve, áthágná kijelölt hatáskörét, vagy a végrehajtás a törvényhozás vezetése alól magát ki akarná vonni. Könnyű elvont fogalmakból elméletet alkotni, mely ellen semmit sem lehet ellenvetni, míg az elmélet terén maradunk. Másként áll a dolog, mihelyt a nép elvont fogalma helyett millió meg millió embert, végrehajtó hatalom helyett százezrekre menő hivatalnokokat, s törvényhozás helyett csak néhány száz népképviselőt gondolunk. Mert miután az, mit nép akaratának mondunk, legjobb esetben is csak a többség akarata; miután a végrehajtó hatalom minden tagjának nemcsak az államról, hanem magukról és családjaikról is kell gondoskodniok, s minden népképviselő saját érdekeit is képviseli; miután azon milliók, százezrek és százak közül, kiket az államban mint egyszerű polgárokat, hivatalnokokat és törvényhozókat együtt találunk, mindeniknek magának saját egyéni érdekei vannak, melyeket minden, állásánál fogva hatalmában álló eszközzel biztosítani törekszik: az államban az állampolgárok minden osztályánál szükségképp föl kell tennünk a *hajlamot egyéni céljai kivitelére használni föl az állam hatalmát, vagy az állam ellenében is kivinni magáncéljait*; amiből az következik, hogy minden alkotmány csak annyiban felelhet meg föladatának, amennyiben elhárítja a veszélyeket, mikkel az érintett hajlam az állam fönntállását fenyegeti.

Minden célszerű alkotmánynak bizonyos biztosítékokra van tehát szüksége, és pedig szintúgy az állam részére az egyének támadásai ellen, valamint az egyének részére az államhatalom kihágásai ellen. S éppen abban áll a legnagyobb tévedés az államtudományokban, mi annyi gyakorlati botlásra adott okot, mert nem ismerték el, hogy az államban *minden* viszonynak némi biztosítékokra van szüksége.

Mint a középkorban mindig azzal foglalkoztak, hogy az egyént, amennyiben a kiváltságosak közé tartozott, s minden egyeletet és testületet, amelyek önálló jogkört szereztek maguknak, biztosítsanak az államhatalom túlerjeszkedései ellen, míg végre oda jutottak, hogy szinte elenyészett maga az állam is, és ahol - mint például Németországban - későn következett be a szükséges visszahatás, lehetlenné vált egy valódi állam fönntállása: úgy később, miután az államtudomány a római jog alapján föllállítá a korlátlan királyság újdonszerű épületét, csupán az

állam szükségére voltak tekintettel, s míg azt minden lehető háborítás ellen biztosítani törekedtek, az egyéni szabadság minden biztosítékát elhanyagolták.

Mióta Rousseau-val a népfölség elve érvényre jutott, egyoldalúlag haladtak tovább e pályán, s mivel az állam a polgárok összességét foglalja magában, s eszmeileg nem lehet más célja, mint a polgárok ezen összességének: megkísérlették az állam mindenhatóságát létesíteni; mivel azonban az államhatalmat nagyobb államokban a polgárok összessége nem gyakorolhatja, igyekeztek őket az államhatalom túlterjeszkedései ellen teljesen biztosítani, miáltal némely újabb alkotmányokban oda jutottak, hogy az egyest és a kisebbséget minden biztosítéktól megfosztották, s egyszersmind az államhatalmat is, csupán hogy a többségnek teljesen alávéssék, oly helyzetbe hozták, melyben nem élhet ugyan vissza hatalmával, de nem is élhet azzal, azaz: hogy biztosítást szerezzenek az állam visszaélései ellen, az állam mindenhatósága mellett egyszersmind az állam érdekeit képviselő összes hatalmak teljes tehetetlenségére törekedtek, s elfeledték, hogy az állam érdekében nem elég, ha egy hatalom sem hágja át körét, hanem szükség, hogy *saját körét meg betöltse mindenik*.

Eddig azon kérdéssel foglalkoztunk e műben, mely föltételek alatt oldhatja meg az állam föladatát. Úgy találtuk, hogy az csak az államhatalom egysége mellett lehetséges.

Ez egységet csupán az összes államhatalom központosítása által érhetni el, oly intézmények által, miknek következtében csak egy akarat uralkodik az államban, s ez akaratnak mindazon eszközök rendelkezésére állanak, melyek végrehajtására szükségesek (a).

Miután az akarat ezen egységét s a végrehajtására szükséges eszközök következetes használatát sehol sem találhatni föl oly mértékben, mint ahol minden hatalom egyesre van bízva az államban: önként következik, hogy - ha csak az állam fönnállását tartjuk szem előtt - egy alkotmány sem nyújt az állam *hatalmára* nézve több kezességet, mint a korlátlan egyeduralkodás. - Ha célul tekintjük az államot, s azon meggyőződésből indulunk ki, hogy az egyént az összességnek föltétlenül alá kell vetni: szükségképp ez alkotmányformához kell folyamodnunk; s mint a római imperium, melyre vezettek mindazon eszmék, melyek az államról az ókorban uralkodtak, nem ezen eszmék megrontása, hanem inkább szükséges következménye, gyakorlati létesítése: úgy I. és III. Napóleon uralmában is nem megsemmisítését, hanem csak megtestesülését kell látnunk az első és utolsó francia forradalom által föllállított eszméknek (b).

Más dolog, ha az államot nem célnak, hanem csak eszközül tekintjük, mely által mindnyájunk egyéni szabadságát biztosíthatják; mert ha e szempontból indulva ki, be is kell látnunk, hogy az állam, mint az egyéni szabadság legfontosabb biztosítója, nem nélkülözheti a fönnállására szükséges hatalmat, hogy bizonyos körben korlátlanak, s minden erő központosítása által mindenhatónak kell lennie: nem szenved kétséget, hogy az államhatalom ellenében az egyének némi biztosítékokra van szüksége.

Lássuk, miben kell állaniok e biztosítékoknak.

JEGYZETEK A IX. FEJEZETHEZ

(a) Az mindegy, hogy az állam akaratának kifejezése egyest illet-e, vagy többekre van bízva: de mindig egységes akaratra van szükség, melynek mindig rendelkezésére állanak mindazon eszközök, melyek szükségesek végrehajtására. Miként a kormányzó és törvényhozó hatalmakat csak annyiban ruházhatni különböző kezekre, amennyiben mindkettő fölött egy fensőbb hatóság áll, mely a kettő közt, összeütközés esetében, helyreállítja az egységet: úgy a végre-

hajtást, a dolog természete szerint, mindig alá kell vetni a kormányzó és törvényhozó hatalomnak; mert éppen a hatalmak ezen központosításában kell keresnünk az államhatalom erejének, vagyis az állam fönállásának biztosítékát.

(b) Azon alapelv, hogy az állam cél s az egyén csak eszköz, szükségképp egyes ember uralmára vezet, s hogy ez uralom egy Nero vagy egy Antoninus uralkodása-e, az részint a véletlentől, részint a közerkölcsiség mérfokától függ, miután az első imperátorokéhoz hasonló uralom bizonyára csak a legromlottabb korszakban lehetséges. A korlátlan uralom mindig szükséges eredménye az elvnek, melyet fölállítottak, s az abból folyó nézetnek, miszerint csak az állam hatalmát kell biztosítani.

X. FEJEZET

A SZABADSÁG BIZTOSÍTÉKAI AZ ÁLLAMHATALOM ELLENÉBEN

Ha az állam biztosítéka csupán az államhatalom egységében keresendő: azon biztosítékoknak, melyeket az egyén követelhet az állam ellenében, nem olyneműeknek kell lenni, hogy az államhatalom egységét, s azzal az erőt, melyre az államnak a polgárok anyagi és erkölcsi javai oltalmazása végett szüksége van, kockáztassák. A szabadság biztosítékát ennél fogva sem a hatalom különböző részei közt mesterségesen előidézett összeütközésben, sem nem abban kell keresni, hogy egyes polgároknak vagy a nép egyes részeinek jogot és lehetőséget adjanak ellenszegülni az államhatalomnak.

Az államhatalom csak úgy felelhet meg föladatának, ha magában egységes, s kijelölt körében korlátlan: miből következik, hogy a szabadságot csak háromféle módon biztosíthatni az ellen;

az államhatalom benső szervezete által;

a nép iránybani függés által, a népnek tartván föl a jogot, hogy bizonyos egyénekre ruházhassa az államhatalmat, vagy legalább felelősségre vonhassa a kormányt;

végre ha az államhatalmat bizonyos korlátok közé szorítják, melyeken túl nem terjeszkedhetik.

XI. FEJEZET

A SZABADSÁG BIZTOSÍTÉKAI AZ ÁLLAMHATALOM BELSZERVEZETE ÁLTAL

Miként egyes embernél az akarat a legfőbb, s a helyzet, melyet a világban elfoglal, inkább attól függ, mily mértékben vannak lelki és testi erői értelmes akaratának alávetve, mint attól, hogy mennyi ereje van: ugyanez az eset az államra nézve. *Mint már megjegyeztük, minden államban mindig legfőbb a törvényhozás.*

Aki a törvényhozás jogával kizárólag bír, legyen bár egyes vagy a polgárok valamely osztálya, avagy az összes nép: mindig az az uralkodó. A törvényhozó nagy jogokkal ruházhat föl egyeseket és a polgárok bizonyos osztályait; rájuk ruházhatja az állam kormányát s a végrehajtó hatalom minden egyes részét: de bármi nagyok különben e hatalmak, mindig csak a törvényhozástól függenek, s akik e hatalmakat bírják, csupán annyiban részesek az uralkodásban, amennyiben részük van a törvényhozásban is.

Miután minden idő tapasztalása tanítja, hogy a közjóra még veszélyesebb, ha egy osztályra, mint ha egyes személyre ruházzák a korlátlan uralmat, s azt látjuk, hogy a gyülekezetek szintén ki vannak téve mindazon hibáknak és gyengeségeknek, mik által a korlátlan egyeduralkodás az államra nézve veszélyes lehet: önként következik, hogy a törvényhozó hatalmat, éppen mivel egyedül uralkodó hatalom az államban, úgy kell szervezni, hogy mind a két veszély ki legyen kerülve. Ha tudniillik:

1. a törvényhozási jogot több, különböző állású osztályra és egyesre bízzák;
2. s bizonyos formákat állítanak föl, melyekre ügyelni kell,

hogy a törvényhozó hatalom határozatait az uralkodó akarat törvényes kifejezéseikül ismerjék el.

A koronának adott azon jog, miszerint a törvényhozó gyűlést egybehíhatja s feloszlathatja, a törvényhozás határozatait korlátlan vagy csak fölfüggesztő „veto” által mellőzheti, s a felsőház tagjait mind, vagy legalább egy részben kinevezheti, végre a törvényhozás két vagy több kamarára osztása, melyek közül mindeniket a polgárok külön osztálya választja: íme azon eszközök, melyek által az elsőt el akarják érni.

Az elhamarkodás veszélye ellen szintén különböző eszközökhöz nyúltak, s a törvényhozást határozásaiban bizonyos törvényesen megállapított szabályokhoz kötötték. Ilyenek p. o. ha törvényesen meg van állapítva, hogy minden törvényjavaslat tárgyalásakor bizonyos számú tagoknak kell jelen lenni; hogy minden határozat hozatalára az összes törvényhozó testület többsége kívántatik, nem csupán az éppen jelenlevőké; hogy csak egy, bizonyos időközök alatt háromszor ismételve hozott határozat bírjon törvény erejével; vagy minden kérdést csupán akkor lehessen végképp eldöntöttnek tekinteni, ha a nép vagy a jövő törvényhozás az e részben hozott határozatot legalább hallgatólag helyeselte.

Miután minden alkotmányos egyeduralomban találunk némi intézkedéseket, melyeknél fogva egyes polgári osztály kizárólagos befolyást nem gyakorolhat a törvényhozásra; s még népuralmokban is vannak bizonyos szabályok a törvényhozás elsietése meggátlására: mindezen intézményeknek, melyek a természeténél fogva korlátlan hatalom visszaélései ellen védik a szabadságot, sokképpen és kimerítően megvitatták immár jó és rossz oldalait egyaránt. Fölöslegesnek tartom ismételni, ami száz meg százszor el volt már mondva, s azt hiszem, hogy

eleget teszek föladatomnak, ha csupán Cherbulieznek - fájdalom, kevésbé ismert - művére: *Théorie des garanties constitutionnelles* (Paris, A. B. Cherbuliez 1838) figyelmeztetem olvasóimat, melyben minden ide tartozó kérdés klasszikai tisztasággal és nyugalommal van tárgyalva; csak ott legyen szabad némi megjegyzéseket tennem, melyek a dolog helyes fölfogására szükségeseknek tetszenek, hol nézeteim másokéitól, kik e tárggyal foglalkoznak, lényegesen eltérnek.

XII. FEJEZET

A KIRÁLYSÁG ALKOTMÁNYOS JELENTŐSÉGE

Azt hiszem, megmutattam az előbbieken, hogy amire eddig a hatalmak megosztásának nevében törekedtek, az tulajdonképpen nem a hatalmak megosztása, hanem csak a hatalom olyas célszerű szervezete, miszerint megfontolva mindazon veszélyeket, melyek az államot azon esetben érhetnék, ha minden hatalmat egyes osztály vagy egyén bírna kizárólag: a törvényhozást, vagyis az államban egyedül uralkodó hatalmat többek közt osztják meg, úgyhogy az államakarat csak több osztály és egyén egyetértéséből állhat elő.

Hasonló tévedés, mely, szintén a hatalmak megosztása elvéből származván, még egy csoport szintoly ártalmas tévedéshez vezet, az, hogy a királyságot, csupán a hatalmak megosztása rendszerének folytán, egyedül a végrehajtó hatalom birtokosának tekintették, s mindazon jogokat, melyeket alkotmányos országokban a törvényhozásra gyakorolt, csak a végrehajtó hatalom szükséges tulajdonai gyanánt igyekeztek föltüntetni.

Maga Cherbuliez is azon hibába esett (a), holott minden elfogulatlannak szükségképp be kell látnia, hogy a királyság állása alkotmányos államokban igen különösnek, sőt megfoghatlannak tetszenék, ha a végrehajtó hatalom természetéből kellene kimagyarázni.

Nem hinnők, mily hatással vannak bizonyos szók az emberi észre. Egész századok és népek legnagyobb tévelyei onnan származtak, mivel sok dolgot nem igaz néven neveztek, s anélkül, hogy gondolkodtak volna az elnevezés helyessége felől, a következtetések egész sorát építették a hibás kifejezésre (b).

Mindig nehéz dolog meggyőződünk oly fogalmak helyességéről, melyek ellentétben állanak a szavakkal, miket már egész életünkben megszoktunk; s kétségtelennek tartom, hogy olvasóim közül sokan paradox gyanánt utasítják vissza azon állítást, mely szerint: *a királyság egészen más állást foglal el az alkotmányos államokban, mint aminő a végrehajtó hatalom fejét ésszerűleg illetné.*

Mielőtt e tudományos eretnekséget végképp elkárhoztatnák, kérem önöket, feledjék el egy pillanatra, amit e tárgyról tanultak és könyvekben írtak; s olyan értelmes ember álláspontjára helyezék magukat, ki a politikai tudományok újabb haladásaival nem ismeretes.

Legyen szabad ez egyszer olvasóim képzelődését igénybe venni, mi jelenleg úgyis nagy foglalkozási tért talál e tudományokban.

Képzeljük, hogy Aristoteles, Plato vagy bármelyik azon nagy férfiak közül, kik az ókorban politikával foglalkoztak, korunk egyik alkotmányos egyeduralmában megjelenének, s hozzánk azon kérdést intéznék: mily állást foglal el az államban a királyság?

Megmagyarázzuk neki, hogy a király nem felelős, de, hogy a kényuralom veszélyei ellen biztosítást találjunk, intézkedések vannak téve, hogy a királynak egy rendeletét se hajtsák végre, hacsak valamely felelős államszolga, ki annak törvényességéről jótáll, alá nem írja; hogy a törvényhozás jogát szabadon választott gyűlekezetek gyakorolják, hogy egyébiránt e gyűlekezeteket egybehíni és feloszlatni a király jogához tartozik, s királyi jóváhagyás nélkül egy határozatuk sem bír törvényes erővel; hogy az állam kormányzása, a törvényhozás távollétében általános kötelező rendeletek kibocsátási joga, s az állam viszonyainak más államok irányában meghatározása, a hadizenés és békekötés joga mind a királyra van bízva.

Azt hiszem, hogy Plato s főleg Aristoteles, ha még a felsőházi intézményekről is értesítenék őket, miáltal az arisztokráciának adnak befolyást a törvényhozásra, igen ésszerűnek tartanák ez alkotmányformát. Az ókorban, hol, főleg Görögországban, egy időben tapasztalták az egészen arisztokratikus és tisztán demokratikus alkotmányok s az egyes önkényuralmának rossz eredményeit, éppen a legkitűnőbb férfiak a jó alkotmány eszményképéül tekintették az arisztokratikus, demokratikus és egyeduralmi hatalom vegyítését.

De ha az ókor emberének, hogy minden viszonyunkat még inkább megfoghatókká tegyük előtte, tudtára adnók, miszerint ez intézkedéseket mind azért tették, mert meggyőződtek a törvényhozó, bírói és végrehajtó hatalom megosztásának szüksége felől, s csupán a királyságra akarták kizárólag ruházni a végrehajtó hatalmat: hisszük-e, hogy Plató és Aristoteles vagy az óvilág bármely más bölcse és államférfia ezt is megértené?

Sokat be lehet tanulni, el is lehet hinni; betanulhatni és el is hihetni azon tételt is, hogy akinek megegyezése nélkül törvényt nem lehet hozni, s aki mások megegyezése nélkül nem hajthat semmit végre, nem vesz részt a törvényhozásban, de ahelyett bírja az összes végrehajtó hatalmat. Azonban részemről megfoghatatlannak tartom; s éppen mivel megfoghatatlan, mivel a királyság állását az újabb kori alkotmányos államokban a tisztán végrehajtó hatalom természetes föladatával szintűgy összeférhetlennek találja szükségképp minden elfogulatlan ember, mint találná Plató vagy Aristoteles: onnan van, hogy a legfontosabb kérdések egyike fölött, minő a királyság állása alkotmányos államokban, sohasem jöhetünk tisztába.

Gyakran állították, hogy az ellenzék létezése szükséges föltétele az alkotmányos szabadságnak. Helyesen, ha csak véleményekre nézve értjük az ellenzést. Haladás lévén az ember rendeltetése, az, ami polgárisult államokban a fejlődés lehetőségének föltétele, a legfontosabb szükségek közé tartozik kétségtelenül.

A különböző hatalmak közötti ellenzék azonban, vagy helyesebben kifejezve: az uralkodó államhatalomban részes egyének és osztályok közötti ellentét sehogy sem lehet jótékony hatású az állam fejlődésére, s éppen mivel a mindenkiben bennszületett uralkodási váagnál fogva ezen ellentétet sohasem akadályozhatni meg egészen: minden alkotmánynak föladata elhárítani a veszélyt, mely az ilyes összeütközésekből származnék, miszerint egyik osztály teljes győzelmet vívna ki a többi fölött (c).

A helyzet különfélesége szerint, melyben az állam van, a legellenkezőbb nézetekből indulhatni ki azon kérdésre nézve: *kinek kelljen az uralkodó államhatalomban részt venni?* Miután az áll valóban szilárd alapon, ami történetileg lassankint fejlődött: Amerikában és Svájcban a királyság ellen nyilatkoznak majd, míg az európai államokban emellett. A monarchiko-demokratikus, monarchiko-arisztokratikus vagy mindezen elemekből vegyített alkotmányt tartsa bár valaki legjobbnak: de ha egyszer azon nézetből indult ki, hogy a fölségi jogot több tényező között némi úton-módon meg kell osztani: arról is szükség gondoskodnia, hogy e tényezők közül mindenik megtarthassa kijelölt állását; miből következik, hogy a legcélszerűtlenebb, sőt egyáltalában menthetetlen eljárás, ha azok, kik az egyedurati hatalom fönnállását a közjó egyik föltételéül tekintik az államban, egyszersmind oly elméleteket védelmeznek, melyek mellett a királyságnak adott állás tarthatlanná lenne.

Ha vizsgáljuk a politikai küzdelmekben oly gazdag múlt század történeteit, úgy találjuk, hogy majd mindig azon állás, melyet az alkotmányos államokban a királyság elfoglalt, nyújtott alkalmat e tusákra, s mindenkor az *alkotmányos királyság* elve bukott meg e harcok közepett. Egyes esetekben a királyt fosztották meg koronájától, mindamellett, hogy az alkotmányban ki volt mondva, miszerint hatalma öröködési és nem felelős; máskor meg az alkotmány adta

anyagi erővel ő tette magát kényúrrá. *Az alkotmányos királyság, mint olyan, egy küzdelemben sem tarthatá meg állását.*

Fölületes szemlélet mellett ugyan véletleneknek is tulajdoníthatni a történeteket. Amint XVI. Lajost, X. Károlyt és Lajos Fülöpöt szertelen gyöngeséggel vádolták: úgy másoknak meg azt vetették szemére, hogy visszaéltek hatalmukkal, s nem menthető megvetést tanúsítottak a jog iránt, míg a nép mindenütt sajnosan nélkülözte az erkölcsi és szellemi képzettséget, tehát azon feltételt, mi őt a politikai szabadság élvezetére képesíti. Azonban mélyebben rejlik az események valódi oka. Bármennyire vádolják XVI. Lajost gyöngeséggel, ha szerencsétlenségnek tekintik, hogy mikor a legerősebb uralkodóra lett volna szükség, nemzetségének éppen legkedélyesebbike ült a trónon: mindazáltal rég tisztában vannak aziránt, hogy a királyságot az 1791-i alkotmány mellett semmiféle egyéniség sem tarthatá vala fönn, s XVI. Lajosnak abban állott legnagyobb hibája, hogy ezt nem látta be, vagy legalább nem fejtett ki erélyt ez értelem-ben.

S miben áll tulajdonképp az 1791-i alkotmány hibája, mely a királyságnak, vagyis azon hatalmak egyikének, melyeket maga rendelt, fönnállását lehetlenné tette?

Az 1791-i alkotmány nem egyéb a hatalmak megosztása elvének logikailag helyes alkalmazásánál, az egyedüli minden alkotmány között, melyben csak azon jogok vannak megadva a királynak, mik a végrehajtó hatalom fejét illetik, anélkül, hogy része lenne a törvényhozásban. Ez alkotmány hibája abban fekszik, hogy megtartá a királyságot, *s el akarta tőle vonni az uralkodást, azaz: a törvényhozásbani részvételt, miben áll sajátlag az egész fölségi jog.*

Hosszas ideig csaknem kizárólag a francia forradalom történeteivel foglalkoztam, s meg kell vallanom, hogy nekem mindig úgy tetszett, miszerint Mirabeau nézete a „veto” s a had és béke joga fölötti híres viták alkalmával a legésszerűbb volt ugyan, de logikailag nem a leg-helyesebb. Ha egyszer azon alapelvből indultak ki, hogy szabad államban a törvényhozó hatalom kizárólag a népet illeti, s a király csupán a végrehajtó hatalom feje: a korlátlan vétót, s a had és béke jogát nem lehet többé védeni, s ha nem vonhatni el a végrehajtó hatalom minden orgánumának kinevezési jogát e hatalom fejétől, reá hárul a felelősség; mivel ha a királyt a törvényhozó hatalom egy részének tekintjük, e helyzetből szükségképp következik ugyan, hogy nem felelős, de esztelenség azt állítani a végrehajtó hatalom fejről, mintegy az állam első miniszteréről, akire ráruházták azon jogot, hogy alárendeltjeit kinevezhesse.

Igen okos dolog volna ugyan, ha a nép a fölállított elveket nem akarná végeredményeikig vinni; de ha egyszer a tapasztalás azt mutatja, hogy ily eszélyességet nem várhatni a néptől: úgy hiszem, még ésszerűbb dolog, inkább nem állítani föl alapelveket, melyek logikailag szükségképp ily eredményekre vezetnek, főleg miután az ilyes alapelvek fölállításából az államra nézve eredeti veszélyt, az alkalmazásban tanúsított legnagyobb mérséklet mellett is, csak elhalasztani lehet egy időre, de egészen mellőzni soha.

Vagy azt hisszük, hogy ha a „constituante” a veto s a had és béke jogát másképp állítá föl, ha munkálata végeztével, amint Duport és Barnave akarta, az alkotmány revíziójakor, változtatnak néhány törvényen, mely a királyságot gyöngíté - ezáltal megváltoztatták volna a forradalom folyamát? Mirabeau, Barnave és sokan mások e nézetben voltak, s a királypártiaknak sokszor vádképpen rótták föl, hogy e nézet kivitelét makacsságuk megakadályozta: részemről az ellenkezőről vagyok meggyőződve. - Amily nagy befolyással vannak az egyszerű politikai alapelvek a népre, mivel némileg vallásos hittel csügg azokon: szintoly csekély befolyással vannak reá egyes törvények, melyek azon alapelvekkel ellenkezésben állanak. Valahányszor valamely törvényhozás törvényekkel akarta korlátozni az elveket, mindig árulással vádolták. A nép mindannak, amivel elégedetlen volt, mindig az általa igazaknak vallott elvek megsér-

tésében kereste okát, s a végetlen erő ösztönével és a sértett jog érzetével áttörte a gyöngé korlátokat, miket a kései bölcsesség rakott eléje.

Mint megfélemezik a nép a jelképek miatt a vallásban az igazságról, melyet azon jelképeknek kell kifejezni, s imádva borul térdre az istenség képes ábrázolata előtt: úgy minden fikciót kétségtelen igazságnak vesz a politikában, s a szenvedély és tudatlanság tekintetét nem ismerő logikájával végeredményeig törekszik azt valósítani; minélfogva nincs fontosabb dolog, mint kerülni oly alapelvek fölállítását, melyeket nem lehet egészen valósítani, s őrizkedni kell az olyan elméletektől, melyek fogalomzavart szülhetnek, mi a politikában mindig a viszonyok zavarodását vonja maga után.

Egészen kis államokban, hol az egyesek közt állásra nézve nincs igen nagy különbség, hol magasabb fokon áll a polgárisodás, s az államügyek lehetőleg egyszerűek: fölöslegesnek tetszhetik bármi részben megszorítani a gyűlések korlátlan hatalmát, melyek hasonlóképp rendesen a polgárok összességéből állnak. De ha egyszer meggyőződünk, hogy a veszélyeket, melyek nagyobb államokban a törvényhozó többség korlátlan hatalma részéről fenyegetnek, csak azáltal lehet eltávoztatni, ha a királyságnak bizonyos jogokat adnak a törvényhozásban: azt is el kell ismerni, hogy a *ráruházott törvényhozó hatalomnál fogva bír e jogokkal*.

Miután a törvényhozó hatalmat úgy tekinthetni az államban, mint akaratot, s a végrehajtó hatalmat, mint tetterőt, mely az akaratot teljesíti: ésszerűleg nem helyeselhetni, ha a végrehajtó hatalomnak befolyást adnak a törvényhozásra. Mindig úgy tekintendő az, mint az anyagi erő bitorlása a jog fölött. Mivel csupán a törvényhozó hatalom a valóban uralkodó: az oly királyság, melyet egyedül a végrehajtó hatalomra akarnak szorítani, királyság fölségi jog nélkül, azaz: oly intézmény, mely egyenes ellentétben áll azon fogalommal, melyet eddig a történetírás egybekötött a királyság nevével: hogy lehetne tehát az tartós?

Sokkal nagyobb az összes végrehajtó hatalomnak egy főre ruházásából származható veszély, sokkal vonzóbb a kilátás, azon eszközökkel, melyek a végrehajtó hatalomnak rendelkezésére állanak, az egész fölségi jogot, vagyis az összes törvényhozó hatalmat is megszerezhetni: hogysen oly intézmény, mely sem a népet, sem a királyságot nem elégítheti ki, minden alkalommal támadásnak ne legyen kitéve, s végre meg ne bukják.

Miként a tévedések egész sorát idézte elő azon körülmény, miszerint a királyságnak az alkotmányos országokban adott jogokat a végrehajtó hatalom tulajdonainak mondták, ahelyett, hogy a királyt annak tekintették volna, ami valóban, tudniillik a törvényhozó hatalom együtturalkodó részének: úgy a felsőház rendeltetése körüli nézetek is némi tévedésekre adtak alkalmat, annak állását illetőleg. Megkísérlem lehetőleg röviden helyreigazítani e tévedéseket.

JEGYZETEK A XII. FEJEZETHEZ

(a) Pour arrêter le corps législatif dans sa marche, lorsque la tendance générale de ses actes est vicieuse, la constitution peut aussi donner à un autre corps le pouvoir de le dissoudre; mais l'exercice de ce pouvoir étant une fonction essentiellement exécutive c'est un corps exécutif seul qu'on peut l'attribuer. *Théorie des garanties constitutionnelles*. Tom. II. p. 16. (Hogy a törvényhozó testületet, amikor tetteinek általános tendenciája hibás, megállítsa menetében, az alkotmány megadhatja egy másik testületnek a hatalmat, hogy feloszlassa azt; de minthogy ennek a hatalomnak a gyakorlása lényegileg végrehajtó jellegű funkció, csak egy végrehajtó testületet lehet vele felruházni.)

(b) A legtöbb nép politikai története valódi tévedések és félreértések vígjátéka.

(c) Hol az államhatalom részesei közt, a király, az arisztokrácia és a nép között ellenkezés van, mindenik rész saját céljai kivételére fordít minden erőt, mellyel közvetlen rendelkezhetik, azaz a jelen esetben ellenzése erősítésére; minek következtében ily viszonyok közt az állam a benne lévő erőknek csak kis részével rendelkezhetik. Oly államban, hol a nép és a fensőbb osztályok ellenkezésben állanak, ha az első keríti kezére az államhatalmat, nemcsak mindazon erő veszendőbe megy, amely közvetlen az arisztokráciától függ, hanem a demokrácia erejéből is azon rész, melyet az ellenzés letörése emészt föl; hasonló történik az ellenkező esetben: amiből világos előttünk, mint sülyyedhet valamely állam a különböző osztályok versengése miatt a legnagyobb tehetlenségbe, bármi nagy azon erők összege, melyek az összességnek rendelkezésére állhatnának. A történet számos példát mutat erre. S egyáltalában nem szükséges, hogy e küzdelem anyagi legyen; ahol a különböző osztályok közt nem csupán nézetkülönbség uralkodik, hanem egyszersmind mindenik törekszik a másik osztályt kiszorítani állásából, s kizárólag magához ragadni minden hatalmat, mindenütt megvan ezen harc, habár csak a parlamenti viták terén vívják is.

XIII. FEJEZET

A FELSŐHÁZ FELADATA

Többszörre azon nézetben vannak, hogy a felsőház hasznos, sőt az egyeduralkodásban szükséges intézmény.

Miért?

Első okul azt hozzák föl, hogy *a törvényhozást meg kell óvni az elhamarkodástól.*

Ez minden államra nézve szükséges.

E szempontból kiindulva, mindegy: vajon a polgárok külön osztályából áll-e a testület, melynek feladata az államot a törvényhozás megfontolatlan határozataitól megóvni: hogy királyi kinevezés avagy választás egészíti-e azt ki; s a felsőházba való választás joga különös föltételekhez van-e kötve, vagy nincs. Csak az a lényeges, hogy minden törvényre két különböző testület egyforma határozása kívántatik: s e célt úgy is elérheti, ha mindkét testület egyképpen van választva, s teljesen egyenlő állással bír is, sőt elérhetni felsőház nélkül is, bizonyos szabályokhoz kötve a törvényhozó testületet, melyek akadályozzák az elhamarkodást.

Második okul említik: miszerint *az állam java kívánja, hogy a törvényhozás minden érdeket képviseljen; s mivel bizonyos, hogy éppen a társadalom legmagasabban álló osztályai nem képeznek többséget a választók között: a felsőházban kell azoknak külön törvényhozói állást biztosítani.*

Hogy a felsőház e célnak megfeleljen, az ország nagybirtokosaiból, -iparosaiból és tőkepénzeseiből kell annak állani, kikhez mintegy ékességül hozzájuk adhatni még bizonyos számú egyéneket, kik a tudományok és művészetek terén vagy az állam szolgálatában kitűntették magukat.

Ezen ok s mindazon javaslatok, melyek századunkban ez alapelvből indulnak ki a felsőház célszerű alkotási módjára nézve, a tévedések egész során alapszanak.

Tévedés: 1. azt hinni, hogy a nagybirtok, nagyipar és nagytóke érdekei különböznek a kisbirtok, kisipar és kistőke érdekeitől. A száz és az ezer meg ezer hold birtokosa egyenlő buzgalommal fogja képviselni a birtok szentségét, s mindazt ami csak nagyobb értékesítését előmozdíthatja. Szintoly szoros összeköttetésben állanak azok érdekei, kik ugyanazon iparral foglalkoznak. Sőt mivel az ember ragaszkodása érdekeihez nem általában az érdekek nagyságától függ, hanem azon fontosságtól, mit az egyén azokba helyez: föltehetni, hogy a nagybirtok, -tőke és -ipar érdekeit még erősebben képviselik a kisebb birtokosok, tőkepénzesek és iparosok, mint akik magasabb társadalmi állásuknál s csekély számuknál fogva személyes hasznuk után nem járhatnak oly minden tekintet nélkül (a).

Szintoly tévedés 2. föltenni, hogy azon osztályok érdekei, melyek nem tartoznak a választók többségéhez, nincsenek az alsóházban képviselve. A társadalom egyes osztályainak befolyása a törvényhozásra nem számuktól, hanem társadalmi állásuktól függ, s azok, akiktől a többség anyagi szükségeinél fogva függésben van, csekély számuk dacára is mindig annál jelentékenyebb befolyást gyakorolnak a törvényhozásra, mivel, magasabb állásuknál és képzettségükkel fogva, rendesen többséget képeznek a törvényhozó gyűlésben. Ha a fölállított alapelv helyes volna, inkább az következne belőle, hogy a szegényebb, mint hogy a gazdagabb osztályoknak van szükségük külön képviseletre; miután éppen a legszegényebb osztályok vannak

mindig kisebbségben, ahol nincsenek is kizárva a választási jogból, s mindazon eszközöket nélkülözik, melyek által a tehetősök befolyást szerezhetnek a törvényhozásra.

Tévedés 3. azt állítani, hogy *egy-egy osztályok anyagi érdekeit a felsőházban nyert törvényhozói hatalom által lehet biztosítani*. Minden idő tapasztalása tanítja, hogy a felsőház sohasem gyöngébb, mint ha saját anyagi érdekeit kell védenie. Például szolgálhat e részben Angliában a reformbill és a gabonatorvények megváltoztatása. Mindkét rendszabály gyakran hajótörést szenvedett az alsóház ellenzésén. Mihelyt itt elfogadták, el lőn döntve sorsuk. Bármilyen erős az angol felsőház, bármilyen kevésé van anyagi kényszernek kitéve, s bármennyire szívén viselte a többség ezen rendszabályok elvetését: mégis meghódolt a kénytelenségnek; s mivel a felsőházat alkotmányosan illető visszavetési jog ez esetekben a felsőház majd minden tagjának anyagi érdekeit mozditá vala elő, éppen azért nem éltek e joggal. Bajos ezt annak megfogni, aki nem érti a lélektani okokat, miknél fogva az ember, főleg magasabb társadalmi állásban, mindig akkor érzi magát leggyöngébbnek, ha saját anyagi érdekeiről van szó.

4. Azon jogkör, mely minden alkotmányos országban kivétel nélkül illeti a felsőházat, a legtisztább bizonyossága, hogy nem a vagyonos osztályok oltalmát akarják elérni ez intézmény által. Semmi sem veszélyeztetheti ez osztályok érdekeit inkább az adókievetési jognál, minél fogva, ha a felsőház rendeltetése bizonyos osztályok anyagi érdekeinek védelme volna, kizárólag a felsőházra kellene ruházni az adómegajánlás jogát vagy legalább a kezdeményezést minden adóügyi kérdésben - holott, mindenütt éppen az ellenkezőt tették.

Harmadik ok, mellyel rendesen bizonyítani szokták, hogy felsőházra van szükség, azon állítás, miszerint a *trón és nép közötti összeütközés kikerülése végett van egy közbenjáró hatalomra szükség*. Bármennyire a királyság szükséges tulajdonának tekintik a „veto”-t: mégis belátják, hogy igen gyakran élni e joggal veszélyes lehet; s e veszély kikerülése végett a felsőháznak a király mellett vagy tulajdonképpen előtte kell állania, hogy elutasítsa a nép mindazon kívánatait, melyeket a korona nem akar megadni vagy állásánál fogva nem adhat meg, s a koronát megmentse azon kénytelenségtől, hogy „veto”-t kelljen használnia.

E nézet szerint célszerűnek látszik, miszerint a királyságot illesse a kinevezési jog az egész pair-kamarát vagy legalább annyi tagját illetőleg, amennyi kell, hogy a felsőház föltétlenül a király akaratától függjön.

E nézet is hibás, meggyőződése szerint. Mert nem tudok esetet, hogy a felsőház az alsóház által következetesen sürgetett népkívánatoknak hosszasan ellenszegülhetett volna. Aztán nem tagadhatni azt sem, hogy a néppeli minden összeütközésnél előbb szorul a felsőház a trón védelmére, mint a trón a felsőházéra. - Ha a felsőházat megfosztották önállóságától, hogy annál biztosabb támasza legyen a trónnak: a trónnal minden összeütközésnél szükségképp megadja magát, anélkül, hogy a veszély pillanatában egyébre gondolna, mint arra, hogy lehetőleg észrevehetlenné tegye magát (b).

Az ilyen felsőház tarthatatlan erősség, s azért a királyság veszélyeit csak szaporíthatja.

Ha a felsőházat a haladás akadályául tekintjük, s azt tűzzük föladatául, hogy a felsőbb osztályok érdekeit a többség s a királyságot a nép ellen védje: oly állásba helyezük, melyet soká fönn nem tarthat.

Bármilyen szükséges, hogy az állam minden hanyatt-homlok rohanás ellen biztosítva legyen, mégis mindig célszerűbb e veszély ellen a törvényhozó testület ügymenetében keresni a védszert, mint a külön felsőház föllállításában. Miként a kerékkötőt elhasználja a gyakori alkalmazás, és éppen akkor tagadja az meg szolgáltatát, midőn szükség van rá: úgy azon intézménynek is el kell végre kopni, melynek nincs más föladata, mint a haladást akadályozni.

Ha azt tűzzük a felsőház föladatául, hogy az állampolgárok gazdagabb osztályainak érdekeit védje: oly ellentétet teszünk föl az alkotmányban, mi sajátlag éppen nem létezik, s amely, ha egyszer hiszünk benne, oly összeütközésre vezet, mely sohasem üthet ki azok érdekében, akiket különös törvényhozói jogok által akarunk védeni. De minél inkább a királyság védfalává akarják tenni a felsőházat, oly intézménnyé, mely által a királyság fölmentetik attól, hogy előjogaival éljen, minél inkább függésbe hozzák ennél fogva a tróntól: annál kevésbé lesz képes azon föladat megoldására, miáltal a felsőház létezése nemcsak egyeduralkodásban, hanem általában minden alkotmányos államban fontossággal bír.

S miben áll ez?

A felsőház föladata, nézetem szerint, nem egyéb, mint hogy *a pillanat valódi és képzelt szükségének rohamában a történeti jogot képviselje.*

Miután a választás által időszakonként megújított gyülekezet természeténél fogva a nép jelen kívánatainak, szenvedélyeinek, reményeinek, sőt pillanatnyi fölhevülésének is közlönyeként tekintendő: szabad államokban, és pedig minél demokratikusabb az alkotmány, annál inkább szükséges intézmények által gondoskodni, hogy a múltnak is megadassék, ami megilleti.

Nem a haladás akadályozása végett van szükség felsőházra, hanem csupán hogy annak irányát meghatározza, közvetítő legyen mintegy a múlt és jelen közt, a fönnálló viszonyok keretébe beillessze, ami elutasíthatlan szükséggé vált, hogy az újdonság ellentétben ne álljon a fönnállóval, hanem inkább annak további fejleményeként tűnjék föl; s csupán annyiban biztos fönnállása, amennyiben e föladatának meg képes felelni, miután ekkor nem csupán önmagát képviseli, hanem az állam minden konzervatív elemét.

Mivel e föladat megoldását csak akkor várhatni biztosan, ha akik azzal meg vannak bízva, személyesen érdekelve vannak e részben: úgy kell rendezni a felsőházat, ha azt akarjuk, hogy a történeti jogot képviselje, miszerint a történeti jog fönntartása a tagok nagyobb részére nézve ne csupán alkotmányosan rájuk mért kötelesség legyen, hanem állásuk alapjának, a legfontosabb személyes érdeknek tessenek előttük.

Ezt csak két úton érhetni el.

Vagy oly egyénekből kell a felsőházat nagyobb részint összeállítani, akik születésüknek köszönik állásukat, s kiknek tehát társadalmi állásuknál fogva védeniök kell a történeti jogot, amin alapszik csupán, főleg politikai teendőkre is kiterjesztve, az örökös elve.

Vagy pedig, ha a felsőház tagjait választás vagy kinevezés útján akarják állásukra meghíni, a választás és kinevezés jogát oly föltételekhez kell kötni, melyek maguk is történeti jogok eredményei.

Például szolgál az elsőre az angol felsőház, az utóbbira az észak-amerikai szabadállamok szenátusa.

Amint az előbbent, mivel többnyire oly tagokból áll, kik születésnek köszönhetik törvényhozói befolyásukat, s már nevüknél és családi emlékeiknél fogva is összeköttetésben állanak az állam múltjával, a történeti jog természetes képviselőjeül kell elismernünk: úgy az észak-amerikai szenátus az egyedül lehetséges út és mód, mely által Amerikában ugyanazon eredményt elérjük. Miután ugyanis az amerikai szenátusban az egyes államok, tekintet nélkül nagyságra és népességre, egyenlő képvisellel bírnak, az egyes államok autonómiájának fönntartását kell szükségképp a szenátus föladatának tartanunk, s éppen ezen autonómia képezi az Egyesült Államokban a történeti jogalapot. Ilyes külön képviselő nélkül már rég nem állottak volna ellen a demokrácia természetes rohamának, mely Amerikában, mint mindenütt, a szám szerinti többség korlátlan uralmára törekszik.

De mivel a történet sehol sem a dermedtség, hanem mindenütt folytonos fejlődés, örök haladás képét mutatja: tévednénk, ha a történeti jog fogalmát a tespedés fogalmával kötnők egybe.

Mindig megbosszulja magát, ha meg akarunk feledkezni a múltról, s a főnnállónak nem akarjuk megadni, ami illeti; de szintoly dőreség a jelent a múltnak áldozni föl, s a történeti jog nevében a nép fejlődésének olyas megállapodását követelni, aminek a történet egész folyama ellenmond. Valamint az egyesnél mindig jelen állása, sőt múltja határozza meg, mire törekedjék, s még inkább, hogy mely úton és módon igyekezzék célt elérni, anélkül, hogy azért az okos ember lemondana minden további törekvéstől s létezése valamely percéhez tapadna: ugyanez áll az államokról. Csak ott lehet szó ép fejlődésről, békés haladásról, hol úgy van rendezve az államélet, hogy minden pillanat a múlt folytatásának s a jövő kezdetének tetszik, ahol a történetet közvetíteni tudják a jelen szükségével, s a régit nem dobják el, mivel régi, de nem is tapadnak ahhoz makacs önhittséggel; amiből következik, hogy a felsőháznak úgy kell rendezve lenni, hogy szervezete által a merev tespedés veszélyeit is kikerüljük.

Az amerikai szenátuséhoz hasonló intézménynél az önként következik. Választott gyülekezetet, hol az egyesek mindig szükségét érzik, hogy kitüntessék magukat, nem kell a tespedéstől különösen óvni; de ahol a felsőházi tagság öröködéssel alapszik, intézmények által kell e szükségesen segíteni: az ilyes intézkedések nemcsak az államnak, hanem magának a felsőháznak érdekében is oly lényegesek, hogy Angliában a királyi hatalom azon joga, miszerint a felsőházba tagokat nevezhet, nem annyira a királyi hatalom növelésére szolgált eszközül, mint inkább olyasminek tekintendő, aminek köszönheti a felsőház főnnállását. Rekesszék be az angol felsőház aranykönyvét, s azon nagy nevek sorát, melyeket abban találunk, ne szaporítsák egyetlen új névvel sem, vegyék el a koronától a jogot, mely által a felsőházat végső esetekben a jelen követeléseiről irányában engedékenységre kényszerítheti: s meg lesz jövőre semmisítve a felsőház. Ami csupán a múlttal áll összeköttetésben, nem vehet tevékeny részt a jelen fejleményeiben, s a legerősebb erősség is hamar romba szüllyed, ha nem újítták meg egyetlen elkorhadott követ sem, s a szükséghez képest nem építenek folyvást rajta.

Ha a teljes egyenlőséget tekintjük az állam legfőbb feladatának, ha az összes nép választotta törvényhozás többségéről a legnagyobb bölcsességet és igazságosságot tesszük is föl (c), ha kisebbnek tartjuk az elsietésből eredő veszélyt, mint ami abból származik, ha a nép vagy képviselőinek kívánatait csak egy időre is elhalasztják, s mindenekfölött, ha a történeti jogot a politikai szabadság ellentétének és nem alapjának tekintjük, s mint ésszerűtlen dolgot elvetünk mindent, ami az életből fejlődött és századokig főnnállott (d): ez esetben célszerűtlennek, sőt veszélyesnek kell tartani szükségképp azon intézményt, mely a parlamenti többség csallatlansága iránti kételyen alapszik, s miáltal mindenekfölött a történeti jognak akarnak tiszteletet szerezni. Alkotmányos egyeduralomban sohasem lehet erre eset, sőt céljának megfelelő felsőház alkotását oly föltételül kell tekinteni, ami nélkül azon államforma nem maradhat főnn tartósan, éspedig két oknál fogva:

a) mivel a királyság legerősebb alapját magában a történeti jogban kell keresni, s minden sérelem, melyet azon elkövetnek, szükségképp veszélyes a királyságra nézve, miután a jog teréről, melyen szilárdul állott, egyszerűen a tény terére taszítja;

b) mivel azon előnyöknek, melyeket a királyság nyújt, nagy része, nézetem szerint, éppen az öröködéssel következménye, s azt hiszem, hogy az öröködéssel elve, mint bármely egyéb, sohasem tarthatja főnn illő szilárdságát, ha csupán kivételül alkalmazták egy esetben.

Proudhon azt mondja valahol, hogy amint a Bourbonok idősebb, legitim ágát letaszították a trónról, azonnal meg lett semmisítve Franciaországban a tulajdon szentségének elve. Kétségtelen, hogy azon tény által megingatták ez elvet, s oka abban fekszik, mivel a júliusi forradalom által

az örökös elvében azt sértették meg, ami az egyéni tulajdont is meghatározza. Habár a trón és más vagyon birtoklása között lényeges is a különbség, s az örökös elvét csak kivételesen sértették meg a trónra nézve: az elv mindazáltal ez egy megsértés által egészben csorbult szenvedett. A dolog természeténél fogva még nagyobb hatással fogna lenni szükségképp az örökösöt illető jogfogalmakra az örökös elvének sok egyes esetben megsértése, ha az örökös elvét oly állásokra és tisztségekre nézve is ésszerűtlennek nyilvánítjuk, melyeknek némi analógiájuk van a királlyal.

Az örökös ellen hozhatni ugyan föl némely okokat, s habár éppen a legfontosabbak ez okok közül sokat veszítenek bizonyító erejükből, ha meggondoljuk, hogy a felsőház csak egyik, és pedig kisebb részét teszi a törvényhozó hatalomnak, sok elmés dolgot mondhatni a született törvényhozók ellen: annyi azonban kétségtelen, hogy az örökös ellen semmit sem hozhatni föl, ami az örökös királlyá is nem állana: míg azon okok, vagy jobban mondva, azon egy mindennél fontosabb ok, mely a királlyal mellett harcol, a *sok százados tapasztalás*, a felsőház örökösével szemben is szól, azt mutatván, hogy a népválasztás, vagyis a korlátlan haladás vagy legalább szünetlen változtatás elve csak ott szült az államra nézve üdvös eredményeket, hol az örökös, vagyis az állandóság elve mérséklé.

A mondottakból kitetszik, hogy azon biztosítékok, melyeket a szabadságnak az államhatalom belső szervezete által adhatni, sehol sem nagyobbak, mint az alkotmányos egyeduralkodásban, s éppen ebben áll e kormányformának nagy előnye.

A korlátlan uralkodó korlátozhatja önmagát, bizonyos ügymenetet állapítván meg, elszűrésétől megóvhatja népét. Az arisztokrácia, miként a velencei tön, megoszthatja a hatalmat, melyet kizárólag bír, s külön testületekre bízhatja az egyes teendőket; az egyénnek és a társadalom egyes osztályainak vetett korlátok azonban csak úgy tartósak, ha másokra bízzák azok védelmét, kiknek érdeke hozza magával, hogy e korlátokat át ne lépjék: amit kétségkívül legjobban elérhetni az olyan alkotmányos egyeduralkodásban, hol a királlyal szemben, arisztokráciának és a népnek részt adnak a törvényhozásban.

Ha az államhatalom ilyes szervezete által célt érhetni is: szükséges mindazáltal, hogy a demokráciának, az arisztokráciának és a királlyal szemben adott hatalom valósággal gyakorlatba is vétessék, ami véget megint külön biztosítékok kellenek.

Miután az arisztokrácia és a királlyal szemben személyesen gyakorolják a rájuk ruházott hatalmat, semmi különös biztosítékra nincs szükség, hogy e hatalom az arisztokrácia és a királlyal szemben érdekében gyakoroltassék. Másként áll a dolog azon jogokra nézve, melyek az alkotmány szerint a népet illetik. A nép jogainak gyakorlását kénytelen egyesekre ruházni: gondoskodni kell tehát, nehogy az egyesek saját érdekeiket tolják föl az összesség érdekei helyett, melyet képviselnek.

Ezt csak azáltal érhetni el, ha a népnek némi befolyást adunk a nevében gyakorolt jogokra.

Lássuk: minő intézmények által érhetni célt e részben?

JEGYZETEK A XIII. FEJEZETHEZ

(a) Kétségkívül vannak kivételes esetek. Mint a középkorban a kis allodiumok birtokosait különféle eszközökkel megfosztották önállóságuktól: hasonló tünetény mutatkozik napjainkban az ipar terén. A nagyiparnak érdekében áll, vagy legalább azt hiszi, hogy érdekében áll el-

nyomni a kisebbet; azonban erős meggyőződése, hogy az államnak nem feladata e törekvést támogatni, s a nagyobb iparnak adott befolyás által a gazdagság túlnyomóságát előmozdítani.

(b) Például szolgálhat a francia pair-kamara magaviselete a februári forradalom alatt.

(c) Csak e föltétel mellett igényelhetjük a törvényhozásnak a mindenhatóságot.

(d) Vannak politikusok, akik azt látszanak hinni, hogy az emberiség a francia forradalom által jutott először a józan ész használatára.

XIV. FEJEZET

A SZABADSÁG BIZTOSÍTÉKAIRÓL AZ ÁLLAMHATALOMNAK A NÉPTŐL FÜGGÉSE ÁLTAL

Hol az egész államhatalom egyesre van ruházva, valóban korlátlan egyeduradalomban, nem állíthat föl az alkotmány semmi biztosítékot e hatalom visszaélései ellen.

Vannak helyzetek, melyekben az államnak önfenntartása végett minden erőnek legnagyobb összpontosítására van szüksége, s állhatnak népek a szellemi fejlődés olyan alacsony fokán, vagy egész kor is lehet oly megromlott, hogy az egyes korlátlan hatalma szükségessé válik. A történet azt mutatja, miszerint ez alkotmányforma alatt is némi jólétre emelkedtek a népek, sőt hogy az egyéni szabadság nagyobb néha az ekképp kormányzott államokban, mint ahol népuralom van.

Az államtudomány, legalább amely az államot nem célul, hanem eszközül tekinti, bizonyos viszonyok közt szükségesnek tarthatja e kormányformát; általában mindazáltal nem hagyhatja jóvá, nem tekintheti célul, amelyre törekedni kell, már azért sem, mivel az oly alkotmány, mely mellett minden az uralkodó személyiségétől függ, nem felel meg az állam céljának, tudniillik a biztosságnak, és mivel azon következtetések, melyek olyas föltételből indulnak ki, miszerint a király mindig erényes, szintúgy az utópiák körébe tartoznak, mint amelyek azon alapelvből indulnak ki, hogy a nép mindig eszélyes és nemeslelkű. A célnak egészen csak oly alkotmány felelhet meg, mely kezességet nyújt, hogy az államhatalmat mindig az összesség érdekében gyakorolják, s nem élnek azzal vissza, akik az államot kormányozzák, egyéni célokra.

Ilyes biztosíték, mely az államhatalom visszaélése ellen, anélkül, hogy az eljárásban akadályozná, vagy a fönn tartására szükséges erőtl megfosztaná, kezességet nyújt, csak kettő van:

egyik abban áll, hogy az államhatalmat legalább részben azok gyakorolják, akikre azt a nép bízva;

a másik abban, hogy akik az államhatalommal meg vannak bízva, felelősségre vonathassanak eljárásaikért.

Mindarra nézve, ami végett az államhatalmat szükségesnek ismerték el s korlátlan hatalommal ruházták föl, nehogy azon akadályok, melyek tevékenységében gátolják, egyszersmind magát az államot is veszélyeztessék: nincs egyéb biztosíték, mint:

a választási jog és

a felelősség.

XV. FEJEZET

VÁLASZTÁSI JOG ÉS FELELŐSSÉG

Anélkül, hogy visszatérnénk az alapelvekre, mikén egyes intézmények nyugszanak, vagy azok elméleti tárgyalásába bocsátkozunk, lehetetlen teljes ismeretet szereznünk azok felől. De az alapos megvitatás hiányán kívül a szerfölötti vitatás is akadályoz bennünket a helyes fölfogásban.

Ha nagyon is fölvilágosítunk egy külön pontot, s minden figyelmet csak arra fordítunk: homályba borulnak előttünk a többiek, s éppen az kerüli el figyelmünket, ami minden ismeretnél földolog: hogy tudniillik minő viszonyban áll bizonyos tárgy a többiekkel. Ha mindenben tökéletes analízist akarunk, odajuthatunk, miszerint a kérdést, mellyel foglalkozunk, nem csupán egyes részeire, hanem - hogy úgy fejezzem ki - atomaira boncoljuk, s azon elvek taglalásában, melyek bizonyos intézménynek alapul szolgálnak, elfeledjük, hogy azoknak gyakorlati alkalmazásáról van szó, hogy annál fogva a tárgy tisztán elméleti tárgyalására sohasem vezet kielégítő eredményekre. A választási jog célszerű elintézésének s a felelősség valószínűségének kérdései is olyasok, nézetem szerint, melyeket a gyakori tárgyalás éppen nem hozott nagyobb világosságba.

Nem szándékom ismételni, amit sokszor elmondtak, s azért igen fölöslegesnek tartom - főleg miután a választási jogról e mű első részében már bőven kifejtém nézeteimet - hasonlóan járni el a felelősség kérdését illetőleg is. Itt, miként a választási jognál, meghatározhatni ugyan általában a célt, melyet a felelősséggel el kell érni, de nem azon utat és módot, amely szerint azt leginkább elérhetni.

A választás célja: hogy a törvényhozást s így a legfőbb hatalmat az államban a közvélemény értelmében gyakorolják, éspedig oly egyének, kik bírják a nép bizalmát.

A felelősség célja: hogy akikre az államhatalom egy része bízva van, s akik azzal visszaélnek vagy kötelességeik elhanyagolásával a közbizalmat megcsalják, lakoljanak ezen büntetért.

Mely intézmények által eszközölhetni, hogy egy bűnös se kerülje el a büntetést, s hogy csak a bűnöst érje az; kire bizzák a bíraskodást, hogy elég magasan álljon, miszerint oly esetekben, mikor a törvényhozás többsége lép föl vádlóként, s milliók vannak a vádlott mellett és ellene, csupán a szoros igazságot tartsa szem előtt: e kérdéseket minden országra nézve szintúgy külön kell meghatározni, a viszonyokhoz képest, mint azon kérdést: kit legcélszerűbb választási joggal megbízni?

Mindkét kérdésre nézve abban követtek el nagy hibát az újabb időkben, hogy mikor a választási elv gyakorlati alkalmazásáról van szó, kizárólag a *jog szempontját*, a felelősség kérdésénél pedig majd mindig csak a *politikai konvenciencia* tekintetét tartják szem előtt; holott pedig a kérdés: *kit illessen a választási jog? mindenek előtt a célszerűség kérdése*, miben az egyes népek fogalmaira, képzettségi fokára, s a nép és kor külön viszonyaira mind tekintettel kell lenni, s a *felelősség kérdése, mint minden büntetőjogi, mindenekelőtt tisztán jogi kérdés*, s a felelősséget csak annyiban tekinthetni a polgári szabadság és az állam célszerű kormányzása biztosítékának, amennyiben szigorúan ragaszkodnak e szemponthoz.

Kétségkívül kevés, sőt miután az alkotmányos viszonyok 1688-ban végképp megszilárdultak, éppen semmi rossz eredményei nem voltak Angliában azon körülménynek, miszerint nincsenek határozott törvények a felelősségről. Az angol felsőház egészen sajtáságos állása, melyre

bízták felelősség eseteiben a bíraskodást, az alsóház szerkezete, mely szerint a főntartó elemek a törvényhozás ezen demokratikus részénél is még mindig túlnyomóak, végre azon politikai eszélyesség, mely az angol népet kiválólag jellemzi, elég magyarázattal szolgálhatnak e részben: magában véve azonban hibás e rendszer, s mindenütt szükségképp a legrosszabb eredményekre vezet, ahol hiányzanak a viszonyok, melyek Angliában azt ellensúlyozzák.

Mert ha nem is szenved kétséget, hogy nehéz kimerítő jegyzéket szerkeszteni mindazon cselekményekről és mulasztásokról, mik által az államhatalom legfőbb szervei kötelességeiket megsérthetik; s hogy annál fogva oly államban, hol a legmagasabb hivatalnokokat csak oly tettekért vonhatni felelősségre, melyeket a törvény büntetés alá esőknek jelölt ki, szükségképp büntetlen marad egy és más, ami büntetést látszik érdemelni: erős meggyőződésem szerint mégis mindig jobb, ha elmarad a büntető eljárás (mert ahol közvélemény van, különben sem kerül el merőben a megrovást az ily esetek), mint ha a felelősség körül nem írt fogalma, melynek határait csak midőn fegyverül akarják használni egyes ember ellen, nagy politikai izgatottság pillanatában kellene meghatározni, Damokles kardjaként lebeg a kormányférfiak feje fölött, s vagy tétlenségben tartja szorongattatásukban, vagy - ami többször megesik - arra viszi őket, miszerint ahelyett, hogy az állam érdekeire fordítnák figyelmüket, csak arra gondolnak: mint tehetik erőssé saját biztosításukra azon szálát, melyen a felelősség Damokles-kardja függ fejük fölött?

Egyébiránt bármi különbözök a nézetek korunkban a választási jog és felelősség valószínűsítésére szükséges intézkedések körül: e biztosítékok hatására nézve általános tévedés uralkodik, s éppen ez az, ami legtöbbet ártott az államtudománynak.

Általában azt hiszik tudniillik, hogy ahol mind a választási jog, mind a felelősség megvan, vagyis ahol a törvényhozás s minden azzal összeköttetésben álló jog, például az adómegajánlás joga oly emberekre van bízva, kik *kijelöltetésük pillanatában* a közbizalmat bírják, és ahol az államhatalom orgánumai szoros felelősség alatt állanak, nincs egyéb biztosítékra szüksége a szabadságnak.

Ez általánosan elterjedt tévedésre fordítjuk most figyelmünket.

XVI. FEJEZET

A VÁLASZTÁSI JOG ÉS FELELŐSSÉG NEM NYÚJT ELÉG BIZTOSÍTÉKOT A SZABADSÁGNAK

Gondoljunk most oly államot, mely egészen az újabb kori államtudomány alapelvei szerint van rendezve. Tegyük föl, hogy az államban a lehető legcélszerűbb törvények vannak a választásra nézve, úgyhogy a nép egyik osztálya sincs kirekesztve a képviselhetből, egyik sem bír túlnyomó befolyással, s a törvényhozást nem a vagyonosak, sem a proletariátus, hanem valóban az összes nép képviselőjének tekinthetni. Tegyük föl, hogy az országban a lehető legjobb törvények vannak az államszolgák felelősségéről is, s az intézmények egész sora által gondoskodtak, hogy e törvényeket soha ki ne játsszák. Tegyük föl végre, hogy oly körülmények közt van azon ország, mik szerint a nép egy része sem kísérel meg több befolyást gyakorolni az állam sorsára, mint amennyivel alkotmányosan bír, s a törvényeket egyedüli zsinórmértéknek tekintik mindenek, mindenben.

Nincs alkotmányos ország Európában - legalább olyan, ahol a közigazgatási központosítást létesítették -, mely e kellékeknek megfelelne. Könnyebbnek tetszett úgy rendezni az államot, hogy minden egyes föltétlenül alá legyen vetve, mint oly választási törvényt találni, mely szerint valóban a legbölcsebbekre vagy a többségre volna ruházva, aminek intézését Plato a legbölcsebbekre s korunk a többségre akarja ruházni. Hiányosak mindazon törvények, melyeket az államszolgák felelősségéről hoztak, s miután e törvények alkalmazhatása, vagyis a vádemelés joga olyanokra van bízva, kik maguk nem felelősek: végrehajtásukra nézve sincs semmi biztosíték, s míg az államnak mindenről kell határozni, s ennél fogva mindenkinek arra kell törekednie, hogy befolyást szerezzen az államhatalomra, mi egyedüli eszköz személyes érdekeinek védelmére; míg a nép egyes részeinek - nagyobb tömegekben lakván a törvényhozó hatalom székhelyén - minden anyagi eszközük megvan túlnyomó befolyást gyakorolni az államhatalomra: nem valószínű-e, hogy a kedvező állással néha vissza is élnek?

De ha föltesszük, hogy mindezen előfeltételek valóban meg is vannak: minő következményei lehetnek a legjobb választási és felelősségi törvényeknek is az *egyéni szabadságra*?

A választási jog befolyást ad az egyénnek a törvényhozásra, vagyis azon hatalomra, mely az államon uralkodik.

A felelősség biztosítja, hogy akikre az államhatalmat bízta, a törvényhozás értelmében gyakorolják azt.

Az iránt, hogy az államhatalom természetes határait át ne hágja, s ezáltal az egyéni szabadságot szerfölött meg ne szorítsa, sem a választási jog, sem a felelősség nem nyújthat biztosítékot az egyesnek, s ahol az állam részére elvileg korlátlan hatalmat követelnek, s ez igényeket a közigazgatási központosítás által nagy mértékben valósítják: ott az egyes az államhatalommal szemközt ugyanazon állásban van az egyéni szabadságra nézve, amelyben bármely más korlátlan hatalom ellenében fogna lenni.

Miután az uralkodásra törekvés s a szabadságvágy, mint többször megjegyzők, szoros összeköttetésben állanak egymással, s az öntudat által, miszerint az uralkodásban részt veszünk, merőben ugyanazon hajlamokat és vágyakat elégítjük ki, melyeket a szabadság utáni törekvés kelt föl: az állam uralmábani részvétet pótléku tekintheti az egyén, a tőle elvont szabadságért. S némi biztosíték is van e részvételben arra nézve, hogy az államhatalommal nem élnek vissza

az egyes szertelen elnyomására. Az egyén tehát, az állammal szemközt, melynek uralmában részt vesz, örömeztőbb túri személyes szabadsága korlátozását, sőt mindenható állam ellenében is biztosabban érzi magát, mint ahol minden részvételből ki van zárva. Hogy mennyiben érzi magát kármentesítve az uralkodásbani részvét által a szabadság élvezeteért, melyet elvettek tőle, szükségképp attól függ: *bír-e gyakorlati fontossággal a befolyás, melyet a választási jog által nyert az állam fölötti uralomra, és mennyiben fordíthatja azt helyzete javítására?*

Minél kisebb az állam, annál nagyobb befolyást gyakorol arra szükségképp az egyes a választási jog által. Kis államokban tehát az uralkodásbani részvétel az egyesekre nézve nemcsak a legjobb biztosíték az államhatalom visszaélése ellen; hanem egyszersmind lehetővé teszi, hogy az állam összes hatalmát személyes céljai elérésére használhassa, s nem szenved kétséget, miszerint az egyes olyan államberendezés mellett, milyen az ókor apró közállományaiban volt, az államhatalombani részvétel által teljesen kárpótolva érezhette magát egyéni szabadsága elvesztéseért: de szintoly bizonyos, hogy arra nem lehet eset az újabb kor roppant államaiban.

Ki lenne elég dőre azt hinni, hogy oly államban, hol milliókra megy a választók száma, jelentékeny befolyást gyakorol szavazatával az állam vezetésére, és azért, mert választó, s mint ilyen részes az uralkodásban, valódi befolyást szerezhet vágyainak és nézeteinek, avagy csak az államhatalom elnyomása ellen is megvédheti magát?

Az államhatalom határait illetőleg egészen az ókor elveit követték; pedig azon előzmények, miknél fogva ez elvek az ókorban ésszerűeknek tetszetek - tudniillik az állam keskeny határai vagy a polgárjog kevesekre szorítása -, nincsenek ma meg, s így azon alapelvek is, melyeket az ókorban helyeseknek ismertek, s mikhez oly állhatatosan ragaszkodtak Rómában és Görögországban, egészen más eredményekre vezettek nálunk.

Az athéni nép valóban részt vőn az uralkodásban. Szintúgy volt Rómában. S e részvétel valódi kezességet nyújtott az egyénnek az elnyomatás ellen, sőt sok esetben lehetségessé vagy legalább remélhetővé tette, miszerint saját személyes céljai kivitelére is használhatja az állam erejét, s valódi kárpótlásnak tekinthette azt személyes szabadságáért; minélfogva önrendelkezési jogát annál nagyobb készséggel s annál nagyobb mértékben fölládozta az államnak, minél több része volt az uralkodásban, mint például Spártában. Mivel azonban jelenleg igen csekély valódi befolyást adhat a választási jog a jelenkor roppant államaiban: e jog eredményeinek szükségképp csekélyebb hatással kell lenni az egyes jólétére és kielégítésére, mint az ókorban voltak.

Ugyanezt mondhatni az államszolgák felelősségre vonásának jogáról. Miután ugyanis e jogot nem a nép maga gyakorolja, mint az ókorban, hanem képviselői: csak annyiban lehet gyakorlati hatással az egyén helyzetére, amennyiben a választási jog által befolyása van a törvényhozásra. S miután ez, mint megjegyeztük, a jelenkor nagyobb államaiban csak igen csekély: következik, hogy az egyéni szabadságnak az államhatalom ellenében, a választási jogon és az államszolgák felelősségén kívül, más biztosítékokra is van szüksége.

Miben kell és lehet ezeknek állani?

XVII. FEJEZET

A SZABADSÁG BIZTOSÍTÉKAIRÓL AZ ÁLLAMHATALOMNAK BIZONYOS KÖRRE SZORÍTÁSA ÁLTAL

Ha a szabadság abban áll, miszerint az ember saját tehetségeit s a természeti erőket körülr a maga által kitűzött célokra használhatja: e szabadság biztosítékát két dologban kell keresnie: úm.

1) saját erejében,

2) abban, hogy saját erejével senki se rendelkezessék rajta kívül, vagy legalább beleegyezése nélkül.

Miután az egyes ereje, a társadalmon kívüli állapotban, igen korlátolt, s az embernek - nevezzék bár a teremtés urának - szellemi és fizikai hajlamaiban megvannak ugyan az elemek, melyek őt uralkodásra képesítik, de ez uralmat csak akkor gyakorolhatja, ha szellemi erőit képzés által gyarapíthatja, s megtanulta azokat másokkal egyesülés által helyesen használni: kétségtelen, hogy az ember szabadsága társadalmon kívüli állapotban szükségképp igen korlátolt; mert e szabadságnak hiányzik első biztosítéka, tudniillik az erő, mely által az őt környező természetet céljaira felhasználhatja. - Az ember társadalmon kívüli állapotban csak annyira szabad, amennyiben e szabadságot csupán az ember korlátozza; általában véve rabja az őt környező természetnek, és azzal szemközt s a maga egyedüliségében csak a legnagyobb gyámoltalanság érzete töltheti el.

Az egyéni szabadság első, legfontosabb biztosítéka eszerint a társadalmi állapot, s annak minden tökéletesedése; tehát mindenekfölött az állam.

Amit csak a természeti állapot szabadságáról beszéltek és írtak, mind hiú ábránd. Az embernek, hogy szabad lehessen, társadalomba kell lépnie: csak ott mívelheti magát, s csak a míveltség adja meg az erők azon fokát, mely szabadságának alapföltétele.

Bármennyire szaporítsa a társadalmi állapot az eszközöket, melyekkel az ember céljai elérésére rendelkezik: szabadsága biztosítására mindazáltal még nem elég magában a társadalom. Arról is meg kell győződve lennie, hogy magát szabadnak érezhesse, miszerint erőivel rendelkezhetik.

S miután az erő nagyobb fokozata, miáltal a társadalom a szabadság biztosítéka lett, csupán egyesülés által lehetséges, ha tudniillik sok erő aláveti magát egy közakaratnak: az egyéni szabadságot e részben csak azáltal biztosíthatni az államban, ha az egyénnek része van az akarat meghatározásában, melynek minden erő alá van vetve.

Az egyéni szabadság biztosítékát tehát a társadalomban szükségképp abban kell keresni, hogy az egyén részt vesz a közakaratban.

Annyira általánosan elismert dolog e tétel helyessége, hogy szóbeszédben is csak azon alkotmányokat mondják szabadoknak, melyekben van adva az egyénnek befolyás a közakarat meghatározásában. Csak e tétel szükséges következményeiről szoktak rendesen megfelekezni.

Mert ha az egyénnek a közakarat alá vetése mellett, mi nélkül társadalom nem állhat fönn, csupán abban lehet keresni az egyéni szabadság biztosítását, hogy az egyén részt vesz a közakarat meghatározásában: magától következik, miszerint e szabadság merőben meghiúsul, ha

az egyén befolyása a közakarat meghatározásába csupán illuzórius, hogy *tehát mindig bizonyos aránynak kell lenni azon mérték közt, amelyben alá van az egyén a közakaratnak vetve, és amelyben részt vesz a közakarat meghatározásában.*

Ez akarat meghatározásában csak annyiban van joga részt venni az egyénnek, amennyiben a közakaratnak alá van vetve; de csak annyiban szabad, amennyiben e határok közt abban joga van részt venni. Miből kitetszik, miszerint az, hogy mennyi szabadságot nyújt minden egyesnek az alkotmány, nem attól függ, mennyire vannak az egyéni erők az államnak alávetve, nem is abból ítélni meg, mily mértékben vesz részt a közakarat megállapításában; hanem abból, hogy *mely arányban áll az egyénnek a közakarat alá vetése a közakarat megállapításábani részvételéhez.*

Oly állam polgára, melyben az egyénnek csak csekély része van a közakarat meghatározásában, s azé, hol a legnagyobb mértékben alá van vetve az egyén a közakaratnak, egyaránt szabad lehet: ha az előbbi államban az egyéni erők csak csekély mértékben vannak alávetve a közakaratnak, s az utóbbiban pedig a nagyobb alávetettség mellett nagyobb befolyás van adva az állam vezetésére.

Például szolgálhat az elsöre a klasszikus ókor minden állama, főleg Spárta, az utóbbira pedig Németország birodalmi városai a középkorban.

A kérdés tehát: vajon biztosítható-e az egyéni szabadság az államban, vagy más szavakkal: lehetséges-e a szabadság bizonyos államban és bizonyos időszakban? (mert oly szabadság, melynek biztosítékai nincsenek, nem érdemli e nevet), mindig csak arra megy ki: *vajon azon hatalmat, melyet az állam az egyesre gyakorol, csökkenthetni-e, vagy az egyén befolyását a közakarat megállapítására növelhetni-e akképpen, hogy az egyes a közakaratnak csak oly mértékben legyen alávetve, amennyiben részt vesz ez akarat meghatározásában?*

Ha immár Nyugat-Európa szárazföldi államaira fordítjuk figyelmünket, két jelenség tűnik mindenütt szemünkbe, ami mindenikkel közös.

Mindenütt nagy államokkal találkozunk.

Mindenütt kiterjesztették a közigazgatási központosítás elvét, amennyire csak lehetett.

Az első jelenség eredménye az, hogy az egyesnek befolyása az államhatalomra szükségképp azon mértékben csekélyebb, minél nagyobb, az egyenlőség elvének elismerése által, azok száma, kik a választási jog következtében legalább közvetve befolyással bírnak az állam igazgatására.

A második tény eredménye az, hogy az egyén minden államban igen nagy mértékben alá van vetve az államhatalom parancsának.

Innen következik, hogy azon mérték, melyben az egyén szabadsága az állam hatalmának alá van vetve, egyáltalában nincs arányban a befolyással, melyet gyakorol az állam vezetésére; *minélfogva az egyéni szabadságot csak igen kis mértékben lehet biztosítottnak tekinteni az újabb kor államaiban.*

A kérdés tehát: vajon szerezhetni-e az egyéni szabadság számára Nyugat-Európa államaiban több biztosítékot, mint jelenleg van, s mely úton és módon, csak oda megy ki:

növelhetni-e az egyén befolyását az állam vezetésére? vagy csökkenthetni-e az állam hatalmát, melyet az egyénnek minden viszonyára gyakorol?

Ha minden állam fönnállása a törvényhozás, kormányzás és képviselőlet egységétől függ, s egész polgárisodásunk irányánál, valamint a jelenkor politikai viszonyainál fogva kikerülhetlenül szükségesnek látszik, hogy legyenek nagyobb államok: világos, hogy az egyén befolyását az állam ügyeire növelni egyáltalában nem lehet.

Miután sem a törvényhozást, sem a kormányt nem gyakorolhatják milliók: e milliók befolyását szükségképp a választási jogra kell szorítani, és eredménytelen marad minden kísérlet, mely a dolog természetéből folyó eme korlátozást meg akarná szüntetni.

Azon jog, melyet az 1793-i alkotmányban a nép részére igénybe vettek, miszerint minden egyes törvényt általa hagyattak helyben ösgyűlésein (a), valamint az ellenállás joga, mely a középkorban több ország nemességét alkotmányyszerűleg illette, s amit 1793-ban éppen a legszentebb kötelességnek hirdettek: mind egyaránt eredménytelen maradt. Sőt - ha merőben elvonatkoztatunk is a veszélyektől, melyek ilyes intézményekből az államra háríthatnak -, nemcsak nem növekednék, hanem inkább kevesednék azok által az egyén befolyása, ha illuzóriussá válnék ekképp azon befolyás is, melyet a választási jog által az államra gyakorol.

Azon arányt, melyben az egyén az államhatalomnak alá van vetve, és amelyben az állam kormányzására befolyást gyakorol, kiegyenlíteni, vagyis az egyéni szabadságot biztosítani csupán a második úton lehetséges: ha tudniillik *kevesbíteni törekszünk a hatalmat, melyet az állam jelenleg minden egyéni viszonyra gyakorol.*

Hogy meghatározhassuk: lehetséges-e ez, és mi módon? mindenek előtt aziránt kell tisztába jönnünk:

vajon az állam az egyén fölött gyakorol-e valóban oly hatalmat, mely az államcél elérésére nem múlhatlanul szükséges?

hogy tehát az államhatalmat lehet-e korlátozni, minden viszony egyberontása s a polgárisodás haladásának veszélyeztetése nélkül?

E kérdésre fordítjuk figyelmünket a következő könyvben.

JEGYZET A XVII. FEJEZETHEZ

(a) E jog igen emlékeztet ama középkori nézetre, hogy minden testület csak annyiban van kötelezve a törvényesen megajánlott adók fizetésére, amennyiben megbízottai által magát kötelezte.

NEGYEDIK KÖNYV

A KÖZPONTOSÍTÁS

I. FEJEZET

A KÖZPONTOSÍTÁS KÉRDÉSE VIZSGÁLATÁNAK HELYES SZEMPONTJA

Megmutattam az első részben, hogy a népvándorlás megszűnte óta a legújabb korig az államra nézve minden haladás csak abban áll, miszerint az állam hatalma az egyén viszonyai fölött folyvást növekedett.

Ez eredményt a központosítással érték el, minélfogva azon kérdés: *csökkentetheti-e az állam hatalmát? egy azzal: hogy a központosítás elvét, melyet mindeddig oly vak bizalommal követek, lehet-e korlátozni alkalmazásában?*

Mielőtt e kérdés fejtegetésébe bocsátkoznánk, némi észrevételeket szükség előrebocsátunk az iránt, hogy mily szempontból és mi módon kell azt tárgyalnunk.

1. Mindenekelőtt őrizkednünk kell minden absztrakciótól. Miután az állam hatalma, gyakorlati szempontból, nem egyéb azok hatalmánál, akik e hatalmat bírják: a központosítás kiterjesztésének kérdését csak akkor dönthetjük el helyesen, ha tisztába jöttünk az iránt: mennyiben felelhetnek meg egyes emberek annak, amit az államhatalomra akarnak bízni, s célszerű-e adni egyeseknek ily hatalmat? (a)

2. Sohasem kell feledni, hogy az állam, mint minden társaság, csak az akarat egysége által állhat fenn, hogy tehát, amennyiben föltesszük, hogy az állam hatalmának bizonyos dolgokra ki kell terjeszkednie, a központosítás szükségét is meg kell engedni ezen dolgokra nézve. Amint csak az követelheti mindenre nézve a központosítást, aki azon elvből indul ki, hogy az egyénnek az államban teljesen föl kell olvadnia: úgy viszont mindenekelőtt az államok szükséges voltát kell megtagadni, ha a központosítást mindenütt kárhoztatni akarjuk. Mindkét állítás egyaránt képtelen, s mégis azt látjuk, hogy a központosítás vitatásánál majd mindig ezen szélső nézetekből indultak ki. A központosítás barátai mindig a központosítás fényes eredményeit s azon veszélyeket emelik ki, melyeket a féktelen szabadság hozhat az államra; ellenei pedig csak azon veszélyekre hivatkoznak, melyek az államhatalom szertelen nagysága által fenyegetik az egyéni szabadságot és az államot. Amazokat a rend melletti lelkesedés szocializmusra - ami nem egyéb a központosítás legtökéletesebb valószínűsítésénél - s az utóbbiakat anarchiára vitte, vagyis minden államhatalom tagadására, mint amely, szerintük, polgárisult emberekhez egyedül illő kormányforma; míg elvégre oda jutottak, hogy nemcsak a tudományos viták terén (b) állanak szemben a legellenkezőbb nézetek; hanem az életben is mindig az államhatalom fölötti győzelem anarchiára - viszont az államhatalomnak ellenei fölötti győzelme korlátlan kényuralomra szokott vezetni.

Nem tagadhatni, hogy jelenleg mindenkifölött a központosítás elve védőinek vethetni szemére, miszerint a legszélső következményekig vitték elvüket. Mióta majd egész Európa a francia forradalom elveit követi, vagy legalább ésszerűeknek ismeri el: természetes, hogy ez elv képviselői annak minden következményét merészebben kimondották. A nagy többségek mindig bátorságot vesznek maguknak a képtelenség határáig vinni logikájukat, míg azon öntudat, hogy a közvélemény ellenük van, óvatosabbakká teszi elleneiket. Azonban, úgy hiszem, közel a pillanat, midőn a decentralizáció barátai sem engednek elleneiknek elveik tekintetét nem ismerő kifejtésében (c).

Proudhon (*d*) a francia forradalomnak azt vetette szemére, hogy az alkotmány új név alatt a régi abszolutizmust állítja vissza; s azt állítja, miszerint Franciaországban sokkal többet kormányoznak, mint kellene, és hogy a híres központosítás mindig korrupciót vont maga után. Nem is tagadhatni, hogy jelenleg, midőn az államhatalom sok helyen a választott törvényhozás kezéből minden járulékával együtt egyes ember kezébe ment át, s a központosítás elve által sok érdek és érzelm s sértve érzi magát, sokakban hasonló nézetek támadtak, miknél fogva ha nem is anarchiát, mint Proudhon, de mindenesetre oly dolgokat követelnek, melyek szükségképp anarchiára vagy legalább az eddigi államok felbomlására vezetnek.

Miután a rendezett állam fönnállása a szabadság egyik fő feltétele, s egy állam sem állhat fönn központosítás nélkül; az állam ésszerű alapját pedig az egyéni érdekekben, a mindenoldalú fejlődés lehetőségében kell keresni: *a központosítás kérdését csak úgy tárgyalhatni célszerűen, ha ez elv pártolói az egyéni szabadság kellékeit, s akik ellene vannak, a rendezett állam szükségét sohasem tévesztik szem elől.*

3. A központosítási formát, mely szerint van jelenleg minden állam rendezve, mindenütt az egyeduralkodó vitte be először, azon érdekből, hogy hatalmát korlátlaná tegye. A francia forradalom, melynek nyomait követik most a népek mindnyájan, az egyeduralkodó fölségét a nép fölségével cserélte föl, s egyebekben egészen az előbbi eljárást követte. S miután a központosítás elve összeférőnek látszik azok hatalmával, kiknek éppen kezükben van az államhatalom; miután azt szintűgy használhatni a nép legjogszerűbb kívánatainak elnyomására, amint legjobb eszköz néhány óra alatt országos forradalmakká tenni a főváros lázadásait, és például Franciaországban 60 év óta minden hatalmat bíró párt és amely arra törekedett, minden kormány és minden forradalom sok eredménnyel használta e rendszert (*e*); nem csuda ennél fogva, ha a központosításnak minden párt soraiban sok barátja és ellensége van, s mind azok, akik a királyság mellett vannak, mind akik köztársasági intézményeket kívánnak, aszerint, amint helyzetük változik, egyforma lelkesedéssel lépnek föl most a központosítás elve mellett, majd az ellen. Ha e fontos kérdésekre nézve helyes ítéletre akarunk jutni, szükség, hogy ne egyik párt nézőpontjából tekintsük azt, s a kérdés vizsgálatában egészen elvonatkoztassunk attól: vajon egyes ember kezében van-e az államhatalom, vagy a nép nevében uralkodó parlamenti többségnél? Ha üdvösebbnek tartjuk is ez utóbbi esetet: abból, hogy milliók némi befolyást nyertek a választási jog által az állam vezetésére, s az államszolgák felelősségében némi kezesség van a közügyek hű kezelése iránt, oly kevésbé következik, hogy az egyénnek nincs szüksége biztosítékra az államhatalom ellenében, miként abból, hogy az állam vezetését felelősség nélkül bízták egyes emberre, szintén nem következik, hogy az államhatalom lehető legnagyobb megszorítását a közérdek hozza magával.

Ha az állam fönnállását kívánjuk, mindig kell adni némi hatalmat az államnak, s szintoly dőreség azért akarni azt elvonni attól, mivel az államhatalom egyesre van ruházva: amily célszerűtlen dolog az egyént az államhatalom ellenében minden biztosítéktól meg akarni fosztani azon ürügy alatt, mivel mint választó különben is részt vesz az állam vezetésében.

Minden államban, bárhogyan legyen rendezve, mindig kétféle önzéssel találkozunk, ami két ellenkező irányt idéz elő minden törekvésben: úm.

az állam önzésével, miszerint mint egész fönnállani, fejlődni és mind több-több hatalomra akar szert tenni; s az egyes önzésével, ki mindig a jólét és függetlenség legnagyobb fokára törekszik.

Az állam és az egyén önzése közti ellentét szintűgy megvan az észak-amerikai szabad államokban, mint XIV. Lajos kormánya alatt; amiből következik, hogy minden alkotmányforma mellett egyaránt kell védeni az államot az egyén önzése ellen, ki teljes függetlenségre

törekszik, s az egyént az állam önzése ellen, mely mindig azon van, hogy az egyént tökéletesen hatalma alá vesse.

Azon kérdést tehát: minő kiterjedésben kelljen alkalmazni a központosítás elvét, minden kormányforma mellett egyképpen kell eldönteni; miután e kérdés nem egyéb, mint hogy meddig kell az államhatalmat szükségképp kiterjeszteni (f).

Az állam fönnállásának föltételei korlátlan egyeduralmakban és népuralmi államokban azonban nagyrészt ugyanazok.

Első tekintetre úgy látszik, mintha a központosítás elvének kiterjesztése kedvezőbb volna az egyeduralmi államformára nézve. Miután az egyedúr hatalma kétségkívül csak a központosítás által lehet korlátlan: úgy tetszik, hogy korlátlan egyeduralmak ésszerűen törekszenek központosításra, míg e törekvés merőben esztelenség, ahol a szabadság elvéből indulnak ki. Amily kevésbé képzelhető, hogy a kör perifériája, a központban legyen: oly képtelenség hinni, hogy az összes nép befolyást gyakorolhasson valamely központban az állam közügyeinek vezetésére.

Miután egy állam sem állhat fönn bizonyos fokú központosítás nélkül, tökéletes központosítást pedig egyáltalában nem képzelhetni nagyobb államokban: legszabadabb államokban is kell központosítani bizonyos dolgokat, míg másokat a legkevésbé szabad országokban is kisebb közösségekre kell hagyni. Egyébiránt úgy tetszik mégis, mintha szabályul lehetne elfogadni, hogy oly államokban, ahol korlátlan egyeduralmat akarnak megalapítani, a központosítást törvényül kell tekinteni, melytől csak kénytelenségből kelljen eltérni; míg szabad államokban éppen a decentralizáció (az önkormányzás) a szabály, melytől csak oly mértékben térhetni el, amennyiben az nagyobb veszélyek kikerülése végett múlhatlanul szükséges.

Azonban e látszólagos különbség is megszűnik, ha az előttünk lévő kérdést nyugodtan vizsgáljuk.

Mert: 1. nem a népfölség elvét, nem is egyes ember korlátlan hatalmának valószínűsítését, hanem minden egyesnek biztosságát kell az állam céljául vennünk.

2. Az egyedúr merőben *korlátlan hatalma* gyakorlati szempontból, szintúgy csak fikció, mint minden egyes *föltétlen szabadsága*. Oly hatalomra törekedni tehát annyi, mint elérhetlen célra törekedni.

Vannak viszonyok - és pedig a népmíveltség alacsony foka nem az egyedüli ok, melyből hasonló viszonyok fejlődhetnek - mik közt az állam kormányzását egyesre kell bízni.

Ily körülmények közt a korlátlan egyeduralom a legjobb, sőt egyedül lehetséges kormányforma lehet.

De sehol sincsenek olyas viszonyok, mik között az egyes, az állam kormányzása mellett, azt is mind végezhetné, ami az államra fontos ugyan, de nem tartozik közvetlenül a kormányzáshoz; és ahol nem mondom, hogy minden anyagi és szellemi szükségéről gondoskodhatnék, de csak az államban levő kisebb közösségek közigazgatását valóban képes volna vinni. Nem az intézmények, hanem azon határok, melyeket a természet vetett minden egyes tehetségeinek, kényszerítik a hatalmat, hogy másokra bízza, aminek maga nem felelhet meg. Honnan következik, hogy ahol korlátlan egyeduralmat akarnak is alkotni, józan ésszel ott sem az egyes hatalmának mindenre kiterjesztését (a központosítást mindenben) kell célul tűzni, hanem csak a hatalom megalapítását mindarra nézve, ami az államot illeti. Minélfogva korlátlan egyeduralomban nemcsak nem nagyobb, sőt kisebb körben kell a központosítás valószínűsítésére törekedni, mint ahol népies alkotmány létesítése a cél, és pedig két okból:

1. mert az államhatalom egyes kezében mindig erősebb, s így ahol korlátlan egyeduralkodó van, kisebb fokú központosítás is nagyobb eredményekre vezet.
2. mert ahol az államhatalom egyre van bízva, mindig több ellenzék támad az ellen, mint ahol a nép legalább látszólag részt vesz a kormányban, s így éppen e körülmények közt tanácsos akképp rendezni a hatalmat, hogy az az egyesre igen nyomasztó ne legyen.

JEGYZETEK AZ I. FEJEZETHEZ

(a) Mivel erről megfélekednek, s az államhatalmat absztrakciónak tekintik, éppen azért jutottak oda, hogy korlátlan jogkört követeljenek annak. Csak innen magyarázhatni meg, miszerint oly korszakban, midőn ésszerűtlennek tartják a korlátlan királyi hatalmat, s szánnalommal tekintenek azon századokra, mikor még hittek a pápa csallhatatlanságában; ugyanazon mindenhatóságot és csallhatlanságot veszik igénybe az államhatalomra, vagyis minden miniszterre nézve, hivatalkodása ideje alatt. Ha mindig szem előtt tartanók, miszerint akik az állam nevében uralkodnak, szintűgy emberek, mint azok, akiket az államhatalom alá vetnek: akkor, úgy hiszem, sem amazok számára nem követelnék a mindenhatóságot, sem ezeket nem kárhoztatnák teljes függésre, s ekképp nem jutnának azon nagy ellenmondásba, hogy elméletben azon elvből indulnak ki, miszerint egy embert sem vethetni jogosan föltétlenül a másik hatalma alá, s a gyakorlatban mégis milliókat vetnek alá az államhatalom, vagyis egyesek akaratának.

(b) E téren az éppen nem szokatlan. Amit a tapasztalás célszerűnek mutat, gyakran egyetlen tudós képviselőre sem talál.

(c) Valamint az erős gyógyszerek folytonos használata s a homoeopátia eredményei megingatták az orvosi tudományba vetett hitet, s azon gondolatra vezettek, hogy mindig jobb a beteget orvoslás nélkül magukra hagyni: úgy azon eredmények, melyeket Franciaországban az államhatalom túlságos befolyása s Amerikában korlátoztsága mindkét ország kifejlődésére nézve maga után vont, nemcsak azon helyes belátásra vezettek, hogy az államban, mint az egyes ember életében, sokat kell a dolgok természetes kifejtésére hagyni, hanem sokakban még az államhatalom szükséges volta iránti hitet is megingatták.

(d) *Idée générale de la Révolution.* (A Forradalom általános eszméje.)

(e) Chose remarquable! la réaction thermidorienne de 1795 et la réaction royaliste de 1815 ont à l'aide des mêmes moyens produit les mêmes résultats. Timon: *De la centralisation*. (Különös dolog! az 1795-ös thermidori reakció és az 1815-ös királypárti reakció ugyanazoknak az eszközöknek segítségével ugyanazokat az eredményeket hozták létre.) Részemről sokkal különösebbnek tartám vala, ha nem úgy történt volna!

(f) Mert hiszen az államhatalom és a központosítás határai ugyanazok, miután az államhatalom csak azon dolgok fölött gyakorolhat hatalmat, amelyek központosítva vannak.

II. FEJEZET

A KÉRDÉS FÖLÁLLÍTÁSA

Az állam célja: minden egyes tag anyagi és erkölcsi javainak, s mindenekelőtt az egyéni szabadságnak biztosítása, ami oly polgárisodás körében, mely ez elven alapszik, s arra törekedten fejlett ki, a legfőbb erkölcsi jó, és egyszersmind oly föltétel, melytől függ majd minden anyagi szükségnek kielégítése.

Ebből következik, miszerint azon kérdésre: szükséges-e a központosítás elve alkalmazása oly mértékben, mint jelenleg történik? csak akkor felelhetni, ha a következő más három kérdés iránt tisztába jöttünk:

1. Igaz-e, hogy ez elv alkalmazása oly mértékben, amint történik, jelen körülmények közt az állam fönnállására szükséges, vagy hogy a központosítás behozatala nagyobb erőt és biztosságot szerez-e az államnak?
2. Igaz-e, hogy az egyéni szabadságot a közigazgatási központosítás rendszere a többségre nézve jobban biztosítja, mint minden egyéb államforma, vagy legalább az egyéni szabadság korlátozása, melyet az összesség nevében tesznek, nem tetszik nyomasztónak az egyes előtt?
Vége
3. igaz-e, hogy a közigazgatási központosítás rendszere előmozdítja az állam és minden polgárának anyagi és szellemi kifejlését, s a lehatalmasb emeltyűnek, sőt nélkülözhetlen föltételnek tekinthetni azt, azon mindenoldalú haladásra nézve, mellyel századunk oly méltán büszkélkedik?

Önként értetik, hogy e vizsgálódásnál, melynek egyedüli célja az igazság fölfedezése, sohasem kell a közigazgatási központosítás rendszerét végső eredményeiben venni, hanem csak azon alakban és kiterjedésben, melyben e rendszer hívei föllállták, és valósítani törekszenek. Ezt megvárhatják a közigazgatási központosítás védői; nekem legalább kérnem kell olvasóimat: ne feledjék, hogy részemről teljes mértékben méltánylom azon nehézségeket, melyek a föderáció elve alkalmazását e pillanatban lehetlenné teszik, s azért mindig hangoztattam a nagyobb államok szükségét, ami az államot illető dolgok központosítása nélkül képzelhetlen; minél-fogva mindaz, amit nézeteim ellen fölhozhatni, csak annyiban talál, amennyiben nézeteimet e részben is figyelembe veszi.

Miután minden vita célja elvégre is, hogy egyetértést eszközöljünk; legalább nem kellene minden oldalról annyira azon lenni, hogy egymást félreértsük. Csak úgy nyerhetni valamit az igazság érdekében, ha valóban létező nézeteket cáfolunk, s nem azoknak eltorzítását.

III. FEJEZET

NEM IGAZ, HOGY AZ ÁLLAM A KÖZIGAZGATÁSI KÖZPONTOSÍTÁS ELVÉNEK ALKALMAZÁSÁBÓL TÖBB ERŐT ÉS BIZTOSSÁGOT MERÍTNE

Az állam első szüksége: önállósága. S miután mindig azon állástól, melyet valamely állam más államok irányában elfoglal, függ az erő mértéke, melyre az egyes államnak, önállósága fönntartása végett, szüksége van; s korunkban nemcsak mindenütt nagy, hanem egyszersmind oly államokat találunk mindenütt, melyekben a közigazgatási központosítás rendszere által az állam összes ereje alá van vetve az államakaratnak: egyáltalában nem hagyhatni föl e rendszerrel, önállósága veszélyeztetése nélkül.

Ha az állam egyes részének, a tartománynak, grófságnak, községnek önkormányzási jogot adtok, gyöngítitek az állam egységét. A dolog természetében fekszik, hogy ahol csak egy központ van, mely önmaga körül forog, önálló test képződik körül, mely annál kompaktabb lesz, minél gyorsabb és erősebb a mozgalom a középpont körül. Oly államban, hol a központosítás elvével fölthagytak, szükségképp sok külön érdek támad, mely, hiányozván kellő egysége, mindig a rövidebbet húzza oly államok ellenében, melyekben az újabb kor találmányai által a központi kormány akarata azonnal tudomásra jut és végrehajtásba megy.

Nem hiszem, hogy szememre vethetnék, miszerint az okokat, melyeket a központosítás rendszere mellett föl szoktak hozni, tökéletlenül adtam vissza. De bármi meggyőzők legyenek azok, mindenekelőtt meg kell jegyezmem, miként: *a központosítás mellett fölhozott okok egészen ugyanazok, melyeket minden kényuralom szokott használni a szabadság ellen.*

Ahol egy népet elnyomtak, nem mindig ugyanazon okokat hozták-e föl a kényuralom igazolására? Robespierre és a „Comité du salut public” kényuralmát nem azzal védték-e, hogy szükség volt egy pontban központosítani az állam erejét, s hogy veszély fenyegette volna az államot, ha csak a legkisebb ellenállásra találtak vala is a központi kormány parancsai? Nem azt hitte-e Napóleon, s előtte a Hohenstaufokig, sőt le egészen a római imperátorokig és Szirakuza zsarnokáig mindaz, aki kényuralmat bitorolt a nép fölött? Minden kényuralom mindig a közjólét fényes pajzsával fedezte magát, mindenik azon veszélyekkel hitte magát igazolhatni, melyek a polgárok szabadságából származhatnának az államra nézve, s valóban különös, ha most a szabadság nevében oly okokat hallunk fölhozni, melyek sajátképp csak akkor bírnak teljes erővel, ha az egyedúri korlátlan hatalom megalapítására használják, miután csak ezáltal érhetni el az egység és erő azon legfőbb fokát, melyet az állam fönntartására szükségesnek tartanak.

Némelyek előtt igen fontosnak tetszhetik e megjegyzés; előttem nem látszik annak a jelen kérdés megoldására nézve.

Az ember föladata e földön szellemi és anyagi erőinek lehető kifejtése; az államforma csak eszköz e célra. Miután lehetnek körülmények, mik közt az államot csak egyeduralom tarthatja fön, s minden államforma gyakorlati eredményei mindig inkább függenek az általános míveltség és polgárisodás fokától, mint az államformától: abból, mivel ugyanazon okokat hozhatni föl az egyes korlátlan uralma mellett, melyeket a központosítás mellett, egyáltalában nem következik, hogy tehát ez okok nem állanak; sőt ez okokat is vizsgálnunk kell: mert, ha helyesek, nem vonhatjuk ki magunkat következményeik alól, bármi kevéssé vannak ínyünkre.

Sokkal szebb az egység eszméje, hogysem lelkesedni nem lehetne mellette. Amint Schiller leírta Wallenstein hatalmát táborá fölött, úgy képzelik az állam hatalmát. A nagy világrendnek

kell mintául szolgálni hozzá, melyben minden bizonyos törvények szerint forog a központ körül. Ami nagy, csak rend által állhat fenn. S rendet nem képzelhetni, ahol nincs hatalom, mely lehetlenné tegye, hogy megzavarják. Mindenekfölött szükség tehát, hogy az államban minden egyes rész föltétlenül alá legyen vetve az egésznek, s ne legyen lehető semmi ellenállás, szóval erős kormány, s a kormányt csak a központosítás elve teszi erőssé.¹

Általában véve semmit sem mondhatni ez ellen. Aki polgárisodásunk szükségletének tekinti az államot, be fogja látni az erős kormány szükségét, s a kormány fönnállásának szüksége - mint már érintők - magában foglalja némi központosítás szükségét is; de éppen nem az a kérdés: vajon egyáltalában szükséges-e a központosítás? hanem hogy a központosítás azon foka, melyet újabban behoztak az államba, tesz-e valamit az állam megszilárdítására? s az idézett okok sokat veszítenek bizonyító erejükből, ha csupán e kérdést tartjuk szem előtt.

Ha föl is tennők, hogy *az állam hatalma csupán és egyedül a kormányétól függene* - amit senki sem fog állítani, miután úgyis minden kormány csak a hatalom létező elemeit használhatja föl a közös célra, s nem teremtheti azokat -, kérdésül marad fenn: hogy az állam hatalma valóban rendezése módjától - szervezetétől - függ-e? s részemről nem hiszem, hogy valaki igennel felelhetne e kérdésre.

Csak azon államhatalom tekinthető valóban erősnek:

- a) amelynek állása biztos;
- b) amelynek hatalma gyakorlása közben, aránylag a legkevesebb akadályokkal kell küzdenie;
- c) mely kitűzött céljait a rendelkezésére álló eszközökkel valóban el tudja érni;
- d) s amelynek oly pillanatokban, mikor az állam fönntartása nagyobb erő kifejtést kíván, növekszik ereje, ahelyett, hogy egy csapás megsemmisíthetné.

Hol azoknak, kikre az államhatalom bízva van, minden pillanatban készeknek kell lenniök minden támadás ellenében;

hol az állam hatalma egy soha sem szűnő politikai harc legfőbb jutalma gyanánt egy kézről a másikra száll, s azért sohasem fejtheti ki a következetesség azon fokát, mely az államéletben mindenekfölött szükséges valamely nagy dolog kivitelére;

hol az államhatalom a ráruházott erőt nem gyakorolhatja rendesen, s kitűzött célját a rendelkezésre álló eszközökkel nem képes elérni;

hol azon erőt, mely a kormány és állam fönntartására szükséges, majd mind arra kénytelen fordítani, hogy a közigazgatás bonyolult gépezete rendben tartassék és mozgásba jöjjön;

hol végre úgy van szervezve az államhatalom, miszerint éppen a veszély percében a leggyöngébb s egy csapásra semmivé lehet:

ott, bármi korlátlan törvény szerint az államhatalom, s legyenek bár mind alávetve az egyesek a legfőbb kényuralomnak, minden bizonynal éppen azon erő hiányzik, melyre az állam érdekében volna szükség.

E föltételek közül azonban, melyektől függ a köz érdekében erős államhatalom lehetősége, egyet sem találhatunk, ahol a közigazgatási központosítást követik.

¹ Qui veut un gouvernement fort, veut un gouvernement central. Cormenin: *De la centralisation*. (Aki erős kormányzatot akar, az központi kormányzatot akar.)

IV. FEJEZET

A KÖZPONTOSÍTÁS BEFOLYÁSA AZ ÁLLAMHATALOM BIZTOSSÁGÁRA

A közigazgatási központosítás csak két formában létezik: ti. oly államokban, ahol a korlátlan hatalom egyes kezében van, és ahol e hatalmat népképviselők többségére s e többségnek felelős miniszterekre bízják. A kérdés tehát: vajon a közigazgatási központosítás nyújt-e kellő mértékben biztosságot az államhatalomnak, hogy kötelességeinek megfelelhessen? - egyszerűen csak oda megy ki: hogy *oly államokban, hol egészen korlátlan egyeduralom van, és ahol a népfelség elvét oly módon követik, mint Franciaországban, biztos-e az államhatalom állása?* Miután mindkét nemű alkotmányra annyi a példa, fölösleges e részben minden elméleti vitatás.

Ami már az egyes korlátlan hatalmát illeti: azt bírni a legnagyobb élv lehet bizonyos egyéniségekre nézve, de biztosságot ugyan nem nyújt. A mindenhatóság oly tulajdon, mely minden halandóra mindig veszélyes lesz, sőt tagadhatlan tény, mire az egész históriát bizonyosságul idézhethnők, hogy azon mértékben növekszik e veszély, minél korlátlanabb lett az egyes hatalma. A merőben korlátlan hatalmat egyedüli támaszai: a vallás és örökös elve is korlátozzák. A vallás, amennyiben a papság korlátozó befolyását állítja a világi hatalom mellé, vagy ahol ugyanazon kezekben van egyesülve az egyházi és világi hatalom, legalább bizonyos vallásos elvek megtartására kötelezvé az azt. Az örökös elve: mivel azt a legfőbb hatalomra nézve csak úgy állapíthatni meg szilárdul, ha egyébként is tiszteletben tudják tartani, s az uralkodó alá tudja magát vetni a korlátozásoknak, melyek azzal, korlátlan hatalmát illetőleg, egybekötvék (a).

Bizonyára mindenki átlátta, akinek csak ilyes hatalom volt kezében, Tacitus azon szavainak igazságát: „Quam arduum, quam subjectum fortunae, regendi cuncta onus.” (Mennyire fárasztó, mennyire a szerencsétől függő a mindenki fölött való uralom terhe.)

A kitünőbb egyéniségek, kik valaha korlátlan uralmat gyakoroltak, mindnyájan inkább azon voltak, hogy korlátozzák, mint hogy kijebb terjesszék azt. Nemcsak Augustus tartá lehetőleg szem előtt a régi köztársaság formáit, nemcsak ő igyekvék hatalmát a senatusé mögé rejteni: Tiberiusnál is hasonló törekvést találunk, s tévedés csupán áltatási igyekezetnek tulajdonítani, amit ő és utána más császárok tettek. Kétségtelen, hogy eredménytelen volt minden törekvés. Ha egyszer meg van alapítva az egyes uralma, rendesen nem az ellenállásban fekszik rá nézve a veszély, mely ellen küzdenie kell, hanem abban, hogy nem talál megállapodási pontot, mely továbbterjeszkedési természetes hajlamát fékezne (b).

De hogy mindazon kísérletek, melyeket önnön hatalmuk korlátozására nézve az első római császárok története mutat, nem a nép érdekében történtek, hanem éppen azon öntudat következtében, miszerint a teljesen korlátlan hatalom nem érzé magát biztosnak: azon uralkodók jelleme után ítélve, nem szenved legkisebb kétséget.

A történetekből tudva van előttünk, mily eredményekkel szokott lenni az állam vezetésére, ha az államfő nem érzi magát biztosnak. Hol az államfő biztosnak érzi magát állásában, érdekei közt és az államéi közt a legnagyobb egység uralkodik: míg ellenkező esetben ellentét áll elő ez érdekek közt, s az állam érdekei mindig alárendeltetnek az uralkodóéinak. S amely kormány önfenntartása végett terrorizmushoz kénytelen folyamodni vagy legalább örökös rendőri ügyeletre szorul, az államtagok ragaszkodását, mi minden kormányformának legerősb alapja,

annál inkább el szokta veszíteni, minél inkább tökéletesíti a biztosság azon eszközeit. Végre akinek nagy erőre van szüksége, hogy magát fönn tarthassa, sohasem fordíthat erőt egyéb dolgokra. Csak szilárd alapon állhatni erősen.

Mindezt elmondták száz meg százszor, s nem szükség újra ismételni. Miután egy század óta folyvást küzdenek az egyes korlátlan uralma ellen, alig lehet az enemű államszerkezetnek olyas rossz oldala, melyet eléggé föl nem tüntettek volna. Csak egyet mellőztek: hogy ti. *a korlátlan uralom ott is, ahol több - és pedig törvény szerint felelős - egyén gyakorolja, egészen hasonló eredményekre vezet szükségképp (c)*; legalább ami az állambiztosság hiányát illeti, bizonyára ez az eset, s azok állása, kik alkotmányos országainkban a központosítás által korlátlanná lett államhatalmat bírják, semmivel sem kevésbé veszélyes, mint az egyes kényúr, sőt *alkotmányos államokban egyik fő kellék, hogy ne legyen biztos azok állása, akikre az államhatalmat bízta, mely föltétel nélkül nem felelhetne meg mindazon reményeknek, melyeket ahhoz kötnek.*

Miután az olyan alkotmányos állam kormánya, ahová a közigazgatási központosítást bevitték, az egyes ellenében - éppen a nagyobb rend végett, melyet ily államokban találunk - nagyobb hatalmat gyakorol, mint bármely korlátlan egyeduralomban; s a biztosítékok, melyeket az államhatalom ellenében kapott az egyén (az esküdszék, szabad gyülekezési jog stb.), nemcsak a törvényhozás által (*d*), hanem a közjó színe alatt a kormány által is felfüggeszthetők: az egyén minden biztosítékát éppen abban kell keresni az állam ellenében, hogy azok, kikre az államhatalmat ruházták, sohasem érezhetik biztosan magukat helyzetükben, és éppen azért nem használják egész kiterjedésben a rájuk ruházott hatalmat, hogy megtarthassák azt.

Kétségkívül jelentékeny e biztosíték, s ha a korona, melyet illet minden alkotmányos országban a miniszterek kinevezési joga, ezáltal befolyást gyakorolhat a közügyek vezetésére: azon kénytelenség, hogy a törvényhozás többségét meg kell szereznie, nagy bökkenő minden egyes miniszterre nézve, aki a nép vagy egyes állampolgár jogait érinteni akarná; s az alkotmányos ország polgára méltán biztosabbnak érezheti magát helyzetében, mint a korlátlan egyeduralom lakosa: csakhogy nem tagadhatni, miszerint a szabadság biztosításának ezen módja egyszersmind szükségképp csökkenti az államhatalom biztosságát, s azzal erejének egyik fő elemét.

Mondhatni ugyan, hogy e biztosság hiánya azokra nézve áll, akikre az államhatalom van bízva; de nem magára az államhatalomra: miután a hatalom semmit sem veszít jogaiból azzal, ha a többség változása s a korona tetszése másokra ruházza azt, s hogy ennél fogva csak az államhatalom kezelőinek állása nem biztos, és nem maga az államhatalom. Ez állítás korunk egyik sajátságos megszokásából foly, miszerint az államban minden hatalmat elvontan képzelnek, tekintet nélkül azokra, kiket annak gyakorlása illet. Gyakorlati szempontból ez egész megkülönböztetésnek nincs semmi értelme; mivel önként következik, hogy ahol az államhatalom mindig olyanokra van bízva, kik állásukban nem érzik magukat biztosan, ezeknek nincs meg a föladatuk megoldására szükséges biztosságuk; s annyi újabb kori alkotmányos állam példája teljesen meggyőzhet, úgy hiszem, bennünket e tétel helyességéről.

Többször érintém, hogy az angol alkotmány eredményeit nem hozhatni föl azon államintézmények célszerűsége mellett bizonyoságul, melyeket korunk legtöbb európai államába bevitték.

Oly alkotmány eredményei, mely az egyéni szabadság elvén alapszik, és azon alkotmányéi, melynek elve az egyént föltétlenül alávetni a többség akaratának; oly viszonyok eredményei, melyek történeti jog alapján fejlődtek, hol a törvény tisztelete hosszas megszokás következménye, s azon viszonyokéi, mik között semmivé tévők a történeti jogot, s a törvény iránti tisztelet csak az egyén személyes meggyőződéséből eredhet, szükségképp különbözők. Az

angol államhatalom szilárdságát pedig s a következetességet, mely a személyek minden változása dacára az ország minden nagyobb érdekében mutatkozik, semmi esetre sem hozhatni föl bizonyítékul a közigazgatási központosítás előnyei mellett, miután a központosítás nincs is meg Angliában. Ellenben minden egyéb alkotmányos állam története örök ingatagság képét mutatja.

Minél tovább mentek a közigazgatási központosítás elve alkalmazásában, minél inkább bizonyos emberek kezébe akarják összevonni az államhatalmat: annál hevesebbnek kell lenni a harcnak az államhatalom birtokáért, s annál kevésbé lesz biztos azok állása, akiknél van az államhatalom.

Miután ugyanis a hatalom birtokában lévők már állásuknál fogva mindig ki vannak téve a megtámadtatásnak: igen természetes, ha mindenekelőtt állásuk megtartására gondolnak; mi miatt az ekképp rendezett alkotmányos államokban, valamint a kényuralmokban, a kormány rendelkezésére álló erőt nagyobb részint arra fordítják, hogy minél inkább megfészkelhessék magukat állásukban, melyben örökösen tarthatnak a megtámadástól.

Sokat lehetne még e tárgyról mondani. De hiszen előttünk az újabb kor összes története, s aki csak jártas abban - bármennyire elfogult legyen is a közigazgatási központosítás mellett -, meg kell engednie, hogy e rendszer nem biztosítja azok állását, kiknek kezében van a hatalom; hogy tehát, ha a hatalomban levőkre nézve az erő egyik elemét képezi állásuk biztonsága, az erő ezen elemét nem adja meg a közigazgatási központosítás rendszere.

JEGYZETEK A IV. FEJEZETHEZ

(a) Az imperium sohasem kísérle meg bevinni az öröködést: csupán azért, mivel másoknál nem ismerte el az öröködés elvét.

(b) Mert miután a korlátlan uralom oka nem az uralkodó, hanem a kor és a nép jellemében fekszik: semmi sem sikerül nehezebben egy korlátlan uralkodóra nézve, mint ha megkísérlené népét szabaddá, vagy hatalmát kevésbé korlátlanná tenni.

(c) Camille Desmoulins párhuzamot von „Vieux Cordelier”-jében az imperátorok kormányzási formája közt, amint Tacitus leírta, és a francia konventé között. Hasonlatai annyira találók, hogy életébe kerültek. E hasonlóságot pedig nem csak egy római császár és a konvent kényuralma közt találhatni föl, hanem az alkotmányos állam központosított kormányának korlátlan hatalma s a korlátlan egyedúr atyáskodó uralkodása közt is. Szintazok jó és rossz eredményei egyiknek és a másiknak; csak hogy az egyes korlátlan hatalma, az összesség érdekében gyakorolva - mivel mindig következetes - anyagi javításokra nézve többet tehet, míg a felelős miniszterek korlátlan hatalma, éppen mivel őalattuk legalább névben megvan a szabadság, sohasem teszi merőben semmivé a polgárok önértetét és az abból származó nemes tulajdonokat.

(d) A kormány a felosztási stb. jog által erre is tetemes befolyást gyakorolhat.

V. FEJEZET

AZ ELLENÁLLÁSRÓL, MELYET AZ ÁLLAMHATALOMNAK KÖZPONTOSÍTOTT ÁLLAMOKBAN LE KELL GYŐZNI

Egyedül isten mindenható, az emberi hatalom, melyet az államra ruháznak, mindig akadályokba ütközik, s azok irányában sohasem korlátlan, hanem mindig csak viszonylag ellenállhatatlan.

Bármit tegyünk, egy állam sincs úgy rendezve, hogy feladata megoldásában éppen semmi ellenállással ne kelljen küzdenie.

Miután a testek fizikai közös tulajdonságánál fogva, melyet „vis inertiae”-nek nevezünk, minden nyugvó testet csak oly erő mozdíthat meg, amely képes legyőzni mozdulatlanságát: az államnak is, valamint az egyesnek, ha valamit ki akar vinni, mindig oly erőket kell alkalmaznia, melyek arányban állanak a mozgásba hozandó tárgyak tömegével és nagyságával.

Ez akadályokon kívül, melyek a dolog természetében fekszenek, kell minden államnak még másokat is legyőznie, melyek feladata természetéből folynak.

A társadalmon kívüli állapot a legnagyobb tehetetlenség és függés állapota minden egyesre nézve.

Ez állapot, mint Hobbes helyesen veszi föl, nem egyéb mindenki harcánál mindenek ellen, ami lehetlenné tesz minden előhaladást. S miután az ember rendeltetése folyvást haladni előre: a természet a társas ösztönben egyszersmind megadta az eszközt, mely az egyén féktelen szabadság utáni vágyának korlátot vet.

Méltán tekinthetni tehát a társadalmi állapotot s az ember képességeinek magasabb fejlettsége mellett az államot természetes ösztönei eredményének; a társas ösztön azonban sohasem semmisítheti meg a szabadság velünk született ösztönét: minélfogva az államnak, amennyiben fennállása a szabadság korlátozását kívánja, ez ösztönben is tetemes akadályt kell leküzdenie.

Ha immár az akadályok eme két fajtát vizsgáljuk, tisztán áll előttünk, miképp az erő, mely valamely tárgy mozgásba hozására szükséges, azon mértékben növekszik szükségképp az államra nézve, amint növekszik a tárgyak szere-száma, melyeket az államnak mozgásba kell hoznia; s hogy az ellenállás, melyet az államnak a korlátlan szabadság ösztönében le kell győznie, annál erősebb lesz, minél inkább korlátozza az állam az egyéni szabadságot. Innen következik, hogy központosított államoknak, hol az államhatalom köre leginkább ki van terjesztve, s az egyén az állam akaratának föltétlenül alá van vetve, nagy mértékben is kell küzdeniök akadályokkal.

Egyébiránt, mivel mind a kollektív, mind a magán személyiség ereje sem csupán a legyőzendő ellenállás nagyságától, sem eszközei számától és nagyságától nem függ, hanem azon aránytól, melyben a rendelkezésére álló eszközök a legyőzendő akadályokhoz állanak; azon kérdést is: minő befolyással van a központosítás elve az államhatalom erősítésére? csak úgy oldhatjuk meg helyesen, ha az iránt is tisztába jöttünk: mely eszközök állanak a központosított államnak rendelkezésére.

Fordítsuk e tárgyra figyelmünket.

VI. FEJEZET

MELY ESZKÖZÖK ÁLLANAK A KÖZPONTOSÍTOTT ÁLLAMNAK RENDELKEZÉSÉRE?

Ha a szolgálattevő lelkek számát tekintjük, kikre a mindenható államnak, akarata végrehajtása végett, központosított államokban szüksége van; ha vizsgáljuk mindazon kisebb-nagyobb kerekeket, rugókat, emeltyűket, melyek mozgásban vannak, hogy az állam ügyei föl ne akadjanak; ha meggondoljuk, mennyi erőt von el a hivatalnoksereg más hasznos foglalkozásoktól: csodálnunk kell korunk államgépezeteinek bonyodalmas szerkezetét, s meg kell vallanunk, hogy az állam roppant eszközökkel rendelkezhetik jelenleg.

De mivel mindezen erőfeszítések célja csupán az egység legfőbb foka: azon kérdés, mennyiben érhetik be az újabb államok a rendelkezésükre álló eszközökkel, egyszerűen oda megy ki: ez eszközökkel elérhetni-e valóban a szándéklott egységet?

„Hogy az államnak meglegyen az egység azon foka, melyre biztossága végett szüksége van: nem elég, ha ez egység csupán más államok irányában, külviszonyait, fegyveres erejét, pénzügyét, szóval azon viszonyokat illetőleg áll fönn, melyeket mindenki szükségképp az állam közügyeinek ismer el; sőt inkább olyas nagyobb testnek kell képzelnünk az államot, melyben csak egy lélek, egy akarat uralkodik, s melyben minden tag azon lendületet követi, melyet az akarattól vesz. Az államnak magának kell gondoskodnia polgárai neveléséről, hogy ezáltal befolyást nyerjen azok érzelmeire; gondoskodnia kell, hogy a jogot mindenütt egyformán szolgáltatassák ki, s mindenekfölött nem kell engednie, hogy a legkisebb körökben is olyvalakire legyen bízva a közigazgatás, aki nem merőben tőle függ.”

Vajon e tételekben, miket a központosítás mellett rendesen föl szoktak hozni, nagy eszme van-e kifejezve, vagy csupán egy nagyszerű álom, minővel gyakran kell küzdeni korunkban, midőn a költészet velünk született ösztöne a politika terén is érvényesül? Oly kérdés, melyet csak akkor dönthetünk el, ha előbb meggyőződünk az alapelvek kivihetőségéről.

Valameddig az állam természetes feladata körében mozog: az érintett alapelvek kivitelének semmi sem áll útjában.

Senki sem tagadhatja, hogy az államnak más államok irányábani viszonyait illetőleg képviselőre van szüksége, hogy fegyveres erejét és pénzforrásait egy akaratnak kell alárendelnie, s hogy éppen mivel minden állampolgárt minden viszonyában oltalmaznia kell, fölügyelés joga illeti őt mindenek fölött. Tudva van, mely eszközök vezetnek e célra, s mivel mindez az állam fönnállására nézve szükséges: egyetlen rendezett államot sem találunk, hol mindezen kellekről inkább vagy kevésbé gondoskodva nem volna.

De ha az állam ezen hatáskörét áthágják, úgy találjuk, hogy az állam föladatát illetőleg felállított alapelveket egy államban sem valósították soha valóban, sőt oly kiterjedésben, amint felállítják, nem is valósíthatják soha.

Igen szépen hangzik ugyan azon tétel, miszerint az államnak egy nagy testhez kell hasonlítani, melyben csak egy akarat uralkodik; azonban körülményesb vizsgálat után úgy találjuk, hogy végre is nem egyéb az olyas szójárásnál, melyet éppen azért használnak mindenkor és minden országban, mivel sehol sem áll.

Miután az egyetemes akarat, melynek az államban uralkodni kell, nem egyéb az egyes polgárok összes akaratánál: nem lehet szó olyas közakaratról, melynek az állam alá van vetve,

anélkül, hogy az állam minden egyes tagjánál egy *külön akarat* létezését ne tegyük föl. Mivel a többség mellett, mely valamely törvényt vagy rendszabályt pillanatnyilag szükségesnek ismert, minden államban egy oly többséget is kell képzelni, mely más, gyakran ellenkező irányt óhajt követni, s még a többség körében is minden egyes egyetérthet ugyan bizonyos rendszabályokat illetőleg, de egyéb, éspedig a hozzá legközelebb álló dolgokra nézve fönntartja magának saját önálló akaratát: ennél fogva bolondság azt akarni állítani, hogy az államban csak egy akarat létezhet.

A tökéletes akarategység oly eszmény, melyet nem lehet elérni. Csupán abban áll az államtudomány gyakorlati föladata: *mint biztosíthatni a többség* - egyetemesnek tekintett - *akaratának teljes uralmát az egyesek ellenkező akarata fölött?* S a tapasztalás azt tanítja, hogy azon dolgokra nézve, melyek csak közvetve érdeklik az államot, annál nehezebb ez, minél nagyobb a kérdéses állam, tehát minél gyakoribbak az összeütközések az állam és az egyesek érdekei: azaz az állam és az egyes akarata között.

Semmi kétség, hogy miután minden szabad államnak polgárai érzületére kell szükségképp támaszkodnia: az állampolgárok nevelése a legnagyobb fontossággal bír az államra nézve. Az igazság merőben egyenlő kiszolgáltatása érdekében fekehetik az államnak, s még inkább a közigazgatás egysége, még az államban lévő kisebb közösségek igazgatását illetőleg is. De még ezzel sincs berekesztve azon dolgok sora száma, melyek az államra fontossággal bírnak. A tulajdon fölosztása az egyes állampolgárok közt legalábbis szintannyi befolyást gyakorol az állampolgárok érzületére, mint nevelésük. Az egyesek kezeiben levő tulajdon célszerű kezelése bizonyára fontosabb az államra nézve az egyes községek célszerű igazgatásánál, s a legszorosabb erkölcsiség fönntartása az összes állampolgárok közt többet tenne az állam megszilárdítására, mint a polgári és büntető törvénykezés legnagyobb egyformasága: csak hogy nyugodtabban megfontolván e tárgyakat, úgy tetszik, miszerint azoknak közvetlen intézése lehetetlen, s ez szintúgy áll azon tárgyakra nézve, melyeknek vezetését korunk általában az államnak követeli, a nevelésre, igazságszolgáltatásra és a községek igazgatására nézve, mint azon dolgokat illetőleg, mikre nézve csupán a kommunizmus és szocializmus igényli az állam beavatkozását.

Amint nincs az életnek egyetlen viszonya, melynek intézése fontossággal nem bírna az államra nézve: úgy olyan sincsen, amelyre közvetve jelentékeny befolyást ne gyakorolna. Akár törődik az állam az iskolákkal, akár nem, mégis nagy befolyást fog gyakorolni a nevelésre törvényei s a polgárookra mért köteletség és azon helyzet által, melyet azoknak nyújt. Hosszasabb együttélés azon egy államban s a köztörvények befolyása kiegyenlíti az állampolgárok jogfogalmait, s ahol az állam egyáltalában semmi befolyást nem gyakorol is az igazságszolgáltatásra, ott is némi egyformaságot idéz azokban elő. Ugyanezt mondhatni a közigazgatásról, sőt mindenről.

Az állam, törvényei által, mind arra nézve, hogy mi módon kezeljék az egyesek kezeiben levő tulajdont, mind a tulajdonnak az állampolgárok közti felosztását s a közérkölsiséget illetőleg tetemes befolyást gyakorolhat, sőt szükségképp gyakorol is, anélkül, hogy akarná; csak hogy e befolyás az érintett dolgokra nézve szintoly kevésbé lehet közvetlen, mint amikre nézve alkotmányos államférfiaink múlhatlanul követelik azt az államnak. Csak az a különbség, hogy az előbbiekre nézve nem tettek kísérleteket, míg az utóbbiakat illetőleg éppen a már tett és most is folytatott erőfeszítések után a legnagyobb biztossággal állíthatjuk az állam tökéletes tehetetlenségét. Sokkal fontosabb e tárgy, hogysem különösen ne kellene vizsgálnunk: minő hatást idéz elő ama tárgyak központosítása, miket napjainkban a jól rendezett állam „sine qua non”-jául tekintenek?

VII. FEJEZET

AZ OKTATÁSÜGY KÖZPONTOSÍTÁSÁNAK EREDMÉNYEI

Újabb időkben mindenütt az államnak igénylik a jogot, hogy polgárait nevelhesse, s pedig azért, mivel a nevelést biztos eszköznek tartják, a polgárok érzületére hatni.

Részemről tagadom e jogot, miután - legalább szabad államban - az államhatalomnak, vagyis azoknak, kikre annak gyakorlását bízta, lehetetlen oly jogot tulajdonítani, mely nemcsak minden egyéni szabadságot, hanem a haladás lehetőségét is megsemmisíti, s melyet az államhatalom kezelői, a dolgok természeténél fogva, szükségképp mindig csak eszközül használnak, hogy magukat a hatalomban megerősítsék. Éppen abban áll a szabad alkotmányok előnye, hogy a polgárok érzülete ad irányt a kormánynak. Aki meg akarja fordítani e viszonyt, s a kormány jogának állítja a polgárok érzelmeinek meghatározását: a legnagyobb ellentmondásban van a szabad állam eszméjével. Előttém legalább sokkal ésszerűbbnek tetszenék, ha ugyanez okból a szabad államok kormányainak a legszigorúbb cenzúra jogát követelnék, miután a szabad sajtó, mely rendesen igen sokat foglalkozik a kormány eljárásaival, sokkal könnyebben adhat a polgárok érzelmeinek a fönnálló rendre nézve veszélyes irányt, mint amennyire a nevelésnél lehet ettől tartani.

De mellőzzük merőben a jogi szempontot - különben is, úgy látszik, napjainkban ezt kell tennünk, ha valamirevaló politikusoknak akarunk tartatni -; mellőzzük a dolgok valódi állását, mely szerint, amilyen gyakran változik a hatalom alkotmányos államokban, azon körülménynél fogva, hogy rendesen nemcsak személyekben, hanem elvekre nézve is változás történik, egy kormánynak sincs ideje bizonyos elvek szerint nevelni a polgárokat: úgyhogy ha mindenik kormánynál föl is tesszük a törekvést, hogy az állampolgárok érzelmeire befolyást gyakoroljon, a rájuk ruházott jognak nem lehet egyéb eredménye, mint hogy az ifjúságot, ellenkező alapelvek szerint, akképp nevelik, hogy nem lesz semmiféle érzülete. Mellőzzük, mondom, mindezt, s tegyük föl, miként a szabad államok kormányainak nemcsak joguk van bizonyos szellemben nevelni polgáraikat, hanem hogy e kormányok, vagy legalább egy közülük, oly hosszas ideig fönttartják magukat a hatalomban, hogy élhetnek e joggal: ez esetben is még kérdés, vajon e jog gyakorlata által valóban elérhetni-e a kitűzött célt, s részemről azt hiszem, miszerint csak az oktatás és nevelés közti lényeges különbség felől kell tisztába jönnünk, és a korlátlan egyeduralkodó e részben tett tapasztalásait megkérdeznünk (a), hogy határozottan nemmel feleljünk e kérdésre.

Minden idő tapasztalása tanítja, miszerint a tudományoknak hatalmas pártfogásra van szükségük, hogy virágozzanak. Minél tovább haladtak, s annál fogva minél több kitűnő tehetséget vesznek igénybe, melyek kizárólag nekik szenteljék magukat: annál szükségesebb e pártfogolás, s jelenleg csupán az állam rendelkezhetik évégett a kellő eszközökkel. A tudományok gyámolításán kívül a legszükségesebb elemi ismeretek terjesztését is oly föladatnak tekintettni, melynek magántörekvések nem felelhetnek meg, s mik annál fogva az államhatalom körébe tartoznak. Miután jelenleg sok államban minden előbb létezett népoktatási intézetet megszüntettek, vagy legalább akadályozzák ilyesek keletkezését; s a nép egy része, képzettség hiánya miatt vagy szegénységből nem képes a szükséges oktatást megszerezni: az államnak áll kötelességében eleget tenni e szükségnek, annyival inkább, mivel nagy fontosságú dolog az államra nézve, hogy mi módon gyakorolja a polgári jogokat minden egyes: minél fogva e jogok gyakorlását némi ismeretekhez kellene kötni; azonban tévedés lenne az állam eme jogait

és kötelességeit abból akarni származtatni, hogy *az állampolgárok érületét az alkotmány szellemében kell átalakítani*. Mert:

a) az összes oktatás csak kis részét teszi a nevelésnek, s az állampolgárok szellemére, főleg az alkotmányformát illetően, sohasem gyakorolhat elhatározó befolyást;

b) mert egy kormánynak sem áll hatalmában csak a közoktatást is úgy rendezni, hogy az mindenütt ugyanazon alapelvek szerint, az alkotmányra nézve kedvező irányban történjék.

Az előző okra nézve mindannak, aki előtt nem áll tisztában a tudományos oktatás és nevelés közti különbség, elegendő bizonyosságul szolgál a tapasztalás, mit e részben oly bőven nyújt a történet.

Bárhogy ítéljünk a katolikus egyház felől, mindenki meg fogja engedni, hogy egy államhatalom sem képes több óvatossággal és hasonló következetességgel használni hatalmát, mint az egyház. Nemcsak az ifjúság nevelése, hanem az egész tudományos tér, az összes irodalom a katolikus klérus kezeiben volt a középkor folytán: s vajon megakadályozhatta-e a reformáció föllépését és gyors elterjedését? Éppen a reformációval tett tapasztalás figyelmeztette a papságot, hogy az előbbi szervezet még nem elég szilárd, hogy a katolikus egyház nevelési rendszere hiányos, s e hiányok helyrehozása végett alkották a jezsuiták szerzetét. E rend szabályzatát, kitűzött céljait illetően, mesterműnek mondhatni, s éppen azon általános ellenséges indulat, mellyel e rend a katolikus egyház irányzatainak ellenei részéről találkozott, mutatja, hogy, *amennyire emberi erőktől telik*, megfelelt feladatának.

A katolikus országokban a legtöbb nevelőintézet szinte két századon át a jezsuita rend kezeiben volt, s e rend nemcsak minden osztály tudományos kiképzésére, hanem, mint tudva van, még a családok házi viszonyaira s ezáltal minden egyes polgár valódi nevelésére is jelentékeny befolyással volt: mégis mindazon eszközökkel, melyek a jezsuitáknak mint katolikus papoknak rendelkezésükre állottak, s azon óvatossággal és következetességgel, amint ez eszközöket használták, megakadályozhatták-e, hogy idő folytával éppen az a forradalom be ne következzen az emberek szellemében, amit megakadályozni volt feladatuk? Gyakran jegyezték meg, félig tréfásan, hogy Voltaire a jezsuiták növendéke volt. Az ökonomisták és enciklopédisták nagy része szintén az vala, s az egész nemzedék, mely az egyház és a fönnálló rend elleni antagonizmusában egész az örültségig ment, ama nagy rend befolyása alatt növekedett, mely talán igen is vágyott világi hatalom után, de e hatalmat csak a római egyház s - a XVIII. században legalább - a királyság érdekében használta, mely az egyháznak támaszul szolgált.

Hihető-e, hogy az államhatalom, álljon bár élén korlátlan uralkodó vagy felelős miniszter, azon befolyással, melyet az iskolákra gyakorol (mert csupán erre vonatkozik szükségképp az államhatalom befolyása), jobban megakadályozhatja olyas érzelmek terjedését, melyek a fönnálló rendre nézve veszélyesek, mint a jezsuitáknak sikerült, kik a gyóntatószék által akkor oly mértékben bírták az emberek bizalmát, aminővel egy kormány közegei sem dicsekedhetnek?

E részben is egy fényes példa áll előttünk.

Napóleon, ki azt hitte, hogy a központosítás elvében föltalálta az államok és trónok föntartása titkát, miáltal a népet oly nagyságra emelhetni, hogy méltó piedesztálja lehet a nagy császárnak, roppant közigazgatási tehetségével s vaskövetkezetességével egészen központosítá és az állam vezetése alá vetette az összes közoktatási ügyet (*b*). Senki sem látta inkább be, mint ő: melyek azon szükséges föltételek, amiktől függ a közoktatásnak az állam általi következetes vezetése.

Miután a forradalom által lényegesen megváltozott a klérus állása, és elvonták tőle a közoktatás kizárólagos vezetését, mely azelőtt őt illette: nem volt többé, mint addig, az államra nézve elégséges, ha befolyást akart gyakorolni a közoktatásra, a papságot biztosítani magának (c). Sőt egy testületet kellett alkotnia, hogy betöltse a hézagot, mely a jezsuiták eltörlése által származott. A jezsuiták helyett egy óriási nevelési hivatalt kelle fölláttatni, mely szintoly föltétlenül alá legyen vetve az államnak, mint a jezsuiták voltak a pápának (d). Ezen félig-meddig a hadsereg (e), félig-meddig az egyházi rend mintájára rendezett testületnek kellett minden közoktatási intézetet átadni kizárólag (f). A tanítói testületben a legnagyobb egységet szoros hierarchia által kelle fönn tartani, miszerint senki se lehetne képes fensőbb tanítói állomásra, mielőtt az alsóbb fokozatokon át nem ment (g). A tanári testület főbb hivatalnokai államtanácsosok lévén, e kötelék fűzi vala őket az államhoz, hogy az oktatási ügy vezérlete és a kormány alapelvei közt meglegyen a szükséges egység, s a nép politikai és erkölcsi nézetei a kormány érdekében vezettessenek (h). Ha egyáltalában lehetséges lenne valamely nagy nép nézeteinek és véleményeinek bizonyos irányt adni: meg kell vallani, hogy az univerzitás, amint Napóleon kigondolta, s részint gyakorlatilag létesíté, a legjobb eszköz volt erre (i). S minő eredményei lettek minde törekvéseknek?

Feladatomban kívülről esik vizsgálni, minő eredményeket idézett elő Franciaország tudományos és erkölcsi művelődésére az univerzitásnak adott egyedűrség. Ha a francia nép műveltségi állapotát más nemzetekéhez hasonlítjuk: meg kell vallani, hogy az univerzitás majdnem félszázados működésének e részben nem a legfényesebb eredményei vannak; s meglehet, hogy amit a legfensőbb oktatás szelleme miatt az univerzitás ellen felhoznak, szintoly igaz, mint amit védői a papi párt ellen szoktak fölhozni. Bennünket csak az a kérdés érdekel e helyen: hogy az egyetem megfelelt-e politikai feladatának, melyet eléje tűztek? vagyis: hogy az összes oktatásügy központosított vezetése megfelelt-e annak, amit tőle vártak? S azt hiszem, hogy senki sem felelhet igennel e kérdésre, aki Franciaország történetét, mióta az univerzitás életbe lépett, ismeri.

Valamint a jezsuiták minden törekvése, minden „Editiones ad usum Delphini” (a Dauphin [trónörökös] használatára szánt kiadások) s az iskolai könyvek és előadások legszorosb cenzúrázása mellett sem akadályozhatták meg, hogy oly ivadék ne nőjön fel szemük előtt, mely örömmel üdvözlé Pombal rendszabályait, s a forradalom alatt oly elveket valósított, mik merőben ellenkeztek azokkal, amiket az iskolában tanultak: szintoly kevésbé sikerült ez a *francia kormány jezsuitáinak*.

A császárság mellett fölhozhatni, hogy nem volt meg erre a szükséges ideje; de ha meggondoljuk, hogy a restauráció egész 15 évig, a júliusi monarchia pedig 17 éven át legkorlátlanabb befolyást gyakorolt az összes közigazgatásra, s elvégre is a júliusi forradalomhoz, az 1848-i köztársasághoz és újabban az imperiumhoz jutottak: határozottan megghiúsulnak kell elismernünk a kísérletet, miszerint az állampolgárok nézeteinek az iskola által az alkotmányra nézve kedvező irányt akartak adni.

E tény oka abban fekszik, mivel az oktatás csak kis részét teszi a nevelésnek, s hogy ennél fogva, ha minden polgárnak ugyanazon fogalmakat verik is fejébe az iskolákban, éppen nem következik, hogy tehát a betanított fogalmaknak megfelelő nézetekkel kelljen bírniok. Második, még fontosabb ok továbbá, hogy sohasem áll valamely kormánynak hatalmában, csak az oktatást is úgy rendezni, hogy azt mindenütt valóban kedvező irányban intézzék az alkotmányra nézve.

A kormány - ha azon szomorú meggyőződésre jött, hogy fönnállását az állampolgárok s különösen bizonyos osztály műveltsége veszélyezteti - megtilthat minden oktatást, s tudva van, hogy még az újabb időkben és szabad államokban is büntető törvényekkel törekedtek akadá-

lyozni a rabszolgák szellemi és erkölcsi művelését. De ha egyszer minden osztálynak megadják a szellemi művelődés jogát, sőt, a legtöbb európai állam példájára, minden osztálynak kötelességévé teszik azt: többé nem áll hatalmukban előre meghatározni a következményeket.

E részben is nagy hasonlóság van a sajtó és az iskola közt. Ha valamely kormány csak az összes polgárok butasága mellett tarthatná fenn magát: kétségkívül igen nagy eredménye fogna lenni, ha megsemmisítnék a sajtót s a kormányrendeleteken kívül megtiltanának minden nyomtatást. Csalódik, aki hasonló eredményeket vár a cenzúrától, vagy azt hiszi, hogy általa az alkotmányra nézve kedvező irányt adhatni e nézeteknek.

Ahol a legnagyobb csend uralkodik, a leglassúbb szó sem megy veszendőbe; s a legcsekélyebb adag fűszer és orvosság is nagy hatással van arra, aki ritkán él vele. Így a cenzúra is csak azt eszközözi gyakran, hogy annál nagyobb hatást gyakorol az, ami minden feszült figyelem mellett is átment. Ide járul, hogy a legszigorúbb cenzúra is csak a könyvet ítélheti meg, és nem a gondolatokat, melyeket az olvasóban költött; holott éppen ezek lehetnek az államra nézve veszélyesek.

Éppen ez az eset az iskolákkal. Ki számíthatja ki előre, mely benyomások és fogalmakat idéz elő száz gyermek lelkében ugyanazon előadás? Ha valamely tárgyat megvilágosítanak, állásához és egyéniségéhez képest mindenki másként látja azt. Az iskola kész nézetek helyett csupán módot nyújt saját nézetek szerzésére, melyek nem attól függenek, amit az iskolában tanult valaki, hanem amit az életben tapasztalt.

Ha fölteszük, hogy akikre az ifjúság képezése nagy államokban bízva van, mindnyájan egészen osztják a kormány nézeteit, s nincs egyéb céljuk, mint oly nézetekben dresszírozni az ifjúságot, melyek az alkotmányra nézve kedvezők: nézetem szerint még akkor is csekély a befolyás, melyet az állam ezáltal a polgárok politikai érzelmeire gyakorol; éspedig a tapasztalás mutatja, hogy e föltevés merőben hamis.

Az állam által vezetett közoktatás eredményét illetőleg ugyanazon forrásból származnak az emberek csalódásai, melyből a szoros központosítás oltalmazására használt álokoskodásokat rendszeresen meríteni szokták. Nem ismerik a lényeges különbséget az erkölcsi és valódi személy közt, s e tévedésből azon hibás nézetet következtetik, hogy ezer meg ezer ember, egy hierarchiailag rendezett testületté forrva, közös hivatás mellett, úgy érez és cselekszik, mint egyetlen ember, s akként lehet is felhasználni bizonyos célra. Minden lehető törvényhozói föladat közt bizonyára a legnehezebb oly organizmust találni, miáltal az egyes, lemondva egyéniségéről, egészen fölolvadna a közösségben, melyhez tartozik.

Ha azt akarjuk, hogy az egyén, ahelyett, hogy saját föladatát követné, minden tudományát és tehetségét a társadalom céljainak szentelje, a lehetőségig el kell őt szigetelnünk, széttepnünk minden, őt más emberekkel összefűző köteléket, a közösségén kívül, melyhez tartozik, lehetlenné kell tennünk rá nézve minden egyéni érdek keletkezését vagy legalább kielégítését; s miután ez csak akkor történhetik, ha az egyes saját érdekeit is előmozdítja azáltal, hogy a közösség, melynek tagja, célját éri: eszerint az egyetemes és egyéni érdekek közt szükségképp a legnagyobb azonosságnak kell létezni.

Csak mindezen föltételek betöltésével sikerült a katolicizmusnak a szerzetességben oly közösségeket alkotni, miknél az egyéniség, amennyire lehetséges, elenyészett a közösségben, melyhez tartozott (*k*).

Föltehetni-e, hogy az egyes tanárnak, ki mint családanya, állampolgár, tulajdonos más emberekhez hasonló életviszonyok közt él, akit ezernyi kötelék fűz a társadalomhoz, nincsenek az államéitól, vagy jobban mondva, azon kormányformáitól, mely alatt hivatalt visel, különböző személyes érdekei, s hogy tanítói állását, ha bizonyos kormányforma fennállásától függene is

az, amire pedig nincs eset, minden személyes érzelménél és nézeténél többre becsülje? Ha látjuk, mily helyzetet adhat az állam a néptanítónak, meg kell vallani, hogy az igen valószínű-
len.

Az utóbbi évek tapasztalása e részben is fölöslegessé tesz minden föltevéseken alapuló, elméleti vitatást. Midőn 1848-ban a társadalom kicsapott medréből, általán véve mindenütt a néptanítók osztálya lépett föl legellenségesebben az állam ellen.

Poroszország, hol a közoktatás egészen azon elvek szerint van rendezve, hogy a népoktatás a kormány támaszául szolgáljon, nem volt e részben kivétel; és a néptanítók nagy száma, kiket Franciaországban kitétek, mivel az ifjúság közt kommunista nézeteket terjesztettek, minden-
esetre azt mutatja, hogy a kormánynak nagy hatalma van azok fölött, kikre az oktatást bízta, de mutatja egyszersmind, hogy e hatalom nem terjed ki magára az oktatásra is, miután kor-
látlan oktatási joga és befolyása a tanítók kinevezésére nem akadályozhatta meg Franciaor-
szágban, hogy annyi, neki föltétlenül alárendelt intézetben a kormány céljaival nyilvánvalóan
ellenséges irányú elveket ne tanítsanak.

JEGYZETEK A VII. FEJEZETHEZ

(a) Mivel korlátlan egyeduralkodásban az államhatalomnak megvan ideje és biztossága, mely
céljai kivitelére szükséges: ily államokban mindig sokkal nagyobbak kell lennie a
befolyásnak, melyet a nevelés joga által az állampolgárok érzületeire gyakorolnak.

(b) Il n'y aura pas d'état politique fixe, s'il n'y a pas un corps enseignant avec des principes
fixes. Tant qu'on n'apprendra pas dès l'enfance s'il faut être républicain ou monarchique,
catholique ou irreligieux, l'état ne formera point une nation; il reposera sur des bases incertain-
es et vagues, il sera constamment exposé aux désordres et aux changements. (Nem lehet
szilárd politikai állapot, ha nincs szilárd politikai elvekkel rendelkező oktatói testület. Amíg
nem tanulják meg a gyermekkortól fogva azt, hogy köztársaságinak vagy monarchistának,
katolikusnak vagy vallástalannak kell lenni, az állam nem alkot majd nemzetet; bizonytalan és
határozatlan alapokon nyugszik majd, állandóan ki lesz téve zavaroknak és változásoknak.)
(Napóleon szavai az államtanácsban.)

(c) Les gouvernements ont eu peu à s'occuper de l'éducation publique dans les états
d'Occident, particulièrement depuis la religion chrétienne, parce qu'elle était confiée au
clergé; il leur suffisait de connaître l'esprit du clergé pour savoir dans quel esprit elle était
dirigée. (A kormányok a Nyugat államaiban - különösen a keresztény vallás óta - keveset
foglalkoztak a közneveléssel, mert az a papságra volt bízva; elegendő volt számukra ismerni a
papság szellemét ahhoz, hogy tudják, milyen szellemben irányítják azt.)

(d) Je sens que les jésuites ont laissé, sous le rapport de l'enseignement, un très-grand vide; je
ne veux pas les rétablir ni aucune autre corporation qui soit soumise à une domination
étrangère, mais je me crois obligé d'organiser l'éducation de la génération nouvelle, de
manière à pouvoir surveiller ses opinions politiques et morales. (Séance du 20. Février 1806.)

Je veux former une corporation non des jésuites qui aient leur souverain à Rome, mais des
jésuites qui n'aient d'autre ambition que celle d'être utiles, et d'autre intérêt que l'intérêt
public. (Séance du 4. Mars 1806.)

(Érzem, hogy a jezsuiták, az oktatás tekintetében, igen nagy űrt hagytak maguk után; nem
akarom visszaállítani őket, sem valamely más testületet, amely külföldi uralomnak lenne

alávetve, de kötelességemnek érzem, hogy oly módon szervezzem meg az új nemzedék nevelését, hogy fel lehessen ügyelni politikai és erkölcsi nézeteire. [1806. február 20-i ülés.])

Létre akarok hozni egy testületet nem olyan jezsuitákból, akiknek Rómában lenne a feljebbvalója, hanem olyan jezsuitákból, akiknek nem lenne más becsvágyuk, mint az, hogy hasznosak legyenek, és más érdekük, mint a közérdek. [1806. március 4-i ülés.]

(e) Il faut imiter dans le corps enseignant la classification des grades militaires. (Séance du Mars 1806.)

Les professeurs eux-mêmes seront soumis dans certains cas à la peine des arrêts, ils n'en souffriront pas plus dans leur considération que les colonels contre qui cette peine est prononcée. (Séance du 7. Avril, 1807.)

(Az oktatói testületben a katonai fokozatok beosztását kell követni. [1806. márciusi ülés.])

Bizonyos esetekben maguk a tanárok is fogsággal lesznek büntethetők, tekintélyükre nézve nem fogják jobban megsínyleni ezt, mint az ezredek, akikre ezt a büntetést mondták ki. [1807. április 7-i ülés.]

(f) Je veux que les membres du corps enseignant contractent non pas un engagement religieux, comme autrefois, mais un engagement civil. Ils épouseront l'instruction publique comme leurs devanciers épousaient l'Église. (Séance du 20. Mars, 1806.) (Azt akarom, hogy az oktatói testület tagjai ne vallási jellegű szerződést vállaljanak, mint hajdan, hanem polgári szerződést. Úgy állnak majd a közoktatás mellé, ahogyan elődeik álltak az Egyház mellé. [1806. március 20-i ülés.])

(g) Si tous les professeurs ont un ou plusieurs chefs comme les jésuites avaient leur général et leurs supérieurs, si l'on ne peut être proviseur qu'après avoir été professeur, ni professeurs dans les hautes classes qu'après avoir professé dans les classes inférieures, s'il y a enfin un ordre d'avancement, qui entretienne l'émulation: ce corps acquerra autant de consistance qu'en avaient les jésuites. (Ha minden tanárnak ugyanúgy lesz egy vagy több főnöke, ahogyan a jezsuitáknak megvolt a generálisuk és házfőnökeik, ha majd csak akkor lehet valaki igazgató, ha már előzőleg tanár volt, és csak akkor lehet tanár a felsőbb osztályokban, ha már tanított az alsó osztályokban, s végül, ha van egy olyan előlépési rend, amely ösztönzi a versengést: ez a testület ugyanolyan szilárdságra tesz majd szert, amilyenell a jezsuiták rendelkeztek.)

(h) Mon but principal dans l'établissement d'un corps enseignant est d'avoir un moyen de diriger les opinions politiques et morales. (Séance du 11. Mars 1806.)

On doit faire en sorte que les jeunes gens ne soient ni bigots ni trop incrédules; ils doivent être appropriés à l'état de la nation. (Séance du 26. Mars 1806.)

(Fő célom egy oktatói testület létrehozása során az, hogy legyen egy olyan eszközöm, amellyel irányíthassam a politikai és erkölcsi nézeteket. [1806. március 11-i ülés.])

Olyan módon kell eljárni, hogy a fiatalok ne legyenek se vakbuzgók, se túlságosan hitetlenek; összhangban kell lenniük a nemzet állapotával. [1806. március 26-i ülés.]

(i) L'essentiel est que les membres de l'Université - parce que c'est ainsi qu'on l'appellera - aient le privilège exclusif de l'enseignement. (Séance du 20. Mars 1806.)

Le ministère de Cultus, doit présider au choix des ouvrages classiques, qui seront mis dans les mains des jeunes gens; je le charge de faire un petit volume pour chaque classe qui sera composé des passages des écrivains anciens et modernes; propre à inspirer à la jeunesse un esprit et des opinions conformes aux lois nouvelles de l'Empire. (Séance du 29. Mai 1804.)

(A lényeg az, hogy az egyetem - mert így fogják nevezni - tagjai az oktatás kizárólagos jogával rendelkezzenek. [1806. március 20-i ülés.])

A kultuszminisztériumnak kell irányítania a fiatalok kezébe adandó klasszikus művek kiválasztását; megbízom, hogy mindegyik osztály számára készítsen egy kis kötetet olyan, régi és új íróktól való szakaszokból álló tartalommal, amelyek alkalmasak arra, hogy a Császárság új törvényeinek megfelelő szellemet és meggyőződéseket sugalljanak az ifjúságnak. [1804. május 29-i ülés.]

(*k*) A világi klérus a nőtlenség s annyi egyéb közös rendi érdek dacára sem érhetette el soha az egység azon fokát: éppen mivel még sokoldalú érintkezésben áll az étellel.

VIII. FEJEZET

A TÖRVÉNYKEZÉSI KÖZPONTOSÍTÁS EREDMÉNYEI

Ami az összes állampolgárokkal közös, szükségképp mind növeli az állam benső konzisztenciáját: s így a törvények egységét s a végrehajtásukban egyformaságot is egyesítő kapcsul kell tekintenünk, mely annál erősebb, minél inkább különböznek valamely állam élő törvényei más államokéitól, s minél inkább az állam fennállásától függ minden jog élvezete az egyesre nézve *(a)*.

Más dolog, ha azon kérdést állítjuk föl: vajon a törvények ezen egysége s alkalmazásuk egyformasága szükséges-e az államegység fönntartására? S részemről nem hiszem, hogy e tételt, melyet rendesen minden kétségen kívülnek szoktak állítani, igaznak mutassa a tapasztalás.

Hány államot mutat a történet, sőt a jelenkor is, hol nem találunk az állam minden részében s minden lakosára nézve egyaránt közös törvényt, anélkül, hogy e hiány legkevésbé is veszélyeztetné az állam egységét s konzisztenciájának nagyobb fokát.

Míg a patríciusok és plebejusok különböző törvények alatt állottak, éppen egysége által a legsúlyosabb veszélynek ellenállt Róma, és minden különbség dacára, melyek a jus Quiritium és jus civitatis között, s e közt és a jus latii, majd e közt és a jus italicum és végre a jus provinciale közt fönntállottak, dacára mindazon különbségeknek, melyek a praetori edictumok *(b)* következtében az egyes provinciák közt a törvénykezésre nézve keletkeztek: századokig uralkodott Róma következetesen a világ fölött, s oly egységes államra adott példát, melynek alig találjuk párját a történetekben.

Senki sem tagadhatja, hogy Spanyolországot V. Károly alatt, Franciaországot XIV. Lajos alatt méltán mondhatni egységes államnak: mindazáltal még a törvényhozást illetőleg sem volt jogegység ez egyeduralkodók egyikében is. Ugyanazt mondhatjuk Angliáról.

Sőt magukban az észak-amerikai szabadállamokban sem fogná senki - ha megszűnnének egy államot képezni - annak tulajdonítani a szakadást, hogy az egyes államoknak különböző polgári és büntető törvényeik voltak.

Minden államnak egyik fő feladata az, hogy biztos jogállapotot hozzon létre, megfelelő az állampolgárok erkölceinek és meggyőződéseinek. Ezek alapjai minden célszerű törvényhozásnak, s mivel az egyes állammá egyesülés, az ebből származó soknemű érintkezések s a míveltség magasabb fokán álló részek befolyása a többiekre lassankint szükségképp némi egyformaságot eszközöl a különböző állampolgárok erkölcei és véleményei között: *(c)* az államkapcsolat hosszas idő alatt mindinkább kiegyenlíti az egyes részek törvényei közt fennálló különbségeket, s végre egyformaságot idéz elő a törvényhozásban *(d)*.

De bár a törvény egyformaságát az államegység végeredményeül tekintjük: határozottan visszautasítjuk az egyformaság tekintet nélküli behozatalát mint eszközt az államegység megalapítására; nemcsak mivel ez eszköz annyi egyebek mellett, melyek rendelkezésünkre állanak, fölöslegesnek s a kitűzött cél elérésére célszerűtlennek tetszik; hanem azért is, mert alkalmazása minden államra a legveszélyesb következményeket vonhatja maga után *(e)*.

Miután minden törvény - főleg amelyek az állampolgárok kölcsönös viszonyait s a birtokjogot szabályozzák - csak úgy célszerű, ha a polgárok erkölceinek és jogfogalmainak megfelelő, ezek pedig csak fokozatosan alakíthatók át: minden rögtöni változtatás az összes törvényhozásban nemcsak kárt okoz rendesen az egyesnek, s megfoszt mindenkit a biztonság érze-

tétől; hanem egyszersmind azon rosszal van az államra nézve egybekötve, hogy gyöngíti a törvények iránti tiszteletet - mi nem annyira a tökéletességük felőli meggyőződésből származik, mint inkább a megszokás eredménye -, s ezáltal egyik legszilárdabb alapjától fosztja meg az államot. S az is megtörténhetik, hogy a polgári törvények rögtöni megváltoztatása, melyet az egység kedvéért tettek, hajlamot idézhet elő az alkotmány megváltoztatása iránt, s megfosztja azt ama támasztól, mellyel bármi hiányos alkotmány bír az állampolgárok azon öntudatában, miszerint az alkotmányváltoztatás mindig a magánviszonyok megváltozását is maga után vonja (f).

De mellőzzük ezt.

Az idézett okoknál fogva, mikhez rövidség okáért nem akartam még többet elősorolni, erősen meg vagyok győződve, hogy a törvények minden rögtöni megváltoztatása sokkal többet árt az államnak, mint amennyit az egyformaság által nyerhetni; de vélekedjenek bár mások másképpen, s ha meg is kell engednem, hogy a teljes egyformaság behozatala, a törvényeket illetőleg, hatalmában áll az államnak, sőt századunk tapasztalatai szerint, s azon könnyűségből ítélve, mellyel a francia forradalom óta az összes polgári és büntető törvénykezést annyi országban megváltoztatták, majdnem úgy tetszik, mintha az ilyes rendszabály éppen nem is volna nagy nehézségekkel összekötve: még mindig eldöntetlen marad a kérdés: *vajon a közös törvény behozatala által elérhető-e a cél, ti. a jog egyforma kezelése az állam minden részére és tagjára nézve?* S azt hiszem, e kérdésre is tagadólag kell felelnie mindenkinek, aki e tárgyról nyugodtan gondolkodott.

A jog kezelése az államban nem a törvény betűjétől függ, hanem alkalmazásától egyes esetekben.

Arra nézve tehát, hogy az igazságszolgáltatás valóban egészen egyforma legyen az állam minden részében és lakosára nézve, nem elég az egész államba közös törvénykönyvet hozni be; arról is kell gondoskodni, hogy egészen egyformán alkalmazzák a törvényeket: amiből kitetszik, hogy mindazon államokban, hol a polgárok míveltségi foka, erkölcsi s vallásos és egyéb nézetei közt különbségek vannak, azaz: minden nagyobb államban, ahol tökéletes egyformaságot akarnak az igazságtételben, *ésszerűleg nem lehet megtartani az esküdszéket.*

Nem céloim az esküdszék jó és rossz oldalairól szólni e helyen.

Oly tárgy az, melyet - éppen mivel nem jogi, hanem politikai intézménynek tekintették az esküdszéket - alaposabban és kimerítőbben tárgyaltak minden egyéb törvénykezési kérdésnél. Annyit kénytelenek mind barátai, mind ellenségei megengedni, hogy az esküdszék sajátja hozza magával, miszerint azáltal tetemes befolyása van a nép nézeteinek és erkölcsének az igazságszolgáltatásba. Legyenek bár mégoly szabatosak a törvény rendeletei, ha megannyiszor kimondják is az alapelvet, hogy szorosan a törvény betűihez kell ragaszkodni, s bármennyire lelkükre kössék az esküdteknek, hogy csupán a tényhez tartsák magukat, a bíróra hagyván a jogi kérdést: az esküdszékek már azáltal, hogy e tény fölött ítélnék, egyszersmind mindig az iránt is határoznak, hogy a törvényt bizonyos esetben kell-e alkalmazni, s e kérdést különbözőleg döntenek el, amint különböző nézetben vannak a törvény felől. Hogy a nép erkölcsének és nézeteinek a törvénykezésre ekképp adott befolyás üdvös-e vagy sem, e kérdésre különbözőleg lehet felelni, amint különbözők a nézetek a célszerű törvényhozás föladatairól (g): azonban tagadhatatlan, hogy az erkölcsök és nézetek ezen befolyása a jogszolgáltatásra az esküdszékek mellett szükségképp megvan, s hogy tehát, ahol esküdteknek kell ítélni, általában csakis oly esetekben lehet számítani a törvények egyforma alkalmazására, mikben az állampolgárok mind egyetértenek; amiből következik, hogy az esküdszéki intézmény világos

ellentétben áll a törvények merőben egyforma alkalmazásával, amit az egységes állam „sine qua non”-jául vesznek föl.

Az esküdszék egyik legnagyobb előnyeül szokták fölhozni, hogy ennél mindenki fölött hasonlói ítélnék. Nem vitatom, ha vajon az egysorsúak ítéletét a részrehajlatlan igazságszolgáltatás legcélszerűbb eszközének kelljen-e tekintetünk: annyi bizonyos, hogy az esküdszékeknél abban áll az egyenlőség a perló felek és bíráik közt, hogy ezek is az egyszerű polgárok sorából lépnek ki, azaz sem valamely külön bírói rendhez nem tartoznak, sem nem kormányzolgák. Kétségtelen, hogy ebben nagy biztosíték van arra nézve, miszerint az igazságot nem valamely külön bírói rend, s nem is a kormány érdekében szolgáltatják ki; de az esküdszék éppen ezen sajátsága kizárja mindazon eszközöket, mik által a törvénykezési egyformaságot csak meg is lehet közelíteni.

Részemről csak két ilyen eszközt ismerek.

Vagy egy kasztra kell bízni az államban minden bírói tisztséget;

vagy az államtól kell függővé tenni a bírói hatalom gyakorlását.

E kettő közül bizonyára az első a hathatós eszköz.

A kaszt - akár örökös, akár választás útján egészítse ki magát - mindig makacsabban ragaszkodik az egyszer fölállított elvekhez minden kormánynál. A hierarchia valamely kasztban erősebb minden hivatalnokseregénél. Mivel az egyes, mint testületének tagja, jelentékenyebbnek érzi magát, annál fogva könnyebben alárendeli egyéni akaratát az összességének, mi oly egyformaságot idéz elő a törvények alkalmazásában, aminőt semmi egyéb eszköz által nem érhetni el. Ahol külön bírói kaszt van, az nem csupán kiszolgáltatója, hanem úgyszólván ura a jognak. Mintegy becsületbeli dolog előtte fönntartani az egyszer fölállított elveket. E szervezet, ha csupán a jogszolgáltatás egyformaságára törekszünk, tagadhatlan előnyöket nyújt a bírói hatalomnak, s kétségkívül ez indítja Montesquieu-t arra, hogy még a bírói állások áruba bocsátását is védje: azonban a rossz oldalakat is ismerjük, mikkel ez intézmény minden egyéb tekintetben jár, s nem hiszem, hogy korunkban valaki a bírói hatalom függetlenségét azáltal akarja megvásárolni, hogy az egész államot egy kaszttól tegye függővé, vagy oly intézményekkel akarná elérni a törvénykezési egyformaságot, miknek következtében elvégre olyas viszonyok állnak elő, melyek között az országos igazságszolgáltatást bizonyos formák közt gyakorolt rendszeres elnyomásnak tekintenék, mint Franciaországban volt a forradalom előtt.

Ha tehát azt akarjuk, hogy az egész államban valóban egyformán kezeljék a jogot, szükségképp más eszközökhöz kell folyamodnunk, s oly intézményekről gondoskodnunk, melyek az egész állam törvénykezését szintúgy központosítják, mint a törvényhozó és végrehajtó hatalmat, s a bírói hatalmat nemcsak a fölséges államhatalom nevében, hanem annak magának kell gyakorolni.

A bírói hatalom teljes alárendelése a kormánynak csak azon elvek természetes következménye, melyeket az állam fölségére nézve fölállítottak. Ha ennek teljesen korlátlanak kell lenni, oly államokban, hol a fölségi jog választott törvényhozásra van ruházva, mit az saját felelős szolgálai által gyakorol, ugyanazon befolyást kell adni ezeknek a bírói hatalomra, melyet kényuralmakban a legfőbb hatalom nélkülözhetlen kiegészítő részének tekintenek.

Ha a törvényhozás megbízottaitól elvonjuk e hatalmat, szintoly kevéssé lehet szó a parlament mindenhatóságáról, mint nem lehet kényuralomról, ahol független törvényszékek vannak (*h*). Mihelyt elvonták az e törvényszékek fölötti hatalmat az államhatalomtól, a jogkiszolgáltatás egyformaságának lehetősége is azonnal megszűnt (*i*).

Mellőzzük most a kérdést: ha vajon a felvilágosult kényuralom az európai emberiségre, a polgárisodás jelen fokán, valóban a legjobb, sőt egyedül lehetséges kormányforma-e, amint azt sokan teljes meggyőződéssel állítják, s amint azon alkotmányos formák barátai is, melyekben az államnak az egyén fölötti korlátlan hatalma érvényesül, tudtukon kívül, maguk is meggyőződve látszanak lenni (k); szorítkozzunk csupán azon kérdésre: *vajon akár azáltal, hogy a bírói hatalmat a legtökéletesebben alávetik a felelős kormánynak, elérhetni-e a törvénykezés teljes egyformaságát?*

S hogy e kérdést eldöntsük, csak azon eszközökről kell gondolkodnunk, melyekkel a kormány a teljes törvénykezési egység elérése végett rendelkezhetik.

Hogy ezer meg ezer ember egészen különböző nézetben szokott lenni azonegy tárgyról, nem szükség bizonyítgatni. Szintúgy tudva van, hogy a nézetkülönbség mindig nagyobb, ha bizonyos elvek alkalmazásáról van szó, mint maguk ez elvek fölött. Innen következik, hogy a törvénykezési teljes egyformaság legjobb, sőt egyedüli eszközét abban kell keresnünk, ha egy törvényszékre bizzák az összes bírói hatalom gyakorlását.

Miként a törvénykezési formák egyformaságának fönntartása végett legfőbb semmitő (cassatio)-széket hoznak be mindenütt, mely mindazon esetben, ha a jog formáit az egyik fél nézetei szerint megsértették, az egész államban ítéletet mond: úgy magukra az ítéletekre nézve is hasonló egyformaságot kellene létesíteni: főtörvényszéket alkotni, mely az egész államban hozott minden ítéletet megvizsgálja, s joga lenne azokat megváltoztatni, valahányszor az első bíróság nem azon értelemben alkalmazta a törvényt, amint a legfőbb törvényszék az egész államra nézve meghatározta.

Ilyes intézmények, legfőbb törvényszékek, melyek elé föllebbezheti ügyét, aki csak az alsóbb törvényszékek ítéleteivel nem elégszik meg, mindenütt voltak a francia forradalom előtt, sőt a legtöbb államban vannak ma is: minélfogva sokkal ismeretesebbek az okok, mik miatt e törvénykezési rendszertől általában eltértek, hogysen ismételni kellene.

Csak arra figyelmeztetem az olvasót, hogy a törvénykezési egység fönntartásának ezen eszköze azonnal lehetetlenné lesz, mihelyt az igazságszolgáltatás körében is a törvény előtti egyenlőség elvét követik, azaz: éppen ahol legfontosabb ez elv.

A jogesetek száma tömérdek minden nagyobb államban; s száz esetből alig van egy, melyben a vesztes fél föllebb ne kívánná vinni ügyét. Ily körülmények közt csak az menthetné meg a legfőbb törvényszéket az ügyekkel elhalmozástól, ami lehetlenné teszi azok elintézését, ha a föllebbviteli jogot nagy költséggel kötnék össze, vagy csak oly esetekre szorítanák, melyek nemcsak az illetők előtt, hanem általában is fontosaknak tetszenek.

Első esetben el lenne hibázva az intézmény célja, miután nem arról van itt szó, hogy a gazdag feleknek nyújtsanak módot a pörlekedés húzására-halasztására; hanem arról, hogy az állam jogszolgáltatásában a legnagyobb egyformaságot eszközöljék - amit nyilván nem azáltal érhetni el, ha kevesítik, hanem ha szaporítják az esetek számát, mikben a főtörvényszéknek ítélnie kell. Mindkét esetben az igazságügy körében is a gazdagság nyer kiváltságot. Mert ahol a föllebbviteli joga nagy költségekkel jár, csak a gazdag élhet azzal; s minden törvény, mely a föllebbviteli jogát csak nagyobb összegek fölötti kérdésekre szorítaná, megint csak a társadalom vagyonosabb osztályainak adna előnyt.

Az egyes jogi keresetek fontossága nem az összeg nagyságától függ, hanem az azokban előjövő jogi kérdésektől, sőt a legbonyolultabb esetek éppen a legkisebb összegek fölött fordulnak elő, miután rendszerint a jog nem értéséből s a szerződések homályos kifejezéséből ered a legtöbb bonyodalom, mik leggyakrabban jönnek elő, ahol kis összegek teszik a pör tárgyát.

Mivel ezt belátták, újabban sok alkotmányos államban eltértek a rendszertől, mely némi egyformaságot eszközölt a törvénykezésben, s azáltal igyekeztek elérni az egyformaságot, hogy a központi hatalomra bízták a bíró kinevezését. De e rendszer ellen is nagy nehézségeket hozhatni föl, amennyiben egyformaságot akarunk azzal elérni az igazságszolgáltatásban.

Ha a központi hatalom befolyása csupán azon jogra szorítkozik, hogy minden bírót ő nevez ki, s elvonják tőle azon lehetőséget, hogy a bírói tisztelet viselt egyéneket előmozdítás vagy egyéb előnyök és kitüntetések által megjutalmazhassa (*l*): igen csekély lesz a központi hatalom befolyása a törvénykezés folyamára, miáltal az egyformaságot fönntarthatni.

S ezáltal még tetemesen szaporodnak a nehézségek, mikkel a központi hatalomnak minden bírói tisztség célszerű betöltésénél az egész államban küzdenie kell (*m*). Mert miután oly viszonyok közt, mik között minden bírói helyet nem a polgárok bizalma, hanem a központi hatalom kegye tölt be, hiányzanak az erkölcsi indokok, mik az egyest csak kisebb tisztségek elvállalására is indíthatnák: nem látszik valószínűnek, hogy csekélyebb haszonnal járó, kisebb bírói állásokra alkalmas egyéneket lehessen találni, ha a hivatali előléptetés útját elzárták a bírói tisztelet viselő egyéntől.

Hogy a központi hatalom befolyása a törvénykezés teljes egyenlőségét idézze elő: a kinevezés jogán kívül a bírák előmozdítási jogát is meg kell adni annak. Az ilyen intézkedést azonban nem tarthatjuk célszerűnek, míg mindazon okokat meg nem cáfolják, melyeket a bírói függetlenség mellett föl szoktak hozni.

S még ez áron sem érhetik el az igazságszolgáltatás teljes egyenlőségét.

Csak a tapasztalásból felelhetünk azon kérdésre: minő befolyással volt a törvénykezés egyformaságára a központosított állam kormányainak adott korlátlan kinevezési jog minden bírói tisztséget illetőleg? Oly férfiakra hagyom, mint a hazája, sőt az egész világ büntetőügye körül sok érdemet szerzett Mittermaier, kik a jogtudománnyal és törvénykezési ügygel foglalkoznak kizárólag, hogy ők döntsék el, vajon azon egyformaságot, melyet az államegység feltételül tekintenek, fölhalálhatni-e oly országokban, hol a központi kormány tölthet be tetszése szerint minden bírói állást; s hogy minden nagyobb államban, az egyes törvénykezési kerületekben uralkodó erkölcsök különbsége szerint, nem egészen különböző módon döntenek-e el merőben hasonló eseteket?

Míg e kérdésre illetékeseknek ismert tekintélyek a központosítás barátainak szellemében nem felelnek: azon meggyőződésben maradok, hogy a bírói állásokra kinevezési jog csak akkor lehet gyakorlati befolyással a jogszolgáltatás egyformaságára nézve, ha a központi hatalom oly rendszabályokkal köti egybe e jog gyakorlatát, melyeket soha egy központi hatalom sem alkalmaz, sőt helyzeténél fogva nem is alkalmazhat.

A bírák kinevezési és előmozdítási jogának ugyanis csak akkor lehet kellő hatása, ha a központi hatalomra bízták a jogszolgáltatás legszorosabb fölügyeletének jogát, sőt kötelességét (*n*).

Nemcsak a legfontosabb esetekben s a legfőbb törvényszékeknél, hanem minden egyes esetben, mely az alsóbb törvényszékek előtt is ítélet alá került, utána kell járni, hogy oly értelemben lett-e az eldöntve, amint kell az igazságot mindenütt kiszolgáltatni; legalább egy esetben sem menekülhetni e kötelességtől, valahányszor erre a kormányt fölhívják: miáltal a központi kormány egy legfőbb törvényszék minden jogával föl lenne ruházva, azon különbséggel, hogy őt semmi bírói formások nem köteleznék határozataiban. Mert úgy hiszem, magától értetik, hogy az ítélet következményeinek fölfüggeszthetési jogát sem tagadhatják meg azon kormánytól, amelynek el van ismervé a joga arra, hogy letehesse a bírót, valahányszor nem oly módon dönt el valami kérdést, amint államszerte kell.

De ily terjedelmű jogokat adni a központi hatalomnak annyi, mint merőben megszüntetni az igazságszolgáltatás függetlenségét.

Kétségtől tetemes eredményei vannak az államhatalom azon jogának, miszerint ő nevezhet ki s az előmozdítás reményével függésben tarthat magától minden bírót. Minden egyes esetben, mikor bizonyos tárgy vagy érdekelt egyéniség végett bizonyos értelmű ítéletet akar ki-
eszközölni, vannak eszközei, mik által e részben célt érhet. A bírakra gyakorolt befolyása által az összes állampolgárok fölött gyarapítja hatalmát.

S a törvénykezés egyformasága még sincs elérve mindezen eszközökkel; sőt ha a központi hatalom változó, ha a nézetek változását is föl tesszük nála, mi alkotmányos országokban a dolgok természetéből foly: annál kisebb mértékben lesz meg a törvénykezés egyformasága, minél nagyobb befolyással bír arra a központi hatalom; miután ezáltal a jogszolgáltatás azon ingadozások körébe lőn vonva, miknek a kormányhatalom maga ki van téve.

Egészen hasonló eredményekre jutunk, ha a közigazgatási központosítás következményeit vizsgáljuk.

JEGYZETEK A VIII. FEJEZETHEZ

(a) Ezt találjuk az ókor államaiban többnyire.

(b) A jus praetorium.

(c) Amennyiben tudniillik az államegység hatását nem zavarja a hitkülönbség vagy azon körülmény, hogy a polgárok mint győzők és legyőzöttek, elnyomók és rabszolgák állanak szemközt, mint például a népvándorlás után volt egy ideig.

(d) A különböző államok lakosai közötti gyakori érintkezés az újabb korban, s Nyugat-Európa legtöbb népe nézeteinek és erkölcsének lassankinti szembetűnő kiegyenlítése már szélesebb körben is hasonló eredményeket idézett elő; s ha látjuk, mi nagy az egyformaság a polgárisodásunkhoz tartozó legtöbb nép törvényei közt: azon föltevés, hogy egykor - s talán nem messze jövőben - minden különbség el fog enyészni, s minden európai nép ugyanazon polgári és büntető törvények alatt lesz, oly kevésbé számíthatjuk utópiák közé, mint ha a mértékekre és pénzlábra nézve tesszük föl a különbségek hasonló kiegyenlítését.

(e) Bizonyosságul szolgálhat e részben Németország azon részeinek példája, hol a francia törvénykönyvet behozták, s mindamellett, hogy e törvényekhez ragaszkodtak, lelkesedéssel üdvözlék Napóleon bukását s szabadulásukat azon állam kötelékeitől, mellyel közös törvényhozás fűzte őket egybe, s fűzi némi részben most is.

(f) Az állam alkotmányát illető konzervatív nézetek mindig csak az egyes saját állására vonatkozó konzervatív nézeteinek eredményei. Ahol sokan vannak, akik magánhelyzetüket fönn akarják tartani, akkor is ragaszkodnak az alkotmányhoz, mely azt biztosítja, ha különben nem is felel meg kívánatuknak.

(g) Miután a törvények igen ritka esetben szabnak általános büntetési mérvet: a bírák befolyása a törvény alkalmazására egyes esetekben szintoly jelentékeny, mint az esküdteké: csak a mód különböző, amint befolyásukat gyakorolják. Az esküdtszék aszerint határoz a tény kérdésében, amilyen nézetben van a törvény felől; míg a bíró a tény felőli nézeteit tartja szem előtt a törvény alkalmazásában. Amaz oly esetekben, mikor igen szigorúnak tetszik előtte a törvény, gyakran akkor is „nem bűnös”-nek mondja a vádlottat, ha a tény világos, mint a napfény; ez, ha a jury ítéletét igen szigorúan tartja, a büntetés minimumát, ha pedig igen szelídnek

tartja, a maximumot alkalmazza, miáltal, ahol esküdszékek vannak, gyakran képteleneknek tetszenek a tény fölötti ítéletek, s igazságtalannak a törvény bírói alkalmazása: mindezen tagadhatlan hiányok azonban, nézetem szerint, csekélyebbek az esküdszék azon előnyeinél, mik szerint az megszünteti a törvényszéki ítéletek és a nép jogfogalmai közötti ellentétet, mi gyakran előfordul, ahol ennek éppen semmi befolyása nincs a törvénykezésre. Valamint a törvények ott, ahol a nép részt vesz az igazságtételben, éppen ezáltal befolyást gyakorolnak annak erkölcsére és nézeteire, s azokat lassankint átalakítják: úgy az esküdszékek a törvényhozást megóvják legnagyobb hiányától, mely a célszerűtlenségben fekszik. Ahol jury van, mely valahányszor a törvény az állampolgárok erkölcsével és meggyőződéseivel ellenkezik, verdiktjei által erkölcsileg kényszerítheti a törvényhozást a törvény megváltoztatására: a törvényhozás az oly államokban sem igen meg nem előzi a közérzületet, sem nagyon nem marad attól el, s a törvény ott valóban az lesz, aminek szabad államokban lennie kell: - az általános jogfogalmak kifejezése.

(h) Oly mindenhatóság, mely csak általános elveket állíthat föl, de azok alkalmazására egyes esetekben befolyást nem gyakorolhat, képtelen dolog.

(i) Ahol a legfőbb hatalomnak korlátlan befolyást adtak is a törvényszékekre, ott is legföllebb csak föltételes a törvénykezés teljes egyformaságának lehetősége, miután az egyes is csak akkor ítélni tud mindig egyformán, ha mindig egyaránt kíméletlen szigorral akar eljárni. Minden bíró, aki ítéletében a méltányra is tekintettel van, még ha sohasem csalódik is, különbözőleg ítélni egyes esetekben.

(k) A korlátlan egyeduralkodó és sok alkotmányos állam közt, az egyénnek az államhatalomhoz viszonyait illetőleg, az az egész különbség, hogy ahol a korlátlan fölségi jogot oly emberek gyakorolják, kik erre a nép ítélete szerint inkább képesek, nagy műveltséget és belátást szoktak föltenni az államhatalomról. Az alkotmányos kormányforma, amint 1848 előtt volt Franciaországban, nem egyéb felvilágosult kényuralomnál.

(l) Sajátlag ugyanazon okok parancsolják ezt, melyeket a bírák elmozdíthatlansága mellett szoktak fölhozni; mert ha föl kell tennünk, hogy a bíró általában csak akkor ítélni tud részrehajlatlanul, ha állásában s az azzal járó anyagi hasznok birtokában biztosítva látja magát, vagyis ha elmozdíthatlan: ez okból az előmozdítás jogát is el kell venni a központi hatalomtól. Hiszen azon remény, hogy valaki nagyobbra juthat, majdnem erősebben hat a kedélyre.

(m) A legnagyobb nehézség nem abban fekszik, hogy sok egyént ne lehetne találni, kik képzettségükönél és jellemükönél fogva bírói tisztség viselésére általában képesek, hanem abban, hogy az egyes törvényszéki kerületekben oly egyéneket alkalmazzanak, kik ott illő mértékben bírják azon bizalmat, mely fő kellék a bírói tiszt célszerű vitelében.

(n) Ily felügyelet nélkül sem az egyes bírák tehetségeiről nem szerezhethet kellő tudomást, sem azon módról, amint hivatalukban eljárnak.

IX. FEJEZET

A KÖZIGAZGATÁSI KÖZPONTOSÍTÁS EREDMÉNYEI

„Csak akkor tetszhetik előttünk egységesnek az állam, ha egészben egy óriási gép mintájára van rendezve, melynek ezer meg ezer kerekét, mindeniket a maga helyén s határozott irányban, egy közös erő tartja mozgásban; ha, miként az emberi testben, minden tag egy akarattól függ, s az akarat legkisebb lendületeit mintegy magától teljesíti. Közigazgatási központosítás nélkül minden állam csak rendetlen tömeg, benső összefüggés nélkül, mely a kívülről intézett első csapásra széthull.” Így szólnak a központosítás védői.

„A közigazgatási központosítás csak az elnyomás eszköze. Mióta Richelieu kényúri szelleme föltalálta, XIV. Lajos behozta, Robespierre és Napóleon tökélyesítette, mindig csak eszköz volt minden kényúr kezében a közigazgatási központosítás; földrészünk egyik legkitűnőbb népe hitvány cselszövények akarat nélküli eszköze lett azáltal, mely cselszövények fél század óta küzdenek Franciaországban a hatalomért. Ha egyszer megengeditek, a közigazgatási központosítás lassankint mindenre kiterjeszkedik. Ahol az összes közigazgatás központosítva van, mint Franciaországban: központosítva lesz ott a közoktatás, az igazságszolgáltatás, a kultusz, szóval minden, míg Kína vagy a kommunizmus eszményéhez nem jutnak. Csak akkor lesz ismét lehetséges a szabadság, ha egészen megsemmisítik a közigazgatási központosítást.” Így nyilatkoznak ellenségei.

Azt hiszem, egyiknek mint a másiknak igen egyoldalú fölfogást vethetni szemükre.

Ha a közigazgatás céljáról gondolkozunk, meggyőződhetünk, hogy a központosításról általánosságban mondott ítélet mind nem áll.

A kisebb közigazgatási tisztségek föladata kettős:

1. az alsóbb közigazgatási hatóság eszközül szolgál az államnak, kisebb körökben, parancsai végrehajtására;
2. az egyes községek ügyeit kell ellátnia, s azok érdekeit más községek, sőt az állam ellenében is kell képviselnie.

A közigazgatás tehát kétnemű funkciót foglal magában, melyek egyaránt fontosak ugyan, de lényegileg merőben különböznek. Hogy mondhatni a központosítás kérdéséről közigazgatási tekintetben helyes ítéletet, míg e lényegileg különböző két funkciót egymástól el nem különítjük? De ha ezt tesszük, önként következik a felelet, miután, ahol csak az alsóbb közigazgatási hatóság az állam szerveként lép föl, szintúgy szembetűnő a központosítás szüksége, mint mindazon esetekben, midőn e hatóságnak csupán a községi ügyeket kell ellátni, az ellenkezőt kell célszerűnek ismernünk.

Hogy megszabhassuk a közigazgatási központosítás határait, csak az iránt kell tisztába jönnünk: a helyhatóságok által kezelt ügyek közül melyek illetik az államot?

Általában véve semmit sem lehet e részben meghatározni. Az állam hatóságának kijelölt kör egészen annak körülményeitől függ, s szorosabbnak vagy keskenyebbnek kell lennie, aszerint, amint az állam kívülről veszélyeztetve van, vagy helyzeténél fogva az összes erők nagyobb központosítását igényli (a).

Azonban alapelvül állíthatni föl, hogy a törvényhozási, kormányzási és képviseleti egység az állam egységének, sőt fönnállásának is föltétele, s a törvényhozás joga azt is magában foglalja, hogy a törvény tiszteletben tartassék, s az állam kormányát nem gondolhatni az erre szükséges

eszközök nélkül, nemcsak a törvényhozásnak, kormánynak és képviseletnek, hanem mindannak, ami által az állam törvényei tiszteletben tartását eszközölheti s állását más államok ellenében fönntarthatja, szükségképp az állam központi hatalmától - s csupán ettől - kell függeni.

Azt kivéve, ami a fegyveres erő szervezetére és használatára vonatkozik, funkcióinak egy részét, például az adókivetést és -beszedést, azokra bízhatja az állam, akik egyszersmind a községek ügyeit intézik. Nem vitatom, hogy azon nagyobb takarékoság, melyet e rendszertől várhatni, fölr-e azon tetemes ártalmakkal, melyek különböző foglalkozásoknak ugyanazon kezekben egyesítéséből, s ugyanazon személyeknek két hatóság irányában felelősségéből származnak. Lényegileg az semmit sem változtat a dolgon, *miután a községi hivatalnok, amennyiben a központi hatalom teendőiben jár el, erre nézve csupán a központi hatalomnak tartozik felelősséggel s ebben a tekintetben államszolgának és nem községi megbízottul tekintendő.*

Aki megengedi, hogy a kormány szükséges: a *közigazgatási központosítást* is szükségesnek kell találnia, amennyiben az érintett tárgyakra szorítkozik. Mindenkor elismerték az államhatalom ezen jogkörét - ha nem is mindig elég világosan -, s gondoskodtak eszközökről, melyek által az állam föladatának megfelelhessen.

Egészen más dolog, ha a közigazgatási központosítás nevében oly dolgokat is az államra akarnak ruházni, melyek egyenesen a községet, s az államot csak közvetve illetik. Mert ha mellőzzük is a jogi szempontot, miszerint saját ügyei intézését egyetlen szabad lénytől sem lehet elvonni azon szín alatt, hogy azok közvetve az államot is érdeklik (s a jogi szempont pedig éppen nem oly közömbös dolog, mint némelyek hinni látszanak, miután megsértése mindig az államra nézve igen veszélyes ellenszegülési ösztönt kelt föl): ezenfelül az a kérdés is fönnmarad, hogy a községtől elvett hatáskört célszerűleg betöltheti-e a központi hatalom, azaz: ha a községtől elvették az önkormányzás jogát, lehetséges-e, hogy a községi ügyeket célszerűen intézze az állam; s ha nyugodtan vizsgáljuk e kérdést, meg kell győződünk, hogy arra nincs eset.

Mire képes valóban az állam, sem írott alkotmányokból, sem tudományos értekezésekből nem tudhatni meg: tisztán gyakorlati kérdés az, s csakis gyakorlati szempontból kell vizsgálni (b).

Hogy könnyebben tisztába jöjjünk efelől, jónak tartom azon viszonyokra fordítani figyelmünket, melyek az állam és község közötti viszonyokkal analógok, s hozzánk közelebb fekszenek.

Az egyes család egészen hasonló viszonyban áll a községhez, mint a község az állam irányában. Amily helyes azon állítás, hogy a községi ügyek célszerű igazgatása nagyon érdekében fekszik az államnak: nem kevésbé igaz, hogy a község állapota az egyes családokétól, s tehát attól függ, hogy mint intézik azok saját ügyeiket. S rendesen nagyobb képzettséget és belátást is tehetni föl a községi eljárásokról, mint a családfők nagy részéről. Mindenesetre pedig több erővel rendelkezhetik a község, s Fourier és a szocialisták mindnyájan kimerítőleg kiszámították, hogy mennyivel olcsóbban láthatni el ezereket fűtéssel, tiszta ruhával, élelemmel, szóval minden házi szükséggel, mint jelenleg, mikor minden családnak magának kell ügyeit intézni.

Miért ellenzik azon rendszer behozatalát, mely által a család a község irányában csak azon viszonyba jőne, melyben a község van az államhatalom irányában, sőt amelyben az újabb államtudomány nézete szerint lennie kell az állam és a község érdekében is?

Egyik ok, melyet a szocializmus ellen fölhoznak (mert önként értetik, hogy az egyes családok ügyeinek a község általi vezetése nem egyéb szocializmusnál), azon alapelv, mely szerint az egyén szintoly kevésbé lehet a többségnek, mint egyes embernek rabszolgája, s nem foszthatjuk őt meg a jogtól, hogy háza körében szabadon rendelkezessék. A másik - korunkban, midőn a jogelvek tisztelete által nemigen engedik magukat megzavartatni az emberek - még fontosabb ok: a kivitel gyakorlati lehetlensége.

A községek érdekei kétségtől bensej összeköttetésben vannak, mind mondják, az egyes családokéval; s ami az egyes családoknak ártalmas, szükségképp árt egészben a községnek is: de éppen azért magának a községnek érdekében is a legokosabb, ha a családi ügyek intézése azokra van hagyva, akiknek ez ügyek célszerű kezelése leginkább szívükön fekszik, s arra annál fogva leginkább képesek. Mert ha föl is akarjuk tenni, hogy azok, akik az összes község vezetésével meg vannak bízva, általában nagyobb készséggel bírnak: éppen nem következik, hogy ezer meg ezer család ügyeit jobban intézhessék, mint az egyes családok, amire, magasabb belátásuk mellett, az egyes családok minden viszonyának s minden szükségének tökéletes ismerete is kívántatnék. Képzeljünk oly községet, melyben az egyes családoktól elvonták a jogot, hogy ügyeiket intézhessék, s a községre ruházták. A községi tisztviselő, mint mondják, több képességgel bír, s a családi ügyek célszerű vitelért felelős a községnek, míg az egyes családok kevesebb képességgel bírnak, és nem felelős. Azt hisszük, hogy a családi ügyeket különösen jól intéznék e községben, s hogy e község, mint sok ekképp kormányzott családból álló csoport, virágzó állapotban fogna lenni?

Mily alaposan megmutatták Thiers (*Sur la propriété*) s az alkotmányos központosítás más barátai a szocialistáknak e törekvések lehetlenségét; mi tisztán megmutatták azon eljárás esztelenségét, mely szerint minden egyes részt vesz az összesség minden ügyének vezetésében, önnön ügyeinek intézéséből mindazáltal ki van zárva, s az egyén előbb rabszolgája lesz az összességnek, hogy aztán, mint az összesség tagjára, ráruházhassák a mások fölötti uralkodást. De kérdem: valóban esztelenebb-e, amire a szocializmus törekszik, mint amit az állam részére követelnek? Azon állítás, hogy mind el kell vonni a községtől, ami az államra nézve akár közvetve fontossággal bír, nem ugyanazon jogalapon nyugszik-e, melyet azok szoktak fölhozni, akik a családot teljesen a falanszter alá akarják vetni? Sőt azon okok is, melyeket a szocializmus fölhoz, hogy megmutassa, miszerint az egyént teljesen alá kell vetni a községnek, mind merőben ugyanazok, melyekkel a konstitucionalizmus vitatja, hogy a községeket szükségképp alá kell rendelni az államnak. Csak az a különbség, hogy ez okok a családi ügyeknek a községek általi vezetését illetőleg legalább némi valószínűséggel bírnak, míg a közigazgatási központosítás mellett a valószínűség nem szól. Mert ha föltehetjük is, hogy egy kis község minden tagjának érdekeit jobban értheti és intézheti, mint az egyes ember: át kell látnunk, hogy e föltevés az államra alkalmazva merőben valószínűtlen.

Ha a szocializmus kicsinyben állítólag a költői képzelmi erő teremtménye: valódi esztelenségnek kell tekintenünk, ahol több ezer négyszögmérföldre terjed az egy központból kormányzandó községek területe, s e terület negyvenezer községet foglal magában.

S nem az ellenkezőt tanúsítja-e a tapasztalás? Nem a legszűkebbre szorították-e legtöbb államban a község hatáskörét, a központi hatalomra bízván minden fontosabb ügy vezetését? ezt fogják talán kérdeni.

Mellőzöm, hogy minő eredményeket idézett elő a községi ügyek ezen megszorítása, mely ügyek az állam legfontosabb dolgai közé tartoznak; de kereken tagadom, hogy e megszorítással, a község beléletének megsemmisítése által *valóban a központi államhatalomra lőn minden fontos ügy vezetése bízva*, s mindenki egyet fog velem érteni, ha e tárgyról komolyan gondolkodik.

Mi a központi államhatalom? Elvont fogalom a politikai értekezésekben, de a gyakorlati életben nem egyéb, mint azok, akik az egyedúr vagy a fölséges törvényhozás nevében gyakorolják az államhatalmat. Hogy tehát el lehessen dönten: mennyiben van igazam: csak azon kérdést kell megfejtetni: *hogy a községtől elvont ügyek vezetését az állam kormányzóira ruházza-e a központosítás?* S nem hiszem, hogy e kérdésre valaki igennel felelne.

Ha vizsgáljuk a jelenkori államok kiterjedését, nagyságát és szükségük különféleégeit s közigazgatási szervezetük bonyolultságát: meg kell győződnünk, mily nagy nehézségekkel jár az összes közigazgatásnak egy központból vezetése akkor is, ha csupán a szükségesre, vagyis az államot közvetlen érdeklő ügyekre szorítkozik. Az állam kormányzói még e tekintetben is mindössze csak annyi befolyást gyakorolhatnak, hogy megállapítanak bizonyos elveket, bizonyos közigazgatási rendszert, s kinevezik és ellenőrzik azokat, akikre a közigazgatási ügyek ellátása bízva van. Ha azt akarjuk, hogy célszerűen menjen a közigazgatás, a központi hatalom kénytelen azoknak, akikre a központosítás bízva van, nagy hatáskört engedni a megállapított elvek alkalmazásában még oly ügyek körül is, melyek az egész államot közvetlenül érdeklik. Mindig nehéz a miniszternek sok ezer hivatalt betölteni, főleg ha csak rövid idő óta van hivatalban; s még nehezebb a fölügyelés az összes közigazgatásra. Azonban mind-ebben még van egy szilárd támpontja. Ismeri a szükségeket, melyeknek a közigazgatással eleget kell tenni. Ha téved az eszközök alkalmazásában, könnyen meggyőződhetik tévedéséről.

Ahol oly ügyek igazgatását is a központi hatalomra bízzák, melyek csak egyes községeket illetnek, ott már azon szükségeket sem ismerheti a kormányzó, melyeken a közigazgatásnak segíteni kell. Csak azt kormányozhatjuk, amit áttekinthetünk, s bármi nagy tehetségű legyen valaki, s bármennyire legyen képes mindezen tehetségeit a rábízott nagy föladatnak szentelni: nincs ember, aki nagyobb államban csak fölületesen is ismerhetné sok ezer községnek szükségét s az eszközöket, amikkel azokon segíthetni: pedig mindezen szükségek és eszközök teljes ismerete szükséges föltétel a jó kormányzásra. Amiből az következik, hogy a községtől elvont s az államra ruházott önkormányzási jogot a községi ügyekre nézve az államhatalom megint másokra kénytelen bízni, azaz: hogy a közigazgatási központosítás által nem érhetni el *minden községi ügy ugyanazon elvek szerinti vezetését, hanem csupán azt, hogy a központi hatalomtól függő államszolgák intézzék azon ügyeket.*

Az összes befolyás, melyet a központi hatalom ez úton valósággal nyerhet, a közigazgatásnál, valamint a közoktatásban s az igazságügynél, csak azon jogra szorítkozik, mely szerint nagyszámú tisztviselőt nevezhet ki. E rendszer eredményei analógok minden esetben.

1. Sokkal jobb eszköz a kormány hatalma növelésére sok fizetési tisztviselő kinevezési joga, hogysen - főleg alkotmányos országokban, hol a központi hatalom kezelőinek állása sohasem biztos - e célra ne használnák. Amiből az következik, hogy minden közoktatási, igazságügyi és közigazgatási hivatal betöltésénél nem arra vannak tekintettel, ami sajátképpen a föladat: ti. a közoktatás, igazságügy és közigazgatás lehető legjobb ellátására; hanem csak az államhatalom kezelőinek érdekeire, kik a kinevezési jog által a lehető legnagyobb befolyást akarnak szerezni a választásokra stb. Aminek az állam oltalmául kellene szolgálni, fegyverré lesz, mely által az államhatalom magát igyekszik védeni a támadások ellenében.

2. A befolyás, melyet a központi hatalom az érintett tárgyakra gyakorolhat, mindig csak pillanatszerű. A központi hatalom parancsolhatja, hogy az iskolákban bizonyos valamit tanítsanak, hogy bizonyos jogesetet bizonyos módon kell eldönteni, hogy bizonyos közigazgatási szabályt mindenütt keresztül kell vinni, s hatalmában áll megbüntetni a parancsainak engedetlen államszolgákat. Rendes és tartós befolyást azonban nem gyakorolhat a kormány, és pedig csakis az növelheti az államhatalmat. Oly hatalom, mely pillanatra mindent tehet, de hatalmával folyvást nem élhet, a hódítóhoz hasonlít, ki minden ellenállást lever maga előtt, de mihelyt elvonul, megint föltámad az háta mögött, s akihez senki sem kíván csatlakozni, éppen mivel senki sem hiszi tartósnak hatalmát. Az államhatalomra pedig veszélyes, ha oly föladatot tűznek eléje; melynek nem felelhet meg, s oly jogokat adnak neki, melyeket célszerűleg nem gyakorolhat: mert miután azon kör, melyet az államhatalom nem tud betölteni, nem maradhat betöltetlenül, azok, akik tetteleg oly befolyást szereztek a közügyek vitelére, mely az alkotmány

szerint kizárólag a központi kormányt illetné, éppen mivel befolyásuk bitorlott, az államhatalom ellen szokták azt használni, úgyszólván e hatalom, éppen mivel korlátatlanságot akartak neki tulajdonítani, természetes határain belül is akadályokra talál.

Bármennyit is lehet elméletileg fölhozni a közigazgatási központosítás mellett: senki sem fogja tagadni, ha a közügyekkel gyakorlatilag foglalkozott, a következő tételek igazságát; s ha egyszer azokat elismerte, önként következik azon állítás alaptalansága, mintha a közigazgatási központosítás növelné az állam erejét.

I. Az államnak semmi más eszközök nem állanak rendelkezésére, mint az államtagekéi; ha tehát föl is tesszük, hogy a központosított állam a hatalmában álló eszközökkel minden akadályt legyőzhet: polgárainak erejét annál inkább igénybe kell mégis vennie, minél inkább szaporítja a központosítás a legyőzendő nehézségeket. S miután az államtagek erőit nem vehetni igénybe az állam részére anélkül, hogy más hasznos foglalkozásoktól el ne vonatnának: minél inkább központosítva van az állam, annál kevesebb erővel rendelkezhetik.

II. Az államhatalmat közvetve vagy közvetlen illető ügyek célszerű vitelének biztosítása végett nem elég mindenhatósággal ruházni föl a központi hatalmat, isten mindentudóságát s mindenekfölött feltétlen igazságos voltát is meg kellene részére szerezni, ami minden telegráf és rendőrség, alapjog és felelősség mellett sem áll tehetségünkben.

III. A központi hatalomnak tulajdonított egész mindenhatóság merő illúzió, miután az államhatalom bizományosai másokra kénytelenek ruházni a valóságban hatalmuk gyakorlását.

IV. Ki lehet ugyan mondani az alkotmányban, hogy az egyes részek teljesen alá legyenek vetve az államnak, és semmi akarattal ne bírjanak, s meg lehet azokat fosztani minden törvényes eszköztől, ami által akaratukat érvényesíthessék: de oly kevésbé áll hatalmában alkotmányos kormánynak, mint egyes kényúrnak azt eszközölni, hogy ilyes akarat ne keletkezzék, s a kormány eljárásai egyáltalában semmi akadályra ne találjanak.

Csak az a kérdés, hogy az ellenállás, melyet a nyilatkozhatóság minden törvényes eszközétől megfosztottak, valóban annyira veszélytelen-e az államra nézve, mint fölteszik, s hogy vajon nem nagyobb veszélyek származnak-e az államra nézve éppen azáltal, hogy az állam egyes részeitől elvonták az ellenállás lehetőségét?

Vizsgáljuk e kérdést.

JEGYZETEK A IX. FEJEZETHEZ

(a) Ahol a község önállóságát régebbi idő óta elnyomták, s elvették önkormányzási jogát, ahol a községek többnyire a míveltség igen alacsony fokán állanak, vagy ahol átlátták, hogy bizonyos érdekeket, miknek fönntartása az államra nézve fontos, a községben el lehet nyomni: ott kijebb kell terjeszteni az állam hatáskörét; ellenkező esetben meg kell szorítani; míg ahol az állam fogalma összeesik a község fogalmával - mint az ókor államaiban többnyire - természetesen az államhatalom körének a községi ügyeket is magában kell foglalnia.

(b) A keleti kényúr elméletben mindent tehet, s még sincs hatalom, melynél annyi függene a véletlentől, s különböző idegen befolyásoktól. Mi mindent írtak Bodin, Puffendorf és Grotius a királyi hatalom korlátatlanságáról, s mégis egyetlen monarcha sem volt korukban, aki csak annyi valódi kormányhatalommal is bírt volna, mint pl. Nagy Frigyes, ki az állam szolgájának nevezte magát.

X. FEJEZET

A KÖZPONTOSÍTÁS BEFOLYÁSA AZ ÁLLAMOT BENN FENYEGETŐ VESZÉLYEKRE

Az államokban, melyek a központosítás elvét követik, oly rend és nyugalom mutatkozik, minővel sehol sem találkozunk. Minél tökéletesebben egyesítik a közélet minden fonalszálát egy központba, annál nagyobb a rend és nyugalom (*a*). Ugyan mely veszélyek fenyegethetnének ily államot? Nem úgy tetszik-e, mintha az oly állam, melyet Franciaország mintájára rendeztek, mint valamely erősség, kívülről minden védszerrel körülvéve, benn ostromállapottal oltalmazva, nem tarthatna semmi veszélytől?

A történet azt mutatja, hogy minden állam mindig ki van téve veszélynek, legyen bár vagy ne legyen célszerűen rendezve; abban kell tehát keresni minden alkotmány főfeladatát, hogy előre tekintettel van hasonló veszélyek bekövetkeztetésére.

Amely állam a veszély pillanatában nemhogy emelkedné erőben, sőt gyöngébb lesz, gyöngébb állam az, bármi mesterségesen legyenek intézményei minden bekövetkező veszély elhárítására számítva; s éppen e pont az, mire nézve a központosított államok más államoknál hátrább állanak.

Kétféleképpen veszélyeztethetik fönnállásában minden állam.

Az államot fenyegető veszélyt vagy valamely egyes államat idézheti elő az állam alkotmánya ellen, vagy valamely idegen hatalom támadása az állam épsége és önállósága ellen. Mint a történet tapasztalása egyaránt mutatja, a központosítás mindkét esetben megnehezíti a veszély keletkezését, de hasonló mértékben csökkenti a már bekövetkezett veszély irányában az ellenállás lehetőségét.

Rendesen azt hiszik, hogy az államot a tagjai részéről fenyegető veszélyek csekélyebbek központosított államokban, hol a község és tartomány autonómiáját összerontották, s az állam egyes részeitől minden lehetőséget elvettek, hogy a központosított kormány parancsai elé törvényes úton akadályokat tegyenek.

Azt hiszem, e nézet is tévedésen alapszik.

Amennyiben csak nehézségekről van szó, mindenesetre nagyobbak azok oly államban, hol az egyes részeknek némi önállóságot adtak, de nem nagyobbak az államot fenyegető valódi veszélyek, és pedig három oknál fogva:

1. Mivel oly államokban, hol a központi kormány az összes államot egyaránt illető ügyek vezetésére szorítkozik, sohasem lehet oly nagy a kormány elleni gyűlölet, sohasem érheti el azon intenzitást, mint ahol a központi hatalom mindent maga tesz, s aki csak rövidséget szenved valamiben, mind e hatalomnak tulajdonítja sérelmét.

2. Mert ahol az állam az egyes községekre és testületekre hagyta azon ügyek intézését, melyek éppen ama községek egyes lakosait érdeklik leginkább: az emberek többnyire a község által remélik elérhetni vágyaik kielégítését, s nem kell, hogy célhoz jussanak, az egész államot megingatniok. Az emberekkel velük született azon ösztönnek, hogy maguknak fontosságot szerezzenek, mely központosított államokban csak a központban talál kielégítést, ily viszonyok közt széles tere nyílik a községekben; miáltal nem menekszik ugyan meg az állam a veszélyektől, melyek nagy ambíciók részéről fenyegetik, de megmenekszik legalább attól, ami ezerek elfojtott hiúságából szokott támadni.

3. Mert végre oly államokban, melyeknek egyes részei némi autonómiával bírnak, támadhat ugyan nagy és általános ellenzés - vannak esetek, hogy minden autonóm testület részt vesz abban -, de ez ellenzés a dolgok természete szerint mindig meg van osztva, s bármi nagy az ellenszegülők száma a központi hatalom ellenében, mindig csak elkülönített csapatokban állanak azzal szemközt, s e csapatok közül elszigeteltségében mindenik sokkal gyöngébb a központi hatalomnál. S teljes egyértelműséget az egyes községek körében is szintoly kevéssé tehetni föl, mint általában sok egymáshoz közel álló ember között; miből következik, hogy ha az állam minden községében föllép a többség a központi hatalom ellen, még oly esetekben is mindig van annak pártja, melyre számíthat; míg központosított államokban, hol a hivatalnokokon kívül csak azok foglalkoznak élénken a politikával, kik a fönnálló viszonyokkal elégtelenek, semmi ilyes támogatásra nem számíthat a kormány.

Bárhogy rendezzék az államot, minden alkotmány mellett fönnmarad az egyén törekvése, saját javára használni föl az állam minden erejét, s lazábbá meg lazábbá tenni függését annak irányában. Ennélfogva minden államnak készen kell lennie ellenállásra; s az alkotmány fő feladatát abban kell keresnünk, hogy maga szabja meg az utat és módot, melyen az érintett törekvés kielégítést kereshessen. Ha az állam egyes részeinek megadták az autonómia bizonyos fokát: e téren törvényes formák közt fog nyilatkozni az ellenállási törekvés a központi hatalom ellen. Ha központosított az állam, s úgy van rendezve, hogy választott törvényhozás többségétől függ az államhatalom gyakorlása, parlamenti ellenzés lép a helyhatósági helyébe. Ha a központosított állam polgárai, mint Franciaországban, hosszas tapasztalás után azon meggyőződésre jutottak, hogy a parlamenti ellenzés terén minden erőfeszítéssel sem lehet semmi eredményre jutni: titkos társulatok működése lép a parlamenti ellenzés helyébe, vagy az államra nézve színleg idegen térre viszik át a vitatást, s aláássák az államépület alapját, mely erősebb, hogysem egyenesen megtámadják. De nekem úgy tetszik, hogy mindezen ellenzések közül a központi hatalomra nézve talán legkellemetlenebb, de az államra bizonyosan legkevésbé veszélyes a helyhatósággal bíró testületek ellenzése a törvény által megszabott formák között.

Azonban megengedem, hogy csalódom e részben. - Miután a központosított államnak minden eszköze megvan, hogy polgárai fölött öröködjék, s a legkisebb ellenállást is azonnal elnyomja; úgy látszik, mintha ily államokban ritkábban kellene bekövetkezni nagy veszélyeknek. De, hogy mindezen eszközök dacára, a központosított államok is ki lehetnek téve nagy veszélyeknek, senki sem fogja tagadhatni a közelebbi idők tapasztalása után, mely azt tanítja, hogy a közrendnek bármely megzavarása, ha egyszer bekövetkezik, éppen a központosított államokban szokta maga után vonni minden fönnállónak felforgatását s a legfontosabb jogviszonyok földúlását, ami sohasem történhetik meg oly hamar nem központosított államokban.

Mely okoknak tulajdoníthatni, hogy a fönnálló államformára nézve ellenséges pártok törekvései annyiszor sikerülnek Franciaországban, s az összes alkotmány fölforgatását vonják maguk után?

Aki Franciaország alkotmányát, hol annyi forradalom sikerült, egybehasonlítja más államo-kéival, melyekben azok nem sikerültek, bizonyára nem a véletlennek rója föl a különböző eredményeket.

Nem a fönnálló hatalom legyőzésében áll a nagy nehézség, aminek leküzdése nélkül egy forradalom sem sikerülhet. Minden kormányt - bármi erősnek érzi magát állásában, s bármennyire szívén fekszik fönntartása az állampolgárok nagy többségének - oly párt is legyőzhet pillanatra, mely minden tekintetben csekélynek látszik. A nagy erő öntudata, mely a kormányt a biztonságára szükséges rendszabályok kezelésében hanyagabbá teszi; az általános meggyőződés, hogy az államhatalom elég erős önvédelmére, mely tétlenségbe süllyeszti a fönnálló kormány párthíveit; egy vagy több magas állású hivatalnok árulása éppen a közveszély vagy

szükség percében; s a fegyveres erő és néptömeg véletlen összeütközése, s az utóbbinak győzelme - mind megannyi ok, mi miatt az államhatalom ellen intézett egyes támadások sikerülhetnek. A sikerült összeesküvések nagy száma, melyről a történet bennünket értesít, mutatja, miszerint éppen nem tartozik a ritka esetek közé, hogy az államhatalmat aránylag gyöngébb párt meglepheti s pillanatra le is győzheti. A forradalom nehézségei valósággal csak első eredményei után kezdődnek, s mindig két dologtól függ végső diadala:

1. vajon az államhatalomtól, melyet meglepve, pillanatra legyőztek, azon lehetőséget is elvették-e, hogy magát összeszedvén, újrakezdhesse a harcot;
2. vajon azok, kik az államhatalmat kiszorították, tudják-e magukat kormányképpen rendezni s a rendezett államhatalom szükségének megfelelnék-e.

Ha a legyőzött államhatalmat azon lehetőségtől is meg nem fosztották, hogy magát újra rendezhesse: csakhamar magához jó meglepetéséből. Egy helyről kiszorítva, a másikban talál oltalmat, ha a fővárosból kihajtják, központtá válik mindazon hely, hol pillanatra letelepszik, s a fönnállott viszonyok minden barátja, s a jelenleg fönnálló minden ellene - kik egy forradalom győzelme után éppen a győzők sorában vannak legszámosabban - csatlakoznak hozzá; s ha törvényes hatalom küzd lázadókkal, és módjában áll legalább nagyjában fönntartani szervezetét, ritka eset, hogy nem a törvényes hatalomé legyen a végső diadal.

Szintoly eredménytelen minden győzelem az államhatalom fölött, ha azt csak kiszorítják, de nem képesek pótolni. Miután ugyanis a polgárisodás jelen fokán talán semminek sem érzi az emberek többsége inkább szükségét, mint a személyük és tulajdonuk biztosítására rendezett államhatalomnak: minden párt, mely a fönnálló rendet fölforgatta, csak akkor számíthat a többség megegyezésére, ha a fölforgatott helyett mindjárt más rendet képes alapítani. Ha nem tud: mindenki elfordul tőle, oda, ahonnan legelőbb várja e szükség kielégítését; ami legtöbb esetben legvalószínűbb, ha az előbbi viszonyokat állítják vissza (*b*).

Ha immár a központosított állam minden intézményét elfogultság nélkül vizsgáljuk: úgy találjuk, hogy a forradalmak sikerülésének érintett két föltételét éppen a központosított államokban találhatjuk föl, éspedig annál nagyobb mértékben, minél következetesben és teljesebben alkalmazzák a központosítás elvét. Ha az ország minden egyes részétől elvonták a jogot, sőt tehetséget is, hogy saját ügyeiket elláthassák, s a közigazgatási központosítással az állam minden lakosa megszokta önakarat nélkül a központból várni minden lendületet, minden irányt, melyet kövessen; ha az igazgatás minden fonálát e központban összpontosítják, úgyhogy akik az államhatalom birtokában vannak, habár a nagy többség akarata ellen tartják is fönn abban magukat, rendelkezhetnek az állam minden erejével; ha a forradalmi kormány nem jogánál, hanem hatalmánál fogva, melyet szerzett, s mivel központi államokban mindig csak egyének állhatnak a közhatalom ellenében, ezeket, habár milliónyian volnának is, engedelmességre kényszerítheti; szóval ha az állam Franciaország mintájára van rendezve: semmi egyéb nem kell a forradalom sikerére, mint hogy a fönnálló kormányt a központból kiszorítsa, s kézre kerítse azon pontot, hol az állam kormányzásának szálai mind összefolynak. Mert valamint az összeesküvés és fölkelés vezetői az állam ily szervezete mellett mindjárt az első pillanatban rendezett államhatalom birtokában vannak, s a kiszorított kormány helyét teljesen betölthetik: úgy viszont a kormánytól, ha egyszer a központból ki van szorítva, minden esz-közt is elvettek, miáltal magát újrarendezhetné, s legitim kormányként léphetne föl. Egy órányi szilaj erély egy részről s egy órai gyöngeség és bomlottság másfelől teljesen fölforgatott minden helyzetet. Maroknyi lázadó csoport az állam kormányára emelkedik, s a legitim kormány lázadó csoporttá lesz, és egészen hasonló helyzetbe jó ellenei irányában, mint azok voltak néhány órával azelőtt az ő irányában; azon egy különbséggel, hogy akik erőszakosan

ragadják magukhoz a hatalmat, ritkábban engedik magukat meglepetni, s rendesen kíméletlenül használják azon eszközöket, melyeket a központosítási rendszer nyújt nekik.

A túlzás minden gyanúja elhárítása végett csak azt hozom itt föl, amit Cormenin, a központosítás legnagyobb bámulója, mond ez államforma következményeiről (c).

„Valósággal azt illeti mindig a központosítás, aki éppen kezére keríti (au premeir occupant), s annak kezéből, akinél volt, az uralommal együtt átmegy arra, aki elfoglalja. Az utolsó 50 év történetei mutatják ezt. A konvent, többször ostromoltatván saját palotájában, gyakran forgott veszélyben, hogy a lázadás erőt vesz rajta. Majd a st.-cloud-i Orangerie ablakain ugratták ki Napóleon gránátosai a III. évi alkotmányt. Midőn Párizst megszállották, nem maradt egyéb hátra Napóleonnak, mint a fontainebleau-i asztalon aláírni a lemondási oklevelet. X. Károly a fővárossal országát is elvesztette. Ha a kormánynak nincsenek mindig nyitva szemei, mindig fölemelve karjai, hogy mihelyt fejét emeli, minden fölkelést szétzúzzon a központosítás fegyverével, mihelyt elhagyja a Tuileriákat, s átlép a sorompókon, azonnal vége; kincstár, telegráf, sajtó, posta, hadsereg, közigazgatás, ország mind egyszerre odavan rá nézve; törvényszerű kormányból bitorrá lesz; uralkodóból alattvalóvá; aki másokat száműzött, maga lesz földönfutó; fut, menekül. Mi volna egyéb hátra? megbukott! Hova forduljon, mikor ki van tiltva? Nem kormány, nem hatalom, nem király többé, csak ember, sőt kevesebb, mint ember: árnyék, elhagyatott, elítélt semmi. A központban volt minden ereje, s e központ másé. Akarjátok tudni, a két követelő közül melyik a legitim? Ne azt kérdjétek, ki mellett van a jog, hanem ki mellett van Párizs? Akié Párizs, az az uralkodó, akié Párizs, azé az ország.”

Kétségtől túlságosan tetszenék előttünk a központosítás eredményeinek ez előadása, ha Franciaország történetén (d) kívül, Rómáé is a polgárháború és az imperátorok uralma alatt, s minden kényúri állam (e) története számos példával nem igazolná, hogy a forradalmak mindig annál gyorsabban és teljesebben sikerülnek, minél tovább vitték a központosítási elvet az alkotmányban.

Ha azon meggyőződésből indulunk ki, melyből Cormenin, hogy Párizsnak magának elég tábornoka van Orosz-, Osztrák- és Angolország hadseregeinek vezényletét vinni, s elég államférfia az egész világot kormányozni (f): szerencsének mondhatni a főváros ezen hatalmát, s nem lehet csodálni, ha oly korban, mint a jelen, midőn a forradalom fogalmát a szabadságával, s az ellenforradalomét a renddel oly gyakran összezavarják, éppen azon gyorsaságot hozzák föl valamely államforma ajánlására, mellyel a központosított állam alkotmányát meg lehet változtatni. Hiszen még Richelieu is, mivel nivellírozta és központosította Franciaországot, némi népszerűsége jutott a forradalmi pártok közt azon érdeme által, hogy előkészítette a forradalom útját; miközben még a legkonzervatívabb kormányok is buzgón utánozták, amit a forradalom emberei tettek Franciaországban.

Nem tartozik ide cáfolni e nézetek helytelenségét. De ha tagadhatlan tény, hogy a forradalom gyakrabban sikerül központosított államokban, s ha nyugodt vizsgálódás után meggyőződhetünk, hogy a forradalmi kísérletek gyakori sikerét Franciaországban nem a véletlennek, hanem éppen az állam szervezetének tulajdoníthatni: meg kell engedni, hogy az államhatalom ellenállási képességét belveszélyek ellenében nem növeli a központosítás elvének alkalmazása, sőt csökkenti, s erre nézve akartam fölhíni a közfigyelmet.

És most térjünk azon kérdés vizsgálatára: minő befolyással van a központosítás elvének alkalmazása az állam ellenállási képességére oly veszélyek ellenében, melyek kívülről fenyegetik az államot?

JEGYZETEK A X. FEJEZETHEZ

(a) Amint az egészen korlátlan egyeduralom azon forma, melyben legkövetkezetesebben alkalmazhatni a központosítás rendszerét: úgy a rend és nyugalom is, melyet a központosítástól várnak, ily államban éri el legfőbb fokát, s egész a sír nyugalmáig és a börtöni rendig kifejthető.

(b) Éppen ebben áll a legitim királyság ereje, hogy míg az államhatalom egy bizonyos személyt illet: meg lehet ugyan zavarni kormányzási tiszteben, de nem lehet dezorganizálni. Legitim egyeduraltomban semmi sem pótolhatja, amit a forradalom összerontott: ti. a legitimitást.

(c) *De la centralisation*. Paris, 1842. 12. lap.

(d) Azon tíz év története, mely Cermenin irata óta lefolyt, még inkább igazolja a fönnebbieket.

(e) Miután a kényuralom (despotizmus) nem egyéb, mint a korlátlan hatalom birtoka az államban: minden kényuralom szintoly szükségképp maga után vonja a központosítást, mint az újabb kori értelemben központosított államot mindig korlátlan, azaz kényúri hatalommal kell gondolnunk az egyes irányában. Minélfogva minden kényúri állam ugyanazon veszélyeknek van kitéve, melyeknek minden központosított állam, s mindkettőnek szükségképp attól függ biztossága: mennyiben vannak szemei mindig nyitva és karjai fölemelve, hogy semmivé tegye a lázadást, mihelyt az fejét emeli.

(f) Cermenin: *De la centralisation*. 39. lap.

XI. FEJEZET

A KÖZPONTOSÍTÁS BEFOLYÁSA AZ ÁLLAMOT FENYEGETŐ KÜLVESZÉLYEKRE

A hadtan jelen állása mellett hadi erő fönnállását képzelni sem lehet a legnagyobb fokú központosítás nélkül. Ha tehát a haderőtől függ valamely állam biztossága külső megtámadások ellenében: tagadhatatlan, hogy központosítás nélkül egy állam sem lehet biztos külvészélyek ellenében. Oly hatalom, minőt az állam egész haderejének központosítása megkíván, egyes kezében szükségképp korlátozza, sőt veszélyezteti a polgári szabadságot: mindez azonban csak azt mutatja, hogy míg a különböző államok közti viszályokat kard dönti el, a polgári szabadság sem legfőbb fokát nem érheti el, sem egészen nem biztosítható; nem pedig azt, hogy tehát le kell mondani a központosításról, miután, ami nélkül az állam elveszteni önállóságát, ha korlátozza vagy veszélyezteti is a polgári szabadságot, mégis mindig az összes állampolgárok szabadságának föltétele az.

De a központosítás elvét oly államokban, hol korunk kellékei szerint rendezett haderő létezik, egyáltalában nem szoríthatni azon dolgok körére, melyek e haderő vezérletét illetik. Ami csak a haderő kiegészítésére, élelmezésére, fizetésére vonatkozik, mind egy központból intézendő; honnan az következik, hogy minél inkább szüksége van, biztosítása végett, nagyobb haderőre az államnak, annál inkább kell szaporodni azon tárgyakra, melyeket a központból igazgatnak, azaz: hogy oly államnak, melynek biztossága kívülről inkább van veszélyeztetve, nagyobb szüksége van központosításra, s annál fogva a központosítás elvének alkalmazása némileg kölcsönös összeköttetésben áll az állam külbiztosságával (*a*). De ha azon körülményből, miszerint az állam külbiztossága a központosítás bizonyos mértékét igényli, azt következtetik, hogy az állam külbiztosságának azon mértékben kell növekedni, amelyben a központosítás elvét az államban alkalmazzák: nézetem szerint semmivel sem teszünk okosabban, mint ha, azon meggyőződésből indulva ki, hogy valamely szerből bizonyos mennyiség kell a beteg meggyógyítására, mindig többet akarnánk abból beadni a betegnek, hogy még egészségesebbé tegyük, vagy mint ha a katona fegyverét, melyet védszerűl és támadásra használ, kelleténél háromszorta nehezebbre csináltatnék, hogy háromszorta erősebbé tegyük a védelem és támadásban; éspedig

1. mivel az állam biztossága nemcsak *már rendezett haderejétől függ, hanem még inkább azon eszközöktől, melyekkel a haderő szervezetét illetőleg rendelkezhetik, azaz: valódi erejének mennyiségétől;*

2. mert az államot, éppen mikor a legnagyobb külvészélyek fenyegetik kívülről, egyáltalában nem közigazgatási szervezete, hanem egészen más eszközök tartják fenn.

Nem szenved pedig kétséget, hogy van a központosításnak bizonyos foka, mely az államhatalom biztosságának e kellékeit, ahol nem semmisíti is meg, tetemesen csökkenti.

A központosítás csak eszköz, mely az államhatalomnak csak lehetővé teszi, hogy az állam körében lévő erőket mind fölhasználhassa bizonyos célra; amiből következik, hogy oly államok közt, melyek erők tekintetében egyenlően állanak, pillanatra mindig az a legerősebb, amely legjobban központosíthatja az erőket (*b*). Azonban a központosított államintézmények legnagyobb bámolója is kénytelen megvallani:

1. hogy a központosítás az államban lévő erők teljes használatát lehetségessé teszi, de új erőket nem állít elő; és
2. hogy a központosítás maga igénybe veszi és fölemésztí az államban lévő erők bizonyos mennyiségét.

Ebből következik:

hogy a központosítás az államban lévő s annak oltalmára fordítható erők összegét szükségképp mindig csökkenti, miután amennyi erő csak az állam központosítására kell, mind a fölhasználható erők mennyiségéből vonják el; tehát az esetben, ha a központosítás az állam erejének igen nagy részét veszi igénybe, könnyen fordulhatnak elő viszonyok, mik közt az államhatalom az államban lévő összes erőkkkel rendelkezhetik ugyan, de ez erő mindössze is oly csekély, hogy többé nem elég az állam oltalmára (c).

Az állam rendelkezésére álló erők általában három elem közrehatásából származnak. Ezek:

az egyének munkája;

a tőke;

a szabadság azon mértéke, amint az egyes munkáját és tőkét használhatja.

Minél nagyobb a produktív munkával foglalkozók száma;

minél több tőkével rendelkezhetnek;

minél nagyobb a szabadság, mellyel tőkéjüket és erejüket használhatják:

annál nagyobb a termelés összege.

Hol sok egyest elvonnak a produktív tevékenységtől;

hol a tőke nagy részét más célokra fordítják;

hol az egyest háborgatják ereje használatában:

ott a termelés szükségképp kevesebb, s az erők összege is fogy, mikkel az állam rendelkezhetik.

De a dolgok természetében van, hogy a központosítás a termelőerő mindezen elemeire ártalmasan hat.

A központosítás a szerint, amint kisebb vagy nagyobb, több vagy kevesebb állampolgárt von el a termelőmunkától;

minél inkább központosítva van az állam, annál nagyobbnak kell lenni a tőkének, melyet az egyestől elvon;

minél inkább központosítva van, annál inkább korlátozza az egyéni szabadságot.

Innen következik, hogy minden központosítás csak az államban lévő erők összegének rovására történhetik.

Ha minden kétségen kívül áll, hogy az államban lévő összes erőknél az államra mint egészre nézve, csak annyiban van értékük, amennyiben azokkal rendelkezhetik, hogy tehát minden államnak, amint biztossága megkívánja, központosításra van szüksége bizonyos mértékben: következik egyszersmind, hogy: *mivel a produktív erők tömegét a központosítás csökkenti, minden oly lépés, melyet a szükséges mértéken túl ez elv alkalmazásában tesznek, nemcsak erősbé nem teszi az államot, hanem gyöngíti, s ekképp külvészély ellenében csak biztosságát csökkenti.*

A fölállított tételeket még jobban fölvilágosítja egy példa.

Az állam a következő erők fölött rendelkezhetik:

Az összes állampolgárok munkája, ingó és ingatlan tulajdonuk, melyet munkájuk által gyümölcsözővé tesznek, s a munka és tőke eredménye: az évi jövedelmek fölött.

Tegyük föl, hogy az állam munkaképes lakosainak száma 1 000 000 (a tulajdon tőke értéke 500 000 000-ra menne), s mindennemű évi jövedelmet részint élelmiszerekben, részint egyéb termékekben 100 000 000-ra tennénk;

tegyük föl, hogy az államnak külbiztossága fönntartása végett 50 000 főnyi rendes haderőre van szüksége; s azon ügyek ellátása, melyeket az állam nem hagyhat az egyes községekre, ezenfelül még 10 000 egyént kívánna, kik magukat az állam szolgálatára szentelnék;

tegyük föl, hogy az állam minden szükségének fedezésére évenként 25 000 000 kellene:

ezek szerint az állam erejéből fönntartására évenként 60 000 egyén munkája, s az összes jövedelemből 25 000 000 lenne szükséges (*d*).

Vegyünk most egy, segélyforrásaira nézve egészen hasonló államot, hol, mint például Franciaországban, a központosítás elvét a községi ügyek vitelére is, általában mindenre alkalmazzák, amire csak lehet.

A rendezett hadi erő szüksége, az állam külbiztosságának sine qua non-ja, nem kevesbedik azáltal, hogy a községi ügyekre is alkalmazták a központosítás elvét. Egy okos ember sem fogja állítani, hogy mivel ezerekkel szaporítják a tisztviselők seregét, csak egyetlen emberrel is lejjebb lehetne szállítani azon sereget, melynek az ország határait kell védenie. Az első tétel tehát semmivel sem változik, s föl kell vennünk, hogy az állam, melynek előbb függetlensége fönntartása végett 50 000 emberre volt szüksége, szintoly nagy haderőt fog kívánni, ha Franciaország mintájára rendezték.

Ha az államügyek ellátása, ahol csupán a szükségesre szorítkozik, 10 000 ember erejét veszi igénybe; legalább ötszörte többet kíván oly körülmények közt, hol a nevelés, kultusz, törvénykezés s az összes közigazgatás az államügyek körébe vannak vonva, s csak Franciaország vagy a mintájára rendezett bármely állam statisztikáját kell kezünkbe vennünk, hogy meggyőződünk, miszerint a polgári hivatalnokok száma majdnem annyi, mint a hadsereg. Ha ugyanannyira tesszük, 50 ezer hivatalnok jő ki számításunk szerint.

Miután az államszolgálat a szellemi képesség nagyobb fokát igényli; s miután oly pálya, mely egész életre kiterjed, s nemcsak néhány évi foglalkozás, mint a hadi szolgálat, s így 50 000 államhivatalnok fönntartása jóval több költségbe kerül, mint 50 000 főnyi hadsereg tartása, s a kiadásokat a szoros központosítás behozatala legalább is kétszer annyival, azaz 50 000 000-val növeli évenként.

Mindezen számok, mint magától értetődő, tisztán képzeletiek; ha azonban a fölállított arányt hibásnak venné valaki, s azt hinné, hogy a legszükségesebbre szorított központosítás szükségét igen csekélyre, s a francia kormány rendszerét igen magasra tettük: az csak igaz marad, hogy minden újabb kori értelemben központosított államnak mind több államhivatalnokra van szüksége fönntállhatása végett, kiket hasznos munkától vonnak el, mind nagyobb költségvetésre; hogy tehát az ily állam a rendelkezésére álló erőkből nagyobb mennyiséget emészt föl, mint más államok.

Ha igaz volna is, hogy az állam külbiztossága kizárólag hadereje nagyságától és szervezetétől függ; mégis tagadhatatlan, hogy az állam haderejét nem a valóban fegyverben álló katonaság számához kell mérni, hanem inkább azon lehetőséghez, miszerint az az állam szükségei

szerint szaporítható, s szerencsétlenség esetében újrászervezhető. S miután e lehetőség az egyes polgárok karjaiban rejlő erőtől függ: az olyas intézmények, melyek mellett az állam, főnnállhatása végett, béke idején ez erők nagy részét kénytelen igénybe venni, szükségképp gyöngébbé teszik az államot külvészélyek ellenében. S állíthatja-e valaki, ha a történeteket ismeri, hogy a legjobb hadsereg is minden tekintetben elegendő, külellenségek ellen biztosítani az államot?

Nem szeretném, ha félreértenének. Bármint vélekedik valaki a nagy állandó hadseregek felől, senki sem tagadhatja azoknak szükséges voltát, ha Nyugat-Európa minden államának helyzetét nyugodtan vizsgálja. Miután az egyeduralom az a forma, melyben minden formák között nagy hadseregek főnnállása legkevésbé veszélyes a polgári szabadságra nézve, s így magának a szabadságnak is érdekében áll főnn tartása: e kényszerűséget fájlalhatja, aki a köztársasági intézmények mellett lelkesül. Sajnos lehet az ökonomista előtt, hogy annyi ezer meg ezer erős kart vonnak el a produktív munkától, s annyi milliót áldoznak föl a külhatalomnak. Könnyezhet fölötte a filantróp, hogy a felvilágosodás századában, oly népek közt, melyek a béke ugyanazon isteni tanára hivatkoznak, arra kell fordítani az állami erők jobb részét, hogy más államok önállósága ellen fegyveres támadásra s védelemre hasonló támadások ellen készen legyenek; s talán van is benne némi haszon, ha e nézetek képviselői különböző államokból összejönnek, s kölcsönösen megerősítik egymást ama szebb jövő reményében, mikor a népek közt szintoly esztelennek fog tetszeni az ököljog, mint tetszik előttünk, amely az egyesek közt uralkodott egykor, s módokról gondolkodnak, mik által az örök békét megalapíthatnák vagy legalább a háború alkalmait kevesbíthetnék. De aki a rendes hadseregek fennállásának szükségét századunkra nézve tagadja, vagy azt hiszi, hogy Nyugat-Európa összes államainak egyértelmű határozata is föloszlathatja az állandó seregeket, megszüntetheti azok szükségét, míg északon egy óriási hatalom létezik, egészen más alapokra épített polgárisodással, minek következtében a Nyugat meghódítására kell törekednie: merő utópiák körében forog az ily ember, s legföllebb csak a jövő ivadékok épületére beszélhet az államtudományokról.

Éppen a nagy rendes hadseregek főnnállásának szüksége teszi szükségessé a nagy államok főnnállását, s e tény félreismerése sok tévedésnek lett forrása, mely korunkban oly széles körben érvényt szerzett magának. Szintoly bő forrása egyébiránt a tévedéseknek azon hit, mintha hatalmas hadsereg, ami az állam biztosságára nélkülözhetetlen, magában véve *elegendő* is volna erre nézve.

Mellőzöm, hogy az állam külbiztosságára nézve azon körülmény is idézhet elő különös veszélyeket, ha igen nagy haderővel bír. Az államhatalom, túlnyomó hadereje öntudatában, éppen mivel annyi áldozattal jár főnn tartása, rendesen nemcsak az állam biztosságára szokta az erőt használni; e föltevés valószínűsége mindenesetre igen gyakran szolgál okul másoknak ellenségeskedésre. „Nemo potuit terribilis esse impune” („Senki sem lehetett büntetlenül rettenetes”) államokra és egyesekre nézve egyaránt igaz, s némely államot, mikor éppen zavarban volt, azért támadtak meg, mivel mások megtámadására jól felkészültnak látták, s meg akarák előzni a támadásban. De mellőzzük mindezt; mint mondók: van-e hadsereg, mely győzhetlen volna? Mert ha ebben hiszünk, csak akkor állíthatjuk ésszerűleg, hogy egy pompás hadsereg magában elegendő a külbiztosság főnn tartására.

Azt hiszem, ez is olyan kérdés, melyre nem szükséges felelni.

A történet azt tanítja, hogy valamely hadseregnek sem célszerű szervezete, sem vitézsége sohasem védhetett meg egy államot is a szerencse változásaitól. Amellett is elnyomhatja pillanatra az államot elleneinek túlnyomó ereje, s minden létező állam közt talán egyedül Anglia történeteiben nem találunk pillanatokat, midőn az állam az idegen hatalom által egészen alávetettnek látszott. Nem azon következtetést kell-e vonnunk a tapasztalatok hosszú sorából,

hogy önállósága biztosítása végett a külföld irányában, nagy és vitéz haderőn kívül, egyéb eszközökre is van minden államnak szüksége: hogy, miután senki sem áll oly magasan, hogy pillanatra alá ne süllyedhessen, mindenekelőtt attól függ minden közállomány biztossága: *mely eszközök állanak rendelkezésére, hogy ismét fölemelkedhessék?* Nem hiszem, hogy valaki ez eszközök közé számítsa a közigazgatási központosítást.

Nincs államforma, melyben az egyes akarata vagy legalább ez akarat nyilatkozhatása annyira föltétlenül alá lenne vetve az államhatalomnak, mint a központosított közigazgatású államokban; nincs államforma, mely mellett az állam minden egyes erejének nagyobb részét vehetné igénybe, s annál fogva megengedem, hogy amely államok e rendszert követik, erejük-höz aránylag hatalmasabb hadsereget képesek tartani, s azt gyakrabban is megújíthatják, valameddig az állam belszerkezete nincs megtámadva.

Tagadhatlan előnye a központosításnak, mint általában minden kényuralomnak, hogy az államhatalomnak több eszközt nyújt támadó háborúkra minden más államszerkezethöz. De képzeljük, hogy magát az államot támadják meg, semmivé teszik hadseregét, elfoglalják fővárosát - nem szükség a jelen századnál messzebb menni vissza, hogy legtöbb államban hasonló eseményeket találjunk -, vajon a központosítás-e, ami az államot megmentheti? A hivatalnok-sereg elől fog-e visszavonulni a diadalmas ellen, mely az állam hadi erejét leverte? szent borzalommal nem merészli-e megilletni a központosított közigazgatású állam bámulatos remekművét? vagy kitakarodik az országból, mivel megtagadják szolgálatukat, akik addig a közigazgatást vitték?

A történet sok csodás módot ad elő, miszerint az egyes államok hasonló pillanatokban megszabadultak. Tudjuk, hogy Spanyolország, miután a mórok hatalmának meghódolt, azon kevés számú harcos erős hitének köszönheti utóbbi nagyságát, kik Asturiába vonultak a zivatar elől; tudjuk, hogy Svédországot egy maroknyi parasztsapat mentette meg; hogy Franciaországnak egy szűz lelkesítő ereje szerezte vissza függetlenségét. Oly esetről nem szól a történet, melyben valamely állam azáltal nyerte volna vissza elvesztett önállóságát, hogy a hódító nem talált senkit, aki parancsait leírta, lefordította, a kivetett adókat beszedte, szóval a törvényes kormány alatt rendezett közigazgatást tovább vitte volna; sőt azt látjuk a történetből, hogy a legnagyobb külveszély ilyes pillanataiban az idegen ellenség éppen a közigazgatási központosítás által szintoly kedvező körülményekbe jutott, mint az állam benső ellenei a törvényes kormány ellenében, melyet pillanatra kiszoríthattak.

Miután a rendezett közigazgatás azokra nézve, kik központosított államokban azzal foglalkoznak, nagyrészt még nagyobb szükség, mint magára az államra nézve; miután az óriási közigazgatási test számtalan tagja, minden parancs föltétlen teljesítéséhez szokván, állásuknál fogva semmit sem tartanak nagyobb szerencsétlenségnek, mint ha senki sem parancsol velük: az állam bármely külellensége, mihelyt a központnak urává tette magát, szintoly kész eszközökre talál, akarata teljesítését illetőleg, a legtöbb hivatalnokban, mintha csak valamelyik párt szorította volna ki állásából a törvényes kormányhatalmat, vagy mintha a törvényes hatalom maga lenne. Dőreség érzelemszilárdságot követelni azoktól, kiket akarat nélküli eszközöknek neveltek, vagy ellenállást várni oly gépezettől, melynek az az előnye, hogy könnyen lehet bizonyos pontból mozgatni tetszés szerint.

A legnagyobb veszély pillanataiban csak nagy férfiak vagy nagy elvek menthették meg az államokat; és bár meg kell engedni, hogy az államszerkezet alakja *magában* sem nagy embert elő nem állíthat, sem lelkesedést nem ébreszt valamely nagy elv mellett: nem tagadhatni, hogy vannak bizonyos államintézmények, melyek egyiket és másikat megnehezítik, s ezek közé tartozik kétségtelenül a közigazgatási központosítás rendszere is.

A közigazgatási központosítás egyik fő feladata az újabb államokban, s kétségtelenül fő oka azon népszerűségnek, melyben e rendszer részesül, az egyenlőség, mit azáltal, ha nem is teljesen, de jobban elérhetni, mint bármi egyéb által. Központosított államokban is, melyek szabad alkotmányuknak örvendenek, fölülemelkedhetik társain az egyes polgár, de az ily államokban nincs olyan társadalmi állás, melyben az egyes, mintegy a dolog természeténél fogva, polgártársai bizonyos nagyobb részének központjává tehetné magát (e). Legalább minden ilyen állást abnormitásnak kell tekintenünk, s csak következetes dolog, ha a központosított államokban azt lehetőleg alá törekszenek ásni.

Szívesen megengedem, hogy az összes polgárok teljes egyenlősége igen kellemes dolog lehet azokra nézve, kiknek kezében van az államhatalom. A parlamenti többség nevében kormányzó miniszterek szintoly jól tudják, mint egyes kényurak, hogy a tengernyi homok legföllebb is nehézségül szolgál, míg egyes szikladarabok legyőzhetlen akadályt gördíthetnek utunkba. Legtöbb emberrel vele született az ösztön, valami magasabb felé vetni tekintetét (f), s innen van, hogy ahol semmi egyéb nincs, ami előtt magukat meghajtsák, sokan a kormányhoz csatlakoznak, melynek ereje azon mértékben növekszik, minél gyámoltalanabbnak érzi magát irányában minden egyes. Az ily államot ennél fogva nyugodt pillanatokban könnyebben és kellemesebben kormányozhatni, mint minden mást; de mindenkinek meg kell engednie, hogy e kormányforma nagy, önálló egyéniségek kifejlődésére - minőkre van szüksége az államnak nagy veszély perceiben - kevésbé kedvező minden egyébnél. Mikor az államnak nagy egyéniségre van szüksége, azok közt találhatni föl ez egyéniségeket, akik inkább akarnak egy faluban első lenni, mint Rómában másodrendűek. Az iskola, melyben nagy hivatásukra előkészülnek, ama kisebb kör vezetése, melyben azelőtt mozogtak (g). Az első lépés nagyszerű pályájukhoz azon tisztelet, melyet szerény körükben meg tudtak maguknak szerezni.

E tételek ellenében a tapasztalásra fognak hivatkozni. Vajon századunk, minden központosítás dacára, melyet a legtöbb nagy államba bevitték, nem rendkívül gazdag-e nagy emberekben? Minden alkotmányos államban két, gyakran három rendét is találjuk oly férfiaknak, kik egymást váltják a kormányban, anélkül, hogy abban változást vennénk észre. Azt hiszem, hogy a jövő, az 1848-i év történeteivel kezében, másképp ítéland egykor korunk eme bőségéről nagy emberekben.

De megengedve, hogy akik a „nagy ember” címet igénylik maguknak, mind valóban azok: minő eszközei vannak az egyesnek, ha még oly nagy és kitűnő is, külellenség által fenyegetett hazáját megszabadítani?

Képzeljünk egy központosított államot, mely ellenségei túlnyomó erejének meghódolt; vagyis amelynek fővárosa ellenség kezében van. Maga Franciaország története is elég példát mutat e részben.

VII. Károly alatt az angolok kezében volt Párizs. Hosszas, küzdelemteljes harc után megint kivívta az ország függetlenségét; saját erejével, önfiai hős tettei által vívta ki. Mihelyt nem volt többé a királyság székhelye Párizs, megszűnt az ország fővárosa lenni. Mivel a főváros ellenében száz hely bírt jelentékeny autonómiával, nemcsak mindenik képes volt, de meg is szokta önállólag haladni pályáján, mindeniket alapkövvül lehet használni az állam újdonszerűségének megkezdésére. Képzeljük, hogy Franciaország VII. Károly alatt központosítva, egyes részeinek autonómiája megsemmisítve lett volna, s a nép megszokott volna föltétlenül engedelmséggel fogadni minden parancsot, mely a központból jött: azt hisszük, hogy Jeanne d'Arc minden vallásos lelkesedése, Dunois és La Trémouille minden hősisége, és százezrek honszeretete, de akiknek nincs semmi eszközük magukat szervezni, idézhetett volna legföllebb részleges fölkeléseknél egyebet elő, melyek végre is csak az államhatalom rendőri szabályainak nagyobb szigorúságára vezettek vala? Egyébiránt éppen nem szükséges képzelmünket

megerőltetni. 1814- és 1815-ben megint meghódolt Franciaország idegen hatalmak fegyverei előtt, s megint visszanyerte önállóságát; de bizonyára nem saját ereje által mindkét esetben. A diplomácia eszélye megmenté Franciaországot a fölosztás szerencsétlenségétől; hódítói a legitimitás elve iránti tiszteletből adták vissza a trónt a legitim uralkodóháznak. Az országnak, miután fővárosát bevették, nem vala többé semmi eszköze, ellenszegülni az idegenek határozatának. „Paris pris, Napoléon n’a qu’à souscrire son abdication, - qui a Paris a la France.” (Párizs bevétele után, Napóleon számára nem maradt más hátra, mint aláírni lemondását - akié Párizs, azé Franciaország.)

Ha Párizst a világ fővárosának, az európai emberiség fényének, sőt szentélyének tekintik (*h*): nagy dicsőretnak látszhatik ez; egyszersmind azonban világos elismerése, hogy a központosított államok külellenségek ellenében is nagyobb veszélyeknek vannak kitéve, mint mások. Minden ilyen állam a monda hőiséhez hasonló, ki csak egy ponton sebesíthető meg, de ezen mindig halálosan; azon egy különbség, hogy e sebhely helyet mindenki ismeri, s azt hiszem, hogy ez, biztosság tekintetében, lényeges különbség.

JEGYZETEK A XI. FEJEZETHEZ

(a) Oly államokban, hol nagy haderő kell, szükséges a királyság: legalább kétségtelenül ez államformában veszélyeztetni legkevésbé nagy hadi erő fönnállása a polgári szabadságot.

(b) Amennyiben a központosítás csak úgy lehetséges, ha minden hatalmat egyes kezébe adnak: bizonyára legcélszerűbb, ha - mint a római alkotmányban történt - rendes intézménnyé teszik a diktátorságot, mivel ezáltal e hatalom átruházásának módját, bizonyos formákat, mikkel az jár, és mindenekfölött idejét, napját meg lehet határozni: míg ahol semmi ilyes intézményekről nem gondoskodtak az alkotmányban, a véletlentől, szenvedélyektől, s ami legveszélyesebb, a félelemtől függ mindannak meghatározása. Miután ugyanis az államot nagy külveszély pillanatában csupán fegyverrel, azaz egyes hatalma által menthetni meg: az önfenntartás ösztöne veszély perceiben mindig diktatúrát idéz elő; ha mégügy kárhoztatja is azt az alkotmány.

(c) Bármennyire előhaladtunk, semmiféle mesterségben sem mentek annyira, mint abban, hogy az állam összes erőit mind rendelkezésére állítjuk a közhatalomnak. Ha amit a kényúri perzsa birodalom egyes satrapái bevettek s Kordova kalifái zsaroltak alattvalóiktól, ami csak a mindennemű jövedelmek egytizedében állott, mind egybevetjük azzal, amit a legkevésbé terhelt államokban is adnak az államnak: nem tagadhatjuk e részben a haladást. Mióta behozták az államadósságok rendszerét, amit Cermenin a központosítás egyik fő eszközének nevez, s amit még inkább mondhatott volna a központosítás egyik fő eredményének: úgy tetszik, csaknem kimeríthetlen forrásokkal rendelkezhetik az államhatalom. Azonban a tapasztalás mutatja, hogy éppen nincs úgy: miután az állam fizetési képességébe vetett hitet azon csodával kell támogatni, hogy 1000, sőt 10 000 millió kamatját is kell fizetni évenként.

(d) Ez is elég sok. Ha megfontoljuk, hogy az állam valóban munkaképes lakosai felét sem teszik a népességnek: mindig megérezhetni a termelő munkaerőkben szenvedett veszteséget, s mivel csak a jövedelem fölöslegét fordíthatni a tőke szaporítására, ez is annál kevésbé szaporodik, minél nagyobb részt vesznek igénybe a jövedelmekből az állam szükségai.

(e) A nemességet rendesen a trón legszilárdabb támaszának, a rend legjobb biztosítékának tekintik, és méltán. Miután az állam egész jogállapota bensőleg annyira összefügg, hogy a jogot a legkisebb körben sem sérthetni meg anélkül, hogy minden jog csorbulást ne szen-

vedjen és ne veszélyeztettség: úgy a társadalom azon osztályainak, melyek nagy mértékben bírnak kiváltsággal, leginkább áll érdekükben a jogállapot fönntartása. A társadalom fensőbb osztályai - azon pillanatokat kivéve, midőn rémuralom alatt vannak - mindig konzervatívek, s a centralizáció és decentralizáció kevés hatással van érzületükre. Annál nagyobb befolyást gyakorol az államszerkezet azon állásra, melyet a társadalom fensőbb osztályai az államban elfoglalnak, s ami által lehetségessé válik az államra nézve hasznos módon megörzeniök a rendnek kedvező érzelmeiket. Csak ott foglalhatnak el egyesek előkelő helyzeteket, csak ott gyakorolhatnak magára az államra nézve is hasznos befolyást, ahol kisebb körök vannak. Akinek részén vannak olyas államszerkezet mellett a társadalom fensőbb osztályai - biztosan érezheti magát. Központosított államokban ez osztályok befolyása mindig jelentéktelen, mert a legmagasabb állású egyén is jelentéktelennek tűnik föl az egész államhoz képest.

(f) Sokan nem az „erecto ad sidera vertice” (a csillagok felé emelt fővel) miatt emelik az égre tekintetüket; hanem többnyire beérik azzal, ha valami fensőbbet találnak, mely előtt ugyan-csak mélyen megalázhatják magukat.

(g) Rendesen azt mondják: hogy valaki parancsolni tudjon, előbb meg kell tanulnia engedelmeskednie. Nem bocsátkozom azon kérdés vizsgálatába, vajon azok közül, akik legjobban tudtak parancsolni, nem voltak-e némelyek legkevésbé kitűnők az engedelmességben. Az az egy bizonyos, hogy a nagyobb körben parancsolást csak kisebb körbeni parancsolással tanulhatni meg. Aki egy községet magától jól tud igazgatni, jobban fogja az államot kormányozni, mint valamely miniszter első commis-ja.

(h) Cormenin: *De la centralisation*.

XII. FEJEZET

MIT KÍVÁN AZ EGYÉN A SZABADSÁG NEVÉBEN AZ ÁLLAMTÓL?

Eddig azon kérdésre fordítók figyelmünket, hogy a szoros központosítás, minőt Franciaországban s a mintájára rendezett államokban találunk, valóban gyarapítja-e az állam erejét és biztonságát, s azt hiszem, hogy arra nincs eset.

Miután a központosított államokban az államhatalom örökös küzdés jutalma gyanánt megy egy kézből a másikba, s ekképp sohasem fejthet ki elegendő mértékben következetességet:

miután hatalomkörét nem töltheti be teljesen, s az eléje tűzött célt a rendelkezésére álló eszközökkel sohasem érheti egészen el;

miután az ily rendszer szerint szervezett államokban az állam rendelkezésére álló eszközök nagyobb részét arra kénytelen fordítani, hogy a közigazgatás bonyolult gépezete rendben tartassék és mozgásba induljon;

miután végre az államhatalom e rendszer által, éppen nagy bel- és külveszély pillanataiban, nemhogy erejében növekednék, sőt gyöngébb lesz, s egyetlen csapással megsemmisíthető: a központosítás rendszere, amint korunk sok alkotmányos államában alkalmazva találjuk, szaporítja az államot fenyegető veszélyeket, anélkül, hogy annak belerejét gyarapítaná: amiből az következik, hogy a fő ok, mellyel e rendszert védik, a tévedések egész során alapszik.

A másik ok, melyet fölhozunk mellette, az: hogy az *egyetemes szabadságot jobban biztosíthatni a központosítás, mint bármely más államszerkezet mellett, s hogy az egyéni szabadság korlátozása központosított államokban, mivel annak ott ésszerű alapja van, kevésbé tetszik nyomasztónak az egyes előtt.* Lássuk, mennyiben helyesek ez állítások?

Mindenekelőtt szükséges, ha eredménnyel akarunk e részben eljárni, tisztába jönnünk azon kérdés iránt: *mit kell sajátlag értenünk az egyéni szabadság alatt? s mit kíván az egyes a szabadság nevében az államtól?* s nincs talán tárgy, mely fölött nagyobb fogalomzavar uralkodnék a politikai tudományokban, mint éppen e fölött.

A szabadság azon lehetőség, mely szerint az egyén önerejét s ami körül van, mind fölhasználhatja önválasztotta céljainak elérésére.

Minél kevésbé van akadályozva ereje használatában, minél több tárgyat fordíthat céljaira, annál szabadabb: minél inkább korlátozva van e részben, annál kevésbé szabad.

Bizonyára senki sem nevezhetné szabadnak azon embert, akinek senki sem parancsol, de aki személyes erején kívül egyáltalában semmit sem fordíthat egyéni céljaira - ha ugyan képzelhetni ily állapotot.

Miután pedig az uralkodás is csak azon lehetőségben áll, hogy ami körülünk van, egyéni céljainkra használhatjuk, s így az uralom és szabadság közt csak azon mértékre nézve van különbség, melyben az egyes e lehetőséget megszerzi: a szabadság és az uralkodás velünk született hajlamai közt sem húzhatni biztos határvonalat.

Az uralkodási hajlam elvégre nem egyéb, mint azon ösztön, mely szerint egyre több-több idegen erőt szerzünk önválasztotta céljaink elérésére, azaz: a szabadság legfőbb fokára való törekvés, s önként következik, hogy a szabadság ösztöne, ha nem talál akadályra fejlődésében, szükségképp uralkodási vágyra vezet mindig.

Valamint a szabadságvágy minden emberrel vele született, sőt minden emberre és minden lényre, ki fönntartása végett önereje használatára van utasítva, az önfenntartás föltétele: úgy az uralkodási hajlamot is minden emberi lényvel közösnek kell tekintenünk (a), s ha azt képzeljük, hogy az ember csupán az egy ösztön után indul, azaz esztelen lénynek vesszük: semmi ellenvetésünk sem lehet azon állítás ellen, miszerint az egyén föltétlen szabadság utáni vágya ellentétben áll az állammal, mely csak az egyén kellő alávetése által lehetséges. Csak az a kérdés: *hogy e föltétlen szabadságvágyat* (mert hiszen ez ellentétben áll az állam fönnállásával) *az embernél általában meglévőnek kell-e tekintenünk?* s azt hiszem, hogy e kérdésre határozottan nemmel kell felelnünk.

A szabadság utáni törekvés mindenestre korlátlan, azaz: minél önállóbban használhatja az ember tehetségeit, minél inkább hatalma alá vetheti az őt környező dolgokat, annál élénkebb vágyat érez még kijebb terjeszteni hatalomkörét. Azonban föltétlen szabadság fogalma (hacsak filozófiai spekuláció útján nem jut rá) szintoly kevéssé támadhat az emberben, mint egyéb dolgok fogalma, melyeket nemcsak nem látott, sőt amikre nézve mindig ellenkezőt tapasztalt. Az ember, természeténél fogva, szükségképp törekszik legyőzni minden akadályt, mely ereje használásában korlátozza, mert szükségképp mindig kijebb igyekszik erejét terjeszteni - de hogy e törekvésnek sohasem tehet egészen eleget, azaz, hogy sohasem szabad föltétlenül: azt szintoly jól tudja, mint p. o. azt, hogy repülni nem tud.

Aki tehát azt állítja, hogy az egyén föltétlen szabadságvágya s az állam fogalma közt létező elméleti különbség gyakorlatilag lehetlenné teszi rendezett állam alkotását, merőben úgy tesz, mintha azt mondaná, hogy a rendezett államok fönnállása azért lehetetlen, mert ellentétben áll bizonyos eszmével, mely miatt mindenkit az örültek házába vinnének, ha a gyakorlati életben cselekvési zsinórmértékül akarná venni.

Nem föltétlen, hanem csak a létező viszonyok közt *lehetséges legnagyobb* szabadság utáni vágy s a törekvés e szabadság körét mindig kijebb terjeszteni - ez az, mi az emberrel vele született. S ez ösztön a rendezett állam fönnállásával oly kevéssé ellenkezik, hogy éppen egyik fő okul kell azt tekintenünk, mely az embereket polgári társadalom alkotására vitte (b). Amint a természet adta az emberbe az ösztönt, hogy uralkodásra törekedjék a körüle levő dolgok fölött: úgy azt mutatja a tapasztalás, hogy igen kevés azon dolgok száma, melyeknek saját erejével ura tud lenni. Éppen azon ösztön, mely szerint mindennek ura, azaz lehetőleg szabad akar lenni, viszi rá az embert mint eszes lényt, hogy mások segélyét igyekezzék biztosítani, vagyis: az vezeti társaságba.

A családon túl (mit a nemi viszonyból s a gyermekek felőli gondoskodásból, mely ösztön az emberben még inkább megvan, mint más állatban, magyarázhatni ki) minden emberi társaságnak a szabadság utáni vágyban találjuk természetes okát: vagyis azon törekvésben, hogy más személyeket és dolgokat saját céljaink elérésére használhassunk, s innen következik, hogy az állam fönnállása az egyének szabadságvágyával nemcsak nincs ellentétben, sőt az államot egyik olyan eszközül kell tekintenünk, mely által az egyén szabadságát, azaz a körüle levő dolgok fölötti hatalmát biztosítani törekszik oly esetekben is, midőn tudja, hogy a rendelkezésre álló eszközök evégett mind nem elegendők.

A biztosság legfőbb foka minden anyagi és erkölcsi jókra nézve, melyekkel bír: ez az, amit az egyes az államtól a szabadság nevében követel (c). Aki az állam lehetőségét tagadja, nemhogy megalapítaná az egyéni szabadságot, sőt megsemmisíti mindazon viszonyokra nézve, mik fölött az ember csak azon esetben uralkodhatik, ha nagyobb államközösségekbe áll össze, s ha a történet azt mutatja, hogy kisebb társaságok magukat folyvást államokká alakítani, a kis államok meg kijebb terjeszkedni törekszenek; s ha napjainkban is példát mutat a tapasztalás,

hogy ahol pillanatra az állam minden kötelékét erőszakosan szétszaggatták is, megint visszaállítá a nép tüstént az államot: éppen a szabadságvágnak kell tulajdonítanunk e jelenséget.

Ugyanazon hajlam, mely, ha az embert esztelen lénynek gondoljuk, háborút idézne elő mindenki részéről mindenki ellen - e hajlam az, mely az ész következtében, vagyis az ember ama vele született tehetségénél fogva, mely szerint hajlamai lehető legnagyobb mértékű kielégítésére a szükséges eszközöket meg tudja választani, először társaságba vezette őt; s minél nagyobb fokára jut a polgárisodásnak, azaz minél inkább uralomra jut az ész használata ösztönei fölött, annál inkább nyilatkozik a szabadságvágy szociális természete, annál világosabban kell állani az ember előtt, hogy: *miután vannak viszonyok, melyek közt az államra, biztosságunk végett, szükségünk van, vannak célok, melyeket csak az állam által érhetünk el: a szabadságot éppen csak egyéniségünk eszélyes alárendelése által érhetjük el.*

De bármennyire tekintsük is az államot a szabadság egyik alapföltételül: az egyén szabadságvágyát nem tekinthetjük kielégítettnek azzal, ha megadták neki a lehetőséget arra, hogy rendezett államszövetségbe léphessen:

1. mert az egyén, ameddig személyes erői terjednek, személyes szabadságát is igénybe veszi;
2. mert az állam nem első, nem is egyetlen emberi társaság, melybe a szabadságvágy vezetett bennünket, s ez ösztön kielégítése szintűgy megkívánja azon szűkebb viszonyok létezését, melyekbe vezette az embert, mint az államét.

Az állam, ha szerződésen alapult volna is, nem egyesek szerződésének, hanem mindenestre olyas kötésnek eredménye, melyet már előbb fönnállott kisebb társaságok kötöttek. Egy állam sem egyes emberekre, hanem okvetlenül kisebb társaságokra - a polgárisodás fokozata szerint nemzetiségekre népiségekre, vagy városi és falusi községekre - oszlanék föl (d).

Amint az egyes nem elkülönözve, hanem mint valamely család, népiség, község, tartomány *avagy* nép tagja lépett az államba, s mint ilyen él abban: *úgy nemcsak saját személyére, hanem mindazon viszonyokra nézve, melyekben családjához községéhez, országához, népéhez áll, biztosságot kell követelnie az államtól*, s csak annyiban érezheti magát szabadnak, amennyiben e viszonyokra nézve is megvan a biztossága.

Polgárisodásunk nem tegnapi szülött. Bárhova fordítsuk tekintetünket, egy államot sem találunk Európában, hol azon viszonyokon kívül, melyekben az egyes az állam irányában áll, még mások is ne volnának. Minden népnek megvan története, s emlékezései folytán bizonyos jogigényeket képez. Ha tehát az egyénnek teljesen biztosítják is személyét és tulajdonát, de azért családi és községi állását kívánják áldozatul: ha megsemmisítik nemzetiségét s azon összesség történeti jogait, mellyel az államba lépett: szükségképp korlátozva érzendi magát egyéni szabadságában.

Az ember, mint eszes lény, amennyiben az állam fönnállása megkívánja, személyes szabadsága ilyes korlátozásának is örömet aláveti ugyan magát: de csak akkor, ha meggyőződik szükségéről, s mindenestre annál jobbnak tartja az állam alkotmányát, minél kisebb mértékben kívánja tőle ez áldozatot.

Hogy megítélhessük, mely mértékben veti magát az egyén könnyebben vagy nehezebben alá szabadsága korlátozásának: két szabály szolgálhat előttünk zsinórmértékül:

I. Hogy az egyes nehezebben mond le egyéni szabadságáról, ha annak használata olyas jóra vonatkozik, ami előtte magasabban vagy hozzá közelebb áll, s eszerint mindenekelőtt azon dolgokra nézve akarja magát szabadnak érezni, melyek napi életével és erkölcsi meggyőződéseivel állanak összefüggésben.

II. Hogy az egyén az állam fönnállásának kész ugyan föláldozni szabadsága egy részét, de csak amennyiben ez áldozat szükséges voltáról meg van győződve, s az állam őt kárpótolhatja mindazért, amiről lemondott.

Mi az elsőt illeti, nincs szükség bizonyításra. De aki bizonyosságot keres, vegye kezébe a történetet, s úgy találja, hogy minden századnak tapasztalása igazolja, miszerint az államhatalom ellen mindig ott volt legerősebb és legmakacsabb az ellenállás, hol az egyén szabadsága bizonyos erkölcsi szükségek, vallása, nemzetiségi, becsületérzése tekintetében szenvedett az állam részéről rövidséget, vagy ahol az államhatalom a nép erkölcsével és szokásaival jött ellenkezésbe. A közönyösség s amaz általános jellemtelenség, amint Európa egyik legnagyobb, mint mondják, legpolgárisultabb államában a királyságról a köztársaságra s erről a császárságra, aztán megint a királyságra s ismét a köztársaságra átmentek, egyáltalában nem csupán e nép sajátosságának, hanem azon általános tapasztalat megnyilvánulásának tekintendő, miszerint az egyén minden dolog iránt azon mértékben közönyös, amilyen távol állanak tőle, s ami őt, mint az államban előforduló változások, közvetlen nem érdekli, annál nyugodtabban veszi, minél kevésbé érinti személyes viszonyait. Mindenki legközelebb áll önmagához, aztán jó családjá, aztán az a kör, melyben naponként mozog, a község, a megye, a tartomány; s végre az állam, mely után még mindenestre az egész emberiség is igénybe veheti az egyes érdekelt-ségét, csak hogy bizonyára sokkal csekélyebb mértékben.

Valamint az első francia forradalom, bár az első napokban oly elveket állított föl, melyek által az összes államrend megváltozott, akkor talált először ellenállásra, mikor törvényei és intézkedései összeütközésbe jöttek a nép hitével és erkölcsével, s az egyén személyes viszonyait erőszakosan átalakította: úgy bármely alkotmányos, sőt köztársasági államformát egyeduralkodóvá lehet alakítani, ha az átalakítás a nép erkölcsének és szokásainak sérelme nélkül eshetik meg.

A második pontra nézve megjegyzendő, hogy amennyiben az uralkodást és szabadságvágy - mint fönebb érintém - azonegy, s az uralkodás nagyobb fokát csak a szabadság legfensőbb potenciájául tekinthetni: az egyén örömet eltűri, ha szabadságát lehetőleg korlátozzák, ahol az uralkodásban nagy mértékben részesítetik.

Hogy eldönthessük, vajon a központosítás - amint állítják - az összes állampolgárok szabadságára nézve kedvező, vagy legalább olyan kormányforma-e, mely mellett az egyén örömet aláveti magát a korlátozásnak: az iránt kell előbb tisztába jönnünk:

1. vajon az egyén, központosított államokban, a hozzá legközelebb álló viszonyokra nézve több személyes szabadságot élvez-e, mint más kormányformák mellett adhatni neki?
2. vajon az egyént azon korlátozásokért, miknek az állam érdekében alávették, a központosított államokban kárpótolhatják-e azáltal, hogy valóban részesítetik az államhatalomban?

JEGYZETEK A XII. FEJEZETHEZ

(a) Természetes, hogy először mindenki saját egyéni erőit igyekszik céljai elérésére fordítani, aztán megy át az őt környező dolgokra és személyekre, vagyis az uralkodásra. A föltétlen szabadság és korlátlan uralom fogalma lényegében egy: a lélek és kedély ugyanazon hajlamain alapszik mindkét ösztön.

(b) Ha azt tesszük föl, hogy az államnak fönnállása végett tagjainak minden tette fölött egészen korlátlan hatalommal kell bírnia: ez esetben a szabadság fogalma oly kiterjedésben is

ellenkezik az állam fönnállásával, melyben azt el kell ismernünk; azonban itt meg az a kérdés támad, hogy az állam ilyes korlátlan hatalmának több értelme van-e gyakorlati életben, mint az egyén föltétlen szabadságának? Úgy találjuk, hogy a fogalmat gyakran fölállítják ugyan a tudományban, s az elmélet emberei, kik mindenekfölött logikai tökélyre törekszenek, számos okkal védik; de a kommunistákon és szocialistákon kívül senkinek sem jutott eszébe gyakorlatilag akarni azt valósítani. Az ókor alkotmányaiban, s miután a politikában az ókor elveit követik, az újabb koriakban is roppant hatalmat adtak az államnak: de az államhatalom legnagyobb barátai is csak aránylag nagyobb, de sohasem korlátlan hatalmat követeltek az egyén minden viszonya fölött. Valamint az egyes csak viszonylag törekszik mindig nagyobb szabadságra: úgy az államban is csak viszonylag nagyobb vagy kisebb hatalomról lehet szó. Azon kérdés tehát, hogy az emberrel vele született szabadságvágy ellenmondásban áll-e az állam fönnállásával, csak akkor oldható meg, ha előbb jól szemügyre vesszük: mely mértékben nyilatkozik e hajlam? s aztán vizsgáljuk: nem lehet-e úgy rendezni az államot, hogy az a szabadsággal, amely mértékben a többség arra törekszik, ne álljon ellentétben?

(c) Montesquieu (XL. k. 6. fej.) a politikai szabadságot a lélek azon megnyugvásának mondja, melyet az egyénekben a biztosság érzete szül. Miután az állam fönnállása mindig a polgárisodás bizonyos fokát föltételezi, azaz oly állapotot, melyben az egyes, életén kívül, még más anyagi javakat is, melyeket szerzett, s erkölcsi szükségeket, miknek kielégítése szükséges boldogságára, igyekszik biztosítani; a polgárisodás foka pedig, s ezzel azon anyagi és erkölcsi javak szere-száma, melyeknek biztosításában keresi az egyén szabadságát, szükségképp különböző: azon föltételeknek is különbözőeknek kell lenni, melyektől függ, hogy az államban szabadnak érezze magát. E részben mindig szükséges, hogy nemcsak személyét, hanem anyagi és erkölcsi javait is biztosítva lássa.

Innen következik, hogy bár az állam föladata sajátlag mindig ugyanaz, ti. hogy az egyesnek a lehető legnagyobb biztosságot adja meg minden javára, vagyis a legnagyobb szabadságot: az egyes követelései igen különbözők lehetnek az állam irányában; hogy tehát, miután e kérdéseket nem határozhatni meg általában, azon fogalmat sem lehet általán véve meghatározni, melyet egyes népek a szabadsággal kötnek egybe.

(d) Fönnebb (III. k. 1. fej.) figyelmeztettem olvasóimat, hogy kik az államban fönnálló jogviszonyok kimagyarázására az államszerződés elméletét használják, azt a hibát követik el, hogy e kötésben alanyul absztrakciót, vagyis az embert természeti állapotban veszik föl, nem a kultúra bizonyos fokán, bizonyos fönnálló viszonyok közt. E tévedés következménye, hogy föltették, miszerint e szerződés oly egyének közt hajtható végre, akik midőn államszövetségbe léptek, egyáltalában semmi viszonyban nem állottak. Akár az állam történeti alapjául, akár jogalapjául vesszük az államszerződést: mindkét esetben egyaránt hamis e föltevés.

XIII. FEJEZET

A KÖZPONTOSÍTÁS BEFOLYÁSA AZ EGYÉNI SZABADSÁGRA

Ha az újabb kori államokra fordítjuk figyelmünket, úgy találjuk, hogy az önszemélyünk és a körülünk levők fölötti rendelkezés joga sehol sincs oly korlátozásoknak alávetve, mint ahol legszorosabban követik a központosítás elvét (a).

Az alkotmányos állampolgár minden cselekedete, bölcsőjétől a sírig, rendőri utasítások tárgya. Az állam neveli, az állam szabja meg: mely föltételek alatt alapíthat családot, s rendelkezhetik tulajdonáról, melyet szerzett. Nincs joga, habár tízszer az alapjogok egyikének nyilvánította is az alkotmány, melyre - ha az állam jóléte úgy kívánja - a francia forradalom költői kifejezése szerint, fátyolt ne lehetne vetni; nincs oly kicsinyes cselekedet, melyet büntettnek nem nyilatkoztathat az állam: szóval az államtól függ minden tekintetben.

Föl kell áldoznia az államnak egyéni szabadságát, hogy az állam az uralkodás által kárpótolja, ami csak a szabadság nagyobb fokozata. S miben áll ez uralom? Ha örömről beszélhetünk benne, hogy másokat tetszésünk szerint vezérelhessünk, tudniillik a parancsolásban: azon érzésben kell mindennekfölött keresnünk ez elv kielégítését, hogy urak vagyunk saját házukban.

Attól, akinek egy állam fölötti uralmat ígérnek, meglehetősen szerény követelés, hogy saját házában úr lehessen; s az állam jelen szervezete mellett még ezt sem tölthetni be.

Az államnak gondoskodnia kell polgárai biztosságáról, egészségéről, sőt esztétikai élveziről is, s annál fogva egészen természetes, hogy nem bízhatni az egyes kényére: mi módon és mely alakban építse házáat. Az államnak ezenfelül arra is gondjának kell lenni, hogy az állampolgárok az alkotmánynak megfelelő érzelmekkel bírjanak: a nevelést tehát szintoly kevéssé hagyhatja a szülőkre, amint nem bízhatja szívére és szeszélyére, hogy mi módon rendelkezessék az atya övéi közt tulajdonáról. Minden, amit az állam tehet, csak abban áll, hogy midőn elveszi az egyestől a rendelkezési jogot háza és családja fölött, megengedi, hogy hasonló teljhatalommal intézkedhessék a másokéról, mint idegenek rendelkezhetnek az övéről.

Oly emberekben, kik, alkotmányos képzettség nélkül, csupán palléroztatlan eszük után indulnak, minden bizonnyal azon vágy támadna e viszonyok közt: bár e jogokat, melyeket mint szuverén polgárok nyertek, azon kis körben gyakorolhatnák, mely hozzájuk legközelebb áll, melynek szükségait ismerik, s melynek intézményei nagy befolyással vannak saját jólétükre. A község körébeni uralom némi olyas előnyökkel és élvekkkel kínálkozik az egyénre nézve, melyek miatt - mint az óvilág példája mutatja - még személyes szabadságáról is örömet le szokott mondani. Miután azonban korunk elméletei szerint csupán abban áll az egyén szabadsága, hogy része van az állam uralmában, s mindazt, ami ez uralmat korlátozza, így mindennekfölött a község autonómiáját, csak e szabadság korlátozásának tekintik: önként következik, hogy e kívánságnak sem felelnek meg.

Egészen ez áll, ha valaki a szabad mozgás jogát, amit tőle saját házában és a községben elvon-tak, a megyében és tartományban, melyben honosnak érzi magát, akarja igénybe venni. Éppen azért, hogy egy alkotmányos polgárnak se szenvedjen csorbulást uralkodási joga az egész állam és mind a fölött, ami abban van, szükséges, hogy bizonyos tárgyról senki se rendelkez-hessék önkényesen.

Csak akkor szabad az ember, ha teljesen biztos, hogy senki sem háborgatja tetteiben. E biztos-ságra azonban az egyes csak akkor tehet szert, ha minden mástól elvonják a szabadságot;

ergo: az egyes annál szabadabb, minél inkább korlátozva vannak mások. Minthogy pedig alkotmányos demokratikus államban mindenkinek egyaránt szabadnak kell lenni, s minden egyes szabadságát minden más szabadsága veszélyeztetheti: csak azáltal biztosíthatni mindenkinek szabadságát, ha minden egyest megfosztanak attól.

Körülbelül ily gondolatmenettel találkozunk mindabban, amit Franciaország alkotmányos intézményei mellett felhoznak. Meglehet, hogy mindez szintoly világosnak és cáfolhatatlannak tetszhetik azon igen tudós férfiak előtt, kik napjainkban politikai tudományokkal foglalkoznak, mint néhány századdal azelőtt a skolasztikus filozófia okai tetszettek más tudósoknak. De szintoly bizonyos, hogy egyáltalában nem foghatja meg ez okokat azon mindennapi paraszti értelem, melyre mégis a fontos kérdések eldöntése körül is tekintettel kellene lenni demokratikus államokban.

Kérdezzetek meg minden egyest, akar-e uralkodni az állam fölött, s valószínűleg igennel felel; de kérdezzétek meg, hogy ez áron le akar-e mondani azon jogról, hogy családja, községe, tartománya fölött szabadon rendelkezessék, s bizonyára nemmel válaszol. Mert oly nagyszerű az eszme, mely szerint valaki az állam fölött uralkodik, s amellett az összességnek akarat nélküli rabszolgája - hogy a köznapis ész szinte nevetségesnek találja (b).

Az állam elé ugyanazon föladatot tűzik századunkban, melyet a középkorban a katolikus egyház kísérelt megoldani.

Az anyagi szükségektől egészen a hiúsági igényekig mindent, de mindent az államnak kell kielégítenie, s ha nem is az igazhitűségről, legalább arról kell gondoskodnia, hogy az egyén semmit se higgyen, ami az alkotmánnyal össze nem fér. Nemcsak a gyermek, hanem a meglett ember neveléséről is szüntelen gondoskodnia kell az államnak, nehogy szabadságában ártalmára legyen önmagának. Járszalagon kell vezetnie milliókat. Csoda-e, ha erős kötelékre, sőt gyakran láncra is van szüksége avégett?

S ugyan mily eredményeket idézett elő e követett irány?

Azon törekvés, hogy az államnak mindent alávéssenek, egészen olyan helyzetbe hozta az államot, melyben századokkal azelőtt a katolikus egyház volt. Amint akkor minden ellenzés a pápa ellen fordult, úgy fordul most az állam ellen. Lehetséges volna-e ez, ha azon uralmat, melyet az állam körében - de csupán csak itt - adtak az egyénnek, mindenki személyes önállósága kárpótlásául tekintené? s ha kielégítésre találnának azon igények, melyeket az egyén a szabadságvágyánál fogva az állam irányában tenni kénytelen?

Akik az egyéni szabadság védszerét látják a központosításban, a tapasztalásra szoktak hivatkozni nézeteik bizonyítása végett. Két, látszólag igen fontos tény áll előttük.

Az első azon tagadhatlan haladás, melyet Franciaországban tapasztalnak, mióta az első forradalommal behozták a központosítás rendszerét.

A másik, hogy a decentralizáció következtében arisztokrácia áll elő. Töröljék el ma a központosítást - mondják ellenfeleink -, szorítsák az állam hatalmát csupán arra, ami fönntartására kikerülhetlenül szükséges, s mihelyt az egyesnek több egyéni szabadságot adtak, s azon egyetlen nagy kör helyett, mely éppen nagysága által elenyészteti a relatív különbségeket, egy csoport kisebb kört támasztanak a közéletben: azonnal mindenikben kiemelkednek egyes személyek, s uralomra vergődnek a többiek fölött. A decentralizáció földjében terem az arisztokrácia.

Ha látjuk, milyen kormány alatt kellett Franciaországnak lennie a forradalom előtt, a régenség és XV. Lajos alatt, s fontolóra vesszük, hogy a forradalom alatt és utóbb az előbbi rendszer minden ártalmát egyenkint napfényre hozták: igen megfogható azon ellenszenv, mellyel

Franciaországban és mindenütt visszapillantanak ama korra; s az is tagadhatlan, hogy 1789 óta némi tekintetben tetemes előhaladást tőn ez ország; csak hogy, ha a jelent a múlttal egybevetvén, nem akarjuk magunkat tévútra vezetetni, figyelembe kell vennünk, miszerint a szenvedések, melyeket Franciaországnak az „ancien régime” alatt kelle szenvednie, nagy részben éppen a kényuralom rovására esnek, mely akkor az államhatalmat gyakorolta, és így nem a központosítás hiányának, hanem inkább túlságának kell tulajdonítanunk; hogy tehát Franciaország állapotainak javulását is a központi hatalom átalakításából, s nem abból kell magyarázni, hogy a központosítás elve következetes alkalmazása által még korlátlanabbá lett az államhatalom.

Sokkal fontosabb a központosítás mellett felhozott ama másik ok, miszerint az egyeseknek s különösen községeknek adott nagyobb önállóság előmozdítja az arisztokrácia keletkezését, s természetes, hogy - korunk arisztokrácia elleni lázas ellenszenv mellett - annál több bizonyító erővel bír ezen ok, mert igaz tényen alapszik.

A szellemi és anyagi erők végtelen különfélesége mellett, mely az emberek közt létez, az egyénnek adott minden szabadság az erők különböző voltának megfelelő különbséget idéz elő a helyzetekben. Minél gyakoriabbakká teszik az alkalmakat, mik mellett az egyes túlnyomó ereje öntudatára jut, s azt másokkal érezteti: annál hamarabb és nagyobb bizonyossággal úgy fog az lenni, s eszerint minden tekintetben igaz, hogy minden decentralizáció következtében szükségképp arisztokrácia áll elő. Csak az a kérdés: *hogy az arisztokrácia keletkezése oly értelemben, azaz az erők különbségének megfelelő helyzetkülönbség ellentétben áll-e a szabadság uralkodó fogalmával?* S e kérdésre csak nemmel lehet felelni.

A szabadság, amely értelemben azt korunk uralkodó eszméjének kell elismernünk - mint fönnebb megmutattam -, nem egyéb, mint az egyénnek adott lehetőség, hogy saját erőit, s ami körül van, önválasztotta céljai elérésére fordíthassa. Az egyenlőség fogalma, mely a szabadságé mellett foglal helyet, sem háttérbe nem szorítja azt, sem értelmét nem változtatja, hanem csak azon általános meggyőződést idézi elő, hogy különbség nélkül minden ember jogosítva van szabadságra, azaz ereje szabad használására.

A szabadság fogalmának korunkban adott ezen értelméből következik, hogy:

1. amennyiben a szabadság fogalma szintűgy sérelmet szenved, ha az egyént az összesség, mint ha egyedúr rabszolgájává teszik: az is ellentétben áll a szabadság fogalmával, ha az egyént korlátlanul alávetik az államnak, ami szükséges föltétele s egyszersmind eredménye a központosításnak;

2. hogy, miután különböző erők használata szükségképp különbséget idéz elő a befolyásban és helyzetre nézve: az ilyes helyzetkülönbség, vagyis az arisztokrácia ez értelemben nemcsak nem áll ellentétben a szabadsággal, sőt inkább szükséges eredményeül tekintendő.

Azon heves ellenszenv mellett, mely korunkban az arisztokráciának csak neve ellen is mutatkozik, talán reakcionáriusnak találják ez állítást: azonban ez ellenszenv, valamint a lelkesedés oly államintézmények mellett, melyek az arisztokrácia keletkezését akadályozzák, csupán azon merőben hibás nézeten alapszik, melyet az állam céljáról fölállítottak.

Nem abban kell keresni az állam célját, hogy az arisztokrácia keletkezését megakadályozzuk. Ha így volna, minden más államszerkezetnél többre kellene becsülni a kényuralmat, mely még bizonyosabban megakadályozza az arisztokrácia keletkezését, mint a központosítás.

Az állam föladata az egyén anyagi és erkölcsi javainak s mindenekelőtt az egyéni szabadságnak biztosítása, mi legfőbb erkölcsi jó s egyszersmind oly föltétel, melytől függ nagy részint az anyagi szükségek kielégítése. Minden alkotmány célszerűsége attól függ leginkább, hogy mennyiben szolgál eszközül e célra.

Azon állítás tehát, hogy az egyesek erői közt létező különbség mellett csak szigorú központosítás akadályozhatja meg a különbségek keletkezését a helyzetekben, azaz bizonyos arisztokrácia alakulását - nemcsak nem ok ez államforma mellett, sőt leginkább szól az ellen; mert, ha mindenütt, ahol különbség van az erőkben, szükségképp különbséget idéz elő a szabadság a helyzetekben: lehetetlen megakadályozni amazt, anélkül, hogy ezt (a szabadságot) is meg ne semmisítsük.

JEGYZETEK A XIII. FEJEZETHEZ

(a) Ha egyszer merőben korlátlan államhatalom fogalmát veszik minden jogviszony alapjául: az egyéni szabadság korlátozásának mértéke - vagy a kényuralom foka, melynek az egyes alá van vetve - csupán az államban uralkodó rendtől függ, s ki fogja a jelenkori államoktól ez előnyt elvitatni?

(b) Korunk alkotmányos polgára éppen ellenkező állásban van, mint a római pápa volt a középkorban. Amint ez „servus servorum”-nak („szolgák szolgájá”-nak) nevezte magát, s a legfőbb hatalmat gyakorolta mindenek föltt: úgy amaz a hatalom minden címére igényt tart, s mégsem egyéb, mint „servus servorum”.

XIV. FEJEZET

A KÖZPONTOSÍTÁS BEFOLYÁSA A POLITIKAI SZABADSÁGRA

Habár tehetségeink használata leginkább szükséges ránk nézve legközelebbi viszonyainkat illetően: tény mindazáltal, hogy az ember az uralkodás által még a szabadság teljes elvesztéseért is kárpótolva érezheti magát (*a*); ez esetben azonban szintoly valódinak kell lenni ez uralom bírásának, minő a személyes szabadság korlátozása.

A tudomány emberei előtt azon meggyőződés, hogy egy elvnek elismerést vívtak ki, kellemes és kíváncsú színben tűnethet föl minden abból vont következményt. De a tömegeket az elv szépsége sohasem indítja az eredmények elismerésére, hanem az eredmények üdvös volta bírja rá, hogy elismerjék az elvet, melyhez mindig csak gyakorlati hasznosságukhoz képest ragaszkodnak. Egy nép sem annyira mívelt, hogy az uralkodás *eszméje* által kármentesítve érezze magát szabadsága *gyakorlati* élvezetéért (*b*).

Hogy megítélhessük, mennyiben tekintheti az egyes az állam uralkodásbani részvételt kárpótlásul önállósága korlátozásaért, azaz mennyiben érzi magát kárpótolva a politikai szabadság által egyéni szabadságáért: azt kell vizsgálnunk: van-e gyakorlati jelentősége az uralkodásbani részvételnek, melyet az egyén központosított államokban élvez?

Meggyőződésem szerint: nincs.

Az egyeseknek az uralkodásbani részvételük nagyobb államokban csupán a választási jogra van szorítva.

A politikai szabadság biztosítékai, vagyis azon biztosítékok, melyek alkotmányos országokban avégett vannak, hogy sem a népet illető választási jog, sem a nép választott képviselőire ruházott hatalom ne szenvedjen csorbulást, a következők:

1. a népképviselők azon joga, mely szerint minden államszolgát felelősségre vonhatnak;
2. a szintén a népképviselőkre ruházott adómegajánlási jog; végre
3. bizonyos végső esetekben, ha a népképviselők a rájuk ruházott köteleességeket megsértik s a kormánnyal egyesülve el akarják nyomni a népet, ennek fennmarad, a törvénytelen hatalom ellenében, az ellenállás lehetősége.

De nem szenved kétséget, hogy nemcsak az egyest illető választási jog, hanem a törvényhozás azon joga is, mely szerint a végrehajtó hatalmat feleletre vonhatja, s az adómegajánlás joga által a hatalom minden eszközétől megfoszthatja; sőt még annak a lehetősége is, hogy a törvénytelen hatalomnak ellenszegüljön - annál inkább veszít gyakorlati jelentőségéből, s szükségképp annál veszélyesebb az államra nézve, minél inkább központosítva van ez.

A) VÁLASZTÁSI JOG

A választási jog gyakorlati jelentősége az egyesre nézve három dologtól függ:

- a) azon viszonytól, melyben az egyén azok összességéhez áll, kik vele e jogban osztoznak;
- b) azon lehetőségtől, mely szerint e jogot szabadon és teljes öntudattal gyakorolhatja;
- c) attól, hogy mily eredményei vannak e jog gyakorlásának az egyes viszonyaira nézve.

Az államra nézve annál veszélyesebb e jog gyakorlása:

1. minél nagyobb izgatottságot idéz elő;
2. minél inkább olyanokra van ruházva e jog, kiknek nemigen van képességük azzal élni, vagy akik önző célok elérésére élnek vele vissza;
3. s minél nagyobbak e jog gyakorlásának eredményei az államra nézve.

Központosított államokban, hol a választási jogot egyetlen képviselő választására szorították, s hol, államaink nagysága mellett, az egyes egyén e jogában százezerekkel, sőt milliókkal osztozik: szükségképp igen csekély a befolyás, melyet azáltal az állam vezetésére gyakorolt az egyén.

Amely mértékben alávetették az egyest az államhatalomnak, s a választás eredményeitől tették függővé a hatalom birtokát; aszerint növelték a hatalom kezelőinek érdekeltségét, befolyyni a választásra, s tették lehetlenebbé az egyesekre nézve, hogy ellenállhassanak e befolyásnak; míg azáltal, hogy a központosított államokban az összes közéletet a központba szorítják egybe, s megsemmisítik azon kisebb köröket, melyekben az egyes polgártársai bizalmát megszerezheti, s képességét és érzelmeit kimutathatja, egyszersmind azon lehetőségtől is megfosztják a polgárt, hogy a választási jogot öntudatosan gyakorolhassa.

A választási jog gyakorlásának ellenben, központosított államokban, az egyén közelebbi viszonyaira nézve igen csekély eredményei vannak. Ámbár ugyanis az államhatalom birtoka a törvényhozás többségétől függ, s a választás eredményeinek eszerint tetemes befolyással kell lenniök a nagy ügyek folyamára: mindazáltal rendesen csekély befolyással van az egyes polgárok jólétére (c).

Innen magyarázható, hogy a képviselőválasztás jogát - bár mondhatni, hogy alkotmányos államainkban az egész politikai szabadság abból áll - a választók nagy része rendesen sohasem is gyakorolja.

Márpedig amely mértékben elveszti az egyesre nézve gyakorlati jelentőségét, központosított államokban, a választási jog: egyszersmind annak gyakorlása magára az államra nézve is azon mértékben lesz veszélyesebb.

Ha úgy van rendezve az állam, hogy azon milliók, kiket a kormányzásbani részvételre hívtak meg, befolyásukat a képviselőválasztás által bizonyos időszakonként - minden 3-5 évben - egyszer gyakorolhatják: igen természetes, ha ez alkalommal a kitűzött percben nem kis zavar támadt (d).

Szintoly tagadhatlan, hogy központosított államokban azokra kell ruházni a választási jogot, kiknek igen kevés képességük van annak gyakorlására. Kétségkívül szabadságra született minden ember, s miután a politikai szabadság minden szabadság eredménye és legfőbb biztosítéka: méltán mondhatni, hogy az ember politikai szabadságra is született, azaz: hogy a természet ellátta azon adományokkal, melyek a politikai szabadság élvezésére szükségesek. De a természet azon tehetségekkel is felruházta az embert, melyek laka építésére, földé művelésére is megkívánatnak: tehát szintúgy született építésznek és gazdának, mint szabad polgárnak. Ki állítná ezért, hogy tehetségeivel helyesen élhet, földéből illő jövedelmet vonhat, ha gyakorlat által nem fejti is ki, ha előbb kicsinyben nem kísérelte is meg, amit nagyban kell létesítenie. Szintúgy vagyunk azon tulajdonokkal, melyek a szabadság élvezhetésére szükségesek. Csak az lesz képes a politikai szabadság élvezésére az állam körében, aki kisebb körökben gyakorlá képességét. Ha az egyes közügyekbeni részvételét csupán az állam ügyeire akarják szorítani - mint minden központosított államban van: - előre késznek kell rá lennünk, hogy oly emberek által látjuk gyakoroltatni e jogokat, kik arra nem képesek (e).

Kétségkívül minden választás körüli hiba szükségképp hasonlíthatatlanul nagyobb ártalmakat idéz elő az államra nézve központosított államokban, mint egyebütt bárhol okozhat: mert miután azon kérdést, kinek kezeiben legyen az államhatalom, a választás eredményei döntenek el alkotmányos országokban: oly államban, hol az államhatalomra ruházták a népnevelés, a vallásügy és minden község igazgatása fölötti határozást, kiszámíthatlanok lehetnek minden választás eredményei.

Egy szerencsétlen választás az állam dezorganizációját vonhatja maga után egészben és egyes részeiben, s ezáltal bevághatja útját azon lehetőségeknek is, hogy a hibát megint jóvátegyék, holott különben az elkövetett hiba eredményei az állam általános ügyeire szorítkoztak volna, s bizonyára az állam fönnállását nem veszélyeztetni annyira az egész állam rossz igazgatása, mint minden egyes részének általános dezorganizációja.

B) AZON JOG, MELY SZERINT FELELETRE VONHATJÁK, AKIKRE A KÖZÜGYEK VEZETÉSÉT BÍZTÁK

Minő gyakorlati jelentősége van az egyesre nézve azon alkotmányos jognak, mely szerint az államhatalom kezelőit felelősségre vonhatják, ez attól függ: mennyiben élhet jogával az egyes minden esetben, valahányszor az államhatalom által sértve érzi magát. Márpedig a dolog természete hozza magával, hogy az egyesre nézve annál inkább csökken e részben a lehetőség, minél inkább van központosítva az állam.

Minden központosítás szükséges föltétele az, hogy az államhatalom alsóbb közegei függjenek a felsőbbektől. Minél inkább van központosítva az állam, annál szükségesebb e függés. Ha azon nézetből indulnak ki, hogy a községektől elvonják saját ügyeik önálló kezelését: még kevésbé adhatni az államhatalom alsóbb közegeinek ilyes önállóságot. Innen következik, hogy központosított államokban mindazon cselekményekért, melyek által az egyes sértve érzi magát - amennyiben a hivatalnoki hatáskör ezáltal át van hágva -, csupán a minisztert vonhatni feleletre.

Ha immár meggondoljuk, mi roppant távolság választja el az egyes polgárt az állam kormányzóitól alkotmányos országokban is; ha fontolóra vesszük mindazon nehézségeket, mikkel a közönséges polgárnak, minden alap- és emberi jogok s az egyenlőség elvének ünnepélyes kijelentése mellett is, küzdenie kell, csak avégett is, hogy panaszát maga a miniszter elé juttathassa; ha meggondoljuk, minő ügyekkel van ez elhalmazva, s mennyire lehetetlen, hogy minden egyes esetről kellő tudomást szerezzen magának: megítélhetjük, hogy mennyiben veszi hasznát az egyes azon jognak, miszerint az állam szolgáit feleletre vonhatja (f).

Ha azon költészet nélkül vizsgáljuk e tárgyat, mely szerint ami csak az alkotmányban ki van fejezve, már valósultnak (kivívott eredménynek) szokták tekinteni: úgy találjuk, hogy az alkotmányos államok egyes polgárai a kormány sérelmes tetteire nézve egészen hasonló helyzetben vannak, mint a legtöbb korlátlan egyeduralkodó lakosai, azaz: hogy a felelősség gyakorlati haszna mindössze is azon jogban áll, hogy az alsóbb hivatalnokok tettei ellen panaszt emelhetnek a minisztereknél, míg ezeket csupán a kinevezési jog mikénti használataért s csak akkor vonhatni feleletre, ha vonakodnának megvizsgálni az eléjük terjesztett panaszt.

Hogy azonban a kinevezés miként használata miatti felelősség, nyilvánvaló vesztegetés esetén kívül, csupán erkölcsi lehet, az szintoly szembeűnő dolog, mint azon tény, miszerint az alsóbb hivatalnokok elleni panaszok vizsgálata - mit polgárisult államban, ha még oly korlátlanul kormányozzák is, sohasem szoktak megtagadni -, miután e vizsgálatot is hivatalnokok végzik, csak igen kevés gyakorlati eredményre vezet.

Mellőzöm: mily eredményei vannak a közigazgatásra nézve a miniszterek azon jogának, miszerint minden hivatalnokot ők nevezhetnek ki (g)?

E jognak a felelősség elvére nézve minden esetre az az eredménye, hogy a közigazgatás azon cselekményeiért, melyek által az egyes jogaiban sértve érzi magát, sajátlag senkit sem vonhatni feleletre; mert valamint az alsóbbrendű államszolgát, kitől közvetlen származott a sértés, csupán egy fensőbb hatalom akarat nélküli eszközéül kell tekinteni, s annál fogva alantabb áll, hogysen feleletre lehetne vonni: úgy viszont igen magasan állanak azok, akiknél minden felelősségnek központosulni kellene:

1-ször mivel minden jogi fikció dacára, melyekre akarják korunkban alapítani az államot és polgári szabadságot, ellenkezik a józan ésszel, hogy a minisztert oly cselekményekért, melyeket nem tett, s egyéb elfoglaltatásai mellett nem is tehetett, feleletre vonják csupán azért, mert ő nevezte ki azt, aki a jogsértést elkövette;

2-szor mivel a kérdés: hogy valakit felelősségre lehet-e vonni, nem az alkotmány azon szakaszaitól függ, melyekben a felelősségről van szó, hanem attól, hogy aránylag milyen állásban van az, akit feleletre akarnak vonni, valamint az, aki őt feleletre akarja vonni, s mivel azon államokban, hol az egyest egészen elszigetelten állítják szembe a korlátlan államhatalommal, sokkal alárendeltebb helyzetben találja magát az egyén, hogysen alkotmányos jogának gyakorlatilag hasznát vehesse.

Azt hiszem, eléggé megmutatta e nézetek helyességét a tapasztalás: mert bár a felelősség elve minden alkotmányos államban ki van mondva, s a szabadság egyik leglényegesebb biztosítékául tekintik; s ámbár az igazgatást ez államokban nem mondhatni mindig példaszerűnek, sőt gyakran annyira gyakorol elnyomást az egyesek fölött, hogy az állampolgárok egész osztályai-ban határozott ellenszenv támad az államhatalom ellen: mindamellett egy esetet sem hozhat-nak föl, hogy egy minisztert, a közigazgatás részletében elkövetett hibája miatt, valóban feleletre vontak, sőt csak népszerűségét is elvesztette volna.

A felelősség elvét központosított államokban mindig csak oly kormányi eljárásokra nézve vehetni alkalmazásba, melyek az összes államot illetik; s ezáltal sokat veszít azon gyakorlati jelentőségéből, mellyel a hivatalnokok feleletre vonhatási joga bír az egyesre nézve oly álla-mokban, hol azon tisztviselőket, kikre az egyes községek közigazgatását bízák, nem a köz-ponti hatalom akarat nélküli eszközeiül tekintik, s annál fogva egyenesen feleletre vonhatják eljárásaikért.

De ha tovább vizsgáljuk a kérdést, úgy találjuk, miszerint a központosítás által a felelősség elve az összes államot illető dolgokra nézve is szükségképp sokat veszít üdvös hatásából.

Minden felelősségi törvény, természeténél fogva, a büntető törvény körébe tartozik. Hogy céljának megfeleljen, szükség, hogy mindenekelőtt tisztán körül legyen írva a vétség, melyre a törvény büntetést szab, s egyszersmind, hogy megfosszuk a vétkest minden módtól, miszerint a büntetést kikerülhetné. Miután lehetlen tisztázni, körülírni a vétséget, melyet a felelősséggel meg kell akadályozni, ha tisztán meg nem szabták azon kört, ameddig az állam legfőbb hatalma terjed, s miután a minisztériumnak központosított államokban, azon ürügy alatt, hogy mindenért felelős, egyszersmind a leghatályosabb eszközöket is megadták, mik által minden felelősség alól kibúhatik: világos, hogy a felelősségről hozott minden törvény, amennyiben csupán az állam közügyeire szorítkozik is - központosított államokban szükségképp kevésbé felel meg céljának, mint ahol a legfőbb államszolgáknak kevesebb kötelessége van, de eszközeik is kevesebbek, miket állásuk biztosítására használhatnak.

C) AZ ADÓMEGTAGADÁS JOGA

Általánosan elfogadott nézet, hogy a polgári szabadságot, a végrehajtó hatalom részéről fenyegető minden veszély ellen, semmi által sem biztosíthatni inkább, mint ha a törvényhozásnak jogot adunk megtagadni az adót, miáltal a nép képviselői minden eszközt elvonnak a kormánytól, mellyel hatalmát folytathatná.

Bármi keveset mondhatni e nézet ellen elméleti szempontból: úgy tetszik mindazáltal, hogy az adómegtagadási jog következményeit illetőleg, mivel csupán elméletileg vizsgálják e kérdést, sokan nagy illúzióknak engedik át magukat.

Azon kérdés: kit illessen az adóztatás joga, szoros összefüggésben áll a szabadsággal.

Ha az államhatalomra ruházták az adóztatás korlátlan jogát, sem polgári, sem egyéni szabadságról nem lehet szó (*h*).

Csak a kényuralom, amint Keleten fönnáll, és a kommunizmus, vagyis a többség nevében uralkodó államhatalom kényuralma tarthat igényt a korlátlan adóztatási jogra.

A korlátlan egyeduralomnak, mely éppen abban különbözik a kényuralomtól, hogy az egyén bizonyos jogait s mindenekfölött a tulajdonjogot elismeri, el kell ismernie az adóztatási jogra nézve is bizonyos határokat; habár csak az uralkodó vallásos meggyőződése, jogérzete és lelkiismeretessége nyújtanak is e részben biztosítékot.

Miután az adómegtagadás joga csak szükséges következménye a megajánlás jogának: elméletben nem lehet tagadni az alkotmányos törvényhozások ezen jogát. Mennyiben élhetnek e joggal gyakorlatilag, az sem az alkotmányban föllállított alapelvektől nem függ, sem a törvényhozás akaratától, hanem csupán attól, hogy mik lennének eredményei az adómegtagadás jogának az államra és az egyes polgárookra nézve?

Oly viszonyok közt, minőket a középkorban találunk, midőn az állam fogalma azon egy volt a királysággal, s ennek hatalma inkább a koronajóság nagyságától és a király magánerejétől függött, mint az állampolgárok részvételétől; midőn minden állam csaknem elkülönözve állott, s még szó sem volt európai politikáról; mikor minden hűbérúr és minden államközség maga látott el, törvényhatósága körében, minden közügyet, s még alig gyaníták, hogy a kultúrát és ipart az államnak kell védnie; mikor majd semmit sem követeltek az államtól, s azért keveset is adóztak fönntartására: akkor semmi lényeges befolyást nem gyakorolhatott az egyesek viszonyaira az adó megajánlása vagy megtagadása, s a törvényhozás korlátlanul élhetett adómegtagadási jogával, melynek gyakorlásában inkább a király iránti rokon- vagy ellenszenvre voltak tekintettel, mint az állam szükségére. De ki következtetné ebből, hogy a törvényhozás e jog gyakorlásában ma is éppen oly korlátlanul járhat el, mikor az adó rendes befizetése nemcsak az államra, hanem minden egyesre nézve is szükséggé lett?

Svájcot kivéve - mely kivételes állását sajátos helyzetének s talán még inkább azon viszonyoknak köszönheti, melyekben szomszédai állanak egymás irányában - egy állam sincs Európában, mely csak egy hónapig is fönnállhatna adó nélkül.

Az adómegtagadás joga tehát ugyanazon jelentőséggel bír az államra nézve, mint az öngyilkosság lehetősége az egyesre nézve, melyet csak a kétségbeesés utolsó menedékének tekintetni, s bizonyára nem oly eszközül, mellyel elégtelt lételt szerezhetne: amiből következik, hogy az adómegtagadási jog csak azért fontos jelenleg az alkotmányos államokban, mert az ily államokban mindkét részből föltehetni annyi észt, miszerint egyik sem hagyja oda jutni a dolgot, hogy e joggal valóban kelljen élni.

Miután egy kormány sem folytathatná ügykezelését saját eszközeivel, s egy nép sem túrne oly kormányt, mely idegen hatalmak támogatására szorulna e részben: az adómegtagadás ennél fogva egyértelmű a forradalommal; mivel azonban az adómegtagadást rendesen azon intézkedésekkel kötik egybe, hogy a főnálló adókat bizonyos ideig még szedhetni: az egész nem egyéb fenyegetésnél, melynek hatása szükségképp attól függ, hogy több vagy kevesebb nehézséggel jár-e valószínűsítése? De a viszonyokat mind egybevetvén, könnyű meggyőződnünk, miszerint az adómegtagadással járó nehézségek szükségképp annál nagyobbak, minél inkább központosítva van valamely állam.

1. Oly államban, hol a központi kormánytól függő hivatalnokokra van bízva az adó kivetése és beszedése, hatalmas eszközei vannak a kormánynak, mik által a törvényhozás határozata ellen is képes folytatni az adószedést.

2. Az adómegtagadás ott, ahol e szabály nemcsak az állam kormányzását, hanem sok száz-ezernyi államszolga életfönntartását is veszélyezteti, nemcsak a kormány, hanem mindazok részéről, akik csak családi vagy egyéb viszonyokban állanak az államhivatalnokokkal, a legnagyobb ellenzésre talál, még a legnyilvánvalóbb alkotmányértés eseteiben is. Végre,

3. gondolhatni oly eseteket, hogy valamely államban, hol az államhatalom befolyása csak néhány merőben közérdekű tárgyra, s az állam külviszonyaira terjed ki, az állam főnállására nézve csak igen csekély veszélyekkel járna, ha a kormány működése megszűnnék egy időre; de ha mindenről az államnak kell gondoskodnia, ha az államra ruházták a nevelési ügyet, a törvénykezést és a közigazgatást, s mindazon eszközöket, mikkel a személy- és vagyonbiztonság fenntartható: ily körülmények közt napokig is alig lehet megszakítani az államhatalom működését anélkül, hogy a társas élet minden kötelékét szét ne tépjék, s olyas viszonyokat ne idézzenek elő, melyek sokkal félelmesebbek, hogysen a többség készebb ne legyen mindent elszenvedni inkább a kormánytól, mint azoknak tenni ki magát.

Innen következik, hogy az adómegtagadás joga is, melyet a polgári szabadság egyik fő biztosítékául tekintették, kevesebb gyakorlati jelentőséggel bír a központosított államokban, mint ott, ahol nagy nehézségekkel jár ugyan gyakorlata, de legalább nem vonja maga után szükségképp minden biztosság teljes fölbomlását.

D) AZ ELLENÁLLÁS LEHETŐSÉGE

Csak az valóban miénk, amit meg tudunk védeni, s azért alkotmányos országokban minden jog biztosítéka abban áll, ha mindazon megtámadásoknak, melyeknek ki van téve, ellen tudunk állani; s habár az ellenállás joga, mely a középkor folyamán sok államban különös törvények által volt a rendek részére elismerve, sok igen veszélyes eredménye miatt korunkban nincs kimondva az alkotmányban: az ellenállás lehetősége azonban - mely különben sem az alkotmány betűin, hanem tényeken alapszik - mai nap is szintúgy a polgári szabadság utolsó biztosítékának, mint minden államhatalom biztossága múlhatlan föltételül tekintendő. Miután ugyanis korlátlan szabadság mellett egy alkotmányos állam sem állhat fön: mind az államhatalomnak, mind a népnek azon körben, melyet az előbbi hatalmának s az utóbbi szabadságának az alkotmány kijelölt, bírnia kell módokkal, melyek által minden támadásnak ellenállhasson.

Nem szeretném, ha félreértenének. Távol van tőlem azt akarni állítani, hogy oly viszonyok, hol az államhatalomnak és népnek nincsenek meg az ellenállás anyagi eszközei, azonnal a kormányzók korlátlan hatalmát vagy a nép féktelen szabadságát idézik szükségképp elő. Valamint a népet az értelmiség bizonyos nagyobb foka megmentheti azon veszélyektől, melyek a féktelen szabadság utáni törekvésből származnak: úgy az uralkodó vallásossága, jog-

érzete és erényessége - a történet tanúsága szerint - némely államot hatályosabban megvédett az önkény ártalmait ellen minden alkotmányánál. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy erre sohasem számíthatni biztossággal, s az összes történet mutatja, hogy alkotmányos államokban sem a kormány hatalma, sem a nép szabadsága nem az alkotmány határozataitól, s gyakran nem is az uralkodó akaratától, mely szerint azt védeni kívánja, hanem mindig e kettőnek egymás irányábani állásától függ, vagyis attól: mely eszközei vannak az uralkodónak és a népek törvényes jogaik védelmére (*i*).

Szintoly kevésbé akarom azt állítani, hogy a tetteges ellenállást a szabadság biztosítékául tekinthetni. Csak addig tekinthetni biztosítottnak a szabadságot, míg szilárd jogállapot létezik: anyagi erő alkalmazása - mely az államhatalomra is mindig veszélyes -, legalább azon időre, mikor hozzá folyamodunk, mindig a szabadság bukására vezet. Egyébiránt nagy a különbség az ellenállás *lehetősége* s a valódi *tetteges* ellenállás közt, s hogy az előbbi alkotmányos államokban a polgári szabadság biztosítékául tekintették, annak oka éppen abban rejlik, hogy ahol az ellenállás lehetősége mindenki előtt szembe tűnő, valahányszor a nép vagy az államhatalom túllép korlátait: ott leginkább kikerülik tetteges alkalmazását.

Az ellenállás lehetőségének, mint a szabadság biztosítékának, fontossága mindig két dologtól függ:

1-ször attól, hogy az ellenállás lehetősége azon esetekre szorítkozzék, melyekben a polgári szabadság valóban meg van támadva;

2-szor attól, hogy a polgári szabadságot érő támadások ellen mennyiben használhatni, anyagi erőszak alkalmazása nélkül, az ellenállási eszközöket.

Miután központosított államokban az ellenállás lehetősége az államhatalom ellenében nem attól függ, hogy az alkotmány valóban meg van-e támadva, hanem inkább attól: mely arányban állanak az egyes pártok anyagi ellenállási eszközei a kormányéihoz képest, s az államhatalom ellenében kifejtett ellenállás ily államokban mindig csak tetteges ellenszegülésben és anyagi erők alkalmazásában állhat: világos, hogy azon veszélyek, melyek az ellenállás lehetőségéből az államra nézve származnak, minden központosított államban szükségképp nagyobbak, s csak azt kell fölidéznünk emlékezetünkben, ami Franciaországban fél század óta történt, hogy meggyőződünk az érintett tételek helyessége felől.

Minden központosítás célja: korlátlan uralom alapítása. Az eszköz e célra egyfelől a kormány anyagi erejének szaporítása, másfelől az egyes polgárok elszigetelése egymástól s az állam lehető gyámkodása fölöttük. Minek eredménye azokra nézve, kik az államhatalom birtokában vannak, az ellenállhatlan erő öntudata, s minden másokra nézve a végtelen gyöngeség érzete (*k*).

Nem hiszem, hogy az uralkodók azon meggyőződése, hogy mindent tehetnek, veszélyes nem volna a polgári szabadságra, valamint a gyöngeség és elszigeteltség érzése sincs veszély nélkül, mely központosított államokban semmivé teszi a polgároknak az erő önértékét. Csalód-nánk mindazáltal, ha azt hinnők, hogy egyedül a szabadságot veszélyezteti a központosítás.

Valamint a nép szabadságának az államban vannak bizonyos határai, melyeket nem léphet át, s valamint azon törekvésnek, mely a kormányt inkább igyekszik korlátozni, mint amennyire megengedi a ráruházott kötelességek természete, mindig az az eredménye, hogy az államhatalom a törvénymegtagadta hatalmat tetteges szerzi meg, s ezáltal megsemmisíti a törvényt, melynek a polgári szabadság alapjának kellene lennie: úgy a kormány hatalmának is megvannak bizonyos természetes határai, melyeket nem hághat át veszély nélkül. A mindenhatóság oly kizárólag isteni tulajdon, hogy bármely emberi lény, ki arra igényt képez, mindig szükségképp előidézi azon törekvést is, hogy hatalmának ellenálljanak. Már ha az államot úgy

rendezték be, hogy kormánya ellenállhatatlannak tartja magát: valószínűleg föltehetni, miszerint az emberrel veleszületett ösztönnél fogva mind kijebb terjeszti hatalmát, mindinkább korlátozza a szabadságot, s ezáltal szükségképp ellenállási törekvést támaszt hatalma ellenében: ami annál veszélyesb, mivel a néptől törvény által sohasem vonhatni el egészen az ellenállási eszközöket, melyekkel bármely kormány ellenében bír.

Központosított államokban elvonhatják a községtől az önigazgatási jogot; de azon társas érintkezések mellett, melyekben ugyanazon község lakosai állanak egymáshoz, s érdekeik közösségénél fogva, szintoly kevésbé semmisítheti meg az alkotmány egyes községekben az egység érzését, amint nem képes megakadályozni, hogy ahol ezeken, sőt százezerenkint laknak együtt, nagy erő öntudata ne keletkezzék, vagy hogy mivel az alkotmány a választási jogra akará szorítani a polgárok befolyását, valóban csupán ez eszközökhöz folyamodjanak igényeik kivívása végett. Innen következik, hogy központosított államokban - hol az ellenállási ösztön az államhatalom ellenében annál inkább növekszik, amint e hatalom ellenállhatatlan ereje önérzetében mindig kijebb hajlandó terjeszkedni - sohasem lehet egészen megsemmisíteni az ellenállás eszközeit; csakhogy azoknak alkalmazása ily viszonyok közt mindig veszélyesb az államra nézve.

1. Mert az ellenállás eszközei központosított államokban nincsenek törvény által meghatározva, s anélkül, hogy az állam alkotmányát is meg ne támadja, senki sem élhet azokkal.

2. Mert központosított államokban szükségképp mindig titkon készítik elő az ellenállást az államhatalom ellen, s annál fogva sohasem az egész néptől, sőt nem is a többségtől, hanem mindig aránylag csekély töredéktől indul ki.

3. Mert oly viszonyok közt, ahol a nép minden alkotmányos ellenállási eszköztől meg van fosztva, kénytelen azonnal a fönnálló tetteges megtámadásához folyamodni.

A polgári szabadság minden biztosítéka egyszersmind korlátozása az államhatalomnak, s ha föltesszük, hogy e hatalom kész is, képes is az állam javát mozdítani mindig elő: kétségkívül rossz az.

Az ellenállás lehetőségét sem képzelhetjük tehát az államra nézve rossz következmények nélkül, éppen mivel a legerősb biztosítékul kell azt tekintenünk, s az egész középkor s minden állam története, melyben egyes osztályoknak és testületeknek nagyobb fokú önállóságot adtak, s ezáltal az államhatalom ellenében növelték ellenállási képességét, több példát mutat, hogy egyes uralkodók legjobb célzatai meghiúsultak az ellenük támadt ellenállás miatt. De ha nem is tagadhatni hasonló intézmények rossz eredményeit, s habár, nemcsak a gyors, hanem gyakran minden haladást akadályozván, nemegyszer a tespedés veszélyeit hozták az államra: mindazáltal kisebbek e rossz eredmények, mint amiket az ellenkező rendszer követése idézett korunkban elő. Csak az utolsó 50 év történeteit kell egybevetnünk az azelőttiekkel, hogy meggyőződjünk efelől.

Fordítsuk Franciaország történeteire figyelmünket. Miután a központosítás elve egy államban sincs oly kiterjedésben alkalmazva, s miután a rendszer, melyet más államokban követni törekszenek, ott van legrégibb idő óta életbe léptetve: Franciaország példája leginkább fölvilágosíthat a központosítás eredményeiről.

Egy országban sem voltak el annyira minden eszközt az egyestől, mellyel az államhatalomnak ellenállhatna, mint Franciaországban. Lehetőleg nivelláltak minden társadalmi állást, semmivé tették a tartományok és községek autonómiáját, sőt új fölosztással a nép történeti emlékezeteit is meg akarták semmisíteni.

Sehol sincs az egyén inkább elszigetelt helyzetben, sehol sem annyira gyámoltalan az államhatalom irányában. Nemcsak a konvent és Napóleon uralma alatt szorították meg Franciaországban inkább, mint bárhol az egyén személyes szabadságát: a restauráció és Lajos Fülöp szelídebb uralkodása alatt is ugyanez az eset, s a december másodiki esemény leginkább bizonyítja, mennyire elő volt készítve a nép az egészen korlátlan uralkodásra; s mindamellett egyetlen országot sem nevezhetünk, melyben 50 évnyi időszak alatt gyakrabban ellenszégültek volna az államhatalomnak, s ahol egy község, sőt gyakran abban is csak csekély töredék ellenállása annyiszor megbuktatta volna az államhatalmat; sőt az egész állam alkotmányát is megváltoztatta. Franciaország, mely a XVII. és XVIII. században a korlátlan uralom mintaszáma volt, századunkban a forradalom mintafölde lett; s mivel akkor annyi uralkodó annyira iparkodott XIV. Lajost utánózni, mivel azon korból Versailles-nak annyi tizenkettedrét kiadását bírjuk, s a nagy példakép utáni lelkesedésben még Maintenon, Pompadour és Dubarry asszonyok helyetteseiről is gondoskodtak: éppen azért majmolták utóbb mások, noha szerencsére szintoly kevés eredménnyel, a Dantonokat és Robespierre-eket is. XIV. Lajos, s követői mindnyájan, központosítván az államot, megsemmisíték az egyéni szabadság érzését, s azzal minden politikai szabadság egyedül biztos alapját; ezáltal azonban, midőn az addigi ellenállási eszközöket megkísérlették semmivé tenni, egyszersmind előkészítették a forradalmat.

JEGYZETEK A XIV. FEJEZETHEZ

(a) Miután a velünk született szabadság- és uralomvágy egészen ugyanazon hajlamán alapszik a kedélynek: természetes, hogy az uralom bírásában kielégítést találnak azon hajlamaink, melyek szabadság utáni törekvésre késztenek.

(b) Gyakran sajnos mondák az ember eme tulajdonságát; azonban azt tanítja a történet, hogy mindig végtelen szenvedések forrásává vált az, ha a nép eme lényegileg gyakorlati értelmét, izgatottság perceiben, háttérbe szorították.

(c) Nem az állam nagy ügyeitől, hanem a községi ügyektől függ rendesen a legtöbb ember elégtelése, s a miniszterek változásának csekély e részben a befolyása.

(d) Azon előbbi állítás, hogy a választási jog gyakorlásának központosított államokban kevés gyakorlati jelentősége van az egyesekre, aminek bizonyosságára fölhozók: mi csekély részvétet tanúsítanak választási joguk gyakorlása körül sok alkotmányos államban a választók - ez állítás, mondom, ellentétben látszik lenni azzal, amit itt mondék. Azonban nincsen úgy. Azok nagy számánál fogva, kik alkotmányos államokban e hatalom birtokáért küzdenek, és akik, nemigen lévén saját ügyeikkel elfoglalva, szenvedéllyel vetik magukat az államügyekre, s eszközül használnak minden politikai pártot, ott is nagy izgatottság támadhat, hol a polgárok többsége éppen semmi részt nem vesz a választásokban. A nyugodt és hasznos foglalkozású állampolgárok csekély részvételének csak az a hatása van e részben, hogy ez osztályoknak nincs részük a politikai izgalomban, ami által azok szükségképp még több veszéllyel járnak az államra nézve.

(e) Igazuk van, akik azt állítják, hogy nem minden nép képes politikai jogok élvezetére; azonban csalatkozunk, ha azt hisszük, hogy e képességeket célszerű iskolázással lehet megszerezni. Nem a fogalmak mennyiségétől, hanem gyakorlati életrevalóságától függ a nép gyakorlati képessége. A tudományos képzettség politikai szabadság utáni vágyat idézhet s idéz is elő szükségképp; de nem adja meg a képességet, hogy azt helyesen használjuk. Ha azt akarjuk, hogy ezzel bírjon a nép, alkalmat kell neki nyújtanunk, hogy szűkebb körökben

foglalkozhassék közügyekkel. Egyetlen eszköz valamely népet politikai szabadságra nevelni: a községi autonómia.

(f) Valamely igaz és nemes elv ünnepélyes elismerése mindig fontossággal bír - eszerint a felelősség elvének is mindig nagy fontossága van alkotmányos államokban; csak hogy e fontosság inkább azon erkölcsi befolyáson alapszik, melyet ez elv elismerése az állam kormányára gyakorol, s nem kis csalódás azt hinni, hogy ezáltal az egyes valóban azon helyzetbe jő, melyben az állam kormányát minden, ellenében elkövetett sérelemért feleletre vonhatja. Éspedig éppen az ilyen jogsérelmek elleni biztosítás miatt bír fontossággal a felelősség a polgárok többsége előtt.

(g) Ha meggondoljuk, hogy a központosított államokban ezer meg ezer államszolga kinevezési jogát oly egyénekre kell bízni:

akik igen gyakran egészen más szakban működtek, mint amelyben minden helyet be kell tölteniök,

akik csak rövid idő óta viselik hivatalukat,

akik pártjuktól és a kormánytól függnék,

akik, kinevezéseik következtében, személyükre nézve nemigen tarthatnak valami rossztól:

anélkül, hogy el lennének fogulva a középkor intézményei iránt, azon véleményben lehetünk, miszerint minden árnyoldal mellett mégiscsak célszerűbb, ha azok választják a közigazgatási tisztviselőket, akikre igazgatásuk köre kiterjed, mint az újabbkori államokban követett rendszer.

(h) Miután minden érték munka eredménye, s az állampolgárok nagy részének minden országban munkával kell keresni jövedelmét, melyből az adót fizetheti: a korlátlan adóztatási jog magában foglalja egyszersmind a munkára kényszerítés jogát, s részemről nem tudom, mi különbség van e jog és a rabszolgaság között.

(i) Önként értetik, hogy csupán alkotmányos államokról lehet itt szó, miután korlátlan egyeduralkodásban nem tarthat a nép más biztosítékokra igényt, mint amelyeket az uralkodó erkölcsisége és vallásossága nyújt.

(k) Egyesre van-e bízva e korlátlan hatalom, vagy a népfölség nevében a többségre, az igen mindegy. A központosítás célja mindig szükségképp az egyén teljes alávetése az államhatalom parancsainak.

XV. FEJEZET

A KÖZPONTOSÍTÁS BEFOLYÁSA A HALADÁSRA

Azt hiszem, megmutattam az előbbieken, hogy a szoros központosítási rendszer a szabadságra - ha az alatt az államkormányzásbani részvételt, az úgynevezett politikai szabadságot értjük is csupán - nem lehet kedvező, miután a központosítás e szabadság minden biztosítékát gyöngíti.

Most azon kérdés vizsgálatára térek, hogy a *központosítás rendszere, amint hiszik, az államtagok anyagi és szellemi fejlődésére hasznos-e, s hatalmas emeltyűje, sőt föltétele-e azon mindenoldalú haladásnak, melyre századunk méltán büszke?*

Miként különböző elemek érintkezése új vegyületeket képez a természetben, s e működés közben meleg és élet fejlődik ki, s a különféle alakok sokasága, új meg új idomok kimeríthetlen gazdagsága, az anyagi világ szakadatlan fejlődése, mely bámulatra ragad bennünket, csak ilyes érintkezések eredményeül tekintendő: úgy az ember anyagi és szellemi képességei is csak másokkali érintkezés által fejlődnek ki.

Ha elkülönzik az egyént: bármi dúsan látta el a természet adományaival, bizonyára sohasem fejlődnek azok ki.

Minden fejlődés másik föltétele a szükség.

Minél kevésbé használjuk testi erőinket, annál inkább ellankadnak azok: míg minden külön szükség, mint a vadon népek példája mutatja, vagy azoknál látjuk, akik egy vagy más tagjukat vagy orgánumukat elvesztették, megfelelő fejlődést is von maga után.

Szintúgy van a dolog lelkünk tehetségeivel, sőt kedélyünk hajlamaival. A kényszerűségnek köszönhetjük minden erőnk kifejlését.

Mennyire kedvezők az állam bizonyos intézményei szellemi és anyagi erőnk kifejlésére, attól függ, hogy azok mily mértékben sokasítják az érintkezést az egyesek közt. S annyival üdvösebbek, minél inkább növelik a szellemi és anyagi erők használatának szükségét.

Mivel immár a szoros központosítás lehetőleg elszigeteli az egyént, s azon viszonyok, mik között az egyesek részvétele a közügyekben csupán azon jogra szorítkozik, hogy képviselőiket választhatják, s mik az állam legnagyobb gyámkodásának vetnek mindenkit alá, ereje használatának szükségét is gyérítik: lehetetlen, hogy a központosítás oly mértékben mozdítsa elő az államtagok lelki és testi fejlődését, mint az állam azon intézményeitől várhatni, mik mellett az egyén nemcsak az állammal, hanem kisebb testületekkel s polgártársai nagyobb számával is érintkezésbe jő naponkint, s mik mellett a legtöbb dologra nézve, miben a központosított állam gyámolítja az egyest, saját erejére van utalva.

Minthogy pedig minden haladás csak az egyesek törekvéseinek eredménye, s így az egyesek szellemi és anyagi erőinek kifejlésétől függ: az olyan államszerkezet, mely az egyesek szellemi és anyagi erejének kifejlésére nem kedvező, általában a haladást sem mozdíthatja elő.

Azonban nem akarok bővebben e kérdés elméleti vitatásába bocsátkozni. A politika tények tudománya. Hol ezek hiányzanak, sohasem létezett viszonyok előfordultával, a dolgok természetéből s analógiákból vonhatni ugyan jövőre nézve következtetéseket; de ahol, mint itt, a tapasztalatok hosszú sora van előttünk: fölösleges elméleti okok ingatag alapjára építeni következtetéseinket. Azon kérdés tehát: minő befolyással szokott lenni a központosítás az egyesek

szellemi és anyagi fejlődésére, s általában a haladásra, akkor oldható meg legjobban, ha vizsgálat alá vesszük: mily befolyása volt eddig e rendszernek?

E kérdés alapos megfejtése végett polgárisodásunk egész fejlődési történetére lenne szükség. Azonban miután föl kell tennem, hogy olvasóim történeti ismeretekkel bírnak - azok előtt, kik a történeteket nem ismerik, különben is hiába beszélnek politikáról -, s miután a tapasztalatok, mikből a központosítás befolyását a haladásra megítélhetni, mind igen hasonlóak: az ide vonatkozó tényekből elég csupán a leginkább ismerteket érintenem röviden.

Az ókor egész polgárisodása - mint többször megjegyzém - lényegesen különbözik a mostanítól. A különbség abban áll, hogy az egyén - mint szabad személyiség - jogosultságának fogalma hiányzott az ókorban, s hogy minden jogot az államtól származtattak, s annak fönnállása által föltételezettnek tekintettek. Amit tehát korunkban egyéni szabadság alatt értünk, hasztalan keresnők az ókorban, s az okot, mely miatt az ókor polgárisodása, minden csodálatunk dacára, mellyel aziránt viseltetnünk tanítottak, nem érthette el azon tetőpontot, melyre jelenleg több nép fölemelkedett, éppen az érintett hiányban, s az egyén önálló tevékenysége innen származott korlátozásában kell keresnünk; egyébiránt az ókor története is nyújt tényeket, mikből az előttünk fekvő kérdést eldönthetjük.

Az ókorban két nép vonja magára csaknem kizárólag figyelmünket: a görögök és a rómaiak. Amannál a legnagyobb eldaraboltságot, az egyes részek legnagyobb önállóságát s az egység teljes hiányát találjuk. Rómában központosítást látunk, kevésbé tökéletest ugyan, mint némely mai államban, de nagyobb, mint bármely más népnél mutathat az ókor. Görögország tapasztalata mindazon veszélyeket, melyek az eldaraboltságból, s Róma mindazon előnyöket, melyek a központosításból háramolhatnak az államra; de ha kérdjük: mely eredményei voltak e viszonyoknak a két nép fejlődésére, a polgárisodás haladására Rómában és Görögországban, meg kell vallanunk, hogy e tekintetben nem a világ urát illetheti az elsőség. Míg Görögországban még a legnagyobb benső meghasonlás pillanatában, a peloponnézoszi háború, Sándor utódai s a rómaiak uralma alatt is élénk szellemi életet találunk: Róma, ahelyett hogy önállólag tört volna ösvényt a polgárisodásban, csak azt sajátítja el - s kevés kivétellel még csak tovább sem fejlesztette -, amit Görögországban talált. Meghódította a műveltséget, s amit rabszolgái szerettek, használta, anélkül, hogy sokkal több érdeme volna a polgárisodás körül, mint az, hogy a Görögországban talált eszmékre saját nyelve bélyegét nyomta, s forgalomba hozta a világ nagy piacán.

Hajlandó volna talán valaki más okoknak tulajdonítani, hogy a római nép oly csekély előmenetelt tőn polgárisodásában. Az államalkotás s a polgári szabadság fogalmának kifejtése volt a világtörténeti főadat, melyet Róma megoldott. Amely népnek egész törekvése e célra volt irányozva, hogy tehetett volna az sokat a szellemi műveltség előmozdítására, azon harcok közepett, melyekkel a világ uralmát megszerzé és fönttartá? Ha egyébiránt Róma keveset tőn e részben: bizonyára inkább a kényuralomnak róhatni föl, mely alá jutott, mint a központosításnak; s aztán azon nagy különbséget, mely szellemi fejlődés tekintetében volt a római és görög nép közt, nem is a politikai intézményeknek kell tulajdonítani, hanem a két nép különböző természetének.

Ami az elsőt illeti: hiszen a római nép tevékenysége Augustus óta sem az állam tökélyesítésére, sem a polgári szabadság megalapítására nem volt irányozva, s a császárság hosszas ideig a legnagyobb kül- és belbékét élvezte, anélkül, hogy azért előbbre vitte volna a polgárisodást. Sőt a politikai harcok megszűntével, midőn a birodalom biztosságát a légiók és nem a polgárok fegyvere védte, mindig mélyebben látjuk süllyedni Rómát szellemi képzettség és anyagi jólét tekintetében. Az irodalomban azon nagy szónokok és költők helyébe, kiket a köztársaság örökségül hagyott a keletkező császárságra, áradozó rétorok következtek; a társas

életben a nyersség, amint tisztán anyagi élvezekre adták magukat, majdnem jobban undorít, mint lázít az erköcstelenség; végre a közjólét és földművelés tekintetében - amiből mindig legbiztosabban ítélni meg valamely nép műveltséget - minden, de minden tekintetben hanyatlott Róma ez időszakban.

Minél inkább egyes ember kezében összesítnek minden hatalmat, minél inkább megszüntetik minden város és tartomány önálló életét, szóval minél tovább mennek a központosítás elve alkalmazásában: annál inkább gyérülni látjuk e roppant birodalom tartományaiban a népeséget, míveletlenül elhagyva találjuk a földet, nyomorban a népet.

Mivel az államhatalomnak akkor még sem vasutak, sem villanytelegráfok nem álltak rendelkezésére: a központosítás rendszerét sohasem vitték be egyaránt a római birodalomba, s kénytelenek voltak némi önállóságot engedni a távolabb tartományokban. Amely mértékben ez történt, azon arányban maradtak fenn a tartományokban az ó műveltség nyomai. Aki a III. és IV. században nyomozza az ókor műveltségét: Galliában, Görögországban, Kisázsiaiban, Afrikában, Egyiptomban kell azt keresnie, s mindenütt több nyomára talál, mint Itáliában, hol minden élet a mindenható államhatalom nyomása alatt tengett, s a büszke Róma márvány-palotáival és szennyével, mint egy szörnyeteg ott a kisajtott itáliai népek véres maradványai közt, az egyetlen, amin még az élet némi nyomai fennmaradt.

S azoknak, kik e tagadhatlan tényeket nem a központosításnak, hanem a császárok kényuralmának akarják tulajdonítani, nem azt válaszolhatni-e: hogy a föltétlen központosítási rendszer szükségképp az egyes merőben korlátlan uralmára vezet, s hogy az egyes korlátlan hatalma is csak a központosítás által lehet valóban kényuralmivá; hogy tehát, ha az imperátorok uralmában csak a római állam által követett alapelvek következményét látjuk, ez elveket kell mindazon rossz forrásul tekintenünk, ami Rómát érte, miután egyeduralom alá került.

Nem is a császársággal kezdődött Itália elnéptelenedése s egykor virágzó téreinek pusztulása. Mielőtt erről csak szó is lett volna, rég panaszolák már Róma legnagyobb polgárai, hogy a szántóföldek mindinkább legelőkké lesznek. Itália régen elpusztult immár a főváros érdekében, mielőtt egy császár ment volna föl a Capitolium lépcsőin.

Ha bizonyos eredményeket egyáltalában nem vagyunk képesek kimagyarázni, vagy nem akarunk bizonyos okokból magyarázni ki: rendesen a nép vele született természetéhez szokás folyamodni.

Miként az egyes minden tettét koponyája alkotásából akarják származtatni: elég hasonló eljárást követtek egész népekre nézve, mielőtt a koponyatanról csak szó is volt volna. Mit nyertünk ezáltal a múlt tisztább fölfogására nézve, mily eredményei lesznek a történettudományra a koponyatanak, minden tudományos formája mellett, melybe öntötték, s minden vakbuzgó hit dacára, mellyel ahhoz ragaszkodnak - nem vitatom. A jelen esetben semmiképpen sem lehet a római és görög műveltség közti különbséget a két nép különböző természeti adományaiból magyarázni ki, és pedig két oknál fogva:

1. a római nép, első pillanataitól kezdve, sohasem volt egyfajú, s a római alkotmány rossz eredményei a műveltségre Róma uralmával lassankint az ókor majd minden népére kiterjedtek, melyek közt magában Itáliában görög eredetű népiségekre is találunk;

2. a római birodalom megoszlása után mind Keleten, mind Nyugaton, éppen ellenkező jelenségekkel találkozunk. Míg a bizánci birodalomban, hol - ha nem is vegyületlen - a görög nép maradványait kell keresnünk, a legnagyobb szellemi tespedést vesszük észre, s a polgárisodás lassú kihalását: Itália, látszólag sokkal kevésbé kedvező körülmények közt, mindinkább fejlődik a VI. századtól a XV-ig, s mikor végre elesett Konstantinápoly, műveltség tekintetében az akkori Európa országai közt Itália állt legmagasabb polcon.

Aki csak némileg is foglalkozott a középkor történeteivel, kénytelen megengedni, hogy az V. századtól egész a XI-ig egy állam sem volt haladásra nézve látszólag kedvezőbb helyzetben a bizánci császárságnál. A népvándorlás özöne, mely a római műveltség csírait összerontá nyugaton, nem semmisíthette azokat meg a bizánci császárság egy részében sem. A császárság folyvást fönnállott, olykor tetemes külhatalommal, mindazon fényben és korlátlanágban, melyet Diocletianus kölcsönzött a császári hatalomnak; a birodalom a világ legszebb s akkor legműveltebb országait foglalá magában; birtokában a világ egyik legtekélyesebb nyelvének, melyet csak gondolatai és érzelmei kifejezésére használhat az ember, birtokában azon egész irodalomnak, mely, miután Nyugat-Európa hozzájuthatott, a tudományok újabb fejlődésének szolgált alapjául: s Nyugat-Európában, hol amit csak az ókor polgárisodása alkotott, szinte egészen összerontották, hol azon harcias csapatok számtalan nyelvéből és szójárásából, melyek a nyugati birodalmat megsemmisítették, lassankint kelle fejlődni a nyelveknek, melyeknek korunk polgárisodása eszközeiül kell vala szolgálni, hol a római irodalom némi töredékein kívül alig maradt fönn egyéb, ami a tudománynak egybekötöttetési pontul szolgálhatta: éppen e Nyugat-Európában, örökös harcok zaja közepett, oly állapotban, melyben alig foghatni meg, mennyire hiányzott a biztosság, mindinkább fejlődött a polgárisodás; míg Keleten mindinkább süllyedt.

Jól tudom, hogy ezt is más okoknak szokás tulajdonítani. Igen szeretik Réaumur és Fahrenheit után határozni meg a népek sorsát, s a népek fejlődési és süllyedési fokát azon országok középhőmérsékletének hőfoka szerint magyarázni ki, melyekben laknak; s a világot megifjító germán faj nagyobb képessége is szinte dogmává lett, mely mellett rendesen az újabb polgárisodás minden csodáját fölhozzák bizonyásgúl.

De ha meggondoljuk, hogy minden polgárisodás, amennyire nyomaira találhatni, azon országokból indult ki, melyek középhőmérsékletük szerint nem kedvezők az ember szellemi ereje kifejtésére, s hogy fogalmaink a polgári szabadság és megalapítása eszközei fölött nagyobb-részt éppen ott keletkeztek, hol a bizánci birodalom lelket és kedélyt megölő befolyása uralkodott utóbb; ha meggyőződünk, hogy az újabb polgárisodás kezdetei éppen azon országokban mutatkoztak legerélyesebben, hol - mint Galliában és Itáliában - a germán elem kevésbé van képviselve, s így csekélyebb befolyást is gyakorolhatott, és hogy a polgárisodás ez országokban is éppen azon körökben fejlett ki először, melyekre a germán elem befolyása legkevésbé terjedhetett ki, tudniillik a városi községek körében: bizonyára meg kell engednünk, hogy a polgárisodás azon előhaladását, melyet a középkor folytán Nyugat-Európában tapasztalunk Kelettel szemben, sem égálji különbségekből, sem a germán nép különös sajátságaiból nem magyarázhatni ki; hanem éppen a középkor államintézményeiben kell annak okát keresnünk.

Képzeljük a bizánci császárságéihoz hasonló viszonyok közt Nyugat-Európa népeit; képzeljük, hogy a nyugati császárság eszméje valósult, az egyház a világi hatalomnak, s minden király és fejedelem alá lőn vetve a császárnak; tegyük föl, hogy a nyugati császárság mindazon csapatokat, melyeknek csapásai végre megdönték, lassankint kebelébe fölvette, s - mint kezdetben történt - elnéptelenült tartományaiiba telepítette volna, és hogy a császárok hatalma, a birodalom szervezetének szétrontrása nélkül, valamely barbár nemzetiség erélyes kezeibe ment volna át hosszas időre, vagy hogy Nagy Károly intézményei tarthatták föl magukat, s a hercegeknek és grófoknak nem sikerült vala méltóságukat örökösivé s magukat a császártól függetlenekké tenni, miáltal füstbe ment a császár nagyszerű eszméje, hogy szolgálai által igazgassa az egész birodalmat; tegyük föl egyszóval, hogy a nyugati császárság - mint a keletinél látjuk - szakadatlanul fönnáll, vagy a középkor valamely szakában, mikor még fejlődésükben nem haladtak az egyes államok annyira, hogy a császár hatalomszavának ellenszegülhetének, visszaállítatik vala: oly körülmények közt minden biztonnyal hasonló

látványt mutatott volna Nyugat-Európa, minőt Keleten láttunk, s a keresztény polgárisodás, anélkül hogy teljes virágzására fejlődhetik vala, itt is meghódolt volna az iszlám erős karjának.

Mindazon viszonyok, melyeknek polgárisodásunk fejlődését köszönhetjük, csupán azon darabolság mellett voltak lehetségesek, melyet a középkorban találunk. Erős császárság mellett, mely a közélet minden szálát egyesíté vala kezeiben, sem önálló egyház főnnállása, sem a városi élet kifejlése nem lett volna lehetséges, s haladás helyett, mely éppen a különmemű elemek folytonos érintkezése által támadt a középkorban, az egyedúr minden haladást akadályozó mindenhatóságával találkozánk.

A germán eredetű népekre nézve azáltal lett lehetséges új polgárisodás, s csak annyiban nevelhetők azok e polgárisodás alkotóinak, amennyiben a római birodalom fölbomlasztása által megszabadíták a világot a mindent központosító hatalom nyomasztó terhétől, s hasonló hatalom keletkezését megakadályozák; habár polgárisodásunk alapeszméi a kereszténység és ókor eszméi nagyobb részint, s a haladásra nézve kedvező viszonyokat kezdetben kevésbé használták föl a germánok maguk, mint más népek.

A kép, melyet a középkor története részben mutat, nemigen derültnek látszhatik. Bárhová fordulunk, mindenütt a legkiáltóbb ellentétek, nyugtalan küzdés minden irányban, átláthatlan zavar minden viszonyban. Népek merülnek föl, melyek egy időre magukra vonják figyelmünket, s nagy jövődőt látszanak ígérni, majd eltűnnek szemeink elől, s míg egy helyt a legnagyobb szaggatottságból lassankint, mint Franciaországban, nagy országok alakulnak: nagy birodalmak, mint Németország, mindinkább széthullanak, mások meg elenyésznek, részint idegen országgal olvadva egy szilárd egésszé, részint új önálló államtestekké alakulván.

Hasonló látvány, minőt ma Nyugat-Amerika mutat. Ezer meg ezer helyen előnyomult az irtó tevékenység, míg mindenik külön, magára dolgozik, csupán önerejében bízva, s önállólag folytatja harcát a természettel: virágzó ültetvények támadnak az őserdő közepett; távolabb áll a magános fakunyhó, melynek lakói csak most kezdik ritkítani a sűrű cipruserdőt, míg nagyobb távolságokra egy-egy város terül, s egyes helyeken már munkás népesség mozgalmas élete lepi meg az utazót.

Itt is végtelen zavar képe tűnik föl, itt is a nyers természeti állapot váltakozik a kezdődő, sőt már előhaladt míveltséggel. Ami úgy tetszett, mintha a vadonból elfoglalták volna egy időre, megint előbbi állapotába süllyed vissza, míg az ember, ki mívelhetővé tett egy darabnyi földet, belefáradt, vagy azon reményben, hogy kedvezőbb helyet találhat tevékenységének, továbbvonult. Ez általános zavar közepett azonban egy meggyőződés támad bennünk, mely elfeledteti velünk azt, ami e jelenségekben zűrzavaros, sőt szép és örvendetes színben tünteti azokat föl. Mindig tovább halad az erdő ritkítása, mindig diadalmasabban leng előttünk a kultúra zászlója, s mind ellenállhatlanabbul merül föl lelkünkben a meggyőződés, hogy ami pillanatra zavarnak tetszik, csak egy új polgárisodás nagyszerű átalakulásának szükséges kezdete, mely kiterjedésben és termékenységben talán majd fölülmúlja mindazt, amit a világ ez ideig látott.

Szintúgy a legnagyobb világtörténeti jelenségnek fogja tartani a középkor történeteit, aki azokban járatos. A mindenoldalú polgárisodás nagy munkájának vagyunk tanúi egész folyamában, s bármi kellemetlennek tessék előttünk a látszólagos zavar, bármi szenvedhetleneknek látszassanak egyenkint a viszonyok: szintoly világosan belátja szükségképp minden gondolkodó, hogy a polgárisodás nagy munkája a középkorban, mint Amerika polgárisodásáé, csak oly viszonyok közt sikerülhetett, melyek a legmegfeszítettebb egyetemes tevékenységet idézték elő s tartották mindig élénken.

Hogy a polgárisodás a középkorban szintoly kevésbé érhetette el legmagasabb fokát, amely kevésbé képes az amerikai irtó elszigetelt munkássága ketté varázsolni a tájat: nem szenved kétséget; s a polgárisodás, melyet a XV. század végén Európa egyes országaiban találunk, szintoly hátra van a jelenkoritól, mint Amerika nyugati államainak műveltsége Új-Angliához képest. A polgárisodás kifejtésére nemcsak idő kell, hanem egyszersmind a viszonyok azon biztossága, mellyel csak rendezett államokban találkozunk; hogy legfőbb pontjára juthasson, számtalan erő közremunkálása szükséges, mi a középkori elszigeteltség mellett nem volt lehetséges, s éppen e szükségnek köszönhetjük az államhatalom lassankinti erősödését s nagyobb államok keletkezését.

De ha nagy államok keletkezése s az államhatalom hatáskörének kijebb terjesztése, amennyiben mindkettő szükséges szilárd rend és biztosság alapítására, egybeférhető volt a haladással: mindig csak azon mértékben volt erre eset, amennyiben kevésbé korlátozák azáltal az egyéni szabadságot; s amint a három utóbbi század története azt mutatja, hogy a polgárisodás magasabb fokát erélyes államhatalom fönnállása, vagyis az állam körébe tartozó bizonyos dolgok központosítása nélkül nem érhetni el: azt is mutatja egyszersmind, hogy a polgárisodás mindig ott tette a legbámulatosabb előmenetelt, hol a központosítás nem lépte át e határokat.

Hasonlítsa egybe bárki Anglia, a hollandi szabadállamok, Svájc és Észak-Amerika állapotát Francia- és Spanyolországéval, miután ez országban V. Károly véget vetett a középkori intézményeknek: s meg fogja engedni, hogy szellemi és anyagi haladás tekintetében a legnagyobb eredményeket a közelebbi századok folytán sem a merev központosítás idézte elő.

XVI. FEJEZET

MELY ESZKÖZÖKKEL ELŐZHETNI MEG KORUNK VESZÉLYEIT

Úgy hiszem, megmutattam az előbbieken, miszerint mindazon okok, melyeket a központosítás mellett fel szoktak hozni, egyáltalában nem állanak, s hogy a Franciaországéihoz hasonló intézmények sem az állam erejére, sem az egyén személyes és politikai szabadságára, sem a polgarisodás előhaladására nézve nem kedvezők.

Minél inkább gondolkodunk korunk viszonyai fölött, annál inkább meg kell győződnünk, hogy minden, bennünket fenyegető veszély egyik főokát éppen a szoros központosítás rendszerében kell keresnünk.

Oly időben, mikor természet elleni bűnnek tartják a rabszolgaságot, midőn az önrendelkezés jogát mindenkire nézve igénybe veszik, s az egyén idegen akarat alá vetését csak annyiban ismerik jogszerűnek, amennyiben a szükség, vagy legalább a pillanatnyi haszon igazolhatja: az oly államintézmények, miknek alapelve az egyén föltétlen alávetése a közakarat alá, s ahol nincsenek kiszabva határok, melyeken belül az egyén vagy kisebb közösségek szabadon mozgathassanak, hol az államnak joga van szabályozni az élet minden viszonyát, anélkül, hogy - amiben a szocializmus sokkal következetesebb - kötelezve volna gondoskodni az állampolgárok jólétéről, az ily államintézmények, mondom, annál inkább ellentétben állanak az emberek jogfogalmaival, minél inkább ellenkeznek azok a népek erkölcselével és érzelmeivel.

A jog fogalmát ellentétbe állíták a szokásával, megkísérlettek minden érzést alárendelni a rideg észnek, sőt gúnnyal illették a nép erkölcselét, lábbal tapodták érzelmeit: lehet-e csodálkozunk, ha a többség nem akará ésszerűnek ismerni el, ami erkölcselével, érzelmeivel és jogfogalmaival ellentétben állott? s hogy, minden logikai következetesség dacára, mellyel az alkotmány egyes rendelkezéseit a népfőlség elvéből származtatták, anyagi erővel kellett annak elfogadására kényszeríteni a népet, s csak anyagi erővel tarthatni vissza, hogy össze ne rontsa azon formát, melybe beerőszakolták?

Az emberiség minden szenvedését, amelyeken korunkban átment, a demokrácia elve uralmának akarják fölróni. Meggyőződéseim szerint ez tévedés (a). Amint vannak viszonyok, mik közt az egyes uralma szükséges az államban: úgy olyanok is vannak, mik közt azt tekinthetni egyedül törvényes hatalomnak, ahol mindenki egyaránt részt vesz az államhatalomban. Sőt a legtöbb baj okát abban kell keresni, hogy *az államhatalmat a központosítás által merőben korlátlanrá tették*, s valameddig e tévedés fönnáll, nem segíthetni a tapasztalt szenvedéseken, akár egyesre, akár egy osztályra vagy az összes népre bízzák az államhatalmat.

Ahol azon alapelvől indulnak ki, hogy az államhatalomnak kell szabályozni, ami csak az államra, habár közvetve is, fontossággal bír: oly követeléseket tesznek e hatalom irányában mindenütt, melyeknek távolról sem képes megfelelni. (b)

Ahol csak minden ügy vezetése egy központban van összpontosítva: minden elégedetlenség is szükségképp e központban összpontosul, s a javítási törekvés az összes államhatalom megváltoztatására van mindig irányozva, s azért közigazgatási központosítás mellett mindig szükségképp veszélyeztetve van az államhatalom fönnállása. Alkotmányos államban azáltal, hogy csupán egy pont van, melyben az állampolgárok azon jogukkal, hogy az állam vezetésében részük van, gyakorlatilag élhetnek, ez egy pont körül szükségképp oly tolokodás támad, mely az államra veszélyes; korlátlan egyeduralmakban azáltal, mert az uralkodó képességihiánya, ha

nemcsak az állam közügyeinek vezetését, hanem az egyes polgárok minden érdekét is veszélyezteti, szükségképp mindig az egyeduralkodó elvet is - min az egész állam alapszik - a legnagyobb mértékben kockáztatja.

Millió meg millió egyénből áll egy nép, de mindössze is csak emberek, s együttvéve sem gyakorolhatnak oly jogot az egyén fölött, mely az emberi méltósággal ellenkezik. A rab-szolgaság bizonyos összesség irányában szintoly természetellenes, mint ha egy ember az úr. Ha az egyéni szabadságot alkotmánnyal kell védeni az egyes korlátlan hatalma ellen: a többség irányában is van ily védelemre szüksége. Ily korlátok nélkül a többség uralma nem egyéb az egyén joga elnyomásánál, mit kimagyarázhatni ugyan a tömegek anyagi erejéből, de sohasem lehet igazolni - s ez annál nyomasztóbb kényuralom, mivel a szabadság nevében gyakorolják.

S miáltal segíthetni mind e bajokon és veszélyeken, melyek annyi államban léteznek?

Ha valóban az állam korlátlan hatalmában kell keresnünk az okot: csupán egy módot tudok, mely azt valóban korlátozza.

Egy évszázad óta megszokták a hatalmak megosztásában keresni a biztosítékot a korlátlan uralom ellen.

Azt hiszem, megmutattam, hogy mindenesetre érdekében van ugyan a szabadságnak, hogy az államhatalmat ne kizárólag egy egyén vagy osztály gyakorolja, de hogy azon hatalmak, melyekre az államnak, főnállhatása végett, szüksége van, sem soha nem voltak valóban megosztva, sem nem osztathatnak meg az állam veszélyeztetése nélkül. Nem a hatalom megosztása által (mi magában kivihetetlen) korlátozhatni az állam hatalmát; egyetlen biztosíték korlátlansága ellen: *ha azon kört, melyben a természete szerint megoszthatlan és a közérdekben ellenállhatlan államhatalom mozog, az összes állam vezetésére s azon érdekekre szorítják, melyek azon állam minden tagja számára közösek.*

De minden hatalom mindig kijebb törekedvén terjeszkedni, bizonyos határok elméleti fölállítása, melyeken túl ne léphessen az államhatalom, csak annyiban bír jelentőséggel, ha amit az államhatalomtól el akarnak venni, másokra ruházzák, s pedig azokra, kik elég erősek jog-szerű hatáskörüik védelmére. Az államhatalom korlátozása végett tehát arról is kell gondoskodni, *hogy az egyén ne elszigetelten álljon az államhatalom ellenében.*

Az egyetlen védeszköz tehát korunkban az állam mindenhatósága ellen ugyanaz, mely századokon át szolgált oltalmul mindenféle korlátlan uralom ellen; tudniillik: *hogy a községnek, tartománynak s általában az államban levő szervezeteknek, melyek az egyént az állammal egybefűzik, bizonyos kört adjanak önálló tevékenységre, s ezáltal az államhatalomnak gyakorlatilag szilárd határokat vessenek.*

Az államhatalomnak kijelölendő határok az egyes államok különböző helyzetéhez képest különbözők.

Minél kisebb az állam, s minél inkább szüksége van, önállósága oltalma végett, minden erejére: annál kiterjedtebbnek kell lenni szükségképp azon dolgok körének, melyek kizárólag az államhatalom vezetését illetik; ellenkezőleg világos, hogy miután azon érdekek száma, melyek minden államtag számára közösek, az állam terjedelméhez képest csökken: nagyobb államokban az államhatalom befolyásának is mindig kevesebb tárgyra kell kiterjeszkedni; de hogy egy újabbkori állam sincs oly helyzetben - bármennyire szüksége legyen ereje összpon-tosítására -, mely által a községek vagy tartományok minden önálló mozgalmának megsemmisítését igazolni lehetne, szintoly kétségtelen, mint az, hogy egyetlen állam sincs jelenleg, melyben az érdekek csak legnagyobb része is a többség számára közös lenne; s innen

következik, hogy egyetlen államot sem találhatni, hol az érintett eszköz alkalmazását a jog és szükségesség szempontjából tagadni lehetne.

Akár hódításból vagy államszerződésből magyarázzuk ki az államok keletkezését, akár azt vesszük föl, hogy az egymáshoz csatlakozás szüksége vagy külső nyomás szolgált alkalmul államaink alkotására: sem nem egyeseket hódítottak meg, sem oly szerződést nem kötöttek egyesek, s azon elemek, melyeknek önkéntes szövetkezéséből alakult az állam, mint Nyugat-Európa minden országában a legnagyobb történeti bizonyossággal ki lehet mutatni, *nem egyes emberek, hanem kisebb közösségek voltak*. Ha bármely állam egybefűző kapcsait szétbonthatnók, az nem egyénekre, hanem mindenik tartományokra, grófságokra, községekre oszlanék föl, s a kötelékek, melyek az egyest tartományához, nemzetiségéhez, s mindenekfölött községéhez fűzik, oly hatalmasak, hogy több mint félszázados következetes erőfeszítés dacára Franciaországban sem sikerült azokat megsemmisíteni. - Hogy e kötelékeket megerősítsük, hogy a tartománynak, nemzetiségnek s mindenekelőtt a községnek oly állást adjanak, melyben az államhatalom ellen korlátul szolgálhasson, alig kell egyéb, mint fölszabadítani azokat a nyomás alól, mely alatt a francia forradalom óta görnyednek, s nézetem szerint az az egyedüli út és mód, mely szerint a szabadságot, s ezzel az államot leginkább biztosíthatni s elháríthatni a veszélyeket, melyek még polgárisodásunkat is fenyegetik.

Eddig majdnem kizárólag azon kérdéssel foglalkoztak: mint kell rendezni az államban a legfőbb hatalmat? Arról gondolkoztak: hogy boltozhatják be valóban nagyszerűleg az állam-épület kupoláját anélkül, hogy tekintettel lettek volna az épület alsóbb részeire, melyeken amannak nyugodnia kelle. Csuda-e, ha ekképp oda jutottak, hogy egy hatalmas dóm helyett - bocsánat e hasonlatért - egy óriási esernyőt alkottak, mely azonban, éppen mivel oly nagy, minden zivatar hatása, sőt saját terhe alatt is összedőlt?

Az államhatalmat csak úgy biztosíthatni minden veszély ellen, ha szilárd alapon áll; s az anyagot ez alaphoz csak ott találhatjuk föl, hol illő szilárdsággal bírnak ama kisebb közösségek, melyek idővel egy nagy egész állammá alakultak egybe.

Hol ilyenek vannak, azon pillanatban, mihelyt a kisebb közösségekre nézve - mint korunkban mindenütt - bekövetkezik az egyesülés szüksége, szilárd alapú állam áll elő; anélkül sem a szabadságot, sem az állam hatalmát nem biztosíthatni soha. Miután ugyanis az emberek többsége előtt nem annak van fontossága, ami az állam csúcsán, hanem ami azon szűkebb körben történik, melyben mozognak: csak ott tekinthetni biztosítottnak a szabadságot az egészre nézve, hol sok egyes élvezheti azt gyakorlatilag, s mint a birtok fogalmát bizonyos határok létele határozza meg: úgy a hatalom birtokát is csak akkor tekinthetni biztosnak az államhatalomra nézve, ha e hatalomnak is, bármi nagy legyen, kijelölik határait.

Minden szabadság alapja, melyet az egyén az államban élvez, azon szabadság, mellyel saját községe körében bír; az állam irányábani függésének legjobb biztosítéka azon függés, melyben községe irányában van. Hol a politikai jogok gyakorlását s a politikai köteleességek teljesítését kisebb körökben minden polgár megszokta: csak ott lehetséges nagyobb államban politikai szabadság rendetlenség nélkül s szilárd alapú rend kényuralom nélkül. Hogy mindkettő lehetséges-e az egyes államokban, s a jelen ingadozásai helyett alkothatni-e szilárd, tartós államépületet, csupán attól függ: mennyiben lehet erős községi életet alapítani az egyes államokban.

Hogy vannak államok, melyekben ez nagy nehézségekkel járhat, kétségtelen; s Franciaországban például, hol az állam fokozatait mintegy erőszakosan osszerontották, s a községeket fél század óta teljes kiskorúságban nevelték, még messze lehet a pillanat, mikor elvégre sikerülni fog teljesen helyreállítani, amit merőben meg akartak semmisíteni: szintoly bizonyos, hogy

azon fokozatok, melyekre az államéletben szükség van, magában Franciaországban is fönnállanak még némi részben, s hogy a szabadság megalapítása itt is csak attól függ, miszerint a történetileg képződött szervezeteket, ahelyett, hogy egyberontanák, erősítik, az állam érdekében fölhasználják.

Belátják-e ezt mihamar?

Azt hiszem, igen.

Az újabb kor megtanítja a népeket, hogy amit századok szültek, sohasem semmisítheti meg pillanat alatt még milliók akarata sem. Ne látnák be tisztán mások is, hogy az állam nem egyes ember terve szerint alkotott épület, hanem századokon át nőtt organizmus? Nem a szimmetria, nem az ágak egyensúlya tartja fönn a fát; minden levél, mely az ágakon rendetlenül látszik függeni, életerőt szí a légből, s szerteágazó gyökerének minden rostja megannyi kötelék, mely állásában fönn tartja. Ha szabályosan meg akarják metszeni a fa koronáját, elvonják tőle az életerőt; ha megfosztják szerteágazó gyökerétől, nem fog a zivatarnak ellenállhatni: ne látnák-e be végre, hogy egészen hasonló eredményei lesznek, ha az állam organizmusával bánnak így?

Belátták immár, hogy általános világbirodalom tartósan nem állhat fönn; belátták, hogy annak fönnállása szerencsétlenség volna az emberiségre, mert nem képzelhetni, hogy egy kormány képes volna az egész világ ügyeit intézni: lehetséges-e még soká leplezni, hogy ez okok legkevesebbet sem vesztenek erejükből, ha azon államintézményekre alkalmazzák, melyeket Franciaországban találunk?

Az újabbkori államok általában azon óriásra emlékeztetnek bennünket, melynek feje, a mese szerint, aranyból, lábai agyagból valók. Ahelyett, hogy szervesen egybekötött községek szilárd tömegére építnék az állam nehéz épületét, az egyes embereknek kell alapul szolgálniuk, kik közt egyberontottak minden köteléket. Azt hiszem, elég tapasztaláson mentünk át, hogy belássuk, miszerint az államépületet szintoly kevésbé építhetni futóhomokra, mint bármi mást; s hogy a hatalmat melyet az állam akaratának minden államatag fölött gyakorolnia kell, egyéb eszközökkel célszerűbben el lehet érni, mint ha azon okból, hogy az állam egyes tagjait megfosszák az ellenállási képességtől, mind sorra csonkítják.

JEGYZETEK A XVI. FEJEZETHEZ

(a) A demokrácia veszélye (nem azon brutális befolyást értem az alatt, melyet a tömegek gyakoroltak korunkban a kormányra, hanem azon törvényes hatalmat, melyet az általános szavazattal nyer a nép az állam vezetésére) nem abban fekszik, hogy a tömegre hagyják az általános államügyek vezetését. Miként a belátás azon fokát, melyet az állam valódi vezetése igényel, azoknál sem tehetni föl, kik meglehetősen magas cenzus mellett gyakorolnak politikai jogokat, s így befolyásuknak mindig csak ellenőrzés jogára kell szorítkozni azok irányában, kik az állam valódi vezetésével meg vannak bízva: nézetem szerint az összes államot illető minden ügyben is bízvást adhatni hasonló befolyást az állampolgárok összességének. Elvégre az állam becsülete és java a napszámosnak nem kevésbé fekszik szívében, mint a szatócsnak. Abban fekszik az általános szavazatjog veszélye, hogy az államnak oly dolgok fölött adnak korlátlan hatalmat, melyek nem illetik az egész államot, ami által oly kérdések fölött adnak eldöntő szavazatot a szám szerinti többségnek, melyre - nem az egész állam, hanem kisebb közösségek ügyeire vonatkozván - sem joga, sem képessége. De hogy e veszély csak az államban alkalmazott központosítás elvének eredménye, már abból világos, mert hasonló bajok és veszélyek, ha kisebb mértékben is, minden államban előfordulnak, ahol a központosítás elvét követik.

(b) Ha alkotmányos országokban oly gyakran halljuk a panaszt, hogy minden párt ugyanazon eszközökhöz nyúl, mihelyt hatalomra jut, melyeket elleneiben kárhoztat: nem korunk nagyobb romlottságában kell e jelenség okát keresnünk, nem is a hatalom erkölcstelenítő befolyásában, hanem abban, hogy általában lehetetlen feladatot tűznek az alkotmányos államok kormányai elé, s így a hatalom kezelői kénytelenek - csak hogy államférfiúi ígéreteiknek megfelelhessenek - oly eszközökhöz is nyúlni, melyeket mint emberek nem egészen helyeselhetnek. Kevesen tudják: hányszor van a miniszter alkotmányos országban némileg a kényszerűség állapotában.

ÖTÖDIK KÖNYV

**MELY ESZKÖZÖKKEL TARTHATNI KELLŐ KORLÁTOK KÖZT
AZ ÁLLAM EGYES RÉSZEINEK TELJES ÖNÁLLÓSÁGRA S AZ
ÁLLAMHATALOMNAK KORLÁTLAN URALOMRA TÖREKVÉSÉT**

I. FEJEZET

MELY MÉRTÉKBEN ALKALMAZANDÓ AZ ÁLLAMBAN AZ ÖNKORMÁNYZÁS ELVE

Hogy nem tudjuk, mely eszközökkel segíthetnénk a veszélyeken, melyek majd minden államot fenyegetnek, ennek egyik okát abban kell keresnünk, hogy nem méltatjuk elég figyelemre azt, ami előttünk történik, s egyáltalában nem vesszük gondolóra azt, hogy nem volt-e már kielégítőleg megoldva előbb azon feladat, melynek megfejtésén oly sikeretlenül fáradozunk.

Természetes, hogy az ókor polgárisodása vonzóbban hat ránk, mint a középkoré. A már bevégezett organizmus szemlélete mindig több vonzalommal bír, mint amely még fejlődésben van; s aztán addig küzdöttünk a középkor ellen, hogy inkább megszoktuk rossz, mint jó oldalával foglalkozni. De ha meggyőződünk afelől, hogy az emberiség mindazon hibák mellett, melyek tagadhatlanul megvoltak a középkor államintézményeiben, ez időszakban tetemesen előhaladt: be kell látnunk, miszerint az állam hibás intézményei közt ama korban valami nagyon célszerűnek is kellett lennie, amiből a polgárisodás ezen előhaladását magyarázhatni. S kétségtől a kisebb közösségek szervezetében találjuk azt föl.

Valamint azon sokoldalú haladást, melyet e korban szemlélünk, ama számtalan, bizonyos korlátolt körben majdnem önálló testület létezésének köszönhetni, melyek mind egyidőben munkáltak saját fejlődésükön, s melyek közül bizonyos körre nézve mindenik a polgárisodás központjául szolgált: úgy a jog iránti tisztelet, mely minden rendezett államintézménynek alapja, a szilaj szenvedélyek és csekély fölvilágosodás ezen korában csak azáltal lőn fenntartva, s a jog fogalma a szabadságéval csak azáltal lőn bensőleg összekapcsolva, sőt egyértelművé (a), hogy igen nagy volt azon körök száma, melyekben az egyén jogokat élvezhetett: sokan voltak, akik bár kis körökben, jogokkal bírtak, s így önjogaikhoz ragaszkodván, tisztelni tanulták a másokét. - Csak a helyhatósági intézmények által menekült meg az egyén a középkorban az államhatalom azon elnyomásától, minő a római és bizánci császárságban volt, ez intézményekben találta a polgári szabadság biztosítékát egész az újabb korig (b), s erős meggyőződésem, hogy mindazon súlyos bajon, melyek jelenleg még az állam létét is veszélyeztetik, megint csak ugyanazon szerrel segíthetünk: tudniillik az önkormányzás elvének eszélyes alkalmazása által.

Azt hiszem, hogy Guizot legalábbis a kifejezésben csalatkozott, midőn korunk legtöbb bajának okát a demokrácia elvében keresi; de meggyőződésem szerint szintűgy csalođnak, akik mindazon szenvedéseket, melyeken átmertünk, annak tulajdonítják: mert az összes államot illető dolgokra nézve sok helyen alkotmányos intézmények nem léteztek.

Azon általános lehangoltság okát, mely az élet minden viszonyában nyilatkozik, s mely, mivel azt mindenki érzi, leginkább veszélyezteti az államot, nem abban kell keresni, hogy a legfőbb államhatalmat a népfőlség elve nevében egy gyülekezetre vagy az isteni jog nevében egyesre ruházták (c). Mélyebben kell az okot keresnünk, s valamint a baj nagyságát csak akkor ítéltjük meg egész terjedelmében, ha nem kizárólag az államra mint egészre fordítjuk figyelmünket; hanem az államot alkotó egyes osztályok és egyének viszonyai, nézetei és törekvései felől is igyekszünk tisztába jőni: úgy a baj magyarázatát is azon helyzetben kell keresnünk, melyet ez osztályok és egyének az államban elfoglálnak.

Guizot *A demokrácia Franciaországban* című munkájában azt mondá, miszerint az újabbkori államok legnagyobb hibája, hogy *az egyén elszigetelve áll azokban a roppant államhatalom*

ellenében. Nézete szerint csak akkor nézhetünk szebb jövő elé, ha mindenki tökéletesen megfelel szerepének, ha az egyesnek lehetővé teszik, hogy fölemelkedhessék, anélkül, hogy másokat kelljen lerántania, s ha a holland nép példájára töltésekről és csatornákról gondoskodnak, hogy a féktelen demokrácia betörő árjának ellenállhassanak.

Egészen osztozom e nézetben, csak hogy azt hiszem, miszerint a jobb jövő ezen föltételei közül egyet sem tölthetni be, ha el nem térnek *a központosítás elvétől*, melyet minden újabbkori államban követnek, s *arra szorítván az állam tevékenységét*, ami közvetlen az államot illeti vagy amit csupán az állam végezhet, minden figyelmünket a községek szilárd és célszerű rendezésére nem fordítjuk.

Szilárd alapon nyugvó községi élet az egyedüli eszköz, mely az egyén elszigetelt állását a roppant államhatalom irányában megszünteti, anélkül, hogy az állam fönnállása veszélyeztetetné. Ha az egyes községekben elég tért nyitunk ezer meg ezer embernek szereplésre, csak akkor várhatni, hogy mindenki derekasan megfeleljen szerepének. Hogy ezernyi ambíciónak eleget tegyünk, s az alacsony helyzetűnek lehetővé váljék, hogy fölemelkedhessék: sok alsóbb fokozatnak kell lenni, melynek elérése ezer meg ezer ember erejét foglalkoztatja, s csupán a község nyújt ily fokozatokat. Az államon minden irányban átvonuló községi élet azon meder, melyben azon szükség érzetének, hogy magunknak fontosságot és a közügyekre befolyást szerezhessünk, szabad folyást engedhetünk, az állam veszélyeztetése nélkül; ez azon csatorna-rendszer, melyben a demokrácia fenyegető árja csendesen eloszlik, míg éppen a szilárd alapon rendezett községekben elég töltésre is találunk, melyben lassankint meg kell törni a demokrácia hatalmának, még mikor az egész államot kormányozza is.

Csupán önálló községek alkotása biztosíthatja az államot azon veszélyek ellen, mikkel a nép általános törekvése, mely szerint részt akar venni a közügyek vezetésében, fenyegeti: *s eszerint az egyéni szabadság védszere demokratikus államokban az államhatalom támadásai ellen ugyanaz, mely az egyéni szabadságot századokig védte egyeduralkodásban az államhatalom ellen, tudniillik: erős községek alkotása.*

Ha azon meggyőződésből indulunk ki, hogy minden államnak bizonyos fokozatra van szüksége, s így, főleg nagyobb államokban, igen célszerűtlennek kell tekintenünk, ha a kisebb társulatok saját életét meg akarják semmisíteni, még ezzel nincs eldöntve azon kérdés, hogy: mily mértékű önállóságot adhatni az államban a kisebb testületeknek? Pedig e kérdésnek van a legnagyobb gyakorlati fontossága. Hiszen az egész politika nem egyéb oly tudománynál, mely éppen arra tanít: hogyan kell helyes mértékben alkalmazni különböző elveket.

Bármi különböző Nyugat-Európa egyes államainak helyzete egyéb tekintetben, éppen azon tényekre nézve, melyek e kérdés eldöntésére legfontosabbak, mindezen államoknak helyzete egyenlő.

Tagadhatlan tény:

1. hogy a nagyobb s állami önállóságuk védelme tekintetében erős szervezetű államok szükségeseink korunkban;
2. hogy minden kisebb testületről föltehetni, hogy amely mértékben önállónak érzi magát, aszerint törekszik önállósága körét kijebb terjesztetni s menekülni minden függéstől az állam irányában.

Az elsőből következik, hogy az egyes községeknek sohasem kell oly mértékben adni önállóságot, mely a nagyobb államok fönnállására veszélyes.

A másíkból következik, hogy az önállóság foka, melyet a községnek adhatunk az államban, annál nagyobb lehet, minél inkább biztosították célszerű intézmények az állam egységét, s minél inkább vannak viszonyok, melyek ellensúlyozzák a teljes függetlenség utáni azon törekvést, amit egyes községeknél föltehetni.

JEGYZETEK AZ I. FEJEZETHEZ

(a) Tudva van, hogy a „szabadság” szót az egész középkorban arra használták, amit ma „jog”-gal fejezünk ki; innen van, hogy rendszeren a többes számban fordul elő, s tulajdonképpen mindig szabadságokról van szó, és nem szabadságról.

(b) Csak ott maradtak fenn korunkig legalább nyomai a polgári szabadságnak, hol a középkori intézményeket fönntartották.

(c) A korlátlan demokrácia, valamint a korlátlan egyeduralom mindig csak átmeneti fokozat más, célszerűbb államintézményekre. Amint mindenütt uralomra kell jutnia amannak, hol az arisztokráciát, mely azelőtt létezett az államban, erőszakosan megsemmisítik, s csak újabb arisztokráciára szolgál megint kiindulási pontul, mely magától kifejlík, mihelyt az egyes helyzetek különbsége feltűnővé lesz: úgy a korlátlan egyeduralom is szükséges lehet bizonyos ideig, ha az állam lakosai általában a polgárisodás alacsonyabb fokán állanak, s ha nagy veszély fenyegeti kívülről az állam önállóságát vagy belülről létét, ami végett minden erő központosítására van szükség; mihelyt azonban e viszonyok változtak, lassankint más kormányformának ad helyet, mint ezt a korlátlan egyeduralomnak legnagyobb államférfiai is mindig elismerték.

II. FEJEZET

MILY MÉRTÉKBEN ADHATNI KISEBB TESTÜLETEKNEK AZ ÁLLAMBAN ÖNÁLLÓSÁGOT, ATTÓL FÜGG: MILYEN SZILÁRDSÁGGAL BÍR AZ ÁLLAM MINT EGÉSZ

Ha a középkor végén számtalan apró, majdnem önálló közösség helyett, mikre Nyugat-Európa népei e korszak kezdetén oszlottak, kevés számú nagyobb államot találunk: nem egyes ember akarata erejének kell tulajdonítanunk ezen általános jelenséget. Egyéb, sokkal fontosabb okok eredménye ez.

Első és legfontosabb ez okok közül a kereszténység. Miután minden nép erkölcsi és jogfogalmai szoros összeköttetésben állanak vallásával, úgyhogy minden változás a nép vallásos nézetében megfelelő változást idéz elő szükségképp erkölcsében és jogfogalmaiban, s minden változás az erkölcsökben és jogfogalmakban a hitnézetek változását vonja maga után: a daraboltság, melyet a középkor kezdetén a népvándorlás s a polgárisodás alacsonyabb foka idézett elő, nem tarthatott tovább azon vallás uralma mellett, mely minden népnek testvériségét s az összes emberi nem egységét állítá föl elvül. Amint az ókori államok szoros elkülönzése a hitnézeteken nyugvék, mik szerint minden államnak saját istenei voltak, s amint az ókor vallásos nézetei, mihelyt az egyes államok közeledtek egymáshoz, s elveszték függetlenségüket, átalakultak lassankint: úgy az egység fogalma is, melyet a kereszténység fölállított, ellentétben állt azon kisebb közösségek merev különállásával, s ha a világi hatalom terén nem valósulhatott az egység és sohasem sikerült azon törekvés, mely szerint a római császárból a római pápához hasonló valamit akartak csinálni: az összes kereszténység egységének fogalma mindazáltal annál inkább összefűző eszközülni szolgált, minél nagyobb hatással volt akkor a vallás az emberek kedélyére.

Másik ok azon helyzetben fekszik, melyben a római kereszténység volt a középkor alatt. Az iszlám, mely a kereszténység létét fenyegette, s a lelkesedés, hogy a megváltó sírját megmentsék a hitlenek kezéből, minden keresztény népet erejük egyesítésére kényszerített, hogy a közös ellenség ellenében egy nagy egésként tűnjenek föl, minek folytán az egyesülés által nyújtott előnyök öntudatával azon törekvésnek is szükségképp növekedni kellett, hogy az előbbi elszigetelt helyzetből kilépjenek.

Vége harmadszor: midőn ezen és egyéb okok összehatásából - mik közé számítandó mindenekelőtt a békés forgalom szüksége, mely az emelkedő polgárisodás természetes eredménye - egyes nagyobb államok álltak elő, a többiek kénytelenek voltak mindnyájan vagy ezen nagyobb államokhoz csatlakozni, vagy, hogy ezek ellenében fönntarthassák függetlenségüket, több kisebb állammal szövetkezni.

Mindezen okok, miknek kell tulajdonítanunk a középkorban nagyobb államok keletkezését, jelenleg is gyakorolnak hatást.

Ha föl is tesszük, hogy a kereszténység mint vallás sokat veszített az emberek kedélye fölötti hatalmából: de azon fogalmak, melyeket a kereszténységnek köszönünk, s ezek közt az összes emberi nem egységének fogalma, hatalmasabbak korunkban, mint valaha; azon ellentét, melyben az összes kereszténység az iszlámmal szemben állt, sokat veszített ugyan fontosságából, azonban, ha a *római egyház* befolyása alatt kifejtett népeket együttvéve vizsgáljuk: roppant ellentét van a nyugati és keleti keresztény polgárisodás közt, mely talán rövid idő alatt szintoly fontos helyet foglal el a világtörténetben; s annyi nagy és hatalmas állam mellett még

kevésbé lehetséges most, mint azelőtt volt, apró önálló alkotmányok fönnállása. Innen következik, hogy *a jelenleg létező nagyobb államok felosztása szintoly kevésbé függ egyesek akaratától, amily kevésbé tulajdoníthatják az egyesek akaratának azok keletkezését*, hogy tehát az egyes ország, nemzetiség, község és egyén törekvését csak annyiban mondhatni ésszerűnek, s csak annyiban lehetünk erre tekintettel, amennyiben nem veszélyezteti a nagyobb államok fönnállását.

Már miután az állam vagy nép egyes részeinek adott minden önállóság az államra mint egészre nézve azon mértékben kevésbé veszélyes, amely mértékben erős és képes ellenállani: *önként következik, hogy a tartománynak, nemzetiségnek, községnek és egyénnek ésszerűleg annál nagyobb önállóságot adhatni, minél erősbé van téve célszerű intézmények által az állam*; hogy tehát azon intézmények, melyek az államot erősbé teszik, nemcsak nem állanak ellentétben a tartományi, nemzeti és községi önállósággal, hanem oly föltételekül tekinthetők, melyek által lesz az is lehetséges (a).

S ez az első alapelv, melyet sohasem szabad szem elől téveszteni, ha arról van szó, hogy az állam egyes részeinek nagyobb önállóságot adjanak.

JEGYZET A II. FEJEZETHEZ

(a) Amennyiben nincs kormányforma, melyben az államhatalom következetessége által erősebb lenne, mint a korlátlan egyeduralkodásban: e forma egyszersmind az, melyben az állam egyes részeinek - az egész érdekében - nagyobb önállóságot adhatni.

III. FEJEZET

EZ ALAPELV NÉMELY KÖVETKEZMÉNYEI

Tudva van, hogy a középkorban igen csekély volt az állam hatalma. Miután a hűbéri királyság nagyobb országterületeket vetett is némileg alá, csak igen korlátolt volt a befolyás, melyet a király (vagyis az államhatalom) akkor az egyes részekre gyakorolt; sőt e befolyásnak, ha az egyes részek önállóság utáni törekvése kevésbé is gördített útjába akadályt, már azért is igen korlátozottnak kelle lennie, mivel az állam kormányának, az akkori polgárisodás alacsony foka mellett, hiányzottak mindazon eszközei, mik által egyes nagy állam erőinek összpontosítása lehetséges.

Mivel az államhatalom oly gyöngye volt, mivel a még le nem győzött anyagi akadályok következtében sem szervezhették elég erősen: éppen azért volt az állam egységére nézve az egyes részek önállósága akkor oly veszélyes.

Korunkban ez nincsen így. Mivel minden eszköz rendelkezésünkre áll, melyek által rendkívül erőssé tehetjük az államhatalmat: az állam egyes részeinek anélkül, hogy fönnállását veszélyeztetnők, nagyobb fokú önállóságot adhatunk. Csak aziránt kell gondoskodni, hogy:

- a) az államhatalom, azon körön belül, melyet betölteni hivatása, lehetőleg megőriztessék összeütközésektől, melyek még azon esetben is mindig veszélyesek hatalmára nézve, ha győz;
- b) hogy az államhatalom részére biztosítva legyen azon eszközök szabad használata, melyekre, földadata végett, szüksége van.

Innen következik:

1. hogy miután mindaz, ami az állam törvényhozásához, kormányzásához és képviseléséhez tartozik, csak az összes államot illetheti, s az állam minden egyes részének analóg jogai vannak ugyan, de csak külön korlátolt köreiben: az egyes községek azon jogát, mely szerint saját körükben bizonyos szabályokat hozhatnak (statútum-alkotási jog), valamint az önkormányzás jogát is szintoly kevésbé lehet korlátlannak képzelnünk, amint nem engedhetni meg, hogy az állam egyes részeinek külön képviseleti joguk legyen más államok irányában. Mint az önkormányzás joga bizonyos körön belül a községekre nézve szükséges következménye az egyéni szabadság elvének: úgy azon alapelv, hogy *az államnak kell megszabni a határokat, melyeken belül a kisebb testületek e jogot gyakorolhatják*, szükséges következménye azon körülménynek, mely, szerint a nagyobb államok fönnállása szükségessé vált reánk nézve. Ha az állam egyes részeinek nagyobb önállóságot engedünk, vagy elméletileg megengedjük ugyan, hogy az állam joggal bír megszabni a határokat, melyeken belül a község önmagát kormányozhatja, de megtagadjuk az államtól az eszközöket, melyek által minden községet tetteleg határai közé szoríthasson, valahányszor túllépett törvényes hatáskörén: ez esetben oly elveket állítunk föl, melyek mellett az állam nem állhat fönn. Amint azon nézetből indultunk ki, hogy nagy államok fönnállása szükséges: az egyes részek alávetését az összességnek szintén el kell ismernünk; miután az állam enélkül szintoly kevésbé állhat fönn, mint általában nem képzelhetünk társadalmat, melyben összeütközés eseteiben az egyes érdekei alá ne lennének rendelve az összességéinek.

2. Biztosítani kell az államnak mindazon eszközök használatát, mikre föladata megoldása végett szüksége van; amint nem vonhatjuk kétségbe az állam jogát, hogy tagjait a közszükséghez képest megadóztathassa: úgy el kell ismernünk, hogy joga van haderőt s ügyei ellátása végett kellő számú hivatalnokokat tartani.

Tudva van, hogy az államnak a középkorban nem volt saját hadereje, hanem csak azon haderőt, mely fölött egyes részei rendelkeztek, volt joga saját céljaira fölhasználni, vagy az összes állampolgárokat fegyverbe hívni föl; s megfogható, ha azon nagy költségek mellett, mikkel nagyobb hadseregek tartása jár, s azon veszélyek mellett, melyek abból származhatnak a polgári szabadságra, sokakban azon gondolat fészkelte meg magát: hogy tán jobb volna jelenleg is hasonló rendszert követni. Ha azonban meggondoljuk, hogy a hadtan jelen állása mellett csak gyakorlott seregek teljesíthetik célszerűen a hadi szolgálatot, s így, azon esetben, ha az államtól el akarjuk vitatni, hogy saját hadi erőt tarthasson, az állam egyes részeire kellene hárítani e kötelességet, ami által ezek, az összes államhoz képest, túlnyomó anyagi erőre tennének szert; ha meggondoljuk, hogy az államnak haderőre nemcsak külellenségek ellen, hanem bizonyos viszonyok közt benn is szüksége van, s hogy éppen a saját haderő hiányának tulajdoníthatni a középkori államok gyöngeségét: mindezeknél fogva, legalább ez idő szerint, határozottan azon nézet ellen kell nyilatkoznunk.

Hasonló nézetben vagyok azon kérdést illetőleg: nem bízhatja-e az állam ügyei nagy részét az egyes községekre, vagy legalább azokra, kik a községi ügyek vitelével vannak megbízva. Ha mind elismerem is azon rossz oldalakat, mikkel a hivatalnokok igen nagy száma jár, s teljesen tudom méltányolni a hasznokat, melyek a közigazgatási költségek oly tetemes megtakarításából folynának: azt hiszem mindazáltal, hogy ahol e rendszert követik, sehol sem fejthet ki soha elég erőt az állam. Megszabhatni ugyan a törvényekben, hogy a községi hivatalnok, minden dologra nézve, melyet az állam hivatalnokai helyett intéz, csak ennek legyen felelős: de hogy kettős felelőssége mellett összeütközés eseteiben inkább a község részére fog hajolni, mint az államéra, szintoly bizonyos, amint föltehetni, hogy a község az ellenkező eljárás miatt legtöbb esetben bosszút állana szolgálain, kik az államnak is felelősek ugyan, de mégis tőle függnék. Mivel érdekében áll az államnak, hogy jogköre szorosan el legyen különözve egyes részei - tartományok, községek - hatáskörétől; és mert az államban levő kisebb testületek csak úgy őrizhetik meg függetlenségüket, ha önkormányzási joggal bírván, hivatalnokaikat az állam befolyása nélkül választhatják: éppen azért szükséges, hogy az állam is csak magától függő, saját szolgálaira bízva ügyeit. Enélkül a különböző funkciók ugyanazon kezekbeni egyesítése mindig a jogkörök egybezevarására vezet szükségképp, amit pedig éppen ki akartak kerülni (a).

JEGYZET A III. FEJEZETHEZ

(a) Tévedés azt hinni, hogy ha a községi hivatalnokokra bízák az államügyeket, ki lehet kerülni az államhatalom és a község közötti összeütközéseket. Ahol valódi ellentét van a községi és állami érdekek közt, ez összeütközés is megvan, s mind az államra, mind a községre nézve jobb, ha nyilván foly e harc a hatóságok közt, melyekre ügyeiket bízták, mint ha azon egyének, kiktől függ minden közügy célszerű ellátása, ellenkező kötelességek lévén rájuk ruházva, önmagukkal jönnek összeütközésbe.

IV. FEJEZET

AZ ÁLLAMHATALOM BIZTOSÍTÉKAI

Ha mindazt, ami az egész állam törvényhozására, kormányzására és képviselésére vonatkozik, kizárólag az államhatalomra bízzák, s az önkormányzás jogát, melyet az állam egyes részeinek adnak, a tartomány vagy község belügyeinek körére szorítják; ha azon alapelvhez ragaszkodnak, hogy e kört az összes állam törvényhozása szabja meg; s az államhatalomnak elismerik jogát, hogy minden egyes esetben, valahányszor az állam egyes részei átlépik jogkörüket, ezeket határaik közé utasíthassa vissza; vagyis hogy az összeütközés minden esetében addig is, míg jogilag tárgyalatnék, tetteleg határozhasson a kérdés fölött; ha biztosították az államnak az adóztatási jogát, az összes haderőt, s a korlátlan hatalmat mindazok fölött, kikre az államhatalom az államügyek ellátását bízta: valamíg az államhatalomnak adott jogok csorbát nem szenvednek, e hatalmat bizonyára nem fenyegeti veszély az állam egyes részeinek önállósága miatt; de szintoly bizonyos az is, hogy oly államban, hol tágas tere nyílik az egyéni szabadságnak, merev ragaszkodást csak akkor várhatni ez alapelvekhez, ha az államnak adott hatalom nem csupán az alkotmányon és törvényen alapszik, hanem oly viszonyokon, melyek azt szükségessé teszik.

Miután a szabadság- vagy uralkodási vágy mindnyájunkkal velünk született, s ez ösztön következtében minden emberi egyesület mindig szükségképp törekszik hatáskörét tágítani: ha mégoly élesen elkülönzik is az állam és község jogkörét az alkotmányban, ez is, amaz is egyaránt törekszik hatalmát kijjebb terjeszteni, ami által, ha egymással szemközt álló két elem közül egyik erősebb, vagy ha egyikben jóval nagyobb a törekvés, kijjebb terjeszteni hatalma korlátait: a törvényszabta határoknak lassankint okvetlenül egybe kell zavarodni. Ha meggondoljuk, miképp azon szükségnek, hogy a közügyek vezetésére befolyást szerezzünk, s ezáltal azon szabadságért, melyről a társadalom kedvéért le kelle mondani, kárpótoljuk magunkat, kisebb községekben sokkal jobban eleget tehetni, mint az államban (a), s hogy a község érdekei éppen mivel az egyeshez közelebb állanak, mint az államéi, fontosabbaknak is tetszenek a többség előtt: be fogjuk látni, miszerint mindamellett, hogy az egész állam részeihez képest túlnyomó erővel bír, folytonos összeütközés esetében az államhatalomnak adott kör azon mértékben korlátoztatik szükségképp, minél inkább befolyást gyakorol az állam törvényhozására az összes nép, vagyis, akik a község önállósága kiterjesztésére törekcsenek: ha tudniillik föl nem tesszük, hogy egyéb tényezők is vannak, melyek az állam egyes részeinek ezen törekvését ellensúlyozzák.

Azon kérdésre tehát: adhatni-e az állam egysége veszélyeztetése nélkül egyes részeinek tetemes önállóságot? csak akkor lehet igennel felelnünk, ha meggyőződünk afelől, hogy az egyesek fogalmaiban, érzelmeiben és szükségeiben vannak momentumok, melyek az állam egyes részeinek teljes önállóság utáni törekvését ellensúlyozzák. Ilyenek:

- a) az egyéni szabadságra törekvés,
- b) az egyes államtagok érdekei.

JEGYZET A IV. FEJEZETHEZ

(a) Míg az egyén befolyása az államban szinte csak képzelt: a községben gyakorolt befolyásnak mindig a legnagyobb gyakorlati fontossága van.

V. FEJEZET

AZ EGYÉNI SZABADSÁGRA TÖREKVÉS MINT AZ ÁLLAMHATALOM BIZTOSÍTÉKA

Ha a községnek tetemes mértékű önállóságot engednek is s az egyes a községekben az öt leginkább érdeklő ügyekre befolyást gyakorol: ezáltal még nem elégíthetni ki teljesen az egyéni szabadság utáni vágyát.

Valamint a tartomány, község s általában az állam minden része, mely múltja vagy viszonyai következtében erkölcsi személynek érzi magát, önállóságra törekszik az állam ellenében: úgy az egyes is a községgel szemközt mindig nagyobb személyes szabadságra törekszik, s az egyén eme törekvése annál élénkebb, s ennek minden korlátozása annál nyomasztóbbnak tetszik, minél szűkebb a kör, mely által korlátozva érzi magát.

Minél több önállóságot adnak az egyes községeknek, minél nagyobb tehát a községekben a többségnek uralma a kisebbség és minden egyes fölött: annál gyakrabban kell eseteknek előfordulni, mikben az egyes jogait és érdekeit a község által sértve látja, s egy fensőbb védő hatalom szükségét érzi, amiből következik: hogy amely mértékben az önkormányzás elve a községekben elismertetett, s ezáltal az állam egyes részei ellentétbe jönnek az állammal mint egésszel: annál nagyobb lesz a személyes szabadság utáni törekvés is, mely az egyént a községgel hozza ellentétbe, s ezáltal az egyes községek teljes önállóságra törekvése ellen szolgál ellensúlyul.

Mellőzöm e tétel elméleti bizonyítását. Ám kutassák mások: az emberi kedély mely tulajdonai okozzák, hogy minden nyomás annál szenvedhetlenebbnek tetszik, minél inkább lenézzük azokat, akiktől ered? Oly tény az, melyet tagadni nem lehet (*a*), s éppen ennek köszönhetjük mindenütt a nagyobb államok keletkezését.

Ha látjuk a történetekben, hogy a középkor folytán éppen azáltal növekedett lassankint a királyi hatalom, mivel mindazok, kik a tartomány vagy a község körében elnyomva találták magukat, érezve a magasabb védelem szükségét, az államhatalom növelésén munkáltak, míg végre az egyéni szabadság oltalmára szükséges fensőbb felügyelet neve alatt minden önálló községi élet meg lett semmisítve: meg kell engednünk azt is, hogy az, aminek az állam jelen túlnyomó helyzetét köszönheti, az állam *szükséges* hatalmának, az egyes részek teljes függetlenségre törekvése ellen, ma is egyik legerősebb biztosítékaul tekinthető.

De ha a magasabb védelem szüksége azon hatalom ellenében, mely által magunkat közvetlenül elnyomva érezzük, természetes következménye az egyéni szabadságra törekvésnek: az egyénnek szabadság utáni törekvése még másképpen is előmozdítja az állam szilárdságát.

Korunk egyik legnagyobb tévedése, hogy szinte kizárólag a közigazgatás mikénti rendezésével foglalkozunk. Miután az állam és község nem gondoskodik most, mint az ókorban, polgárai minden szükségéről, s korunkban tulajdonképpen csak azon negatív feladattal foglalkozik, hogy megóvjon minden egyest a megtámadásoktól: sohasem kellene feledni, hogy szükségünk legnagyobb részének kielégítése az egyéni tevékenységre van hagyva.

Miután rendkívül kicsiny azon dolgok köre, melyeket saját erejével mindenikünk megszerezhet, s a község szintoly kevéssé vállalhatja el, mint az állam, azon feladatot, hogy az egyest mindazzal ellássa, amit magában el nem érhet: az államintézmények csak annyiban felelhetnek meg céljuknak, amennyiben az egyesnek ezen szükségei kielégítésére is nyújtanak eszközt.

Ez eszköz az *egyesülési jog*.

Az egyéni szabadság egyenes következménye azon jog, hogy bizonyos célok elérése végett másokkal társaságba léphessünk; mert ha a szabadság nem egyéb azon lehetőségnél, mely szerint anyagi és szellemi erőnket bizonyos célok elérésére használhatjuk: nem gondolhatni szabadságot, ha az egyesnek joga nem ismertetik el, oly módon használhatni erejét, hogy a maga elé tűzött célokat elérhesse. Innen következik, hogy az egyéni szabadságra törekvés szükségképp egyesületek alkotására vezet, melyek céljukra s hatáskörükre nézve a községek¹től különbözők lévén, ellensúlyul szolgálhatnak az államnak a községek túlterjeszkedései ellen.

Mielőtt ezt megmutatom, vagy jobban mondva, mielőtt olvasóimat az egyesületi jog szükséges eredményeire figyelmeztetném: egy korunkban igen általánosan elterjedt tévedést kell érintenem, melynek tulajdonítható, hogy az egyesületi jog valódi következményeit félreismérik, s midőn ezt, állítólag az állam érdekében, korlátozzák, az államot egyik legjobb eszköztől fosztják meg, mely által az magát egyes részeinek önállósági törekvése ellen biztosíthatná. Azon tévedést értem, miszerint a politikai klub-alakítás jogát az egyesületi jog szükséges következményeül tekintik, s annak bármi részbeni megszorítását általában egyértelműnek veszik az egyesületi jog korlátozásával.

JEGYZET AZ V. FEJEZETHEZ

(a) Legtöbb ember előtt egy világhódító kényuralma vagy milliókból álló többség korlátlan hatalma szinte óhajtottónak tetszik egy tizenkettedrét zsarnok kicsinyes zaklatásaihoz s néhány száz nyárspolgár túlnyomó hatalmához képest.

VI. FEJEZET

AZ EGYESÜLETI JOG ÉS A KLUBOK KÖZÖTTI LÉNYEGES KÜLÖNBSÉG

Rendesen azt hiszik, hogy a klubalkotás joga természetes következménye az egyesületi jognak, sőt hogy politikai szabadsággal bíró államokban éppen az egyesületi jog legfontosabb részét teszi, s eszerint az egyéni szabadság sérelme nélkül nem korlátozható.

Ha fontolóra vesszük, mely kapcsolatban áll az egyéni szabadság az egyesületi joggal, s azon okokkal, melyek miatt ez utóbbit szükséges eredményeül mondók amannak: eléggé meggyőződhetünk e nézet helytelenségéről.

Miután azon dolgok, melyek a polgárisodás bizonyos magasabb fokán ránk nézve szükséggé lettek, nagy részint az egyesek külön törekvései által el nem érhetők, s így szellemi és anyagi erőink célszerű használhatási módját abban kell keresnünk, hogy bizonyos célok elérésére másokkal szövetkezzünk: hol e lehetőség nincs meg, nem lehet szó szabadságról, mely minden erőnk háborítlan használatában áll.

Hogy tehát az egyes szabadnak érezze magát, szükséges, miszerint oly célokra, melyeket önerejével nem érhet el, másokkal egyesülhessen. De kérdem: következik-e ebből, *hogy az egyén, miután bizonyos célok elérése végett másokkal már egyesült, ez egyesülés felbontása nélkül, ugyanazon célokra új szövetségbe léphessen?* Éspedig ezt kellene állítanunk, ha azoknak törekvését, kik politikai egyesületek által az állam ügyeinek vezetésére befolyást szerezni igyekszenek, az egyéni szabadság posztulátuma gyanánt állítjuk fel.

Ha nem isteni intézménynek vagy erőhatalom művének tekintjük az államot, nem egyéb az, mint szabad emberek egyesülete bizonyos célok elérésére.

Alapja szerződés. (a)

Az egyesek minden jogát és kötelességét e szerződésből kell származtatni. Miből következik, hogy az egyesnek joga van fölmenteni e szerződést, s kilépvén az államkötelékből, lemondani minden kötelességről, ha egyszersmind azon jogokról is lemondott, melyekre mint az állam tagja igényt tarthat. De hogy minden jogát megtartsa, míg magát a kötelességek alól fölmenti, melyeknek teljesítése nélkül nem érhetni el a célt, mely miatt a szerződést kötötték - szintúgy ellentétben áll a szerződés fogalmával, ha államalkotás e szerződés célja, mint minden egyéb esetben. S e kötelességek közt bizonyára legelső, hogy az egyén az állam ügyei vezetésére nyert befolyását a *szerződésileg meghatározott mértékben, s az ott megszabott formák szerint gyakorolja.*

Miután ugyanis az állam csak annyiban érdemel szabad nevet, amennyiben az egyént, személyes szabadsága azon részeért, melyet az államnak feláldozott, a közügyek vezetésére adott befolyással kárpótolja; e befolyás pedig minden egyesre nézve csak annyiban bír gyakorlati jelentőséggel, amennyiben mindenki az *összesség* törvényes alakban kimondott akaratahoz alkalmazza magát: mindaz, ami által az állampolgárok egy része befolyását az állam vezetésére a *mindenkire nézve meghatározott törvényes mértéken túl akarják terjeszteni* - s éppen ez a politikai egyesületek (a klubok) célja -, nemcsak nem biztosítéka a szabadságnak, sőt gyakran a többség szabadságának megsemmisítése, s valameddig az egyenlőség elvéhez ragaszkodunk, szintoly kevéssé védhető a jog szempontjából, mint bármely egyéb intézmények, melyek az összes polgárok többségét megillető hatalmat korlátozzák.

De ha a jogtól a célszerűség szempontjára térünk át, s kizárólag e szempontból vizsgáljuk a kérdést: mennyiben adhatni az egyeseknek szabad államokban jogot politikai klubok alkotására? úgy is meg kell győződnünk, hogy e jog nemcsak egyetlen olyas előnnyel nem kínálkozik, aminőt általában az egyesületi jogtól várhatni, sőt általán véve minden jól rendezett állam fönnállásával ellentétben áll.

Csupán két okot hozhatni föl szabad államokban - mert csak ezekről van itt szó, miután ahol az államot egy vagy kevés számú egyén korlátlan hatalommal kormányozza, senki sem fogja józanul igénybe venni a klub-alkotási jogot -, csak két okot hozhatni föl, mondom, a politikai klubok alkotása mellett. Mondhatják ugyanis:

1. hogy szabad államokban okvetlenül szükséges, miszerint mind a nép az állam valódi érdekeiről, mind azok, akiknek kezében van az államhatalom, a nép vágyai és nézetei felől fölvilágosíttassanak, s hogy mindkét dolgot leginkább eszközölhetni klubok által, melyek, folyvást fönnállván és kizárólag az államügyek ellenőrzésével foglalkozván, mind az állam szükségéről, mind a nép kívánatairól szükségképp legjobban vannak értesítve;

2. hogy szabad államokban folyvást élénk szükségét kell érezni a közügyekkel foglalkozásnak, mely szükségét nem elégíthetni ki azáltal, hogy az egyesnek joga van részt venni képviselője választásában. Mivel pedig e szükség a szabad alkotmány egyik legjobb biztosítója, s a polgárok közönye végre a politikai szabadság megsemmisítésére vezetne: célszerű a politikai befolyás ama szükségének táplálatot nyújtani, s egyszersmind módot szerezni kielégítésére, mely azon nyilvánosság mellett, amellyel minden ügyek ott, ahol a politikai egyesületek elé semmi akadályt nem tesznek, ezekben tárgyaltnak, nem jár veszéllyel az államra nézve.

Ami az első okot illeti, meg kell jegyezni:

a) hogy politikai szabadsággal bíró államban, azaz ahol szabad sajtó van, a törvényhozás tárgyalásai a legnagyobb nyilvánossággal folynak, s a népnek joga van egybegyűlni, a törvényhozásnak vagy kormányának kérvényt nyújtani be és szabadon választani képviselőit: sem a kormánynak nem hiányzanak eszközei, hogy magának az állampolgárok érdekei felől tudomást szerezhessen, sem ezeknek azon lehetőség, hogy az állam valódi érdekeiről felvilágosítást nyerjenek. A szabad államot fenyegető veszélyek sohasem abból származnak, hogy igen keveset beszélnek a közügyekről, sőt igen gyakran éppen az ellenkezőből, miszerint annyian tolják föl magukat az összes nép szóvivőinek, s annyit összevissza beszélnek az állam érdekeiről, hogy az ezer meg ezer hang zavarában sem a nép, sem a kormány nem tudja kivenni: mihez tartsa magát? - oly veszély, melyet csak növel a politikai klubok és olyan nagyobb egyesületek fönnállása, melyeket - amennyiben nem lépik át törvényes határaikat - sajátlag csupán a közügyek megvitatása végett állítottak föl;

b) mindazon eszközök közt, mik által a nép érzelmeiről s az állam érdekeiről szabad államokban tudomást szerezhetni, kétségtelenül legrosszabb a klubok fönnállása. Miután a szabad állam önálló egyének egyesülése bizonyos közcélok elérésére, melyben az egyesnek mindarra nézve, ami e cél elérése végett szükséges, alá kell magát vetnie a többség akaratának: csak azon államot nevezhetni politikailag szabadnak, hol valóban a nép *többsége* gyakorolja az uralkodást.

Úgyde minden politikai klubnak egészen más a célja.

A kisebbségnek szolgálnak ezek eszközül, hogy a többség nézeteit megváltoztassák, vagy saját meggyőződéseiknek szerezzenek túlnyomó befolyást azáltal, hogy különös hévvel és kitartással hirdetik azokat, egyszersmind arra is kilátást nyújtva, miszerint azok kivitelére azon anyagi eszközöket is fölhasználják, melyekkel a klubok által önálló egésszé szervezett kisebbség rendelkezhetik.

Vagy arra szolgál a klub eszközül, hogy megakadályozza a többség nézetének változását. Miután a többség, amely a kormány által követendő irányt kijelöli, gyakran igen csekély; miután nem ritkák azok az esetek, amikor mesterséges módokon tesznek szert többségre; sőt miután gyakran csupán azáltal keletkezik többség, mivel a közügyekbeni részvételre jogosítottak egy része nem élt jogával (b): vannak viszonyok, mik között a többség hatalma fönntartása végett használja a klubokat. De mindenesetre olyan eszköz az, melyet csak akkor célszerű használnunk, amíg kisebbségben vagyunk, vagy attól tarthatni, hogy kisebbségbe fogunk jutni. Kérdem: ilyenmő egyesületeket tarthatni-e józanon oly eszközöknek, melyek által az állam szükségéi s a polgárok való érzelmei felől tudomást szerezhetni?

A közelebbi időszak bőséges tapasztalást nyújt e részben is; s ezennel föl hívom olvasóimat - azokat is, kik a klubalkotási jogot a politikai szabadság szükséges következményének, sőt föltételének tekintik, s üdvös eredményeiről meg vannak győződve -, mondják meg: vajon az, amit a klubgyűléseken, melyekben maguk is jelen voltak, az összes nép meggyőződése gyanánt hallottak előadatni, egyéb volt-e egyes klubszónokok szélsőséges nézeténél?

S lehet-e ez másképp? Bizonyos számú rokonérzelmű ember egybegyűlt azon bevallott céllal, hogy bizonyos alapelveket keresztülvigyenek, de tulajdonképpen azért, hogy magukat az államhatalom birtokában fönntartsák, vagy kiszorítsák abból azokat, akik a kormányon vannak. Miután e gyülekezetben ellenkező nézet nincs képviselve, s nem egyes alapelvek megvitatása a föladat, hanem hogy a már kétségtelen igazaknak vett alapelveket mint fejezzék ki legszebben és legerélyesebben; miután a szóvivők közül szükségképp mindenik ki akarja magát tüntetni merészsége és szónoki tehetsége által, a legtöbb hallgató pedig azon vágytól ég, hogy a rokonérzelműek közt senki sem múlja fölül lelkeségben; miután minden klub, rendeltetéséhez képest, egyes párt közlönye s az eszélyesség tekintete a klubban nem korlátozza a gyülekezetek ama természetes hajlamát, miszerint egyes alapelveket szélső következményeikig szeretnek vinni, mivel azon meggyőződés, hogy a klubban hozott határozatok nem törvények, s hogy a kormánytól a lehetetlent kell kívánni, hogy valamit lehessen nyerni, a legszélső követeléseknek is mentségül szolgál; miután a klubok tanácskozásaiiban, ahol már szokássá vált is fönnállásuk, vagy ahol, politikailag izgatott korban, a legfőbb fokra emelkedett is azok tevékenysége, az egész nép nem vesz részt soha, hanem mindig azon töredék, amely foglalkozás nélkül van, s amelynek leginkább van szüksége izgatottságra, míg rendesen oly emberekre van hagyva vezetése, akik a viszonyok vagy képességihiányuk miatt ki vannak zárva az államügyek vezetéséből, s klubi befolyásukat eszközül tekintik, mely által az államban befolyást nyerhetnek; önként következik, hogy a klubokat nem lehet a közvélemény közlönyeiül tekinteni. Képviseljenek bár külön klubok minden színezetet, de amit gyűléseikben és határozataikban kifejeznek, a dolog természeténél fogva csak torzképe az államban létező véleményeknek: oly eszköz, mely a nép fogalmait megzavarja, s lassankint szélső nézetekre viszi; azonban sohasem mérve a közvéleménynek, mely az állam törvényhozásának és kormányának hasznára lehetne (c).

A másik ok, melyet a klubok mellett föl szoktak hozni, még kevésbé képes bennünket meggyőzni azok szükségéről.

Helyesen mondják: hogy *minden szabad államban élénk szükség létezik a közügyekkel foglalkozásra, melynek eleget kell tenni*, sőt oly államokban is, melyek éppen nem élveznek politikai szabadságot, annyira általános a föltűnés, a hatalom- és befolyás-szerzés vágya s a *mozoghatás szüksége*, hogy azt veszély nélkül ott sem ignorálhatni. Kenyér és foglalkozás mindig legjobb biztosítéka volt minden állam belnyugalmának, s azért a nagy uralkodók, amint kizárták a népet az államügyek vezetéséből, aszerint igyekeztek tettvágyát kielégíteni háborúk által, vagy egyéb pályákat nyitván tevékenységének. Korlátlan államokban is célszerű

tehát - főleg ahol az abszolútizmus újdonság, és a nép vagy legalább annak egyes osztályai azelőtt politikai jogokat élveztek - módokról gondoskodni, mik által kielégíthetik az önkéntesítés és befolyásszerzés szükségét, ahol csak lehetséges, anélkül, hogy az állam vezetésében zavart okozna. Szabad államokban szükséges ez, mert csak ezáltal kerülhetni ki a zavart, mely akkor áll elő, ha a közügyekbeni részvétel jogát csak az állam központjában szabad gyakorolni, s ezeknek előbb helyet kell kiküzdeniök, melyen fölléphessenek.

Mindebből azonban egyáltalában nem következik, hogy minden eszköz, mely a népek lehetővé teszi a közügyekbeli foglalkozást, összeférjen az állam nyugalmaival; sőt inkább mindig attól függ ez utóbbi, hogy mennyiben nem hat zavarólag az államügyek vezetésére azon hatáskör, melyet bizonyos intézmények nyitottak a népek.

Ha a szabad községi szerkezet behozataláról van szó, vagy szabad egyletek alkotásáról közhasznú célok elérésére: minden esetre igen nagy fontosságú a fölhozott ok. Adjátok meg az egyénnek a lehetőséget, hogy azon körben, melyben rendesen mozog, s melynek célszerű rendezésétől függ leginkább jóléte, befolyást szerezhessen, adjátok módot neki, hogy azon érdekek mellett, melyek hozzá legközelebb állanak, a rokonelvűekkel közremunkálhasson, hogy megszerezhesse polgártársai bizalmát, s megfeszített iparkodással és fölládozással kitűnő állásra küzdhesse föl magát valamely egyesületben, és ki lesz elégtelve, s azáltal, hogy nem vesz részt az állam vezetésében, annál kevésbé érzi magát bántva, minél kevésbé látja magát hatáskörében korlátozva. Némely ambíciónak, mely, ha a kitüntetés minden egyéb pályáját elzárná előtte, az államhatalom birtokára törekednék, csak egy közelebbi célra van szüksége, hogy kielégítve érezze magát, s azon hajlamok, melyek egy Caesar vagy Brutus állására készíthetnék törekedni az egyént, megszűnnek veszélyesek lenni az államra, ha ki látása nyílna valamely község polgármesterévé emelkedhetni vagy a várost mostani előjárói elnyomásától megszabadítani. A szabad községrendszer és szabad egyesületi jog eszerint, más pályákat nyitván az államra nézve veszélyes hajlamoknak, korlátlan uralmi államokban is egyik legjobb biztosítékul tekintendő az államhatalom háborítatlan működésének: szabad államokban pedig mindkettő a legjobb iskola, hol a polgár az államtól nyert jogaiban gyakorolhatja magát, s megtanul hódolni a többség határozatainak. De a kluboknak merőben ellenkező természetű eredményei vannak, mert:

a) a politikai klubok által kitűzött feladat nem egyéb, mint hogy befolyást szerezzenek az állam ügyeire: következőleg nem nyitnak új pályát azon hajlamoknak, melyek bennünket a közügyekbeli foglalkozásra készítenek. Sőt a klubok fönnállása eszközül szolgál az állam központjára összpontosítani a küzdelmeket, midőn az állam kormányzása módját, és azon kérdést: kinek kezében van a központi hatalom? tünteti föl egyedül fontosnak;

b) kétségtelenül a legfontosabb ok, melyet a községi s tartományi önkormányzat ellen fölhozhatni, hogy az egyes polgárok ragaszkodását a közös államhoz csökkenti, s azt idézi elő, amit gúnyból zughazafiságnak mondanak. Politikai klubok tevékenysége azonban egészen hasonló bajokat idéz elő. Minél több tevékenységet fejtenek ki, minél erősebb szervezettel bírnak, annál jobban elidegenedik az egyes az államtól, annál inkább háttérbe szorítja a hazaszeretetet a pártszellem. Csak az a különbség, hogy a nyárspolgári zughazafiság sohasem lehet oly veszélyes a hazára nézve, mint a pártszellem, mely mellett mindenki egy színezethez ragaszkodik, s az állam lobogója, mely e színeket mind egyesíti, csak kevés védőre talál.

c) Az állam hatalma - mint fönnebb megmutattam - attól függ: mely viszonyban vannak az állam rendelkezésére álló eszközök azon föladathoz, melyet eléje tűztek. Az állam rendelkezésére álló eszközök hatályát pedig csak akkor ítélni meg, ha egybevetjük az akadályokkal, melyeket az államnak le kell küzdenie. Csak azáltal tehetni erősebbé az államot, ha kisebb körre szorítjuk föladatát, vagy kevesbítjük azon akadályokat, melyek útjában állanak. Ha azon

ügyek egy részét, mikkel jelenleg az államot terhelik, egyes községekre vagy egyesületekre ruházzuk: megtettük az elsőt, s az utóbbit azzal érhetni el, ha minden községet föltétlenül alávetnek az államhatalomnak, s korlátozzák az egyesületi jogot; mert amely mértékben szétépték a kötelékeket, melyek az egyes nagyobb közösségekhez fűzték, aszerint csökkent szükségképp ellenállási képessége is. Láthatni ebből, mint vezethet két látszólag ellenkező út ugyanazon célra: tudniillik az állam erősítésére. A politikai klubok eredménye merőben ellenkező. Minél inkább ki van fejlődve valamely országban a klubozás: annál inkább erőre kap ott a korlátlan központosítás elve, annál több meg több ügyet ruháznak az államhatalomra (d): míg az ellenállási erő, melyet az államhatalomnak le kell győznie, szükségképp legnagyobb, ahol erősen szervezett pártoktól indul ki. Következőleg a klubok mindig az államhatalom gyengítését vonják maguk után.

Foglaljuk össze röviden a mondottakat.

Azon jog, miszerint valaki bizonyos célok elérésére másokkal egyesülhet, az egyéni szabadság föltétele s egyszersmind szükséges eredménye. Az egyesülés lehetősége nélkül nem képzelhetni szabadságot; miután pedig minden egyesülés - legalább amennyiben valami célt akarunk azzal elérni - csak azáltal lehetséges, ha azon föltételek, melyek alatt közös célra szövetkezünk, teljesedésbe mennek, s az államot magát is csak bizonyos célokra alkotott egyesületnek kell tekinteni: önként következik, hogy a politikai klubalkotás joga - hogy tudniillik ugyanazon célok elérésére, melyeket az állam elé tűztek, más egyesületeket alkothassunk, s az államügyek vezetésére más úton szerezhessünk befolyást, mint amelyet az alkotmány megszabott - nemcsak nem az egyéni szabadság elve eredményének tekintendő, sőt inkább egyenes ellenmondásban áll azon köteleességek teljesítésével, melyek nélkül az állam mint szabad egyesület sohasem felelhet meg céljának.

Ha a klubok gyakorlati eredményeit vizsgáljuk, úgy találjuk, miszerint ahelyett, hogy eszközül szolgálnának a kormánynak kiismerni a nép nézeteit s a népnek felvilágosítást nyerni az állam valódi érdekeiről: csak azt eszközlik, hogy félrevezetik azokat, s a tömeget szélsőséges nézetekhez szoktatják, míg azon mértékben gyöngítik az állam erejét, minél inkább növelik az izgatottságot s ezzel az államot fenyegető veszélyeket; amiből az következik, hogy a politikai klubok fönnállása szintúgy ellentétben áll az állam nyugodt fejlődésével, mint ahogyan a békés kifejlés egyik föltételül kell tekintenünk a szabad egyesülési jogot, amennyiben nem terjed ki oly dolgokra, melyek az állam, tartomány vagy községek természetes hatásköréhez tartoznak.

Igen hosszadalmas volna e tételt történeti tények elősorolása által körülményesebben bizonyítani; de meg annyit foglalkoztak korunkban a különböző forradalmak történeteivel - minden forradalom története mindig egyszersmind a kluboké is -, hogy az olvasóra hagyhatom azon kérdés vizsgálatát: mennyiben helyesek állításaim? Aki csak elfogulatlanul vizsgálja e tárgyat, meg fog győződni afelől, hogy a politikai klubokat Clodius óta, akinek tetteit eléggé ismerjük Ciceró irataiból, a legújabb korig csak arra használták, hogy egyes embereket vagy pártokat gyűlölet tárgyaivá tegyenek, vagy az állam intézményeit erőszakosan felforgassák, s nagy csalódás azt hinni, hogy a szabadság biztosítékául tekintendő, ami az államhatalom birtokában levők állását veszélyezteti s könnyíti az alkotmány megváltoztatását (e).

Mindenesetre szabad államokban is lehetnek viszonyok, mik közt az államéletben létező bajok orvoslására az alkotmány nyújtotta eszközök nem elegendők, s az államot csak diktatúra vagy - mi mindig erre vezet - forradalom mentheti meg; de szintoly dőreség azon eszközöket, melyek ezt megkönnyítik, előre fölvenni az alkotmányba, mint ha bizonyos viszonyok közt belátván a diktatúra szükségét, szabad államban fölhatalmazást adnának valakinek, melynél fogva minden pillanatban megragadhatja a diktátorságot.

Mindkét esetben egyaránt valószínű, hogy nem csupán az állam érdekében használhatják a megnyert eszközöket.

Amit csak a klubok szüksége mellett e szempontból fölhozhatni, szintűgy föl lehet használni a titkos összeesküvések védelmére, melyek bizonyos körülmények közt szintén javára lehetnek az államnak. Csupán a nyilvánosságban áll e különbség a kettő között. Márpedig, nézetem szerint, igen nagy csalódás azt hinni, hogy a nyilvánosság által magában egészen ki lehet kerülni mindazon veszélyeket, mik miatt az összeesküvéseket mindig a legnagyobb állam-ellenes büntettnek tekintették; sőt azt hiszem, hogy valahányszor a fönnálló alkotmány megdöntéséről van szó, az állam rendére és nyugalma számára szükségképpen még veszélyesebbek azon szövetkezések, melyek a törvény oltalma alatt szabadon alakulhatnak, s a nyilvánosság minden eszközével dolgozhatnak céljukra, mindaddig, míg eljő a pillanat, melyben elég erőseknek érzik magukat, hogy tetteleges erőszak használásához nyúljanak.

Oly általános volt korunkban a lelkesedés azon elvek mellett, melyeket a francia forradalom alatt a szabadságról fölállítottak, hogy sokak előtt talán botránkoztatónak tetszik, amit itt a klubokról mondék. Legyen szabad e tárgyról egy oly férfiú szavait idéznem, kit fényes szónoki tehetségre nézve nem állíthatni a francia szószerk ünnepelt nevei mellé, mindazáltal erénye és bölcsessége által a legnagyobb és legboldogabb szabad államnak lőn alapítója, melyet eddigelé látott a világ. Washington ily módon nyilvánítja e klubokról nézeteit:

„Lehet-e valami ízetlenebb, vakmerőbb vagy veszélyesebb egy nép nyugalma, mint ha ön-alkotta testületek folyvást bírakul tolják föl magukat, s gyűléseikben, az éj palástja alatt, érvényteleneknek és semmiseknek nyilatkoztatják a kongresszus azon határozatait, melyeket maga a nép által választott képviselők legóvatosabb és -ünnepélyesebb tanácskozásai szentesítének?”

„Senki sem fogja a néptől elvitatni, hogy alkalmilag kérvényeket nyújthasson be, s a kormányt valamely intézkedés iránt megkereshesse, vagy határozatai ellen fölterjesztéseket tehessen. De hogy egy magamagát alkotta és fönn tartó testület hatalmat vesz magának a kormány egyik rendeletét alkotmányellenesnek, a másikat ártalmasnak nyilatkoztatni, s ha valaki kétségbe meri vonni tanait, azon váddal illesse, hogy önző indokból indul ki, idegen hatalmak befolyása alatt áll: oly szemtelen szabadosság ez, melynek a legnemesebb indokok sem szolgálhatnak mentségeül” (f).

JEGYZETEK A VI. FEJEZETHEZ

(a) Nem szükség, hogy a szerződést forma szerint megkötötték legyen, de igen az, hogy az állam úgy legyen szerkesztve, miszerint ésszerűleg föl lehessen tenni, hogy az egyes ily szerződésre lépett.

(b) A többséget az is klubalkotásra kényszerítheti, mivel ahol ez eszközhöz nyúl a kisebbség, szilárd szervezet nélkül nem állhat annak ellen. Ez azonban egyáltalában nem azt mutatja, hogy a politikai klubok fönnállása a többség törvényes befolyása biztosítására szükséges; hanem csak azt, hogy, ennek fönn tartása végett, a kisebbségtől is el kell venni a klub-alkotási jogot.

(c) A klubokat használták gyakran mérsékelt nézetek terjesztésére is; a tapasztalás mindazáltal megmutatta, hogy e célra nem alkalmasak, s oka a dolog természetében fekszik. A mérsékelt nézetek csak akkor erősek, ha szélsőséges nézetek küzdelmének eredményeképpen jöttek létre. Az állam törvényhozásában kell a helyet keresnünk, hol azok kivívják magukat, és nem

egyres párt tanácskozásában. A mérsékelt pártok, azon csekély töredéken kívül, mely belátta szükségét, hogy idegen érdekeket és ellenkező nézeteket is tisztelni kell, mindig olyanokból állanak, akik egy elvért sem lelkesülnek annyira, hogy végeredményeig vigyék, s kik azért csatlakoznak mérsékelt nézetekhez, mert ezáltal kikerülhetni remélik a küzdés szükségét. Hogy tehetni föl, hogy oly párt, mely mindennekfölött békét akar, két szélsőség ellen kívánna harcba szállani?

(d) Amint minden politikai klub föladata abban áll, hogy az államhatalomnak föléje kerüljön, vagy legalább befolyást szerezzen rá, s így minden klub fontossága az államhatalomnak kiszabott körrel növekszik: úgy az államhatalom növelésére törekvés természetes eredménye a kluboknak. S miként a politikai klubok fönnállása csak oly államokban lehetséges, melyek bizonyos fokig központosítvák: a klubok mindinkább kiterjesztik a központosítás elve uralmát.

(e) Azon hatalom, melyet az állam kormányának kell adni, mindig annál veszélyesb a szabadságra, minél kevésbé elegendő a ráruházott hatalom állása fönn tartására; s minden alkotmányt csak annyiban tekinthetni a szabadság biztosítékául, amennyiben biztosítva van az igen gyors változások ellen, s az egyénnek megadja azon biztosságot, mely föltétele a szabadságnak.

(f) Jared Sparks: *Leben und Briefwechsel G. Washington's*, herausgegeben von Fr. von Raumer. I. 54.

VII. FEJEZET

A SZABAD EGYESÜLETEK MEGSZILÁRDÍTJÁK AZ ÁLLAM EGYSÉGÉT

Ha az állam egyes részeinek (községeknek, megyéknek, tartományoknak) autonómiája veszélyessé válik az államra nézve, abban kell okát keresnünk, hogy a kisebb közösségek, közelebb állván az egyeshez, s ez több befolyást gyakorolhatván azok vezetésére, s önérdekeinek azonoságát a közösség érdekeivel tisztábban belátván, mindig sokkal *kompaktabbak*, mint a nagyobbak, s így a kisebb közösségek és az állam közti összeütközések alkalmával - miket, miután a körök, melyekben mindkettő mozog, sokképpen érintkeznek, alig kerülhetni ki, ha amazoknak némi önállóságot adtak - valószínűnek lehet venni, hogy lassankint mindig a község körét terjesztik kijebb az államhatalom rovására.

Ami csak tágítja azon kötelékeket, melyek az egyes községéhez, megyéjéhez vagy tartományához fűzik, s csonkítja ezek hatalmát az egyes fölött, úgyszintén ami csak az egyes polgárokbán ébren tartja az öntudatot, hogy nem az egyes községhez vagy tartományhoz, hanem az államhoz tartoznak, mindaz szükségképp előmozdítja az állam szilárdságát is. Mindkettőt pedig legjobban elérhetni szabad egyesületek által.

Valamint az állam hatalma annál nagyobb, minél inkább elszigetelve látja magát az egyén az államhatalom ellenében: úgy minden község szükségképp annál nagyobb hatalmat gyakorol az egyes községtagok fölött, minél inkább elszigetelt állapotban vannak ezek a község ellenében; maga a község pedig az államhatalommal szemben kompaktabb testületet képez, ha egyedüli központul szolgál, mely körül, a hozzájuk legközelebb fekvő érdekek védelme végett, az állampolgárok csoportosulhatnak. Mint az állam korlátlan hatalmából származható veszélyeket azáltal háríthatni leginkább el, ha a célszerűleg rendezett s bizonyos körben önálló községekben oly eszközt állítanak elő, mely megszünteti az egyén elszigeteltségét az államhatalom ellenében: úgy e cél a községben csupán célszerűleg szervezett egyletek alkotása által érhetni el, melyek a község körében egészen hasonló eredményekre vezetnek, mint a szabad községi rendszer az állam körében: ti. megszüntetik azon elszigeteltséget, melyben máskülönben az egyén lenne a község ellenében.

Ha a szabad egyesületi jogot az egyes községek körére szorítva gondoljuk is, lényeges haszonnal lenne az államra nézve, miután a szabad egyesületek fönnállása e szűk körben is csökkenteni a községek hatalmát az egyesek fölött s ezzel együtt ellenállási képességüket is az állam ellenében. De azon sokoldalú érintkezések mellett, mikben ugyanazon állam polgárai vannak egymással, az egyesületi jog eredményei sohasem szorítkoznak az egyes községek körére. Miután azon érdekek, melyek a községtagok egy részét külön egyletek alkotására indítják, sok esetben több községgel közösek, sőt gyakran az állampolgárok egész osztályaira, melyek minden községben szét vannak oszolva, egyaránt fontosak: az egyesületi jog szükségyszerű eredményeül kell tekintenünk, hogy oly egyesületek is állanak elő, melyek messze túlterjeszkednek az egyes községek és tartomány határain. Mint a községekre nézve a helyi viszonyok, a tartományra nézve a történeti emlékek: úgy az egyesületnek az érdekek közössége szolgál alapjául; amiből az következik, hogy az egyesületi jog egészen új tömböket képez, melyek nemcsak az állam egyes részeinek igen szoros elkülönzését s túl nagy szilárdságát megakadályozzák, hanem, amennyiben bizonyos érdekek az állampolgárok egész osztályai számára közösek, az egység öntudatát is mindnyájukban ébren tartják, éspedig éppen azon öntudat, hogy bizonyos érdekek kielégítése az állam egységétől függ, biztosítja legjobban az egységet.

VIII. FEJEZET

A SZÜKSÉGEK BEFOLYÁSA AZ ÁLLAM BIZTOSÍTÁSÁRA

Megmutattam fönebb, mint ellensúlyozza az egyesek szabadságvágya az állam egyes részeinek önállóságra törekvését, s mint mozdíthatja elő az állam szilárdságát. Még nagyobb a befolyás, melyet a polgárisodás azon fokán, melyen Nyugat-Európa minden népe van, az államtágok szükségéi gyakorolnak a nagyobb államok fönntartására.

Ameddig csak visszamehetünk a történetekben, mindenütt azon ténnyel találkozunk, miszerint a polgárisodás fokával, melyen az egyes népek különböző időszakokban voltak, mindig bizonyos arányban volt a társadalmi viszonyok kiterjedése és szilárdsága. Egészen nyers, míveletlen népeknél, minőket Amerikában és Ausztráliában látunk, csak kis szövetségekkel találkozunk. Nehány száz vagy kevesebb egyénből álló hordákban bolyong a vad nép hazája tágas térein ide s tova, s csak a szükség, miszerint a vadászatban társai segélyére szorul, s a társas élet azon ösztönszerű hajlama, mely, úgy látszik, szintúgy tulajdona az embernek, mint a méhnek, juhnek vagy egyéb állatnak, fűzi egybe e társaságokat a polgárisodás azon fokán. A mívelődés emelkedésével növekszik a társadalom terjedelme. Nagyobbak lesznek a szövetségesek, erősebb az egybefűző kapocs, s már a kölcsönös védelem szüksége s közös érdekek létele is közeledést, s ha csak rövid időre is, egybekötöttéseket idéz elő.

Valódi államokkal csak a polgárisodás fensőbb fokán találkozunk.

E jelenség oka azon befolyásban fekszik, melyet a polgárisodás haladása az emberi szükségek szaporítására gyakorol, miután ugyanis aszerint, amint az egyesek szükségéi növekednek, azoknak kielégítése is számos erő közrehatását, s tehát nagyobb közösségek fönnállását igényli: a polgárisodás magasabb foka mindig nagyobb közösségek alakulását is vonja maga után.

Hogy a hódítások, különösen a nagyobb uralkodók kormányzása, s azon szervezet, melyet államaiknak az uralkodók adnak, tetemes befolyással vannak nagyobb államok alakulására, nem szenved kétséget. A szükség s még inkább azon módok, amint azokat kielégíteni törek-szenek, nagyrészt a létező viszonyoktól függenek. Ami különböző népeket érintkezésbe hoz - tehát ha több népet erőszakosan vetnek is egy uralom alá - s különösen ami tartósabbá teszi egybekötöttésüket: mindaz alkalmul szolgálhat szilárd állam alakítására; azonban csak oly mértékben, amint bizonyos szükségeket idézett elő. *Az állam mindig és minden viszony közt a szükségesség eredménye*; ahol az nincs meg, sem fegyver hatalma, sem egyes szelleme nem tarthatja fönn hosszabb ideig az államot; ahol bekövetkezik, állam áll elő, s fejlődik mindig nagyobb szilárdságra, habár kormányának látszólag mind hiányzanak is azon tulajdonok, melyek az állam megalapítására és fönntartására szükségesek. Minden jelenkori állam fejlődési története a legvilágosabb bizonyóságot nyújt erre.

Ha azon szaggatottság közepett, melyet Nyugat-Európában a népvándorlás előidézett, igen korán mutatkozott a törekvés nagyobb államokat alakítani, s dacára a hódítók és hódítottak közt létezett minden antagonizmusnak, dacára a minden germán népiséggel közös hajlamnak, kis társadalmakat képezni, viszonylag rövid idő alatt oly nagy eredményekre vezetett: bizonyára inkább a nagyobb egyesületek szüksége érzetének, mint egyes nagy uralkodó hatalmának - bárha egy részben ez is az erős kormány szükségén alapszik - kell tulajdonítanunk az érintett eredményt.

Amely mértékben minden hódító népet a művelődés magasabb fokára emelt az érintkezés a régi polgárisodás maradványaival: aszerint szaporodott szükségük száma, s nemcsak a biztosság küllének ellenében, hanem szilárd alapon nyugvó jogviszonyok szüksége az állam bensejében, a szabályos és háborítlan forgalom hasznai, sőt az egyenlő mértékek szüksége is céhek alkotására vezettek az egyes községek körében, s tágasabb körben a városok szövetségét, az egyes tartományok lovagainak egyesülését, a Hanzát, s végre - mikor azon nézetre jutottak, hogy csak nagyobb rendezett államok fönnállása felelhet meg az szükségeknek - ily államok alakulását idézték elő.

Mivel a polgárisodás magasabb foka által előidézett szükségeket nem lehetett addig kielégíteni, míg megvolt az a nagy önállóság, mellyel az állam egyes tagjai bírtak a középkorban: csupán azért szűnt meg az önállóság, éspedig mindenütt azon mértékben, amelyben fejlődött a polgárisodás, s azzal szélesebb körökben lett érezhetővé a rendezettebb viszonyok szüksége.

Legjobban meggyőződhetünk erről, ha Franciaország történeteit egybehasonlítjuk Németországéival (a).

A rendezett egységes állam alakítása érdemét, amiben Franciaország Európa minden más államát fölülmúlta, kizárólag a királyoknak s azon férfiaknak szokták tulajdonítani, kik, mint Suger, Richelieu stb. a király oldala mellett voltak a nagy munkában. Miután az államban létező minden hatalom egységének fogalma sehol sem állhat hamarabb elő, mint ahol az állam egy emberben van megtestesítve, s az államegység megalapítása leginkább az egyeduralomnak van érdekében, s ez egyszersmind a legnagyobb eszközökkel bír az érintett elv kivételére: az egységes állam alkotása mindenütt mindenekfölött szükségképp a királyság műve, mondhatni természetes föladata, s Franciaország királyai minden bizonnyal semmit sem mulasztottak el, hogy e föladatot megoldják. Egyébiránt Németország Madarász Henriktől a Hohenstaufok bukásáig az uralkodók egész sorát mutathatja föl, kik, kevés kivétellel, minden tekintetben fölülmúlják Franciaországéit, s ezek az egységes állam alakítására szintoly szilárd következetességgel törekedtek, mint Franciaországban. Az egységes állam alakítását tehát Franciaországban, hol annak a nyelv- és nemzetiségi különbségben még nagyobb akadályai voltak, szintoly kevéssé tulajdoníthatni kizárólag a királyságnak, mint nem róhatni föl az egyeduralomnak, hogy e törekvések nem sikerültek Németországban.

Tudom, hogy Francia- és Németország különböző sorsának okát rendesen abban szokták keresni, hogy a legfőbb hatalom választási volt Németországban. De bár távol van tőlem elvitatni e különbség nagy fontosságát; úgy tetszik mindazáltal, hogy amennyiben ebből akarják kimagyarázni: miért nem sikerült Németországot egy állammá alakítani? több fontosságot tulajdonítanak e különbségnek, mint amennyit érdemel.

1. Az örökös elve a középkor folytán az élet minden viszonyára oly hatalmas befolyással volt, hogy a német császárság is, a választás elve dacára, hosszabb ideig maradt ugyanazon családoknál (b).

2. Akire csak a legfőbb hatalmat ruházták, mindig saját állása érdekeit tartá szem előtt, s egyáltalában nem szükség valakinek ugyanazon családból származnia, hogy - az államhatalom erősítését illetőleg - mint király következetes politikát kövessen. Ha minden uralkodó kizárólag dinasztikus érzelmekből indulna ki, azon esetben is tagadhatlanul annyira legjobb út az örökösre az államegység megalapítása s az államhatalom megszilárdítása, hogy egyetlen egyedúr sem távozik el egykönnyen attól.

3. Végre - ha föl akarnók tenni, hogy azon különbségnek okát, melyet, ha az állam kifejlődésének történetét Francia- és Németországban összehasonlítjuk, találunk, abban kell keresni, hogy Németország választási birodalom volt - magának azon ténynek is, miszerint a királyság

Franciaországban korán örökösévé lett, míg Németországban ez nem történt, annál inkább van magyarázatra szüksége, mivel ennek okát sem a régi gallok jogfogalmaiban, sem a hódítókéiban, kik Németország lakosaival ugyanazon népfajhoz tartoztak, nem találhatni föl.

Hogy Franciaország előbb fejlődött rendezett állammá, mint Németország, nézetem szerint a két ország különböző műveltségi állapotában kell okát keresnünk. Csak annak tulajdoníthatni, hogy az egység szükségét előbb érezték azon országban, mely Németországot, főleg a középkor kezdetén, jóval megelőzte műveltségben.

Amint Németországban is magasabb fokra emelkedett a művelődés, itt is egyre élénkebben érezték az egység szükségét, s a császárság, mely az erős államhatalom alkotására intézett törekvésében eleinte egyedül állott, a társadalom éppen azon köreiből, melyek a többiek fölött álltak műveltségre nézve, a városokban talált szilárd támaszra. Az arany bullától - melyet magát már azon szükség idézett elő, hogy az összes államot szilárdabb alapokon rendezzék - egész I. Miksaig mind elevenebben érezték a folyvást terjedő polgárisodás következtében az egység szükségét, s a reformáció nélkül, mely az egyházi érdekeket minden másnak eléje tette, Németország egysége a XVI. és XVII. században szintúgy meg lett volna alapítva, amint ez elv, az érintett időszak folyama alatt, az egyes tartományokban, melyek a reformáció alatt tetteleg önálló államokká alakultak, mindig nagyobb erőre emelkedett.

Ha immár a polgárisodás haladásával növekedő szükségeknek kell tulajdonítanunk a nagyobb államok tartós megalapítását s az államhatalom megerősödését minden egyes államban: e szükségek a már létező nagyobb államok föloszlását s az államhatalom túlságos megszorítását szükségképp annál is inkább akadályozzák, minél inkább szaporodott az állam hosszas fönnállása által azon szükségek száma, miknek az állam föntartásától függ kielégítése.

Az állam föladata mindenestre az államtagek biztossága, de az állam, e cél elérése végett, szilárd szervezetű társaság, és pedig a legnagyobb és leghatalmasabb minden társulat között, s azért eszköz egyszersmind, melyhez kénytelenek vagyunk folyamodni azon célok elérése végett, mikre nézve kisebb közösségek nem kielégítőek; honnan következik, hogy miután az állam föladata a biztosság megalapításán kívül mindazt magában foglalja, amire csak az állam maga képes: az egyes állampolgárok minden érdekét és szükségét is az állam egysége biztosítékául tekinthetni, melyeknek kielégítése az állam fönnállásától függ.

S nincs-e száz meg száz tekintet, száz meg száz kellék, mely a jelenleg fönnálló államok létét az állampolgárok nagyobb részére nézve szükségessé teszi? A kereskedelem és földművelés érdekei, az államadósság létezése, a közlekedési eszközök, melyek az állam egyes részeit egymással és a központtal összekötik, még a családi és baráti kötelékek is, melyeket a hosszas együttélés, fejtett ki az állam egyes részei közt - nem mindmennyi kapocs-e, melyek számra és erőben szükségképp annál inkább növekednek, amint növekszik a polgárisodás?

Nem a közigazgatási hatalom központosítása, hanem az *államtagek érdekeinek egysége* tartja össze az államot. Ahol ez megvan - s minden államban megvan az, ahol az államtagek egy része érdekeinek nem törekszenek természetellenes módon a többi rovására kedvezni, vagy azon hibás nézet következtében, miszerint az államnak (hogy erős legyen) a legnagyobb egyformaságra és arra van szüksége, hogy minden viszony föltétlenül alá legyen rendelve az államhatalomnak; nem sértik az egyéni szabadság érzését s az állampolgárok bizonyos erkölcsi szükségét -: ott az állam egyes községeinek vagy tartományainak adott önállóság sohasem kockáztatja az állam egységét.

Miután éppen a polgárisodással növekedő szükségeknek kell köszönni a nagyobb államok keletkezését: ugyanezen szükségeknek leginkább is kell biztosítaniok azok fönnállását; s nem tehetni föl, hogy a községek vagy az állam nagyobb részének adott korlátozott önállóság

veszélyes lehessen az állam fönnállására; miután sokkal nagyobb mértékű önállóság sem volt képes megakadályozni az állam *keletkezését*, mihelyt a magasabb fokú polgárisodás igényeinek kielégítése végett szükségessé vált nagyobb államok fönnállása.

JEGYZETEK A VIII. FEJEZETHEZ

(a) Olaszországban a pápaság világi hatalma s az idegen államok gyakori beavatkozásai, melyek a pápaság állását az összes keresztény népek számára egyaránt fontos ügynek tekintették, megzavarták a természetes fejlődési folyamatot.

(b) Bajos kimutatni: mennyit tettek e részben a germán népek erkölcsi, melyeknél az örökös elvét, amint Tacitusból látjuk, mindig tiszteletben tartották, s mennyit tőn a kereszténység, miután az örököségi jog alapját, a családot, szilárd alapra helyezé? Kétségtelenül mindkettő közremunkált e célra.

IX. FEJEZET

AZ ÁLLAM ÉS AZ EGYÉNI SZABADSÁG LEGFŐBB BIZTOSÍTÉKAI

Ha látjuk, mily élénken érzik az emberek a személyes szabadság szükségét, mely az egyént kisebb közösségekben sem engedi egészen fölolvadni; ha látjuk az általános törekvést önálló társaságok alkotására, mi leginkább jellemzi e kort, s megfontoljuk, mily befolyással kell lennie ilyen, főleg nagyobb társaságok fönnállásának az egyes községek belszilárdságára; ha fontolóra vesszük azon érdekek és szükségek szerét-számát, miket a nagyobb államok létele idézett elő: azon meggyőződésre kell jönnünk, hogy a jelen pillanatban nem az állam egysége, hanem egyes részeinek (az egyes községeknek vagy tartományoknak) önállósága forog veszélyben, valahányszor összeütközésbe jó e kettő.

Valahányszor az állam átlépte természetes határait, s ezáltal ellentétbe jött az egyéni szabadság elvével, vagy az összes állam egyes részeinek és az összességnek érdekei közt összeütközés támadt, avagy polgárainak bizonyos erkölcsi szükségzeit megsérti: hatalma ellen szükségképp visszahatás támad, mely, ahol az állam egyes részeinek bizonyos mértékű függetlenséget adtak, eszközül használja ezt föl; de hogy mindezen összeütközések, bármi hevesek legyenek, végre is mindig az állam győzelmével s az egyes részek önállósága korlátozásával szoktak végzödni, oly tény, melyet az újabb kor történetei igazolnak; s csak azon előhaldadásokat kell szemlélnünk, melyeket az államhatalom hatásköre terjesztését illetőleg magában Angliában is tett (bárha ez országban tisztán belátják az önkormányzás hasznait s a központosítás elve keresztülvitelét nem tűzték ki különös célul), hogy meggyőződjünk: mennyire kedvezők korunk viszonyai és egész iránya azon törekvésre nézve, mely szerint az állam hatalmát az egyes részek önállósága rovására szándékoznak kiterjeszteni.

Oly korban, mely az általános egyenlőség eszméje mellett lelkesül, a korlátlan államhatalomnak, mellyel egyedül lehet az egyenlőség elvét csak megközelítőleg is valósítani, szükségképp annál több védőre kell találnia, mert az egyesnek - habár valósággal igen csekély - részt adtak az állam kormányzásában; s minél gyakoribbak és nagyobbak az összeütközések, mik közben mindig leginkább érzik a mindenható állam szükségét, annál hamarabb létrejö ez.

Ha egyszer meggyőződünk afelől, hogy a legtöbb bajt korunk minden államában - amint megmutattam - az állam egészen korlátlan hatalmának kell tulajdonítani, s hogy a jövő békés kifejlése tekintetéből mindenekelőtt az állam részeinek szilárd tagolódására van szükség: be kell látnunk, hogy az államot célszerűleg csak úgy szervezhetni tartósan, amennyiben föltesszük, hogy vannak bizonyos tényezők, melyek az államhatalom erősítésére irányzott törekvést korlátozzák, s amennyiben intézményeket teremthetnek, melyek által az állam és egyes részei közt létező összeütközéseket lehetőleg kikerülik, s az állam úgy, valamint minden egyes része, minden támadás ellen védve van a maga kiszabott jogkörében.

X. FEJEZET

A JÓL SZERZETT JOGOK TISZTELETE

Az állam fő célja biztosság. Csak annyiban tekinthető az állam minden valódi haladás föltételéül, mennyiben e célnak megfelel. Innen következik, hogy ha meg akar felelni föladatának, köteles az egyént védeni a viszonyok igen gyors változása ellen, s az állam körén fölül, melyet a törvény kijelölt, óvni minden megszorítás ellen.

Az újabb időkben nagyon is kizárólag azon rossz következményekkel foglalkoztak, melyeket a fönnállóhoz makacs ragaszkodás szül az államra nézve. Bármennyire elismerem a tespedés veszélyeit: mindazáltal a haladás élénk szüksége mellett, mely Nyugat-Európa minden népénél mutatkozik, éppen abban kell keresni a mozdulatlanság legnagyobb veszélyét, hogy majd mindig előkészíti a fönnálló erőszakos fölforgatását, s úgy látszik, rossz óvszer a veszély ellen, ha a mozoghatás tekintetéből úgy rendezik az államot, hogy a fontosabb viszonyok változása, amint ahhoz valakinek kedve jön, minden nehézség nélkül történhessék.

Az állóvíz megposhad, s ahol nagy nehézségekkel jár a fönnálló törvények változtatása, némi rögtön támadt vagy lassankint fontosságra emelkedett szükségnek nem tehetni mindjárt eleget; de a hanyatt-homlok rohanásoknak is megvannak s talán még nagyobb veszélyei. Mert ha a népfölség elve folytán mindenki hivatva is van részt venni a törvényhozásban: mindig csak igen csekély befolyást gyakorolhat valósággal az egyes. Sohasem áll hatalmában céljainak megfelelőkké tenni az állam törvényeit; föladata az: az állam törvényeit létezőkül elfogadni s törekvéseit szabni azokhoz. Törekvéseinek eredményei tehát szükségképp mindig azon viszonyok állandóságától függenek, melyekre kell alapítania minden számítását. Csak azon mértékben érezheti az egyes az államban magát elégültnek, amennyiben föltalálja ez állandóságot, s valamint a kényuralom legnagyobb átkát mindig abban kell keresni, hogy az egyén semmire sem számíthat biztosan amellett: úgy mindazon kormányforma, ahol minden örök változás alá van vetve, szükségképp hasonló eredményeket idézhet elő az egyes jólétére s az egyetemes haladásra; miután azon alapelv elismerése, hogy az egyes a törvénytábla korlátok közt önállólag mozoghasson, e minden szabad állam alapja, azonnal elveszti minden gyakorlati jelentőségét, mihelyt e korlátokat naponként összezavarhatni.

Minél többet gondolkodunk az államról s a különböző alkotmányok gyakorlati eredményeiről: annál inkább meggyőződünk, hogy a viszonyok ezen állandóságát, mi nélkül egy állam sem oldhatja meg föladatát, sohasem érhetni el csupán *intézmények által*.

Mióta tudományosan foglalkoznak a politikával, egy kérdés sem vonta inkább magára a gondolkodó fők figyelmét, mint az, hogy kire ruhazzák az államban a főhatalmat. Az egyedúr korlátlan hatalmát, a népuralmat s a kettőből vegyített kormányformát száz meg százszor hirdették a rend és jólét panaceájául, s e különböző rendszerek közül egyik mellett sem hiányzottak történeti példák és elméleti okok. Ha föltesszük, hogy az egyedúri hatalom mindig szellemileg és erkölcsileg kitűnő egyéniségek kezeiben van; ha azon föltételből indulunk ki, hogy a nép mindig erényes és eszéyes, vagy hogy az egyeduralmi, arisztokratikus és demokratikus elemek azon egyensúlya, melyen kell nyugodnia az állam biztosságának, sohasem zavartatik meg: mindezen nézetek ellen semmit sem lehet ellenvetni; de mivel e föltételek közül egyet sem mutatott igaznak a tapasztalás, éppen azért minden általános ítélet a különböző kormányrendszerek mellett szintoly helytelen, mint az ellenkező. Mert ha igaz is, hogy az egyes korlátlan uralma teljes zsarnokságra vezethet, a népuralom olykor a legnyo-

masztóbb kényuralom, s a vegyes kormányforma, aszerint, amint ez elemek közül egyik vagy másik jut túlnyomóságra, mindkétféle veszélynek ki van téve: mindez azonban oly előfeltételeken alapszik, melyeket szintoly kevésbé fogadhatni el általában, mint az ellenkezőket, s csak arra emlékeztet bennünket, hogy a legfőbb hatalommal az államban mindig vissza lehet élni. Az oly hatalom, mely csak addig mindenható, míg a közjóra munkál, s mihelyt hűtlen lesz föladatához, azonnal elveszti erejét, csak az álmok országába tartozik. A valódi életben lehetetlen valakire valamely hatalmat ruházni anélkül, hogy lehető ne legyen, miszerint visszaélnék azzal. Ha tehát egy állam sem állhat fönn tartósan, ahol a legfőbb hatalom valakire nincs bízva, s mindenütt vannak bizonyos személyek, kiknek bizonyos formák között mindenki tartozik engedelmessé: sohasem is lehet e visszaélés lehetőségét egészen megszüntetni; miután mindaz, ami által az államhatalom visszaélése ellen teljes biztosságot szerezhetni, szükségképp a legfőbb hatalom megsemmisítésére s az állam bukására vezetne.

Ami csak a hatalommali visszaélést nehezíti, ami csak azokat, kikre a legfőbb hatalmat ruházták, legalább az elsietésben akadályozza, szükségképp lényegesen előmozdítja az állam javát; s ez az oka, hogy minden idő legnagyobb szellemei a vegyes kormányforma mellett nyilatkoztak; ez a legnagyobb jó, melyet az önkormányzás elve nyújthat; de mindazon korlátok dacára, mikkel a legfőbb hatalmat az államban korlátozni törekszenek, csak nehezíteni lehet a hatalommali visszaélést: lehetlenné sohasem tehetni (a).

A legfőbb hatalomnak mindig megvan s az állam érdekében szükségképp meg is kell lenni azon képességének, hogy valahányszor az állam fönnállása kívánja, legyőzze mindazt, ami őt hatalma gyakorlásában korlátozza (b); amiből az következik, hogy egyáltalában nem található intézményeket, melyek által fizikailag lehetlenné tudnák tenni az államhatalommal való visszaélést; hogy tehát célszerű intézményeken kívül minden államnak *némi erkölcsi biztosítékokra is van szüksége*.

Ily biztosíték az államhatalom visszaélése ellen a *jog iránti tisztelet*.

S mi a jog?

A legtöbb ember előtt - s amennyiben a jog fogalmában a többség osztozik, csak annyiban szolgálhat annak tisztelete az állam alapjául - a jog fogalma szoros összeköttetésben áll a törvény fogalmával: amaz mindig az utóbbinak következménye. Mint a tulajdon fogalmával csak akkor jövünk tisztába, ha korlátot szabnak, melyen túl az nem terjeszkedhetik: úgy a jognak is csak akkor jutunk tiszta öntudatára, ha meg vannak állapítva határai.

A törvények - Montesquieu nézete szerint - nem egyebek, mint a dolgok természetéből folyó szükséges viszonyok. Ha vizsgáljuk, minő befolyással vannak fogalmaink e viszonyok ismeretére: úgy találjuk, hogy, a dolgok természetéből folyó szükséges viszonyokon kívül, minden törvény még az emberek fogalmaitól is függ. A törvények tehát oly szükséges viszonyok, melyek a dolgok természete felőli fogalmainkból származnak. Innen következik, hogy miután sem a dolgok viszonyai, sem e viszonyok felőli fogalmaink nem változhatnak: fogalmaink a jogról szintúgy változásoknak vetvék alá, mint a törvények, melyek e fogalmaknak alapul szolgálnak. Csak egy körülmény nem változik soha: amint tudniillik nem állhat fönn állam törvények nélkül, úgy államot sem képzelhetni jogfogalmak nélkül.

Miután az ember földi feladata, melynek megoldására minden ösztöne és szüksége készíti, anyagi és erkölcsi erőinek lehető kifejtésében áll, ezt pedig csak társadalmi állapotban oldhatni meg: azon törvényeket, melyek nélkül nem képzelhetni rendezett társadalmat, s az azokból származó jogokat szükségképp úgy kell tekintenünk, mint amelyeket a természet jelöl ki. Ha a természetjog létezését ez értelemben tagadjuk: akkor vagy azon tényt kellene mint

valótlant visszautasítani, hogy az ember a természettől társas életre van rendelve, vagy azt, hogy minden társadalom lehetősége bizonyos föltételekhez van kötve.

Kétségtelenül vannak bizonyos törvények, melyek, minden társadalmi rend föltételei lévén, szintúgy az emberi természet eredményeiül tekinthetők, mint maga a társadalmi állapot.

A tudomány föladata fölkeresni e törvényeket; a politika föladata azokat az államban alkalmazni: de mindenki el fogja ismerni, hogy, az emberi nézetek különbözősége mellett, *e törvények az állam fönn tartására nem elegendők*. Csak akkor szolgálhatnak azok az államnak alapul, ha e törvényeket a hit ereje, egyesnek hatalma vagy a közmegegyezés szentesíti.

Éppen ez okból következik, hogy *a jog iránti tiszteletet csak annyiban tekinthetni az államban levő viszonyok erkölcsi biztosítékául, amennyiben e tisztelet a pozitív törvények által megszabott pozitív jogra is kiterjed*.

Minél inkább valóban csupán a dolgok természetéből folyó szükséges viszonyok eredményei a törvények; minél inkább megfelelnek az emberek fogalmainak, szóval minél közelebb állanak a természeti törvényekhez a pozitív törvények: annál boldogabb az állam. Mert a törvény mindig akkor legerősebb, ha erkölcsi alapokon nyugszik, s a természeti jogok fölöli fogalmaknak megfelel. De ha ez okból a természet törvényét fensőbbnek, s a természetjog iránti tiszteletet olyasminek kell is elismernünk, ami minden célszerű törvényhozásnak zsinórmértékül szolgál: mindazáltal *a pozitív jog és pozitív törvények tiszteletére van mindenekelőtt szükség az államban*, s minden idő történetei azt tanítják, hogy mindig a legnagyobb szenvedésekre s az állam bukására vezet ez igazság félreismerése, és pedig azért, mivel a pozitív jog lenézése által - ami mindig bekövetkezik, ahol csupán a természeti jog iránt vélik magukat az emberek tiszteletre kötelezve - éppen a legfontosabb természeti jog szenved sérelmet.

Mert ha a természetjog szerint minden ember szabadságra született; ha senki sem lehet másnak - sem egyesnek, sem bármely többségnek - rabszolgája, s ha aláveti magát az államnak, ezt csak értelmes akarata következtében teszi; ha általában elismerjük, hogy az egyénnek jogai vannak, melyekről, bizonyos előnyök elérhetése végett, lemondhat, de amelyeket sohasem szabad mások érdekében elvenni tőle, s az állam uralma - mint önként következik mindenütt, hol a természetjogot elismerik - csak föltételes: a pozitív jog minden sérelme szükségképp a legfontosabb természetjog sérelmeül tekintendő; miután a pozitív törvények azon föltételek, melyek alatt az egyes az államnak magát aláveté, s az állam uralma az egyén fölött tüstént elveszti természetjogi alapját, mihelyt egyoldalúlag sérthetők a föltételek, mik mellett magát az államnak alávetette.

Sokat beszéltek és írtak az újabb korban a történeti jog ellen. Elősorolák a középkor, sőt minden idő törvényeit, melyek fölfogásunk szerint a természetes emberi jogokkal s az állam jólétével ellentétben állottak, hogy megmutassák, minő következményekre vezethet a ragaszkodás a történeti joghoz. Kérdések: hogy, miután az ember rendeltetését a haladásban kell keresnünk: hasznos-e az államra nézve ahhoz ragaszkodni, ami korunk viszonyainak nem felel többé meg? Mindezen okok azonban, melyeket minden pozitív jog ellen használhatni (c), nem elegendők bennünket meggyőzni afelől, hogy az államok pozitív törvényeik állandósága, vagyis azon történeti jogok tisztelete nélkül, melyek e törvényeken alapszanak, fönnállhatnak.

Mert ha minden viszonynak s maguknak az emberi fogalmaknak örök változása, mit a történetek mutatnak, szükségképp meg is győzne bennünket afelől, hogy minden alkotmány csak annyiban felelhet meg céljának, amennyiben meg vannak abban határozva a föltételek, melyek alatt, s a mód, miszerint kell történni a törvények változásának: egyáltalában nem következik ebből, hogy bármely pozitív törvényt másképp lehessen megváltoztatni, bármely pozitív jogot másképp lehessen eltörölni, mint a pozitív törvény által meghatározott módon, s a megszabott

föltételek mellett. Sőt hogy ez esetre is határozott pozitív törvényre van szükség, éppen az mutatja: mennyire nem nélkülözheti az állam a pozitív törvényeket, s minden idő tapasztalása szerint az államnak érdekében áll, hogy azon föltételek, mikhez minden törvény s az azokból eredő jogok változtatása kötve van, ne legyenek igen könnyűdek.

Miután minden haladás az egyéni tevékenység eredménye, s mindenekelőtt az egyéni szabadság elismerésének tulajdoníthatni, hogy a keresztény polgárisodás az ókorinál magasabban fejlődött ki; miután vagy a kommunizmus elveit kell elismernünk, vagy meg kell vallanunk, hogy az állam az egyesnek csak azon kört biztosíthatja, melyen belül jóléte növelésére fordíthatja minden erejét; s miután a legszabadabb államban is gyakorlatilag mindig csekély az egyes befolyása a törvényhozásra, s annál fogva nemhogy az állam törvényeit illesztené céljaihoz, sőt azokat létezőkül el kell fogadnia, s törekvéseit kell azokhoz szabnia; miután végre egy állam sem lehetséges fensőbb hatalom nélkül, melynek mindenki alá tartozik magát vetni: *a haladás és anyagi közjólét azon tisztelettől függ, melyben minden pozitív törvényeken vagy tényeken alapuló pozitív jog részesül az államban.*

Enélkül mindazon intézményeknek, melyeknek célja az állam nyugalma s az egyesek szabadságát biztosítani, sohasem lesz eredménye: mert csupán a jog iránti tisztelet biztosít tartósságot minden intézménynek.

Ez erkölcsi biztosíték, a *pozitív történeti jog tisztelete* nélkül azon szomorú viszonyokon, miket Európa majd minden államában látunk, nem segíthetünk, ha föl is hagyunk a központosítás elvével, melyet az érintett viszonyok okául említünk, de amelynek általános elterjedését is csak a pozitív jog iránti csekély mértékű tiszteletnek kell tulajdonítnunk. A jog iránti tisztelet nélkül az állam mindazon fokozata, melynek az egyéni szabadságot a közhatalom visszaélése ellen kell védenie, nélkülöz minden biztosítékot.

Miután az állam hatalma mindig szükségképp nagyobb egyes részeinél, s egy állam sem oldhatja meg föladatát, ha nincsenek anyagi eszközei, mikkel engedelmisséget szerezhet; s ezenfölül nem központosított és központosított államokban egyaránt föltehetni, hogy a hatalom kezelői hatalmukat kijebb terjeszteni s minden korlátozástól menekülni törekszenek, s oly államokban, hol jelentékeny mértékű önállóságot adtak az egyes részeknek, sohasem hiányzanak alkalmak az érintett törekvés igazolására: ez államszerkezet is csak annyiban lehet tartós, amennyiben tisztelik a jogkört, melyet az összes államnak és egyes részeinek nyújt az alkotmány. De ez okot annál kevésbé hozhatni föl az ellen, amivel e kormányforma célszerűségét támogattuk, mert:

1. a jog és törvény iránti tisztelet nélkül egyáltalában nem lehet tartós semmiféle alkotmány, s központosított államok szintoly kevésbé nélkülözhetik e biztosítékot, mint mások:
2. mert azon alkotmányok, melyek a múlhatlanul szükségesre szorítják az államhatalom körét, s az állam minden részének s minden egyesnek bizonyos jogkört adnak, legtöbbet tesznek a jog iránti tisztelet előidézésére és megszilárdítására.

Az elsőt aligha kell bizonyítani. Ha körültekintünk, s látjuk, mely úton jutottak az egyes államok azon állapotra, amely oly nagy aggodalommal tölt el bennünket; ha látjuk, miként először a korlátlan királyság érdekében törekedtek minden történeti jog megsemmisítésére, míg a célt elérték, hogy aztán a velünk született emberi jogok nevében a királyság történeti jogait támadják meg, s elvégre pedig minden pozitív jogot megsemmisítettek, s az ész tekintették egyedüli irányadónak az állam rendezésében; ha látjuk, miként adtak az államnak, az ész uralma biztosítása végett, korlátlan hatalmat, s mint tőnek minden egyest tehetetlenné e hatalommal szemben; s hogy azon alapelvek általános elismerése dacára, mik szerint az államot rendezték, dacára mindazon eszközöknek, melyekkel az államhatalom ereje központo-

sítására rendelkezhetett, dacára azon törekvéseknek, mik szerint az állam ellenében minden ellenállást fizikailag lehetlenné akartak tenni, mégsem sikerült sehol valami szilárdat hozni létre; ha végre látjuk, hogy az államhatalom birtoka, legyen bár egyedúr kezében, vagy a népfőlség nevében gyakoroltassék, azon mértékben lesz mindinkább kéteessé, amint mindazon jogokat, melyekben az államhatalom akadályt lát, s e jogokkal a *történeti jog* iránti tiszteletet megsemmisíték: azt hiszem, meg fogják engedni, hogy a legesélyesebb intézmények, s az anyagi erők, melyeket a központosítás nyújt az államnak, mind nem pótolhatják azon támaszt, melyet a jog iránti tiszteletben bír, s hogy *sem a királyság, sem a nép nem nyer vele, ha mentté teszi magát a történeti jog korlátaiktól.*

Szintoly könnyen meggyőződhetünk a másik pont felől.

Minő tiszteletet érez az egyes minden pozitív törvény iránt, az mindig attól függ, hogy mely előnyöket nyújt neki a törvény.

Amint minden korlátot inkább becsülünk, ha nemcsak idegen, hanem saját tulajdonunk jelölésére is szolgál: úgy az idegen jogok iránti tisztelet szoros kapcsolatban áll a mieink öntudatával. Akitől elvették a tulajdonbírási jogot, nem fog érezni tiszteletet a tulajdon iránt, mint a rabszolga nem a jog iránt. Hogy tehát tiszteljék a törvényt az államban, annak nem egyesek kiváltságának kell lenni, hanem közvagyonnak, s annál erősebb támaszául szolgál az államnak, minél tisztábban felismeri mindenki az összefüggést a törvény és az egyesek személyes érdekei közt. Mindenki csak azt tartja szentnek, amin saját joga alapszik, s azon kérdés, hogy a történeti jog számíthat-e nagyobb tiszteletre, vagy a természetjog bizonyos elvei, mindig attól függ: ettől vagy amattól származtatja-e jogigényeit az egyének többsége.

Ha az államnak korlátlan hatalmat adnak minden egyes fölött, s az egyesek jogait az állam irányában a törvényhozásbani részvételre szorítják: az érintett okoknál fogva azon benső összefüggés érzése, mely az idegen jogok és egyéni érdekek közt létezik, sohasem lehet oly élénk, mint ahol az egyén nemcsak az állam, hanem egyéb közösségek által is érintkezésben áll polgártársaival; s kisebb körökben naponként alkalmául lévén bizonyos jogok gyakorlására, tetteleg átlátja e jogok fontosságát. Sőt az állam mindenhatóságának elve, az alkotmány azon rendelkezése, hogy a többség határoz minden fölött, szükségképp azon meggyőződést idézi elő, hogy a többség akarata az, mely minden jog fölött korlátlan hatalommal határoz, s ez mindenesetre a többség joga iránti tiszteletre vezet, de nem vezet azon jog tiszteletére, mely a többségnek korlátul szolgálhatna. A merőben korlátlan államhatalom elve minden rendíthetetlen jog fogalmával szintoly ellentétben áll, ha e hatalom az összességre, mint ha egyesre van ruházva. Mert ha a többség java vagy akarata az, amittől a többség minden elhatározása függ, s minden egyesnek, ki ez elhatározásokban részt vesz, megint csak személyes akaratára és saját javára kell tekintettel lennie: azon alapelv, hogy a forrás a többség főlséges akaratában keresendő, szükségképp azon meggyőződést kelti föl az egyesben, hogy mindenben csak saját javára kell tekintenie, ami nyilván gyöngíti a mások jogai iránti tiszteletet, sőt magát a jogfogalmat is megzavarja; míg az állam oly rendezése által, melynél fogva a törvényhozás korlátlan hatalmát bizonyos dolgokra szorítják, az egyesben azon öntudat keletkezik, hogy bizonyos körön belül egészen szabadon mozoghat, s csak ez öntudat idézi elő azon meggyőződést, miszerint azt a kört, melyet a törvényhozás mások önálló tevékenységének kijelölt, nem sérthetjük meg saját érdekeink kockáztatása nélkül.

Ami a törvény iránti tisztelet az egyesre nézve, az a jog tisztelete a törvényhozásra. Az állam fönnállására és virágzására szükséges mindkettő. Ha immár azon meggyőződésből indulunk ki, miszerint minden sokaság hatalmának, hogy az egyest ne sértse, szintúgy bizonyos korlátokra van szüksége, mint az egyesekének, sőt hogy ezen korlátoknak, a sokasággal szemközt - éppen mivel a tömegek hatalmasabbak és tekintetet kevésbé ismerők - szükségképp

erősebbeknek kell lenni, s hogy az állam korlátlan hatalmát a jog tisztelete által biztosabban korlátozhatni, mint bármely intézménnyel: ez okból azon intézkedések, melyek jogtiszteletet szülnek s azt fönntartják, annál fontosabbak az állam fönnállására nézve, minél többekre van ruházva az államhatalom; s azon állítás, hogy az államok, melyek az e mű folyamán föllállított elveket követik, szintoly kevésbé nélkülözhetik a jogtiszteletet, mint mások, nemcsak nem szól ez alapelvek ellen, sőt inkább a legfontosabb ok mellettük; mert a különböző formák közt, melyeket az államnak adhatni, bizonyára az a legelőnyösebb, mely az állam erkölcsi alapjait, mindenekfölött a jog és törvény iránti tiszteletet leginkább megszilárdítja.

JEGYZETEK A X. FEJEZETHEZ

(a) Nézetem szerint a korlátlan egyeduralom, hol a bírói függetlenség biztosítva van, s az államhatalom befolyását csak az egész államot illető dolgokra szorították, több biztosítékot nyújthat az állampolgárok jólétének és szabadságának, mint az oly népuralom, mely korlátlanul mindenre kiterjeszkedik, habár senki sincsen is kizárva az abbani részvételből; s mindamellettsenki sem tagadhatja, miszerint valóban korlátlan egyeduralomban sem a bírói hatalom függetlenségét, sem a községek önállóságát nem tekinthetni bizonyos körön belül biztosítottak. Szintoly kevésbé lehet csalhatlan biztosítékoknak tekinteni a hatalommal visszaélés ellen azon alkotmányos korlátokat, mikkel a népuralmat körülveszik.

(b) Ahol csak elismerik az alapelvet, miszerint a közjó a legfőbb törvény, sohasem fog e részben az alkalom hiányzani, s miután a kormányzók és a kormányzottak nézőpontjai közt mindig nagy a különbség, s nagyobb államokban alig találhatni egy érdeket, mely magában véve többségre számíthatna: sohasem tekinthetni veszélytelennek azon lehetőséget, miszerint az államhatalom minden korlátja alól fölszabadíthatja magát.

(c) Mindazon jogok, melyeket az államra nézve lényegeseknek tartunk: a tulajdonjog, családi jog, a törvényhozásban részvétel, amennyiben pozitív törvényeken alapszanak, mind a történeti jogok sorába tartoznak.

XI. FEJEZET

EGY LEGFŐBB TÖRVÉNYSZÉK SZÜKSÉGE

Minden államban szükségképp egyik uralkodik e kettő közül: a *törvény* vagy az *anyagi erő*. Mihelyt kivontuk magunkat az első uralma alól, azonnal meg van alapítva a második uralma.

Az emberi nézetek különbségei s azon befolyás mellett, mellyel személyes nézeteink vannak ítéletünkre, csak annyiban uralkodhatik a törvény, amennyiben van bizonyos bírói hatalom, mely a törvényt magyarázza, alkalmazza és végrehajtja. Innen következik, hogy ha az állam és egyes részei közt fönnálló viszonyokat törvénnyel kell rendezni: az alkotmány által meghatározott viszonyok fönntartása végett ítélőszékekre is van szükség, melyek az államhatalom és az állam egyes részei közt fönnforgó minden kérdésben határozzanak afölött: *vajon a kérdésben levő tárgy a törvény szerint az államnak vagy egyes részeinek hatáskörébe tartozik-e?*

Amint a rendezett ítélőszékek fönnállása, melyeknek az egyesek jogigényei fölött kell ítélniök, minden rendezett állam szükséges föltétele, mihelyt az alkotmány az állam egyes részeinek bizonyos jogokat adott: szintűgy szükségesnek kell tartanunk bizonyos bírói hatalmat, minden ebből származó jogviszonyoknak eldöntése végett, s döntvényeinek az állam és egyes részei közt előforduló kérdésekben ugyanazon erőt kell tulajdonítanunk, mely minden bírói ítéletet a dolog természete szerint illet minden egyeseket illető kérdésben; hogy tudniillik azokat a *bíróilag eldöntött esetre* nézve sem a törvényhozó, sem a végrehajtó hatalom föl ne forgathassa.

Akit az államban az uralkodás illet - legyen bár a nép, avagy egyes ember -, megváltoztathatja az állam alkotmányát; akikre a törvényhozó hatalmat ruházták (a), eltörölhetnek egyes törvényeket, újakat hozhatnak, s azáltal új szabályokat adhatnak a bírói hatalom elé, melyek szerint kell ítélnie; de míg az alkotmány fönnáll, s a törvény nincs eltörölve, a bíró egyes esetre kimondott ítélete fölötté áll a törvényhozás akaratának, fölötté az uralkodó hatalmának. A bírói hatalom e fensősége nem egyéb a törvények fensőségénél, és csak ha az önkényben keresik az uralkodást, s ha az államra annyira nem illő „mindenható” epithetont a képtelenség legszélso határaiig viszik, és azt állítják, hogy a mindenható államhatalmat még törvényekkel sem korlátozhatni: csak akkor hihetjük, hogy a bírói hatalom e fensősége ellentétben áll a fölségi jog fogalmával. Miután a jogi alapon rendezett állam és a kényuralom közt az a lényeges különbség, hogy amabban a törvény, ebben emberi akarat (egyes vagy sok ember akarata) uralkodik: minden államot mindig kényúrinak kell tartanunk, melyben a bírói hatalom ezen állását el nem ismerik.

Igen helyesen jegyzé meg Benjamin Constant, hogy az érdekek különfélesége, a hatalom kiterjesztésének velünk született ösztöne s azon sokoldalú ellentétek mellett, melyek ebből támadnak oly államokban, ahol nem kizárólag egyes emberre vagy osztályra ruházták a törvényhozást, az állam, ha mégoly tökéletesen megosztják is a hatalmakat, s a polgárok minden osztályának illő befolyást adnak is a törvényhozásra, nem képes föladatának megfelelni; sőt *egy közvetítő hatalomra* van szükség, mely által az államban működő hatalmak közül mindenik bizonyos korlátok közt tartassék, s közremunkálásuk az alkotmány értelmében intéztessék (b).

De ha B. Constant továbbá azt állítja, miszerint nagy előnye az alkotmányos egyeduralkodásnak, hogy a király személyében ily közvetítő hatalmat állítanak elő: (c), nézetem szerint téved, éspedig azért, mivel a király alkotmányos államokban majd sohasem *semleges*, sőt az

állam érdekében és állásánál fogva, kötelességei sértése nélkül nem is lehet semleges, amit alapelvei alkalmazásában, munkája folyamán, maga B. Constant is átlátott (*d*).

Főntebb figyelmeztettem olvasóimat, mi rossz eredményei vannak az államra nézve annak, ha a királyságot csupán a végrehajtó hatalom fejének tekintik: nem kisebb ártalmak vannak, ha csupán közvetítő hatalomnak tekintjük a királyt. Ha ezt akarjuk, vagy hatalmat kell adnunk a királyságnak, hogy az államban levő minden hatalmat közvetítő határozatai elismerésére kényszeríthessen, ami nem egyéb korlátlan hatalomnál; vagy csupán tanácsadás jogára kell szorítnunk, mikor aztán erőtlennül állana a többi hatalmak ellenében. Egyik sem fér össze a föladattal, melyet a királyságnak alkotmányos országokban meg kell oldania.

Mert miben áll e föladat?

Ha minden államnak egy főbb hatalomra van szüksége, mely számára törvényt hoz és kormányozza, s az állam főnnállása azon erőtől függ, mellyel e hatalom bír; ha tehát e hatalmat sem nem oszthatni meg, sem nem gyöngíthetni, s a közbiztonság attól függ, hogy az uralkodó akarata, ha *egyszer törvényes alakban nyilatkozott*, ne kelljen semmiféle akadállyal küzdenie: a biztosság, melyre az egyesnek a korlátlan hatalom ellenében szüksége van, csak abban keresendő, hogy a legfőbb hatalmat az államban (a fölségi jogot) többek közt osztják meg, s gondoskodva van afelől, hogy *csak bizonyos formák közt lehessen* azt gyakorolni, melyek megóvnak bennünket az elhamarkodástól. Az alkotmányos egyeduralom előnye csupán abban áll: hogy ezt a célt jobban elérhetni ez alakban, mint bármely másban.

Azon intézkedés által, miszerint a király beleegyezése nélkül semmi sem válhatik törvénné, s hogy a király kormányi eljárásaira felelős miniszterének ellenjegyzése szükséges, jelentékeny befolyást adnak a királyságnak a törvényhozásra s a nép képviselőinek a kormánya; úgy hogy mindazon esetekben, midőn a dolgok természete szerint csak a fölséges államhatalomnak kell határozni, egyik sincs kizárva a részvételből ama tényezők közül, melyek közt a fölségi jogot megosztották: míg a királyságra ruházott jog által, miszerint a minisztereket kinevezheti, s ezek felelőssége által egyszersmind arról is van gondoskodva, hogy akikre a végrehajtó hatalom bízva van, mindig függésben legyenek az uralkodó hatalomtól, azaz: mind a királytól, mind a nép képviselőitől, akik közt meg van osztva a fölségi jog.

Fél század óta a királyságot oly kizárólag csupán a végrehajtó hatalom fejének tekintették, s annyit összebeszéltek az ismeretes tétel fölött: „le roi règne et ne gouverne pas” („a király országol és nem kormányoz”), hogy a fönnebbiekben előadott nézetek alkalmasint paradoxoknak tetszenek; de mivel mindazon előnyök, melyeket a szilárd alapú királyság nyújt alkotmányos országokban, éppen annak *törvényhozói működéséből* származnak, s legfontosabb teendői csak annyiban látszanak ésszerűeknek, amennyiben a királyt a törvényhozó hatalom kiegészítő részéül tekintik, aki nem csupán képviselője, hanem egyszersmind részese az állam fölségének: egyáltalában el kell térnünk a tudományban efölött felállított előítélettől, bármennyire szentesítessék azon nagy nevek által, kik azt védték. Sohasem fog sikerülni a politikának egy oly egyént, akit oly nagy hatalommal ruháztak föl, mint alkotmányos országokban a királyt, megfosztani minden egyéniség természetes tulajdonától: hogy tudniillik ne akarjon, s akaratát végrehajtani ne kívánja. Mivel a királyok emberek, éppen azért minden kísérlet meghiúsul e részben, s vagy a királyság vagy a polgári szabadság bukásával végződik.

De ha a királyt a törvényhozó hatalom egy részéül tekintjük, ami, mint mondók, egyáltalában szükséges, ha a ráruházott jogokat ésszerűen ki akarjuk magyarázni: önként következik, hogy a király nem vállalhatja el a közvetítő hatalom (*pouvoir neutre*) tisztét; hanem azon esetekben, midőn a fölségi hatalom különböző tényezői közt összeütközések származnak, vagy kérdés támad a jogkör fölött, melyet az alkotmány az államnak s egyes részeinek kiszabott, szintúgy

ítélőszékekre kell bízunk a közvetítő eljárást, mint mindannyiszor, valahány esetben az egyesek érdekei és igényei jönnek összeütközésbe (e).

A bírói hatalom fensősége a többiek fölött elvileg nem ellenkezik a fölségi jog fogalmával, sőt tapasztalás szerint az államban levő jogok egyik legszilárdabb biztosítékaul tekintendő, s majd mindenütt annak ismerék el.

Mindazok, kik az észak-amerikai szabadállamok alkotmányáról nem azon lelkesedéssel, mely egy oly nagy köztársaság láttára eltölti az idegent, hanem oly tárgyismerettel beszélnek, melyet a politikai intézmények eredményei felől csak azok tehetnek sajátjukká, kik közöttük élnek, egyértelműleg oda nyilatkoznak: hogy az unió fönntartását s az észak-amerikai alkotmány nagyszerű eredményeit nagyobb részint az ítélőszékek üdvös befolyásának tulajdoníthatni. A legfőbb törvényszék nélkül, az egyes államok közti soknemű ellentétek s önállóság utáni erős törekvések mellett, rég fölbomlott volna az unió köteléke, vagy a szövetséges államok helyébe központosított állam lépett volna, Franciaország mintájára. Az államösszesség és egyes részei közötti viszonyok rég fölbomlottak volna, s az államok és egyes részeiknek illetősége közt a helyes határokat - mely határoknak kell tulajdonítani, hogy a korlátlan népföltség elve az egyéni szabadságot, s az önkormányzás joga a szövetség fönállását Amerikában nem veszélyezteti - rég összerombolták volna, ha el nem ismerik s az alkotmány egyik támaszául nem tekintik az amerikaiak azon alapelvet: *miszerint a törvényszékek föladata közvetítő testületül állani a törvényhozás és nép közt, oly célból, hogy egyebek közt az utóbbit a hatalmának kijelölt korlátok között tartsa.*

Azonban egyáltalában nem szükség Amerikába mennünk, hogy a bírói hatalom fensősége elvét ez értelemben elismerve lássuk a többi hatalmak fölött.

A francia parlamentek ama híres joga, miszerint a királyi ordonnance-ok csak akkor emelkedtek törvény erejére, ha azokat regisztrálták, egészen ez elveken alapszik. Ha föltették, hogy az egyedúri hatalom Franciaországban nem egészen önkényes, hanem bizonyos alaptörvényekhez van kötve, melyeket annak nem szabad áthágnia (mint ezt XIV. Lajosig maga a királyság is elismeré, s utána is a míveltebbek többsége mindig állítá): oly hatalom szükségét is át kelle látniok, mely afölött határoz: nem ütköznek-e az egyes ordonnanceok ez alaptörvényekbe, s olyanokul tekinthetők-e, melyekben a királyság megtartá törvényes határait, s melyeknek annál fogva mindenki engedelmisséggel tartozik? Az „états généraux” megszűntével az egész törvényhozó hatalom a királyságra ment át Franciaországban; a parlamentek által igénybe vett beiktatási jogot pedig nem a törvényhozó hatalom egy részéül, hanem egészen azon szempontból kell tekinteni, amelyből a legfőbb törvényszékre ruházott jogot bíráljuk Amerikában, mely szerint azt azon kérdés eldöntése is illeti: hogy a törvényhozás szabályai egyezők-e az alkotmánnyal? Amily kevésbé vonhatni ebből azt a következményt, hogy a legfőbb törvényszék Amerikában maga a törvényhozás fölött áll, míg az alkotmányos körében forog, vagy hogy e törvényszék részes a törvényhozásban: szintoly kevésbé mondhatni ezt a francia parlamentektől. Mint a legfőbb törvényszékre ruházott jog amott csak azon elvből foly, hogy az alkotmányban kimondott alaptörvény fölött áll az egyes törvényhozások akaratának: úgy a francia parlamentek állása természetes következménye volt azon meggyőződésnek, miszerint Franciaországban is vannak bizonyos alaptörvények, s hogy a királyság hatalma csak az e törvények által megszabott határokon belül korlátlan, s mivel a parlamentek állása, e szempontból tekintve, ésszerű volt, azért tartá fön magát mindig annyi támadás ellenében, míg a francia forradalom azon elvet állítá föl - vagy legalább követte -, hogy az állam törvényhozó hatalmát semmi alaptörvény nem korlátozhatja, s így egyberontá az ésszerű alapot, melyen a főtörvényszékek hatásköre nyugvék.

Századokon át törekedtek Németországban Amerika főtörvényszékéhez hasonló bíróságot alkotni, és minden törekvés, a célnak megfelelő „Kammergericht”-et hozni be s annak tekintélyét megalapítani, onnan magyarázható, hogy tisztán belátták, hogy ha a birodalom egyes részeinek némi önállóságot adnak, anélkül, hogy az egységet föl akarnák emiatt bontani, mind a birodalom, mind egyes részei alkotmányyszerű állásának fönntartása tekintetéből egy főtörvényszék fölállítása szükséges, melyet illet minden kétséges esetben a legfőbb határozás. Ugyanezt találjuk más államokban; mert ha a Justicia állását Aragoniában (f) egészen kivételesnek akarjuk is tekinteni: bizonyos mindazáltal, hogy azon benső összeköttetés mellett, mely az egész középkorban volt a birtokjog és törvényhatóság közt, gyakran fordulván elő eset, midőn bizonyos kiváltságok magyarázata fölött kétség támadt, a kétes illetékességi kérdések eldöntése az állam és egyes részei közt a középkorban mindenütt a bírói hatalomra volt bízva; miután a birtok kérdése fölötti ítélet, összeköttetésben állván a törvényszéki illetékesség kérdésével, magában foglalá azon kérdés eldöntését: meddig terjed a király, meddig az egyes községek és hűbérurak törvényhatósága?

Általában sohasem vonta kétségbe a királyság e tekintetben a bírói hatalom fensőségét, sőt még azon alapelvet sem vette gyakorlatilag alkalmazásba: miszerint a fölség, saját beleegyezése nélkül, vád alá nem vétethetik - oly alapelv, melyet Amerikában követnek, s mely némi kellemetlenségekre adott alkalmat (g).

Sőt a bírói hatalom ezen fensőségét mindig a fönnálló viszonyok legjobb biztosítékának s ezáltal a trón legerősebb támaszának tekintették. Miután még korlátlan egyeduralkodásban is a bírói hatalomra van hagyva az oly jogesetek eldöntése, midőn az alkotmány értelmezése határozza meg az ítéletet (mint a fölségsértés legtöbb esetében, s ha a köztisztviselőknek megtagadják az engedelmisséget); és sohasem tekintették a korona méltóságával összeférhetlennek, hogy az egyesekkel, azoknak magánköveteléseit illetőleg, bíró előtt szót váltson, és egyesek ellen csak a bíró előtt keresse igényeit; sőt miután az előbbi éppen azon lényeges ismertetőjel, mely a korlátlan királyságot a kényuralomtól megkülönbözteti, s az utóbbit a vagyoni egyedüli biztosítékául és így az állam legbiztosabb alapjául tekinthetni: egyáltalában nincs ok, mely miatt azt tehetnők fel, hogy a fölségi jog fogalmával nem fér össze szintén ítélőszékekre bízunk az állam és egyes részei jogköre fölött támadható minden kérdés eldöntését. A birtokjog sem fontosabb az államra nézve, amint azon körülmény, hogy az abban fönnálló hatalmak közül mindenik alkotmányyszerű jogkörén belül mozogjon.

Mindegy e részben: egyedűr vagy választott népképviselők kezében van-e a főhatalom. Mert ha helyes azon megjegyzés, hogy a hatalom sokakról mindig kevesekre száll, szintoly gyakori az eset, hogy a hatalom, ha lassankint kevesek kezére jutott, mindig erőszakosan ragadja azt ki onnan a sokaság, s hogy tehát minden esetben kell gondoskodni arról, hogy minden hatalom az alkotmány által kijelölt határai közt maradjon. E föladatot pedig csak a bírói hatalom által oldhatni meg az állam érdekében, mivel csupán azt bízhatni meg a föladattal, hogy mindent bizonyos határok közt tartson, anélkül, hogy félnünk kelljen, miszerint maga lépi azokat át. Csupán a bírói hatalom annyira gyöngye anyagilag, hogy ez állással nem él vissza (b).

Mint kelljen rendezni a legfőbb törvényszéket, melynek az állam és egyes részei közt keletkező illetékességi kérdések fölött kell határozni, oly kérdés, melyet az egyes országok különböző viszonyai, míveltségi állapota s az azokban uralkodó nézetek szerint különbözőleg kell megoldani; de e tekintetben is vannak némi általános alapelvek. Azok tudniillik, melyek szerint minden törvényszéket kell rendezni, ha azt akarjuk, hogy megfeleljen a közbizalomnak, és megérdemlje azt.

Röviden megérintjük azt.

Minden emberrel vele született a jog érzéke; legalább a szilárd alapon nyugvó jogviszonyok hasznai oly nyilvánvalóak, hogy minden bíróban föl kell tennünk, miszerint a törvények értelmében igazságos törekszik lenni, amennyiben különös okok nem akadályozzák e törekvésében. Minden célszerű törvénykezési rendszer föladata ennél fogva csupán ez okoknak elhárításában vagy legalább gyengítésében áll.

Evégből két dolog szükséges:

1. a bírónak bírnia kell eszközzel, hogy a jog ismerésére juthasson;
2. oly helyzetben kell lennie, melyben személyes kár avagy haszon nélkül kimondhassa ítéletét, s mindamellett függésben maradjon a törvénytől.

Bármi különbözőleg rendezték a törvényszékeket különböző országokban: mindenütt csak e célt tartották szem előtt.

Egyik leghatályosb eszköz, miáltal a jog fölismerését lehetővé tesszük a bírónak, a törvények világossága. Ezenkívül a kérdés tény- és jogi álladékanak megosztása, a föllebbvitel, bizonyos időkor, melyben valaki bírói hivatalt viselhet, kizárván az ifjú és agg korúakat, végre a bizonyítás határozott formulái - mindmegannyi eszköz, mely a bírót megőrzi a tévedéstől.

Fontosabb, egyszersmind sokkal is nehezebb, intézményekkel biztosítani a bírák függetlenségét. Mert amint minden, ami által a bírónak lehetségessé teszik a jog fölismerését, haszontalanná válik, ahol nincs meg a függetlenség, s valóban független bírák a hibás törvénykezési rendszert is legalább tűrhetővé teszik: úgy azon út és mód, miszerint a törvényszékek függetlenségét létesíteni törekszenek, nagyrészt az állam alkotmányától s azon hatalomtól függ, mely ellen éppen védeni kell a törvényszékek függetlenségét.

Ha a törvényszékek önállóságát az egyes túlnyomó hatalma ellen kell védeni, alig találhatni az esküdtszéknél jobb formát: ugyane célt elérhetni a bírák nagyobb száma, elmozdíthatlansága s még nagyobb mértékben örököségi volta által (i).

Vége a törvényszéki eljárás titokban tartása is szükséges biztosítékául tekinthető a bírói hatalom függetlenségének oly állapotokban, hol a szabadság hiányzik; mert ahol a hatalomnak nincsenek korlátai, merényletek ellen a titok leplére van szüksége a jognak.

Ha a népnek jelentékeny befolyása van az államra, s a bírói függetlenséget a tömegek befolyása ellen kell védeni, az esküdtszék, amennyiben a nép erkölcsével és szokásaival egybehangzik, igen célszerű lehet az oly esetek eldöntésére, melyek egyeseket illetnek; de *bizonyára nem az, ahol az állam érdeke forog fön*n: mert mindazon okok, melyeket korlátlan egyeduralkodásban ez intézmény mellett fölhoznak, ott, ahol a nép uralkodik, szintazon mértékben szólnak ellene, és pedig annál inkább, minél nagyobb befolyást gyakorol a nép az állam kormányára. - Ily államokban a bírák nagy számában kell egyik eszközt keresnünk a bírói függetlenséget fenyegető veszélyek ellen. Mindig legjobb hasonló viszonyok közt, ha állandó bírákra bízzák a bírói hatalom gyakorlását az államot érdeklő esetekben, és ha a befolyás, melyet a bírói helyek betöltésére a népnek mindenesetre adni kellene, sem az egyes bírák elmozdítására nem terjeszkedik ki, sem a választhatóság tekintetében nem korlátlan.

Miután a függetlenség erkölcsi tulajdon, mely annál fogva mindig inkább a bíró egyéniségétől, mint állásától függ, s mindazon momentumokat, melyek az egyes ítéletére befolyással vannak, sem előre ki nem számíthatni, sem az államnak rendelkezésére álló eszközökkel erejükben nem csökkenthetni: önként következik, hogy magukban véve azon eszközök is mind nem kielégítők, melyekkel a bírói hatalmat függetlenné törekszenek tenni.

Hogy a törvényszékek föladatuknak megfeleljenek, nem elég, hogy az egyes bíró minden idegen befolyástól független legyen; hanem szükséges még az is, hogy a *törvénytől mindig függőnek érezze magát*, amit csak akkor várhatni bizton, ha azon eszközökön kívül, mikkel a bírót idegen befolyásoktól megóvni törekszenek, egyszersmind motívumokról gondoskodunk, melyek kötelessége teljesítésére buzdítsák.

Ilyes motívum a felelősség.

Nézetem szerint a vesztegetésen és oly eseteken kívül, midőn a bíró szemlátomást megsértette a törvény által megszabott formákat (*k*) - fensőbb hatóság előtt felelősségre vonni és büntetni nem lehet.

Megengedem, hogy jöhetnek elő esetek, mikben minden valószínűség arra mutat, hogy a törvényt *tudva* sértette a bíró, s különösnek tetszhetik, ha ez esetekben is minden felelősség alól fölmentik: azonban a bírák ilyen jogsértéseiből eredhető baj mindig kisebb, mint volna az, mely a bírói függetlenség megsemmisítését vonná maga után; mindig jobb tehát azon lehetőségnek kitéve lennünk, annál inkább, mivel nincs hatóság, melyre a bírák felelősségre vonását veszély nélkül bízhatnók. Legkevésbé alkalmas erre a törvényhozó hatalom, miután a bírák függetlenségét némely esetekben éppen az ellen kell leginkább védeni. De mivel a *törvényes* felelősséget el nem fogadhatjuk, éppen azért szükséges, hogy a bírói hatalom *erkölcsi* felelősségnek legyen alávetve. Éppen ezen alapszik minden, amit Bentham az egyes bírák előnyeiről fölhoz (*l*), s legfontosabb ok, amit a nyilvánosság mellett fölhozhatni.

Sokat beszéltek a nyilvánosság azon hatásáról, hogy a törvényt tágasabb körben megismerteti, s a törvény iránti tisztelet gyakorlatilag megerősödik azáltal a népben. Megvallom, én egyáltalán nem osztozom e nézetben.

Amint a polgári jogesetek nyilvános tárgyalása, egészen egyszerű kérdéseket kivéve, keveset tesz a jogilag nem képzett osztályok jogismeretére: úgy a büntető törvénykezés nyilvánossága, nézetem szerint, inkább káros, mint hasznos befolyással van e részben. Legtöbb esetben, midőn a tömegnek szabad bejárást engednek a törvényszéki tárgyalásokra, ahol a védő a büntettnak minden mentő okát kiemeli, hosszasan tárgyalják elkövetése és titkolása minden módját, ugyanazon, sőt fontosabb okok is szólnak a nyilvánosság ellen, mint amik miatt a közönséget szeméremszértő büntettek törvényszéki tárgyalásakor ki szokták zárni (*m*).

Hogy a nyilvánosságot a jó büntetőeljárás egyik legjobb biztosítékául tarthatni, csupán abban kell valódi okát keresnünk, miszerint a bírót ítéletére nézve felelőssé teszi a közvélemény előtt - s ez a nyilvánosság ellen fölhozható minden más nehézségnél jóval túlnyomóbb fontosságú ok.

Amint minden törvénykezési rendszernél, hogy céljának megfeleljen, lehetővé kell tenni a bíróra nézve, hogy a jogot fölismerje, s függetlenségét védeni, erkölcsi felelősségét biztosítani kell: még nagyobb mértékben ez az eset oly törvényszékekre nézve, melyek az alkotmány fönntartása fölött őrködnek, s az állam és egyes részeinek törvényes jogköre fölött határoznak. Azonban itt, mint egyéb hasonló esetekben, általában nem mondhatni meg: mely intézmények által érhetni ezt el az egyes államokban.

Az államtudomány csak az irányt szabhatja meg általában, melyet követni kell, s mely minden államban ugyanaz marad; de mely eszközökkel érhetni el legjobban az előforduló esetekben a kitűzött célt, ez mindig a körülményektől függ, s csak néhány alapelv van, mely e részben általános érvényességgel bírhat. Ilyenek:

1. hogy a bírói hatalom üdvös hatását e részben biztosítsuk, mindenekelőtt szükséges, miszerint az alkotmányban tisztán ki legyen jelölve a határvonal az állam és egyes részeinek jogköre közt;

2. hogy a bírói hatalmat olyanokra bizzák, akik, sem letehetők, sem előmozdíthatók nem lévén, függetlenek, s magas állásukban több fogékonysággal bírnak az erkölcsi felelősség hatásai iránt; de sohase bizzák a népre vagy azokra, akik, mint az esküdtek, csak az államhatalom befolyása ellen biztosítvák, s nem saját osztályuké ellen, és mentek minden személyes felelősségtől.

Nem szenved kétséget, hogy sohasem könnyű, gyakran éppen legyőzhetlen nehézségekkel jár oly törvényszékek rendezése, melyek e kellékeknek megfelelnek; azonban - ha egyszer beláttuk, hogy az államhatalom tevékenysége csak úgy lehet üdvös, ha az államot általában és közvetlen érdeklő ügyekre szorítják, s a községeknek és az állam egyes részeinek bizonyos önállóságot adnak - mellőzhetlenül szükséges ilyen célszerűen rendezett bírói hatalom alkotása. Ha az egyes községeknek, grófságoknak vagy tartományoknak bizonyos jogkört engednek, melyet az államhatalomnak sem szabad áthágnia: sohasem kerülhetni ki egészen, hogy az illetékesség fölött vitás kérdések ne keletkezzenek; s azoknak eldöntését sem a törvényhozásra nem hagyhatni, mely ezáltal túlterhelhetnék ügyes-bajos dolgokkal, s gyakran, maga is érdekelt lévén, illetékességgel sem bírna, sem a kormányra nem bízhatni; nem tehetvén föl róla a kellő részrehajlatlanságot, valahányszor saját hatalomköre kiterjesztése forogna szóban. Az oly viszonyok pedig, mik szerint az államhatalom kihágásait azzal akarják akadályozni, hogy az egyes községeknek jogot adnak, miszerint a kormány törvénytelen befolyása ellen - mint a középkorban volt - abban keressenek védelmet, hogy parancsait ne hajtsák végre, e viszonyok, mondom, nem férnek egybe az újabbkori államok állásával és föladatával. (Az úgynevezett „vis inertiae”) („tehetetlenségi erő”) a helyhatósági önállóság legjobb biztosítéka lehet ugyan: de csupán az állam ereje rovására; s oly időszakban, midőn annyi követelést tesznek szükségképp az állam irányában, s az állam önállósága, a közszabadság ezen föltétele, oly nagy erőt igényel, józanul nem kereshetjük az államhatalom erőtlenségében a szabadság biztosítékát (n).

JEGYZETEK A XI. FEJEZETHEZ

(a) Hol az összes fölségi jog gyakorlása a törvényhozó testet illeti, ennek nem vonhatni kétségbe azon jogát, hogy magát az alkotmányt is megváltoztathatja; azonban ez nem mindeünnit van így. Az észak-amerikai szabadállamokban, s általán véve mindenütt, ahol az alkotmányban különösen meg van szabva, mely úton változtassák meg az állam alaptörvényét, a törvényhozó hatalom nem terjed ki az alkotmány megváltoztatására; honnan következik, hogy az uralkodó és a törvényhozó test közt ily államokban lényeges különbség van, s az utóbbinak mindazon eljárásai, melyekben a teljhatalomnak alkotmányilag kijelölt föltételeit áthágja, szintoly érvénytelenek, mint bármely fölhatalmazottnak tettei, ha túlhág fölhatalmazása határain, mely szerint kelle eljárnia. - Ahol csak ekképp korlátozzák a törvényhozó testet, s az alaptörvény megsértethetik az állam törvényhozása által is: ott nem vonhatni kétségbe azon intézkedések célszerűségét, mik szerint egy legfőbb törvényszékre bizzák azon kérdés eldöntését, hogy a törvényhozás nem lépte-e túl eljárásaiban megbízatását; miután, ha egyszer az elidegeníthetlen népfölség elvéből indultak ki, s a törvényhozó testet csupán a fölség képviselőjéül tekintik, melyet az, bizonyos föltételek alatt, jogai gyakorlásával megbízott, kétséges esetekben azon kérdésnek eldöntését: vajon mennyiben felelt meg a törvényhozás ezen feltételeknek? vagy bizonyos törvényszékekre, vagy a népre kell ruházni, s azon állítás,

miszerint az állam törvényhozását nem vethetni alá a bírói hatalom ítéleteinek, szükségképp a fölkelési jog elismerésére vezet.

(b) Les trois pouvoirs politiques, tels qu'on les a connus jusqu'ici, le pouvoir exécutif, législatif et judiciaire, sont trois ressorts qui doivent coopérer, chacun dans sa partie, au mouvement général, mais quand ces ressorts dérangés se croisent, s'entrechoquent et s'entravent, il faut une force qui les remette à leur place. Cette force ne peut être dans un de ces ressorts, car elle lui servirait à détruire les autres; il faut qu'elle soit en dehors, qu'elle soit *neutre* en quelque sorte, pour que son action s'applique partout où il est nécessaire qu'elle soit appliquée, et pour qu'elle soit préservatrice et réparatrice sans être hostile. *Cours de politique constitutionnelle* I. 2. (A három politikai hatalom, ahogyan eddig ismeretesek voltak, a végrehajtó, törvényhozó és bírói hatalom, három mozgatórugó, amelyeknek - mindegyiknek a maga körében -, hozzá kell járulniuk az általános mozgalomhoz, de amikor ezek a rugók pályájukból kilépve, összeütköznek, keresztezik és megakasztják egymást, kell egy olyan erő, amely azokat helyükre visszavezesse. Ez az erő nem lehet e rugók egyikében, mert az arra szolgálna neki, hogy a többit megsemmisítse; kell, hogy körülük kívül álljon, hogy némiképpen *semleges* legyen, hogy működése mindenütt érvényesülhessen, ahol érvényesítésére szükség van, és hogy a bajoktól óvjon, s sérelmeket orvosolja, anélkül, hogy ellenséges legyen.)

(c) La monarchie constitutionnelle a ce grand avantage, qu'elle crée ce pouvoir neutre dans la personne d'un roi. *Ibid.* (Az alkotmányos monarchiának az a nagy előnye van, hogy ezt a semleges hatalmat egy király személyében létesíti.)

(d) M. de Chateaubriand a adopté mon principe et jusqu' aux développements qui l'appuient, et qu'il en a fait, dans le douzième chapitre de *La monarchie selon la Charte*, une très éloquente paraphrase. Je l'en remercie; mes idées ne peuvent que gagner en étant reproduites par un interprète d'un talent si rare. Seulement il les exagère un peu; il prétend tellement réduire le monarque à la qualité de spectateur, qu'il dit en propres termes: *Que le roi ne forçant point son ministre, si celui-ci n'obtempère pas à l'avis du roi, le roi n'insiste pas. Le ministre agit, fait une faute, tombe, et le roi change son ministre.* - Ce n'est certes pas ainsi que je l'entends. Quand le roi voit un ministre prêt à faire une faute, il ne reste pas impassible. Il ne laisse pas commettre une faute, dont la nation porterait la peine. Il ne force pas son ministre, mais il le renvoie avant que la faute ne soit commise. *Ibid.* p. 191. (Chateaubriand úr elfogadta az én alapelvemet, egészen az azt alátámasztó fejtegetésekig, amelyeknek a *La monarchie selon la Charte* tizenkettedik fejezetében igen ékesszóló parafrázisát adta. Köszönetet mondok neki ezért; eszméim csak nyerhetnek azáltal, hogy egy ilyen kivételes tehetségű tolmács reprodukálja őket. Csakhogy kissé eltúlozza ezeket; az uralkodót olyannyira a szemlélő minőségére kívánja korlátozni, hogy szó szerint ezt írja: *Minthogy a király nem kényszeríti miniszterét, ha ez nem veti alá magát a király véleményének, a király nem unszolja. A miniszter cselekszik, hibát követ el, megbukik és a király minisztert cserél.* - Én minden bizonnyal nem így értem. Ha a király látja, hogy a miniszter azon a ponton van, hogy hibát követessen el, nem marad tétlen. Nem enged elkövetni egy hibát, amelynek a nemzet látná kárát. Nem kényszeríti miniszterét, hanem elbocsátja, mielőtt még a hiba elkövetésére sor került volna.)

(e) B. Constant ellenkező véleményben van: Lorsque les citoyens divisés entre eux d'intérêt se nuisent réciproquement, une autorité neutre les sépare, prononce sur leurs prétentions, et les préserve les uns des autres. Cette autorité est le pouvoir judiciaire. De même, lorsque les pouvoirs publics se divisent et sont prêts à se nuire, il faut une autorité neutre qui fasse à leur égard ce que le pouvoir judiciaire fait à l'égard des individus. Cette autorité dans la monarchie constitutionnelle c'est le pouvoir royal. Le pouvoir royal est, en quelque sorte, le pouvoir

judiciaire des autres pouvoirs. *Ibid.* p. 7. (Amikor az állampolgárok, érdekeiknél fogva megoszolva, kölcsönösen kárt okozna egymásnak, egy semleges hatalom szétválasztja őket, ítél követeléseik fölött és megóvjá egyiküket a másiktól. Ez a tekintély a bírói hatalom. Ugyanígy, amikor a közhatalmak meghasonlanak és készek egymásnak ártani, kell egy semleges tekintély, amely azt tegye irányukban, amit a bírói hatalom tesz az egyének irányában. Az alkotmányos monarchiában ez a tekintély a királyi hatalom. A királyi hatalom némileg a bírói hatalom a többi hatalom irányában.) Ki tagadhatja, hogy ezáltal a királyság állása lényeges változást szenved, s hogy a többi hatalmak állása az államban fönn tartatlan lenne, azon esetben, ha a királyságot, bírói hatalommal ruházván föl, egyszersmind meg nem fosztanák az anyagi erő azon eszközeitől, mikkel most rendelkeznek?

(f) Az aragoniai Justicia egyik legfontosabb föladata abban állott, hogy joga volt minden királyi parancsnak és rendeletnek érvénye fölött ítélni. Az egész intézmény okát tisztán fejezi ki a Furo de soprarbe egyik törvénye (mely, ha hitelességét kétségbe is vonják, szintoly jelentékeny befolyást gyakorolt a középkor folyamán Aragoniában uralkodott jognézetekre, mint az Izidor-féle döntvények az egyházjogra) a következő szavakban: Ne quid autem damni detrimentive leges aut libertates nostrae patiantur, *judex quidam medius adesto*, ad quem a rege provocare, si aliquem laeserit, injuriasque arcere, si quas forsan reipublicae intulerit, jus fasque esto. *Blancas Commentarii* p. 26. 6. Prescott: *History of the Reign of Ferdinand and Isabella*. (Hogy törvényeink és szabadságaink kárt ne szenvedjenek, legyen egy közvetítő bíró [döntőbíró], akihez fellebbezni lehet a királyi döntés ellen, ha ez megsértett volna valamit, vagy jogtalanul sújtotta volna az országot.)

(g) Jay főbíró különbséget tesz szavazata indoklásában a „*Chrisholm executors v. Georgia*” esetében az egyes állam és az Egyesült Államok vád alá vétele között. „Az államok vagy egyes polgárok elleni vád esetekben, úgymond, törvényes és alkotmányos eljárásuk és ítéletük minden részében az Egyesült Államok végrehajtó hatalmának ereje támogatja a nemzeti ítélőszékeket. De az Egyesült Államok elleni vád esetekben nincs hatalom, melyhez a törvényszékek folyamodhatnának.” - „A legborzasztóbb kegyetlenségek és szenvedhetlen halogatások fordultak elő, úgymond J. Story (*Commentaries on the Constitution of the United States*), érdemes hitelezők súlyos veszteségeket szenvedtek, s gyakran teljes romlásba sülyedtek az igazságszolgáltatás lassúsága miatt, mit a törvényhozás csak sok évi alázatos kérelmek után szolgáltatott ki.” F. I. Buss: *Das Bundesstaatsrecht der Vereinigten Staaten Nordamerikas*. 740. l.

(h) A bírói hatalom ereje tisztán erkölcsi, az egyedüli hatalom az államban, melyről ésszerűen nem tehetni föl, hogy az összes fölségi jogot hatalma alá törekedjék keríteni. Ha a királyságra ruháznák a jogot, hogy a törvényhozó hatalom vagy egyes községek kihágásait megakadályozza, a kényuralomtól lehetne tartani; ha a törvényhozásra ruházzuk, az állam egyes részeinek önállóságát rontjuk lassankint egybe; ha a népre ruházzuk, a forradalomtól lehet félni. A bírói hatalom tévedhet, s - ha önállósága nincs biztosítva - túlságos kedvezéssel viseltethetik az államhatalom vagy az egyes községek igényei iránt; de magára a hatalomra sohasem tarthat igényt; kevésbé tarthatni bitorlástól akkor, ha az, aki azt netalán tenné, semmi hatalmat nem nyer a bitorlással.

(i) Franciaország törvényszéki szerkezete a forradalom előtt, s annak eredményei legjobban megmutatják: mi sokkal fontosabb a bírói hatalom függetlensége minden egyéb tekintetknél, melyeket a törvénykezés rendezésében rendesen követni szoktak.

(k) Világos, hogy nem a bírói hatalom eljárásaiul tekinthetni azon cselekményeket, mikben a törvényes formákat nyilván megsértik.

(l) La probité d'un juge dépend de sa responsabilité, soit au tribunal de l'opinion publique, soit à celui des lois. Or cette responsabilité ne pèse tout entière que sur un juge unique. - Il y a des dévouements pour la vertu, il n'y en a point pour l'infamie. - Bentham: *De l'organisation judiciaire*. ch. X. (Egy bíró tisztessége felelősségétől függ, akár a közvélemény ítélőszéke, akár a törvények ítélőszéke irányában álljon fenn az. Nos, ez a felelősség a maga egészében csupán egy egyedülálló bíróra nehező. - Létezik az erényhez való, de egyáltalán nem létezik a becsstelenséghez való ragaszkodás.)

(m) Paradoxnak, sőt korlátoznak mondhatják e nézetet: de akik e kérdéssel komolyan foglalkoznak, meg fogják engedni, hogy a nyilvánosság, amint napjainkban értik, gyakran hasznos ugyan a vádlottra, de sohasem az a közönségre, s hogy korlátozása, ha anélkül lehet, hogy a nyilvánosság előnyeit föl kelljen adnunk, a közérkölciség érdekében igen kívánatos lenne. Ami a törvényszéki tárgyalások hírlapi közlését illeti, mely szerint minden borzasztó vagy ravaszul kiszámított büntettet a legnagyobb körülményességgel adnak elő a lapokban - e szokás csak ártalmas lehet, s igen óhajtandó, hogy ahol szabad sajtó van, a közvélemény közlönyeinek kezelői ne felednék, miszerint egy lap szerkesztésében az előfizetők száma szaporításán kívül egyéb tekinteteket is szem előtt kellene tartani.

(n) Az állam egyes részeit nem ruházhatni föl „vis inertiae”-vel (tehetetlenségi erő) anélkül, hogy az állam defectus inertiae (a tehetetlenségből eredő fogyatékoság) alatt ne sínylődjék.

XII. FEJEZET

A VALLÁS BEFOLYÁSA AZ ÁLLAMRA

Tény, melynek helyességét senki sem vonhatja kétségbe, ha járatos a történetekben, hogy egy állam sem állhat fönn tartósan vallás nélkül. Oka az, mivel fönnállhatása végett minden államnak bizonyos általában elismert jogfogalmakra van szüksége, s jogfogalmaink mindig vallásos eszméinken alapszanak.

Következőleg az államra is mindig veszélyes, ami a nép hitfogalmait megingatja, s egy államszerkezeti forma sem felelhet meg a szükségeknek, ha az állam nélküli azon erkölcsi biztosítékot, melyet csupán a vallástól kölcsönözhet.

Az állam és vallás közötti benső összefüggést - azon tényt, miszerint a nép hitnézeteit az állam legszilárdabb támaszául tekinthetni - sokan átláták, s gyakran kenetes beszédben taglalák: fölösleges tehát hosszasan fejtegetni oly tételket, melyeknek helyes voltát senki sem vonja kétségbe.

Csak annyit kell megjegyezni, miszerint a gyakorlati életben, legalább valahányszor az állam és egyház közti viszony megalapítása forog fönn, egészen úgy járnak el, mintha az ellenkezőről volnának meggyőződve, s hogy e vád alól azokat sem vehetni ki, akik mindig lehangosabban hirdetik tiszteletüket a vallás iránt.

Rég elmúlt az időszak, midőn szenvedélyesen megtámadták a kereszténységet, azon idők is elmúltak, midőn a közönyösséget hit dolgában a nagyobb műveltség bizonyosságául tekintették, s a tökepezések, az őket fenyegető veszélyek által megtérítve, megint vallásosakká lettek (a).

Mióta Napóleon, ki minden egyébben aggodalom nélkül elfogadta a nagy forradalom hagyományát, az egyház irányában más pályát kezdett követni, minden államhatalom a legnagyobb tiszteletet mutatja a vallás iránt. Belátták, miszerint a fönnálló oltalmára, ha sokak érdekével ellenkezik, a legnagyobb anyagi erő sem elég soha, s annál fogva pártfogás alá vették, az államhatalom érdekeibe bevonták s a legfőbb tisztelet minden jelével környezék az egyházat. Mindamellett be fogja látni minden gondolkodó fő, hogy az állam helyzete az egyház irányában legkevésbé sem célszerű a kitűzött cél elérésére:

1. mert az oly vallás, mely az állam oltalmára szorult, vagy legalább az államhatalom támogatásának köszönheti állását, sohasem szolgálhat annak támaszul;
2. mert a helyzet, melyet az államban adtak az egyháznak, éppen ellentétben áll a kereszténység alapelveivel, mik által a kereszténység oly nagy befolyást gyakorolt összes polgárisadásunkra.

Ha nem durva erőszak eredményeül, hanem jogi intézménynek tekintjük az államot, melyet anyagi és erkölcsi érdekeink biztosítása végett alkottak, s az emberek meggyőződéseiben kell valódi alapját keresnünk: azon elvek, melyeket az állam követ, szintoly kevéssé ellenkezhettek a nép vallásos meggyőződéseivel, amily kevéssé sérthetik az államatagok érdekeit azon célok, melyekre az állam törekszik.

Ebből következik, hogy az állam alkotmányában mindenekfölött tekintettel kell lenni a nép hitfogalmaira, s a vallást olyasminek ismernünk el, *mi az államhatalomra nézve kiszabja az erkölcsi lehetőség határait*. Amennyiben ez is hatással van a nép vallási nézeteinek megszilárdítására, s az egyházi hatalomnak a világi általi támogatásának mondható: saját érdekében

tartozik azzal az állammal, s lényegesen előmozdíthatja a vallásos fogalmak megszilárdítását. Tovább azonban az állam hatalma nem terjedhet, s bár a vallás az alap, melyen az egész államépület nyugszik, sőt *éppen mivel ily alap*, nem tehet az állam azért egyebet, mint hogy támaszul használja.

Az oly vallást, melynek a világi hatalom támaszára van szüksége, semmiféle államhatalom nem tarthatja fönn, s annál inkább üres ragyogvánnyá süllyed alá, minél inkább törekszenek külfénnyel venni körül, s törvények által szilárdítani azt meg, aminek a törvények alapjául kell szolgálni. A legkiáltóbb bizonyossággal szolgálnak e részben minden idők történetei.

A vallás fontosságát az államra nézve sohasem látták világosabban át, mint Rómában. Midőn a míveltebb osztályok rég kinőttek atyáik hitének járszalaga alól, s isteneiket csupán erkölcsi fogalmak jelképeinek vagy nagy embereknek tekintették, kiket az utókor hálája emelt az istenek sorába, még akkor is az állam egyik legfontosabb föladatának tekintették a népvallás fönntartását. Mindig szebb templomokat építettek, mindig fényesebb játékokat tartottak, megkérdezték a madárjósokat s az állatok belrészeit és a sybillai könyveket, szóval, a társadalom felsőbb osztályainak legnagyobb hitetlensége mellett is semmit sem tettek avagy mulasztottak el, amiben a néphit megbotránkozhatott volna. Sohasem tanúsított az államhatalom a népvallás iránt több tiszteletet, sohasem törekedtek inkább törvényekkel támogatni a hit süllyedő hatalmát. Hányszor megkísérlette a tanács és a császár eltüntetni az idegen istenek tiszteletét vagy újabb kultuszok behozatalát; mi szigorúak voltak a törvények, melyekkel korlátozniuk kelle az egyes bölcselmi rendszerek vagy a kereszténység ártalmas befolyását az istenekben való hitre: s mennyire eredménytelenek voltak minde törekvések Rómában és mindenütt, ahol bármikor az államtól várták megszilárdítását annak, ami az államnak szolgál legjobb biztosítékául, ha az emberek meggyőzésében gyökerezik.

A vallás csak annyiban szolgálhat támaszául az államnak, amennyiben az állam a vallást felsőbbnek tekinti, s parancsait zsinórmértékül veszi eljárásaiban; de ha eszközül akarja használni, mint oly intézményt, melynek célja az állam fönntartása: szükségképp akkor találja magát megfosztva e támasztól, amikor leginkább rászorult. Ami, ha hosszasan támaszkodtunk rá, oly erősen a földbe nyomul, hogy semmiféle hatalom sem rendítheti meg, és aminek, hogy szilárdul álljon, semmi egyébre nincs szüksége, mint csupán arra, hogy rá támaszkodjunk: az súlyos, hasztalan teherré válik, ha tartani akarjuk.

Erősen meg vagyok győződve, hogy a vallásnak az állam általi minden támogatása, mely a vallás elveinek tiszteletén túl terjed, csak gyöngítheti azon befolyást, melyet a vallás az emberek kedélyére gyakorol. Minél inkább magáéivá teszi az állam a hit ügyeit, annál inkább kizárólag az állam ügyeinek tekintik utóbb azokat, s az állam elleni minden ellenzés (amit az érdekek gyakori összeütközésénél fogva sohasem kerülhetni egészen ki) annál inkább fordul szükségképp a vallás ellen is, az állammal együtt fenyegetvén azt. Mennyivel inkább kell ez esetnek bekövetkezni ott, ahol az állam minden befolyása oly világos ellentétben áll a vallás alapelveivel, melyet állítólag védeni akarnak, mint a kereszténységre nézve történik.

A kereszténység nem egy különös nép vagy állam vallása, sem valamely államformáé. A kereszténység kiváló jellemvonása, melynek tartósságát s nagy kiterjedését köszönheti, egyetemessége. Non enim est distinctio Judaei et Graeci, nam idem dominus omnium dives in omnes qui invocant illum. - Omnis enim, quicumque invocaverit nomen domini, salvus erit. - Virtus enim domini est in salutem omni credenti (b). (Nincs különbség zsidó meg pogány között, mert mindnyájunknak egy az Ura, aki bőkezű mindazokhoz, akik segítségül hívják. Mindenki, aki segítségül hívja az Úr nevét, üdvözülni fog. Isten üdvösséget hozó ereje minden hívőnek.)

A közös eredet, közös bűnbeesés s megváltás eszméjéből indulva ki, az összes emberiség egysége azon alapeszme, mely a kereszténység minden tanát áthatja. Oly állapot létesítése, melyben a föld minden népei békésen laknak egymás mellett, testvériségük öntudatában, s egyetlen közösséggé egyesülvén, csupán istennek szolgálnak mint uruknak: ez azon eszmény, melyre a kereszténységnek törekednie kell. A keresztény vallás elismeré a tehetséget és hivatás különbségét, mely az egyesek közt létezik, s bár mindenkinek kötelességeül teszi a kölcsönös szeretetet és gyámolítást: a (társadalmi helyzetek legnagyobb különbségét sem támadta meg az egyesek közt, mely azon időben uralkodott, midőn ki lőn jelentve az emberiségnek (c); *de a népek között sem tehetség, sem jogosultság tekintetében nem ismer különbséget.* Amint isten jelenléte nincs egy földi Sionhoz kötve, hanem mindenütt jelen van az úr, hol nevében ketten egybegyűlnek: úgy egy nép sincs kiválasztva nagyobb boldogságra, egyik sincs jogosítva a másik elnyomására. Isten törvényének kell uralkodni, ameddig a föld terjed, s isten nagy országának részei gyanánt együtt kell imádkozniok minden népeknek, hogy legyen meg az úr akarata a földön, miképpen a mennyben. - *A kereszténység az emberiség vallása, s annál fogva mindig megghiúsult minden kísérlet fölbontani azon egységet, mely lényegéhez tartozik; s mint a katolikus egyház körében sohasem sikerült teljesen kivinni az egyes nemzeti egyházak különállását: úgy azon befolyás, melyet a vallás ügyeiben a reformáció adott az államnak, sohasem volt képes szétszaggatni azon köteléket, mellyel istennek mindnyájukkal közös igéje mindeneket egybefűz. Az egység eszméje annyira össze van kötve a kereszténység lényegével, hogy minden vallásos tusa sem volt képes azt semmivé tenni, s mindamellett, hogy a nagy egyházi szakadás a XVI. században a kereszténységet két ellenséges táborra osztá, ma erősebb ez egység fogalma, mint volt azelőtt.*

A kereszténység a szabadság vallása.

Sokat vitáztak afölött: minő befolyása volt a kereszténységnek a polgári szabadságra? Miután azon parancs alatt, „szeressük felebarátainkat, mint minmagunkat”, lehetetlen azt értenünk, hogy előttünk közönyös legyen a zsarnokság, mely másokat elnyom; s a vallásnak, mely testvériséget hirdet, s ugyanazon erkölcsi elvek követését szabja mindenki elé kötelességül, szükségképp azon kell lennie, hogy ez elveket az államban is kövessék: merőben hibásnak tetszik előttem azok véleménye, kik a kereszténységnek a polgári szabadságra nézve ártalmas hatást tulajdonítanak. A tapasztalás is igazolja nézetemet. Amint a kereszténység elterjedt, azon mértékben törtek össze a rabszolgák láncai, lőn elismerve az emberi méltóság, s habár kevés államban találunk is oly mértékű *politikai szabadságot*, milyennel az ókorban a *teljes jogú polgárok* bírtak: a kereszténység szelídíté ama nagy többség sorsát, mely a politikai jogok élvezetéből egészen ki volt zárva, s az *egyéni szabadságot* - legalább bizonyos korlátolt mértékben - *mindenkinek biztosította.* Egyébiránt bármint vélekedjünk e kérdés felől, bármennyire meg legyünk győződve, miszerint azon tételt: minden hatalom istentől van, aki a hatalomnak ellenszegül, istennek szegül ellen, gyakrabban használták a zsarnokság megalapítására, mint amennyiszer az evangélium igéivel, melyek szerint minden ember egyenlő, a fönnálló rend megtámadására visszaéltek: egy dolog mindenesetre kétségtelen, hogy tudniillik *az egyház mint ilyen, magára nézve, hogy a kereszténység hívei vallásos meggyőződésére nézve mindig a legnagyobb szabadságot igényelte,* s hogy e szabadság szintúgy a kereszténység lényegéhez tartozik, miként a politikai formák iránti közönye éppen azon meggyőződés eredményeül tekintendő, miszerint a szabadság a kereszténységre nézve csak szellemi szükségét illetőleg, hit tekintetében, lényeges (d).

Bármennyire a fejedelmek korlátlan hatalma mellett nyilatkozott is Luther, s bármennyire előmozdítá tanítása által hatalmuk szilárdságát, az egyház szabadságát mindazáltal ez értelemben mindig igénybe vette (e); s habár átlátta az államnak az egyház irányában elfoglalt

állása fontosságát (f): világosan kimondta, hogy nem a világi pártfogás az, aminek az egyház fönntartását köszönheti (g).

Ha immár a kereszténységet az emberiség vallásául tekintjük, melynek föladata fensőbb egybefűző kapcsul szolgálni mindazon népek közt, melyek követik; ha tökéletes szabadságuk mindabban, ami csak a szabadság körébe tartozik, szükséges eredménye azon alapelveknek, miket a vallás az egyházi és világi hatalom viszonya fölött fölállít (h): azon pártfogási viszony, mely a vallást egyes állam irányában függésbe hozza, nemhogy a kereszténység megszilárdítására tenne valamit, sőt csökkenti annak erkölcsi befolyását, s így az államra is ártalmas visszahatással van.

Hogy azon alapelvek, melyeket a kereszténység fölállított, a legkedvezőbbek-e szilárd államok alkotására: kétségbe lehet vonni. Ahol valamely vallás egyetlen állam körére szorítkozik, s a hit egyes népnek egyedüli tulajdona; hol azon alapelv, miszerint az egyéni jog csupán a polgárság eredménye, s az egyes legfőbb erénye, ha magát az államnak egészen aláveti, s személyes érdekeit és érzelmeit föláldozza az egész javáért - hol ez alapelv, mondom, a vallás által van szentesítve: szükségképp erősebb támaszul szolgál ott a hit egyes államoknak, mint a kereszténységtől várhatni. Mivel a kereszténység annyira előmozdítja az általános humanitás elveinek megalapítását, éppen azért kevesebbet tön az egyes államokért, mint az ókor vallásai. Miután azonban a vallásos alapelvek átalakítása sohasem függ az államtól, s legkevésbé a jelen viszonyok közt, midőn az összes polgárisodást a kereszténység által fölállított fogalmak eredményeül kell tekintenünk, s miután az állam, ha vallásos támaszra van szüksége, e támaszt csupán a kereszténységben találhatja föl: önként következik, mennyire célszerűtlen, ha a legnagyobb tisztelet színe alatt, azon szándékkal, hogy a vallást védeni kell, oly állást adnak annak az államban, mely legfontosabb alapelveivel ellenkezik.

Nem ott áll a kereszténység legszilárdabb alapon, hol a legfényesebb ragyogással vették körül, hol a legnagyobb templomokat építék annak, s az állam érdekében a legnagyobb tiszteletben részeltetik. Mindez keresztényi érzelmre mutathat, de ahol ez nincs meg, mind nem idézik azáltal elő a keresztényi érzelmet. A kereszténység hatalma az emberi kedélyben székel. Abban áll föladata, hogy minden egyest jobbra, bensőleg elégedettebbé tegyen. Mintegy közvetítőül állván, a gyöngét türelemre, az erőt hatalma erkölcsi korlátaira, s mindnyájukat kötelességükre inti: hogyan felelhetne meg e föladatának, ha az államhatalom védence lévén, legalább látszólag elveszti függetlenségét, valahányszor az egyén éppen az érintett hatalom által magát sértve érzi?

Az egyedüli, amit az államtól követel a kereszténység - a *teljes szabadság*; csupán e szabadság biztosítása, amit minden keresztény egyház irányában meg kell adnia; s a vallás egyedül természetes állása keresztény államokban: ha a világi és egyházi hatalom függetlenül állanak egymás mellett.

Miként az egyház kísérletei, hogy a világi hatalmat magának alávesse, mind nem vezettek célra: szintoly kevéssé fog sikerülni, valamíg a kereszténység nemcsak külsőleg, hanem lényegileg fönnáll, hogy az egyházat tartósan az államhatalomhoz kössék, habár csupa aranyláncokat használnak is e célra. Hogy a kereszténység támasza legyen az államnak, szabaddá kell tenni; különben csak államvallás lehetséges, s nem kereszténység: mert azon függés, melyben az állam a vallás által fölállított elvekre nézve van (i), nem lehet kölcsönös, nem szabad kölcsönösnek lennie.

Megengedem ugyan, hogy az egyháznak ilyes állása az állam irányában nem fér egybe a korlátlan népfölség elvével, amint ezt a francia forradalom fölállítja. A kereszténység elvei az ily értelmű népuralommal szintűgy ellentétben állanak, mint az egyedűr hatalmával, ha a

lelkiismeretre, oly dolgokra, melyek nem az államot illetik, akarna kiterjeszkedni; de éppen ebből következik, miszerint el kellene térnünk a kereszténység alapelveitől, hogy azon uralom, melyet a római nép vagy a római császárok gyakoroltak, megint lehető legyen, s hogy azon állás, melyet az államvallásnak adtak Rómában, egyáltalában nem szolgálhat a kereszténység megszilárdítására.

De ha általában minden keresztény államban szerfölött célszerűtlennek látszik, hogy a vallási támasz biztosítása végett az állam az egyházzal szemben oly állást foglaljon, mely ama hit elveivel ellenkezik: még inkább ez az eset oly államokban, hol az állam korlátlan hatalmát korlátozni akarják, s egyes részeinek némi önállóságot akarnak adni.

Miután egy államban sem hiányzik soha alkalom, midőn pillanatra úgy tetszik, hogy az államhatalom kiterjesztése mindenkinek érdekében áll, s mindig bajos, amit egyszer körébe vont az államhatalom, megint elvenni tőle, s a teljes egyformaság fogalma minden dolgoknak egy központból vezetésében, mint a legnagyobb rend biztosítója, mindig bír némi vonzóerővel, főleg oly korban, mikor az állam mindenhatósága fogalmát megszokván, a teljes egyenlőség eszméi mellett lelkesülnek: nem tehetni föl, hogy azon határok, melyeket az alkotmány az állam és egyes részeinek hatásköre közt vont, háborítlanul maradjanak. Miként ama nagy hatalom következtében, melyet korunkban az államnak kelle adni, s azon okok folytán, melyek mind e hatalom egyre nagyobb kiterjesztésére vezetnek, föl kell tennünk, miszerint az államhatalom folyvást kijjebb törekszik terjeszteni hatáskörét: e törekvés, a francia forradalom óta szélteben elterjedt fogalomnál fogva, miszerint az államot kényszerítő hatalom illeti minden fölött, ellenállhatlanná válik, *ha ez eszme hatásainak azáltal nem vetünk gátat, hogy megszabjuk a kört, melyen túl az állam hatalma semmi viszonyok közt nem terjeszkedhetik.* De ily kör csupán az egyház lehet, mivel csupán az mozog az államtól merőben különböző téren, hol az összeütközések keletkezését kikerülhetni (*k*), s mivel a benne lévő éltető elvnel fogva elég erős ellenszegülni az államhatalomnak, ha függetlenségét megtámadja.

Mint ott, ahol egy tekintetben elismerik az állam merőben korlátlan hatalmát, s a központosság elvét, ha csak a közigazgatás érdekében is, szorosan követik, veszélyben forog minden önállóság; s például az oktatás és egyház valódi szabadságának kevés biztosítója van, ha minden egyéb föltétlenül alá van vetve az államnak: *úgy az egyház önállósága az állam irányában egyszersmind biztosítója mindazon önállóságnak, melyet az alkotmány az állam egyes részeinek ad.* Az egyház és a községek szabadsága kölcsönösen támogatják egymást, mert mindkettő ugyanazon elven alapszik, miszerint tudniillik *az állam hatalma csak bizonyos körön belül lehet korlátlan és nem mindenütt.* Csupán az a különbség, hogy ez elvet, ahol az egyház önállóságáról van szó, könnyebben kivihetni az államhatalom ellenében, míg ahol az állam főbb hatalmát hit dolgában is elismerték, az önállósági igényeknek egyéb tekintetben sincs logikai alapjuk (*l*).

Miből következik, hogy az alkotmány mindazon rendelkezései, melyek által az államhatalom befolyását bizonyos körre akarják szorítani, s a legcélszerűbb törvények, mikkel az illetékeségi vitás kérdések eldöntését különös bíróságokra ruházzák, mind csak akkor felelhetnek meg céljuknak, ha *az egyházat illetőleg elismerik és tetteleg életbe léptetik azon elvet, miszerint az állam hatalma azon körre nézve, melyre kiterjed, korlátolt.*

Az egyház szabadsága legfőbb, egyedüli, rendíthetetlen, erkölcsi biztosítója az állam egyes részei önállóságának, az összesség anyagi hatalma ellenében.

Elsoroltam e könyvben azon okokat, miknek folytán a legnagyobb valószínűséggel föltehetjük, miszerint az állam egyes részeinek adott nagyobb mértékű önállóság az állam egységét korunkban nem veszélyezteti.

A nagyobb államok fönnállása a polgárisodás haladása folytán lassankint fejlődő szükségekkel annyira válhatlan kapcsolatban van, s a hatalom, mellyel az állam önállósága érdekében szükségképp föl kell ruházni az államhatalmat, olyan nagy: hogy azt mindazon veszélyek ellen, melyekkel az egyes részeinek adott önállóság az államot fenyegetni látszik, biztosítottnak lehet tekintenünk; főleg miután az egyéni szabadság utáni törekvést, melynek kielégítése megkívánja, hogy némi önállósággal bírjanak azon körök, melyekben az egyén leginkább mozog, amint megmutattam, egyszersmind legjobb biztosítékul tekinthetni túlsága ellen, s századunk egyenlőség utáni általános törekvése ellensúlyul szolgálhat azon kisebb közösségek megszilárdítása ellen, hol leginkább föltűnik a helyzetek egyenlőtlensége.

Korunk egész iránya oly határozottan kedvező a nagyobb államok keletkezésére és megszilárdítására, hogy az állam hatalma s egyes részeinek önállósága közötti minden összeütközés legtöbb esetben az utóbbira lehet veszélyes, az elsőre nézve sohasem.

Következőleg, hogy azon tagolódás, melyet az alkotmányban adtak az államnak, tartós legyen, intézményekről kell gondoskodni, melyek által minden összeütközést kikerülhetni az állam és egyes részei közt, s melyek egyszersmind ama *körökre nézve*, melyek természetüknél fogva nem tartoznak az államhatalom teréhez, e hatalom *minden* befolyását megszüntetik.

Hogy az első elérjük, törvényszékekre van szükség, melyekre bízuk az illetékesség fölötti vitás kérdések eldöntését; s a második azt kívánja, hogy az egyház teljesen függetlenné legyen az államtól: mert enélkül az állam mindenhatósága felől általában elterjedt tévtant nem küzdhetni le következetesen.

A bírói hatalomra ruházott hatáskör s azon önálló helyzet, melyet az egyháznak adunk az államban, nem pótolhatja ugyan a jól szerzett jogok tiszteletét s azon hatást, melyet a vallás gyakorol az emberi kedélyre; amint általában semmiféle intézmény sem adhatja meg az államnak azon szilárdságot, melyet csupán az emberek meggyőződéseiből meríthet; de valamint a jól szerzett jogok iránti tisztelet érzését semmi inkább nem táplálhatja és nevelheti, mint ha az állam maga megy e részben elől jó példával: úgy a vallás hatása is az emberi kedélyre nagy részint az egyház önállóságától függ. Ahol az állam az egyesek jogait hatalma erkölcsi korlátaival ismeri el, s a vallást fensőbb valaminek vagy legalább olyasminek tekinti, melyre hatalma ki nem terjedhet, csak ott számíthatni a jog és a vallás azon tiszteletére, mely az államnak támaszul szolgál.

Ha egybevetjük az előnyöket, melyeket a merev központosítás rendszere nyújt az államnak, e rendszer ártalmaival; ha meggondoljuk, mily nehézségekkel jár ez elv teljes kivitele oly polgárisodás közepett, mely azzal ellentétben áll, s mi bajos, sőt csaknem lehetlen valamely elv alkalmazásában bizonyos ponton megállapodni akkor, ha egyszer elismerjük ennek helyességét, s egyberontók mindazt, ami ellensúlyául szolgálhat vala; ha végre megkérdezzük a tapasztalást, belátjuk, miként az államot napjainkban fenyegető veszélyeket nagy részint az okozta, hogy a nagy államok sorsa jelenleg egyes eseményektől függ, melyek a központban történnek: meg kell győződünk, hogy semmi sem tehetne többet azon zavarok lecsillapítására, melyek közt élünk, mint ha föl hagyunk ama rendszerrel, mely által az állam céltáblája lett mindazoknak, akik a jelen viszonyokkal nincsenek megelégedve, míg csupán látszólag gyarapult ereje.

Miután minden államot csak úgy biztosíthatni támadások ellen, ha megfelel polgárai fogalmainak, s korunk uralkodó eszméje a szabadság: már az állam ellen intézett gyakori támadások, melyek korunkat nyugtalanságban tartják, a legvilágosabb bizonyosságai, hogy az állam jelen intézményei nem felelnek meg a többség fogalmainak a szabadság azon mértéke felől, melyre magukat jogosítva képzelik (m), és hogy az államban mutatkozó bajokon *azáltal* segíthetni leginkább, *ha nagyobb szabadságot adunk az egyesnek*. De mivel az államélet terén ez nem lehetséges, s a jelenkor óriás államaiban, főleg ha mindnyájára nézve ugyanazon mértékkel mérjük a politikai jogokat, az egyesnek az állam kormányzására lehetetlen nagyobb befolyást adni: önként következik, miszerint azon igényeket, melyekkel korunkban az állammal szemben a szabadság nevében fellépnek, csupán *azáltal* elégíthetni ki, *ha az államhatalmat arra szorítják, ami természeténél fogva az egész államot illeti, s az önkormányzás jogát oly kiterjedésben, amint az egységes állam fönnállásával megegyeztethető, minden körben alkalmazzák*.

Miként az államhatalom korlátlan uralma ellen, a történetek tanúsága szerint - akár egyedűr gyakorolja azt, akár a nép - az önkormányzás elvében található egyedül biztos védszert: úgy - és pedig éppen azért - ez elv alkalmazása a legjobb, sőt egyedüli biztosíték nagyobb államokban a forradalom ellen, s erősen meg vagyok győződve, hogy semmi más eszköz nincs ezen kívül, mellyel a jelenkor bajain gyökeresen segíteni lehessen. Azonban itt még mindig fönnmarad az a kérdés: *lehetséges-e ez eszköz alkalmazása, s nem ütközik e legyőzhetlen akadályokba a jelenkor viszonyaiban és az emberek nézeteiben?*

Semmi sem könnyebb, mint állameszményt állítani föl. Ha az emberek természetes hajlamaira és szenvedélyeire nem vagyunk tekintettel, csupán anyagi szükségüket tartjuk szem előtt, vagy azt képzeljük, hogy csupán ész vezérli őket, s csupán érényeiket, vagy, mint Machiavelli, csupán vétkeiket akarjuk elismerni: könnyű formát találni, mely szerint egy államot célszerűen rendezhetni. Egy században sem hiányzottak utópiák, legkevésbé a mienkben, s Cabet Ikariája nehezen lesz utolsó fényes álom e nemből, melyet sokan, ha nem is valónak, legalább igen fontosnak tartanak, mert azt jóslatnak tekintik. De az utópia név nem csupán az oly tervekre illik, melyekben nincsenek tekintettel az emberek természetes hajlamaira és tulajdonaira: ami valóban létezett, sőt a jelen pillanatban is fönnáll még, az is lehet utópia bizonyos időben, bizonyos államra nézve. Tehát gyakorlati értéke s tudományos megalapítása azon tételnek, hogy: *az államot fenyegető veszélyeken legjobban segíthetni azáltal, ha anélkül, hogy az államnak mint egésznek szükségeit szem előtt tévesztenék, ahol csak a központosítás e szempontból nem látszik kikerülhetlenül szükségesnek, mindenütt az önkormányzás elvét követik; attól függ tehát: mennyiben kivihetők korunkban gyakorlatilag azon intézmények, mikre nézve ez alapelvből indultak ki?*

E kérdésre fordítjuk az utolsó könyvben figyelmünket.

JEGYZETEK A XII. FEJEZETHEZ

(a) Ne ringassuk magunkat csalódásban e jelenség fölött: a vallás, ha nemesebb érzelmeink eredménye, a legnagyobb erőt kölcsönzi az embernek, s csak egy okkal több a gyöngeségre azokban, akik félelmükben folyamodnak ahhoz.

(b) Paulus ad Romanos X. 12. 13. I. 16.

(c) Unusquisque in qua vocatione vocatus est, in ea permaneat. Servus vocatus es? non sit tibi curae. *Paul. ad Corinth. VII.* Sicut enim in corpore multa membra habemus, omnia autem

membra non eundem actam habent: ita multi unum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra: habentes autem donationes secundum gratiam, quae data est nobis differenter. *Paulus ad Romanos*. XII. (Maradjon meg mindenki abban a hivatásban, amelyet kapott. Ha rabszolgaságra hivatattál, ne bántódj miatta. [*Pál apostol első levele a korintusiaknak*. VII. 20-21.] Mert ahogy egy testben több tagunk van, s minden tagnak más a szerepe, so- kan egy test vagyunk Krisztusban, egyenként azonban tagjai vagyunk egymásnak, s a nekünk juttatott kegyelem szerint adományaink is különböznek. [*Pál apostol levele a rómaiaknak*. XII. 4-6.])

(d) Quae sursum sunt quaerite. (Az odafönt lévőket keressétek.)

(e) Krisztus akarja, hogy egyháza szabad legyen.

(f) Ahol az egyházat fönn kell tartani, kegyes fejedelmekre van szükség, kiknek annyi tért és békét kell adniok, hogy a hit és istentisztelet terjedjen és gyarapodást nyerhessen. Luther szavai.

(g) A császár nem feje a kereszténységnek, sem az evangéliumnak vagy hitnek nem védura. Az egyháznak és hitnek más védurának kell lenni, mint a császár és királyok. Luther szavai.

(h) Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és istennek, ami az istené.

(i) Ha valamely államban, mely nem tisztán anyagi erőszak eredménye, a nép fogalmai bizonyos hatással vannak az állam vezetésére, s e fogalmak nagy részét - mit nem tagadhatni - a nép vallásos meggyőződése eredményeül kell tekintenünk: a vallás ezen befolyása az államra önként következik, ez azonban nem áll ellentétben a szabadsággal; sőt mivel az uralkodó fogalmak befolyásának az államra annál nagyobbak kell lenni, minél nagyobb befolyása van a népnek az állam vezetésére: a vallás annál nagyobb befolyást gyakorol szükségképp az állam kormányzására, minél több politikai szabadsággal bír a nép.

(k) Az állam és egyes községeinek, tartományainak földadata sokkal inkább analóg, hogysen határozott választvonalat lehessen azok közt vonni, s egészen ki lehessen kerülni az összeköttetéseket, melyek mindig a gyöngébbek bukásával végződnek szükségképp.

(l) Miként ama végtelen különbség okát, mely az ó- és középkor államai közt létezik, éppen az egyház önállóságából magyarázhatjuk ki leginkább (legalább mindenkinek el kell ismernie, hogy amint az államot az ókorban képzeltek, oly viszonyok mellett, minők a középkorban voltak az állam és egyház közt, nem állhatott volna az fönn): szintoly félreismerhetlen azon alapelvek hatása, melyeket az állam és egyház közötti viszonyokat illetőleg a reformáció óta követnek. Mindenfelől azon tény merül föl előttünk, hogy az egyház önállóságával együtt hanyatlásnak indul az állam egyes részeinek minden önállósága, bármennyire biztosítsák látszólag a törvény és szokás; míg az egyház önállósága maga is kevésbé biztos, ha az állam hatalma minden egyébre kiterjed.

(m) Leggyakorlatibb bizonyosság e részben azon tény, miszerint a fönnálló intézményeket mind a szabadság nevében támadják meg.

HATODIK KÖNYV

A HALADÁS ÁLTALÁNOS TÖRVÉNYEINEK BEFOLYÁSA AZ ÁLLAM SZERKEZETÉRE

I. FEJEZET

AZ EMBERISÉG FEJLŐDÉSÉBEN BIZONYOS TÖRVÉNYEKNEK VAN ALÁVETVE, MELYEKET AZ ÉSZ SZINTÚGY KIISMERHET, MINT AZOKAT, AMELYEK SZERINT MÁS LÉNYEK FEJLŐDNEK

Ha figyelemmel kísérjük a természetet, az a vigaszteljes meggyőződés támad bennünk, hogy azon végtelen térben, mely körülünk van, semmi nincs a véletlenre, semmi az önkényre hagyva. A legkisebb élőlény lehelésétől az óceán árapályáig, a legparányibb porszemtől a csillagok rendszeréig minden mozgás, minden fejlődés bizonyos törvényeknek van alávetve; bárhová fordulunk, mindenütt a legnagyobb rendet találjuk. Az ember legszebb feladata kétségkívül, hogy kikutatni törekedjék azon törvényeket, melyek szerint minden mozog és fejlődik - nem azért, hogy ha az igazság végtelen óceánjának partján néhány csigát gyűjtött, s megérinté ama lepel szélét, mely a természetet födözi, örült büszkeségében a föld istenének képzelje magát; hanem hogy tiszteletteljesen tanuljon meghajolni a teremtető nagysága előtt, mely a természet csodás rendjében leginkább mutatkozik, s kiismervén azon törvények egy részét, melyeknek minden alá van vetve, s azokat tetteiben zsinórmértékül vevén, az anyagi világ fölött azon uralomra tegyen szert, melyre a mindenható jósága által hivatva van.

Csupán az ember lenne-e minden teremtmény között a vakeset játéka, avagy azon törvények közül, melyeknek minden teremtmény alá van vetve, csak azok maradjanak-e örökre elrejtve az emberek előtt, melyeknek ismeretére mindenekfölött szüksége van?

Sem ezt, sem azt nem tehetjük föl ésszerűleg.

Bármi büszkén emelje föl fejét az ember, ezernyi kötelékkel érzi magát a földhöz kötötten: mindenütt azon meggyőződés merül előtte föl, miszerint fizikai fejlődésében fizikai törvények alatt áll; sőt hogy a gondolkodás törvényei, mik szerint szellemének működnie kell, s az érzékek, melyek által veszi a gondolkodás tárgyait, lelkének is bizonyos korlátokat szabnak, s gondolatainak is kijelölik folyását. Akár a gondviselésben higgyünk, akár azt képzeljük, hogy az ember a természet vak törvényei alatt áll: első esetben föl kell tennünk, hogy a gondviselés az ember kormányzásában szintúgy bizonyos törvények szerint jár el, mint minden egyéb dolgok fölötti uralmában; az utóbbi esetben a természet törvényei alkalmazhatók az emberre is, mint minden egyéb teremtményre - de semmi föltétel mellett nem tagadhatni, hogy bizonyos törvények léteznek az emberek fölött is: mert ha csak egy lényről képzeljük, hogy fejlődésében nincs alávetve semmiféle törvénynek, azonnal egyberomlik az összes világrend, s minden vakesettől lenne függővé.

S miért lennének elleplezve előttünk azon törvények, melyeknek az ember fejlődésében alá van vetve, miután merőben azon eszközökkel rendelkezhetünk azok kikutatásában, melyeket használunk mindenütt, hol azon törvények kutatásáról van szó, melyek szerint más lények fejlődnek?

Az egyes tények körülményes vizsgálata, azon viszony, melyben egymással állnak, és a rend, melyben egymásra következnek: ez azon út, melyen bármely ismeretre eljuthatunk; csupán ez vezethet bennünket azon tudományok terén is, melyek az emberrel foglalkoznak, üres absztrakciók köréből a valóhoz. Mindazon utópiákat, melyek az államtudomány terén keletkeztek, s korunkban annyi oldalról fenyegetnek minden fönnállót, szükségképp ugyanazon fegyverekkel kell leküzdeni, melyekkel a bölcsesség követ s az „elixirium vitae”-t kiszorították a természettudományok köréből. Miután pedig az embert és társadalmi viszonyait, a

dolgok természete szerint, kezdettől fogva legfontosabb tárgynak tekintették az emberekre nézve, mellyel minden idő legkitűnőbb egyéniségei foglalkoztak, s melyre nézve két ezredév történeteiben a tények végtelen sora van előttünk; miután, aszerint, amint a föld különböző részei ismeretesebbek lettek előttünk, mindig több különböző társadalmi viszony és polgárisodási fokozat tűnt föl a vizsgálódók előtt, úgyhogy mindazon fokozatokat, melyeken az emberiség polgárisodásában eddig átment, egyszerre és közvetlenül észlelhetjük; miután végre századunk ismeretében minden kor kiismerésére szintoly helyes mérvet bírunk, mint ahogyan az önismeret s minden cselekvényünk indokainak helyes méltatása a legjobb kulcs mások helyes megítélésére: valóban nem lehet panaszunk, hogy azon törvények kiismerésére, melyek szerint fejlődik az emberiség, nem voltak alkalmas eszközeink; s hogy tévedésbe ne essünk, csak két dolgot nem kell felednünk:

1. Hogy az egyes tények s egybefüggések és sorozatuk legkörülmenyesebb vizsgálata az államtudományok terén sem vezet soha kétségbevonhatlan bizonyosságra, hanem mindig csak a valószínűség bizonyos fokára, mely azon egyes vizsgálatok számával és pontosságával, mikből a törvényt elvonjuk, áll viszonyban, s hogy tehát minden ekképp fölfedezett törvényt csak addig tekinthetni annak, míg minden jelenséget kimagyarázhatunk abból, amelyekre vonatkozik (a).

2. Hogy egyetlen tételt sem bizonyít annyi tény, mint azt, hogy az ember szabad akaratú bír, és hogy a kitűnő egyéniségek jelentékeny befolyást gyakorolhatnak egy ideig egyes népekre, sőt az egész emberiség fejlődésére; hogy tehát nem elég *minden egyes tény* kimagyarázására azon törvényeket ismerni, melyek szerint az emberiség általában fejlődik.

Már Condorcet megjegyzé, hogy a történetek helyes ismerete, melyből látjuk, mely úton fejlődött eddig az emberiség, alkalmasint lehetővé teszi ismernünk a jövőt is. Gyakran ismétlék a legújabb időkig e gondolatot; azonban a dolgok természete szerint mindig csekély hasznot vonhatunk jövőnk ismeretére a történetekből. Mert ha Gervinus (b), mint hiszem, helyesen jegyzi meg, hogy „*az összes történet, nagyobb időszakában, örökös ingadozás képét mutatja az ellenkező lendületek közt, melyek minden egyes eszme, irányadó hatalom avagy mozgalom túlsúlyát lehetetlenné teszik, és ha ez ár-árpály csak akkor mutat bizonyos irányban erős lendülést, csak akkor mutatja valamely uralkodó eszme haladását, ha századok folyamát nagyban áttekintjük*”; következik, miszerint azon tényeknek, mikből az emberi fejlődés törvényeit elvonhatni, helyes ismerete fölvilágosíthat ugyan bennünket azon irány felől, melyben az emberiség bizonyos nagyobb időszak folyamata alatt előhaladt, de sohasem nyújt felvilágosítást aziránt, *ami legközelebb előttünk áll*; miután *a történeti mozgalmak, kisebb időszakonként tekintve, egyforma jellemmel bírnak ugyan, melyet bizonyos túlnyomó befolyásoktól kölcsönöznek*; mindazáltal senki sem mondhatja meg előre a pillanatot, midőn bekövetkeznek ama nagy ingadozások - az ár-árpály az emberiség mozgalmában.

Míg az ember a szabad akarat erejével bír, mindig akarata használatától függ, s ezért bizonytalan a közeljövő. Egészen más dolog, ha azon kérdésről van szó: mi módon rendezzék az államot, hogy céljának megfeleljen?

Miután ugyanis az elégedettség foka az emberre, mint minden teremtményre nézve attól függ: mely mértékben felel meg föladatának, s tölti be azon törvényeket, melyeket fensőbb kéz szabott eléje, csupán e törvények ismerete szolgálhat számunkra zsinórmértékül.

Éppen mert az ember szabad akaratú lény; mert mindig attól függ boldogsága: mennyiben követi a természet által eléje szabott törvényeket? e törvények követésében pedig semmiféle természeti kényszerűség nem köti meg; mert kérdésül tűzhetjük magunk elé: mi módon kell rendeznünk a társadalmat? s eközben nem vagyunk ösztöneink által bizonyos szerkezethez

kötve, mint a méh; mert a történet azt tanúsítja, hogy az egyes akarata sohasem határozza ugyan el az emberiség sorsát, s egyes nép vagy nemzedék tévedései nem zavarhatják meg az egész fejlődését örök időkre, de hogy mindkettő tetemes befolyást gyakorol bizonyos korra nézve, s hogy az emberiség sorsa elvégre isten kezében van ugyan, de egyes nemzedékeké önmagukéban: éppen ezért mellőzhetlen e törvények vizsgálata. Amint a természet törvényeinek ismeretétől függ azon hatalom, mellyel a természeti erők fölött rendelkezünk: úgy boldogságunk azon törvények ismerésétől függ, amelyek szerint fejlődik az emberiség.

Azon kérdés: mennyiben érdemli a politika a való tudomány nevét? merőben attól függ (c): lehetséges-e ismerni a törvényeket, melyek szerint az emberiség fejlődik? Az államtudomány minden tanának attól függ gyakorlati becse: mennyiben egyezők ama törvényekkel, s azért az államtudománynak, ha kielégítő eredményre akar jutni, egészen azon utat kell követni, melyen minden induktív tudomány fejlődött, melyek közé tartozik az is, amely nem eszméssel, hanem kézzelfogható tárggyal, tudniillik az emberi társadalommal foglalkozik. Először a jelenségek hosszú sorát kell ismernünk s vizsgálnunk minden oldalról, azután azt kell kitudni: mely összefüggésben állnak egymással e jelenségek, hogy elvonhassuk a törvényeket, melyeken azok alapszanak; s ha e tényeket ismerjük, és amennyiben ismerjük, csupán akkor és annyiban lehetséges továbbhaladnunk, és ismereteinket alkalmazni a gyakorlati életben. Fejlődésünk törvényeinek ismerete egészen azon viszonyban áll az államtudományokkal, melyben a tisztán tudományos és a gyakorlati célokra alkalmazott vegy- és természettan állanak egymással. Csak azoknak előbocsátása után űzhetjük ezeket haszonnal, s a gyakorlati eredmények az utóbbiak körében mindig azon előhaladásoktól függnnek, melyek az előbbiek terén történtek.

Miután a történetírásban, az igazság kutatása helyett, rendesen más célokat tűznek ki, az egyes tényeket nem vizsgálják pontosan, s gyakran tudva hamisan adják elő: csak kis részét ismerjük azon törvényeknek, melyek szerint fejlődik a társadalom, sőt sok dolog, ami most igaznak tetszik, később hamisnak fog bizonyulni. Amint egyébiránt a tapasztalatok előttünk fekvő anyagából némely kétségtelen törvényeket vonhatunk már el: fejlődésünk törvényeinek ezen korlátolt ismerete képezi jelenleg államtudományunk egyetlen alapját, és ez az egyetlen mérv a tudomány által felállított tételek megvizsgálására.

Ezt kísértjük meg e mű utolsó könyvében.

JEGYZETEK AZ I. FEJEZETHEZ

(a) Ugyanez áll a természettudományok körében is.

(b) *Einleitung in die Geschichte des XIX. Jahrhunderts.* 12. I.

(c) Csak az érdemes a tudomány névre, ami pozitív tényeken alapszik, s amit objektíve meg lehet mutatni. Nem a rendszeres forma, hanem az alapeszmék helyessége, melyekből kiindultunk, határozza el gondolataink becsét. Gyakran álmodoznak az emberek a legszebb egybefüggésben; de amint a következetesség nem teszi valóvá az álmot: szintoly kevéssé változtat becsén, ha könyvben írják meg vagy szószékről hirdetik, ami tisztán alanyi meggyőződésünkön alapszik.

II. FEJEZET

FEJLŐDÉSÜNK TÖRVÉNYE

Sok vita tárgya volt: vajon az emberiség körben, spirális, egyenes vagy diagonális irányban, gyorsan vagy lassan, előre vagy csupán inga módjára, egyik vagy másik oldalra mozog-e? Mindezen költői képek - mert egyebeknek valóban nem nevezhetni ez elméleteket - egyforma beccsel bírnak, amennyiben különböző módon azon tagadhatlan ténytet fejezik ki, miszerint az emberiség szellemileg, mint testileg folytonos mozgásban van.

Olykor tespedés korszakaira is találunk a történetben, ezek azonban térben és időre nézve korlátoltak; nagyban mindenütt nyugtalan alkotás, erős küzdelmek, soha nem szűnő tevékenység képe tűnik föl előttünk, és sehol sem a nyugalomé. Hogy mind e mozgalmakat előhaladásnak tekinthetjük-e, oly kérdés, mely gyakran volt vitatkozás tárgya, s különböző módon lett eldöntve.

Míg sokan elismerik a haladást egyes dolgokban, de azt állítják, hogy azt csupán az inga hullámozásához hasonlíthatni, mely láthatlan erő által mozgatva, szintoly kevéssé állhat meg a helyes középben, mint egy irányban sem emelkedhetik fölül bizonyos ponton; míg sokan azon meggyőződést fejezik ki, hogy e földkerekségen, minden erőlködés dacára, mindig azon pontra jutunk megint vissza, amelyből kiindultunk: mások az egész történetben folytonos visszaesést, az emberi nem lassankinti elfajulását és süllyedését akarják látni.

Amint állítják, hogy az emberiség fizikai tekintetben mindig visszafelé ment, s óriási nemzedékből jelen gyöngeségi állapotába süllyedt, hogy végre még nyomorúbb, törpébb legyen; ugyane nézetet erkölcsi, sőt szellemi tulajdonait illetőleg ki akarták mutatni részint a történetből, részint abból, hogy az ókor irodalmi és művészeti munkáit a jelenkoriakkal összehasonlígtaták. „Aetas parentum pejor avis tulit nos nequiores, mox daturos progeniem viciosiorem.”

(„Elődeinknél már szüleink kora
satnyább, s mi náluk is silányabb
atyjai még gonoszabb fiaknak.”

Horatius: *Ódák*. III. 6. Lator László fordítása)

Sötét percekben mindkét nézet sok vonzóerővel bír. Ha csalatkozva látjuk magunkat reményeinkben, s azon meggyőződésre jutánk, hogy a korszak, melyben élünk, még nem érett azon viszonyok megalapítására, melyek egyedül tetszenek előttünk célszerűeknek, s a nép még nem eléggé mívelt, hogy saját javát belássa; ha lemondván legszebb terveinkről, visszavonulunk minmagunkba, s vérző szívvel önzökké kell lennünk, mivel beláttuk, hogy azon célok, melyeknek addig éltünk, elérhetlenek, s merőben hasztalan minden áldozat, melyet oly készséggel hoztunk az emberiségnek: akkor némi vigaszt nyújthat e leverő nézet az emberiség rendeltetése felől; s innen van, hogy nagy politikai küzdelmek korszakaiban, melyek mindig nagy kiábrándulások időszakai egyszersmind, rendesen előtérbe lép az. Aki oly időket élt át, midőn azon tételt, hogy az ember értelmes lény, nehezebb volt elhinni, mint minden egyebet, amit hinnünk kell: megnyugvást talál azon gondolatban, hogy ami ővele történt, ugyanaz sorsa mindazoknak, akik az emberiség magasabb hivatásában hisznek.

De ha nyugodtan nézzük a dolgot, anélkül, hogy a rossz hangulat által el hagyjuk magunkat ragadtatni, s azon arasznyi időt, melyet átélünk, nem tekintjük az összes emberiség sorsa egyedüli mérvéül; be fogjuk látni: mi kevés az igazság e nézetekben.

Minél tovább foglalkozik a tudomány azon kérdés vizsgálásával: mely fázisokon ment át a föld, míg jelen alakjára fejlődött? annál inkább meggyőződünk afelől, hogy a föld, melyen lakunk, s az összes teremtes, mely bennünket körülvesz, folytonos fejlődésben van. A földtan és kövülettudomány sokkal újabb még, hogysem azon eredmények, melyekre e tudományok eddig vezettek, kielégítőek lehetnének, s némely tanok, melyeket fölállítanak, később, kutatások következtében, legalábbis lényeges módosításokon mennek még át: annyi azonban mindenesetre áll, hogy amint az első előttünk ismert geológiai korszakoktól a jelen formáció felé közeledünk, mindig változatosabbak, mindig tökéletesebbek azon állat- és növényvilág organizmusai, melyek a kövületekben fönmaradtak. Nem tudjuk, miképp történt e tökéletesedés, s meglehet, hogy kívül esik azon körön, melynek ismeretére az emberi ész eljuthat; de a tény maga nem szenved semmi kétséget. A sziluri formációtól, melyben némely tengeri növényeken, zoofitákon, polipfajokon s bizonyos számú kagylókon kívül semmi nyoma nem maradt fön az organikus életnek, a föld jelen alakulásáig szakadatlan az előhaladás. Minden geológiai korszakkal növekszik a kétszikű növények (Dykotyledonok) és emlősállatok száma, míg végre az ember mint legtökélyeseb lény, s akinek semmi nyoma az előbbi formációkban, megjelenik a föld színén. Az egyes állat- és növényfajoknál is látjuk ez előhaladást. Ha kerti virágaink száz meg száz válfaját, a gyümölcs-, főzelék- és gabonafajokat egybehasonlítjuk azon növényekkel, melyekből azok lassankint fejlődtek, senki sem tagadhatja e tekintetben a haladást, valamint azon tényt sem, hogy mindazon állatok, melyeket az ember használ, nagyságra és szépségre, általában minden tulajdonukra nézve, melyek előttünk becsesekké teszik, sokat tökélyesedtek vad állapotukhoz képest. S miután azt látjuk, hogy a legkisebbtől a legnagyobbig, a legfensőbbtől a legcsekélyebbig, e világon mindenek fölött ugyanazon törvények uralkodnak: józanul föltehetjük-e, hogy csupán az ember van kivéve a haladás ezen általános törvénye alól, hogy aki annyi egyéb teremtményre nézve szolgál fejlesztési eszközü a természetben, csupán maga van örök tespedésre kárhóztatva, főleg miután száz meg száz tagadhatlan tény előtt kell szemet hunynunk, ha azon lassankinti tökélyesedést, melyet egyéb lényeknél szemlélünk, tagadni akarjuk az emberiségre nézve?

Az ember, ha jelenleg körültekint, s önműveit látja, méltán nevezheti ugyan magát a teremtes urának: de az uralmat csak lassankint szerezte az istentől nyert erejével, sőt tehetségei is lassankint fejlődtek; még fizikai alkatának is meg kelle erősödni, míg képessé vált az eléje tűzött feladat megoldására.

Jól tudom, hogy sokan tagadják az utóbbit, hogy bizonyos nézet szerint az emberek életkora az ős előkorban kétszerte-háromszorta annyira terjedt, s nagyságuk tizenkét, sőt több lábra emelkedett; de ha minden nép legrégibb történeti forrásai azt mutatják, hogy az emberek életideje ezredévek előtt nem volt hosszabb, mint jelenleg (a), s nem találhatjuk sehol amaz óriásnemzedék kiásott maradványait, sőt mindaz, amit a patagonok rendkívüli nagyságáról beszélnék, azon vidékek körülményesebb ismerete után, mind a mesék országába sorozható: tudhatjuk, mit kelljen tartanunk ezen nézet igazságáról. Különben is már magában képtelennek kell annak előttünk látszani: mert ha meggondoljuk, miszerint ha józanul azt akarjuk állítani, hogy az ember még egyszer, kétszer, sőt háromszor olyan nagy volt, mint jelenleg, ugyanezt kell állítanunk az almákról, dinnyékről, juhokról, szarvasokról, mindazon állatokról és gyümölcsökről, melyekből az ember táplálását vette; föl kell tennünk, miszerint a folyó, melyben az ember fürdött, kétszer olyan mély, s a fa, melynek árnyában nyugovék, kétszerte olyan magas, szóval az egész világ kétszer oly nagy volt, mint jelenleg - ami természetesen képtelenség.

Ameddig tapasztalataink terjednek, éppen az ellenkezőt találjuk.

Minél inkább megismerkedünk a merőben nyers, műveletlen népségek valódi viszonyaival, annál inkább fölmerül lelkünkben azon meggyőződés, miszerint a kultúra ugyanazon befolyással van az emberekre, mint más organikus lényekre, s csak Ausztrália vad népeit - melyek a műveltség legalsó fokán vannak - az európaiakkal s Amerika őslakosait azon fajjal, mely amazokat lassankint kiszorítja, kell egybeazonlítani, hogy belássuk, mennyire haladt az ember fizikai fejlődés tekintetében is, amint ez már a dolog természetéből következik, miután az ember fizikai fejlődése lényegesen tápszeraitől, s ezek nagy részint műveltsége fokozatától függenek.

Az ember szellemi tevékenysége pedig leginkább egy részben fizikai erői kifejlődésétől függ, s az előhaladás, mely e tekintetben mutatkozik, bizonyára nem kisebb, mint amelyet az anyagi erőkre nézve tapasztalunk.

Ha nyugodtan vizsgáljuk, amit csak annyi lelki tehetséggel és keserűséggel fölhoztak az emberi nem haladása ellen, úgy találjuk, hogy mindaz a következő három tévedésen alapszik.

1. Feledik, hogy az emberi lélek hivatással és tehetséggel bírhat folyvást előhaladni, anélkül, hogy abból szükségképp azt kelljen következtetnünk, miszerint nincsenek oly dolgok, melyeknek ismeretében lelki tehetségeink már elérték a határokat; amiből következik: hogy azon meggyőződés, mely szerint az emberiség bizonyos tárgyak ismeretében 2000 év óta nem tőn előhaladást, nem jogosít bennünket azon következtetésre, mintha azóta éppen semmi szellemi haladás nem történt volna. Sőt ha visszalépés történt vala is látszólag egyes dologban, az sem bizonyítana semmit e részben, miután minden igazságot rendesen legjobban azok fejeznek ki, akik először feltalálják, s oly dolgokban, mikre nézve lehetetlen továbbhaladni, éppen az előretörékvés vezet gyakorta tévedésekre (b).

2. Úgy vagyunk a szellemi munkássággal, mint az építéssel: minél magasabban emelkedik az építmény, annál nagyobb erőfeszítéssel jár a legkisebb továbbhaladás is. Azon lassú, majdnem észrevehetetlen haladást tehát, melyet egyes tudományokban tapasztalunk, szintoly kevésbé hozhatni föl az emberi szellem tespedése bizonyossággal, mint abból, hogy a gyermek lassabban nő utóbbi években, egy okos ember sem következtetheti azt, hogy a növés ereje csak az első évekre van szorítva. Végre

3. valamely időszak szellemi munkásságára sohasem vonhatunk ítéletet azon kor legkitűnőbb tehetségeiről; s szintoly esztelenség, ha - mint rendesen történik - az ókor szellemi fejlődését Plato, Aristoteles vagy Cicero munkáiból akarjuk megítélni, mint ha Kantot, Humboldtot avagy Goethét vennők Németország jelen műveltsége mérveül.

Minél inkább eltávoznak ezen merőben hamis szempontoktól, melyekből e kérdés eldöntésében ki szoktak indulni, annál inkább meggyőződhetünk afelől, hogy az emberi szellem, amennyire munkássága nyomait a történetekben követhetjük, majd minden irányban előhaladt; egyes transzcendentális tárgyakat kivéve, melyekben a haladást nem a szakbölcselők munkáiban, hanem abban kell keresnünk, hogy azon eszmék, melyekre régen csak a legnagyobb gondolkodók voltak képesek emelkedni, közkinccsökké lettek.

Ugyanezt mondhatni az erkölcsiség tekintetében. Az emberi kedélynek szüksége hozza magával, hogy a legfőbb erkölcsi tökély és boldogság eszményét nemcsak lehetségesnek, hanem már valóban létezettnek gondolja; s mint az egyes későbbi éveiben úgy tekint vissza gyermekségére, mint a teljes ártatlanság és öröm napjaira: ugyanezt találjuk a népeknél. A paradicsom mondája művelődésünkkel egykorú, egyik adat arról, hogy haladásra vagyunk hivatva: mert azon öntudat eredménye, miszerint az ember rendeltetésének szükségképp magasabbnak kell lenni. De ha a költészet mezejéről a tények terére lépünk, csakhamar meggyőződünk, hogy

amit csak a hajdankor előnyeiről annyi ékesszólással mondanak, szintoly kevéssé igazolja a tapasztalás, mint amit annyiszor beszélnek a polgárisodás által még el nem rontott nép boldogságáról.

A merőben nyers állapotnak is megvannak bizonyos erényei, s maga az állat is, ha emberré válhatnék, szükségképp elvesztené egyes tulajdonságait: így a vad népeknek, amint Amerika őserdeiben találjuk, és őseinknek is, amint a középkorban éltek, lehettek bizonyos erényei, melyek mibennünk hiányzanak, s meglehet, hogy mentek valának némely hibáktól, sőt vétkektől, melyekért korunknak pirulnia kell: azonban be kell látnunk, hogy az erkölcsiség mérvét nem bizonyos vétkek hiányában kell keresnünk, melyeknek indokai a polgárisodás igen alacsony fokán nincsenek meg; hanem abban: mennyire tud az egyes uralkodni azon állati ösztön fölött, mely tisztán önző célok követésére készíti, úgyhogy abban talál elégedettséget, ha másoknak is eleget tesz. Minél alsóbb fokán áll egyes ember avagy nép a műveltségnek, annál undorítóbban tűnik föl előttünk vastag önzése. Minél tovább haladunk a polgárisodás pályáján, annál nagyobb azon kör, melynek kielégítése szükséges min személyes boldogságunkra; s azt hiszem, hogy aki a középkort nem lovagregényekből, s ősapáink korát nem dajkája meséiből ismeri, meg fogja engedni, miképp az emberiség azóta egyáltalában nem ment visszafelé az erkölcsiség tekintetében, s hogy dacára mindannak, amit egyes kormányok demoralizációja, a birtokosok szívtelensége s a nép nyersesége ellen talán fölhozhatni, korunkban a leginkább ócsárolt miniszter, gyáros vagy pénzember, sőt maga a nép is mindig kiállhatja az egybehasonlítást a XV. és XVI. század államférfiaival, az annyit magasztalt lovagokkal, kik útonállással foglalkoztak, és a néppel, amilyen a középkorban és a reformáció korában volt.

Minél inkább tanulmányozzuk a történeteket, s igyekszünk tiszta képet szerezni a múlt anyagi, szellemi és erkölcsi viszonyairól: annál inkább be kell látnunk, hogy ama nagyobb boldogság és erkölcsi tökély eszménye, mellyel majd minden népnél találkozunk, nem a múltban, hanem, ha valósítható e földön, csupán a jövőben keresendő, s hogy ha mégoly lassan is, közeledünk afelé. Aki pedig a vallás tanaira akarna ez ellen hivatkozni, melyek szerint az embernek, bűnbe esván, végtelen nyomor lőn osztályrésze, ne feledje, hogy aki a bűnbeesésben hisz, a megváltás nagyszerű tényében s az ó- és újszövetség mindazon helyének igazságában sem kételkedhetik, melyekben nemcsak a tökélyre törekvés van földi létünk legfőbb céljául kijelentve, hanem világosan meg van ígérve, miképpen a jó elvégre diadalát üli e földön. Nem ismerek istentelenebb állítást annál, mely szerint a mindenható önmagának és az angyaloknak mintegy időtöltéseül hozta e világra az embert, hogy kegyetlen örömét találja azon nyugtalan törekvésben, amint bizonyos körben forog, s azon tehetetlen erőlködésekben, amint a porból kiemelkedni törekszik, hogy fájdalmas eséssel megint visszasüllyedjen abba.

Aki isten jó és igazságos voltában hisz, a haladást nem vonhatja kétségbe; mert amint nem tehetjük föl ama jósnál fogva, hogy a jobb utáni vágy, melyet az emberben föltalálunk, nem egyéb csalódásnál, melyet isten oltá az emberi természetbe, hogy azon kevés boldogságot, mit e földön találhat vala, megmérgezze; oly kevéssé fér össze igazságos voltaival, hogy elveszetteknek tartsuk éppen a legjobbak iparkodásait, kik az emberiség előhaladása érdekében minden időben fáradoztak. Oly nézet ez, mely világos ellentétben áll a kereszténységgel; mert az ígért mennyei boldogságra csak annyiban teheti magát az ember méltóvá, amennyiben e földön fölemeli magát.

Ismerem az ellenvetéseket, melyeket mindezek ellen fölhozhatni. Gyakran mondám enmagam is, hogy az államtudomány csak annyiban érdemes a tudomány névre, amennyiben tételei, mikből további következtetéseket von, pozitív tényeken alapszanak, s tisztán megmutathatók. Lehetséges-e ez a jelen esetben? Mennyire eltérnek éppen eziránt az emberek nézetei!

Amiben az egyik éppen a legnagyobb haladást látja, abban a legnagyobb romlást látja a másik. Róma és Görögország szabadságkorát s a francia forradalom kezdetét, Augustus és az Antoninusok századait, a középkort és az amerikai szabadállamok jelen állapotát, sőt a polgárisodás kezdetét s a törzsfőnöki patriarchális viszonyokat, melyek közt a beduin él, egyesek mind úgy rajzolják előttünk, mint ahol kell a legfőbb boldogságot és erényt keresnünk. Hogyan képezzünk tiszta fogalmat a haladásról, ha nincs határozott mérvünk az iránt ítéletet hozni? Nézetem szerint nem így áll a dolog; mert mindenesetre van bizonyos mérvünk, mely szerint az emberiség haladásait a különböző időszakokban meglehetősen pontossággal meghatározhatni.

S miben áll ez?

Nézetem szerint három ismertetőjelről ítélni meg különböző időszakok míveltségét; úgymint:

1. azon hatalom mennyiségéről, mellyel az ember az anyagi világ erői fölött bír;
2. arról, hogy a míveltség bizonyos foka mennyire általános az emberek között;
3. hogy mennyiben ismerik el és tartják tiszteletben az emberi méltóságot.

Minél nagyobb az ember hatalma a fizikai világ fölött (*c*); minél többen emelkedtek míveltségre, minél inkább tiszteletben tartják az emberi méltóságot: annál nagyobb a míveltség előhaladása. Mert valamint a természet ismerete s az erői fölött gyakorolt hatalom mindig szükségképp bizonyos fensőbb, szellemi fejlettség eredménye: úgy az emberi méltóság becsülése nagyobb elkölciség eredménye és föltétele egyszersmind, s amint a tenger sohasem önthet ki nagyobb térre, s az előbb száraz partokat nem boríthatja árja anélkül, hogy ne emelkedjék: úgy a míveltség kijebbi terjedése is egyszersmind emelkedését tanúsítja.

De ha az idézett viszonyokban kell valóban keresnünk a míveltség igazi, sőt egyedüli mérvét (*d*): lehetséges-e kétségbe vonnunk azon tényt, hogy az emberiség - amennyire történeteink visszamennek - folyvást halad?

Nem szükség azon rég elenyészett polgárisodásokra fordítnunk figyelmünket, melyeknek romjai a klasszikus ókornak, mint ez az újkornak, részint alapul, részint anyagul szolgáltak, melyből az újabb nemzedék az előbbieket mind fölülmúló polgárisodás büszke épületét alkothassa. (*e*) Csak az ismert téren kell maradnunk, s azon történeti tényeket vennünk vizsgálat alá, melyek minden mívelt ember előtt tudva vannak, hogy meggyőződünk a haladásról. Avagy tagadhatja-e valaki a haladást, ha jelenkorunkat, minden hiánya és szenvedései dacára, nyugodtan egybehasonlítja az ókor legfényesebb korszakaival, Augustus századával, melyben a római míveltség tetőpontját érte el?

Sok nemes és nagyszerű dolgot tartott fönn számunkra Róma és Görögország története, minek emléke többnyire gyermekségünk emlékeivel folyván össze, midőn egy rég elenyészett világ példaképei először lelkesítettek nemes törekvésre, könnyen arra bírnak bennünket, hogy az óvilág előnyeit túlbecsüljük. Sokat tön erre azon lelkesedés is, mellyel a tudományok föléledése pillanatában az ókori tanulmányokra adták magukat az emberek, s azon hév, mellyel a XVIII. században mindent, ami nem volt keresztény, s annál fogva a régi polgárisodást is, emelni törekedtek. Mindemellett könnyen belátja mindenki, ha önmagát nem akarja csalni, hogy azon sokat bámult korszak, mely a kereszténységet megelőzte, éppen azon dolgokra nézve, melyeket minden polgárisodás mérveül kell vennünk, igen nagy messzeségben áll korunk mögött.

Nem merek ítéletet mondani a természettudományok állásáról a klasszikus régiség korszakában: határozzanak e részben a szakemberek; de hogy korunk a megismert természeti erők használatát illetőleg mind fölülmúlja, amit az ókor tön e tekintetben, Strabo és Ptolemaios s

idősb Plinius legnagyobb bámulói is szintoly kevéssé tagadhatják, amint művészi becsüktől elvonatkoztatva, az ókor legnagyobb művei sem mérközhetnek csak azzal is, ami csak az utóbbi 25 év alatt a vasutakra nézve történt. Nincs a természettudománynak ága, melyben az előhaladás még avatatlanok előtt is szemmel látható ne volna; maga az orvosi tudomány - mely valamennyi tudomány közt a legkisebb haladást tette, mivel kizárólag az emberrel foglalkozik, s mindazon akadályokkal kell küzdenie, melyekkel azon tudományoknak, amiknek tárgya az ember -, mondom, az orvosi tudomány sem képez e részben kivételt, s Cato ítéletét kora orvosai felől (f) bajosan fogná ma ezen fakultás legnagyobb ellensége, csak tréfából is, ismételni. Egyoldalúnak mondhatjuk e haladást, meglehet, hogy az is, mert a természet anyagi erői fölötti uralom az ember egyik, de nem egyedüli föladata, s meg lehet engedni, hogy korunk igen is kizárólag ez egy irányba vetette magát; de miként e nagy, habár egyoldalú haladásból a szellemi tehetségek nagy fejlettségére következtethetni: úgy a természet ismeretében tett előhaladásban az a sajátságos, hogy először azon körülmény, mely mértékben lehetséges általában véve a polgárisodásbani előhaladás, attól függ, mely mértékben vetettük hatalmunk alá az anyagi világot (g), s hogy másodsor azon előhaladás, melyet az emberek a természeti erők ismerésében és használásában tettek, a tapasztalatok hosszú sorát és számos értelmes embert föltételez, s így egyszersmind bizonyosságul tekinthető arra nézve, hogy mennyire elterjedt általában a műveltség. (h)

Ugyanazon eredményre jutunk, ha az óvilág polgárisodása kiterjedését egybehasonlítjuk a keresztény polgárisodásával, és ha figyelembe vesszük, hogy e határokon belül mennyien részesültek az óvilágnak, s mennyien osztoznak korunknak műveltségében.

Ha az ókor melletti lelkesedésünkben azt állítjuk is, miszerint az újabb korban a polgárisodás sehol sem emelkedett azon tetőpontra, mint Rómában, Karthágóban és Athénben, s hogy például az athéni polgárok tömege általában véve a műveltség olyan fokára jutott, minőt hiába keresünk fővárosaink polgáraiban: mindezt - azon alapos ellenvetések dacára, melyeket az ellen mindenkinek szükségképp emelnie kell, ha az ókori történet forrásaival elfogultság nélkül foglalkozik (i) - meg lehet engednünk, anélkül, hogy legkevéssé is megingatnók azon tételt, miszerint jelen műveltségünk magasabban áll. Amily kevéssé ítélni meg egy egész ország éghajlatát és termékenységét egyes, a természet és mesterség által különösen kegyelt részeiről: oly kevéssé szolgálhat egyes középpontok műveltségi állapota egy egész időszakban a műveltségi fok mérveül, és hogy meggyőződünk, mennyire háttérben áll még Itália és Görögország is korunk műveltebb államaihoz képest, csupán azon tényre kell figyelmeznünk, miszerint az ókor polgárisodása, éppen ahol legmagasabban állott, kizárólag a városokra volt szorítva, míg most egész országokra kiterjed, s hogy a legjobb időkben is mindig csak a lakosok kis részét tevék azon polgárok, kiknek műérzéke és politikai képzettsége felől annyit beszélnek. (k) Mi Görögország és Itália ama roppant térhez képest, melyre a keresztény polgárisodás kiterjed? Bármennyire fényesnek tessék előttünk az ókor műveltsége, s bármi gyöngé világításban tűnjék föl az újabb koré: mégis sokkal nagyobb ma a fölvilágosultság. Ami fényt vetett az akkori világra, ma azon roppant térnek gyér világítására sem lenne elég; különben meg is világosítá vala, miután a világosság mennyiségére nézve, mely egy központból kisugárzik, nincs biztosabb mérv azon körnél, amelyre kihat. (l)

Amennyiben az emberi méltóság elismerése és becsülése fokát a polgárisodás mérveül tekinthetni - s véleményem szerint ez a leghelyesebb minden mérvek közt, mert ebből ismerhetni meg a különböző korszakok erkölcsi értékét -: e részben minden egybehasonlítás fölösleges a jelen és az ókor közt. Az emberi méltóság megbecsülése szükséges eredménye az egyenlőség elvének, s ennek csak ott lehetnek gyakorlati eredményei, ahol a nép és az állam fölött van valami magasabb, ami minden emberrel közös. Mint az egyenlőség fogalma az ókorban kapcsolatban állott a polgárságéval, s ha az állam minden lakosának meg is adták

volna, csak annyiban terjedhetett ki idegen országok lakosaira, amennyiben a különböző államok közt - mint például Görögországban - valamely közösségi kapocs létezett: úgy az ember méltósága becsülése is az ókorban csak az állam polgárait terjedett. Az emberiség mint egy nagy egész fogalmát, melynek jóléte és szerencsétlensége minden egyest érdekel, s melynek irányában kötelességei vannak, méltán a kereszténység vívmányának lehet mondanunk.

Nem tagadom, hogy polgárisodásunk fejlődési folyamatát tekintve gyakran tespedés, sőt visszaesés momentumaira találunk.

Mint a folyam gyorsasága nem mindenütt ugyanaz, s hosszú folyása közben helyek jönnek elő, hol a víz nyugodni látszik: úgy a polgárisodás sem mindig egyforma gyorsasággal halad előre; vannak pillanatok a történetben, midőn a polgárisodás tere az ekével csak most fölhasgatott föld képét tünteti elénk, hol az előbbi korszak vegetációja semmivé van téve, s még semmi új nem fejlődött. De valamint a folyam ezen tespedése s a zöld csírák e semmivé tétele csak látszólagos: ugyanez az eset a polgárisodással, s csak nagyobb korszakokat kell egybefoglalnunk, hogy meggyőződjünk, miszerint az emberiség, e látszólagos veszteglés dacára, folyvást halad előre, s hogy minden tespedés, minden úgy tetsző visszalépés egy ugyanakkor más tekintetben tett haladás által kompenzálódik.

Legvilágosabban láthatjuk ezt, ha a középkorra fordítjuk figyelmünket.

Divattá lőn a XVIII. században a középkort, és pedig az egész korszakot, melyet e néven értünk, a legnagyobb sötétség korszakának tartani: s mindazáltal tagadhatlan, hogy, ha nem egyes római tartományokra, hanem az összes emberiségre fordítjuk figyelmünket, ez időszakban is haladt a polgárisodás.

Ami mindenekelőtt azon tudományokat illeti, melyek a természeti erők ismeretével foglalkoznak, nem mérészek e tekintetben magam ítéletet hozni, s csupán arra hivatkozom, amit Alexander Humboldt a *Kosmos* második kötetében mond a természettudományok lassankint fejlődéséről a középkor folyamán (*m*).

Ha a két korszak műemlékeit vizsgáljuk, meglehet, hogy több műbecset tulajdonítunk az ókoriaknak; de hogy a középkor büszke egyházai, azon hosszú tornyok, melyeknek magassága az egyiptomi gúlakkal versenyez, bizonyágul szolgálhatnak, miszerint az emberiség a céljai elérése végett nyert eszközökkel a középkorban is tudott élni, szintoly bizonyos, mint azon tény: hogy amit e tekintetben a reneszánsz századában tőnek, mind csak a középkor folyamán lassankint szerzett ismeretek által lett lehetséges (*n*), s, hogy például a Szent Péter templom, műbecsét mellőzván, technikai szempontból mind fölülmulta az ókor műemlékeit. Ha egyéb tekintetben hasonlítjuk össze e két korszakot, nem lehet tagadni a haladást.

Az ókor műveltsége mindenesetre igen kis térre szorítkozott, s kiterjedésére nézve még a XV. század polgárisodásával is oly kevésbé hasonlítható egybe, amint az ókor bármely egyes korszaka polgárisodását nem emelhetni bármely későbbi századé fölé, ha az emberi méltóság elismerésében és becsülésében keressük a polgárisodás mérvét, s a keresztény polgárisodás korát egybevetjük a megelőzővel.

Még a népvándorlások korszakát is haladás korának mondhatjuk e szempontból. Zivatarként tódulnak az összes nyugati birodalomra a germán fajú szilaj csapatok, s a tudomány és művészet némely művei semmivé lettek a hódítás zavarában; de ha mellőzzük is, miszerint a világnak akkor haladhatás végett új népek ifjú erejére volt szüksége, s a kereszténység, a nyugati birodalom földülése nélkül, alkalmasint itt is sok ideig azon alakot vette volna föl, mint a keleti birodalomban találkozunk azzal: tagadhatlan tény, hogy mindazon népek, melyek a római birodalmat megbuktatták, midőn összerombolák, amit a régi műveltség alkotott,

egyszersmind maguk is annak körébe vonattak, s hogy az emberi méltóságot, ha csupán a győzők körében volt is elismerve, a népvándorlás legszilajabb korszakaiban is jobban becsülték, mint a római császárok legmíveltebb korában.

Az ókort csupán egy tekintetben illeti a dicsőség föltétlenül a jelenkor irányában: a művészet tekintetében. De a művészet a míveltség fokára mutat ugyan, azonban nem mérve a különböző korszakok polgárisodásának, s csak azt, amit a művészet a XV. és XVI. században hozza létre, vagy a francia írók XVI. Lajos alatt írtak, kell egybevetnünk Lajos Fülöp kora termékeivel (o), hogy meggyőződünk, miszerint, általában a polgárisodás tagadhatlan haladása mellett, tetemes visszaesés történhetik a képzőművészetekben s mindarra nézve, ami a gondolatok és érzelmek kifejezésével foglalkozik. Mindenoldalú nagyszerű haladás korszakai sohasem lehetnek kedvezők a művészetre nézve; hiányozván azokban, amit a művészet nem nélkülözhet, bizonyos határozott eszmény, s a kifejezés tökélye annál inkább lehetlenné válik, minél terjedtebb az eszmék köre s az új fogalmak száma, melyekre kifejezést kell találni. Minden élénkebb haladás esetében ugyanazon látvánnyal találkozunk az emberi munkásság minden terén, mint Amerika őserdeiben. A szép érzékét háttérbe szorítja a szükséges érzelme. A művészet mindig oly korszakokban tőn legnagyobb haladást s alkotó legszebb műveit, midőn a míveltség általában véve gyors folyamában megállapodni látszék egy időre, s egyik nyugopontjára érkezett. (p)

A polgárisodás mérvét sokan az állam politikai intézményeiben is hitték keresetni, s nagy részint ennek kell tulajdonítanunk, hogy az ókor polgárisodásának föltétlenül elsőséget adtak a jelenkoré fölött. Ha mellőzzük a különböző államok közti viszonyt s azon arányt, melyben a teljes jogú polgárok száma az összes népességhez képest állott: az ókor politikai intézményeinek előnyeit már azért is bajos elvitatnunk, mert azon kor uralkodó eszméivel a legnagyobb összhangzásban voltak; amire a jelenkor államintézményeinél nincs eset. De miután - ha a polgárisodás megítéléséről általában van szó - e viszonyok közül egyet sem lehet szem elől téveszteni; miután különböző politikai intézmények előnyeiről a legeltérőbb nézetek uralkodnak, s a tiszta demokratikus államformáról átmenetelt egyeduralkodásra sokan szintűgy haladásnak tekintik, mint mások az ellenkezőt; miután a történetek minden korszakában különböző alkotmányformák álltak fenn egyidőben a különböző államokban, sőt alig találhatni egyetlen államot, hol az államszerkezet formáját hosszabb idő alatt gyakran ne változtatták volna: az alkotmány - csupán egy népről szólva is - csak igen bizonytalan mérvet nyújt megítélni: hogy áll aránylag míveltsége? Több népre vagy az összes emberiségre bizonyos történeti korszakban éppen nem alkalmazhatni, sőt azon nézet, miszerint minden haladást az államintézményekből kell megítélni, szükségképp oda vezet, hogy végre minden haladást tagadunk.

Gervinus újabban (q) azon tételt állítja föl, miképp *a történetekben és pedig nemcsak egyes államok, hanem az emberiség történeteiben szabályos haladást vehetni észre az egyesek szellemi és polgári szabadságáról többeké, sőt sokaké: valamint azon államokban, melyek egészen bevégezték életpályájukat, a fejlődés ez emelkedő vonala tetőpontjáról lefelé vissza-süllyed a míveltség, szabadság és hatalom sokakról kevesekre vagy éppen egyesekre, s hogy e törvényt a történetek minden részében föltaláljuk.*

Előttem hibásnak tetszik e nézet, legalább az egyesek *polgári szabadsága és hatalma* ezen előhaladását sokakra az államfejlődés folyamata, amint Gervinus fölveszi, sem az ó-, sem az újabb korban nem mutatja.

Szerintem már a kiindulási pont is hamis, miután sem a dolgok természete, sem a történet nem igazolja azon tételt, hogy a kényúri államforma a többiek mind megelőzte. Valamint az ember, saját belátására hagyva, csak akkor emelkedhetik föl az egyetlen legfőbb lény eszméjére, ha az őt környező dolgok benső egybefüggését, a természet egységét fölfogta, s így a

monoteizmust - amennyiben az istenség felőli emberi nézetek eredetét nem kinyilatkoztatásban keressük - mindig a szellemi fejlődés magasabb fokául tekinthetni, amelyre csak lassankint, azon mértékben emelkedünk, amint az egyes természeti jelenségek összefüggését beláttuk, s a világegyetemet mint egészet fogtuk föl: úgy Kelet kényúri államszerkezetét, melynek - ezen elmélet szerint - minden egyéb kormányformát meg kellett volna előzni, megfogni sem vagyunk képesek, hacsak föl nem vesszük, hogy azelőtt már nagy államok léteztek.

Márpedig minden nagy állam mindig hosszas történet eredménye, mely a kisebb közösségek egy egészébe olvadását eszközlé lassankint: amiből következik, hogy ha a történetek mindenütt a kényuralmi formára vezetnének is vissza bennünket (*r*), még akkor is föl kellene tennünk, hogy más viszonyok fönnállása előzte meg szükségképp mindenütt azon állapotokat, melyek előttünk történetileg tudva vannak. Ha e viszonyokat az előttünk történetileg ismert fejlődési folyamat szerint akarjuk megítélni, s föl vesszük, hogy Kelet nagy államai hasonló módon állottak elő, mint az óvilág és az újabb kor államai: föl kell tennünk, miszerint azon kényúri államszerkezetet, melyről a legrégibb történetekből értesülünk, olyas viszonyok előzték meg, milyeneket Homérosz vázol elénk Görögországban, s minőkkel a germán néptörzseknél találkozunk az újabb kor kezdetén; de megfoghatatlan előtttem, hogy a királyságban, amint az *Odysseiá*-ból tanuljuk ismerni, s általán véve a királyi hatalomban, mely az ókor köztársaságait megelőzte, s melyet az ókor több írója a legrégibb államszerkezet gyanánt ad elő, vagy az ógermán törzsszövetkezetben, melyet Tacitus rajzol, mint találhatni Kelet kényúri államrendéhez hasonló valamit. Azt sem foghatom meg, hogy a germánok első kiterjeszkedésétől és megtelepedésétől Európa különböző államaiban a hűbéri szerkezet megalapításáig miben álljon az egyesek uralmának átszállása sokakra: miután ki lehet mutatni a történetekből, miszerint azon uralom, melyet az ógermán királyság gyakorolt, sem oly sokakra nem terjedt ki, mint utóbb az egyes birodalmi hűbéruraké, sem intenzíve nem volt nagyobb azon kis körben, amelyre kiterjedt.

Azon korszakok történeteiben, melyekre Gervinus nézete támogatása végett hivatkozik, szintúgy föltalálhatni az ellenkezőt, sőt az újabb kor történeteire nézve éppen ez az eset, miután azon pillanattól fogva, midőn a germán népeknél, mint Tacitus értesít bennünket, mindenki hivatva volt a fontosabb ügyekre befolyjni, sőt azon intézményektől fogva is, melyekkel Nagy Károly korában találkozunk, a hűbéri szerkezeten át egész a XVIII. század kezdetéig minden államban, melyeket germán népek alkottak, éppen az ellenkező folyamatot vehetni észre: tudniillik a szabadság és hatalom átmenetelét sokakról kevesekre, vagy végre egyesre.

Gervinus ugyan, hogy ez ellenvetéseket kikerülje, azon nézetből indul ki, hogy a tyrannis Görögországban s a korlátlan uralom korunkban csak eszközül tekinthető, mely az uralom átszállását az arisztokráciáról a demokráciára közvetíti; de ha Görögországra nézve meg is akarnók ezt engedni - habár ez sem lehetséges, miután legalább a dór államokat illetőleg kivételt kellene tennünk, s az oly tyrannist, mely két századig tart, csak nem tekinthetni átmeneti állapotul azon demokráciára, mely addig sem tart - ha mint mondók, a görög tyrannisban csupán a görög demokrácia előcsarnokát akarnók is látni: hogyan egyeztethetjük meg e nézetet Róma történeteivel?

Róma hét királyáról a legkülönbözőbb nézeteket állították föl; még létezésüket is megtagadták, s csupán mítoszi személyeket akartak látni bennük: de hogy hatalmuk nem volt kényúri, s hogy ennél fogva a köztársaság alapítása által - ha csupán az arisztokrácia győzelmét látjuk is abban a népszerűtlen királyság fölött - nem kényúri hatalom szálla át egyesről többekre, szintoly kétségtelen, mint az, hogy a római demokrácia igényei kivívása végett nem a tyrannist használta, sőt inkább az után következett ez, úgyszólván ha egy államformát csupán átmeneti

fokozatul tekintünk egy másikra, inkább a demokráciát kell olyan formának vennünk föl, mint amely, rövid fönnállásával, csupán a kényuralom bevezetéseül szolgált.

Az újabb kor történeteit pedig azért nem hozhatni föl ez állítás mellett, mivel még nem áll előttünk bevégzett egészként, s azon kérdést illetőleg: minő végeredményekre vezetend a korlátlan egyeduralom, mit e pillanatban, legalább a legtöbb államban, az újabb kor politikai fejlődése eredményeül kell tekintenünk, lehetnek ugyan vágyaink és reményeink, de nem hozhatni föl tényeket, miknél fogva azt egész bizonyossággal eldönthetnők.

Amily kevésbé mutathatni ki általában az emberiség történeteiben, hogy a polgári szabadság szabály szerint száll át egyesekről többekre és sokakra, sőt miután azon kényúri államintézmények, melyektől az emberiségnek az ó- és a középkor rabszolgaságra és jobbágyságra alapított államaira kelle előhaladnia, ugyanazon helyeken máig fönnállanak, s általában majd mindig voltak egyszerre arisztokratikus, demokratikus, kényúri és egyeduralmi államok; szintúgy nem találhatni egyetlen államot is, melynek történeteiből, a tények elferdítése nélkül, ezt kimutathatnók.

Az összes politikai történet számos változást mutat, melyeket azonban nem lehet bizonyos törvény szerint sorba rendezni. Amint az államhatalom egyről gyakran a polgárok összességére megy át, szintúgy történik néha az ellenkező, s aminek bizonyos esetben többszázados fejlődésre van szüksége, rögtön előáll más viszonyok közt. Alig gondolhatni oly államformát, melyet már gyakorlatilag meg nem kísérlettek volna: mindeniket átmeneti fokozatul tekinthetni bármely másikra, miután legtöbb esetben azt mutatja a történet, hogy egyszer már szolgált ily fokozatul. Aki különböző korszakok politikai intézményeiből akarja az emberiség haladását megítélni, végre kétségbe kellene esnie az iránt. Örökös körbenforgás tűnik mindennütt élénk, nyugtalan ingadozás ide s tova, mint az ingának hullámozása. De következik-e ebből, hogy általában nincs előhaladás?

Nézzétek az órát! Mindenekelőtt az inga zaja és lengései vonják magukra figyelmünket. Sok utazó beszéli, mi borzadást szült mindig a hajó kronométerének látása a vademberek közt, kik annak mozgásában életet véltek látni; s aki nem ismeri az óra használatát, bizonyára sok ideig semmi egyéb mozgást nem vesz abban észre. Minél tovább szemléli járását, annál nagyobb unalmat érez, annál kevésbé foghatja meg a mester célzatát, ki nagy mesterséggel ily művet alkot, amelyben annyi kerék van egymásba illesztve, hogy egy kis petyegést s némi haszontalan mozgást idézzon elő. Merőben így vagyunk a világtörténettel. Mindenekelőtt a politikai események zaja, nyugtalan mozgalma vonja magára figyelmünket, s aki nem lát egyebet, bosszúságot érez a két szélsőség közti örökös ingadozások fárasztó látványa miatt. De amily kevésbé az inga lengéseiben kell keresnünk az óra sajátképpen mozgását, sőt inkább csupán eszközül kell azt tekintenünk, mely a mutatót, habár alig észrevehetőleg, tolja mindig előbbre: szintoly kevésbé kell az emberiség történeteiben szemlélhető haladást azon nagy hullámozásban keresnünk, mely szerint egyes nép vagy az összes emberiség az ellenkező államformák közt hanyatlik ide s tova.

Ez ingadozások, ez ellenkező mozgalmak dacára az államélet terén, folyvást növekedett az emberek uralma az anyagi természet fölött, szaporodott a műveltség részeseinek száma s emelkedett az emberi méltóság érzete - s éppen ebben kell keresnünk a polgárisodás mérvét.

Innen következik az: hogy az emberi fejlődés törvényét a polgárisodásbani lassú előhaladásban találjuk föl.

A soha nem változó tények hosszú sorának szemlélete vezetett bennünket e törvény ismeretére. Ugyanazon út, melyen a tudomány minden eddigelé ismert természeti törvényt föltalált, és eszerint csak akkor vonhatjuk józanul kétségbe létezését, ha tényeket mutatnak, melyek e törvénnyel ellentétben állanak.

Mily fontos e törvény világos ismerete a gyakorlati életre, könnyen megítélhetjük.

Valamint mihelyt földünk mozgásáról meggyőződünk, azonnal lehetővé, sőt szükségessé lett e mozgalom irányát is kiismernünk: úgy, ha egyszer e haladás tényét elismerjük, e haladás irányát is a legnagyobb biztossággal meghatározhatjuk. Csak a tespedés elmélete tart bennünket szüntelen bizonytalanságban.

JEGYZETEK A II. FEJEZETHEZ

(a) A Liber Ecclesiastici 18. 7. 8. 1. mutatja, hogy a pátriárkák hosszas életkora a zsidóknál is ritka kivételek közé tartozhatott. „Numerus dierum hominum, ut multum centum anni.” (Az ember napjainak száma száz, ha sokra megy.) Psalm. 90. 10. a következőt olvassuk: „Dies annorum nostrorum in ipsis septuaginta anni. Si autem in potentatibus octoginta anni.” (Éveinknek száma legföljebb hetven. S ha erősek vagyunk, eljutunk nyolcvanig. *Zsoltárok könyve*. XC. 10.)

(b) Ameddig művelődésünk története visszanyúlik, az emberek mindig foglalkoztak érzékfölötti dolgokkal, elmélkedtek az istenség, az ember földi rendeltetése és jövője, az emberi természet ellentétei s azon erkölcsi törvények fölött, melyeknek saját érdekében alá kell magát vetni. De amire e részben különböző időkben eljutottak, nem vehetni a haladás mérveül, részint mivel az emberi léleknek e téren igen szűk korlátai vannak, részint mivel (kinyilatkoztatás folytán avagy szükségből) korán eljutottak azon erkölcsi törvények ismeretére, melyek nélkül társadalom nem állhat fenn; s amennyiben változásokat tapasztalunk erre nézve, csupán a hit dönti el: mennyiben tekinthetni haladásnak e változásokat.

(c) Miután az anyagi világ, bármit tegyünk, mindig befolyással van szükségképp az emberiségre: ha nyűgeitől szabadabbakká akarjuk tenni magunkat, nem azon eszközhöz kell folyamodnunk, hogy a léleknek föltétlen uralmat tulajdonítsunk, s mint a sztoa, megvessük az anyagi világ befolyását; hanem abban, hogy értsük s értelmünk által hatalmunk alá igyekezzünk vetni a bennünket környező világot.

(d) Fölöslegesnek tartom a fönnebbi tételek bővebb bizonyításába bocsátkozni, miután egyetlen alapos okot sem tudok, amit föl lehessen hozni azon állítás ellen, hogy e viszonyokat a polgárisodás mérveül tekinthetni. Azoktól várom ily okok fölhozását, akik cáfolatra méltatják e munkát.

(e) Hogy mindazon előhaladások dacára, melyeket a régiségtan félszázad óta tön, megfejtik-e Egyiptom és Asszíria írott emlékeit annyira, miszerint azok által ama rég elenyészett népek szellemi és társadalmi életébe tisztán bepillanthassunk, legalábbis igen kétségesnek tetszik előttem azok után, amiket már Herodotos mond ez emlékek felől, melyeket már az ő korában maguk a papok sem igen értettek. Abból, ami eddig előttünk fekszik, mindenesetre azon következtetést vonhatjuk, hogy Egyiptom polgárisodása, ha a görög polgárisodás egyedüli anyjául akarnók is tartani, igen messze áll e mögött. Amit ez óriási műemlékek építési módjáról tudunk, mind azt mutatja, hogy nem magasabb mechanikai ismereteknek, hanem ezerek tömeges erőfeszítéseinek köszönik létüket: minélfogva éppen nem a természeti erők ismeretében lett előhaladás, hanem inkább a korlátlan uralom jeléül kell azokat tekintenünk,

melyek éppen a műveltség kevesekre szorítását és az emberi méltóság és tevékenység kevésre becsülését, s így a valódi műveltség alacsony fokon állását mutatják.

(f) Cato írta fiához: „Jurarunt inter se barbaros necare omnes medicina. Et hoc ipsum mercede faciunt, ut fides iis sit, et facile disperdunt. Nos quoque dictitant barbaros, et spurcius nos quam alios opicos appellatione foedant. Interdixi de medicis.” Plinius XXIX.I. (Összeesküdtek, hogy orvosságaikkal minden barbárt megöljenek. S ezért meg is fizettetik magukat, hogy nagyobb hitelük legyen, s így könnyen gyilkolhassanak. Minket is barbároknak neveznek, s más vadaknál is alávalóbbnak mocskolnak minket. Ezért az orvosokat kitiltottam.)

(g) Feloldhatlan kapcsok fűzik az embert az anyagi világhoz, uralkodnia kell afölött, vagy rabszolgája lenni annak, s amely mértékben az anyag fölött uralkodik, csak annyiban emelkedhetik amaz erkölcsi szabadságra, mely a magasabb műveltség alapföltétele.

(h) Amint a természeti erők ismeretében tett előhaladás nem egyesek műve, s miként például sok ezer értelmes ember vizsgálódásaira van szükség, hogy csak egy mozdonyt készítsenek: szintoly lehetetlen ez ismeretek használata, ha föl nem tesszük, hogy számosan vannak, akik legalábbis a műveltség bizonyos fokára emelkedtek.

(i) Az ókor nagyobb polgárisodása bizonyosságul gyakran kiemelik Szicília, egyes görög szigetek és gyarmatok által elfoglalt vidékek nagyobb népességét. A nagy népesség mindenestre a földművelés előhaladására szokott mutatni, s amennyiben ez a műveltség nagyobb fokát föltételezi, magasabb polgárisodás jele (kereskedő népeknél, és ahol a népességet, mint Rómában, idegen munka táplálja, bizonyára nem az); azonban Hollandia és Belgium népességét, főleg ha az éghajlati viszonyokat is latba vetjük, úgy hiszem, párhuzamba állíthatjuk az érintett adatokkal Szicília népessége felől. Egyszersmind azon panaszok, melyeket Itália elnéptelenedése iránt találunk a régi írónál, eléggé mutatják, miszerint Róma népessége csak a vidék rovására növekedett, s Itália akkor kevesebb embert táplált, mint korunkban, noha, legalább részben, gyér népességgel bír. Azon seregek létszámából pedig, melyeket Görögország a perzsa és peloponneszoszi háborúk alatt kiállított, hasonló bizonyossággal következtethetjük, hogy Görögország népessége - mindamellett, hogy szigetei oly hihetetlenül túlnépesedettek voltak kiterjedésükhöz képest - aránylag sem Anglia, sem Német- vagy Franciaország népességével nem állja ki a versenyt.

(k) Gyakran fölhozzák például azon gyümölcsárusnőt, ki egy vevő kiejtéséről azonnal megismeré, hogy nem athéni. Nem vitatom, mennyiben tekinthetni ezt a nép magasabb műveltsége mérlegéül. Az atticizmust ugyan csak az athéni gyümölcsárusnőnél találjuk föl, azonban azt hiszem, hogy egy párizsi gyümölcsárusnő szintúgy megismeri kiejtéséről a vidéki embert, mint a bécsi nő is a szászit és a württembergit. De ha e ténynek oly nagy fontosságot tulajdonítanak: azon sokszor említett athéni teljes jogú polgárról sem kellene megfeledkezni, akinek Aristides, midőn az ő száműzetéséről volt szó, maga volt kénytelen saját nevét a cserépre fölírni, mivel az érintett polgár nem tudott írni. Általában, hogy igen ragyogó fogalmat ne csináljunk magunknak az athéni nép politikai képessége felől, jó fölütünk Aristophanest, ki talán kissé torzított, de alapjában hű képet ad az akkori nyárspolgárról. Demosthenesben és más szónokokban is sok tanulságost találunk e részben. Schmidt egy szellemdús művében: *Die Geschichte der Freiheit in den ersten Jahrhunderten des Christentums* (A szabadság története a kereszténység első évszázadaiban) igen sok ésszel igyekvék megmutatni, hogy az óvilág irodalma szintúgy el volt terjedve, s annál fogva szintoly hatással volt a polgárisodásra, mint korunké. Bármilyen elmésen állítá is egybe okoskodásait, s bármint igyekvék megmutatni, hogy az irodalom akkor tágasabb körre volt hatással, mint rendesen fölteszik: mindazok ellenében csupán azon tényre hivatkozom, melyet Humboldt idéz *Kosmos*-ában (2. k. 224. l.),

hogy Strabo nagy műve a római ókorban egész az V. századig szinte ismeretlen volt, s még a sokat egybegyűjtő Plinius sem használta.

(l) Mint a körülte levő műveltségi fokozat mindig jelentékeny befolyással van az egyesnek szellemi fejlődésére: még inkább ez az eset egész népeknél. Egy nép megelőzheti a többieket mind, de csak bizonyos fokig. A legnagyobb világosság szintoly kevéssé érintkezhetik a teljes sötétséggel, mint a legnagyobb műveltség a legnagyobb nyerseséggel: mert kölcsönös hatással van egyik a másikra, s amint a legműveltebb népek gyarmatosait környezetük befolyása következtében vissza látjuk esni, úgy minden nép műveltsége - még ha meg is tudnánk magyarázni egy olyanfajta magasabb műveltség létrejöttét, amely csak egyetlen népre szorítkozik - azon mértékben marad hátra, sőt süllyedhet vissza, minél alantabb fokán állanak a polgárisodásnak azon népek, melyekkel érintkezésbe jő.

(m) „Es liegt nicht in der Bestimmung des menschlichen Geschlechtes, eine Verfinsterung zu erleiden, die gleichmässig das ganze Geschlecht ergriffe. Ein erhaltendes Prinzip nährt den ewigen Lebensprozess der fortschreitenden Vernunft.” *Kosmos*. II. k. 268. l. (Az emberi nem rendeltetésének nem felel meg az, hogy olyan elsötétülést szenvedjen el, amely egyidejűleg az egész nemet magával ragadná. Az előrehaladó ész örökös életfolyamatát egy fenntartó elv táplálja.)

(n) „A népelet minden egyes korszakában kitetszik, hogy ami csak az ész haladásával, az értelem tökélyesedésével összefüggésben van, mind a megelőző századokban gyökerezik; s ama fölosztás korszakokra, melyet az újabb történetírók szentesítettek, csak azon jelenségek és tények elkülönzésére vezet, melyek láncolatos egybefüggésben vannak egymással.” *Kritische Untersuchungen über die historische Entwicklung der geographischen Kenntnisse von der neuen Welt* stb. Übersetzt von J. L. Ideler. I. k. 70. l.

(o) Hogy a stílus maga az ember, egyes emberre nézve áll, némi részben; de sohasem alkalmazható egész korszakokra. Egy korszak stílusát, melyből jellemét megítélhetjük, a nép kifejezőmódjában kell keresni, s ezt nem találjuk föl az irodalomban.

(p) Rendesen az ellenkezőt állítják. Hogy a művészet a tudományt, a költészet a prózát megelőzi, szintoly általánosan elfogadott tételek, mint azon állítás, miszerint a magasabb polgárisodás korszakai mindig a kétely korszakai egyszersmind, miáltal ama kétségteleneknek állított tényeket indokolni törekcszenek. Miután a haladás szakadatlan, nincs nehezebb dolog, mint bizonyos korszakokra szaggatni azt. Minden korszak magán hordja a megelőzőnek maradványait s a következőnek csíráit, s majd mindig lehetlen meghatározni azon pontot, ahol az előbbi műveltségi korszak megszűnik, vagy a fejlődő kezdetét veszi. De hogy mindemellett polgárisodásunk összes fejlődését bizonyos korszakokra osztgatni, melyek közül mindegyik különös jellemmel bír, s melyek közül mindegyiket tisztán meg lehet uralkodó eszméinél fogva különböztetnünk a többiektől - nem szenved legkisebb kétséget; s ha azon időpontra nézve, ahol a régi világ polgárisodása megszűnik, szintoly kevéssé hozhatni föl pontos évszámot, mint arra nézve: hol záródik le a középkor s veszi kezdetét a reneszánsz, mindazáltal senki sem tagadhatja, miképp e korszakok közül egészben mindeniket meg lehet különböztetni a megelőzőtől összes jellemére nézve, s hogy a korszakokra osztgatást éppen a művelődési történetekben nem nélkülözhetjük. De ha a művelődés történeteit korszakokra osztjuk, azonnal át kell látnunk a fönnebbi tételek helytelenségét, miután azon állítás, hogy a költészet a tudományt, a művésziileg szép a gyakorlatilag hasznost, a hit a kételyt megelőzi, csak annyiban igaz, amennyiben a művelődés két korszakára, vagy jobban mondva, egy korszaknak a másikba átmenete szakára fordítjuk figyelmünket.

(q) *Einleitung in die Geschichte des 19. Jahrhunderts*. 15. l.

(r) Nem ez az eset. Ismereteink a zsidó nép történeteiről, sokkal nagyobb körülményesség mellett, szintoly messze mennek vissza, mint más nép történeteiről, s e nép legrégebb történeteiben nyoma sincs a kényúri államszerkezetnek. Szintoly kevésbé mondhatni egyedúri korlátlan hatalomnak a papi uralmat, amint Egyiptomban fönnállott, s amit Herodotos (III. 80-87.) a kényúri államszerkezet keletkezési módjáról Perzsiában mond - a feltűnő görög színezet dacára is -, annyit mindenesetre mutat, hogy Perzsia államintézményeit sem tekinthetni oly eredeti viszonyoknak, melyekkel az államalakulás azon tartományokban kezdődött.

III. FEJEZET

A HALADÁS TÖRVÉNYEI

Az emberiség és a föld története nemcsak a részben hasonlítanak egymáshoz, hogy mindkettőben folytonosan tartó átalakulást, folytonos fejlődést találunk mindig tökélyesb organizmusra: az átalakulás módjára nézve is van némi hasonlóság a kettő közt.

Mint a föld felülete nagy forradalmak nyomaira mutat, melyek alakját megváltoztatták, amint vannak korszakok, melyek alatt a rázkódások hosszú sora következtében óriási hegláncok keletkeztek, tengerek megváltoztatták medreiket, s az állat- és növényvilágban tömérdek új organizmus állt elő, míg mások elenyésztek; de az átalakulás munkája nem szorítkozik az erőszakos forrongás korszakaira, hanem számos kisebb természeti esemény, sőt az örökké munkás természeti erők működése által is lassankint folyvást tart: ugyanezt találjuk az emberiség történeteiben is. Ama nagy forradalmakon kívül, melyek az összes emberi viszonyokat egyszerre megváltoztatják, az élet minden viszonyát kisebb események, sőt az emberi fogalmak lassankint fejlődése s a naponkinti törekvések is észrevétlenül, de tetemesen módosítják; s aki két korszakot figyelmesen egybe akar hasonlítani, úgy fogja találni, hogy ha a közbenső időszak mégoly meddőnek látszik is eseményekben, mindazáltal a nézetekben és viszonyokban, általában véve az emberi lét minden körülményében nagy változások történtek az alatt.

Még szellemünk korlátai is ugyanazok ama törvényeket illetőleg, mik szerint e változások a természetben és az emberiség körében véghezmennek.

Bizonyos általános természeti törvények ismerete, a vulkanikus erő okozta jelenségek szemlélete s általában azon erők figyelmes vizsgálata által, melyek földünk felülete lassankinti átalakulásán működnek, fogalmunk lehet arról is: mi módon történhettek ama nagy föld-rázkódások, de pontosan sem az idejét, sem módját nem mondhatni meg a múltra nézve, s még kevésbé lehet előrelátni, mily alakot veszzen földünk felülete egy új, nagyszerű katasztrófa esetében; és így ismeretünk köre akkor is rendkívül korlátolt, ha azon törvények kutatásához fordulunk, mik szerint a nagy forradalmak történnek, melyek az emberek minden viszonyát egyszerre átalakítják. Itt is ugyanazon erők működése tűnik föl nagyban, melyeket a kisebb eseményeknél szemlélünk; de hogy mikor és mely terjedelemben történnek e forradalmak, s minő eredményei lesznek, mindez túl fekszik a megismerhető körén. Tudományunk e tekintetben csak arra szorítkozhatik, hogy azon tényből, miszerint az emberiség több ily forradalmat tapasztalt, a jövőre nézve következtetést vonhat szintoly nagyszerű események valószínűségére.

Más dolog, ha azon törvények kutatására fordítjuk figyelmünket, mik szerint az emberi viszonyok *lassankinti átalakulása*, a polgárisodás lassankinti haladása történik. Mert ha azon nagy befolyás következtében, melyet az akarat szabadsága minden emberi viszonyra gyakorol, sohasem találhatjuk föl itt azon szabályszerűséget, amellyel a természet vizsgálása közben találkozunk, s ha ennél fogva a polgárisodás haladását sohasem is számíthatni ki azon pontossággal, mint például azon hátrálást, melyet a Niagara zuhatagai tőnek egy század alatt, s tesznek a jövőben: két ezredév történeteiben a tények roppant sora áll előttünk, mikből minden előttünk tudva lévő haladás törvényeit szintoly bizonyossággal elvonhatjuk, amint e tényekből általában következtetést lehet vonnunk a haladás létre.

Melyek immár e törvények?

IV. FEJEZET

A HALADÁS ELSŐ TÖRVÉNYE: MINDEN HALADÁS KÜLÖNBÖZŐ EGYÉNISÉGEK ÉRINTKEZÉSÉTŐL FÜGG

A történetek által egészen kétségtelennek bizonyított tény, hogy a haladást mindig csak a különböző erők és eszmék ellentéte eszközli. Nem szükség, hogy az ellentétben álló erők egyensúlyban álljanak: az is mindegy, helyesek-e avagy nem az eszmék, melyek uralomért küzdenek, s miként a hajó gyöngé, sőt látszólag ellenkező szél mellett is előre vitorlázhat: gyakran oly eszmék is lényegesen előmozdíták az emberiség haladását, melyeket merőben hamisaknak ismertek el utóbb. Csak ott nincs semmi haladás, ahol nincsenek ellentétek; a haladás mértéke pedig mindig attól függ: mily kiterjedésben találják föl ez ellentéteket valamely társadalomban.

Valamennyi nép története folyamatos bizonyítéka ennek a tételnek.

Görögország előhaladása mindig tetemesb vala, mint Rómáé. Minek okát - mint másutt már megmutattam - nem a görög nép fensőbb tehetségében, hanem azon ellentétek sokaságában kell keresnünk, melyek közt e nép kifejlődött. Miután a görögök vallása a képzelem hite volt, mely sem a lelket, sem a szívet nem volt soha képes teljesen kielégíteni, sohasem is volt oly nagy hatása a társadalomra, hogy azon ellentét, melybe a bölcselmi eszmék a vallással jöttek, haladást idézhetett volna elő minden tekintetben (a); annál általánosabb és erősebb volt az ellentét a politikai élet körében. Görögország minden részében, a nép minden rétege közt megvolt ez ellentét, s ennél fogva a haladás is kiterjedt Görögország minden részére. Mihelyt Róma egész Görögországra kiterjesztette uralmát, az ellentétek elenyészésével megszűnt a haladás is, csupán a tudomány terére szorítkozott, hol a görög, keleti és keresztény fogalmak érintkezése hatalmas ellentéteket idézett elő, míg végre a kereszténység győzelme ez ellentéteket is, s azokkal a haladást e téren is megszüntette.

Rómában is a folytonos ellentéteknek tulajdoníthatjuk annyi ideig a szüntelen előhaladást. Külviszonyait illetőleg először a körüle fekvő kisebb községekkel, majd Itáliával, Karthágóval s majdnem az egész akkor ismeretes világgal ellentétben látjuk Rómát; benn a királyság és patríciusok, a patríciusok és plebejusok, a birtokos osztályok és a proletárság, Róma és a tartományok, végre a köztársaság és imperium állanak egymással éles ellentétben. Miután Róma hatszázados küzdés után az egész világot meghódította, midőn a császársággal a legtöbb benső ellentét megszűnt, vége lőn a haladásnak is; ennek útját is örökre bezárták Janus temploma ajtaival Augustus alatt.

A kereszténységgel új ösvényeket tört a polgárisodásnak az emberiség, de ha az előhaladás a keresztény polgárisodás folyama alatt nagyobbá lőn, mindenre kiterjeszkedve, és sokkal hosszabb időre nyúlt, mint az ókorban: azon körülményekben kell okát keresnünk, mert összes polgárisodásunk folyama alatt mindig voltak hatalmas ellentétek.

Azon pillanattól fogva, midőn a kereszténység a pogány világgal szemközt föllépett, s megindult a harc, melyben a világ régi urát végre legyőzte a barbár népek ifjú ereje, a keresztény polgárisodás egész folyama alatt folyvást ellentétekkel találkozunk, és pedig az élet minden körében, melyek mindenütt lehetlenné tévék a tespedést.

A császár és a pápa, a pápa és az egyetemes egyház, ez és a nemzeti egyházak, a katolicizmus és a reformáció, a királyság és az arisztokrácia, az arisztokrácia és a polgárság, a községek és az egyén, az emberi nem vagy legalább a kereszténység egységének eszméje s a különállásra törekvés, amely minden népnél szintúgy mutatkozik, mint ahogyan a népiség eszméje az egyének teljes önállósága igényeivel jó összeütközésbe - ezen ellentétekkel találkozunk az egész keresztény polgárisodás folyamán, s tagadhatlan tény, hogy a haladás aránylag mindig annál nagyobb volt, minél erősebben léptek föl amaz ellentétek egymás ellen. (b)

Minden ellentét csak úgy képzelhető, ha az egyes eszmék vagy érdekek képviselőiül külön egyéniségek állanak szemközt; miből következik, hogy ha a haladást mindig csak különböző eszmék és érdekek ellentéte mozdíthatja elő: minden haladás csak akkor lehetséges, ha *különböző egyéniségek állanak kölcsönös érintkezésben egymással*.

S úgy is van.

Az egyes szellemi kifejlődése mindig azon érintkezésektől függ, melyekben más egyénnel áll. Ha mégoly kitűnő adományokkal látta is el a természet, sohasem fejlődhetnek azok ki, ha elszigetelten áll, sőt visszaesést vehetni észre, mielőtt el van szigetelve. Csak akkor jó az ember ereje öntudatára, ha érintkezésbe lép másokkal, csak az hozza működésbe kedélye tulajdonait, s csupán a kedély viheti a lelket termékeny tevékenységre. Az ember szellemi tehetségei megannyi villanyszikra, melyek a galvanikus telepből fejlődnek ki, s melyeket mindig csak különböző elemek érintkezései idéznek elő.

Amit egyeseknél látunk, ugyanazt találjuk egész népeknél. Egy népiség sem fejlődhetik, bármilyen tehetségekkel legyen megáldva, magasabb műveltségre, míg elkülönözve áll, s a már műveltebb nép is hátramarad, sőt visszaesül a polgárisodás pályáján, mielőtt gyérebbek lettek vagy éppen megszűntek érintkezései másokkal. Mert amint az egyeseknél, ha érintkezésekbe jönnek, a fogalmak nemcsak azáltal szaporodnak, hogy mindenki idegen fogalmakat sajátít el, hanem azáltal is, hogy különböző fogalmak találkozása mindig új fogalmakat idéz elő: ugyanezt tapasztaljuk a népeknél. Elszigetelt népek, kivétel nélkül, a polgárosodás legalantabb fokán állnak. Ahol a polgárosodás első nyomait találjuk, ott az azelőtti érintkezések nyomai sem hiányoztak soha. Még a Sandwich-sziget lakosainál is kimutathatók azok; a Mexikóban és Peruban talált polgárisodást illetőleg nem szenved kétséget e tény, miután az ősmundák idegen nép-bevándorlásokra visznek bennünket vissza, s az állam rendezését, a vallást, a földművelést, általában mindent, amiben Peru és Mexikó elfoglaltatásakor a többi amerikai népeket fölülmúlta, a nép maga ezen hódítóknak tulajdonítja. (c)

Nem szükséges, hogy egyenesen nép és nép közt történjenek azon különböző elemek érintkezései, amelyektől függ minden haladás. Mint a vándormadarak magukkal viszik némely növény magvait, s azon szigeten, ahol rövid pihenést tartanak, idegen vegetáció csíráit szórják el: úgy vitték át egyesek gyakran egyik nép eszméit más népekhez, s mély jelentősége van a mondának, mely szerint az ókor minden nagy törvényhozója és gondolkodója utazásban töltötte el élete nagy részét. Ily egyenes és közvetlen érintkezés nélkül sohasem mutathatunk ki valódi haladást, miként egyszersmind a haladás is ott volt legélénkebb, ahol ilyes érintkezések voltak. Azon tény, miszerint a szárazföldi népeket a szigetek vagy széles, hajózható partok lakosai mindig megelőzték a műveltségben, szintén csak azon befolyásból magyarázhatni meg, melyet a más népekkel érintkezés s azért a közlekedés könnyűsége gyakorol szükségképp a polgárisodásra, miként ez oknak kell tulajdonítnunk azon nagyobb előhaladást is, melyet a vegyes népek tőnek a polgárisodásban. Mivel az ily népek különböző elemekből állanak, s a különböző egyéniségek érintkezései itt leggyakrabban: éppen azért élénkebb szükségképp itt a haladás, mint az egytörzssű népeknél.

Mindaz tehát, ami gyéríti vagy egészen meg is szünteti a különböző egyéniségek érintkezéseit, szükségképp megállapodásra vagy visszalépésre vezet a polgárisodásban.

Ismeretesek a teljes elzárkózás eredményei; Kína neve közmondásossá lőn e részben, s amely törvényhozók, papok vagy uralkodók a létező állapot változatlan fönntartására törekedtek, mindig igyekvének akadályozni az érintkezést mindennel, ami idegen, éppen azért, mivel meg voltak győződve, hogy a fönnálló változatlan fönntartása (s csak ebben áll a tespedés) csupán akkor lehetséges, ha az idegen elemekkel minden érintkezést megakadályozhatni. Nagyrészt ez oknak tulajdoníthatni a kényúri államformák elismert rossz befolyását a haladásra. Mivel a kényúri államforma lehetlenné teszi a szabad egyéniség lételét, s mivel minden egyéni sajátságot el akar törölni, magát biztosítani törekszik idegen befolyások hatásai ellen: éppen azért mindig akadályozza a haladást. Ahol az egyes korlátlan hatalma, vagy mivel területileg keskeny határok közé volt szorítva, vagy egyéb okoknál fogva (*d*), nem akadályozhatta meg, hogy éles kifejezésű egyéniségek ne legyenek, s azok egymással ne érintkezzenek, ott a haladást sem szakíthatá az félbe, s (hogy csupán egykorbeli és rokon népeket említsünk) például Szicíliában, minden zsarnoki uralom mellett, élénkebb haladást találunk, mint Spártában: mivel az egyesek uralma rövidebb ideig tartott, s kisebb körre szorítkozott amott, hogysem az egyéni sajátságok megsemmisítése az egyes államok körében is sikerülhetett, vagy az idegen államoktól csak törekedtek volna is magukat elkülönözni; míg Spártában Lykurgos törvényhozásának befolyása által mindkettőt sokkal inkább elérték, mint Görögország bármely más államában.

Ugyanezt mutatja maga azon tény is, amelyet rendesen fel szoktak hozni a végtelen haladás ellen, s mire világfájdalmas századunkban különös előszeretettel mindig megint visszatérnek; miszerint minden polgárisodás, mihelyt tetőpontját elérte, megint visszasüllyedt, éspedig azzal a magassággal arányos mértékben, amelyre emelkedett; mert ha valamely nép hatalma alá veté mindazon népeket, melyekkel azelőtt érintkezésben állott, s nyelvét, vallását, erkölceit és törvényeit rájuk kényszeríté, vagy ha egy polgárisodás lassankint minden népre kiterjed, melyek kölcsönös érintkezésben állnak egymással; e népek sajátságait mindnyájukkal közös míveltség váltá föl, mint például Róma uralmával volt az eset, vagy a görög míveltség általános elterjedésével kevéssel a kereszténység föllépése előtt: (*e*) ekkor meg kell szűnni a haladásnak, nem azért, mivel a polgárisodás elérte azon tetőpontot, melyen túl haladnia embernek nem adatott; hanem mivel az osztályok és nemzetiségek nivellírozása a haladás föltételeit is semmivé tette.

Akár a haladás, akár a tespedés korszakaira fordítjuk figyelmünket, mindenütt tisztán láthatjuk, minő befolyással van a különböző egyéniségek érintkezése a haladásra, mindkét út azon meggyőződésre vezet bennünket, miszerint *minden haladás a különböző erők és érdekek ellentétének eredménye, vagy ami egy azzal, az önálló egyéniségek érintkezéseinek eredménye.*

S ez az első törvény, melyre egész népek vagy korszakok míveltségi történeteinek alapos vizsgálata vezet bennünket.

JEGYZETEK A IV. FEJEZETHEZ

(*a*) A klasszikus ókor vallása ezen sajátságának - mely miatt oly könnyen vett föl idegen hitfogalmakat, s ahonnan magyarázható az óvilág sokat magasztalt türelmessége is - kell tulajdonítanunk, hogy az ellentétek e téren mindig igen erőtlének voltak, s a vallás akkor csak oly keveset tőn a haladás előmozdítására. Csak oly vallások, melyek mint a kereszténység, sokkal inkább pozitívak, hogysem a bölcselmi eszmékkeli harcban azokban fölolvadjanak, s melyek

nemcsak a képzelmet, hanem a kedélyt is betöltik: - csak ily vallások idézhetnek elő erős ellentéteket, s mozdítják ekképpen elő valósággal a haladást.

(b) Mint Róma és Görögország történetei mutatják, az érdekek ellentéte is előmozdíthatja a haladást, de a dolgok természete hozza magával, hogy az érdekek harca mindig egyik érdek végső győzelmére, a többiek elnyomására s az ellentétek megszüntetésére vezet szükségképp; csak a vallás szentesítette elveket lehet ugyan legyőzni, de nem lehet megsemmisíteni: befolyásuk a haladásra annál nagyobb, minél hatalmasabb ellentéteket kell leküzdeniök.

(c) Ha a polgárisodás kezdetéről különböző népeknél fennmaradt mondákat vizsgáljuk, úgy találjuk, miszerint a polgárisodásról, ahol nem az istenektől származtatják, mindenütt azt tartják, hogy idegenek hozták be. Miután az utóbbi általán véve szintoly lehetetlen, mint az első, mert egy oly népet kellene fölvennünk, mely minden másokkal közlé polgárisodását: úgy látszik, hogy éppen azon monda általános elterjedése, mely minden nép polgárisodását idegenektől származtatja, mutatja azon tény általánosságát, miszerint a polgárisodás nyomait minden népnél csak bizonyos pontig kísérhetjük, midőn idegen népekkel jött érintkezésbe; mivel éppen ez érintkezések által származott a műveltség.

(d) Bár a kényúri hatalom kis államokban mindig legnyomasztóbb az egyesre nézve: mindazáltal sohasem lehet az oly ártalmas a haladásra nézve, mint a nagy államokban, mivel kisebb államokban nem vihetni ki, hogy minden idegen államokkal érintkezéstől el legyenek zárva; de éppen ezen tény bizonyítja, hogy nem a nyomás nagysága, hanem a különböző elemek érintkezésének megszüntetése által vezet a kényuralom tespedésre.

(e) Miután az ókor minden államában teljesen alá volt vetve az egyén az államnak: mihelyt valamely állam a többieket mind alávetette, s így a vele ellenkező irányokat megsemmisítette, szükségképp megszűnt azonnal minden haladás lehetősége. Azon polgárisodás, melyben az egyéniség jogát az állam ellenében elismerik, ment e veszélytől, mert ha azt akarnók is képzelni, hogy minden nép egyetlen állammá egyesült: míg az egyesek, családok, kisebb községek egyéniségét, melyeket az állam magában foglal, elismerik, tiszteletben tartják, még mindig számtalan ellentét marad fenn a nézetekben és érdekekben, melyek lehetővé teszik a haladást.

V. FEJEZET

A HALADÁS MÁSODIK TÖRVÉNYE: A HALADÁS IRÁNYÁT MINDIG AZ URALKODÓ ESZMÉK HATÁROZZÁK MEG

Természetében fekszik az embernek, hogy mindig kell valamire törekednie; törekvési irányát pedig afölötti fogalmai határozzák el, amit igaznak, helyesnek és illőnek tart.

Ami az egyesre nézve áll, áll a népre, sőt az egész emberiségre.

A világtörténet nem egyéb folytonos törekvésnél bizonyos fogalmak valósítására.

Miután immár a haladás iránya mindig törekvéseinknek irányától függ: minden korszak uralkodó eszméi is szükségképp eldöntő hatást gyakorolnak a haladás irányára.

Lehetetlen az embert eszes és szabad akarattal bíró lénynek tartanunk anélkül, hogy e tételek helyességét el ne ismernők. Az emberiség egész fejlődéstörténete bizonyoságul szolgál e részben.

Senki sem tagadja a vallás befolyását a haladásra s különösen annak irányára. Bármilyen nagy fontosságot tulajdonítunk a nemzeti különbségeknek: a vallás befolyása tagadhatatlanul nagyobb a haladásra, s csak az iszlámra és kereszténységre, s az utóbbinak körében az egyes felekezetekre kell fordítanunk figyelmünket, hogy belássuk, miszerint a legkülönbözőbb nemzetiségű népek is merőben ugyanazon fejlődési irányt követik közös vallás befolyása alatt. Úgyde minden vallás - amennyiben üres külsőséggé nem süllyedt - mindig a nép uralkodó eszméinek forrása vagy eredménye, s csak amennyiben ez, amennyiben minden uralkodó eszmét fölvetett körébe, annyiban lehet befolyással a haladás irányára. Amely pillanatban uralomra emelkednek azon eszmék, melyek a vallás által fölállított fogalmakkal ellentétben vagy a vallással éppen semmi viszonyban nem állanak: azonnal vége a befolyásnak is, melyet a haladás irányára gyakorolt a hit; sőt a kor uralkodó eszméi lesznek hatással a vallásra, s vagy új vallás alapítására vezetnek, vagy legalább átalakítják a fönállónak alapelveit. Azon befolyás is, melyet a vallás az élet minden viszonyára s ezáltal a haladásra gyakorol, nem annyira attól függ, amit minden egyes esetben tennünk parancsol, hanem inkább azon fogalmaktól, melyeket uralomra juttat. Szabad legyen például csupán egy tényt említnem, melyet mindenki tud.

Elfogultság nélkül senki sem tagadhatja, hogy a reformáció által első pillanatra növekedett a világi hatalom köre. Bármilyen gyakran hirdette is Luther a szelídséget az uralkodó osztályoknak alattvalóik irányában: mindazáltal ezeknek mindenben, ami nincs egyenesen isten parancsa ellen, a föltétlen engedelmisséget köti lelkére. Sohasem állítottak föl a fejedelmek korlátlan hatalma fölül merészebb nézeteket, sohasem igyekeztek a nép teljes jogtalanságát az államot illető minden viszonyban oly hévvel megmutatni, mint a protestáns hittudósok a XVI. és XVII. században. Amit csak Bellarmin a pápa csálhatlanságáról írt és mondott, mind nagyon távol esik attól, amit akkor a királyság jogai mellett Angliában fölhoztak. Ugyanez idő folyamán a katolikus hittudósok a pápa fensősége mellett a népfölség elvét vitatták, s a fejedelem és nép közti viszonyokat illetőleg a legmerészebb állításokkal léptek föl. (a) Ha a katolicizmus képviselőinek tekintjük a jezsuitákat, kik az egyház alapelveihez a legmakacsabbul ragaszkodtak - mint rendesen tekintik, akik a katolicizmus ellenében föllépnek -: meg kell engednünk, hogy az alapelvek, amelyeket ez egyház fölállít, sokkal kedvezőbbek voltak a nép polgári szabadságára, mint amiket Luther és a protestáns hittudósok hirdettek; - legalább azon

tant, hogy a világi hatalomnak az egyházi alatt kell állani, vagy legalább ennek amattól függetlennek lenni, nem tarthatni kedvezőnek a fejedelmek korlátlan hatalmára nézve, amint-hogy a reformáció korában, midőn a hatalmas fejedelmi házak rokonszenveinek megnyeréséről volt szó, gyakran szemére is vetették a katolicizmusnak, miként az alattvalókat elégedetlenné teszi és fölláztatja fejedelmeik ellen. S mindamelllett, ha vizsgáljuk: mily hatással volt mindkét hitfelekezet három század folytán az állam intézményeire, nem tagadhatni, hogy azon államok, melyekben akkor a reformáció munkája véghez ment, többnyire nagyobb polgári szabadságra emelkedtek, míg majd minden katolikus népet, kevés kivétellel, korlátlan hatalmú fejedelmek kormánya alatt találunk, s a világi hatalom többeknél közülük valósággal még egyházi dolgokban is nagyobb befolyással bír, mint a protestáns államokban. Ezt pedig csak az fejt meg előttünk, ha meggondoljuk, hogy a protestantizmus által a *szabad vizsgálódás*, s a katolicizmus által - főleg miután amazzal meghasonlott - a *tekintély* elve jutott uralomra, s éppen a fogalmak ezen ellentéte okozta, hogy a protestáns és katolikus tartományok azóta ellenkező irányban haladtak.

Ahol a reformáció az uralkodó eszmét nem volt képes átalakítani, az előbbi irány sem változott, s úgy találjuk, hogy a megváltásról tan, csupán hit által, cselekedetek nélkül, ami fölött annyi hittani vita folyt, a gyakorlati életben semmi ellentétet nem idézett elő a katolikus és protestáns egyházhoz tartozó népek közt. Amily kevésbé lennének lehetségesek mai nap a katolikus egyház körében, bár elvileg minden tanához ragaszkodik, a bűnbocsánat-hirdetés ama visszaélései, melyek a XV. és XVI. században történtek - s amelyek már akkor ellenkeztek a többség fogalmaival -, szintoly kevésbé vethetni szemére a reformációnak, hogy a keresztényi cselekedetek számát csökkentette, s a protestáns országok sem a szegények felőli gondoskodás tekintetében, sem térítési buzgalmukban, sőt pompás egyházak építését illetőleg sem maradtak hátra a katolicizmustól.

A vallás befolyása a haladás irányára nem egyéb, mint a vallás által uralomra emelt fogalmak befolyása. Csak akkor változhatik a haladás iránya, ha e fogalmak átalakultak; mert valamint annak, ami a gondolkodás terén történik, az élet mezején is szükségképp mutatkoznia kell: úgy minden külső jelenség csak annyiban idézhet elő maradandó eredményeket, amennyiben az emberek fogalmaira átalakítólag hatott.

Avagy nem történnek-e legnagyobbaknak tetsző események olykor, anélkül, hogy legkevesebbet is változtattak volna a haladás irányán? A hódítónak romboló hatalma romokkal fedheti a világot, s a zűrzavar által, melyet előidézt, föltarthatja rövid ideig az emberiség fejlődési folyamatát: irányát szintoly kevésbé tudja megváltoztatni, amint egy polgárosult nép meghódítása, ha századokra terjed is, nem változtathatja meg az azon nép által követett irányokat, ha a hódító nép sokkal alantabb fokán áll a műveltségnek, hogysem átalakító hatással lehetne annak fogalmaira.

A pápaság és császárság története a középkor folyamán szinte bizonyosággal szolgál e részben. Amaz a legcsekélyebb kezdetből, tisztán szellemi eszközökkel, az anyagi erőszak korában, legfőbb hatalomra jutott; ez mindazon hatalom dacára, mellyel Nagy Károly s az Ottók és Hohenstaufok alatt föllépett, majdnem üres névvé süllyedt alá. Miként fejthetjük ezt meg magunknak? A császárok és pápák egyéniségéből? Voltak mind a császárságnak nagy, mind a pápaságnak méltatlan képviselői; a pápaság, a középkor folytán, gyakorta a legnagyobb lealáztatásba és függésbe süllyedt, s elvégre mégis diadalmaskodott minden ellenén és akadályon, s a nyugati kereszténység összes népei fölött oly hatalomra emelkedett, minővel egy fejedelmi nemzetség sem bírt soha oly hosszas ideig.

Oka az, mivel a pápai hatalom fensősége szintúgy megfelelt a középkor uralkodó eszméinek, mint a korlátlan államhatalom alapítása a római imperátorság értelmében, amire a német

császárok törekedtek, ellenkezett ez eszmékkal, s ezért vezetett szükségképp minden haladás a középkorban mindig a pápai hatalom növelésére, míg az uralkodó eszmékben, az egyházi és világi hatalom viszonyát illetőleg, változás nem történt az uralkodó nézetekben.

Sok analóg jelenséget hozhatnánk föl. Amennyire a történetek előttünk tudva vannak, mindeütt azon ténnyel találkozunk, miszerint az egyes népek haladási iránya gyakran változott, de csak akkor, ha előbb az uralkodó eszmék mentek át hasonló változáson; ami azon meggyőződésre vezet bennünket, hogy *a haladás irányát mindig az uralkodó eszmék határozták meg.*

S ez a haladás második törvénye, melyet a történet által nyújtott tényekből elvonhatunk.

JEGYZET A V. FEJEZETHEZ

(a) Hogy igen hosszadalmasak ne legyünk, csak L. Ranke jeles művére (*Die römischen Päpste im XVI. und XVII. Jahrhundert*) utasítjuk olvasóinkat, hol a II. k. 6. könyv 179. lapján remekül vannak az ide vonatkozó adatok egybeállítva.

VI. FEJEZET

A HALADÁS HARMADIK TÖRVÉNYE: A HALADÁS MÉRTÉKE A SZÜKSÉGEKTŐL FÜGG

Bármit mondjanak az emberek nyugtalanságáról, vágyaik és nézeteik változandósága felől, melyet valamint a haladás föltételül, úgy egyszersmind az általános elégedetlenség forrásául tekintünk: mindazáltal nem kevésbé igaz, hogy az emberi természetnek némi maradási ösztön is sajátja - bizonyos inertia, melynél fogva sohasem változtat állapotán, ha nem kénytelen azzal.

Ami a nehézkedés törvénye az anyagi világban, ugyanaz minden emberi viszonyban ezen fönntartási ösztön. Itt mint amott minden mozgást bizonyos lendületből magyarázhatni, s ezen lendítőerő, amely előttünk minden mozgást, minden haladást érthetővé tesz, a szükség.

Mivel különböző egyéniségek érintkezése, különböző fogalmak kicserélése és kölcsönös hatása által új szükségek keletkeznek: éppen azért minden előlépés ezen érintkezések létezésétől és élénkségétől függ, s irányának éppen azért kell szükségképp az eszméktől függenie, mert hiszen ez eszmék idézik lassankint elő azon szükségeket, melyek szorosabb értelemben nem állati ösztöneink kielégítésére vonatkoznak; s ha egyes népek a polgárisodás bizonyos igen alanti fokán, idegen érintkezések nélkül, századokig maradnak ugyanazon állapotban, míg másoknál annál élénkebb az előhaladás, minél magasabb fokára jutottak a polgárisodásnak, s minél gyakoribb érintkezésekbe léptek más népekkel: mindkét esetben abban kell okát keresnünk, hogy a szükségek szere-száma a polgárisodás emelkedésével növekszik, s merőben míveletlen népeknél a szükségekkel azon lendítőerő is hiányzik, melynek le kell győznie az ember sajátságos maradási hajlamát, eredeti tunyaságát, ha azt akarjuk, hogy mozgásnak, haladásnak induljon.

Innen következik, hogy a mozgás, a haladásnak mértéke (mert a haladás nem egyéb, mint mozgás bizonyos irányban) *mindig a szükségétől függ*.

Mint a mozgás nagyságát és gyorsaságát az anyagi világban a lökés ereje és gyorsasága határozza meg: úgy az emberek minden haladása azon szükségek hatásától függ, melyek kiragadják őket természeti apátiájukból. A szükséggel a bizonyos iránybani mozgás, azaz haladás is mindig megszűnik. (a) S a természettan és csillagászat nem nyújtanak számosabb bizonyosságot a nehézkedés törvénye mellett azon tényeknél, amelyekből látjuk, miszerint az emberben is föl kell tennünk bizonyos vele született maradási hajlamot, minélfogva minden haladást bizonyos szükségek eredményeül kell tekintenünk, mely szükségekkel szoros viszonyban van a haladás mértéke.

Mióta az egyes fontosabb történeti jelenségek okai felől gondolkodnak, egy kérdés sem vette igénybe annyi gondolkodó fő figyelmét, mint az: mely okoknak tulajdonítható a különbség, mely különböző népek vagy korszakok előhaladásában mutatkozik? Pedig csak azon hatásra kell fordítnunk figyelmünket, mellyel a szükségek mindig voltak a haladásra, s azonnal kielégítő megoldására találunk e kérdésnek: míg a haladás különbségének minden egyéb magyarázási módja ellen számos cáfolhatlan tény hozhatni föl.

Mindenekelőtt az egyes népek különböző képességében keresték a haladás felötlő különbsége okát. Nem tagadom ama különbséget, bár, nézetem szerint, inkább a kedély, mint az értelem tehetségeiben kell azt keresni, s népeknél mindenestre csekélyebb e különbség, mint egyesek-

nél. De hogyan magyarázhatjuk ki ebből, hogy ugyanazon nép különböző mértékben haladt elő különböző időkben; mint fejthetjük meg azon körülményt, mely szerint ugyanazon nép, mely bizonyos körülmények közt századokig tespedésben volt, a legélénkebb előmenetelt tette, mihelyt az érintett viszonyok változtak; mint fejthetjük meg mindenekfölött azon tagadhatlan tény, hogy a történetek folyama alatt nem mindig egy és ugyanazon nép ment a többiek előtt, hanem hogy fölváltva különböző népeket találunk a polgárisodás élén - hogyan érthetnők meg mindezt, ha föl nem vennők, hogy bizonyos képességeken kívül, melyeket mindenesetre sok népnél meg kell engednünk, még különös viszonyok is szükségesek a haladásra, melyek azon képességeket működésre indítják? Innen következik, hogy ha föltesszük a népek különböző képességét, abból legfőllebb azon eredményt kell vonnunk, hogy bizonyos népiségek kevesebb tehetséggel bírnak a haladásra, mint mások - anélkül, hogy ezáltal meg lenne fejtve azon nagy különbség, melyet a haladás gyorsaságára nézve különböző időkben tapasztalunk.

Merőben ez áll ama kedvenc elméletről, miszerint a hatalom és a polgárisodás fokát, melyre egyes népek fölemelkednek, egészen éghajlati viszonyokból akarják származtatni. Habár éppen nem Montesquieu volt első, aki azon állítással lépett föl, hogy a hidegebb égtájak lakosai vitézek és erényesek, s annál fogva polgári szabadságra képesek, a melegebb égövek lakói ellenben erőtlenekek, s rabszolgaságra vannak rendelve: mindazáltal ő szerzett annak általános elismerést, s mindenesetre nagyon különös, hogy éppen oly században, amelyben a szabadság mellett lelkesednek, s minden ember egyenlőségét kétségbevonhatlan axióma gyanánt állítják föl, oly elméletet is pártolhatnak, mely ama két alapelvvel egyaránt ellenkezik. Mutatja ez, mi csekély kelete van a szoros logikának még a tudományok körében is, mennyit adnak itt is csupán a jóhiszemre, hogy aztán a hit dolgában szokásos szenvedéllyel védjék s a képtelenség határaiig vigyék, amit elfogadtak.

Hányszor akarták komoly férfiak is a protestantizmus elterjedését Németországnak délre és északra fölosztásában keresni - mely fölosztásban Münchent, mivel az izotheron vonalakkal még keveset törődtek, a déli részhez sorozták. Magában Angliában is hasonló befolyásoknak tulajdonították, hogy egyes déli grófságok hosszabb ideig ragaszkodtak a katolicizmushoz. A déli népnek oly vallásra van szüksége, amely inkább az érzékekhez, a kedélyhez szól, míg az északinak mindenekelőtt értelmét kell kielégíteni; s ezért maradt katolikus Ausztria és Bajorország, míg Porosz- és Szászország a protestantizmusra tért át. (b)

S aki tudja, hogy az ausztriai örökös tartományok nagy része a protestantizmusra tért, és minő eszközökkel állíták vissza itt a katolicizmust, s alapíták meg más államokban a reformációt, beszélhet-e dél vagy észak szükségszerű befolyásáról, s például innen fogja-e magyarázni akarni Hollandia protestantizmusát és hogy Belgium katolikus, holott a protestantizmus elterjedése Franciaországban is ellenkező eredményekre vezet szükségképp, s azon tény, hogy Lengyelországban, hol a protestantizmus egy időre határozottan felülkerekedett, oly tökéletesen vissza lehetne állítani a katolicizmust, csak nem lehet ez ország déli éghajlatának tulajdonítunk.

Csak a görög, római és protestáns egyház, s a Buddha-hit és iszlám területi kiterjedését kell vizsgálnunk, hogy meggyőződjünk, mi csekély befolyással volt dél és észak még a népek hitnézeteire nézve is, holott azon benső összefüggésnél fogva, mely a természeti tűnemények s az istenségnek az emberekhez viszonyait illető fogalmak közt létezik, itt még legnagyobbak kellene lenni ezen befolyásnak.

Avagy inkább áll-e, amit az északi népek erkölcsiségéről, szellemi képességéről és tetteiről a délszakiakhoz képest fölhoznak? Mellőzvé az azon jelentékeny befolyást, melyet a vallás minderre és főleg az erkölcsiségre gyakorol, ahonnan következik, hogy azon kérdés: mennyire

függnek mindazon dolgok az éghajlati viszonyoktól, összeköttetésben áll azzal: minő hatással van valamely nép északi vagy déli lakhelye vallására - tagadhatlan tényeket nyújt a történet, melyekből éppen ellenkezőt lehet következtetni. Ha kizárólag Európa és Amerika jelen viszonyaira fordítjuk figyelmünket, semmi kétség - amennyiben tudniillik Oroszországról megfeledkezünk -, hogy egyes népek, melyek a többieket erkölcsiség, műveltség és tetterő tekintetében fölülmúlják, mindkét világrész mérsékelt égöve északibb részein laknak; de nem kell felednünk, hogy Ázsiában ma sem ez az eset, s hogy ezen északi népek is, melyek jelenleg a műveltség magasabb fokán állnak, éppen azon tartományoknak köszönhetik polgárisodásukat, hol a műveltség aránylagos hátramaradását az éghajlat lankasztó befolyásából akarják jelenleg magyarázni. Avagy a föníciai nép fáradhatlan tevékenysége, ama csodás erély, mellyel a forró Arábia fiai az iszlámot terjesztették, s a spanyol nép tettereje, mellyel hazájukat visszafoglalták, s a kereszténységnek és európai polgárisodásnak egy új világrészt nyitottak; azon tény, hogy portugálok találták föl ama tengeri utakat, melyek fölfedezésének köszönhetik a tenger fölött jelenleg uralkodó népek tengeri uralmuk fölvirágzását, és hogy Olaszország a középkor folyamán Európa minden más népét megelőzte kereskedésben és iparüzésben, s művészet és tudomány tekintetében - mindezen tények, mondom, kevésbé ismeretesek-e, mint azon körülmény, miszerint ez országok fensősége jelenleg másokra szállott át? Azon állítást illetőleg, miszerint a polgári szabadság iránti érzék az északi éghajlatú lakosok kiváló tulajdona, a déli éghajlat ellenben a szolgaságra készít elő, meg kell vallanom, egészen megfoghatatlan előtem. Miként feledheti el valaki azon tényt, hogy északon lakik azon nép, melynél korunkban legkevesebb polgári szabadságot találunk, s majd semmi törekvés nem mutatkozik az után, míg mi szabadságfogalmainkat s a polgári erény legnagyobb példáit Görögországnak és Rómának, azaz oly államoknak köszönhetjük, melyek délszakon fekszenek: mint lehetett, Oroszország és a régi Róma nagyszerű példáival szemközt, valaha ilyesmit állítani?

A történetek szintannyi adatot nyújtanak arra nézve, hogy szelídebb éghajlat kedvezőbb a haladásra, mint az ellenkezőre, amiből következik, hogy a polgárisodás különböző fokát a különböző népeknél szintoly kevéssé tulajdoníthatjuk lakhelyük déli vagy északi fekvésének, mint természetileg különböző képességüknek.

Az éghajlati viszonyoknak vagy helyesebben mondva, a táj természetének befolyása lakosai haladására (c) mindig csak *közvetett*, s minél inkább vizsgáljuk az egyes tényeket, miknél fogva bizonyos népek magasabb műveltségét geográfiai fekvésükből akarják kimagyarázni, annál inkább meggyőződünk efelől.

Tény, hogy az éghajlati viszonyok szélsőségei kevésbé kedvezőknek látszanak az emberi képességek kifejtésére, s hogy azon országok, melyekben a polgárisodás a történetek különböző korszakai alatt a legfőbb fokra emelkedett, nagyobb részint a mérsékelt égöv alatt fekszenek; de bármi nehéz, sőt lehetetlen csak e tételt is tudományos szabotossággal fölállítani, miután sem délen, sem északon nem tudjuk kijelölni a határokat, amelyeken belül lehetséges csupán a haladás: keveset is nyerne azáltal a tudomány; mivel ha ismernők is a határokat, melyeken túl nem lehetséges a haladás, még mindig nem tudnók abból kimagyarázni az e határokon belül tapasztalt tüneményeket, és sem azt nem értenők, miért jutott a fejlődés magasabb fokára a polgárisodás például északon Svédországban, s egészen délszaki vidéken, például Indiában, mint azon országokban, melyek mérsékeltégöv alatt állnak, sem azt nem foghatnók meg, mint sülyedhetek egyes vidékek, melyek egykor a polgárisodás legmagasabb fokán állottak, az éghajlat változása nélkül a legnagyobb barbárságba. Sőt inkább az éghajlati viszonyok különböző befolyásának a polgárisodásra van szüksége magyarázatra, s ez csupán azon befolyásban található, melyet a nép déliebb vagy északibb lakhelye gyakorol annak *szükségeire*.

Miután a déli vidékeken kevesebb az anyagi szükség, s kielégítése lelki és testi erőfeszítés nélkül lehetséges, magas északon pedig igen szűk határok közé van szorítva az ember tevékenysége, aki sorsa javítására törekszik; mivel ott a szükségek nincsenek meg, itt kielégítésük lehetősége hiányzik, hogy az embert tevékenységre buzdítsák: szintoly természetes, ha mindkét esetben igen lassú a haladás, mint könnyű megfogni, miért fejlődött ki előbb és gyorsabban mérsékelt égöv alatt a polgárisodás, hol mind a szükségek nagy száma, mind csak kielégítésének lehetősége megfeszített munkásságra ösztönöz. Az éghajlat befolyása azonban mindez esetekben közvetett, s a legdélszakibb nép, mihelyt másokkal érintkezései szaporítják szükségai számát, szintúgy haladásokat teend a polgárisodásban, mint észak lakói, ha a kereskedelem és hajózás által - melynek első kezdetére a szükség tanította őket - megszerezték a lehetőséget, hogy szükségüket kielégítsék.

Itt, valamint a mérsékelt öv alatt, *mindig a szükség szabja meg a haladás mértékét, s ez a harmadik törvény.*

JEGYZETEK A VI. FEJEZETHEZ

(a) Magától értetlik, hogy valamely szükség megszűnte nem szakítja tüstént félbe a haladást bizonyos irányban. A lendület hatása itt, valamint az anyagi világban tovább tart, csak hogy a mozgás apránként lassúbb lesz, s végre teljesen megszűnik.

(b) Különös, hogy azon vonal, mely délt elválasztja északtól, egészen megegyezik a politikai határokkal.

(c) Tagadhatlan, hogy a föld termékenysége, határainak erős volta s természetes közlekedési eszközei általában nagyobb befolyással vannak valamely ország kifejlésére, mint éghajlata.

VII. FEJEZET

A HALADÁS TÖRVÉNYEINEK BEFOLYÁSA AZ ÁLLAMSZERKEZETRE

A tények szakadatlan sora mutatja:

hogy minden haladást a különböző egyéniségek érintkezései idéznek elő;

hogy iránya az uralkodó eszméktől függ;

hogy végre a haladás mértékét a szükségek határozzák meg.

Míg tapasztalatok nem mutatják e tételek helytelenségét, azokban találjuk föl szükségképp minden haladás törvényeit.

Ha immár - amint összes történeteink folyamatából következtetnünk kell - haladás az ember földi rendeltetése: következőleg, ha minden lény elégteltsége attól függ, mennyiben tölti be hivatását, s bármely viszony csak annyiban állhat fenn tartósan, amennyiben az egyes lények fejlődésére vonatkozó természeti törvényeknek megfelel, csak azon államintézmények lehetnek tartósak, melyek a haladás érintett törvényeivel megegyeznek.

Azon kérdés eldöntése tehát: mennyiben helyesek s különösen mennyiben kivihetők gyakorlatilag az állam rendezéséről e műben felállított elvek? azon kérdés vizsgálatától függ, hogy ez elvek megegyeznek-e a haladás törvényeivel: azaz, ha vajon azon intézmények, melyek szerint az állam hatalmát csupán arra szorították, ami természeténél fogva az egész államot illeti, s minden egyéb körben az önkormányzás elvét követik: előmozdítják-e a különböző egyéniségek élénk érintkezéseit, megfelelnek-e a kor uralkodó eszméinek s a jelenkor szükségének?

E kérdésre fordítjuk végül olvasóink figyelmét.

VIII. FEJEZET

A HALADÁS ELSŐ TÖRVÉNYÉNEK GYAKORLATI EREDMÉNYEI

Ha igaz, hogy minden előhaladást csak egyesek tesznek, mivel a tömeg - szellemi és anyagi tekintetben - csak úgy haladhat, ha minden egyes külön törekszik előre, e törekvést pedig csak különböző egyéniségek érintkezései idézik elő: innen két törvény következik:

- 1) hogy minden haladás csak annyiban lehetséges, amennyiben külön egyéniségek vannak, s szükségképp annál élénkebb, minél élesebben nyilatkozó jellemmel bírnak az egyéniségek;
- 2) hogy ami csak a különböző egyéniségek közt szaporítja az érintkezéseket, mind előmozdítja a haladást, minden elkülönzés pedig mindig tespedésre vezet szükségképp.

Ha immár az ember rendeltetését szellemi és anyagi erői mindinkább kifejtésében, azaz mindenoldalú haladásában kell keresnünk; s hogy mennyiben érezzük jól magunkat, nálunk embereknél, mint minden teremtménynél attól függ, mennyiben töltjük be hivatásunkat; sőt miután sokáig nem is állhatnak föl oly viszonyok, melyek az egyes lényeket illető természeti törvényekkel ellenkeznek: önként következik, hogy *az oly államintézmények, melyek az egyéniségek megsemmisítésén munkálnak, vagy a különböző egyéniségek érintkezését akadályozni törekszenek, nemcsak nem adhatnak megnyugvást, sőt fönn sem állhatnak hosszas ideig*, miután az ilyen intézmények ellen irányzott minden törekvést tulajdonképp csak olyannak tekinthetni, mely által az ember rendeltetése akadályait igyekszik elhárítani, s mely azért elvégre mindig szükségképp célhoz vezet.

Polgárisodásunk egész története azt mutatja, hogy minden időszakban mindig csak oly viszonyok ellen támadt visszahatás, melyek a haladás fönnebb érintett törvényével ellenkeztek.

Ha Európa állását vizsgáljuk a középkorban, az élesen kifejezett egyéniségek egész tömegével találkozunk. Ahol ma nagy államokat látunk, s a közös nemzetiség öntudata milliókat fűz egésszé, sok önálló helyhatóság állott akkor, melyeket legföljebb is a hűbériség laza köteléke tartott egybe, ez is, gyakorlatilag véve, gyakrabban szolgált alkalmul súrlódásokra és tusákra, mintsem békés érintkezések eszközlője volt.

Amint korunkban mindinkább elterjedt az irodalmi nyelvek uralma, s a míveltség növekedésével csökkent a különböző nyelvjárások száma, s amint Európa nagy részében szükségképp föltűnik előttünk jelenleg az egyformaság erkölcsökben, nézetekben, életmódban, sőt magára a ruházatra nézve is: úgy ekkor mindebben a legnagyobb különféleség uralkodott.

Amit közlekedési eszközeink könnyűsége mellett a legnagyobb távolságok, sőt a világtenger sem eszközölhet: egy hegylánc, folyam vagy erdőség, sőt egy előítélet válaszfala avagy valamely emlékezet megtette akkor; s úgy találjuk, hogy a középkorban egészen kis községek, bárha nem választák el azokat természetes határok, sőt egyes várak lakói, ha szomszédok valának is, idegenebbek voltak egymás iránt, mint most a különböző világrészek lakói. A római birodalom romjaiból - mely, midőn összeomlott, még nem volt képes teljesen felolvasztani magában a befogadott különböző népiségeket, s aszerint, amint területe különböző részei inkább vagy kevésbé elsajátíták Róma nyelvét, erkölceit és fogalmait, igen különböző népegyéniségek keletkezésére adott alkalmat - és a nagy germán népek szétszakadozott részeiből tömérdek egyéni élet állott elő a középkorban, minővel egy más korszakban sem találkozunk; leggazdagabb anyagul egy nagyszerű polgárisodáshoz, egyik tényezőül majdnem végtelen haladásra. Hogy azonban ez valóban bekövetkezzék, szükséges vala *érintkezésbe jönniök az*

egyéniségeknek; s így természetesen mindaz ellen, ami ilyes érintkezések keletkezésének útjában állott, a túlságosan szigorú elzárkózás, a középkor individualizmusa ellen szükségképp visszahatásnak kelle támadni, s a középkor egész története minden újabb kori állam kezdetétől a jelenkorig nem egyéb e visszahatás történeténél, mely mindig szélesebb kiterjedést vön. Valamint a római egyház törekvése az összes kereszténységnek egy anyaegyházba egyesítésére volt irányozva: úgy a világi viszonyokra nézve is egészen hasonló törekvésekkel találkozunk minden hűbéri államban.

Mindenütt érzik az egymáshoz közeledés szükségét, mindenütt azon vannak, hogy tágítsák azon határokat, melyek közt azelőtt mozogtak, s elhárítsák, ami az egyének kölcsönös érintkezéseinek útjában állott. Az egyház alapelvei s az ókori emlékek; azon vágy, miszerint minden egyes hűbérúr növelni törekszik hatalmát, s a nép ama szüksége, hogy az egyesek önkénye ellen, kiknek önállósága veszedelmes rá nézve, magát biztosítsa; az egyes államok törekvése, hogy önállóságukat megóvják, s ami szintoly általános törekvés volt, kijjebb terjesszék hatalmukat: mind közremunkált az érintett irányban. S ha a középkor kezdetén mindenütt az egyéniségek legtarkább sokaságával találkozunk, az egyén oly mértékű önállóságával, mely mellett szilárd alapú rend nem volt lehetséges: az érintett iránybani folytonos törekvések következtében úgy találjuk, hogy a középkor végén már annyira korlátozva volt az egyéni szabadság, amennyire a nagyobb államok fönnállása megkívánta.

Az egyéniségek szoros elkülönzése elleni visszahatás célját érte, a középkor zűrzavarából több nagy állam állt elő, melyekben az előbb önálló egyéniségek tömegét egy egésszé látjuk egyesülve. Az egyéniségek szoros elkülönzése helyett élénk közlekedés támadt azok közt, s ha az újabb kor folyama alatt a haladás egy korszakban sem volt nagyobb és annyi oldalú, mint a középkor végén: oka az, mivel éppen akkor leginkább megvoltak a haladás föltételei, és sem határozott jellemű egyéniségek sokaságában nem volt hiány, sem az érintkezések nem hiányoztak azok közt.

Azonban nem természete a visszahatásnak, hogy rögtön megszűnjék. Sőt inkább amely irányban soká haladtak elő, s amelyen kedvező eredményre jutottak, rendesen végletekig mennek azon, míg be nem látják, miszerint rég áthágták a határokat, melyek közt annak követése kedvező volt fejlődésükre. Úgy történt e részben is.

Hogy a különböző egyéniségek békés érintkezését lehetővé tegyék, s a viszonyok azon állandóságát és biztosságát idézzék elő, amely nélkül előhaladás nem képzelhető, nagy államokat kelle alkotni, s korlátozni kelle az egyén korlátlan szabadságát az állam ellenében. Minden előlépés ez irányban a középkor folyamán előhaladás volt a polgárisodásban is, s annál következetesebben követék azt, mivel az ókori polgárisodás emlékezései, melyek után törekedtek, s egyszersmind a fejedelmek érdekei, kik, mint az állam képviselői, az államhatalom minden kiterjedésével mindig szükségképp nyertek, szintén közremunkáltak az egyéni szabadság mindinkább megszorítására. A tudományok föléledésével azon eszmék is uralomra jutottak, melyeket az ókor az államról föllállított, s a királyság a római imperátorok állását, s akik szabadságért lelkesültek, a római köztársaság szabadságát tekintették célul, amelyre minden erővel törekedtek. Mindinkább kiterjedt azon meggyőződés, hogy valódi rendet és biztosságot csak az állam korlátlan hatalmától várhatni; hogy az egyes szabadsága csak az államhatalombani részvételében állhat, s az egyetemes haladás és minden egyes jóléte csak akkor van teljesen biztosítva, ha az összességre, vagy arra, aki ezt - az államot - képviseli, bízzák a gondoskodást mindkettő fölött. A korlátlan egyéni szabadság rossz eredményeit sokkal inkább érezték a középkorban, hogysen a következő időszakban el ne feledték volna, miszerint a merőben ellenkező irány követése is ártalmas következményeket vonhat maga után.

A XVI. század kezdetétől a legújabb korig folytonos harcnak vagyunk tanúi az egyéni szabadság ellen. Minden lépéssel növekedett az állam hatalma, s keskenyebbek lettek a határok, melyek közt az egyén önállólag mozoghat. Először az egyházat vetették az állam alá, aztán az államban lévő kisebb közösségek önállóságát - az egyes megyék, városok, községek autonómiáját - tevék semmivé saját ügyeik igazgatását illetőleg is, végre maguktól a szülőktől még azon jogot is elvették, hogy saját gyermekeiket nevelhessék. Ipar és kereskedelem, építészet és közlekedési eszközök, a letelepedési jog s a községek szegényeinek ellátása, ami csak az egyes előtt fontos, s ami által valahogyan ártalmára lehetne önmagának, mind az államra lőn ruházva. A szabadság eszméje lépésről lépésre háttérbe lett szorítva az egyenlőség eszméje által, s kíméletlenül összeronták, ami csak ezzel ellentétben állott. Minden nemzetiségi különbséget, a család minden jogosultságát, minden egyéni sajátságot veszélyesnek tekintettek az államra nézve. Mintha minden, ami a közösségesen fölülemelkedett, lealacsonyítana másokat, s minden, ami szilárdan áll, szirt volna, melyen a közjó szenvedhetne hajótörést, nem szűnő buzgalommal folyt a nivellálás munkája az állam részéről századokon át, míglen a kommunizmus - mivel követői következetesek vagy talán kevésbé eszélyesek voltak másoknál - végre a rég követett alapelvek végeredményeivel föllépett, s azok nevében megtagadta a család és magántulajdon létezési jogát -: csuda-e, ha ez irány ellen, mely végre minden egyéni élet megsemmisítésére vezetne szükségképp, szintoly visszahatás támadt immár, mint akkor, midőn a szertelen egyéni szabadság lehetetlenné tette minden társadalmi rend fönnállását? csuda-e, mondom, ha azon tagadhatlan bajokkal és veszélyekkel szemben, melyek az államhatalom túlságos kiterjesztéséből erednek, az egyes nemzetiségek nevében oly igényekkel lépnek föl az állam irányában, melyek fölbontására vezetnének, ha a nagyobb mértékű egyéni szabadság szükségének érzete, mely mindenkivel közös, oda vitt elvégre, hogy immár azon korlátozások miatt is megtámadják az államhatalmat, melyek alá a közérdekben veti az egyest? csuda-e végre, ha Proudhon magát az állam létét is szerencsétlenségnek mondá, s az anarchiát nyilvánítá egy fölvilágosult és polgárisodott századhoz egyedül méltó államformának? A francia állambölcselelő gúnyolt tana végül is nem egyéb azon állítás ellentételénél (antitézis), miszerint *az államnak kell mindent kormányoznia*, s Rousseau előtt és után hányan léptek föl e tannal, hányan intézték egészen aszerint eljárásukat, s mégis nagy bölcselelőknek és államférfiaknak tartattak!

Azt szokták mondani: minden hatás visszahatást szül; ez azonban csak annyiban igaz, amennyiben a hatás, iránya által vagy túlságosan heves és egyoldalú volta miatt, ellentétben áll a dolgok természetes folyamatával. A betegség ellen idéz visszahatást elő a természet, nem az egészség ellen; s azon visszahatás, mely korunkban az államhatalom szertelen kiterjesztése ellen bekövetkezett, mint amely azelőtt a középkor viszonyai ellen volt irányozva: a legvilágosabb bizonyosság, hogy azon egyoldalú irány, melyet követünk, szintoly hibás, valamint a középkori volt.

Miután minden haladás csak különböző egyéniségek érintkezése által lehetséges: oly viszonyok közt, melyek az egyén önálló fejlődését folyvást megzavarják, szintoly kevésbé találhat megnyugvást az emberiség, mint amelyek közt a különböző egyéniségek békés érintkezése lehetlenné van téve. Itt és amott egyaránt akadályozva van a haladás, itt és amott gátolva érzi magát az ember földi rendeltetése betöltésében, s mindenik esetben szükséges a visszahatás: mert az csak azon törvények eredménye, melyek szerint fejlődik az emberiség.

Tartós meglegedést csak oly államintézmények szülnek, melyek sem külön egyéniségek létezését nem teszik lehetetlenné, sem azoknak érintkezéseit nem akadályozzák; de mivel ez csak úgy lehetséges, ha az egyénnek van bizonyos köre, amelyen belül egyénisége fönntartására és kifejtésére kellő önállósággal bír, anélkül, hogy ezáltal az állam veszélyeztetnék; önként következik, hogy *az államhatalomnak arra szorítása, ami természeténél fogva az összes*

államot illeti, s azon körökben, ahol az állam fönnállásával nem ütközik össze, az önkormányzat elvének alkalmazása, vagyis az e munka folyamán kifejtett elvek gyakorlati létesítése megfelel a haladás első törvényének.

Ha bármely irányt hosszabb ideig követnek: mindig nagy nehézségekkel jár más utat törni; s éppen azért nem ritka dolog, hogy egy ösvényt akkor sem hagynak mindjárt el, ha belátják, hogy nem az az igazi út, remélvén, hogy talán azon is legalább közelebb jutnak a célhoz. Ugyanez itt az eset. Miután az állam rendezésére nézve századokig egy utat követtek, miután megszokták mindig csak az államhatalom kiterjesztésében keresni a haladást, s annak folytán összeromboltak mindent, ami az állam korlátlan hatalmát korlátozhatta volna: bizonyára nehéz dolog új ösvényeket törni. De ha igaz, hogy haladás az ember rendeltetése, s minden haladást csak különböző egyéniségek érintkezése eszközölhet; hogy ennél fogva - semmi sem levén maradandó, ami az ember rendeltetésével ellenkezik - az állam jelen intézményeit, melyek az önálló egyéniségek lételét megsemmisítik, végtére is másokkal kell fölcserélni: azon gyakorlati nehézségeket, mikkel a haladás törvényeinek megfelelő újabb ösvényre lépés jár, nemcsak nem tarthatjuk legyőzhetleneknek, sőt inkább e nehézségek legyőzése egyik föladatul tekintendő, melynek megoldását halaszthatni ugyan, de ki nem kerülhetni; mert azt elérnünk, amire, természetes hivatásunk betöltése végett, szükségünk van, bajos lehet ugyan, de sohasem lehetetlen. (a)

JEGYZET A VIII. FEJEZETHEZ

(a) Félreértések kikerülése végett szükségesnek tartok egy kis megjegyzést. Amint Aristoteles azon tételt állítja föl, hogy az erényt a helyes középben kell keresnünk: azt állítják az újabb időkben, hogy oly intézmények mozdítják elő leginkább az állam jólétét, melyekben az ellenkező elvek közt helyes közepet tudtak tartani. Amily igaz ez állítás, oly gyakran csalatkoztak gyakorlati alkalmazásában, midőn azt hitték, hogy a helyes közepet úgy érhetik el, ha egy elvet sem követnek egész következetességgel. Nem azáltal segíthetni korunk baján, hogy a központosítás elvét sehol sem alkalmazzák szigorú következetességgel; sőt azt hiszem, megmutattam, hogy ha ez elvet nem követjük bizonyos körön belül, szükségképp az állam, vagyis az egyéni szabadság első föltétele megsemmisítését idéznők elő. Nézeteim csak abban különböznek a divatos nézetektől, hogy az államot nem tekintem egyedüli célul, hanem inkább minden egyes jóléte eszközeül, s azt hiszem, hogy e célról az eszköz fölött nem szabad megfeledkeznünk. Mint az államot csupán a központosítás elve által tarthatni fönn: úgy az egyes jóléte az egyéni szabadság elvén alapszik. Mindkét elvet a legszigorúbb következetességgel, de mindeniket csak bizonyos körben kell követni. Ha mindabban, ami az állam köréhez tartozik, a központosítás maximumát, s mindabban, ami e körön kívül fekszik, a legnagyobb decentralizációt létesítjük - csak akkor értük el a juste-milieu-t, a helyes közepet.

IX. FEJEZET

MELY GYAKORLATI EREDMÉNYEI VANNAK A HALADÁS MÁSODIK TÖRVÉNYÉNEK

Amely értelemben az emberek többnyire veszik a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméit, és amelyben azokat korunk uralkodó eszméinek tekinthetni:

A *szabadság* azon lehetőség, mely szerint az egyén saját erőit és mindazt, ami körül van, önállólag használhatja;

az *egyenlőség elve* azon jogalap, melynél fogva mindenki igényt tart ugyanazon szabadságra;

a *nemzetiség elve* a szabadság elvének alkalmazása azon sajátságokra, melyeknek öntudata az egyesben mint valamely nép tagjában él.

Ha immár a haladás iránya mindig az uralkodó eszméktől függ, innen következik, hogy a nehézségeknek, melyek a haladást bizonyos irányban gátolják, mindig szükségképp annál nagyobbaknak vagy kisebbeknek kell lenniök, minél inkább vagy kevésbé egyező ez irány a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméivel, azon értelemben, melyet azoknak korunkban tulajdonítanak. Csak akkor lehetetlen merőben a haladás, ha azon irány, amelyben haladni akarunk, ellentétben áll e fogalmakkal.

Mert amint az ember akaratszabadságát korlátozzák azon viszonyok, amelyek közt él: szint-úgy korlátozza saját esze, s az ember sohasem akarhatja komolyan, ami fogalmaival ellent-kezik arról, ami jó, hasznos és lehetséges.

E munka folyamán többször figyelmeztettem olvasóimat azon ellentétre, mely azon értelem közt van, amelyben a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméit az államban valósítani törekszenek, és aközött, amint e fogalmakat az emberek többnyire veszik.

Magában véve e fogalmak közül egyikről sem mondhatni, hogy valósítása, azon értelemben, amint az államban veszik, *egyáltalában* lehetetlen.

Az egész ókor folyamán az államhatalombani részesülésben keresték a szabadságot, s az államhatalom részére korlátlan hatalmat követeltek minden egyes fölött. Minden kényúri államban valósítva van, legalább az egyesek állását illetőleg az államhatalom irányában, a legteltesebb egyenlőség, s még ez elv legszélső következményeire sem hiányzik példa, midőn megszűnik a magántulajdon és a család. A nemzetiség elvét pedig, mint a történetből tudjuk, igen gyakran tekintették valamely nép kizárólagos uralma jogalapjául minden más fölött. Honnan van mégis, hogy ez alapelvek valósítása, minden következetesség dacára, mellyel azon célra törekedtek, dacára azon roppant eszközöknek, melyek az államnak jelenleg rendelkezésére állanak, s azon kíméletlenségnek, mellyel azokat egy vallástalan korszakban használták, midőn valahányszor az államról van szó, mindig szem elől látszanak téveszteni a jog fogalmát vagy legalább tiszteletét; honnan van, kérdem, hogy mindezek dacára ez alapelvek közül egyet sem tudtak valósítani az államban anélkül, hogy mihelyt hosszas erőfeszítések után célhoz véltek jutni, azonnal visszahatás ne támadt volna azon viszonyok ellen, melyekre oly hosszas ideig törekedtek, amely visszahatás megint kockáztatá az érintett viszonyok fönnállását?

E tagadhatlan tények első oka kétségtelenül abban rejlik, hogy e fogalmak - azon értelemben, melyet azoknak az államtudomány tulajdonít -, amint az első részben megmutattam,

ellentétben állanak egymással; másik okát azonban bizonyára abban kell keresnünk, hogy az államban olyasmit törekszenek valósítani, ami a nagy többség fogalmaival ellenkezik. Mivel azon szabadság, melyre az emberek többsége jogot tart, egyéb valami, mint amit az államban valósítani akarnak: éppen azért nem képes a többség e szabadság élvezetére, s nem lehet azt tartós alapra helyezni, míg oly irányt követnek e részben, mely minden egyes törekvéseivel ellentétben áll.

Igaz, változhatnak uralkodó eszméink, s azon tetemes befolyás mellett, melyet a fönnálló viszonyok fogalmainak alakítására gyakorolnak, e fogalmak azáltal, hogy az állam a legnagyobb következetességgel merőben ellenkező irányt követ, szintén átalakulást szenvedhetnek lassankint. Még a teljes átalakulás lehetőségét sem tagadom. Ha a kereszténység, mint sokan hiszik, elvesztette hatását az emberek kedélyére; ha a vallást az állam eszközévé tevék, melyet az mint rendőri intézményt ünnepélyei dicsőítésére használhat; ha az államhatalom körét mindinkább kiterjesztik, míg az egyes, minden eszköztől megfosztva, mellyel önállóságát fönntarthatná, mindent az államtól kénytelen várni; ha mindent, ami csak ez iránnyal ellenkezik, csírájában el tudnak fojtani, minden ellenkező gondolatot államvétségnek nyilvánítanak, minden ellenkező törekvést levernek az államnak rendelkezésére álló anyagi eszközökkel; szóval, ha a cézárizmus mint az egyedüli forma, melyben, a jelenkori államok nagysága mellett, az egyént teljesen alá lehet vetni az államhatalomnak, hosszas időre megszilárdul: (a) akkor azon fogalmakat is mások váltják föl lassankint, melyek a cézárizmussal ellenkeznek. Azon államhatalom, mely magának igényli állampolgárai nevelésének jogát, minden eszközzel rendelkezik, hogy az új nemzedék érzelmeit is szükségéi szerint idomítsa, s jöhetnek idők, midőn az emberiség, az állam - vagy az állam élén álló egyedúr - hatalmának teljesen alávetve, szintoly jól érzi magát, mint az Antoninusok korában történt. Csak ne feledjük, hogy ez eset csupán akkor fordulhat elő, ha a jelenkor uralkodó fogalmai teljesen átalakultak, és hogy az ily változás csak hosszas idő eredménye lehet.

Amint az egyes gondolatainak fejlődési rendje nem lehet önkényes, hanem azon fogalmaktól, melyekből kiindul, az őt körülvevő tárgyakból, melyeket érzékeivel fölfog, azok fogalmaitól, akikkel érintkezésbe jő, s mindenekfölött az emberi lélek tehetségeitől függ, miknél fogva minden gondolkodás csak bizonyos törvények szerint történhetik: ugyanez az eset a népeknél is, sőt az összes emberiségre nézve.

Minden korszak uralkodó eszméi azon fogalmakból erednek, melyekből kiindult, a viszonyokból, melyeken átment, az érintkezésekből, melyekbe különböző népek mint különböző eszmék képviselői egymással jöttek, végre az emberi gondolkodás azon örök törvényeiből, melyeknek egész népek uralkodó eszméinek fejlődési rendje is alá van vetve.

Innen következik, hogy valamely kornak uralkodó eszméi sohasem változhatnak meg rögtön, s hogy tehát a haladás irányának rögtöni megváltozása is lehetetlen, miután mindig az uralkodó eszmék határozzák azt meg.

Ha immár meggyőződünk afelől, hogy az egyéni szabadság fogalma szabta meg minden törekvés irányait keresztény polgárisodásunk folyama alatt; ha az összes történetírás ellenmondhatlanul bizonyítja, hogy századokon keresztül abban állott minden haladás, miszerint az egyéni szabadság mindig több-több, s ahol a polgárisodás legfőbb fokra fejlődött, minden ember részére lőn biztosítva; ha végre belátjuk, hogy minden erőfeszítés dacára, melyeket századok óta tettek az ókor alapelvei valósítása végett, dacára azon általános elismerésnek, melyben ez elvek elméletileg részesültek, gyakorlati létesítésük mindig éppen a többség fogalmaiban talált legyőzhetlen akadályokra: valóban több erőt kell tulajdonítunk a többség ezen fogalmainak, hogysem azoknak hirtelen megváltozását várhatnók, s ekképp merőben lehetetlennek kell tekintenünk azon elméletek valósítását is, melyeket nemcsak a kommuniz-

mus, hanem mindazok követnek, akik az állam hatalmát mindig kijebb terjeszteni, s az egyént mindig szűkebb korlátok közé igyekeznek szorítani.

A legnagyobb átalakulások esetében is nagyobb befolyást kellene az egyéni szabadság eszméjének a jövődő alakítására gyakorolnia, mint aminőt most annak engedni akarnak.

Nem ismerünk nagyobb átalakulást a történetekben, mint akkor történt, midőn a római birodalom elenyészett. Amint a politikai és társadalmi viszonyokat erőszakosan összeronták a barbár népiségek, ezer meg ezer darabra hullt szét a nagy birodalom, s az egész világ, mely fölött Róma uralkodott, új alakot öltött külsőleg - s talán még nagyobb volt azon forradalom, mely ugyanakkor az eszmékben történt.

Azon népek uralkodó fogalma, melyek Rómát megtörték, a legteljesebb egyéni szabadság öntudata volt, melynek mindenki csupán önerejében találta föl határait; a kereszténység uralkodó eszméje, melynek hatása szintén terjedni kezdett ugyanakkor, az egyén szellemi szabadságának s az emberi nem egységének eszméje volt: nem amint Róma értette, minden népnek egyetlen nép zsarnoksága alá vetése által; hanem mint a föld minden népeinek egy közös egyházban való egyesülése. Ez eszmék, melyek annyira különböztek az ókoriaktól, egy új polgárisodásnak szolgáltak kiindulási pontjaiul, s meghatározzák azon irányt, melyben ezredéven át haladt az emberiség - s mégis mindez nem volt képes az ókor hatását polgárisodásunkra megsemmisíteni, s ama roppant átalakulás dacára, melyet a kereszténység az emberek eszméiben és nézeteiben előidézett, e tekintetben is fontos nyomai maradtak fönn számunkra az óvilágnak: a régiség szellemi romjai, melyek előttünk fontosabbakká lettek azon óriási építményeknél, melyeket századok múlva bámulunk és törekszünk utánozni. Ki nem tudja, minő hatással voltak összes polgárisodásunkra a római imperium emlékei, a helyhatósági intézmények maradványai, melyek a népvándorlások zűrzavarában fönnmaradtak, és a római jog? Ki tagadhatja, hogy az egyéni szabadság utáni törekvést az egész középkoron át módosítja a vágy, erős államot alkotni, a helyhatósági intézmények utáni törekvés s a római jog fogalmai? Sőt, hogy az ókor ezen eszméinek befolyása a tudományok föléledésével annyira növekedett, miszerint úgy tetszik, mintha azon eszméket is háttérbe szorítja vala, amelyekből polgárisodásunk kiindult? Ha azt hisszük is, hogy a jelen polgárisodás enyészetéhez közelít: föltehetjük-e, hogy kevesebb nyomát hagyja maga után létezésének, mint az ókori míveltség? hihetjük-e, hogy a kereszténységből, ha eltérnek is tanaitól, nem marad fönn legalább ama szellemi közösség emléke, mely másfél ezredévig független volt a világi hatalomtól, s hogy jogfogalmainknak, világnézetünknek, sőt társadalmi viszonyainknak is nem maradnak fönn némi nyomai, melyek által polgárisodásunk alapeszméi szintoly tetemes befolyást gyakorolnak a miénket követő polgárisodásra, amint el kell ismernünk az ókori fogalmak hasonló befolyását korunk polgárisodására?

Még ha egy új polgárisodás küszöbén állanánk, s azon fogalmakat, melyek eddig irányadók voltak, mások váltanák föl, az esetben is hibás törekvés volna az egyéni szabadságot még inkább meg akarni szorítani. Miután mindenik új polgárisodás épülete mindig a megelőzőnek romjaiból keletkezik: előreláthatni, hogy az egyéni szabadság elve azon polgárisodás körében is nevezetes helyet foglal el, amely a miénket követni fogja. Hogy érte volna el célját e törekvés most, midőn látjuk, hogy minél korlátlanabbá lett az állam hatalma, a visszahatás is mindig növekedett e hatalom ellen, hogy az osztályok nivellírozása által, mellyel az államot minden lehető ellenállás ellen biztosítani akarták, sem értek el egyebet, mint hogy most már minden osztály érzi szükségét az államhatalom korlátozásának, s az egyéni szabadság élvezete utáni törekvés annál élénkebb lett, mivel annyi szomorú tapasztalás után végre meggyőződtek afelől, hogy a politikai szabadság megalapítása, melyet az egyéni önállóság kárpótlásául

tekintettek, végtelen nehézségekkel jár a nagyobb államokban, s kevesebbet ad az egyesnek, mint amennyit attól vártak.

Korunk tagadhatlan jellemvonása az individualizmus. Ami csak nagyszerű s ami kárhóztos korunkban, mind ezen forrásra vihető vissza. Mindenütt az egyéniség törekvésével találkozunk, miszerint magát érvényesíteni, szellemi és anyagi erőit kifejteni, s ami körüle van, akaratának alávetni s személyes céljaira fölhasználni igyekszik. Minden előlépés, bármely téren, mindig az egyén mind nagyobb hatalomra, azaz mind nagyobb szabadságra törekvésének eredménye; föltehetjük-e, hogy az emberiség, ahol az államról van szó, éppen az ellenkező irányt kövesse, s midőn mindenütt a szabadság által törekszik elégséget szerezni, itt a teljes alávetettségben találja azt?

Sajnálkozhatunk, ha úgy tetszik, korunk ezen iránya fölött, bámulhatjuk az ókor nagyszerűségét, s epedhetünk azon kor után, midőn mindenki az egész egy részecskéjének érezte magát, amelynek életét is kész volt feláldozni; mint tényt nem tagadhatjuk korunk individualizmusát, s e tényből következik, hogy *az államban is annál kevesebb nehézséggel jár minden haladás, minél inkább megfelel korunk általános irányának*, s valóban különös, ha azon állítást: miszerint az államhatalom korlátozása ellenkezik azzal, ami 50 év óta történik, okul hozzák föl, hogy tehát az kivihetetlen; holott éppen ami 50 év óta történt, mindenütt fönn tarthatlannak, mindenütt folytonos forradalmak forrásául mutatkozott.

Nem a teljesen korlátlan hatalomtól függés egyenlősége, *hanem az egyéni szabadság élvezésébeni egyenlőség az, amire mindenki törekszik*; csak ez irányban van összhangzásban haladásunk az uralkodó eszmékkel, s annál fogva a haladás is csupán ez irányban lehetséges korunkra nézve.

Miután immár az egyéni szabadság élvezésének egyenlősége erős államhatalom fönnállását kívánja ugyan, de míg az állam merőben korlátlan hatalmát mindenre kiterjeszti, s minden egyes elszigetelten és gyámoltalanul áll az állammal szemben, azaz valamíg az állam mostani intézményei fönnállnak, el nem érhető: önként következik, hogy az államhatalom tetemes korlátozását - nem hatalmát, hanem azon kört illetőleg, melyre hatalma kiterjed -, míg korunk uralkodó eszméi nem változnak, az egyetlen útnak és módnak kell tartanunk, amelyen legyőzhetlen akadályok nem gátolják a haladást.

JEGYZET A IX. FEJEZETHEZ

(a) M. A. Romieu *L'ère des Césars* című munkájában, mellyel pár év előtt nagy zajt ütöttek, azon tételt állítja föl, hogy vannak korszakok, midőn a césarizmust tekinthetni egyedül lehetséges államformának, s feladatul tűzte bebizonyítani, hogy legalább Franciaország ily korszakban van jelenleg. Nem tartozik ide a Romieu által fölhozott okok kimerítő taglalásába bocsátkozni; csak annyit kell itt megjegyezni, hogy a césarizmus jótékony eredményei szükségképp békés fönnmaradásától függenek, amit csak úgy tehetni föl, ha legalábbis azon népek, melyek közel érintkezésekben állanak egymással, egyetlen cézárnak vannak alávetve. A césarizmus több, majdnem egyenlő hatalmú állam közt gyakorlatilag merőben kivihetetlen, mivel a césarizmust nem gondolhatni a néptől merőben különálló nagy sereg nélkül, azt viszont nem háborúk s a háborúkat törekvés nélkül, az által akarni gyöngíteni az ellenfél hatalmát, hogy a népet a fönnálló rend ellen izgatják.

X. FEJEZET

A HARMADIK TÖRVÉNY GYAKORLATI EREDMÉNYEI AZON SZÜKSÉGEK, MELYEK AZ ÁLLAMHATALOM KORLÁTOZÁSÁRA VEZETNEK

Gyakran mondtam, s ismétlem - mert az ellenkező nézet nagy tévedéseknek lőn forrása -, hogy az emberek nemhogy - amint állítják - változásokra lennének hajlandók, sőt inkább többnyire ragaszkodnak a fönnállóhoz. Egyesekre nézve állhat, hogy a jobb a jónak ellensége, általában véve az ellenkező igaz, és a rosszabb, sőt ami rég elavult és rég alkalmatlanná lett, az is fönntartja magát a célszerű újítás ellenében, ameddig csak eltűrhető. Akik reformokkal foglalkoztak, szükségképp tapasztalniok kelle, hogy az emberek az ésszerű dolgot is, ha ellenkezik szokásaikkal, csak kénytelenségből fogadják el, s hogy nagyobb változást csak akkor eszközölhetni tartós alapon, ha elutasíthatlan szükségé vált.

Ha tehát meg is vagyunk győződve afelől, hogy az önkormányzás elve mindazon körben, ahol az állam veszélyeztetése nélkül lehet - mivel a határozott jellemű egyéniségek kifejlődését előmozdítja, anélkül, hogy kölcsönös érintkezéseiket akadályozná -, leginkább kedvező a haladásra, s az ember rendeltetésének jobban megfelel azon formáknál, melyeket korunk legtöbb államába behoztak: ebből még nem következik, hogy azt tartsuk, miszerint a viszonyok átalakulása ez értelemben már a küszöbön áll. Sőt nem szenved kétséget, hogy a létező viszonyok fönnmaradnak, ameddig csak lehet, éspedig annál inkább, mivel nagy erőfeszítések és küzdelmek korszaka után, aminőt átéltünk, mindig leginkább érzik a nyugalom és veszteglés szükségét. Csak ha egyszer afelől győződünk meg, hogy a fönnállónak változtatása elutasíthatlan szükségé lett, hogy *az államhatalom korlátozása korunkban elkerülhetlenné vált* - csak akkor foglalkozhatik az államtudomány és politika azon kérdéssel, mint történhetik e változás az egyes országokban a legkönnyebben; mert az államtudomány föladata nem a jövővel foglalkozni, sőt az csak annyiban igényelhet gyakorlati fontosságot, amennyiben meg tudja oldani a kérdést: mint tehetni eleget a jelenkor szükségéinek?

S hogy ez utolsó és legfontosabb kérdés megoldásában, melytől munkám gyakorlati értéke függ, világos legyenek: szükségesnek tartom felosztani a tárgyat.

Ha az egyes szellemi és anyagi fejlődését - mindenki lehető legnagyobb jólétét - tartjuk is törekvéseink céljának: az állam, mint megmutattam, ekkor is az egyéni szabadságnak s ezáltal minden egyes szellemi és anyagi fejlődésének első föltétele; s azért mindenekelőtt az állam szükségére fordítjuk figyelmünket.

Aztán vizsgáljuk: mennyiben szükséges az egyesre nézve az államhatalom korlátozása? először is anyagi, majd szellemi vagy erkölcsi szükségéit vevén figyelembe.

XI. FEJEZET

AZ ÁLLAMHATALOM KORLÁTOZÁSA MENNYIBEN SZÜKSÉGES AZ ÁLLAMRA NÉZVE

Hogy az állam föladatát, mely az egyesek anyagi és szellemi javainak biztosításában áll, megoldhassa, szükség, hogy:

a) kifelé teljesen független;

b) benn nemcsak forradalmak, hanem gyakori erőszakos megtámadások ellen is biztosítva legyen;

c) végre bírjon azon állandósággal, mely az egyén minden hasznos munkásságának föltétele s minden javak biztosítója: mert amely államban folyvást változik az egyén jogköre s változnak a viszonyok, melyekre kell építenie az egyesnek számításait, anyagi és erkölcsi javainak sincs ott biztosítója.

Korunk államainak nagysága mellett minden egyes államnak jelentékeny eszközökre van szüksége, hogy függetlenségét fönntarthassa, s csak annyiban tekinthetni biztosítottnak önállóságát, amennyiben módjában van tartósan nagy hatalmat fejteni ki.

Hogy az állam a bel-ellenségek erőszakos támadásai ellen óva legyen, el kell távoztatni az ily támadások okait, s úgy kell rendezni az államot, hogy az érintett támadások sikerére legkisebb kilátás se legyen.

A viszonyok állandóságát pedig csak ott találjuk föl, ahol gyakorlati és társadalmi intézmények vannak, melyek természetöknél fogva akadályozzák a rögtöni változást.

Ha meg lehet mutatni, hogy mindekre nézve az államhatalom korlátozása szintoly jó hatással van, mint másfelől a merev központosítás rendszere - mit, úgy hiszem, e munka folyamán megmutattam -, éppen e szempontból nem felel meg kívánatainknak: úgy nem vonhatni kétségbe azon tételt, hogy az államhatalom korlátozása magára az államra nézve is valódi szükség.

Meg kell jegyeznem, hogy miután e tárgy szoros összeköttetésben áll azzal, melyről a negyedik könyvben szóltam: a következőkben érintenem kell röviden egyet és mást, amit ott bővebben kifejtettem, mi miatt előre bocsánatot kérek az olvasóktól.

Azt hiszem, senki sem fogja azt állítani, hogy az államot csupán anyagi eszközei s közigazgatási hatóságainak célszerű szervezete teszik hatalmassá, s hogy, csupán ezekre támaszkodva, soká fönálljon. Azon tagadhatlan tény, miszerint az egyes államok által gyakorolt befolyás sohasem áll egyenes arányban nagyságukkal s a rendelkezésük alatt lévő anyagi eszközökkel - e tény, mondom, nyilván az ellenkezőt mutatja. Minden államnak szüksége van egy eszmére, mely anyagi erőit összetartja, mely közös cél felé készíti. Akár valamely nagy egyéniség melletti lelkesedés, vagy azon hűség, mellyel az állam lakói uralkodóházukhoz viseltetnek, meg levén győződve, hogy a jog, melynél fogva ama ház a trónt bírja, csak koronája azon fának, melyen az egyesnek minden joga fejlődött; akár a nemzetiség érzése, melynek állása az állam fönállásától függ, vagy hosszas emlékezések ereje tartsa egybe az állam összes lakóit: annyi bizonyos, hogy ilyes, mindent átható eszme kapcsa nélkül egy állam sem állhat fön tartósan, közszellem, hazafiság nélkül egy sem lehet hatalmas. Mens agitat molem. (A szellem mozgatja az anyagot.)

Nem tagadhatni, hogy az újabb kor államaiban kevesebb közszellemet találunk, mint az ókor, sőt a középkor egyes államközösségeiben; s a fegyelem és becsületérzés minden csodája sem pótolhatja azon lelkesedést, mellyel az ókor polgára városáért magát föláldozta; azonban nincs igazunk, ha ezen jelenséget korunk erkölcsi süllyedésének, vagy éppen, mint sokan gondolják, a kereszténység befolyásának akarják tulajdonítani (a). Annak oka részint a mostani államok nagyságában, részint abban fekszik, hogy rendezésük módja által lehetetlenné tették a közszellem keletkezését.

Azt hiszem, hogy a költő ama nevezetes szavai: „Nescio qua natale solum dulcedine cunctos ducit” (Nem tudom, milyen varázssal ejt foglyul szülőföldünk), minden költői szépségük mellett, mikor írták, akkor is olyasmit fejeztek ki, ami éppen nem áll. Ha az ember csak első fokán is túl van a polgárisodásnak, bensőleg összeköttetésben áll meggyőződésével amaz érzés, sőt némileg meggyőződéseinek eredménye, s ha az ókor polgára kész szívvel áldozta föl életét hazájának: alkalmasint többet tön e részben az az öntudat, hogy hazája körén kívül semmi jogra nem tarthat igényt, s ha az elvesz, rabszolgaságra jut maga is, mindazokkal együtt, akik előtte kedvesek, mint azon kimagyarázhatlan érzelem, mely némelyeket szülőföldükhöz köt. De ha megengedjük is, miszerint a honszeretet akkor, midőn a legközelebbi emelkedett helyről az állam egész területét be lehetett látni, s a leigázott állam lakosait hazájuktól elszakíthatta a hódító önkénye, merőben az érzés dolga, azon ragaszkodás eredménye volt, melyet mindenki érez azon hely iránt, ahol életét tölté: a jelenkorra nézve ezt semmi esetre nem tehetjük föl.

Az azon állam iránt való szeretet, melyet csak a térképről ismerünk teljesen, egyéb valami, mint amely születéshelyünk virányára emlékeztet; más alapjának kell lenni azon lelkesedésnek, mellyel most a hazát oltalmazták, midőn annak bukása keveset változtat az egyes közvetlen körében, s csak az elveszett szabadság vágya tölti a kebleket.

Miután a jelenkori állam, sokkal nagyobb kiterjedésű levén, hogysem érzékeinkkel fölfoghatnók, csak eszményképpen tűnik föl előttünk: az irántai ragaszkodás sem csupán az érzésből foly, hanem nagyobb részint meggyőződésünk eredménye. Sokkal nagyobb a haza, hogysem mint egészten mindenki szerethesse; mivel magában foglalja mindazt, ami minden egyes előtt becses, csak azért lelkesül minden egyes érette, s a hazaszeretet mértéke mindig azon érzelmek és érdekek számától és fontosságától függ, melyeknek kielégítését a haza fönntartása föltételezi. Ebből következik, hogy az államhatalom észélyes korlátozása által, minél inkább növekszik azon körök száma, melyekben az egyén szabadon mozoghat, amelyekre hatással lehet, s melyekhez annálfogva érzelemmel viseltethetik: az állam iránti ragaszkodásnak, s így valódi erejének is növekedni kell.

Nem az államgépezet mechanizmusától kölcsönöz az állam szilárdságot. Egyes láncot, ha még oly erős és súlyos is, eltörhetni, főleg mikor ezer meg ezer helyen bevésik gyűrűit észrevétlenül: azon százezernyi kötelék, mely a polgárokat egymáshoz, s mindenkit külön saját szűkebb köréhez fűzi, áthatlan hálót képez, éppen mivel az egyes szálakat, amelyekből áll, senki sem akarja összetépni. Miután semmi sincs az államban, ami valamiképp összeköttetésben nem állana vele: azon kötelékek, melyek az egyént családjához vagy megyéjéhez, valamely iparúzó társulathoz vagy az egyházhoz fűzik, egyszersmind az államhoz is szorosabban kötnek minden köteléket széttépett előbb, mely előtte szent. Egyébiránt emlékeztetik őt külső jelek az államtól függésére: annál nagyobb e függés; mert csak akkor menekülhetne attól, ha minden köteléket széttépett előbb, mely előtte szent. Egyébiránt Svájc példája a középkorban, Hollandiáé a XVI. és XVII. században, Angliáé s az észak-amerikai szabadállamoké jelenleg mindenkit legjobban meggyőzhet afelől, hogy az államhatalom ésszerű korlátozása az állam egyes részének vagy községének érdekében nemhogy lazábbá tenné az állam egységét minden

külső megtámadás ellenében, sőt oly egységet idéz elő az érzelmeiben, minővel csak az ekképp rendezett államokban találkozunk.

Azonban mellőzzük ezt; a politikának tényekkel, nem érzelmeikkel kell foglalkozni. A hazafiság hiányát pótolja a sorozási törvény és a jó fegyelem, az uralkodóház iránti szeretetet a jól szervezett rendőrség. Esztelen, aki napjainkban a honszeretetre építi az állam önállóságát: csak jól kitanított hadseregre van szükség.

Nem tudom, sokan osztoznak-e olvasóim közül e nézetben, annyi bizonyos, hogy néhányan így vélekednek. Vegyük hát e nézőpontból szemügyre az előttünk lévő tárgyat.

Megengedve, hogy az állam önállósága kizárólag jól rendezett, nagy haderő fönnállásától függ: a jól rendezett haderő föltétele - jól rendezett pénzügy; minél kisebb fontosságot tulajdonítunk tehát a hazaszeretetnek, minél anyagiabb szempontból fogjuk föl az államot: annál inkább meg kell engednünk, hogy önállósága, valamint az egyesé, mindennekfölött háztartásától függ.

A különböző államok rendkívül különböző pénzviszonyainál s azon terjedeleminél fogva, melyre szükség lenne, ha azon pénzügyi nehézségeket, melyek minden állammal közösek, mind elő akarnám számlálni - nem ereszkedhetem itt mélyebben e tárgyba; úgy tartom, különös bizonyítás nélkül is meg fogják engedni, hogy az újabb kori államok achillesi sarkát a pénzügyekben kell keresnünk. Aki ezen kételkedik, bizonyára kigyógyul optimizmusából, ha a börzejátékot minden újabb államban látja.

Hogy oly államokban, ahol mindent megakadályoznak, ami legkevésbé is veszélyezteti a közbátorságot, ahol szigorúan büntetik, akik csak bármiképpen bizalmatlanságot terjesztenek a közigazgatás ellen, tiltanak minden egyesületet, mely a munkabért föllebb akarja vinni, s törvényeket hoznak az uzsora ellen: hogy, mondom, ily államokban túrnek olyas egyesületeket, melyek korlátlanul határoznak az állam hitele fölött, híresztelések által aláássák a közbizalmat, meg akarják szabni a pénz értékét, s nagyobbbrészt abból merítik nyereményüket, amivel a kamatláb, mely mellett az államnak kölcsönöznek, fölülmúlja az egyesek részére törvényesen megszabott kamatlábat; hogy oly államokban, ahol mindent központosítanak, éppen a pénzviszonyok szabályozását hagyták egyesek nyerészkedésére, akik részint nem is egy bizonyos állam tagjai, s minden pénzügyi krízisből - aminek előidézésére minden eszközt kezükbe adtak - rendesen legtöbb nyereséget merítenek, s mindezt túrik csupa kénytelenségből, és mivel a pénzügyek jelen állapota a börzét nélkülözhetlenné teszi: - oly tény ez, amely minden bizonyítást fölöslegessé tesz azon tételre nézve, hogy a különböző államok pénzügyei nem a legfényesebb állapotban vannak.

Minden államférfiúnak e pontra van fordítva figyelme; senki sem tagadja, hogy nincs nyomasztóbb szükség, mint a bevételek és kiadások között megzavart egyensúlyt helyreállítani.

Hogy történhetik ez?

Tisztelet, becsület a pénzügytannak s a pénzügyi művészetnek, de a tapasztalás megmutatta, hogy erre nézve csak két eszköz van, mely mindenki előtt ismeretes, s amelyet nem pótolhat semmi mesterség.

Szaporítani kell a bevételt, vagy a kiadást alább szállítani: minden egyéb - bocsánat e kifejezésért - merő szédelgés.

Azon állítás, hogy valamely állam pénzügyi állása csupán a bizalomtól függ, s mivel az állam halhatatlan, a bevételekbeni hiányt mindig kölcsönnek kell fedezni, nem egyéb csalódásnál. Valamint Necker, úgy utána sok miniszter, akiket örömmel üdvözöltek, midőn helyüket elfoglalták, kénytelen volt tapasztalni, hogy a közbizalomnak, ha egyszer megingott, reális

támaszra van szüksége, s hogy az államnak, éppen mivel halhatatlan, meg kell érnie a bukást, s a hitelezői veli leszámolást nem hagyhatja síró örökösökre.

A kettő közül melyik eszközzel állíthatni immár helyre a pénzügyek megzavart egyensúlyát?

Miután az egyenes és indirekt bevételek legtöbb államban felét, néhol szinte egész összegét teszik a forgalomban levő pénznek, s ez adók behajtása aránylag nem sok nehézséggel jár, sőt a nyomást nem érzik annyira, mint azelőtt sokkal kevesebb állambevételnél: hízeleghetünk magunknak azzal, hogy meglehetősen messzire vittük az adóztatás mesterségét. Sőt megengedem, hogy e részben még nem is értük el a legszélső határokat. A forgalom élénksége mellett, az indirekt adók útján, az államban forgalomban levő pénzhez képest hihetetlen mennyiségű összeget hajthatnak be. Csakhogy nem kell feledni, hogy minden indirekt adó behajtása nagy költséggel jár, s drágaságot idézván elő minden tárgyra nézve, melyet azzal megrónak, nemcsak bevételeit, hanem kiadásait is szaporítja az államnak; hogy a legtöbb adónak bizonyos mértéken túl csigázása ahelyett, hogy szaporítaná az állam bevételeit, mint a vámoknál, bor- és söradónál látjuk, csökkenteti azokat, hogy végre az oly állapot, melyben a folyó kiadásokat csupán azzal fedezik, hogy az állam egész adózási erejét veszik igénybe, szükségképp a pénzügyi súlyegyen megzavarására vezet, miután bizonyos időkben minden állam rendkívüli erőfeszítésekre van kényszerítve. Mindebből következik, hogy a pénzügyi súlyegyennek az állambevételek szaporítása általi helyreállítása, ha lehetséges volna is, mindig roppant nehézségekkel van összekötve, annyival inkább, mivel az adó szaporítása népszerűtlenné teszi az államhatalmat, s a rend elleneinek izgatási eszközül szolgál.

Bizonyára legbiztosabb út a redukció, s azért is látjuk, hogy bármi kellemetlenül hangzik sokakra nézve e szó, minden pénzügyi igazgatás, különböző kísérletek után, végre is mindig a redukció rendszerére kénytelen visszatérni.

De miben álljanak ezen redukciók? azon roppant tehernek, mely az államot jelenleg majd agyonnyomja, melyik részét olvaszthatni le az állam becsülete és biztossága veszélyeztetése nélkül?

Azon teherről, mely az államadósságból ered, nem lehet szó. Ha minden erkölcsi tekintetet mellőzünk is, az állam bukása a polgárok nagy részére nézve sokkal nagyobb veszteséggel járna azon tehernél, melyet az államadósság kamatfizetése igényel, és azért a hadi erő alászállítását szokták rendszeresen mindenekelőtt felhozni, mint olyan eszközt, mely a sínylő pénzügyi viszonyokat helyreállítaná.

Hogy az állandó seregek alábbszállítása mindenütt kívánatos, s irigylendő azon állam, amelynek, mint Angliának, elszigetelt helyzetében, vagy mivel magában áll, mint az észak-amerikai szabadállamok, csak csekély fegyveres erőre van szüksége: nem szenved kétséget; de szintoly bizonyos, hogy Európa államai többnyire egészen különböző helyzetben vannak, s hogy míg a világbéke fenyegetve van, annál kevésbé lehetséges tetemesen alábbszállítani a fegyveres erőt, mivel a mostani hadfolytatás oly fegyvernemeket igényel, melyekkel célszerűen bánni tudni hosszas oktatásra van szükség, s nem lehet, hogy a veszély pillanatában sorozzák be a katonákat. Lehetséges-e és mi módon a hadi szerekben megtakarítani valamit, nem tudom; annyi azonban bizonyosnak tetszik előttem, hogy a zsoldot és élelmezést alig lehet kevesebbre szabni, s igen kétlem, hogy a fönnforgó viszonyok közt a legtöbb államban azok is képesek volnának e részben változtatást indítványozni, akik leginkább szót emeltek a hadi budget nagy mennyisége ellen - oly változtatást, mellyel, az állam állásának veszélyeztetése nélkül, sokat lehetne megtakarítani e kiadásokból.

A civillistáról - melyet inkább a királyság elleni izgatásból, mint a pénzügyek érdekében emelnek ki - minden elfogulatlanul meg kell vallania, hogy az kisebb államokban, főleg

miután az államdomíniumokat és az uralkodó családok magántulajdonát eladták, gyakran igen nyomasztó; de a nagyobb államokban a kiadásoknak oly kis részét teszi a civillista, hogy azon tagadhatlan befolyás mellett, melyet az udvartartás több jövedelmi forrás előállítására gyakorol, mindig kétséges marad: vajon az ország pénzügyei egészben nyernének-e valamit, ha 1500 milliónyi budget mellett 30 millió frankot megtakarítanak?

Minél tovább vizsgáljuk részletesen az államkiadások egyes ágait: annál inkább meggyőződünk afelől, hogy az egyetlen utat és módot, melyen a jelen viszonyok közt, az állam méltósága és önállósága veszélyeztetése nélkül, a kiadásokban tetemes összeget takaríthatunk meg, a beligazgatás körében találjuk.

Vegyük kezünkbe bármely állam költségvetését, mely a francia forradalom által fölállított igazgatási elvek szerint van rendezve, s nézzük át egyes tételeit. A forradalmat megelőzőt időhöz képest mindenütt roppant bruttó-bevételt találunk. Az államadósság kamatai által okozott kiadás mindenütt tetemes; a hajóhad és hadsereg nagy összegeket vesznek igénybe, s bár az újabb időkben sehol sem vethetik a királyságnak szemére, hogy XIV. Lajos példájára saját fényére és élvezeteire pazarolta az állam jövedelmeit: mindamellett igen magasnak találhatjuk a civillistát is; de a legnagyobb számot mindenesetre az állam beligazgatása veszi igénybe. (b)

A bruttó- és nettó-bevételek közti különbséget a roppant igazgatási költségek okozzák, melyek minden állam pénzügyét terhelik.

Gondoljunk hasonló helyzetben valamely magánembert. (c) Ha meg van győződve afelől, hogy roppant jövedelmei dacára alig képes annyit megtakarítani, hogy a birtokán fekvő teher kamatját fizethesse s viszonyaihoz illő állást foglalhasson el, ellenben minden balesettől, minden előre nem látott kiadástól rettegnie kell, mert rendes szükségei összes jövedelmeit kimerítik, szóval hogy háztartásában változtatásokra lett szükség: miután jobb szerény, de biztos állást foglalni el, mint fennhéjázva élni, ha ez a bukásra vezet, minden józan ember azon kiadásait is korlátozná végső esetben, melyektől állása függ; de bizonyára csak akkor, ha meggyőződött, hogy előtte nincs más kigázolás. Míg a kezelési rendszer változtatása által szaporíthatni a tiszta jövedelmet, s ezáltal helyreállíthatni a helyes arányt a bevételek és kiadások közt, egy okos ember sem akar állásáról lemondani.

S nem ugyanez-e az eset az állammal? Oly állást, mely az állam pénzügyi erőit fölülhaladja, nem tarthatni fönn hosszas ideig, s mindig jobb önmagát korlátoznia az államnak, mint aztán kényszerítve tenni azt. De föltehetni-e, hogy e végső eszközhöz - mely az állam fejének, sőt az utolsó polgárig mindenkinél érzelmeit sérti, s miáltal érdekeiben mindenki szükségképp rövidséget szenvedne - előbb hozzányúljanak, mintsem meggyőződnének afelől, hogy egyáltalában nincs más út és mód; hogy komolyan lehetne a hadsereg alábbszállítására vagy akár az államadósság leértékelésére gondolni, vagyis az állam becsületét és önállóságát kockára akarni tenni, mielőtt a háztartás nagy könyvét tételről tételre még egyszer át nem vizsgálják? s lehetetlen ezt tenni, anélkül, hogy azon meggyőződésre ne jöjjünk, miszerint a túlságos központosítás rendszere jelenleg oly terheket ró az államra, amelyek, természetüknél fogva, nem az összes államot illetik, s melyeket a legkisebb veszély nélkül másokra ruházhatni.

Aki csak elfogultság nélkül gondolkodik éppen azon államok pénzügyi állásáról, melyeknek e részben a legnagyobb nehézségekkel kell küzdeniök, szükségképp belátja, hogy az állam bruttó és tiszta jövedelme közt csak az zavarta meg annyira az arányt, amivel kénytelenségből szertelenül szaporítani kellvén a bevételt, oly jövedelmi forrásokhoz is nyúltak, melyeknél a behajtási költségek a jövedelem nagy részét elnyelték.

Kevés bizalommal vagyok elméleti okok iránt a politikában. A legvilágosabb bizonyítás is afelől, hogy valami a közjóra nézve kívánatos, csak annyiban bír hatással, amennyiben minél több egyént meggyőzünk az iránt, hogy az nekik maguknak is hasznukra van; annál többet adok a tények kényszerítő hatására. Éppen az állandósság nagysága, azon kényszerűség, miszerint nagy hadsereget kell tartani, a jövedelemszaporítás nehézsége s az e részbeni kiadások csökkentésének lehetlensége, szóval az államok pénzügyi állapota tesz engem bizonyossá igazgatási szervezetük változtatása felől: csak azért fogják megszorítani az államhatalom hatáskörét, mivel az kikerülhetlen szükséggé lett az államra nézve. Oly forradalom ez, melyet minden államban a pénzügyminiszter eszközöl, s mely annál bizonyosabban bekövetkezik, ha kívülről nyugalmat élvez az állam, s a közigazgatás korlátlan egyedur kezében van, kinek érdekei szintoly azonosak az államéival, amily függetlenek a közigazgatástól, és aki, hatalma úgy kívánván, célja követésében nem fogja magát zavartatni engedni olyas elméletek által, amiket valósággal nem a királyság érdekében vittek be a politikába.

Mikor fogják ezt belátni, még az egyes államokban sem mondhatja meg senki; csupán annyi bizonyos, hogy mihelyt azon kérdés merül föl: a várak falait hanyagolják-e el, vagy azon irományhalmazt hárítsák el, mellyel az államot körülsáncolták, az állam szolgálatában működő tollak számát csökkentse-e vagy a szuronyokét? azonnal vége lesz a mostani kormányformának is; mert, ha minden más előnye megvan is, mindenesetre a legköltségesebb minden igazgatási forma közt. Mivel a politika nem a spekulatív, hanem a gyakorlati tudományok közé tartozik: éppen annál fogva nem engedik magukat az emberek az állam szükségével ellenkező irányba sodortatni azon nagyszerű eszme által, hogy mindent egy központból igazgassanak, amiről úgyis tudja mindenki, ha egyszer részt vett a kormányzásban, hogy gyakorlatilag központosított államokban is kivihetetlen. (d)

Ismerem az okokat, amelyekkel meg akarják mutatni, hogy a szigorú központosítás rendszere sajátképp csak látszólag költségesebb, mint más (e); a legfontosabb ok kétségtől a következő.

Miután amit az állam végez, ha egészen mellőzni nem akarjuk, másokra kell bízni: azáltal, hogy az államkincstár valamit megtakarít, nem nyernek az egyes polgárok; mert amit most az államnak adnak, azon községek vagy testületek pénztárába kell majd fizetniök, melyekre az összes államtól elvett teendőket ruházták, sőt azt kell föltennünk, hogy ha föl hagynak azon egységgel, mely most az igazgatásban uralkodik, hasonló eredményeket, általán véve, nagyobb költséggel érhetnek el, mint jelenleg.

Erre az a válasz:

1) hogy, ha vizsgáljuk, mi történik most, állítólag csupán az egyes községek érdekében, az államhatalom részéről az utak, iskolák, közhelyek építése stb. körül: mindenesetre föltehetjük, hogy egynémely dolog ezek közül, amit csupán egyes kormányhivatalnokok bizonyos javítás iránti előszeretetének vagy egyes községek sürgölődésének köszönhetünk, amelyek nem ismernek határt az államkincstár iránti követeléseikben, talán elmaradna, ha egyes községekre ruháznák a jogot, hogy az ily intézkedések szükségére felől határozzanak, egyszersmind a köteleltséget is rájuk rónák, hogy azoknak költségeit fedezzék. Az összeg azonban, melynek megtakarítását ez úton várhatni, talán igen csekély lenne, miután az egyes községek ahelyett, amit most érdekükben az állam tesz, más egyebet fognának tenni, aminek hasznos, sőt szükséges volta felől meg vannak győződve, s amit most minden kérés mellett sem nyerhetnek meg; de az ilyes megtakarítások fontossága nagyon világos, miután éppen azáltal, hogy a kevésbé szükségessé mellőzik, előmozdítják a szükségesnek, vagy legalább annak, amit a községbeliek annak tartanak, a létesítését, s ez jólétet, vagy legalább elégséget eszközöl az egyes községekben.

2) Tagadhatlan tény, miszerint a községi hivatalokra aránylag sokkal kisebb fizetésért kaphatni alkalmas egyéneket, mint az államtisztviselőkre, s az angol békebírák példája mutatja, hogy azon készség, mellyel magukat a polgárok a közügyeknek szentelik, nem a választástól függ, hanem azon szükségstől, mely bennünket azon körben, hol élünk, készit kitűnő állást elfoglalnunk, s az érdekeltségtől, melyet valamely grófság vagy község lakosai közügyeik célszerű vitelébe helyeznek. Mi roppant kiadások származnak a jelen körülmények közt csupán azon kénytelenségből, hogy oly tömérdek államhivatalnokot kell ellenőrizni, szintoly jól tudják, akik az igazgatás gépezetével foglalkoznak, mint mindenki előtt világos, hogy mindezen kiadásokat nagyrészt megtagaríthatni, ha a községek, megyék és tartományok igazgatása ellenőrzését azokra bízzák, akiket az legközelebről érdekel.

3) Merőben hamis azon állítás, hogy az igazgatás költségesebb lesz azáltal, ha egy nagy területet, melyet azelőtt egy központból igazgattak, fölosztanak. Miként a földművelésben is van az eldarabolásnak bizonyos foka, mely mellett a földművelés sok időpazarlással jár, azaz igen sokba kerül, anélkül, hogy ezért elvül állíthatnók föl, miszerint a kezelés annál kevesebbe kerül, minél nagyobb a földbirtok: általában minden kezelésnél ez az eset.

4) Ha fölteszük, hogy a tartomány, grófság vagy község által végzett igazgatás semmivel sem olcsóbb, sőt költségesebb: az államhatalom korlátozása még akkor is hasznosnak tetszik, és pedig azért, mert az adóbehajtás nehézségei nem annyira attól függnék, hogy képesek-e az egyes polgárok az adót megfizetni, hanem inkább attól: meggyőzhetni-e őket adózásuk szükségse felől? s ha az egyes túlterhelését nem kerülhetni ki, a legnagyobb fontosságú dolog az államra nézve, hogy e túlterhelést ne az államhatalomnak tulajdonítsák.

Egy gyakorlati államférfiú sem fogja ezt tagadni. Vannak tények, melyeket nem lehet számokban kifejezni, s amelyek mégis szintoly, sőt nagyobb fontossággal bírnak az államra nézve, mint amelyeket statisztikai tábláinkban följegyezve találunk: ide tartozik az is, hogy a polgárok több vagy kevesebb ellenszenvvel vetik magukat a közterheknek alá. Az alkotmányos államok tagadhatlanul nagyobb adóképeségét egészen ezen tény eredményeül tekinthetni. Ha immár az adózási képesség azon mértékben növekszik, minél nagyobb készséggel vetik magukat az egyesek a közterhek alá, ez pedig mindig attól függ, mennyiben vannak e terhek szükségessége felől meggyőződve; azáltal, hogy mindazt, ami az összes állam szükségseikhez közvetlen nem tartozik, elkülönzik az állam költségvetésétől, s a kisebb testületekre ruházzák, ha nem kevesednék is a kiadások egész összege, szükségképp növekszik az egész adózási képessége, miután csak ezáltal lehetséges minden egyest meggyőzni azon kiadások szükségse felől, melyek talán nyomasztóknak tetszenek.

Minden adó terhes. Ha a közterhek összegével egybevetjük azt, ami még nagy lelkesedés perceiben is az állam vagy valamely közösség szükségseire, vagy általában bármely közcélra, nyilvános fölhívások következtében, önkéntes adományokból bejő: meggyőződhetünk, mennyivel fölülmúlja a közszükség mindazt, amit a jó polgárok is saját ösztönükből összeadnak; minden adó tehát szükségképp népszerűtlenné teszi azon hatalmat, amely kiveti, és főleg amely azt közvetlenül behajtja. Kérdem immár, hogy ha föl is tesszük, miszerint a községi kezelés költségesebb, a közterhek fölosztása egyenlőtlenebb: nem mindenekfölött kívánatos-e az államra nézve, ha a minden adóztatással szükségképp együttjáró gyűlölség nagy részint az egyes községekre, grófságokra vagy tartományokra hárul?

Megmutattam a negyedik könyvben, hogy a merev központosítás rendszere, melyet a forradalom óta követnek Franciaországban, csak szaporítja az államot fenyegető veszélyeket, az ellenállás eszközeit pedig kevesbíti. Aminek csak századunk forradalmi jellemét közvetve vagy közvetlen tulajdonítnunk kell, az mind vagy az államnak adott szerkezet közvetlen eredménye, vagy legalább szoros egybefüggésben áll azzal. (f)

Amit tenni kelle, hogy a központosítás elvét minden következményével keresztülvigyék, kétségkívül megingatta a törvények iránti tiszteletet, mely a történeti jog iránti tisztelettel benső összeköttetésben van (g), és a vallás erkölcsi befolyását, melyet csak ott találhatni föl, hol a vallás, az állam szolgálatától menten, a politikai pártok küzdelme fölött áll; az államhatalom elleni legtöbb támadást azonban minden bizonnyal az állam pénzügyi intézkedéseinek tulajdoníthatni, s azon körülménynek, hogy oly rendszer mellett, mely szerint minden közigazgatási hivatalnokot a központi hatalom közegének tekintenek, valahányszor az egyes az igazgatás részéről bármely körben sérelmet avagy rövidséget szenved, mindig a központi hatalmat vádolja érte, s igazgatási eszközül használja ellene (h).

Miután az állam elleni folytonos izgatás ezen főforrásait semmivel sem dughatni be inkább, mint ha az államot megmentjük a kiadások és igazgatás azon részétől, mely nem illeti az összes államot: az államhatalom ily értelmű korlátozása szükségképp előmozdítja az állam szilárdságát, s el kell ismernünk, hogy az valódi szükséggé vált, midőn az államhatalom elleni izgatottság oly vészterhessé lőn immár.

Sokan azt hiszik, hogy a főnnállót csupán erős államhatalommal tarthatni fönn, s nagyrészt ezen nézetnek tulajdoníthatni, hogy a központosítás rendszere annyi védőre talál az államférfiak közt. Azonban e nézet tévedésen alapszik: a főnnálló viszonyokat nem az állam óvhatja meg változás ellen, sőt sok egyéb viszonynak változatlan főnnállása menti meg magát az államot is a fölforgatástól. Minden lakható ház, melyet valamely polgár az állam területén épít, nemcsak egy-egy lépcső, melyen több ember a polgárisodás magasabb fokára emelkedik, hanem egyszersmind megannyi erődítménye a polgári társaságnak; minden jog, melynek élvezését az állam az egyesnek biztosítja, egyszersmind biztosítéka a polgári társaságnak; minden jól rendezett község egy-egy kő a nagy épület megerősítésére: minél jobban beleillesztik azt az épületbe, minél inkább az egész lényeges részeül tekintenek minden darabot, annál rendületlenebbül álland az állam. (i)

Úgy hiszem, a közelebbi 50 év tapasztalásai szintoly cáfolhatatlanul megmutatták a rögtöni változások könnyűségét a központosított államokban, amint minden idő és ország történetei tanúsítják azon tényt, hogy nincs konzervatívabb a helyhatósági intézményeknél, s hogy tehát korunkban, midőn az általános izgatottság folytán minden megingott, s a viszonyok gyors változása az állam főnnállását s az egyesek jólétét veszélyezteti: a helyhatósági intézmények megszilárdítását szintúgy az állam szükségeül kell tekintenünk, amint leginkább célhoz vezet a központosítás elve ott, ahol meggyőződtek, hogy nagy változásokra van szükség.

JEGYZETEK A XI. FEJEZETHEZ

(a) Például Rousseau.

(b) Ez alatt értendők a kultuszra tett kiadások, melyet néhány államban már a rendőrséggel egyesítnek, úgyszintén a közoktatás költségei, melyet azon célnál fogva, amelyet azzal el akarnak érni, ugyanazon département-hez számíthatni, s az állam által vezetett közmunkák kiadásai.

(c) Pénzügyi tekintetben az egyes viszonyai nemcsak hű képül szolgálnak az államra nézve, melyet hasonlatképpen fölhozhatni, hanem a legjobb iskolául. Ahol számokról van szó, nem változtat semmit a mennyiség, ha az arány ugyanaz marad, s az egyszeregy akkor is igaz, ha minden egyeshez hat nullát teszünk.

(d) Gondolatban igen szép lehet, hogy minden község ügyeit a belügyminiszter vezeti, vagy legalább ellenőrzi: kérdem, van-e belügyminiszter a nagy államokban, aki csak név szerint előszámlálni tudná is mindazon községeket, melyeknek belviszonyaival ismeretesnek kellene lennie, hogy célszerűleg kormányozhassa? Ugyanezt mondhatni a közoktatási tárcáról is stb.

(e) Aki tényeknek inkább hisz, mint frázisoknak, hogy ez okokat kellőleg méltányolhassa, csak azon összeget kell egybehasonlítani, amennyibe a közigazgatás Angliában vagy Amerikában kerül, azzal, amibe Franciaországban kerül, vagy azon arányt kell szem előtt tartania, mely valamely állam összes és tiszta jövedelme között van azóta, hogy behozták a francia közigazgatási rendszert, és amely ugyanott azelőtt állt fenn.

(f) Semmi sem lehet veszélyesebb az államra azon meggyőződésnél, hogy aminek az alkotmány alapjául vagy céljául kellene szolgálni, merő fikció, mely a dolgok valódi állásával ellentétben áll. Ha tehát valamely egyeduralomban nemcsak az állam összes ügyeinek vezetését, külviszonyait s a felügyelet jogát, hanem az egész közigazgatást az államhatalomra ruházták, azaz oly hatáskört adnak neki, melyet a legnagyobb egyedur sem képes betölteni, s ahol a legtöbb dolgot a fejedelem nevében, de nem személyes határozatai által intézik: szintoly kevéssé szolgálhat ez azon államforma megszilárdítására, amely kevéssé tekinthetünk biztosítottak bármely államot, melynek politikailag szabadnak kellene lenni, ha az egyéni szabadság, mint korunk legtöbb államában, nem egyéb fikciónál. Nem azért, amit közvetlen a politikai szabadság nyújt, nem a kormányzásbani csekély részvétel miatt ragaszkodik ahhoz minden egyes; hanem azért, amit mindenki vár attól. Amely mértékben korlátozzák, a politikai szabadság valószínűsítése végett, az egyéni szabadságot, aszerint veszít amaz is becsében az egyes előtt.

(g) Gyakran állítják, hogy a politikai szabadság csak ott lehetséges, ahol történeti fejlődés eredménye. Az újabb korban egész könyvet írtak azon tétel megbizonyítására, hogy az alkotmányos egyeduralom, Anglián kívül, Európa egy államában sem lehetséges. Hogy az újabb korban erőszakosan vagy legalább rögtönözve behozott alkotmányok többnyire oly rövid ideig állottak fenn, okát abban kell keresnünk, mivel ahol a megszokás nem szentesíti a törvényt, csak anyagi erővel tarthatni fenn iránta a tiszteletet, s ekképp, míg az államot biztosítjuk, szükségképp veszélyeztetjük a szabadságot. Ahol rendezett jogviszonyok vannak - tehát minden egyeduralomban -, lehetséges az alkotmányos szabadság is, ami nem egyéb az összes jogviszonyok legfőbb biztosítékánál; csak hogy e biztosítékot nem szerezhetni meg, ha az összes jogviszonyokat hirtelen megváltoztatják, ha a múlttal egyszerre szakítanak. Csalódunk, ha azt hisszük, hogy ahol többnyire mindent hirtelen egyberontanak, amit századokon át jogszerűnek tartottak, mindenki illő tiszteletben fog valamely törvényt tartani, csupán ésszerűségénél fogva. Ha Plato eszményét, hogy az államot bölcselők kormányozzák, nem valószínűsíteni: mennyivel kevésbé várható, hogy valaha egy egész népet találjunk csupa bölcselőkből!

(h) Gyakran hasonlíták a hűbéri államot lánchoz, melyben több alsó szem mindig fensőbbben függ, míg végre azon néhány szemhez érünk, melyek legfölül állanak, s közvetlen a királyságtól, az egésznek ezen utolsó karikájától függnék. Azt hiszem, hogy e hasonlat kevésbé áll a hűbéri államra, mint korunk bürokratikus államaira, melyekben az utolsó láncszemek, nem lévén alapjuk a népben, egész súlyukkal nehezülnek amaz egy szemre. A közigazgatás bonyodalmas fölosztása nemhogy támaszpontul szolgálna az államnak, sőt szükségképp terhére van. A tapasztalás mutatja, hogy a királyságnak vallásos szentesítése van, s ahol az a nép egész történetével azonosult, e terhet is elviselhetni; de szintén mutatja a tapasztalás, hogy az alsóbb igazgatási ágazatok szoros egybefüggése a legfőbb államhatalommal sohasem szolgálhat ennek támaszul; sőt az alsóbb fokozatok mindig arra szolgáltak eszközül, hogy porba ránták a legfelsőbbet is, amellyel összefüggésben voltak.

(i) Nem elég, ha az állam a körében lévő kisebb testületeket csak tűri; használnia is kell azokat. Mert minden erő, amit az állam nem használ föl, a gyöngeség egy-egy eleme rá nézve. Mindazon veszélyek ellen, melyekkel az önálló testületek létezése fenyegeti az államot, megóvhatjuk magunkat; de legjobban azáltal, ha azon módot követjük, melyet folyamoknál szoktunk, amelyek néha kiáradnak, miszerint tudniillik a veszéllyel fenyegető elemet föl tudjuk használni.

XII. FEJEZET

AZ ÁLLAMHATALOM KORLÁTOZÁSÁNAK SZÜKSÉGE AZ EGYESRE NÉZVE

Miután az állam föladata az egyesek anyagi és erkölcsi javainak biztosítása; s miután bizonyos célok, melyeknek elérésére kisebb társulatok elégtelenek, csak az államban válnak elérhetőké: nem szenved kétséget, hogy az állam megszilárdítása minden egyesre nézve is mellőzhetlen szükség, és pedig talán a legnagyobb, legfontosabb mindenek között. Ha tehát, amint a közelebbi fejezetben megmutattam, az államhatalom korlátozása múlhatlanul szükséges az államra nézve: már e szempontból is szükségesnek kell azt tartanunk minden egyesre nézve. De bármi fontos a jól rendezett állam fönnállása s a közügyek célszerű vitele minden egyesre: az állam maga nem képes az egyes anyagi s erkölcsi szükségéit kielégíteni.

Azon majdnem határtalan befolyás következtében, melyet az ókor politikai eszméi a reneszánsz korszakától fogva a tudomány terén gyakoroltak, a gyakorlati életben is azon nézetből indultak ki, hogy az újabb kori államnak közvetlenül kell gondoskodnia - valamint az ókorbéli tön - polgárainak minden szükségéről, s azon hibás meggyőződés folytán, hogy a fejlődés annál gyorsabban megy, ha azt az állam közvetíti: oly mozgékonytá tették az államot, hogy azáltal az egyén minden hasznos tevékenységének fő feltétele, a létező viszonyok állandósága megsemmisítettett, s az állam, ahelyett hogy, amint kellene, előmozdítaná a haladást, annak inkább akadálya lett. Hogy Rousseau nagy, de egyoldalú szelleme ellenállhatlan logikája által végre azon meggyőződésre jutott, miszerint a valódi boldogságot csak a természeti ősállapotban találhatni föl; s hogy Proudhon azt állítja, miként a magasabb fejlettségű emberiséghez egyedül illő állapot az anarchia; s hogy mindkét paradoxonnak tagadhatlanul befolyása volt - csupán annak kell tulajdonítnunk, mivel oly föladatot tűztek az állam elé, melynek teljes megoldása szintúgy lehetlen, mint azon elméletek valószínűsítése, amelyek ellen küzdenek; s mivel, az állam elé tűzött roppant föladat következtében, hatáskörét is annyira ki kelle terjesztetni, hogy azáltal az egyéni szabadságot szerfölött megszorították.

Az állam föladata nem az, hogy az egyes anyagi és erkölcsi szükségeiről gondoskodjék, hanem az, hogy biztosítsa részére, amit ez maga szerzett: ebből következik, hogy az állam miként rendezése csak annyiban elégítheti ki az egyént, amennyiben az állam megszilárdítására szolgáló eszközökkel nem fosztják meg őt azon lehetőségtől, hogy anyagi és erkölcsi szükségéinek kielégítéséről maga gondoskodhassék.

Egy józan ember sem bíz dolgaiból többet másokra, mint múlhatlanul szükséges: nemcsak azért, mivel a szabad önrendelkezés joga, s tehetségeinek önálló használhatása - a hasznos tevékenység lehetősége - a legfőbb erkölcsi szükség; hanem azért is, mert azt mutatja a tapasztalás, hogy amit idegenek végeznek, mindig rosszabb és többbe kerül. Az állam ügyei az összes állampolgárok ügyei, s azért sohasem bízhatni veszély nélkül az állam egyes részeire. Ha az állam ügyeit az egyes tartományok, grófságok vagy községek intézik, idegenek intézik azokat, akikre nem tartozik, s az ily igazgatás minden rossz oldalát tapasztaljuk. De következik-e ebből, hogy az állam kezelése azon ügyekre nézve minden egyénnél jobb, melyek az egésznek csak egyes részét illetik közvetlen? Valóban nem.

Az állam kezelése mindezen esetekben szintúgy idegen kezelés, mint ha az egyes magánügyeit bízzák a községre; s a tapasztalás azt mutatja, hogy a gyámság mindkét esetben rendesen annál költségesebb a gyámság alatt levőre, minél többször szokták számadásra vonni a gyámot.

Ha vizsgáljuk polgárisodásunk folyamatát általában, s az emberiség előhaladásait a művészet és ipar egyes ágaiban, avagy egybehasonlítjuk az anyagi jólét fokát a különböző államokban, s külön mindenik országban az egyes osztályok helyzetét: úgy találjuk, hogy az anyagi jólét azon mértékben emelkedik mindenütt, minél tágasabb kört nyitottak az egyesek önálló tevékenységének; amiből az következik, hogy az állam polgárai anyagi jóléte előmozdítására nem tehet jobbat, mint ha, önmagát korlátozván, mindenkire magára hagyja ügyei ellátását, akár egyes ember legyen, akár az állam védelme alatt álló testület.

Azon befolyás dacára is, melyet az anyagi szükségek korunkban az élet minden viszonyára gyakorolnak, csalódás azt hinnünk, hogy az állam szervezésében csak azokra kell tekintettel lennünk. Ameddig a történetek visszamennek, az emberiség első lépéseitől fogva a művelődés pályáján, mindenkor szintoly lényeges befolyással voltak az erkölcsi szükségek polgárisodására. Minden korszak fölött egy eszme uralkodik, mely nemesítőleg hat minden emberi törekvésre, s mellyel szemben maguk az anyagi szükségek is háttérbe lépnek, s csak annyiban gondolhatni elégtűlésre, amennyiben ez eszmét valósíták, vagy legalább ki tudják egyenlíteni az éles ellentétet a fönnálló és azon eszme között.

Ami egykor a kereszténység eszméje, ami a XVI. században az egyházi, a XVIII.-ban a politikai reformáció volt, ugyanaz a mi korunkra nézve a nemzetiség eszméje. Ez eszme valósítása erkölcsi szüksége lett e századnak, s valamint a fönnálló viszonyok, ha az anyagi szükségeknek megfelelnek is, nem biztosak támadások ellenében, ha ez eszmével ellenkeznek: úgy minden változás csak akkor kivihető, ha a létező viszonyoknál inkább meg tud felelni azon erkölcsi szükségnek, hogy a nemzetiség eszméje valósíttassék; miből következik, hogy amennyiben az e munka folytán kifejtett elvek gyakorlati kivihetőségéről van szó, a legfontosabbak egyikének kell tekintenünk e kérdést: *mily hatással lenne korunk nemzeti törekvéseinek valósítására az államhatalom korlátozása?*

XIII. FEJEZET

CSAK AZ ÁLLAMHATALOM KORLÁTOZÁSA ÁLTAL FELELHETNI MEG AZON KÖVETELÉSEKNEK, MELYEKET A NEMZETISÉG ELVE NEVÉBEN TESZNEK AZ ÁLLAM IRÁNYÁBAN

Akik e munka első részét figyelmükre méltatták, majd mind azt vetették szememre, hogy a nemzetiség befolyását kevésre becsülöm. Azt hiszem, csalódtak e részben.

Miután mindenütt arra figyelmeztet bennünket a történet, hogy az államok és népek nem annyira anyagi szükségük miatt, mint inkább azért szenvedtek nagy rázkódásokat, mivel a kor szellemi érdekeit nem tudták méltányolni vagy kielégíteni: senki sem lehet kétségben a nemzetiség elve fontossága fölött napjainkban, főleg, ha, mint én, oly nemzethez tartozik, s oly viszonyok közt él, ahol a nemzetiség igényeinek valószínűsítésére intézett törekvés minden egyéb szükségletet és tekintetet háttérbe szorított.

Erős meggyőződésem, hogy a nemzetiség elve, mely a közelmúltban megingatta a főnnálló viszonyokat, s annyi hatással volt az összes viszonyok összezavarására, az államok definitív alakulására is tetemes befolyással leend; de hogy e befolyást helyesen megítélhessük, tisztába kell jönnünk, *hogy minő értelemben lelkesültek korunkban a nemzetiség elve mellett, és azon igények iránt, melyekkel a nemzetiség elve nevében az állam irányában fölléptek*, s azt hiszem, hogy kevés kérdés van, mely fölött több merőben különböző nézet s oly általános fogalomzavar uralkodnék, mint éppen e fölött.

E tárgyat, mely korunkban oly mélyen vág a gyakorlati életbe, sok költészettel és egyoldalúlag tárgyalták, mi mellett egyáltalában semmi gyakorlati eredményre nem lehetett jutni, s csupán annak tulajdonítható, ha gyakorlati államférfiak a nemzetiség kérdését csak izgatási eszközül tekintették, s feledék, hogy azon alapelveknek, melyek oly tetemes negatív hatást idéztek elő, szükségképp pozitív oldaluknak is kell lenni, melyet, jól fölfogva, az állam nyugalma és jóléte érdekében föl lehetne használni.

Korunk nemzeti törekvéseinek csak úgy méltányolhatjuk gyakorlati eredményeit, ha helyesen fölfogtuk a nemzetiség elve valódi jelentőségét s az igényeket, melyeket azon elv nevében tesznek.

Megkísérlem e tárgy fölött tisztán kifejtetni nézeteimet.

Mindenekelőtt kérdem: *mit kell tulajdonképpen érteni a nemzetiség fogalma alatt, mely mellett oly igen lelkesültek?*

Távol van tőlem a különböző fajok különböző képességét tagadni akarni. Amint nagy különbségek vannak a kaukázusi és maláj, a mongol és szerecsen faj közt fizikai és erkölcsi tulajdonokra nézve: úgy azon népek közt is, melyeket a tudomány ugyanazon, ti. a kaukázusi fajhoz számít, bizonyára tetemes különbséget találunk; de szintoly bizonyosnak látszik előttem, hogy igen túlbecsülik ezen származási befolyást, ha abból akarják kimagyarázni a különböző népek közt jelenleg létező különbségeket, *miután az egyes népek nemzetiségi öntudata egyáltalában nem a közös származás hitén alapszik*. Mellőzve azon körülményt, hogy Nyugat-Európa legtöbb népének mondáiban sem találunk semmit, ami ilyes meggyőződésre szolgálhatna alapul: sokkal inkább ismeretes azon tény, hogy minden nemzetiség különböző népelemekből származott, sokkal felőtlőbbek a különbségek is minden nagyobb nemzetiség egyes részei közt, s azon esetek, hogy egyesek, sőt egész népiségek - mint például Szász- és Poroszország-

ban a szláv elemek - megváltoztatván nyelvüket, egy azelőtt ellenséges nemzetiségbe olvadtak, mondom, ez esetek is sokkal újdonságosabbak, hogysem azt hihetnők, mintha a közös származás eszméje magára a népre is nagy befolyással lehetne.

A fajkülönbség helyébe a nyelvkülönbség lépett, s korunk nemzeti törekvéseire legtöbb esetben ez szolgált alkalmul.

De a nemzeti jogosság melletti nagy harcnak, melynek tanúi valánk, jelenségeit, a nemzetiség elve valószínűsítésére intézett törekvések felülmúló ellentéteit a nyelvkülönbségből sem lehet mind kimagyarázni (a), s kétségtelen minden elfogulatlan vizsgáló előtt, hogy itt még egy más, nagy fontosságú momentum befolyása is mutatkozik.

E mű első részében (b) figyelmeztettem olvasóimat azon analógiára, mely az egyes családok törekvése közt, hogy kiváltságos állásra emelkedjenek az államban, s egész nemzetiségek hasonló törekvése között létezik.

Bizonyos felsőbb képesség felüli meggyőződést s ennek következtében nagyobb jogosságra törekvést találunk mind a népeknél, mind a családoknál. Céljuk mindkét esetben uralkodni. S a nemzeti és családi előjogokban részesülés módja az öröklés.

De még tovább vihető e hasonlat, miután a felsőbb képesség és jogosság felüli meggyőződés, mind a népeknél, mind a családoknál sokkal kevésbé a velük született tulajdonok valódi különbségén, mint inkább jelen állásukon és emlékezéseiken alapszik.

Miként azon állás, melyet az egyes társadalomban elfoglal, részint attól függ, mily nézetben vannak az emberek tehetségei felől, de még inkább függ azon öntudattól, mellyel helyzetét betölti vagy magasabb állásra törekszik: ugyanez az eset a népeknél, s ez öntudat a népeknél, valamint az egyeseknél, nagyrészt múltjuk eredménye. Míg lesznek népek, amelyek az emberiségért többet tettek másoknál, amelyek mások szabadságának századokig védőfalai voltak; valámíg az egyes népeknél fennmarad azon idők emlékezete, midőn fényesebb állásuk vala, mint jelenleg van: mindaddig fennmarad a különös jogosság öntudata is, mint szinte a törekvés, ez öntudatnak érvényt szerezni.

Minél magasabban áll valamely nép erkölcsi tekintetben; minél messzebb haladt műveltségben: annál inkább fölülmúlja a fajkülönbség befolyását azon erkölcsi hatás, melyet a történetek gyakorolnak nézeteire és cselekedeteire; főleg ha, mint Nyugat-Európában látjuk, a fajkülönbséget lehető legkisebb mértékre csökkenté századokon át fennállása oly államoknak, melyek különféle népeket fűztek egy egészé, s a folytonos vegyülés és érintkezés, s még a nyelvkülönbség után, mely a külön népiség egyik legjellemzőbb vonása, sem ítélni meg az érintett fajkülönbséget.

Ha tehát kérdezik: miről ismerhetni meg valamely nemzeti egyéniséget? felelet: *csupán külön egyénisége öntudatáról s arról, hogy szükségét érzi ezen egyéni különbséget érvényesíteni.* Minden nép, álljon bár milliókból vagy ezerekből, legyen bár önálló vagy más népnek alattvalója, külön nemzetiségnek érzi magát, mihelyt fölébredt benne azon öntudat, s annak kell elismernünk. Miután pedig ez öntudat nemcsak jelen helyzetének vagy a nép nyelv- és fajkülönbségének eredménye, hanem sok esetben múltján alapszik: csak akkor ítélni meg, mennyi fontossággal bír valamely nép lelkesedése a nemzetiség eszméjeért, ha nem feledjük el e részben a történeti momentum fontosságát.

Ha tudjuk, mily jelentőséget tulajdonítanak egyes népek a nemzetiség fogalmának: azon igényeket is könnyen ismerhetjük, melyekkel ez eszme nevében föllépnek egyes esetekben az állam irányában.

A nemzeti egyéniség követelése, és amelyeket az egyes tesz az állam irányában, egészen azonosak. A nép, valamint az egyes, szabadságot igényel, hogy tudniillik saját erőit s mindazt, ami körül van, önválasztotta céljai elérésére önállólag fölhasználhassa.

A szabadság és uralkodás utáni törekvés - az utóbbi nem lévén egyéb a legnagyobb mértékű szabadságra törekvésnél - sokkal közelebb áll egymáshoz, hogysem minden nemzeti egyéniség szabadságra törekvése, szintűgy mint az egyesek hasonló törekedése, uralomvágyra ne vezetne, mely szintén minden mások hasonló törekvésében és azon fogalmakban találhatja föl korlátait, melyekkel az egyes nép, a történeti jog melletti lelkesülésében, jogosultsága köréről s igényei valósíthatása felől bír.

Miután immár a nép fogalmai az utóbbi tekintetben különböző viszonyoktól függhetnek, miután azon nemzetiségek közül, melyek jelenleg elismerésért küzdenek, sok csupán a történet műve, s követeléseik csak a múlton alapszanak, míg mások szellemi és szám szerinti fontosságukra hivatkoznak: a nemzetiségi törekvés egyes esetekben a történeti jogért vívott harcra, más esetekben az az elleni küzdésre vezet szükségképpen. De valamint a nemzetiség öntudata minden népnél külön egyénisége öntudatán alapszik: minden nemzeti jogosultsági igény nem egyéb az egyes népek azon igényeinél, hogy egyéniségüket elismerjék.

Könnyen beláthatjuk ebből, minő hatást kell gyakorolnia a nemzetiség elve melletti lelkesedésnek korunk minden államára.

Mindenekelőtt világos, hogy a nemzetiség külön jogosultsági igényeit az állam jelen szervezete mellett nem elégíthetni ki.

Ha azon korlátlan hatalom, mellyel az államnak hatáskörében bírnia kell, mindenre kiterjeszkedik, s az egyéni szabadság csupán az államhatalomban részesülésben áll: oly államokban, ahol több nemzetiség van egyesítve, legfőllebb csak az egyik igényeit elégíthetni ki. Minél szabadabb valamely állam azon értelemben, amint a szabadságot értik jelenleg, azaz minél több befolyással bír a többség az államhatalom eljárására: annál kíméletlenebbül sértik minden nemzetiség igényét, azéin kívül, mely mint többség az államon uralkodik, s annál veszélyesebbnek kell lenni az államra nézve a nemzetiség elvének; mert a dolog természete hozza magával, hogy ez esetben mindazon nemzetiségek, melyek e népiség korlátlan uralma által sértve érzik magukat, szövetkeznek az állam ellen.

De ha meggondoljuk, hogy az egyes nemzetiségek határai sehol sem felelnek meg a jelen államokéinak; hogy igen kevés kivétellel alig találhatni egyetlen nemzetiséget, amely csupán egy államra szorítkozik; sőt hogy Európának a különböző nemzetiségek szerinti fölosztása nemcsak azért lehetetlen, mivel a különböző nyelvek tarka vegyülete mellett egyetlen államot sem lehetne jól kikerekíteni; hanem azért sem, mivel a nemzeti egyéniség öntudata részben a múlt emlékein, részint azonban a nyelvi különbségen is alapszik, s mindkét nemű igények gyakran ellentétben állanak, és így az államoknak sem a nyelvek, sem a történeti jog szerinti fölosztása nem lenne teljesen kielégítő: önként következik, hogy mindenkinek, aki azon nézetből indul ki, miként a nagy államok fönnállása csak oly formában lehetséges, amint most van az állam rendezve, szükségképp minden nemzeti öntudat megsemmisítésére kell törekednie minden erejével. Minél inkább támogatja az egyes nemzetiségek igényeit a szám szerinti arány, képzettségük és a történeti alap: annál több eréllyel kell azok ellen föllépni; mert annál veszélyesebbek az államra. Ha az egyes, Rousseau nézetei szerint, minden jogát az államra ruházta, hogy attól többet nyerjen vissza, mint amennyit átadott, tudniillik az uralkodásbani részvételt: szó sem lehet olyas jogok létezéséről, melyekre valaki nem mint polgár, hanem mint valamely nemzetiség tagja tart igényt. Az összes nemzetiségek egyenjogúságának eszméje, általában bármely egyes nemzetiség külön jogosultságának eszméje merőben ellenkezik

a teljesen demokratikus állam fogalmával, s ez államforma valószínűsítése csak annyiban lehetséges, amennyiben semmivé tehetni az érintett eszme befolyását.

Innen azonban még egyéb is következik.

Éppen azon ellentétnek, mely a nemzetiség elve nevében tett igények s az állam jelen intézményei közt fönnáll, kell bennünket azon meggyőződésre vinni, hogy az esetben, ha a nemzetiség elve korunkban csakugyan nagyobb hatást gyakorol az emberek kedélyére, hogysem a kormányok akarata vagy a törvényhozó gyűlés határozatai által meg lehetne semmisíteni: éppen a nemzetiség elve melletti általános lelkesedés fog az állam azon intézményeinek megváltoztatására vezetni, melyek az egyes nemzetiségek igényeivel ellentétben állanak.

S miben állhat ezen változtatás?

Ha föladatának meg akar felelni, minden államnak a legnagyobb egységre van szüksége. Ameddig az állam hatóságának a köz érdekében ki kell terjednie, amint megmutattam, a legnagyobb központosításra van szükség; innen következik, hogy *ameddig az állam hatalma terjed*, nem lehet szó az egyes nemzetiségek külön jogosultságáról; hogy tehát, ha ki kell elégtetni a nemzeti öntudatot, mely korunkban oly hatalmasan fölébredt, szükség korlátoznunk az államhatalom jelen hatáskörét, s tért kell adnunk az egyes nemzetiségeknek, melyen igényeiket az államra nézve minden veszély nélkül kielégíthessék.

Erre nézve pedig csak az önkormányzás elve alkalmazásaiban találjuk föl az eszközt.

A nyugat-európai nagy államok közül egy sem köszönheti egyetlen nép lassankinti szaporodásának jelen nagyságát. Mindenik több, legalább nagy részben hosszabb ideig független állam egyesüléséből keletkezett, s az egyes részek közül mindenik fönntartá saajátja öntudatát, külön egyénisége érzelmét, s nem szűnt meg törekedni elismerést szerezni. *Ezen öntudat a történeti fejlődésnek eredménye, s a nemzeti jogosultságra törekvés e körben nem egyéb, mint a történeti jog mellett küzdés.*

De azon egyes részek is, melyekből korunk minden nagyobb állama keletkezett, igen sok esetben csak kisebb testületek csoportozatai voltak, melyek, midőn egy nagyobb egészhez csatlakoztak, még nem bírták asszimilálni a kebelükben levő különbségeket; s amint a tartományban az állam ellenében fönnmaradt az egyéniség öntudata: több helyen az egyes községekben is fönnmaradt ugyanezen öntudat a tartomány ellenében azon különbséggel, hogy ez öntudat itt ritkábban alapszik történeti emlékezéseken; hanem a különböző népiség tényén, mint amelynek bizonyosságául kell vennünk a nyelvi különbséget.

Mindkét nemű igények kielégítése végett szükség, hogy az egyes tartományoknak adott föltételes önállósággal tért nyissunk azon igényeknek, melyek történeti jogon alapulnak, s a községek önállósága által bizonyos körön belül azok igényeknek engedjünk tért, hogy maguknak érvényt szerezzenek, melyek a nyelvkülönbségből származnak. Amely mértékben követik az önkormányzás elvét, annál kevésbé kell veszélyesnek lennie az államra nézve a nemzetiség elvének; mivel azon ellentét, melyben a nemzetiségi törekvések alapjukra nézve egymással állanak, azon veszélyeket, melyek az államot fenyegetik, ha kizárólag a történeti jogra van tekintettel, eltávoztatja az egyes községeknek adott azon jog által, hogy nyelvkülönbségüket fönn tarthatják, s azon veszélyeket, melyek abból származhatnak, ha csupán a nyelvkülönbséget tartjuk szem előtt, megelőzzük, ha a történeti jognak befolyást szerzünk a tartományban.

Miután az önkormányzás elve nem egyéb az egyéni szabadság elvének erkölcsi egyéniségekre alkalmazásánál: az egyes nemzetiségek igényeinek is csak ez elv alkalmazása által felelhetni meg, s a különböző nemzetiségek létezése az államban mindig csak azon mértékben veszélyes az állam fönnállására nézve, amennyiben eltérnek ez elvtől.

Amint a különböző nemzetiségek igényei mindenütt csak akkor lépnek föl ellenségesen az állam ellen, ha az államhatalom körét végtelenül kiejebb terjesztik, s minden nemzetiségtől elvonják azon tért, melyen azelőtt magának elismerést szerezhettek: úgy Amerika és Svájc állása az újabb korban a legvilágosabban bizonyítja: mely hatása van az önkormányzás elve alkalmazásának e tekintetben? A nemzetiség elve melletti általános izgatottság közepett nyugodtan voltak ezen országok, csupán azért, mivel azon árnak, mely különben annyira pusztító hatással van, elég tért adtak, hogy kiterjeszkedhessék, s nem igyekeztek egy mederbe vezetni az ellenkező irányt követő vizeket.

Ebből következik, hogy azon igények kielégítése, mikkel a nemzetiség elve nevében jelenleg az állam irányában föllépnek, egyedül azon eszköz alkalmazása által lehetséges, melyhez, korunk nemzetiségi törekvéseit mellőzve is, az állam és minden egyes érdekében folyamodnunk kellene. Csupán az államhatalom korlátozása által segíthetni ezen, mint minden egyéb erkölcsi szükségén korunknak, s éppen ebben fekszik egész jövőnkre nézve a nemzetiség elvének nagy fontossága.

Ha igaz, hogy a szabadság létesítésére intézett törekvések mind csak azért maradtak eredmény nélkül, mert ez eszmének oly értelmet adtak, melyben azt korunk nagy államaiban valósítani lehetetlen (c); ha az állam és a társadalom közt azon körülmény idézett elő minden ellentétet, hogy az államban az ókor eszméit igyekeztek életbe léptetni, s azáltal oly irányba tévedtek, mely egész polgárisodásunk irányával ellentétben áll; ha azon folytonos nagy forradalmak, melyek Franciaországban kezdődtek, miknek következtében nemcsak trónok ingottak meg, hanem magának a jognak fogalma is, és mindaz, ami az ember előtt szent - ha mindezen forradalmak, mondom, szükségképp annak tulajdonítandók, hogy az államot mesterségesen úgy rendezték, miszerint a főváros csőcseléke rendelkezhetik bármely nagy nemzet kormányformája fölött: a nemzetiség elve föléledésében csak az isteni gondviselés csodás intézkedését kell elismernünk, mely súlyos tévedések után, éppen ezen elv által vezérelt vissza azon ösvényre, melyen a haladás és békés kifejlődés megint lehetővé lett.

A nemzetiség elve melletti lelkesedés nem egyéb, mint minden nép ünnepélyes tiltakozása, az egyéni szabadság keresztényi elve nevében, az állam mindenhatóságának elve ellen, melyet a pogány világtól kölcsönöztünk; és éppen az, hogy a nemzetiség nevében emelt igények elutasíthatlanok, hogy az egyenjogúság elvének valósítása szükségképp lőn, melyet előbb-utóbb ki kell elégíteni, ez biztosít arról, hogy azon ösvényt, mely a cézárizmushoz vagy anarchiába, s így mindenesetre a keresztény polgárisodás bukására vezetne, el fogjuk hagyni.

De a nemzetiség elve melletti lelkesedésnek s az annak nevében tett igények valósításának ezenkívül még egyéb, minden egyes állam fönnállására s egész polgárisodásunkra nézve igen üdvös eredményei is vannak, melyeket, ha röviden is, szintén megérintek e helyen.

Kétségkívül korunk egyik legnagyobb veszedelme, hogy fönntartó elemei, a rohanó elemekhez képest, igen gyöngék. A mérséklet egyike azon tulajdonoknak, melyeket egyeseknél is ritkán, a tömegeknél pedig sohasem találhatunk föl, s mivel minden haladásnak csak annyiban lehet jótékony hatása, ha lassankint történik, s nem tépi össze azon egybefüggést, melynek a jelen és múlt közt mindig meg kell lenni: minden államnak, éppen élénkebb mozgalom korszakaiban, van bizonyos tényezőkre szüksége, melyek támaszul szolgálnak a létező fönn tartására. Éppen ebben áll az örökös királyság és örökös arisztokrácia nagy haszna főleg politikailag szabad államokban, hogy mint a történeti jog természetes képviselői, a nyugtalan előretörekvésnek gátakat vetnek, s éppen ezáltal teszik lehetségessé az üdvös haladást; mert a haladás népeknél, valamint egyeseknél csak akkor lehetséges valóban, ha egyik lábbal szilárdul állanak, míg a másikat előbbre viszik.

Teljes igazuk van, akik az alkotmányos kormányforma üdvös eredményeit Angliában e nagy nép politikai eszélyességének tulajdonítják; de csalódnánk, ha az eszélyesség ezen nagyobb fokát az egyes pártoknál akarnók keresni.

Egyetlen párt sem szolgálhat - Angliában éppoly kevéssé, mint a kontinensen - korlátul önmagának; s a folytonos előretörekvés ösztöne rég azon állapotra juttatá vala Angliát, melyben szárazföldi szomszédja van, ha a főnállónak - a történeti jognak - hatalmas támaszai nem lettek volna ott, melyek a változások utáni törekvésnek ellen tudnak állani. Csak abban mutatkozik az angolok nagy politikai értelmessége, hogy belátták ezen támaszok szükségét, s hogy a nép legyőzni, de nem megsemmisíteni törekszik azon hatalmakat, melyekkel folytonos küzdelemben van. Azon kérdés, hogy az alkotmányos kormányforma Európa más államaiban lehetséges-e, s mint létesíthetjük azt, oda megy ki ennél fogva, hogy az egyes államokban vannak-e avagy előidézhetőek-e olyas viszonyok, melyekben szintoly erős támaszokat nyerjen a főnálló állapot, aminőkkel Angliában bír.

Az angolhoz hasonló arisztokrácia főnállása, mely birtokánál fogva a jelen érdekeivel, s története által az állam múltjával áll összeköttetésben, kétségkívül legjobb biztosítéka a politikai szabadságnak. Ennek köszönheti Róma köztársasági intézményeinek tartósságát, s amely demokráciának nincs meg ez ellensúlya, szintoly bizonyosan kényuralomra vezet, mint az arisztokrácia szükségképp mindig oligarchiává fajul, ha nincs mellette politikai joggal bíró nép. Részemről az ily arisztokrácia keletkezését minden békés fejlődés szükségszerű eredményének tartom, s annál fogva úgy vagyok meggyőződve, hogy csak azon rendszabályokkal kell fölhagyni, melyekhez éppen az arisztokrácia keletkezésének megakadályozása végett nyúltak, s minden egyes államban új arisztokrácia fog támadni ahelyett, amelyet megsemmisítettek, mely arisztokrácia megfelelend az érintett szükségnek. De szintoly kétségtelen, hogy az angolokéhoz hasonló intézmények Európa legtöbb államában s mindenekfölött Franciaországban nem lehetségesek e pillanatban.

Nem annyira anyagi, mint erkölcsi veszteségénél, azon ténynél fogva, hogy az utóbbi 60 év fejlődésében legkisebb lényeges részt sem vett, lehetetlen az arisztokráciának Franciaországban előbbi állását elfoglalni. Bármilyen dicséretesek legyenek azon kísérletek, hogy arisztokráciát teremtsenek, vagy azon elemek állását, melyekből arisztokrácia fejlődhetik, megszilárdítsák: mindezen erőlködések eredményeit csak a jövőre nézve kell várni, míg minde kísérletek legközelebbi eredménye rendesen csak a politikai izgatottság növelése.

A létező viszonyok egyedüli támaszát, az egyedüli kapcsolatot a múlt és a jelen között, s ami fékezni képes az elméleti rendszereknek a népek képzelőtehetségére gyakorolt hatását, az örökösödési királyság mellett csak a nemzetiség elvében találhatjuk föl ez idő szerint.

A nemzetiség elve melletti lelkesedés hatása első pillanatra forradalmi volt. Minden eszme, amely a létező viszonyokkal ellentétben áll, szükségképp ily hatással van, míg erőre nem kap; mindamellett a nemzetiség elve természeténél fogva fönntartó elem, éspedig még oly esetekben is, midőn az egyes nemzetiségek igényei tisztán számszerű viszonyokon alapulnak, s a teljes egyenlőség elve nevében lépnek föl. Mert, habár ez elv bizonyára a legforradalmibb is, mivel a teljes egyenlőség valósítása a dolgok természetéből lassankint fejlődő viszonyokkal mindig és mindenütt szükségképp ellentétben áll: az egyenjogúság elve valósítása által is csak a konzervatív elemek erősödnek az államban, s az államot megóvják rázkódások ellen. Miután az egyenjogúság elvét, az állam egysége veszélyeztetése nélkül, csak úgy valósíthatni, ha bizonyos körön belül minden nemzetiségnek bizonyos tért engednek, hol magát érvényesítheti: a nemzetiség elvének ez esetben is olyas intézkedésekre kell vezetni, melyek, a történetek tanúsága szerint, a legkonzervatívabbak, s mindig arisztokrácia keletkezését vonják maguk után.

Azonban, mint megmutattam, a külön nemzetiség öntudata igen gyakran a történetek eredménye.

A külön jogosultsági igények ez esetekben nem egyebek a történeti jogok fönntartására intézett igényeknél; miként volna lehetséges, hogy a nemzeti elismerésre törekvés, ahol egészen történeti joggal alapszik, tiszteletet ne idézzon elő a történeti jog és mindaz iránt, ami azon alapszik?

Nagy politikai forrongás idején kétségkívül minden lehető; tanúi valánk, miszerint oly népek, melyek kizárólag a történeti jogra alapíták igényeiket, egyszersmind hasonló lelkesedéssel hirdették a teljes egyenlőség elvét, s szintűgy meglehet, hogy egy ideig a királyság is a történeti jog megsemmisítésére törekszik, amint láttunk népeket, melyek történeti jogukért fogtak fegyvert, s azt éppen legfontosabb pontjában - a korona jogában - sértették meg. Hosszas ideig azonban nem lehet oly merőben ellenkező irányokat követni. Szintoly dőreség volna az 1848. év eseményeiből következtetni az egyes nemzetiségek történeti alapú követeléseinek természetes eredményeire: mint ha azon tényből, hogy az arisztokrácia egyes esetekben a királyság ellen fölkelt, sőt a trónörökös elvét is megtámadta, azt akarnák következtetni, hogy az örökös arisztokrácia elve veszélyes a királyságra nézve.

Amint az egyes nemzetiségek s az örökös arisztokrácia törekvései alapjukban és céljukra nézve hasonlítanak: szintűgy hasonló befolyással vannak a monarchiai elvre. Ami csak a történeti jog iránti tiszteletet előmozdítja, szükségképp a monarchiai elv szilárdságát vonja maga után, azon egy különbséggel, hogy a nemzetiségek a történeti jog elvének szilárdabb támaszul szolgálhatnak minden örökös arisztokráciánál.

Miután 1848-ban mind a nemzetiség, mind az egyenlőség elve ellentétben állott a főnnállóval: nem csoda, ha egy ideig nem látták be a két elv közötti különbséget, mely azonban már akkor is tisztán mutatkozott, s alkalmasint előtérbe is lép vala, ha a létező viszonyokon sikerült volna diadalmaskodniuk elleneinek; s Európa jövője ez esetben attól függ vala, hogy az újabb harcban a nemzetiség vagy az egyenlőség elve, a történeti jog avagy azon elméletek, melyeket a francia forradalom hirdetett, lettek volna-e győztesek.

Minden elfogulatlan ember lelkében szükségképp fölmerül azon meggyőződés, hogy szintoly lehetlen Európában, hol minden történeti jog szorosan egybe van szövődve a királysággal, az egyes nemzetiségek történeti jogát valósítani, anélkül, hogy egyszersmind a monarchiai elv is ne nyerjen szilárdság tekintetében, amint nem képzelhetjük a teljes egyenlőség elve diadalmát, a nemzetiségek történeti joga megsemmisítését, a monarchiai elv kockáztatása nélkül.

Aki az egyes nemzetiségek történeti joga mellett lép sorompóba, ha öntudatlan is, az egyeduralom mellett küzd, s aki a történeti jogot ott is, ahol a jelenkor valódi szükségével nem áll ellentétben, semmivé akarja tenni, minden főnnállót s mindenekelőtt az egyeduralmi formát is megtámadja. Mindenkinek szabadságában áll választani a két irány közt, de a végeredmények nem függenek akaratunktól: mert soha sincs hatalmában az embernek csupán arra szorítani elveinek következményeit, amit azok által el akar érni.

Bármennyire veszélyeztetni látszott is egy időre az egyes államok nyugalma, sőt főnnállását is a nemzetiség elve melletti lelkesedés: ez elv győzelme, azon korlátok közt, melyek között ily győzelmet lehetségesnek kell föltennünk Európa jelen viszonyai mellett, mindenütt a rend és nyugalom megszilárdítását vonná maga után. De ezen elvnek befolyása nemcsak egyes államokra szorítkozik, hanem összes polgárisodásunkra lényeges, és pedig - mint előrelátható - üdvös hatást fog gyakorolni.

Legtöbb esetben a nemzetiségi öntudat alapját a történetekben kell keresnünk; ott is, ahol valamely nép egyes részei hosszabb ideig külön életet éltek, bizonyos távolabb múlt emlé-

kére szoktak hivatkozni, s kivétel nélkül állíthatjuk, hogy ahol ezek nincsenek meg, a közös nemzetiség érzése, ha csak a nyelvegység az alapja, sohasem igen élénk (*d*); azonban nem tagadhatni, hogy olykor a nyelvegység, sőt ugyanazon nyelvtörzs is, habár különböző nyelvjárásokra van oszolva, nemzeti öntudat alapjául szolgálhat; s hogy tehát a nemzeti jogosultságra törekvést sem tekinthetni kizárólag a történeti jog melletti küzdésnek.

Mint az utóbbi évek történetei mutatják, a nemzeti egység nevében oly viszonyokat akartak létrehozni, minőkre az egyes népek múltjában példát nem találunk, sőt ahol csak egy nép a történeti jogra alapítá nemzetiségi igényeit, oly nemzetiségi követelésekkel léptek föl azon igények ellen, melyek világos ellentétben voltak a történeti joggal.

A különböző nemzetiségek közötti harc, melynek tanúi valánk, e szempontból vizsgálva, csak folytatása azon roppant, századok által előkészített küzdésnek, melyben a múlt század végén, az egyes osztályok kizárólagos jogosultsága elve fölött győzött az általános egyenjogúság eszméje.

Mihelyt az egyenlőség elvét az egyesek közti jogviszonyokra nézve ésszerűnek ismerték el, azonnal kikerülhetlenné lett az ezen elv fölötti küzdés a nemzetiségek körében. Itt és amott ugyanazon fegyverekkel küzdöttek, s itt és amott hasonló eredményekre kellett a harcnak vezetni.

A szabadság és uralkodás eszméje sokkal közelebb áll egymáshoz, hogysem a szabadság utáni törekvés uralomvágygá ne változzék a diadal lelkesedésében; a teljes jogegyenlőség követelése hasonló követelést idéz elő az állások egyenlőségére nézve is, s azon kényszerűség, miszerint a főnálló egy részét meg kell támadni, s az afölött kivívott győzelem majd mindig azon meggyőződést vonja maga után, hogy minden főnálló ellentétben áll a közjával, s mindent le kell rombolni, ami történeti úton állt elő. Mint 1789-ben az emberi jogok nevében először a harmadik rend politikai jogait, majd kizárólagos uralmát követelték, s midőn a jogegyenlőség ki volt küzdve, a helyzetek teljes egyenlőségére törekedtek, és évégett megsemmisítették a királyságot, lábbal tapodták a tulajdonjogot, s az összes múlt romjain oly jövőt akartak alkotni, mely a jelennek minden viszonyával ellentétben állott: úgy törekedtek 1848-ban egyes népek a szabadság nevében föltétlen uralomra, mások ellenben a tettleges egyenlőségre, megtagadtak minden történeti jogot, s a népek körében a kommunizmus tanait követték.

A közvetlen eredmények ugyanazok voltak mindkét esetben. Aki minden jog ellen küzd, mindig jogtalanságba süllyed, de szintúgy hasonlóaknak kell lenni a végeredményeknek, s nem hiszem, hogy bármely elfogulatlan ember tagadja, miszerint a következmények, melyeket az egyenlőség elve melletti harc előidézett, egészben véve kedvezők az emberiség fejlődésére.

A világ azzal vádolja Nerót, hogy Rómát a lángoknak adta martalékul, s azon szörnyetegnek egyetlen tetteire sem tekintenek vissza oly osztatlan undorodással. Néro után más zsarnokok következtek, eléggé érdemesek arra, hogy elődük gonosz tetteit homályba borítsák, s a világ mégis iszonyattal emlékezik azon borzasztó tetre, mely fölött majdnem két ezredév sem vala képes enyhíteni a világ ítéletét. Ő, mint mondá, az örök várost hamvaiból főnikszként akarta újra fölemelni, nagyszerűbben, szabályosabban akarta fölépíteni, amit összerombolt; palotákat akart emelni, ahol azelőtt szegény polgári lakok állottak. Ki menti a tettet a szándék miatt, ki fog megbocsátani a zsarnoknak, aki annyi ezrek boldogságát föláldozta hiúságának, s hogy álmodott remekműveit létesítse, össze merte rombolni, amit századok alkottak, s amiben annyian nyugalmost találtak? Ha a jelen és jövő kor hasonló ítéletet mondand azok fölött, kik egy elv nevében oly vakmerően lobogtatták a polgárháború fáklyáját, s korlátlan hatalmuk mámorában a történet minden művét kíméletlenül összeronták, hogy a romok fölött, mint

hirdették, egy szebb jövő épületét emeljék föl: kétségtelenül igazságos lesz az ítélet; de az egyenlőségre törekvés, mely a kereszténység által fölállított elvekből foly, kevésbé nemes igyekezet-e, mivel iszonyú tetteket követtek el nevében, avagy tagadhatjuk-e ezen törekvés jótékony eredményeit, mivel olykor rossz irányt követett, s annyi szenvedésre szolgált alkalmul?

Hogy a társadalmat megmentse azon ártalmaktól, melyeket az egyesek önzése hozott rá, föl-izgatták a tömegek irigységét, s e legnemtelenebb érzést fegyverül használták; azon állást, melyen társadalmunk legalsóbb osztályai állanak jelenleg, tekintették oly nívnak, amellyel mindent egyenlővé kell tenni, s abban keresték az egyenlőség elve valóstítását, hogy mindent a porba rántottak, ami magasabban állott.

Ha a folytonos előhaladási törekvés nem velünk született ösztön volna, az egyenlőséget mindenesetre el lehetne érni ez úton; de mondhatjuk-e azért, hogy csupán ez úton kell az egyenlőséget elérnünk? Nemcsak az apály percében, akkor is egyenlő fölszínen áll a víz, midőn legmagasabbra nőtt az ár: az alantabb állónak fölemelése által is helyre lehet állítani az egyenlőséget, s tagadhatni-e, hogy amennyiben az egyenlőség utáni törekvés korunkban marandó eredményeket idézett elő, ez irányban eszközlék azokat?

A konvent véres kézzel kísérle meg lehetlenné tenni minden kiemelkedő helyzetet; az egyenlőség ez értelemben azon eszmény, mely után a kommunizmus rajong, s ha vizsgáljuk az eszközöket, melyek a fönnálló viszonyokat a legtöbb államban megingatták, azoknak érzelmeit, akik által annyi forradalom győzött: belátjuk, miszerint sem a kísérlet, sem a szükséges anyagi erő nem hiányzott, hogy az egyenlőség elvét ez értelemben uralomra emeljék; s mindamelllett a konvent minden erőfeszítéssel nem vitte egyéb eredményre, mint hogy a születési jogkülönbséget a tehetség és vagyon tetteles különbsége váltá föl, s minden forradalom, mely a demokratikus elv nevében győzött, csak oda vezetett, hogy mindinkább szaporodott azok száma, akik a legalacsonyabb álláson fölülemelkedtek, mindig általánosabb lett a föl-emelkedési törekvés; világos bizonyága, miszerint az egyenlőségre törekvés csak azon irányban idézhet elő tartós eredményeket, amennyiben megfelel a mindig előbbre haladás és emelkedés velünk született ösztönének. De hogy ez eredmények az emberiségre nézve általában üdvösek, nem vonhatni kétségbe, miután amiben csak fölülmúlja korunk a múltat, az mind ezen forrásra vezethető vissza.

Valamint a haladást, melyet az emberi tevékenység minden irányában tapasztalunk, annak tulajdoníthatni, hogy az egyenlőség elvének elismerése által lerombolák azon korlátokat, melyek az egyesek tevékenységének útjában állottak, s lehetségessé tették a magasabbra törekvést: úgy azon nagyobb humanitás érzelmét - az egyetlent, mire századunk büszke lehet - az egyenlőség elve egyik, és pedig tartós eredményének kell tekintenünk, mely, különböző nemzetiségek állására alkalmazva, szükségképp hasonló eredményekre vezet.

A nemzetiségi jogosultság melletti küzdésnek az az előnye van az egyéni jogosultság melletti küzdés fölött, hogy nemzetiségi küzdelmeknél az egyesek csupán eszméért küzdenek, nem anyagi érdekért. Akik e harcban egymás ellenében állanak, sokkal erősebbek, hogysen aki egyszer az ellenfél erejével megmérkőzött, teljes győzelem reményével kecsegtethetné magát: s minél tovább tart a küzdés, minél hevesebben foly, annál inkább érezni kell a kiengesztelés szükségét. Azt hiszem, máris érezhető e viszonyok hatása.

Minél nagyobb lelkesedéssel fogott fegyvert annyi nép nemzetiségi jogáért 1848-ban; minél makacsabb volt a harc; minél többet kockáztatott mindenikük igényei valóstításáért, s feláldozott mindent: annál inkább csökkent gyűlölségük, annál inkább fölmerült mindenikben kö-zülük azon meggyőződés, hogy igényei csupán azon körben valóstíthatók, melyben az mások

hasonló igényeinek sértése nélkül történhetik. Bármilyen sajnósnak tetszenek előttünk az utóbbi idők eseményei, egy eredményük mindenestre volt: tudniillik azon meggyőződés, hogy Nyugat-Európa népei közt nincs egy is, mely nemzetiségéért lelkesülni ne tudna, egy sincs, amely a másik uralmát nyugodtan tűrné, s amelyet büntetlenül el lehetne nyomni.

Az 1848. évi nemzetiségi harcok eredménye azon meggyőződés, hogy a béke kezességét a jövőre nézve csak minden nép egyenjogúságában kell keresnünk, s ez elv egy időre alkalmul szolgálhat ugyan az állások tetteleges egyenlősége miatti harcra - amint az egyéni egyenjogúság elvének tapasztaljuk -, a végeredménynek azonban szükségképp annak kell lenni, hogy minden nemzetiség törekszik fölemelkedni, s a humanitás érzése diadalt ül a népek között, és csak akkor fog az összes emberiség óriás léptekkel haladni előre, ha minden nép minden erejével a legfőbb célra törekszik, ha minden nemzetiség szintűgy becsülni tanulja mások jogait, amint az egyes már most sem meri másoknak bizonyos jogait megtagadni.

Ha Európa egyes államainak viszonyait etnográfiai tekintetben vizsgáljuk, tisztán áll előttünk, hogy azon mozgalmak, melyekre az újabb korban a nemzeti öntudat fölébredése adott alkalmat, szükségképp befolyással vannak a különböző államok közti viszonyokra, s azt hiszem, legalább a jövőben ez is jótékonynak fog mutatkozni.

A szeretet bizonyos nemzetiség iránt, mint a honszeretet, oly érzelem, mely nemcsak valamely ország vagy nép iránti ragaszkodáson, hanem részben azon ellentétben alapszik, melyben valamely ország vagy nép mások irányában áll, sőt nem tagadhatni, hogy a nemzetiség érzése, valamint a honszeretet, csak akkor válik valódi szenvedéllyé, ha éppen negatív oldala - az idegen irányábani ellentét - lép előtérbe. Miután a nemzeti öntudat fölébredését - mint megjegyzém - nagyobb részint visszahatás eredményeül kell tekintenünk: könnyen megfoghatni, hogy korunkban éppen ez volt az eset, s hogy tehát a nemzetiség elve melletti mozgalomnak az egyes államok fönnállására nézve szükségképp annál veszélyesebbnek kell lenni, minél vegyesebb volt népeisége, s minél inkább a gyűlölség jellemét ölté föl a sértett nemzetiség érzelve. Ha az egyes nemzetiségek ellen azelőtt s részben most is követett eljárást olyasnak kell tekintetnünk, amit az egység föntartásának szüksége parancsol: nagyobb szerencsétlenség nem érhet valamely államot, mint ha különböző nemzetiségek vannak benne: mivel a sértések szükségképp kifejtik a gyűlölség csírait, melyek minden erős kedélyben megvannak, s erős állam nem lehet, ahol az egyes részek ellenségesen állanak egymással szemközt. Szintoly ártalmas hatással kellene lenni a nemzetiség elvének az emberiség kifejlődésére, ha az egyes államok és egyes nemzetiségek határai ugyanazok volnának. Hogy minden állam szükségképp erősebb lenne, ha csupán egy népiségből állana, s azt egészen magában foglalná, nem szenved kétséget: de szintoly bizonyos, hogy az ily viszonyok az egyes államokat még inkább elidegenítenék egymástól, kölcsönös elzárkózásra és - mivel amik közel állanak és mégis idegenek, szükségképp ellenséges állást vesznek egymás irányában - soha nem szűnő harcra fognának vezetni okvetlenül. Minél erősebb volna minden egyes állam a többiek ellenében, annál kevesebb érintkezési pont lenne köztük, annál csekélyebb fogna lenni a haladás, s az egyetemesség azon érzése, melynek valósítása a keresztény polgáriasodás legfőbb célja, s amelynek már eddig is oly sokat köszönhetünk, annyival inkább az utópiák körébe vonulna vissza.

Ha az egyes államok etnográfiai viszonyait vizsgáljuk: be kell látnunk, hogy a nemzetiség elvének befolyása a jelen viszonyok között éppen ellenkező eredményekre is vezetne.

Úgy hiszem, hogy nagy illúzió volt mind azoknak, akik 1848-ban és utóbb a nemzetiség elve mellett küzdöttek, mind azoknak, akik az ellen léptek sorompóba, azt hinniök, hogy az ezen elv melletti lelkesedés a jelen államok valóságos feldarabolásához vagy Európa etnográfiai viszonyain alapuló újabb beosztásához fog vezetni. Az érzelmek nagy hatással vannak a

tényekre: de nem képesek megsemmisíteni a tényeket, hirtelen egyberontani hosszas idők eredményeit: s Németország példája az újabb korban legjobban mutatja, mit várhatunk e tekintetben a nemzetiség elvétől.

Mindazon népek közt, melyek külön állami életet élnek, egy sincs, amelynél az egység annyi elemét találhatnók, mint a németnél. Csak igen rövid ideig, a római császárság megszűntetésétől a Bundestag fölállításáig voltak egészen szétszaggatva azon kötelékek, melyek a német népet egy egészre fűzték egybe, s habár ez összeköttetés is igen laza volt, mégis sokat tett a közös érzelmek fönntartására; minden nyelvjárási különbség dacára is még a népnyelv is érthető, kevés kivétellel, Németország minden részében, s a közös irodalom, melyre méltán büszke, egybefűzi mindnyájukat: s mindamellett 1848-ban, midőn semmi anyagi akadályok nem állottak útjában, nemcsak nem eszközölheték Németország állami egységét, sőt, Porosz-, Osztrák- és Bajorország képviselőinek föllépéséből s Németország egyes részeinek nyilatkozataiból ítélve, komolyan nem is törekedtek arra.

Németországnak eggyé kellett volna lennie; de anélkül, hogy azáltal széttepnék a kötelékeket, melyek által az egyén szűkebb körű hazájához érzi magát fűzve, anélkül, hogy megsemmisítsék a német nép körében történetileg kifejtett államokat - azaz szorosabb egyesülést óhajtottak, a fönnálló külön államok megsemmisítése nélkül.

Logikátlanak mondhatjuk ezt; de hogy a nemzetiség elvének hatása Németországban - ha nem azon frázisokból akarjuk megítélni, melyeket fölötte mondtak és írtak, hanem tényekből - valóban erre szorítkozott: szintoly bizonyos, mint az, hogy a nemzetiség elve más államok kölcsönös viszonyaira is hasonló hatással leend.

Éppen mivel Európában igen kevés nemzetiség van, mely csupán egy államhoz tartoznék, miután minden nagy állam több nemzetiségből áll, s aki földrészünk etnográfiai viszonyait ismeri, kénytelen elismerni, hogy nemzetiségek szerinti államfölosztást nem képzelhetni új népvándorlás nélkül: a nemzetiségek elvének a különböző államok közti békés viszonyokra jótékony befolyással kell lenni.

Ugyanazon nép államilag különválasztott részeiben minél inkább fölébred a közös nemzetiség öntudata, minél inkább egy törzs ágainak érzik magukat, mely egy töről sarjadva, ha egy állam határain túl is terjeszkedik koronájával, minden virágát és gyümölcsét csak az egésznek díszére hozza: annál inkább közeledniök kell az államoknak is egymáshoz; s minél inkább testvérekül tekintik valamely állam lakói a szomszéd állam népessége egy részét: annál inkább kell a békés együttélés szükségét érezni, és azon szükségét, hogy összeütközések esetén a vitát fegyver nélkül igazítsák el.

A nemzetiség elvének ezen befolyása kétségkívül nem lehet mindenütt ugyanaz. Oly államokban, melyekben a népességnek csak kis része rokon a szomszéd államával, e hatás is csak csekély mértékben nyilatkozhatik, s azon biztosítékokat, melyeket a nemzetiség érzése a béke fönntartására nézve például Németország és Franciaország közt nyújt, nem hasonlíthatni azokhoz, melyeket ugyanazon érzelmek nyújt a Németország egyes államai közt létező békés viszonyok fönntartására; s a nemzeti egység öntudata a háborút sem teheti lehetlenné különböző államok lakói közt. Hiszen ugyanazon anya gyermekei is civódnak, ha érdekeik összeütközésbe jönnek, s a békés kiegyenlítés nem lehetséges! De hogy a nemzetiség elvének, habár különböző mértékben, mindenütt hasonló eredményekre kell szükségképp vezetni, erősen meg vagyok győződve, s annál fogva azt is hiszem, hogy, ha a békés viszonyok megalapítása a különböző államok közt polgárisodásunk legfőbb feladata, s az emberi nem minden tekintetbeni jóléte föltételül tekintendő: e részben sokkal többet várhatni a nemzetiség elve természetes

befolyásától, mint azon igen tiszteletreméltó férfiak törekvéseitől, akik magánegyesületek hatásától várják a világbéke megalapítását.

Ha a keresztényi testvériség elve valaha létesíthető e földön: az első lépés erre, hogy az egyes államok közt oly kötelékek legyenek, melyeket az érdekek minden összeütközése ne szaggathasson szét; s a közös nemzetiség öntudata, azon meggyőződés, hogy a szomszéd állam polgárainak egy részében testvérekre kell ismerni, nem olyas kötelék-e, melyet nem a diplomácia kezei fűztek mesterségesen, s amelyet nem is téphetni szét örökre az ő hibája által?

Az emberiséget sohasem hatotta meg általában egy eszme, amely lényeges és elvégre üdvös befolyással ne lett volna fejlődése folyamatára. Gyakran kivihetlenné, sőt a társadalom fönnállására veszélyesnek is tetszik ez eszme. Az emberi ész száz meg száz okot hoz föl az ellen, s az eredmény mégis mutatja, hogy üdvös hatással volt az egyetemes fejlődésre. Így történt a kereszténységgel, a keresztes háborúkkal, a reformációval; s erősen meg vagyok győződve, hogy így fog történni a nemzetiség eszméjével is.

Természetünkben fekszik, hogy az önzést sohasem nehezebb leküzdeni, mint ahol nemes indokok szolgálnak mentségeül. A jobb ember is bajosabban látja be mások igényeinek igazságát, ha családja javával, hazája nagyságával, mint ha csupán személyes érdekével ellenkezik, s alkalmasint igen kevesen vannak, akik a nemzetiség dolgában máris egészen elfogulatlanul gondolkodnának, s még inkább akik úgy cselekednének. Mindenki nagynak, hatalmasnak szeretné látni azon népet, melyhez tartozik, mindenki elsőnek óhajtja más népek között, uralkodónak a többiek fölött. E vágyak szintoly természetesek, mint azon szándokok, melyekkel a tehetségesebb egyéniségek az életbe lépnek. Tapasztalásokra, éspedig némelyeknek sok tapasztalásra van szükségük, míg az ifjúság ezen álmairól lemondanak, s azon helyzetben, melyet mások ezernyi hasonló igénye ellen ki tudnak vinni, elégtelnek érezhetik magukat. De a tények hatalma végre is mindig a lehetséges határai közé szorítja törekvéseinket, s ugyanez történik egész népek törekvéseire, vagyis, helyesebben mondva, az egyének azon törekvéseire nézve, melyek egyes nemzetiségek nagyságát és hatalmát tűzték célul, s az 1848. év eseményeinek világtörténeti fontosságát egyrészt abban kell keresnünk, hogy a nézetek kiigazítására sokat tőn e tekintetben.

Amint az akkori tapasztalatoknak a legelfogultabbakat is meg kellett győzni afelől, hogy a nép erkölcsének és érzelmeinek mindig nagyobb a hatalma, mint a politikai elméleteké: azon hatásnak is, melyet a nemzetiség elve melletti lelkesedés akkor minden viszonyunkra gyakorolt, szükségképp ama határok elismerésére kell vezetni, melyeken belül sohasem sérthetni ez elvet veszély nélkül, s amelyeken túl nem valósíthatni azt. Mivel a nemzetiségi mozgalom annyi állam létét veszélyezteti, és mivel az sehol sem vezetett kívánt eredményre: az állam vezetőinek szükségképp azon nézetre kelle jönniök, hogy a nemzetiség elvében van egy momentum, melyet veszély nélkül nem lehet szem elől tévesztetni, míg saját érzelmeinek általános volta minden népet meggyőzhete afelől, hogy csak bizonyos korlátokon belül valósíthatják igényeiket.

A nemzetiség elve, mivel azt az egyéni szabadság eszméje szükséges eredményének kell tekintenünk, lényeges eleme polgárisodásunknak, és sokkal szorosabb egybeköttetésben áll az emberek legnemesebb érzelmeivel, hogysem azon kísérletek megghiúsulta után is, melyek ez elv valószínűsítésére voltak intézve, azt kellene föltennünk, hogy a jövőre nézve minden befolyását elvesztette: de valószínű, hogy az utóbbi idők tapasztalatai megtermik gyümölcsüket.

A nemzetiség elve melletti harc, azon értelemben, amint vették, sokkal többbe került minden népnek, hogysem attól kellene tartanunk, miszerint újra kezdik; s mihelyt a nemzetiség, olyan harcra való ösztönzés helyett, amelyben végleges győzelmet nem remélhetni, azzá lesz,

aminek - minden néppel közös lévén - mindenütt be kell folynia a haladás iránya meghatározására: azonnal mindenki be fogja látni ama jótékony befolyást is, melyet ez elv az államok szervezésére, az egyes államokban fönálló jogviszonyok és az általános béke megszilárdítására, amint megmutattam, szükségképp gyakorol.

Úgy hiszem, megmutattam e könyvben, hogy az államhatalom korlátozása - amit e munka folyamán az államokban létező nehézségek ellen egyedüli gyógyszerül jelöltem ki - kedvező a különböző egyéniségek közti élénk érintkezések fönntartására, megfelel az uralkodó eszméknek, és a jelenkor igényeinek eleget tesz.

Ha immár - amit, úgy hiszem, szintén megmutattam - haladás az ember földi rendeltetése, s minden haladás föltétele a különböző egyéniségek közti gyakori érintkezések lehetőségében áll, a haladás iránya pedig az uralkodó eszméktől függ, s fokát a szükségek szabják meg: az állam olyas rendezését, mely a haladás ezen törvényeinek megfelel, nemcsak kivihetlennék nem kell tartanunk, sőt csupán ez ígérhet tartósságot, miután csak az állhat fön tartósan, ami megfelel azon törvényeknek, melyek szerint minden földi lény betölti hivatását.

JEGYZETEK A XIII. FEJEZETHEZ

(a) Hogy igen hosszas ne legyen, az olvasót, ki e tétel terjedelmes bizonyítását várja, röpiratomra kell utasítanom, melynek címe: *Über die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Österreich*, (Wien. Manz. 2. Aufl.)

(b) I. Rész, III. fej. 53. lap.

(c) Ami még nem volt soha, azt talán nem vehetjük merőben lehetlennék; de mindenesetre annyira valószínűtlennék kell föltennünk, hogy valóítását ésszerűen nem tűzhetjük célul.

(d) E jelenség oka részben az, hogy a nyelv nagy hajlékonysága mellett ugyanazon nép egyes részei, ha sok századon át egészen különválva éltek, nyelv tekintetében is mindinkább eltérnek egymástól.

BEFEJEZÉS

Haladásunk irányát mindig eszméink határozzák meg. Hogy tehát kiismerjük az irányt, melyben bizonyos időszakban egész népeknek haladniuk kell, szükség tisztában lennünk azon uralkodó eszmékkal, melyektől e haladás függ.

Ha Európa azon államaira fordítjuk figyelmünket, melyek a nyugati kereszténység befolyása alatt fejlődtek, azon feltűnő jelenségre találunk, hogy mindezen államokban *a szabadság, egyenlőség és nemzetiség* eszméjéért lelkesültek; de egyszersmind azt is látjuk, hogy az, amit a szabadság és egyenlőség nevében az államban valósítani törekedtek, kiáltó ellentétben áll azon értelemmel, amint ez eszméket az élet egyéb viszonyaiban veszik.

Mivel a szabadságot, amennyiben ez eszmének az állambani valósításáról van szó, egészen azon értelemben vették, amint az ókor fogta föl, s az államban arra törekedtek, hogy az egyént teljesen alá vessék a közakaratnak: azon irány közt, melyet az államban követtek, és aközött, mely szerint az élet egyéb viszonyai fejlődtek, ugyanazon ellentét fejlett ki, mely a kereszténység és az óvilág polgárisodása közt létezik, s éppen ez ellentétnek, e ki nem egyenlíthető összeütközésnek az állam intézményei és összes polgárisodásunk alapjai közt, kell tulajdonítaniunk korunk minden szenvedését és nyugtalanságát.

Miután egyáltalában nem lehet, hogy oly eszmék, melyek egymással annyira éles ellentétben állanak, egyszerre hosszabb ideig fönntarthassák uralmukat, s az ellenkező irányok összeütközésének mindig az egyik győzelmére kell vezetni: a legnagyobb bizonyossággal föltehetjük, hogy bármi soká tartanak is még e küzdelmek, végtére mégis vagy azon alapelvek, melyeket az államra nézve fölállítottunk, összes társadalmi rendünkben is, vagy társadalmi rendünk elvei fognak uralomra emelkedni az államban is; hogy vagy az állam asszimilálja magához a társadalmat, vagy ez az államot: azaz vagy egészen vissza kell térnünk az ókor alapelveihez, vagy az államban is valósítanunk kell a keresztény polgárisodás alapelveit.

Valamint a kereszténységnek háttérbe kelle szorítania azon alapelveket, melyeket az ókor az államra nézve követett: úgy az ókor alapelveinek valósítása államainkban csak a kereszténység megsemmisítése által lehetséges. A merőben korlátlan államhatalom és az egyén szellemi szabadsága szintúgy ellentétben állnak ma, mint akkor, s eszerint a mozgalom, melynek közepette élünk, vagy polgárisodásunk megsemmisítésére vezet, mely az egyéni szabadság elvén alapszik, vagy arra, hogy föl hagyunk azon alapelvekkel, melyeket az államban eddig követtek.

E munka első részében kizárólag azon értelemben foglalkoztunk az uralkodó eszmékkal, amelyben azokat eddig az államban valósítani törekedtek. Azt hiszem, megmutattam, hogy a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméi, ez értelemben, ellentétben állanak egymással (*a*), hogy valósításuk szükségképp minden nagyobb állam fölbontására vezetne (*b*), s hogy az emberiség ez eszmék valósítása által nem találhat megnyugvást (*c*).

Azon nagy események, melyek röviddel azután, hogy e mű első része megjelent, Franciaországban bekövetkeztek, igazolni látszanak, amit az uralkodó eszméknek az államra befolyásáról mondtam (*d*); talán megmutatták, hogy azon törekvés, mely a szabadság és egyenlőség elvét oly értelemben igyekszik valósítani, amint az államtudomány és politika veszi, valóban minden szabadság hanyatlására és korlátlan egyeduralomra vezet.

Mielőtt azonban e sorsban megnyugodnánk, mielőtt kénytelenségből a césarizmus alá adnók fejünket, mely bizonyos körülmények közt mindenesetre az egyedül lehetséges társadalmi forma, de csak akkor, ha eljött a társadalom föl oszlásának perce, mielőtt különösen polgáriso-

dásunk alapjait is megingatnók, s hogy a jövő épületének helyet csináljunk, segédkezekkel járuljunk polgárisodásunk büszke épületének lerontásához: előbb meg kell győződünk afelől, kikerülhetlen szükségszerűség-e ezen polgárisodás elenyészése; s vizsgálunk kell mindenekelőtt: *vajon azon fogalmakat, melyeknek valószínűsítése polgárisodásunk bukását vonná maga után, azon értelemben, amint a politikában eddig vették, valóban századunk azon uralkodó eszméiül tekinthetni-e, melyektől függ az az irány, amelyben szükségképp haladnunk kell?*

E kérdés nyugodt vizsgálata azon meggyőződésre vezetett bennünket, hogy nem így áll a dolog (e). Polgárisodásunk összes folyamata, a jelenkor törekvései, melyek az államban követett iránnyal ellenkeznek, a határozott ellenszegülés az állam korlátlan hatalma ellen, s a nemzetiség elve melletti lelkesedés mindmégannyi világos bizonyosság, hogy a föltétlen egyenlőség elvét az iskola és zurnalisztika, de nem századunk uralkodó eszméiül tekinthetni, hogy tehát azon irányt, melyet főleg a francia forradalom óta követnek az államban, nemcsak nem tarthatni századunk uralkodó eszméi szükségszerű eredményének, sőt hogy az egyenes ellentétben áll ezen eszmékkal.

Miután pedig a haladás uralkodó eszméinkkel ellenkező irányban mindig lehetlen: önként következik, hogy ama nehézségeket, melyek eddig bennünket környeztek, nem oszlatni el az eddig követett úton és módon.

Nem azáltal, ha elvül állítjuk föl, hogy az egyént teljesen alá kell vetni a közakaratnak, és ezen elv szerint rendezzük az emberek minden egyéb viszonyát, hanem ha az egyéni szabadság elvét vesszük alapul az állam rendezésében is, azáltal szüntethetjük meg az állam és az egyesek törekvései közt létező ellentétet, melyet korunk legtöbb bajának és veszélyének forrásaul kell tekintenünk. Minélfogva az államtudománynak korunkban nem lehet egyéb földadata, mint kijelölni az e célra vezető eszközöket.

Amint a haladás irányát az uralkodó eszmék határozzák meg: úgy annak mértéke mindig a szükségektől függ (f).

Innen következik, hogy azon kérdés megoldásánál: mely terjedelemben és mely eszközökkel valószínűsíthetni az egyéni szabadság elvét az államban? mindig az állam szükségét kell szem előtt tartanunk.

Miután pedig éppen szükségükre nézve tetemes különbség van az egyes államok közt: lehetetlen általában pontosan kijelölni az eszközöket, melyek által azt az egyes államokban létesíthetni. Minden államra egyaránt illő államtudományt szintoly bajos találni, mint államférfiút, ki minden államot egyaránt jól tudna kormányozni; azonban kétségtelen, hogy vannak szükségek, melyek a nyugati kereszténység minden államával szintoly közösek, mint azon eszmék, melyekből polgárisodásuk kiindult.

Ilyes, mindezekre az államokra nézve egyaránt közös szükség a *nagy államok és erős államhatalom fönnállása*. Az államtudomány gyakorlati földadatát ennélfogva, ha csupán általános alapelvek föllállításával foglalkozik is, csak akkor tekinthetjük megoldottnak, ha ki tudja jelölni, miképpen kell az egyenlőség elvét az államban valószínűsíteni, anélkül, hogy azáltal a nagy államok és erős államhatalom fönnállását kockáztatnánk.

Nézeteim, melyeket e munka folyamán akartam bizonyítani, a következők:

Az állam célja: minden egyes anyagi és erkölcsi javainak biztosítása. Az állam fönnállása tehát az egyéni szabadság első biztosítója (g).

Hogy más államok irányában függetlenségét fönttarthassa, s benn minden egyes javait védhesse: tetemes mértékű erőre van szüksége az államnak (h).

Miután pedig erő mindig csak ott lehetséges, ahol akarat van és tehetség ezen akarat végrehajtására bizonyos eszközöket fölhasználni; az akarat és tett ezen egységét pedig az államban csupán központosítással érhetni el: az állam csak annyiban felelhet meg céljának, ha rendezésében a központosítás elvét követik (*i*).

Azon határok, ameddig ez elvet követhetik, addig terjednek, ameddig az állam hatáskörét szükségesnek tartjuk kiterjeszteni. Ameddig az állam hatalma terjed, szükségképp korlátlan-nak, azaz központosított-nak kell e hatalomnak lennie (*j*). Mint eszme az állam ugyan nem egyéb tagjai összességénél; az állam érdekei az egyesek érdekeivel ugyanazok: az állam akaratának tehát mindig az összesség javára kell irányozva lenni, s így tisztán eszményi szempontból tekintve, oly államban, ahol minden egyesnek befolyása van az állam kormányzására, az egyéniségnek az államhatalom irányában fölösleges minden biztosíték.

Gyakorlati szempontból tekintve nem úgy áll a dolog.

Miután az államhatalom gyakorlását egyesekre vagy többekre kell ruházni, s ahol a törvényhozó hatalom és a kormány magából a népből indul ki, az állam akarata ott is mindig csak a többség akarata: önként következik, hogy az egyes szabadságának az állam korlátlan hatalma ellen, bármint legyen rendezve az állam, mindig szüksége van némi biztosítékokra, s az ily biztosítékok létezésétől és értékétől függ sajátképpen az egyéni szabadság mértéke, melyet az egyes az államban élvez (*k*).

Mivel az állam minden egyéni szabadság első föltétele: nem olyneműeknek kell lenni e biztosítékoknak, hogy az állam egységét s azzal egyszersmind fönnállását veszélyeztessék. Az egyéni szabadság biztosítékát tehát nem a hatalmak megosztásában, melynek gyakorlati való-sítása az államhatalom megsemmisítését vonná maga után (*l*), hanem inkább az államhatalom olyas rendezésében kell keresni, mely az állam egységének egyberontása s azon korlátlan hatalomnak, melyre szüksége van, veszélyeztetése nélkül, kezességet nyújt afelől, hogy az állam hatalmát csupán az állam érdekében fogják használhatni, s úgy hiszem, megmutattam, hogy az egyéni szabadság ezen biztosítékát az államhatalom benső szervezete által sehol sem érhetni inkább el, mint alkotmányos egyeduralomban (*m*): azonban az egyes szabadságát az államhatalom legcélszerűbb rendezése sem biztosítja soha teljesen.

Miután azon befolyás, melyet az egyes polgár a nagyobb államok törvényhozására és kormányzására gyakorol, szerfölött csekély, s a felelősség elve, ahol az államhatalom mindenre kiterjed, éppen azon tárgyakra nézve, melyeknek célszerű intézése legközelebb érdekli az egyest, gyakorlatilag nem alkalmazható: azon biztosíték, melyre az egyén a törvényhozásbani részvétel jogával s a közigazgatási közegek felelősségével tesz szert, szükségképp nem lehet kielégítő (*n*).

Mindabban, amire az államhatalom kiterjeszkedik, az egyes mindig föltétlenül alá van vetve az államhatalomnak oly országokban is, ahol befolyással bír az állam törvényhozására és kormányzására. *Egyéni szabadsága egyedül biztos garanciáját tehát szükségképp abban kell keresni, hogy korlátozzák azon kört, melyen belül az állam korlátlan hatalmát gyakorolja* (*o*).

Mennyi szabadságot élvez az államban az egyes, mindig azon aránytól függ, mely ama befolyás között létezik, amelyet az egyes az államhatalomra gyakorol, és azon mérték között, melyben az államban alá van vetve; miután pedig az újabb államokban az egyén valódi befolyása az állam kormányzására annál kisebb, minél nagyobbak az államok: az egyéni szabadságot, főképp nagyobb államokban, csak azáltal növelhetjük, ha az állam iránybani függését tágítjuk, vagyis az államhatalom hatáskörét korlátozzuk.

Azon kérdés tehát, mennyiben növelhetjük az egyéni szabadságot az államban, azaz mennyiben rendezhetjük az államot akképp, hogy korunk uralkodó eszméinek jobban megfeleljen, egy azzal a kérdéssel: hogy az államhatalom ilyes korlátozása lehető-e?

Azt hiszem, megmutattam a negyedik könyvben, hogy mindazon okok, melyeket a Franciaországban követett merev központosítási rendszer mellett föl szoktak hozni, tévedéseken alapszanak, s hogy ha az államhatalmat csupán arra szorítják, ami csak az államot illeti, vagy amit csupán az állam végezhet, azzal sem az állam hatalmát (p), sem az egyesek szabadságát (q), sem a haladást (r) nem kockáztatják; megmutattam, hogy mindazon veszélyek, melyek korunkban a polgári társaságot fenyegetik, onnan származtak, mivel oly föladatot tűztek az állam elé, melyet a nagyobb államok sohasem oldhatnak meg; az egyedüli óvszer tehát, nézetem szerint, abban fekszik, hogy térjünk le azon ösvényről, mely minden lépéssel, melyet azon előre tőnek, nyugalom és elégedtség helyett minden előttünk ismeretes államban csak folytonos forradalmakra, vagy legalább mindig növekedő ellenzésre vezetett az állam ellenében.

Amint csak egy eszköz van, mely a nagyobb államok fönnállását lehetségessé teszi, s egyzersmind az államhatalomnak is megadja az erő szükséges mértékét: a *központosítás*: úgy csak egy óvszert ismerek, mely a nagyobb államokat minden kényuralomtól és forradalmaktól megóvjá, ti. az *önkormányzás elvének alkalmazását*.

Azon kérdés eldöntése, mennyiben valósíthatni gyakorlatilag az egyes államokban oly szervezetet, mely a célnak teljesen megfeleljen, mindig attól függ: vajon lehet-e abban, ami az államot mint egészt közvetlenül érdekli, a *központosítás* elvét, és minden egyébben az *önkormányzás* elvét következetesen alkalmaznunk?

Miután nincs bajosabb dolog, mint valamely elv hatását bizonyos körre szorítani, s így valószínűnek kell fölvennünk, hogy a központosítás és önkormányzás ellenkező elvének határai, ha mégoly tisztán meghatározzuk is, utóbb egybezavarodnak: még azon viszonyokat is meg kelle vizsgálnunk és ki kelle jelölnünk azon intézményeket, melyek ama két elv közt fönn tartják az illő súlyegyent, s mindeniket biztosíthatják saját körében, s végre meg kelle mutatni, hogy más ösvényt törni, mint amelyet eddig követtek az államban, nem jár legyőzhetlen gyakorlati akadályokkal. E föladatokat kísérem meg az ötödik és hatodik könyvben megoldani.

Nagyon távol van tőlem az e munka folyamán kifejtett nézeteknek az eredetiség érdemét igényelni. Miután az utóbbi idők tapasztalása mutatja, hogy éppen azon államok szenvedték a legnagyobb rázkódásokat, amelyekben az újabb államtudomány által föllállított alapelveket követték, s a központosítás elvéhez szorosan ragaszkodtak, míg más államok éppen azon mértékben maradtak mentek e veszélyektől, s haladtak minden tekintetben, amint az önkormányzás elvét az állam szükségével meg tudták egyeztetni: az egyedüli dicsőség, melyre munkám számot tarthat, csak abban áll, hogy mindenki előtt tudva levő tények okaira tette olvasóimat figyelmesekké, s egy olyan tudományban, mely tárgyára és céljára nézve egyaránt a tapasztalati tudományok körébe tartozik, spekuláció helyett a tapasztalás útját követtem. De éppen mivel az e munka folyamán föllállított elvek nem újak; mivel azon eredmények, amelyekre jutottam, szükségképp tisztán állanak mindenki előtt, aki tudományos elfogultság avagy párt-nézetek nélkül a tényekben csak az igazságot keresi; mivel végre minden polgárisodás föladata a körében levő ellentétek közvetítésében áll, s így az egyéni szabadságnak a rendezett állam szükségéveli közvetítését polgárisodásunk elutasíthatlan föladatául kell elismernünk: mindezeknél fogva nem hiszek ugyan e mű jövődjében, de igen azon elvekében, melyeket abban kimondottam.

A szilárd alapú államok szüksége, mi az óvilág polgárisodása eredményeül szállott reánk, sokkal mélyebb gyökereket vert, hogysen ami azzal ellentétben áll, szintűgy visszahatást ne vonna maga után, mint ami az egyéni szabadság elvét sérti; polgárisodásunk végcélját tehát *az egyéni szabadságnak az állambani biztosításában kell keresnünk*.

Úgy látszik ugyan, hogy e szomorú időkben sokakon erőt vett azon meggyőződés, hogy elérkezett a pillanat, midőn lehetetlen polgárisodásunk körében tovább haladni.

Korunkban sok van, ami azon borzasztó időre emlékeztet, midőn az ókor polgárisodása az enyészethez közeledett. Ugyanazon hajhászása az anyagi élvnek, ugyanazon elvtelenség egyeseknél és tömegekben, szintazon alávaló csúszás minden hatalom előtt, s megsemmisítése mindannak, amit századokon át szentnek tartottak, s amit semmivel sem képesek pótolni, csupán üres kétellyel.

A jelenkor legnagyobb eseményeire nézve azon korból, midőn a római köztársaság a császárságba ment át, szintűgy találunk analógiákat, amint századunk egynémely kitűnő egyénisége a római polgárháborúk vezéreire emlékeztet bennünket; de aki mélyebben tekint, az a látszólagos hasonlóság mellett is a lényeges különbséget, mely korunk s azon örökre emlékezetes korszak között létezik, soha nem felejtheti el.

Mikor a régi polgárisodás elenyészett, valósítva volt annak uralkodó eszméje: az egyén teljes alávetése az állam alá; de az egyéni szabadság eszméje, ami polgárisodásunk alapja, még nincs valósítva. Akkor elveszté a vallás gyakorlati befolyását az életre, csak külfénye volt még meg: most legfőllebb is a kultusz iránt mutatnak közönyt; de az emberiség érzelve, melyet a kereszténység idézett elő, hatalmasabb, mint valaha. Azon eszmék, melyekért az ókor lelkesült, mikben az egész óvilági polgárisodás éltető elemét kell elismernünk, *a hazafiság és politikai szabadság* elvesztették akkor varázsukat az emberiség fölött: most az egyéni szabadság utáni törekvés, melyet a keresztény polgárisodás kezdetétől fogva a haladás emeltyűjéül lehetne tartanunk, nemhogy elvesztette volna hatását az emberek kedélyére, sőt még hatalmasabbá, még általánosabbá lett. Az egyenlőség utáni törekvésben, a nemzetiség miatti harcban, s amit csak az állam körében és az állam ellen tesznek, mindig és mindenben ugyanazon elvvel találkozunk. Azon polgárisodás, mely még oly hévvel tud lelkesülni az eszméért, mely alapjául szolgál, súlyos harcok előestéjén állhat, de bizonyára nem fog elveszni. Mint a forrás tüneményei, miközben a bor megtisztul, hasonlóak a rothadás tüneményeihez: úgy emlékeztetnek bennünket korunk jelenségei a régi polgárisodás hanyatlására: de e tünemények eredménye bizonyára más lesz. Mert minden polgárisodást csak azon eszmékkal együtt semmisíthetni meg, melyek annak alapjai voltak.

Teljesen igaz, hogy azon izgatottság, mely a társadalom minden rétegét meghatván, a legmerészebbeket is aggodalommal tölti el, nem pusztán politikai, mint polgárisodásunk és minden más polgárisodás folyamán gyakran elő szokott fordulni. Nem két párt, hanem két polgárisodás közötti küzdelemnek vagyunk szemtanúi. Az egyén teljes alávetése az államnak s az egyéni szabadság eszméje, azon eszme, melyet Róma és az, amelyet a germán népek képviseltek, az óvilág és a kereszténység polgárisodása, a kényuralom és a szabadság küzdenek még egyszer a világ uralmáért.

De bármilyen fenyegetőknek lássanak e harc tüneményei, a végeredménynek nyugton nézhetünk eléje.

Amit az emberiség természeti fejlődési folyamata hoz magával, azt késleltethetik ugyan a tudomány tévedései, az egyesek bűnei s egész nemzedékek rossz szenvedélyei, de örökre meg nem semmisíthetik. Ahol - mint Franciaországban - az államban lévő minden organizmust összerontottak; ahol az egyest az állam gyámkodásához szoktatták, és a népet úgyszólván

megfosztották az önkormányzási képességtől: ott a mostani rendszerről más intézményekre csak lassan történhetik az átmenetek.

Azon fa, melyet fél századig nyestek mesterségesen, nem hajthat egy éjjel új ágakat, és sok idő telik bele, míg ismét árnyékának örülhetünk. Talán mindenütt időre van szükség, míg az állam jelen intézményein változások történhetnek; de mihelyt szükségéről meg vannak győződve, csakis idő kell ahhoz: mert csak azon mesterséges eszközökkel, melyek az önálló organizmusok fejlődését akadályozzák az államban, kell fölhagynunk, s ez organizmusok maguktól előállnak.

Valamint az ókor uralkodó eszméi az állam körül azon formára vezettek, melyben azoknak valószínűsítése egyedül lehetséges, s amint Franciaországban, ahol egészen visszatértek azon eszmékhez, a cézarizmus megújulását a decemberi események előtt jóval egész bizonyossággal be lehetett látni: ha nem csalódtunk az iránt, hogy minő értelemben veszik jelenleg a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméit, szintén a legnagyobb bizonyossággal megmondhatni előre, hogy ez eszmék hatálya szükségképp azon formákra vezet bennünket, melyeket a dolog természeténél fogva és tapasztalatból egyedül tarthatunk olyanoknak, melyek mellett az egyéni szabadság elvének valószínűsítése lehetséges. *Éppen abban áll az uralkodó eszmék befolyása az államra, hogy mindig azon formákat idézik elő, amelyek mellett lehetséges azoknak valószínűsítése.*

A keresztény polgárisodásnak eszerint nem hanyatlása, hanem teljesevé áll előttünk. Minél nagyobbaknak tetszenek előttünk a veszélyek, melyek polgárisodásunk büszke hajója körül tornyosulnak e pillanatban; minél iszonyúbban fenyegetnek a hullámok: annál bizonyosabbak vagyunk benne, hogy a parthoz közeledünk.

Nem tudom, mennyiben sikerült az olvasóval közlenem meggyőződéseimet, s lesz-e a munkának némi érdeme az államtudományban uralkodó fogalomzavar fölvilágosításában: de éppen e zavar nagysága, melynek közepette vagyunk, azon általánosan érzett szükség kiemelkedni e helyzetből, melyben mindenki fenyegetve látja, ami szent előttte, tesz bennünket bizonyossá, hogy közeledünk e nehézségek megoldása percéhez. Talán az utóbbi idők minden szenvedésére, minden fájdalmas kiábrándulására volt szükségünk, hogy azon meggyőződésre jussunk, miszerint hibás az ösvény, melyet a tudomány és politika századokon át követett; de, éppen e meggyőződés az első lépés egy jobb jövő felé; mert amit mindenki keres, azt mindig meg is szokták találni.

Meglehet, súlyos szenvedések állanak még előttünk ama nagy harcban, melyben a törvényes királyság és a cézarizmus, az alkotmányos egyeduralkodó és a szám szerinti többségek kényúri hatalma, az amerikaihoz hasonló köztársaság és a fővárosok csöcselékuralma, melyben az, aminek jog az alapja és az, ami csak anyagi erőre támaszkodik, áll szemben egymással, a küzdelem kimenetele még sokáig bizonytalan maradhat; de bizonyára azon ügyé lesz a diadal, amely mellett az emberek minden nemes érzelve síkra szálland; mert egy tartós jövőnek épületét csak erkölcsi alapokon és tiszta kezekkel emelhetni föl.

JEGYZETEK A BEFEJEZÉSHEZ

- (a) I. rész, 2. és 3. fej.
- (b) I. rész, 3. és 4. fej.
- (c) I. rész, 6. és 7. fej.
- (d) I. rész, 11. fej.
- (e) II. rész, I. könyv.
- (f) II. rész, VI. könyv, 6. fej.
- (g) II. rész, II. könyv.
- (h) III. könyv. 1. fej.
- (i) III. könyv. 4. fej.
- (j) III. könyv. 5. fej.
- (k) III. könyv. 9. fej.
- (l) III. könyv. 7. fej.
- (m) III. könyv. 11. fej.
- (n) III. könyv. 14. fej.
- (o) III. könyv. 15. fej.
- (p) IV. könyv. 3-11. fej.
- (q) IV. könyv. 12-14. fej.
- (r) IV. könyv. 16. fej.

FÜGGELÉK

A) EÖTVÖS 1851-I ELŐSZAVA A NÉMET KIADÁSHOZ

Noha a kort, amelyben élünk, gyakorta a legdurvább materializmussal vádolják, annak nyugodt megfigyelése, ami körülöttünk történik, mindenkit meg kell győzzön arról, hogy a történelemben alig található olyan évszázad, amelyben inkább lelkesültek volna eszméikért, és amelyben egész népek készségesebben áldozták volna fel anyagi jólétük összes tekinteteit eszméik megvalósítása kedvéért, mint ahogyan ezt évszázadunkban látjuk. Ebből következik, hogy csak akkor érthetjük meg a jelenkor összes mozgalmait, ha tisztába jöttünk azokkal az eszmékkel, amelyek ezeket a mozgalmakat előidézték és irányukat megszabták. Egy olyan korszakban, amelyet eszmék annyira élénken mozgatnak meg, mint a miénket, olyan tudományos kutatások, amelyek anélkül, hogy tekintettel lennének az emberek szellemi irányára, kizárólag anyagi érdekeikkel foglalkoznak, még sokkal kevésbé vezethetnek gyakorlati eredményekhez, mint az olyanok, amelyek - a viszonyok tekintetbe vétele nélkül - csupán elvont fogalmak kifejtését tűzték ki feladatukul.

Ezt kíséreltem meg ebben a munkában.

A jelenkor mozgalmait csupán annak a nagyszabású fejlődésnek folytatását jelentik, amely a francia forradalommal kezdődött, és egy fél évszázadnak - amelynek során azoknak az eszméknek a megvalósításával foglalkoztak, amelyek nagyjából a jelenkort is uralják - a tapasztalatai mindenesetre gazdag tényanyagot szolgáltatnak arra vonatkozólag, hogyan hatnak az uralkodó eszmék az államra; azonban minthogy azok a szavak, amelyeket bizonyos eszmék megjelölésére használnak, a legkülönbözőbb értelemben foghatók fel, minden - a megszerzett tapasztalatokból levont - végkövetkeztetés helyességének szükségképpen attól kell függnie, vajon helyesen ismertük-e fel azt az értelmet, amelyben az uralkodó eszmék megvalósítását megkísérelték; amiből következik, hogy a magam elé tűzött feladat csak akkor oldható meg, ha mindenekelőtt a következő kérdésekre sikerült válaszolni.

Milyen értelemben próbálták meg mostanáig az uralkodó eszméket megvalósítani?

Milyen eredményeket idézett elő az államra nézve az a törekvés, amely az uralkodó eszméknek ilyen értelemben való megvalósulására irányult?

És milyen eredményekre számíthatunk - amennyiben tovább haladunk ugyanebben az irányban - a legközelebbi jövőben? És ennek a három kérdésnek a megválaszolásával foglalkozik munkámnak ez az első része, amelyet ezennel átnyújtok a nyilvánosságnak.

Vajon az az értelem, amelyben az uralkodó eszmék megvalósítására törekedtek, helyes-e, ti. azonos-e azzal, amelyben uralmat gyakorolnak az emberek kedélye fölött, és amennyiben nem, milyen értelemben kell megkísérelnünk ezeknek az eszméknek a megvalósítását?

Vajon lehetséges-e az ilyen értelemben vett uralkodó eszmék megvalósítása az összes fennálló viszonyok szétrombolása nélkül?

És milyen módon kellene ezt megkísérelni?

Olyan kérdések ezek, amelyeket csak akkor oldhatunk meg, ha a fentiekkel már tisztába jöttünk, és amelyekre ennek a munkának második részében próbáltam meg válaszolni.

Amiként munkám utolsó része azzal a kérdéssel foglalkozik, milyen befolyást vannak hivatva gyakorolni az uralkodó eszmék az állam jövődöbeli fejlődésére, és ezért azt kell meg-

mutatnia, *mit kell tennünk*, úgy ennek a résznek az uralkodó eszmék befolyását a jelenre és a közelmúltra kell vizsgálnia, és tiszta képet kell adnia arról, *ami mostanáig történt*. A tudomány csak akkor lehet vezetőnk egy jobb jövő felé, ha képes helyesen meghatározni azt a pontot, amelyen most állunk; ha nem képes erre, úgy minden lépésnek, amellyel előbbre próbál jutni, csak új és még nagyobb tévelygésekre kell vezetnie.

Szükségtelen az olvasót annak a tárgynak a nehéz voltára figyelmeztetni, amellyel ez a mű foglalkozik. Vannak feladatok a tudományban, amelyeket - annak tudatában, hogy tökéletes megoldásuk pillanatnyilag lehetetlen - csak azért tűzünk ki, mert meg vagyunk győződve róla, hogy ilyen megoldás csupán akkor várható, ha sokan dolgoztak rajta, és azt hiszem, ezek közé tartozik az a feladat is, amelyet magamnak választottam. Minthogy tehát munkámat csak első lépésnek tekintem egy olyan úton, amelyen mások, akik követni fognak, majd elérhetik a célt, ezért az elismerésnek is csak arra a fokára támaszthatok igényt érte, amely minden első kísérletet megillet; csak egy megjegyzést legyen szabad - nehogy ez a kísérlet haszontalannak bizonyuljon - tennem.

A legtöbben, akik művem jelen első részéről, amikor az először magyarul megjelent, véleményeket mondtak, azzal a megjegyzéssel tették ezt, hogy a kritikának, amennyiben nem akar igazságtalan lenni, meg kell várnia a mű befejezését és addig nem bocsátkozhat bele az első rész vizsgálatába. Ezt a nézetet egészen tévesnek tartom. - Amennyiben a kritika csakis egy szerző irodalmi érdemeinek megítélését tűzi ki feladatául, úgy mindenestre igaza van, ha tartózkodik még csak megkezdett művek megítélésétől; amennyiben azonban hozzá akar járulni a tudomány előremozdításához (és meggyőződésem szerint ebben keresendő magasabb hivatása), úgy nem hagyhat figyelmen kívül tudományos kutatásokat akkor sem, ha céljukat még nem érték el, de eljutottak egy olyan nyugvópontra, ahonnan a követett pálya helyes vagy helytelen volta felismerhető; és meg kell vallanom, hogy ez az a helyzet, amelyben a kritikát művem irányában látni szeretném.

A jelen első rész, amely azt a befolyást tárgyalja, amelyet az uralkodó eszméknek *bizonyos értelemben* való megvalósítását célzó törekvés az államra mostanáig gyakorolt, önmagában véve lezárt egész, és miután további munkám értéke egészen attól függ, mennyire helytálló az, amit ebben az első részben kifejtettem, éppen a szigorú tudományos kritikára való kilátás késztetett arra, hogy a folytatás kiadását elhalasszam addig a pillanatig, amikor meggyőzhetem magamat róla, hogy egy ilyen folytatás nem teljesen fölösleges.

Jól tudom, hogy amennyiben mindaz, amit ebben az első részben kifejtettem, helyesnek találnának is, ebből még nem következnek, hogy feladatom egészének megoldására is képes vagyok. - Egy dolog a mások által felállított elméletek hibáit világosan felismerni, megint más a felismert tévedés helyére a jót állítani; ámde amiként munkám és a kritika, amelyre ösztönzést adott, ebben az esetben mindazoknak, akik ugyanezzel a tárggyal foglalkoznak, lényeges hasznára lenne, mert előbbre tolnának az a kiindulópont, ahonnan kutatásaikat megkezdhetik, úgy számomra a kritika - amennyiben figyelmessé tesz egyes tévedésekre, amelyeket ebben az első részben elkövettem, vagy pedig meggyőző egész szemléletmódom helytelen voltáról - lehetőséget nyújt majd arra, hogy nézeteimet a mű további folyamán helyesbítsem, vagy pedig visszatart egy olyan folytatás közzétételétől, amelynek - amennyiben meggyőződtek kiindulópontom helytelen voltáról - sem számomra, sem mások számára nem lehet értéke.

Minthogy annak a kérdésnek: vajon én találom-e meg a jelenlegi bonyodalmak megoldásának helyes útját, vagy valaki más, sokkal kisebb fontosságot tulajdonítok, mint annak, hogy minél hamarabb megtalálják ezt az utat, a legszigorúbb kritikát is keserűség nélkül fogom viselni, amennyiben ennek a célnak eléréséhez szükséges vagy azt akár csak elő is mozdítja.

E mű német fordítására azért vállalkoztam magam, mert fontosabbnak tűnt számomra, hogy gondolataim helyesen, mint az, hogy tetszetős formában legyenek kifejezve. Amennyiben nem tudtam megfelelő készséggel élni a német nyelvvel, ebben a tekintetben az idegen talán elnézésre tarthat számot.

Buda, 1851. augusztus 1-én

B. Eötvös J.

B) EGY, A MAGYAR KIADÁSBÓL HIÁNYZÓ RÉSZ

(Az alábbi szövegrész a német kiadásban az I. kötet X. fejezetének utolsó előtti - a magyar szövegben „Oly társadalom, melynek...” szavakkal kezdődő és kiadásunkban az I. k. 354. lapján olvasható - bekezdését előzi meg.)

A legutóbbi években szokássá vált sárral dobálni mindazokat, akik mérsékelt nézetek mellett emeltek szót. A legszélsőségesebb pártok egyesülnek az azokkal szemben érzett gyűlöletben, akik közöttük állnak, s ha sikerül ezek egyikét lerántani a porba, mindkét tábor diadalordításba tör ki. Nem azok ellen acsarkodnak, akik a szabadság nevében véres emberhekatombákat követelnek vagy akik a királyság számára a Nérók hatalmára, a birtokos osztályok számára pedig mindazokra az előjogokra tartanak igényt, amelyekkel a nemesség a középkorban rendelkezett. Csak azokat a langymelegeket, akik csupán a lehetséges szabadságra törekşenek, akik nem akarják a fennállót megsemmisíteni, de egyszer s mindenkorra mellette maradni sem, akik ahelyett, hogy fejszét emelnének a társadalom fájára, annak nemesítésén fáradoznak, akiknek sem rablást és gyilkolást, sem talpnyalást és nyomorúságos hivatalhajhászást nem lehet a szemére vetni, csak ezeket kell gyalázni és minden nyugtalanság és megcsalt remény okának feltüntetni. - Jól meggondolva a dolgot, természetesnek kell találnunk mindkét szélsőséges pártnak ezt a törekvését. Amint a régi spártaiak olykor lerészegítették rabszolgáikat, hogy ily módon fiaik szemében az ivás bűne annál megvetendőbbé váljon, ugyanígy azt vélik, hogy azokon keresztül, akik minden rend és szokás megdöntését prédikálják, magát a szabadságra való törekvést teszik megvetésre méltóvá; miközben a másik párt csak örülhet annak, ha ellenfeleik maguk mutatkoznak nézeteik torzképeiként, felmentve amazt a fáradtságtól, hogy nevetségessé tegye őket. Soha nem azok mentették meg a fennállót sem, akik a *fennállottat* akarták, és olyan pártoknak, amelyek mindegyike - a győzelem reményében - harcot kíván, szükségképpen a megsemmisítésére kell törekedniük azoknak, amelyek ki akarják azt kerülni. Pártok nagy politikai izgatottság pillanataiban mindenkor inkább nyújtottak kezét legszélsőbb ellentéteiknek, semmint azoknak, amelyek a legközelebb látszottak állani hozzájuk. Ami a jelenkor valamennyi mérsékelt emberével történt, csupán megismétlődése annak, amit Cazalès és Lafayette tapasztaltak: azt, miután akkora bátorsággal védelmezte a királyságot, Koblenzben az emigráció kerülte, ez pedig, amikor a párizsi polgármesterségre pályázott, azt látta, hogy ellenfelét, Pétiont királyi pénzzel támogatják.

Lamartine-nal ugyanez esett meg. A közvélemény talán sohasem változott meg olyan hirtelen és olyan tökéletesen, mint ebben az esetben. Minthogy csak nagyon kevesen vannak olyanok, akik a februári forradalom következtében nem érzik magukat csalódottaknak, és minthogy Franciaország szomorú helyzetét nagyjából a köztársasági államformának tulajdonítják, sokak ítélete kellett hogy egyesülten forduljon egy olyan férfi ellen, aki ezeknek az eseményeknek mintegy szimbólumául szolgált, és aki befolyása révén a köztársaság bevezetéséhez legalábbis nagymértékben hozzájárult.

Nem az én feladatom Lamartine apológiáját írni. Minthogy a jövő mindenkire annak alapján szokott megítélni, mit tett érte, és nem annak alapján, mit mondott róla saját kora, ezért az, aki kiragadta a nép kezéből a vörös zászlót, és hatalmát arra használta fel, hogy megóvja a szabadságot olyanfajta kilengésektől, amelyeket a nép 1793-ban elkövetett, nyugodtan elviselheti azoknak a gáncsait, akik - miután nem sikerült megóvniuk hazájuk politikai rendjét egy viszonylag csekély kisebbség támadása ellenében - most azáltal kívánnak bizonyosságot tenni államférfiúi képességeikről, hogy a költőnek, akinek valószínűleg az életüket köszönhetik, az érzelmi politikáját választják élcélődésük tárgyául. Némely dologban a jövő talán meg fogja erősíteni a jelenkor ítéletét Lamartine felől, és el fogja ismerni, hogy olyan viszonyok között, amikor a népet nem érzésekkel, hanem szenvedélyekkel kellett irányítani, olyan időben, amikor az állam kormányzásához nem nagy gondolatokra, hanem szerencsés ötletekre volt szükség, Lamartine nem az az ember volt, aki ennek a feladatnak meg tudott volna felelni; ám annak a nevét, aki egy olyan eseménynél, ahol a történelem senki egyesnek egyetlen nagy tetteről sem adhat számot, nemes, emberies érzületet tanúsított és szíve meggyőződéséért dacolt mindenfajta veszéllyel, meggyőződése szerint mindenkor tisztelettel fogják említeni, míg abban, hogy a februári forradalom egyetlen párt várakozásainak sem felelt meg, nem azoknak a hibáját fogják látni, akik a köztársasági formát Franciaországban bevezették, hanem csupán új bizonyosságát annak, hogy olyan hiányok, amelyeket Franciaországban találunk, éppoly kevésbé szüntethetők meg a legfelsőbb államhatalom formájának megváltoztatása, mint egy még oly célszerű választási törvény vagy egy olyan alkotmányos mechanizmus törvénybe iktatása útján, amelyhez koránt sincsenek adva az elemek, amelyeknek azt mozgásban kellene tartaniuk.